

ΑΝΩΤΑΤΗ ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ & ΕΜΠΟΡΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΑΙ ΠΡΟΣ ΤΙΜΗΝ
ΣΤΡΑΤΗ Γ. ΑΝΔΡΕΑΔΗ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ ▪ ΔΙΚΑΙΟΝ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΕΛΕΓΧΟΣ

ΑΝΩΤΑΤΗ ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ & ΕΜΠΟΡΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

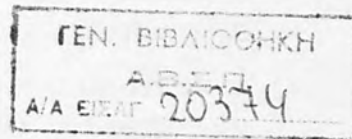
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ	
ΑΡ. ΟΤ	20374
ΟΔΟΣ	15781
ΤΑΧ.	330.4 ΜΕ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ	

ΜΕΛΕΤΑΙ ΠΡΟΣ ΤΙΜΗΝ
ΣΤΡΑΤΗ Γ. ΑΝΔΡΕΑΔΗ

ΕΠΙ ΤΗ, ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΙ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΟΥΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ • ΔΙΚΑΙΟΝ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ
ΑΘΗΝΑΙ 1972

ΑΝΩΤΑΤΗ ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ & ΕΜΠΟΡΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

STUDIA IN HONOREM
STRATIS G. ANDREADIS

ANNORUM TRIGINTA MUNERE PROFESSORIS
CONFECTO

VOLUMEN PRIMUM ▪ **JUS ET RES OECONOMICAE**
ATHENIS MCMLXXII

Η ΓΕΝΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ ΤΗΣ
ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙ-
ΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΣΥΝΕΔΡΙΑΝ ΤΗΣ
12ΗΣ ΜΑΪΟΥ 1970, ΑΠΕΦΑΣΙΣΕΝ, ΕΙΣΗΓΗΣΕΙ ΤΟΥ
κ. ΠΡΥΤΑΝΕΩΣ, ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΙΝ ΤΟΜΟΥ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΠΡΟΣ ΤΙΜΗΝ ΤΟΥ κ. ΣΤΡΑΤΗ Γ. ΑΝΔΡΕΑΔΗ, ΕΠΙ
ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΙΑΝ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ.

Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΑΠΕΤΕΛΕΣΘΗ ΕΚ ΤΩΝ
κ.κ. : ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΚΕΡΗ, ΠΡΥΤΑΝΕΩΣ ΤΗΣ
ΣΧΟΛΗΣ, ΑΘΩ ΤΣΟΥΤΣΟΥ, ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΟΥ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ
ΠΑΠΑΤΣΩΝΗ, ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ, ΚΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΓΟΝΤΙΚΑ, ΔΙΚΗΓΟΡΟΥ.

ΣΤΡΑΤΗΣ Γ. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΣΤΡΑΤΗΣ Γ. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ

ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ
ΠΡΟΣ ΣΤΡΑΤΗΝ Γ. ΑΝΔΡΕΑΔΗΝ

Σελις 3

LE COMITÉ D' ÉDITION
A STRATIS G. ANDRÉADIS

Σελις 13

JACQUES BERTHOUD

Conseiller Honoraire à la Cour des Comptes
Professeur Honoraire à l'Institut d'Études Politiques
Directeur Général du Crédit Commercial de France

STRATIS G. ANDRÉADIS - SON RÔLE À L'INSTITUT
INTERNATIONAL D'ÉTUDES BANCAIRES

Σελις 23

Dr. JEAN-ROBERT DEBRAY
Membre de l'Institut de France

UNE RENCONTRE :
GASTON BERGER - STRATIS ANDRÉADIS

Σελις 25

RENÉ HUYGHE
de l'Académie Française

STRATIS ANDRÉADIS, FIDÈLE AU GÉNIE DE SON PAYS

Σελις 33

Α'

ΔΙΚΑΙΟΝ

Dr. DIMITRIS CONSTANTOPOULOS
 Professor of Aristotelian University of Thessaloniki
 Director of the Institute of International
 Law, Thessaloniki

THE RUPTURE OF DIPLOMATIC RELATIONS
 FOLLOWING THE OUTBREAK OF WAR

Σελίς 37

† ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Β. ΔΕΡΤΙΑΗ

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΔΙΑΤΑΞΕΩΝ, ΙΔΙΩΣ ΤΩΝ ΑΡΘΡΩΝ 28
 ΚΑΙ 82, ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1968

Σελίς 71

RAYMOND GUILLIEN

Professeur de droit administratif
 à la Faculté de droit de l'Université de Lyon

CINQUANTE ANS D'ÉTUDE SUR LE DROIT
 ADMINISTRATIF FRANÇAIS

Σελίς 93

ROBERT HENRION

Professeur ordinaire à l'Université Libre de Bruxelles
 Président du Comité de Direction de la Société
 Générale des Banques

LE SECRET BANCAIRE ET SON ÉVOLUTION

Σελίς 101

BARON PAUL MAURICE ORBAN

Avocat-Ancien Bâtonnier
 Professeur Émérite et ancien Doyen
 de la Faculté de Droit de l'Université de Gand
 Membre de la Commission Internationale de Juristes

FAUT-IL RÉVISER LE STATUT
 DE LA COUR INTERNATIONALE DE JUSTICE?

Σελίς 119

ΜΑΡΙΟΥ Ι. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

Διδάκτορας Νομικής τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων, τ. Ἀναπληρωτοῦ
Καθηγητοῦ εἰς τὴν Νομικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γενεύης

ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Σελίς 145

ROBERT PATRY

Vice-recteur de l'Université de Genève
Professeur à la Faculté de Droit de Genève

L'ÉVOLUTION DE LA NOTION JURIDIQUE
DE L'ENTREPRISE COMMERCIALE

Σελίς 159

ΑΘΩ Γ. ΤΣΟΥΤΣΟΥ

Ἀντιπροέδρου τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας

ΑΙ ΥΠΗΡΕΣΙΑΚΑΙ ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ
ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ

Σελίς 191

MARCEL VAUTHIER

Professeur Honoraire à l'Université libre de Bruxelles
Président Émérite du Conseil d'État

LE CONSEIL D'ÉTAT DE BELGIQUE
Principes et applications

Σελίς 213

B'

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

HERMANN J. ABS

Président du Conseil de Surveillance, Deutsche Bank

DE LA COOPÉRATION MONÉTAIRE À L'UNION
MONÉTAIRE EUROPÉENNE

Σελίς 229

DANILO CIULLI

Managing Director, Banco di Roma

MULTINATIONAL BANKS

Σελίς 275

FERNAND COLLIN

Professeur Émérite de la Faculté de Droit
de l'Université Catholique de Louvain
Président du Conseil d' Administration, Kredietbank

L'INFLATION DANS LES PAYS EN VOIE
DE DÉVELOPPEMENT

Σελίς 247

TILDEN CUMMINGS

President of the Continental Illinois National
Bank and Trust Company of Chicago

THE EMERGENCE OF U.S. BANKING
IN WORLD FINANCE

Σελίς 253

Κ. Γ. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐφέτου Φορολογικῆς Δικαιοσύνης

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑΙ ΔΙΑΤΑΡΑΧΑΙ
ΣΥΝΕΠΕΙΑ ΤΟΥ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ
ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΕΙΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ

Ἐμπειρικῆ ἔρευνα εἰς τὰ Ὑποθηκοφυλακεῖα
Ἀθηνῶν καὶ Μυτιλήνης

Σελίς 263

Dr. WILFRIED GUTH

Managing Director of the Deutsche Bank, Frankfurt

ARE THE AGREEMENTS OF BRETTON WOODS DEAD?

Σελίς 287

ΛΟΥΚΑ Γ. ΘΕΟΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ

Υφηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Φορολογικοῦ Δικαστοῦ

Η ΕΠΙΤΑΧΥΝΟΜΕΝΗ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΣΒΕΣΙΣ
ΩΣ ΜΕΣΟΝ ΕΝΘΑΡΡΥΝΣΕΩΣ ΤΩΝ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ
ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΩΝ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ

Σελίς 295

GASTON LEDUC

Membre de l'Institut de France
Professeur d'économie du développement
à l'Université de Paris I

FINANCES PUBLIQUES ET DÉVELOPPEMENT

Σελίς 345

ΚΛΑΥΔΙΟΥ Β. ΜΠΑΝΤΑΛΟΥΚΑ

Καθηγητοῦ καὶ Κοσμητόρος τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς Πειραιῶς

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΟΜΕΤΡΙΑΣ ΚΑΙ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

Σελίς 361

Γ. Μ. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ

τ. Πρυτάνεως τῆς «Παντείου» Ἀνωτάτης Σχολῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν

ΑΙ «ΜΕΓΑΛΑΙ ΕΠΟΧΑΙ» ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΒΙΟΥ
ΕΙΣ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΟΡΡΩΜΑΪΚΟΝ ΧΩΡΟΝ
ΚΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΥΣΙΝ

Ἱστορικὴ ἀναδρομὴ καὶ σύγχρονος ἐποχὴ

Σελίς 389

ADAMANTIOS PEPELASSIS

Professor of Economics, Virginia Polytechnic
Institute and State University

THE CONVENTIONAL THEORY OF DEVELOPMENT
AND THE BEHAVIOR OF THE PROPENSITY
TO SAVE IN THE GROWTH PROCESS :
THE CASE OF GREECE

Σελίς 411

ROLAND PIEROTTI

Director, Senior Representative in Europe of the First Boston Corporation, London

THE INTERNATIONAL CAPITAL MARKET

Σελίς 425

DONALD C. PLATTEN

First vice president of Chemical Bank of New York

THE EUROPEAN CHALLENGE IN THE SEVENTIES

Σελίς 445

ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ Α. ΣΑΡΑΝΤΙΔΗ

Καθηγητοῦ τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς Πειραιῶς

ΤΟ ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΝ ΥΠΟΔΕΙΓΜΑ
ΤΩΝ ΦΥΣΙΟΚΡΑΤΩΝ

Σελίς 453

FRANÇOIS A. SMETS

Vice-Président, Conseiller Général de la Banque de Bruxelles

L'ACTIVITÉ BANCAIRE
DANS UNE PÉRIODE DE HAUSSE ACCÉLÉRÉE
DES PRIX ET SES PERSPECTIVES

Σελίς 459

ΠΕΤΡΟΥ Ι. ΣΤΕΡΙΩΤΗ

Καθηγητοῦ ἐν τῇ Ἀνωτάτῃ Σχολῇ
Οἰκονομικῶν καὶ Ἐμπορικῶν ἘπιστημῶνΗ ΑΝΙΣΟΤΗΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ ΤΩΝ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΩΝ
ΚΑΙ ΑΙ ΣΥΝΑΡΤΗΣΕΙΣ ΤΩΝ GINI ΚΑΙ PARETO

Σελίς 475

Dr. COSTAS A. THANOS

INTERNATIONAL ECONOMIC DEVELOPMENTS
AND GREECE

Σελίς 507

ΣΤΡΑΤΗΣ Γ. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ

ΠΡΟΣ ΣΤΡΑΤΗΝ Γ. ΑΝΔΡΕΑΔΗΝ

Ἀγαπητὲ Κύριε Ἀνδρεάδη,

Ἡ Ἀνωτάτη Σχολὴ Οἰκονομικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐπιστημῶν, μετὰ τῆς ὁποίας ἐπὶ τριακονταετίαν ὄλην στενωῶς συνεδέθητε, ὡς τακτικὸς Καθηγητὴς τῆς ἔδρας τοῦ Διοικητικοῦ Δικαίου καὶ ἑξάκις Πρόεδρος αὐτῆς, ἀπεφάσισεν ὁμοφώνως νὰ προσφέρῃ εἰς ὑμᾶς τόμον μελετῶν εἰς ἐκδήλωσιν τιμῆς διὰ τὴν ἔξοχον ἐπιστημονικὴν σας δρασιν, ὡς συγγραφέως καὶ διδασκάλου τοῦ Δικαίου, καὶ διὰ τὴν ἀπαράμιλλον συμβολὴν σας εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Σχολῆς, ἰδίᾳ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μακρᾶς πρυτανικῆς σας θητείας: δι' ὅσα ἐπράξατε διὰ τὴν Ἐπιστήμην καὶ τὴν Σχολήν, μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1969, κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον, ἀποχωρήσεώς σας ἐκ τῆς τακτικῆς ἐν τῇ Σχολῇ ἔδρας σας. Καὶ εἰς ἐκδήλωσιν τῆς πρὸς ὑμᾶς ἀγάπης.

Ἡ ἐκτίμησις καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς ὑμᾶς εἶναι τόσον μεγάλη, ὅσον καὶ ἡ πολυσχιδῆς ἐπιστημονικὴ καὶ ἐξωεπιστημονικὴ δραστηριότης σας καὶ τὸ κῦρος σας, εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ διεθνῶς.

Αἱ ἀποσταλεῖσαι διὰ τὸν τιμητικὸν τόμον σας μελέται ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ Ἀλλοδαπῶν ἐπιστημόνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται κορυφαῖοι καὶ ἀνεγνωρισμένοι εἰς διεθνή κλίμακα, ὑπερέβησαν ἤδη τὰς ἑβδομήκοντα πέντε, καλύπτουν δὲ αὐταὶ θέματα οὐχὶ μόνον τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης, τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῶν Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ κύκλου τῶν Φυσικῶν - Βιολογικῶν Ἐπιστημῶν, ἰδίᾳ δὲ τῆς Ἰατρικῆς. Οὕτω, ἀντὶ τοῦ ἐνός, τρεῖς τουλάχιστον συγκροτοῦνται τόμοι, τὸν πρῶτον τῶν ὁποίων —περιλαμβάνοντα Οἰκονομικὰς με-

λέτας καὶ μελέτας Δημοσίου Δικαίου—, μόλις περατωθείσης τῆς ἐκτυπώσεώς του, παραδίδομεν εἰς ὑμᾶς σήμερον.

Φυσικὴ ἦτο ἡ πρόθυμος καὶ μεγάλη, ἐξ ὄλων τῶν πλευρῶν, ἀνταπόκρισις αὐτῆ. Ἐφ' ᾧ καὶ ἡ Ἐπιτροπὴ ἐκφράζει, καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης, θερμὰς τὰς εὐχαριστίας της πρὸς τοὺς μετ' αὐτῆς συνεργασθέντας εἰς τὴν πραγματοποιήσιν τοῦ ἔργου τούτου.

*
* *

Τὰς σπουδὰς σας —εἰς τὴν Νομικὴν Σχολὴν τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, εἰς τὴν *École des Sciences Politiques*, καὶ εἰς τὴν *Faculté de Droit de l'Université de Paris*— καὶ τὴν ἀναγόμεσίην σας (1932) ὡς Διδάκτορος Νομικῆς, εἰς Παρισίους, ἠκολούθησεν ἔντονος συγγραφικὴ δραστηριότης, ἀναπτυχθεῖσα παραλλήλως πρὸς τὴν ἐνεργὸν ἄσκησιν τῆς δικηγορίας. Τὸ 1934, ἤδη δικηγόρος παρ' Ἐφέταις εἰς Ἀθήνας, ἐξεδώσατε ἐν Παρισίοις μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον «*Le Contentieux Administratif des États Modernes*», ἡ ὁποία μεγάλως ἐξετιμῆθη ὑπὸ τῶν διεθνῶν νομικῶν κύκλων. Διότι —ὡς ἐτόνιζεν εἰς τὸν πρόλογον τοῦ συγγράμματος τούτου ὁ *Gaston Jèze*— ἡ μελέτη σας αὕτη «δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς περιγραφὴν τῶν ἐξωτερικῶν μορφῶν», ἀλλὰ μίαν βαθεῖαν καὶ οὐσιαστικὴν διερεύνησιν τῆς διοικητικῆς δικαιοσύνης εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ τὰς ἀκολουθούσας συγγενὲς πρὸς τὸ γαλλικὸν σύστημα χώρας (Γερμανίαν, Αὐστρίαν, Ἰσπανίαν, Οὐγγαρίαν, Ἰταλίαν, Ἑλβετίαν, Τσεχοσλοβακίαν καὶ Γιουγκοσλαβίαν), ἐν παραλληλισμῶ πρὸς τὸ σύστημα διοικητικῆς δικαιοσύνης τοῦ Βελγίου, τῆς Ρουμανίας καὶ τὸ ἀγγλοαμερικανικόν· διερεύνησιν ἀναγομένην «εἰς τὴν πλήρη ἀποσαφήνισιν τῶν ἐγγνήσεων αἱ ὁποῖαι, διὰ τῶν διοικητικῶν διαδικασιῶν, παρέχονται εἰς τὰς ἀτομικὰς ἐλευθερίας». Ἐτόνιζε, χαρακτηριστικῶς, ὁ *Gaston Jèze* ὅτι τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τῆς μελέτης τὸ μὲν ἀπετέλει «τὴν πρώτην συστηματικὴν παρουσίαν, εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῆς ἐπὶ τοῦ θέματος ἑλληνικῆς νομοθεσίας», τὸ δὲ ὅτι «αἱ σελίδες, αἱ ἀφιερωμένοι εἰς τὰς νομολογιακὰς τάσεις τοῦ ἑλληνικοῦ Συμβουλίου Ἐ-

πικρατείας είναι, ἐν τῇ οὐσίᾳ, ἐν ἐγχειρίδιον τοῦ ἑλληνικοῦ Διοικητικοῦ Δικαίου ἐπὶ ἀριθμοῦ τινος καιρίων θεμάτων», ἐξέφραξε δὲ —ἐν κατακλεῖδι τοῦ προλόγου— τὴν εὐχὴν καὶ τὴν βεβαιότητα ὅτι, «ἐὰν ὁ συγγραφεὺς ἀφιερῶσθαι τὰς προσπάθειάς του εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀποφάσεων τοῦ ἑλληνικοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας, θὰ μᾶς παρουσιάσῃ, ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν, μίαν σύνθεσιν τοῦ Διοικητικοῦ Δικαίου τῆς Ἑλλάδος».

Αἱ εὐχαὶ καὶ προβλέψεις τοῦ διαπρεποῦς Γάλλου νομοδιδασκάλου ἐπραγματοποιήθησαν συντόμως. Ἐπεδόθητε εἰς τὴν συστηματικὴν καὶ εἰς βάθος μελέτην τοῦ ἑλληνικοῦ Δημοσίου Δικαίου καὶ τῆς ἑλληνικῆς διοικητικῆς νομολογίας καὶ ἐδημοσιεύσατε, εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, σειρὰν σχετικῶν πονημάτων, τὸ ἄριστον τῶν ὁποίων ὑπῆρξε τὸ δίτομον σύγγραμμα (τόμος Α' 1936, τόμος Β' 1942) («Ἡ Ἀκρωτικὴ Δικαιοδοσία τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας»). Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι ὑπόδειγμα νομικῆς ἀναλύσεως κατ' ὄργανικὴν καὶ συστηματικὴν συνύφανσιν τῆς νομικῆς θεωρίας καὶ τῆς νομολογίας. Εἰς συμπλήρωσιν τῆς συμβολῆς σας εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Διοικητικοῦ Δικαίου ἐκδίδετε ἐν ἔτει 1956, ὡς τακτικὸς Καθηγητὴς εἰς τὴν Σχολήν, σύστημα ἀκαδημαϊκῆς διδασκαλίας ὑπὸ τὸν τίτλον «Στοιχεῖα Διοικητικοῦ Δικαίου», ὀλοκληρούμενον, ἐν ἔτει 1968, εἰς τὸ πλήρες σύστημα «Διοικητικοῦ Δικαίου».

Ἀπάσας τὰς νομικάς σας συγγραφὰς χαρακτηρίζουν ἡ σαφήνεια καὶ λιτότης τῆς ἐκφράσεως καὶ ἡ βαθύτης καὶ συστηματικότης τῆς ἀναλύσεως. Αἱ νομικαὶ ἐρμηναίαι, κατασκευαὶ καὶ λύσεις ἀναζητοῦνται καὶ μεθοδεύονται πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς οὐσιαστικῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐξυπηρετήσεως καὶ ἑναρμονίσεως τῶν βιοτικῶν συμφερόντων, ἀπορρέουν δὲ ἐκ καθολικῆς ἐποπτείας τῶν κοινωνικῶν καὶ οικονομικῶν προβλημάτων. Πητῶς διευπλώσατε, ἄλλωστε, τὴν μεθοδολογικὴν αὐτὴν στάσιν σας, ὅτε ἐγράφατε, εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν εἰς τὸν Β' τόμον τοῦ ἔργου περὶ τῆς ἀκρωτικῆς δικαιοδοσίας, ὅτι «τὸ δίκαιον πρέπει νὰ τεθῇ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ζωῆς. Ἡ κοινωνικὴ ἀποστολὴ του πρέπει πάντοτε νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτοῦ. Κατὰ τὴν

έφαρμογήν του δὲν δύναται νὰ παροραῖται ἢ πραγματικότης καὶ ὡς ἐκ τούτου νὰ ἐφαρμόζηται τοῦτο στενωῶς. Οὐδείς νομικός κανὼν ἐξαντλεῖ πᾶσαν τὴν ἐλευθερίαν ἐκείνου, ὅστις τὸν ἐφαρμόζει. Εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν ἢ θεωρία τῆς ἐξακολουθητικῆς δημιουργίας, τῆς ἐξελέξεως, εἶναι περισσότερον ἀληθές, παρὰ ὅσάκις πρόκειται περὶ τῆς νομικῆς ζωῆς, (.....). Εἰς τὰς ἐξονομικὰς διαπιστώσεις, πολιτικὰς, οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς, πρέπει νὰ ζητηθῇ ὁ μηχανισμὸς τοῦ διαρκοῦς τούτου πλουτισμοῦ τοῦ δικαίου. Θὰ ἦτο μάταιον νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ὁ νομικός ἐγκαταλείπει οὕτω τὸ πεδίον τῆς ἐπιστήμης του καὶ μεταβάλλεται εἰς κοινωνιολόγον ἢ πολιτικόν».

Τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν («τοῦ ζῶντος δικαίου») —ὅπως τὸ ἄνωμάζατε— ἠκολουθήσατε καὶ κατὰ τὴν διδασκαλίαν σας εἰς τὴν Σχολὴν, ἀφ' ἧς ἐν ἔτει 1939 ἐξελέγητε τακτικός Καθηγητῆς τῆς ἔδρας τοῦ Διοικητικοῦ Δικαίου εἰς αὐτὴν καὶ προῦκρίνατε —εὐτυχῶς διὰ τὴν Ἀνωτάτην Σχολὴν Οἰκονομικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐπιστημῶν— τὴν ἐν Ἀθήναις ἄσκησιν τῶν καθηκόντων τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ διδασκάλου, ἀντὶ τῆς τοιαύτης εἰς τὴν Νομικὴν Σχολὴν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ὅπου ταυτοχρόνως σχεδὸν —μόλις δύο μῆνας προηγουμένως— εἶχατε ἐκλεγῆ τακτικός Καθηγητῆς τῆς αὐτῆς ἔδρας.

Τῆς ἀκαμάτου καὶ δημιουργικῆς δραστηριότητός σας ἐπωφελήθη πολλαχῶς ἡ Σχολή, ἀναθέσασα ἐπανειλημμένως εἰς ὑμᾶς τὰ καθήκοντα τοῦ Πρυτάνεως, τόσον κατὰ τὰ πραγματικά ἔτη τῆς Κατοχῆς (1943 - 1944), ὅταν ἡ ἐξασφάλις αὐτῆς τῆς ζωῆς τῶν σπουδαστῶν καὶ τῆς λειτουργίας τῆς Σχολῆς ἀπετέλει καθημερινὸν ἥρωικόν ἄθλον, ὅσον καὶ κατὰ τοὺς μεταπελευθερωτικὸς χρόνους (1956 - 1957) καὶ δὴ κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον (1960 - 1961, 1964 - 1965, 1967 - 1969). Οὕτω, ἐξάκις ἐτιμήθητε μὲ τὸ πρυτανικὸν ἀξίωμα. Εἰς τὴν τιμὴν ταύτην ἀνταπεκρίθητε πλήρως, διὰ πολυπλεύρον καὶ λαμπροῦ ἔργου: ὀργάνωσις φοιτητικοῦ συσσιτίου καὶ ὑπηρεσίας περιθάλψεως, κατὰ τὴν ζοφερὰν κατοχικὴν περίοδον, διεύρυνσις τῶν ἐπιστημονικῶν προγραμμάτων τῆς Σχολῆς, προώθησις τῆς μεταπτυχιακῆς ἐκ-

παιδείσεως διὰ τοῦ ἐν τῇ Σχολῇ λειτουργοῦντος ἀπὸ τοῦ 1961 εἰ-
δικοῦ Ἰνστιτούτου Ἐπιμορφώσεως εἰς τὴν Διοικητικὴν τῶν Ἐπι-
χειρήσεων, ἐνίσχυσις τοῦ προγράμματος διαλέξεων διὰ μετακλή-
σεως διαπρεπῶν ἀλλοδαπῶν ἐπιστημόνων, ἐπέκτασις τοῦ κτηρίου
τῆς Σχολῆς διὰ τῆς ἀνεγέρσεως νέων πτερόγων, ὀργάνωσις καὶ
ἐξοπλισμὸς τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Σχολῆς καὶ τῶν ἐργαστηρίων της,
ἐξασφάλισις αἰθουσῶν διὰ τὴν ψυχαγωγίαν τῶν σπουδαστῶν καὶ
ἀποφασιστικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἀθλητικοῦ πνεύματος εἰς τοὺς σπου-
δαστάς. Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν ἔργα τὰ ὁποῖα ὑμεῖς —καὶ οἱ
ἐν τῇ ἀσκήσει τοῦ πρυτανικοῦ ἀξιώματος ἀπὸ τοῦ 1940 καὶ ἐν-
τεῦθεν, ἀναλωθέντες ὁμοίως, συνάδελφοί σας— εἰσηγήθητε, προω-
θήσατε καὶ ἐπραγματοποιήσατε, ἐν ἀγαστῇ συνεργασίᾳ καὶ κοινῇ
προσπαθείᾳ μετὰ τῶν Καθηγητῶν, τῶν διοικητικῶν λειτουργῶν
καὶ τῶν σπουδαστῶν τῆς Σχολῆς.

*
* *

Ἄλλ' ἢ δρᾶσις σας δὲν ἀνεπτύχθη —κατὰ τὴν τριακονταετῆ ταύ-
την περίοδον — μόνον ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς Σχολῆς καὶ μόνον
εἰς τὸν τομέα τῆς Ἐπιστήμης τοῦ Δικαίου. Καὶ τὴν Οἰκονο-
μικὴν Ἐπιστήμην ἐθεραπεύσατε, ἀδιαλείπτως καλλιερ-
γήσαντες αὐτὴν ἀπὸ τῶν εἰς Παρισίους σπουδῶν σας καὶ ἐντεῦθεν.
Σειρὰ μελετῶν, ἄρθρων καὶ διαλέξεων εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν
ἀλλοδαπὴν, ἀναφέρεται εἰς θέματα οἰκονομικῆς θεωρίας καὶ πρα-
κτικῆς. Πλεῖστα ἐξ αὐτῶν περιλαμβάνονται εἰς τὸν δεῦτερον τό-
μον τῶν «Μελετῶν» σας, ἐκδοθέντα ἐν ἔτει 1961, ἠκολούθησαν δὲ
καὶ ἄλλαι, λίαν σημαντικαί, ἀφορῶσαι εἴτε εἰς τὰ «οἰκονομικὰ
προβλήματα τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος» καὶ τὴν «λειτουργίαν τῶν
Τραπεζῶν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὑπὸ ἐκβιομηχάνισιν χωρῶν» (ὡς
εἶναι αἱ δύο, μεστὰι νοήματος, Ἀνακoinώσεις σας εἰς τὴν Académie
des Sciences Morales et Politiques, γενόμεναι κατὰ τὰ ἔτη
1966 καὶ 1969), εἴτε εἰς τὴν «διεθνῆ κίνησιν κεφαλαίων καὶ τὴν
χρηματοδότησιν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως», ὡς καὶ τὰς «ἐφαρμο-
γὰς τῆς θεωρίας τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ

νῶν (τὸ νῦν Ἐθνικὸν Κέντρον Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν) ἠδυνήθητε, ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου, νὰ τὸ ὀργανώσητε καὶ ἐπετύχητε —κατὰ τὴν ἐξαετῆ προεδρικήν εἰς αὐτὸ θητείαν σας— νὰ τὸ ἀναδείξητε εἰς διεθνοῦς κύρους ἐπιστημονικὸν ὀργανισμόν, διεξάγοντα ἀρτίας κοινωνικὰς ἐρεῦνας, συνεργαζόμενον στενῶς μετὰ τῆς UNESCO καὶ διαφόρων ἀλλοδαπῶν Ὀργανώσεων κοινωνικῶν ἐρευνῶν. Ὡς Πρόεδρος τοῦ ἐπιστημονικοῦ αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ἐπιπρογραμματίσατε, κατεστρώσατε καὶ ἐπραγματοποιήσατε λίαν σημαντικὰς κοινωνιολογικὰς ἐρεῦνας καὶ ὁ ἴδιος συνεργάσατε σημαντικὰς κοινωνιολογικὰς μελέτας καὶ προέβητε εἰς ἐπιστημονικὰς ἀνακοινώσεις εἰς διεθνῆ συνέδρια.

*
* *

Ἡ πολυδύναμος ροπή σας πρὸς τὴν οὐσιαστικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν κοινωνικῶν θεμάτων σᾶς ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀνάληψιν συντόνου δράσεως καὶ εἰς τὸν τομέα τῆς κοινωνικῆς προνοίας. Λίαν σημαντικὸν εἶναι, ἐν προκειμένῳ, τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἐπετελέσατε καὶ ἐπιτελεῖτε ὡς Πρόεδρος τοῦ Θεραπευτηρίου («Ὁ Εὐαγγελισμὸς») (ἀπὸ τοῦ 1954 μέχρι τοῦ 1960 καί, ἐκ νέου, ἀπὸ τοῦ 1969 καὶ ἐντεῦθεν). Χαρακτηριστικὸν δὲ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ σπουδαίου τούτου ἔργου σας εἶναι ἡ ἀθρόα καὶ ἀθόρμητος συμμετοχὴ κορυφαίων τῆς ἑλληνικῆς Ἱατρικῆς Ἐπιστήμης εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τιμῆς πρὸς τὸ πρόσωπόν σας, τὴν ὁποίαν ἀποτελεῖ ἡ παροῦσα ἔκδοσις, ὥστε ὀλόκληρος τόμος —ὁ τρίτος κατὰ σειράν— νὰ ἔχη ἐπιφυλαχθῆ διὰ τὰς ὑπ' αὐτῶν ἀποσταλείσας μελέτας.

Ἀπαράμιλλος εἶναι καὶ ἡ συμβολὴ σας εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ἑμπορικῆς μας Ναυτιλίας, διὰ τῆς ἐπὶ δωδεκαετίαν ἤδη (ἀπὸ τοῦ 1960 καὶ ἐντεῦθεν) δράσεώς σας ὡς Προέδρου τῆς Ἐνώσεως Ἑλλήνων Ἐφοπλιστῶν, ὡς καὶ εἰς τὴν καθόλου οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ἑλλάδος, διὰ τῆς δράσεώς σας ὡς ἐμπνευσμένου ἡγέτου ἰσχυροῦ Ὁμίλου πέντε Τραπεζῶν καὶ μεγάλου συγκροτήματος βιομηχανικῶν μονάδων καὶ ἄλλων ἐπιχειρήσεων. Ἀνεδείχθητε εἰς ἓνα ἐκ τῶν πρώτων οἰκονομικῶν

παράγοντων τῆς Χώρας, συνεχῶς δὲ ἐπεκτείνεται ἡ δραστηριότητάς σας εἰς τὸν οικονομικὸν τομέα. Ἄλλὰ περὶ τῆς δραστηριότητός σας ταύτης περιοριζόμεθα εἰς μικρὰν μνείαν, ἀναγκαίαν — οὐχ ἥττον— διὰ τὰ συμπληρωθῆ ἢ σκιαγράφησις τοῦ πολυσχιδοῦς τῆς προσωπικότητός σας, τῆς ἀκαμάτου δραστηριότητός σας, τῆς δίψης σας πρὸς δημιουργίαν.

Τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα τῆς προσωπικότητός σας ὑπεγράμμισαν εἰς τὴν *Académie des Sciences Morales et Politiques*, ὅταν πρό τινων μηνῶν σᾶς ἐξέλεξαν ἐπαξίως ὡς ἀντεπιστέλλον αὐτῆς μέλος, ὑμᾶς «τὸν ἀνθρώπον τῆς δράσεως καὶ δημιουργίας, τὸν διαπρεπῆ ἐπιστήμονα». Αὐτὸν τὸν ἄνδρα χαιρετίζομεν καὶ ἡμεῖς σήμερον.

Ἄνδρα διακρινόμενον, ἐξ ἄλλου, διὰ τὸ εὐπροσήγορον, τὴν εὐγενῆ συμπεριφορὰν, τὴν ἔξαρσιν καὶ τὸ ψυχικὸν σθένος.

Παραδίδομεν εἰς ὑμᾶς τὸν τόμον τοῦτον εἰς ἐκδήλωσιν τιμῆς δι' ὅσα ἐπράξατε ὡς Διδάσκαλος, ἐπὶ τριάκοντα ἔτη, καὶ ὡς Πρύτανης τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Οἰκονομικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐπιστημῶν, σᾶς συγχαίρομεν διὰ τὸ λαμπρὸν ἔργον σας καὶ εὐχόμεθα ἐκ βάθους καρδίας ὅπως, ἀκμαῖος καὶ ὑγιής, συνεχίσητε ἐπὶ μακρὰν εἰσέτι σειρὰν ἐτῶν τὸ πολὺπλευρον δημιουργικὸν ἔργον σας.

Ἀθῆναι, Δεκέμβριος 1972

Ἡ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

LE COMITÉ D'ÉDITION

A STRATIS G. ANDRÉADIS

Cher Monsieur Andréadis,

La Haute École des Sciences Économiques et Commerciales, à laquelle vous êtes demeuré étroitement attaché, trois décennies durant, en tant que professeur titulaire de la chaire du Droit Administratif, et par six fois son Recteur, a unanimement décidé de vous offrir un volume d'études, en hommage à vos activités scientifiques inégalées d'écrivain et d'enseignant de Droit, à votre immense contribution au développement de l'École, notamment pendant votre longue carrière de Recteur : pour tout ce que vous avez fait pour la Science et notre École jusqu'en octobre 1969, date à laquelle vous avez quitté votre chaire ; ainsi qu'en témoignage affectueux de notre amitié envers vous.

L'estime et l'affection qu'on vous porte sont à la mesure de vos activités scientifiques et extrascientifiques multiples, et de votre prestige, aussi bien en Grèce qu'à l'étranger.

Les études envoyées pour la composition de ce volume en votre honneur par des savants grecs et étrangers, parmi lesquels figurent des sommités scientifiques de renommée mondiale, ont déjà dépassé le chiffre de soixante-quinze, et couvrent non seulement des domaines du Droit et des sciences économiques, de la philosophie et des sciences sociales, mais également ceux des sciences naturelles, de la biologie, et notamment de la médecine. Ainsi, au lieu d'un, il y a matière pour trois volumes au moins, dont nous vous offrons aujourd'hui le premier, venant d'être

imprimé, et comprenant des études d'Économie et de Droit Public.

Cette participation unanime et généreuse est toute naturelle; et le Comité tient, ici même, à exprimer ses remerciements les plus chaleureux à tous ceux qui ont collaboré avec lui en vue de la réalisation de cette oeuvre.

* * *

Vos études —à la Faculté de Droit de l'Université Nationale et Capodistrienne d'Athènes, à l'École des Sciences Politiques et à la Faculté de Droit de l'Université de Paris— ainsi que votre réception en 1932, à Paris, de Docteur en Droit, ont été suivies d'une intense activité d'écrivain, parallèlement à l'exercice actif de votre profession d'avocat. En 1934, déjà avocat à la Cour d'Appel, vous avez publié à Paris une étude sur «Le Contentieux administratif des états modernes», qui a été profondément estimée dans les milieux juridiques internationaux. Car, comme le soulignait Gaston Jèze dans son introduction à cet ouvrage, votre étude «n'est point une description des formes externes», mais une recherche profonde et effective de la justice administrative en France, et à ceux des pays qui suivent un système apparenté au système français (Allemagne, Autriche, Espagne, Hongrie, Italie, Suisse, Tchécoslovaquie et Yougoslavie), en confrontation avec le système de justice administrative suivi en Belgique, en Roumanie et le système anglo-américain; cette étude «cherche à mettre en pleine lumière les garanties que trouvent, dans les juridictions administratives, les libertés individuelles». Et Gaston Jèze remarquait que le dernier chapitre de votre étude constituait d'une part, la première présentation systématique, en langue française, de l'évolution historique de la législation grecque en cette matière et, d'autre part, que «des pages consacrées aux tendances jurisprudentielles du Conseil d'État grec sont, en réalité, un précis de Droit administratif grec sur un certain nombre de problèmes

essentielles); et il exprimait, en concluant, le souhait et la certitude que «si l'auteur consacre ses efforts à l'étude des arrêts du Conseil d'État grec, en quelques années, il nous donnera une synthèse du Droit administratif de la Grèce».

Les souhaits et les prévisions de l'éminent juriste français se sont vite réalisées. Vous vous êtes adonné à l'étude systématique, en profondeur, du droit public et de la jurisprudence administrative helléniques, et avez publié, tant en grec qu'en français toute une série d'ouvrages, dont la publication maîtresse a été le traité, en deux volumes (1er volume en 1936, 2e en 1942), sous le titre «Le recours en annulation devant le Conseil d'État». Cet ouvrage est un modèle d'analyse juridique tissant, de manière organique et systématique, la théorie du droit et la jurisprudence. Et pour compléter votre contribution à l'enseignement et au développement du droit administratif vous publiez, en 1956, en tant que professeur titulaire de l'École, un manuel universitaire, les «Éléments de Droit Administratif», achevé intégralement, en 1968, par le système complet de «Droit Administratif».

Tous vos ouvrages juridiques se distinguent par leur clarté et leur concision d'expression, tout autant que par la profondeur et la méthode systématique de leur analyse. Les interprétations, les constructions et les solutions juridiques sont cherchées et trouvées dans la direction de la justice effective; elles ont comme but de servir et d'harmoniser les intérêts humains vitaux; elles découlent d'une vue globale des problèmes économiques et sociaux. Vous avez, d'ailleurs, fortement exprimé votre attitude méthodologique, en écrivant dans l'introduction du second volume de votre ouvrage sur le recours en annulation que «le droit doit se mettre au service de la vie. Sa mission sociale doit toujours être prise en considération au moment de son application. On ne peut pas, au moment de son application, fermer les yeux devant la réalité, et l'appliquer, ainsi, strictement. Aucune règle de droit n'épuise la liberté de celui

qui l'applique. Dans aucun cas la théorie de la création permanente n'est aussi vraie que quand il s'agit de la vie juridique, (. . .). C'est parmi des constatations extrajuridiques — politiques, économiques et sociales — que l'on doit rechercher le mécanisme de cet enrichissement ininterrompu du Droit. Il serait vain de rétorquer que le légiste abandonne ainsi son domaine scientifique et qu'il se transforme en sociologue ou en homme politique».

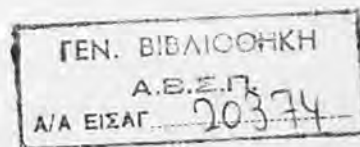
C'est cette orientation du «droit vivant» — comme vous le désignez — que vous avez suivie dans votre enseignement à l'École, depuis que vous savez être nommé, en 1939, professeur titulaire de la chaire du Droit administratif et que vous avez choisi — pour le plus grand bien de la Haute École des Sciences Économiques et Commerciales — d'exercer vos devoirs de Maître universitaire à Athènes et non pas à la Faculté de Droit de l'Université de Salonique où, presque simultanément — à peine deux mois auparavant — vous aviez été élu professeur ordinaire à la même chaire.

L'École a été fortement tributaire de votre activité créatrice, infatigable, en vous confiant à plusieurs reprises la charge de Recteur, aussi bien pendant les années tragiques de l'Occupation (1943 - 1944), quand le maintien même en vie des étudiants et le fonctionnement de l'École constituait un exploit héroïque quotidien, que pendant les années ayant suivi la libération (1956 - 1957), et notamment pendant la dernière période (1960 - 1961), (1964 - 1965, 1967 - 1969). Ainsi vous avez, par six fois, été honoré de la charge de Recteur. Et vous vous êtes rendu pleinement digne de cet honneur, par votre oeuvre brillante et multiple : Organisation de la soupe et du restaurant des étudiants et d'un service sanitaire pendant les années sombres de l'Occupation, élargissement des programmes scientifiques de l'École, mise au point et promotion de l'enseignement post-universitaire au moyen de l'Institut de Spécialisation dans l'Administration des Entreprises, fonctionnant depuis 1961

dans l'École même, renforcement du programme des conférences, en invitant d'éminents hommes de science étrangers, agrandissements des locaux de l'École par la construction de nouvelles ailes, réorganisation et équipement de la Bibliothèque de l'École et des ses laboratoires, création de salles destinées aux loisirs des étudiants, développement très poussé de leur esprit sportif; tout cela constitue votre oeuvre — ainsi que celle des Recteurs vos collègues qui, depuis 1940, s'y sont consacrés — que vous avez proposée, poussée en avant et réalisée, en collaboration étroite avec les professeurs, le personnel administratif et les étudiants de l'École.

* * *

Vos activités cependant ne se sont pas limitées, tout au long de ces trois décennies, dans le cadre de l'École, et dans le seul domaine du Droit. Vous vous êtes également penché sur les sciences économiques, vous les avez constamment cultivées depuis le temps de vos études à Paris. Toute une série d'études, d'articles et de conférences, en Grèce comme à l'étranger, se réfère à des sujets de théorie et de pratique économiques. La plupart d'entre eux sont insérées dans le deuxième volume de votre ouvrage portant le titre d'«Études», publié en 1961; d'autres études, très importantes, ont vu le jour depuis, concernant tantôt les «problèmes économiques de la Grèce contemporaine» ou la «fonction des banques dans le développement des pays en voie d'industrialisation» (il s'agit des deux communications approfondies que vous avez faites, en 1966 et en 1969, à l'Académie des Sciences Morales et Politiques), tantôt le «mouvement international des capitaux et le financement du développement économique», ainsi que les «applications de la théorie du développement économique en Italie et en Grèce» (1963) et, sous un aspect plus général, le «flux de capitaux vers les pays en voie de développement» (1969). Vous vous êtes érigé en défenseur du Tiers-Monde et vous avez signalé, à

temps, non seulement les impasses et les dangers où mène le sous-développement, mais également la relation entre l'aide décisive envers les pays pauvres et la continuation du développement des pays riches. Vous avez soutenu au Congrès de la Chambre Internationale du Commerce à Paris, en 1968 (et, par la suite, à des congrès de l'Institut International d'Études Bancaires), que «l'aide et le financement adéquats des régions sous-développées, ou en voie de développement, outre qu'ils correspondent à un devoir moral ou, autrement dit, à un 'impératif catégorique', n'en constituent pas moins une nécessité pour la continuation même du rythme de développement des pays riches, l'assurance du plein-emploi, et l'assainissement', comme aussi l'équilibre constants et perpétuels de leur économie. La constance et la continuation du développement économique et du progrès social et économique d'un pays avancé, ou d'une union politico-économique de plusieurs pays, sont en relation directe et immédiate avec la poussée en avant du développement des pays sous-développés. Cette corrélation constitue un fondement réaliste (et, en même temps, trace, ne fût-ce que d'une manière imperceptible, une perspective optimiste), en vue d'affronter, de façon continue et décisive, le problème du sous-développement, dont l'importance est si cruciale pour le destin de l'humanité».

Vous avez également analysé la corrélation étroite existant entre l'inflation endémique et la crise du système monétaire actuel d'une part et, d'autre part, le manque d'une organisation rationnelle de l'économie mondiale, organisation qui présuppose l'intégration organique en elle des économies sous-développées. Et vous soulignez : «Nous sommes arrivés à un point où les impasses provoquées par l'inflation (et les difficultés de rétablir l'équilibre des balances des paiements) commencent à se manifester aussi dans le sens de l'abandon de l'orientation, générale dans l'après-guerre, de la politique économique des pays industrialisés, orientation conforme aux principes des accords de Bretton Woods, concernant le plein-emploi et le progrès écono-

mique ininterrompu; impasses dues au fait qu'on recherche des solutions là où elles n'existent pas, où elles ne peuvent pas exister; impasses provoquées par la contradiction entre l'universalité de plus en plus poussée de l'économie et le maintien de la ségrégation des problèmes économiques et sociaux des pays sous-développés vis-à-vis du fonctionnement du système social et économique des pays développés; impasses dues au manque de structures assurant le fonctionnement économique rationnel aux pays industrialisés et de mécanismes de coordination économique et d'adaptation à l'économie mondiale. Pourtant l'établissement de ces structures et le fonctionnement des mécanismes économiques de coordination sont éminemment indispensables, sous les conditions de la technologie moderne en progression spectaculaire, qui impose l'échelonnement et la répartition rationnelle des investissements, aussi bien du niveau national que supranational, toujours d'après une programmation mondiale de base, sociale et économique».

*
* *

C'est la vue d'ensemble, globale, des facteurs économiques et sociaux, ainsi que l'analyse des processus et des mécanismes les plus profonds, déterminant les tendances et l'évolution de la vie sociale, qui mettent le sceau sur vos études juridiques et économiques et qui révèlent l'orientation constante de votre pensée vers des recherches toujours plus étendues dans le domaine des sciences sociales, ce que vous avez réalisé par l'extension de vos intérêts et de vos activités à des sujets touchant la sociologie.

Vous étant chargé, en 1960, de la présidence du Centre des Sciences Sociales, alors récemment fondé à Athènes (actuellement connu sous la dénomination de Centre National de Recherches Sociales), vous avez pu, en un minimum de temps, l'organiser et vous êtes arrivé, durant vos six années de présidence à le hausser au niveau d'un organisme scientifique de

réputation mondiale, menant à bonne fin des recherches sociales impeccables à tous points de vue, et collaborant étroitement avec l'UNESCO et divers autres organismes étrangers de recherches sociales. En tant que président de cette organisation scientifique, vous avez projeté, établi et réalisé des recherches sociologiques extrêmement importantes, et avez, vous même, écrit des études sociologiques notoires et fait des communications scientifiques à des congrès internationaux.

*
* *

Votre penchant impérieux pour un affrontement effectif des problèmes sociaux vous a conduit à une action soutenue dans le domaine de la prévoyance sociale. L'oeuvre que vous avez réalisée et que vous continuez à réaliser en tant que président de l'hôpital «Evanghélismos» (de 1954 à 1960 et, de nouveau, de 1969 jusqu'à présent) y est capitale. Et la massive participation spontanée des sommités de la science médicale hellénique à cette manifestation en vue d'honorer votre personnalité, que constitue la présente édition, au point que tout le troisième volume est réservé aux études envoyées par elles, est un signe irrécusable de leur reconnaissance.

Le concours que vous avez apporté au développement de notre marine marchande, par vos activités, depuis plus de douze ans (de 1960 jusqu'à présent), en tant que président de l'Union des Armateurs Grecs, est également hors pair. Vous avez aussi puissamment aidé au développement économique global de la Grèce, étant en tête d'un groupe imposant de cinq banques et d'un grand ensemble d'unités industrielles et d'autres entreprises. Vous vous êtes érigé à un des tout premiers promoteurs du progrès économique du pays, et dans ce domaine vos activités vont s'étendant de plus en plus. Nous ne faisons que signaler en passant ces activités, mais c'était indispensable pour compléter l'esquisse de votre personnalité multiple, de votre tenacité infatigable, de votre soif de création.

Ce sont ces traits justement de votre personnalité qui ont été soulignés quand, il y a quelques mois, vous avez été élu, et c'était justice, membre correspondant de l'Académie des Sciences Morales et Politiques de Paris, vous, «l'homme d'action et de création, le savant éminent». C'est ce même homme que nous sommes heureux de saluer aujourd'hui.

Un homme qui, par ailleurs se distingue par son affabilité, son accueil aimable, son enthousiasme et sa force d'âme.

Nous vous remettons ce volume, voulant vous honorer pour tout ce que vous avez fait comme Professeur, trente années durant, et comme Recteur de la Haute École des Sciences Économiques et Commerciales; nous vous félicitons pour votre oeuvre brillante et souhaitons, de tout notre coeur, que vous poursuiviez, plein de vigueur et de santé, pour une longue succession d'années, votre multiple oeuvre créatrice.

Athènes, décembre 1972

LE COMITÉ D'ÉDITION

JACQUES BERTHOUD

Conseiller Honoraire à la Cour des Comptes
Professeur Honoraire à l'Institut d'Études Politiques
Directeur Général du Crédit Commercial de France

STRATIS G. ANDREADIS - SON RÔLE À L'INSTITUT INTERNATIONAL D'ÉTUDES BANCAIRES

Bien que nous soyons l'un et l'autre anciens élèves de l'École des Sciences Politiques de Paris (dont j'ai moi-même présidé l'Association pendant six ans), et bien que j'aie eu le privilège d'assister à une communication faite par le Professeur Stratis G. Andréadis au début de l'hiver 1969 à l'Institut des Sciences Morales et Politiques sur «la fonction des banques dans le développement des pays en voie d'industrialisation», c'est surtout comme membre de l'Institut International d'Études Bancaires que je connais le Professeur, qui est devenu pour moi un véritable ami.

Cet Institut, entièrement privé, a été constitué il y a une vingtaine d'années, à l'initiative de trois banquiers européens, qui ont estimé qu'il était nécessaire et fécond que des réunions périodiques aient lieu entre les dirigeants d'un certain nombre de banques européennes (à l'exclusion des pays de l'Est) pour traiter dans une atmosphère non officielle les problèmes d'intérêt actuel, aboutir éventuellement à des conclusions communes sur des points intéressant l'ensemble des banques et resserrer les liens d'amitié entre des confrères de diverses nationalités. C'est par cooptation que se recrutent les membres de cet Institut, limités à cinquante et représentant les dix-sept pays de l'Europe non communiste.

Membre de cet Institut depuis le début de 1961 et nommé Secrétaire Général en 1962, j'ai eu le privilège d'accueillir le premier banquier grec que nous avons décidé de coopter. Notre choix s'est tout naturellement porté sur le Professeur Stratis G. Andréadis en sa double qualité de Président Directeur Général de la Banque Commerciale de Grèce et de la Banque Ionienne et Populaire de Grèce, sans parler de ses autres présidences.

Dès la première séance, nous avons apprécié les traits dominants de notre nouveau collègue : d'une part une intelligence ouverte à tous les problèmes et sachant concilier le jugement et l'enthousiasme, d'autre part une exceptionnelle aptitude aux contacts humains, qui a rapidement fait de lui un des collègues les plus populaires de notre petite as-

semblée composée d'hommes d'origine et d'âge différents, dont les seuls points communs sont d'être tous dirigeants de banques privées et de manier couramment les langues anglaise et française.

Stratis Andréadis intervient souvent dans nos débats et il se charge volontiers de rapports et d'exposés qui nous intéressent d'autant plus qu'il est un des seuls représentants des pays en voie de développement, auxquels se posent notamment tous les problèmes du financement de l'industrialisation. J'ajoute que tous ses collègues apprécient la maîtrise de ses interventions (toujours faites en français, dans une langue qu'il parle parfaitement depuis ses années d'étudiant à l'École des Sciences Politiques et à la Faculté de Droit) : le Professeur sait être clair, il ordonne admirablement ses exposés et répond avec pertinence aux questions qui lui sont posées.

L'Institut se réunit deux fois par an dans une ville d'Europe chaque fois différente. Malgré l'éloignement des lieux de rencontre (dont Lisbonne et Helsinki sont les extrêmes), le Professeur Andréadis a toujours fait preuve d'une assiduité remarquable. Après s'être beaucoup promené en Europe, il a obtenu la juste récompense de sa fidélité en recevant, à la fin d'Octobre 1969, tous ses collègues et leurs épouses à une session organisée à Athènes. De cette réunion qui se prolongea bien au-delà des deux journées de travail pour beaucoup de membres, qui en profitèrent pour visiter quelques hauts lieux de la Grèce, les participants conservent un souvenir exceptionnel : les débats furent fort intéressants, l'organisation impeccable (nous étions tous logés à l'hôtel Hilton dont Stratis Andréadis avait été en son temps le maître d'œuvre), les réceptions raffinées et élégantes. Mais le clou de cette session fut la croisière d'une journée sur un bateau de la Compagnie de transports maritimes dont le Professeur Andréadis est aussi le Président. Nous eumes en particulier une fin de journée enchantée avec une escale à Hydra.

Comment, pour finir, caractériser un homme si doué, si humain, si bon ?

On dit volontiers, dans nos pays de l'Ouest ou du Nord, lorsqu'il s'agit d'une personne douée de beaucoup de talents, que «les fées se sont penchées sur son berceau». En Grèce, les fées sont remplacées par les Muses et les Grâces, avec le concours d'Athéna, déesse de l'intelligence, et d'Hermès, dieu du commerce. Le jeune Stratis a ainsi bénéficié d'un riche patronage et, en devenant un homme éminent et respecté dans son pays comme à l'étranger, il a su faire valoir les talents qui lui avaient été si généreusement prodigués.

(Juin 1971)

Dr. JEAN - ROBERT DEBRAY
Membre de l'Institut de France

UNE RENCOTRE :
GASTON BERGER - STRATIS ANDRÉADIS

C'était l'été à Paris, au bord de la Seine. Le soleil se reflétait dans l'eau du fleuve. Les platanes de l'avenue de New-York venaient de s'orner de toutes leurs feuilles. Le ciel parisien, par chance, avait la clarté qu'il a souvent à Athènes.

Nous étions en 1960. Il était treize heures. J'attendais mes deux amis, non sans impatience ni sans inquiétude.

En effet, après réflexion, j'avais décidé de ne pas inviter d'autres convives à ce déjeuner. Il fallait que ces deux hommes si particuliers, si rares, et qui ne se connaissaient pas, se rencontrent seuls, qu'ils puissent s'asseoir face à face. Et qu'ils ne soient surtout pas interrompus, au cours de leur tête à tête, par ces choses banales dont s'encombrent trop souvent, surtout à Paris, les conversations ordinaires. Seulement en écartant la présence d'autres amis, jugée par moi superflue, voire gênante, j'avais pris le risque de présider à une réunion manquée. Gaston Berger était l'un des hommes les plus occupés de Paris, les plus surmenés aussi. Entre la direction de l'enseignement supérieur qu'il allait quitter, les travaux de l'Encyclopédie Internationale qu'il poursuivait avec la passion qu'il mettait en toute chose et les visites qu'il recevait —notamment à l'UNESCO—de personnalités du monde entier, il disposait rarement des deux heures de liberté que je lui avais amicalement et impérieusement demandées. Parfois il oubliait un rendez-vous, ou se trompait de jour ou de repas. Et je me souvenais, non sans effroi, de ce déjeuner organisé en son honneur, trois ans auparavant par Albert Buisson, alors chancelier de l'Institut. Cela se passait chez lui, avenue Henri Martin. Il y avait là deux membres de l'Académie Française, deux Ambassadeurs, le Grand Chancelier de la Légion d'Honneur, un Ministre en exercice, et quatre membres de l'Académie des Sciences Morales et Politiques, où notre ami allait être élu. Et c'était précisément pour préparer son élection que cette réunion avait lieu.

Hélas, à quatorze heures, nous dûmes constater, après une heure d'attente (tout le monde avait été très ponctuel comme on l'est géné-

ralement dans les milieux académiques, politiques et diplomatiques), nous dûmes constater que Gaston Berger n'était pas là. Albert Buisson, furieux, me sachant lié d'amitié avec le retardataire me rendait entièrement responsable de ce pénible contre-temps.

Il me pria —avec véhémence— de «faire quelque chose». J'entends encore la voix déchirée de Madame Gaston Berger, enfin jointe au téléphone, me déclarer «Mon Dieu, mon pauvre maril Il pensait que c'était ce soir...»; puis, après un silence coupé par le bruit d'une respiration haletante, elle avait ajouté: «Mais ne vous inquiétez pas : dans un quart d'heure un motocycliste du Ministère arrivera avenue Henri Martin» (on sentait que la chère dame avait quelqu'habitude de ces petites catastrophes!). En effet à 14 h 15 un sous-officier de Police, casqué, apportait une dépêche indiquant que Monsieur le Directeur était retenu par Monsieur le Ministre de l'Éducation Nationale et qu'il nous rejoindrait un peu plus tard. Nous le retrouvâmes, en prenant le café.

A ce souvenir inquiétant s'ajoutait celui des arrivées, après le moment fixé, de mon cher ami Stratis Andréadis.

Je l'avais connu à Athènes en août 1959, au cours d'un voyage parlementaire que présidait mon collègue Jean de Broglie. Sur son invitation, j'étais revenu en Grèce, au printemps suivant afin d'y faire une conférence sur un sujet médical-social. La façon de recevoir que l'éminent recteur-Président réservait à un député français, la chaleur de son accueil, sa manière si intelligente d'expliquer la Grèce contemporaine, effaçaient jusqu'au souvenir des moments, parfois longs, qui séparaient l'heure du rendez-vous de l'heure de la rencontre !

Cependant, j'essayais de me rassurer en pensant que l'homme surchargé et surmené dans sa ville pouvait être détendu et ... à l'heure à l'étranger. Ainsi Gaston Berger aux États Unis. C'est en 1951, en automne que je l'ai rencontré à New-York, dans un aérodrome. Il était pressé. Il courrait, étant en retard et de peu allait manquer son avion pour Washington. C'est au cours de ce vol que nous fîmes connaissance. Le souvenir de la semaine que nous passâmes l'un près de l'autre, dans la capitale américaine, était en effet, de nature à calmer mon inquiétude. En nous rendant dans plusieurs réceptions à l'Ambassade, en faisant quelques excursions aux environs, en visitant les musées, (il me commenta en particulier —avec sa haute science de caractérologue— les trois auto-portraits de Rembrandt); jamais il me fit attendre, même cinq minutes. Alors..!

Cependant il était 13 h 45 et j'étais toujours tout seul, j'imaginai

les différentes hypothèses : par exemple oubli ou erreur de Gaston Berger; arrivée à 14 h 30 de Stratis Andréadis, c'était la catastrophe...

Mais la providence était décidément avec nous ce jour-là. J'entendis l'ascenseur. Mes deux amis s'y trouvaient ensemble. En arrivant, ils se connaissaient déjà, leurs regards à tous deux, brillaient d'impatience, non pas de déjeuner, mais de parler. Ils parlèrent.

Gaston Berger engagea la conversation en parlant du Temps. Du *temps existentiel*, en premier lieu.

S'adressant au Professeur Andréadis il tient d'abord à lui dire qu'il connaissait sa prestigieuse et exceptionnelle carrière où se mêlent sans cesse le haut enseignement, l'action et la création.

Rappelant ensuite que le Dieu Kronos a dévoré ses enfants, il montra que c'est peut-être par ce mythe que les hommes ont exprimé le mieux l'un des aspects sous lequel le temps leur est d'abord apparu: dévorant. Maintenant on dit plus volontiers, qu'il est «harcelant». Sauf aux instants de plénitude, ajouta-t-il. «Alors temps et durée s'abolissent. Les pendules continuent peut-être leur marche, mais elles battent pour les autres. Les créateurs, les hommes d'action, les hommes qui se battent sont souvent hors du temps. C'est leur chance, leur récompense. C'est pourquoi les grands emplois sont si recherchés. Pour le passionné d'action le temps devient un moyen ou un obstacle. On ne le sent plus, on ne le savoure plus dans l'ambivalence ou la nostalgie : on l'utilise. Lorsque la valeur nous inspire, elle nous détourne du rêve autant que du plaisir. Elle nous oblige à l'action».

Puis abordant le «*temps opératoire*», Gaston Berger poursuivit (1), «qu'il cherche à réaliser ceci ou cela, l'homme ne peut jamais réussir que s'il tient compte du temps, d'une manière à la fois précise et objective non plus pour s'en émouvoir, mais pour le manier. Ce temps opératoire est si différent du temps existentiel qu'il faut presque toujours choisir entre l'un ou l'autre. Il est présent à toutes les activités de l'homme même les plus élémentaires. La cueillette suppose le rythme des saisons. Le jardinier qui regarde une pomme verte ne dira pas qu'il lui manque du sucre, mais qu'il lui manque quinze jours. Le temps semble ainsi être au cœur des choses et, en quelque sorte les produire». Puis s'adressant au Professeur Andréadis, il ajouta «qu'en pensez-vous, Monsieur, vous qui gouvernez des banques et des navires, et qui êtes aussi un homme de science et de pensée?».

1. Gaston Berger était alors tout imprégné des pensées qu'il avait écrites, sur le sujet, pour l'Encyclopédie Française.

Stratis Andréadis répondit : «Moi aussi, mon cher Maître, et grâce, en partie, à M. Debray, je connais bien votre carrière. Comment ne pas l'admirer ? N'est-il pas très rare d'être d'abord —comme vous l'avez été— étudiant, ouvrier, puis chef d'entreprise, avant de devenir universitaire, élève du Grand Blondel, chargé d'enseignement de la philosophie, chef d'école, secrétaire général de cette commission internationale des échanges culturels appelée Fulbright⁽²⁾, fonction qui vous amène à voyager à travers les continents et à connaître tous les philosophes de la planète. Puis, à accéder à la Direction de l'Enseignement supérieur en France.

Je vous remercie de nous parler du Temps, et de nous interroger sur cette donnée si importante qu'est le «temps opératoire». Il est, en effet, au cœur des choses.

En tant que Président de banque j'ai eu à connaître et à analyser —année après année— les problèmes économiques de mon pays, la Grèce.

C'est l'histoire d'un pays en voie d'extension, conscient de la distance qui le sépare des économies industrielles avancées, mais conscient aussi de l'importance de son développement dans la mesure où il est lié au maintien même de l'équilibre politico-économique international. Les efforts tenaces entrepris pour promouvoir un *rythme rapide* de développement *dans le plus bref délai possible*, efforts que j'ai observés et parfois en partie suscités, nous ramène au «temps opérationnel». Il est bien vrai que dans un tel exemple, que dans une telle entreprise —qui associent des données politiques et économiques— le «temps opératoire» est primordial. Comment ne pas insister sur son importance dans la succession des premiers stades du développement économique, dans le processus de formation des capitaux fixes, dans l'orientation de l'épargne vers des objectifs productifs, dans les transformations de structure du revenu national.

Le plus ardu des problèmes de longue période que la Grèce ait à résoudre consiste dans la sauvegarde de l'équilibre intérieur et dans l'équilibre extérieur...».

Gaston Berger écoutait. Comme l'a écrit Jacques de Bourbon Busset «... peu d'hommes ont été aussi attentifs que lui à l'autre. Il avait une façon d'écouter qui était un encouragement et une promesse. Il était si parfaitement courtois, si naturellement conciliant, qu'on é-

---

2. Du nom de son fondateur le Sénateur Fulbright, président du Comité pour les affaires étrangères des U.S.A.

tait tenté de voir en lui, surtout, le diplomate, le spécialiste des contacts et des relations humaines. En fait dès qu'on le connaissait un peu mieux, on s'apercevait qu'il était bien plus et mieux que cela. Sa modestie cherchait à donner le change... Cette humilité de l'esprit est suffisamment rare chez les intellectuels pour qu'on la souligne. Et cette attitude était chez lui naturelle car il entraînait immédiatement dans le point de vue d'autrui. Souvent il aidait l'autre à préciser sa propre pensée». Ainsi fit-il une fois de plus avec notre ami Stratis Andréadis. Mais comprenant en un court instant le caractère vraiment exceptionnel de sa double personnalité : Enseignant et Gouverneur de banque, Professeur et Chef d'Industrie, Recteur d'Université et Économiste mondialement connu, il tint en quelque sorte à brûler les étapes. En une demie heure tous les préalables étaient franchis.

Gaston Berger reprit : «Vous êtes, Monsieur, un savant de vos disciplines, le droit et l'économie politique. Votre appartenance aux cénacles internationaux les plus fermés le prouve autant que vos œuvres. Trop souvent les savants se contentent de vulgariser, pour «faire semblant» d'expliquer aux ignorants les choses qu'ils ne peuvent saisir; vous, vous avez voulu continuer à enseigner (et vous n'avez pas fait semblant d'enseigner). Certainement parmi les raisons profondes qui vous ont ainsi dirigées se trouve la volonté de vous comprendre vous même. Vous avez voulu prendre conscience du sens de votre action et vous situer dans le courant de la civilisation et dans l'univers de la culture. Restant dans l'action, et dans quelle action, vous y avez puisé la force de travailler *au point même où l'avenir se forme*. Et puis vous avez conservé le goût du risque...».

«Le point où l'avenir se forme est une formule que je veux retenir, répondit M. Andréadis. Elle se rapproche du mot «prospective» que vous avez inventé. Mais parmi les louanges que vous m'avez adressées, et que je ne mérite pas, mais dont je suis cependant très fier, je voudrais souligner les mots «goût du risque». Oui, j'ai conservé ce goût. En gouvernant une institution bancaire dans un pays en voie de développement, cette disposition de l'esprit est absolument nécessaire.

Prenons, par exemple, le problème de la participation directe, des activités de banque, à la constitution de grandes Unités Industrielles.

Dans les pays non industrialisés, les investissements destinés à des travaux de base n'attirent pas généralement l'intérêt de l'initiative privée qui ne peut pas s'attendre à en recueillir des bénéfices à brève échéance. Dans ce cas les banques de dépôts, qui dans les pays en voie de développement font aussi fonction de marché financier (inexistant

ou débile), sont appelées à couvrir elles-mêmes ces lacunes et prennent en charge directement l'implantation et le fonctionnement de nouvelles unités industrielles. Elle doivent donc se mêler directement aux activités d'entreprise. Cela ne se fait pas sans risque. Mais cela fait partie de nôtre rôle de pionnier dans l'orientation de l'économie. C'est aussi une œuvre éducative... J'exposerai un jour ces notions à votre Académie des Sciences Morales et Politiques. Dans nôtre monde contemporain les hautes tribunes de portée internationale sont rares. Je considère, pour ma part, que cette section de l'Institut de France, véritable Académie des Sciences Humaines, doit permettre aux chercheurs de tous les pays —et particulièrement des pays en voie de développement— de s'exprimer, en toute indépendance, et de livrer à l'examen, et à la critique d'hommes de valeur, le fruit de leur réflexion et de leur expérience».

«Je vous félicite de ce projet, reprit Gaston Berger, les Sciences Morales et Politiques, constituent en effet un cénacle privilégié. Les économistes ne doivent pas parler uniquement devant des économistes. Vous le savez, vous y trouverez aussi, comme auditeurs, le lundi, quai Conti, des historiens, des moralistes, des sociologues, des hommes d'action et d'entreprise (comme vous-même), et aussi des philosophes.

Permettez-moi de souligner les ressemblances entre le philosophe et le chef d'entreprise. Le philosophe véritable veut expliquer clairement. Je pense que la loi d'analyse et d'explication s'impose à lui, comme au chef d'entreprise.

D'autre part, le philosophe suivant la définition de Platon est un homme «synoptique», il doit être capable d'embrasser d'un seul coup d'œil les éléments divers d'une situation. Il prétend coordonner l'action des puissances de l'âme dans la vie individuelle comme celle des différents groupes de citoyens dans le gouvernement de la Cité. Or y a-t-il tâche qui soit plus directement propre au chef d'entreprise ?

Vous avez à lutter contre la tendance de chaque cellule de votre entreprise à se développer pour son propre compte : cette succursale, si vous la laissez faire, ferait travailler à son profit exclusif toute la maison. Ce comptable rêve de vous donner une comptabilité idéale qui vous fournirait en trois secondes le renseignement rare dont vous avez besoin deux fois par an. Il vous faudra freiner votre chef comptable qui sera souvent d'autant plus exigeant qu'il sera bon comptable, parce que pour lui la comptabilité est une fin. Pour vous elle est seulement la partie d'un ensemble. Et n'en est-il pas de même pour l'

ingénieur qui veut les machines les plus parfaites, l'homme de la publicité qui ne pense qu'à ses voitures réclame, à ses affiches, à ses panneaux lumineux, et qui engloùtirait, si on le laissait faire, tout le capital de la maison. Bien réglées ces activités font la vie de l'entreprise. Mal réglées et mal coordonnées, elles l'entraînent à sa perte. Le chef est celui qui coordonne, vous le savez certainement, Monsieur, mieux que personne».

Stratis Andréadis réfléchit un moment, puis il posa la question de savoir quelles étaient les différences, les plus importantes, entre le philosophe et le chef d'entreprise : «Où se situent-elles surtout ces différences? Est-ce dans l'attitude, dans le comportement, est-ce dans la finalité de l'action?».

«La différence réside surtout, à mon sens, répondit Gaston Berger, dans le fait que le concret, dont l'un et l'autre se soucient, se situe à un point différent de leur démarche respective. Le concret est le point de départ du philosophe. Ce n'est, après, que l'exemple privilégié à travers lequel il verra les idées. Le chef d'entreprise est pris par le concret. Il est «parmi les choses». Il ne veut pas découvrir les lois de l'entreprise, mais appliquer ces lois, ou ce qu'il en connaît, à ses propres difficultés».

Puis, s'interrompant, il ajouta : «je parle des chefs d'entreprise, en général, mais je crois que ce que je viens de dire ne s'applique pas à vous, Monsieur, dans vos activités si neuves, si originales, si multiples, dans ces actions audacieuses, que vous concevez et déterminez dans un pays au passé glorieux, mais qui a tant souffert de la guerre, des guerres et des révolutions et qui reconstitue, en partie grâce à vous, ses finances et son économie, vous devez non seulement découvrir les lois et les mécanismes, vous devez les inventer.

Et vous êtes de ceux qui contribuent aux nouveautés de l'avenir».

Le déjeuner s'achevait. Le moment du départ fixé au début de la rencontre par ces deux hommes pressés était largement dépassé. Ils se mirent rapidement d'accord pour changer leur emploi du temps de l'après midi. Des messages téléphonés furent sur le champ expédiés.

Gaston Berger proposa à Stratis Andréadis de poursuivre la conversation en se rendant au Ministère de l'Education Nationale, où il devait passer, puis au siège de l'Encyclopédie Internationale. Ils partirent vers quatre heures, non sans avoir projeté de nouvelles rencontres, à trois, en Grèce. La visite des îles, en bateau, était décidée. Le choix

de nouveaux interlocuteurs évoqué, le moment, le printemps 1961, choisi.

Le lendemain tout était confirmé par téléphone et mes deux amis m'apprirent qu'ils s'étaient quittés à 9 heures du soir, en ayant remis, une nouvelle fois, tous leurs rendez-vous.

Le 13 Novembre 1960, Gaston Berger mourait, tué brutalement dans un accident de la route. Hélas!

(Octobre 1971)

RENÉ HUYGHE
de l'Académie Française

STRATIS ANDRÉADIS,
FIDÈLE AU GÉNIE DE SON PAYS

L'apport essentiel du génie grec a peut-être été de prouver —et pour la première fois— l'aptitude de la pensée humaine à affronter pleinement le réel; il a su en saisir les ressorts et les structures; il a su les manier et les perfectionner; il a su leur ajouter les ressources de l'esprit, son organisation, sa clarté, sa qualité. La philosophie et l'art qui ont été les aboutissements de la civilisation grecque affirment ce don de prendre en main ce qui est, de le régir et de le porter à la poésie ou à la beauté. Aussi nulle part une plus harmonieuse entente, un plus juste équilibre de la Nature et de l'Homme n'ont-ils jamais été atteints.

De ce fait, quand il se porte vers le concret, le génie grec révèle d'égales capacités pratiques, immémorialement démontrées par le commerce.

A mi-chemin de la représentation idéale et de l'action efficace, se situe le champ du Droit, qui tend à faire régner les lois rationnelles et à résoudre par elles les problèmes de la vie positive. Aussi la Grèce y a-t-elle excellé avec aisance, comme d'ailleurs la France qui s'est toujours flattée d'être son héritière spirituelle.

Le Professeur Stratis G. Andréadis, qui est aujourd'hui une des figures les plus éminentes et les plus complètes de ce domaine qu'il a exploré dans sa théorie comme dans ses applications, ne pouvait mieux confirmer ces affinités qu'en venant, dans sa jeunesse, à Paris, pour y être reçu Docteur en Droit de notre Faculté, en même temps que diplômé de notre École des Sciences Politiques.

Dans le développement de sa carrière, dans ses ouvrages comme dans son enseignement à l'École des Sciences économiques et commerciales, dont il fut le recteur à tant de reprises et qui, aujourd'hui, lui rend l'hommage du présent ouvrage, il n'a cessé de montrer l'extension naturelle du Droit : si celui-ci structure l'État par le droit constitutionnel comme par le droit administratif, il trouve son application dans la pratique économique, bancaire et commerciale. Les ouvrages les plus clas-

siques du Professeur Andréadis sont des traités de droit constitutionnel (1953) et administratif (1956 et 1968).

Le Droit ne permet pas seulement une étude rétroactive; il est aussi propulseur d'avenir. Tel le voit Stratis G. Andréadis. Son étude sur «la contribution des sciences sociales à la solution des problèmes d'expansion économique et sociale» (1961) suffit à le montrer, comme celles qu'il a consacrées à «l'Administration publique selon les conceptions modernes» (1965) ou, plus récemment encore, aux «Problèmes économiques de la Grèce contemporaine», communication faite en 1966 à l'Académie des Sciences Morales et Politiques. Le plus sûr moyen de mériter l'héritage d'une glorieuse tradition — et en est-il de plus glorieuse que celle de la Grèce? — c'est de montrer son aptitude à affronter des temps nouveaux.

Mais en Grèce, tout gravite autour de l'humain, tout débouche sur l'humain : le président de tant de conseils d'administration, bancaires ou industriels (j'en ai compté dix-sept!) l'est aussi pour des œuvres sociales, un hôpital... Et comme l'expression la plus élevée de l'humain est l'humanisme, il a su traiter, à l'occasion, d'histoire, de culture, d'art, susciter des publications qui leur soient dédiées. Et c'est par là sans doute qu'il est le plus fidèle au génie de son Pays.

(1971)

A'

ΔΙΚΑΙΟΝ

Dr. DIMITRIS CONSTANTOPOULOS
Professor of Aristotelian University of Thessaloniki
Director of the Institute of International
Law, Thessaloniki

THE RUPTURE OF DIPLOMATIC RELATIONS FOLLOWING THE OUTBREAK OF WAR

I. Introduction.

The declaration of the state of war between Greece and Germany.

On April 6th, the war broke out between Germany and Greece. Following the unexpected defeat of the army of the great Italian empire in its intended advance against Greece ⁽¹⁾, and its pursuit on Albanian soil by the army of Greece, Germany, the ally of Italy, found itself obliged to proceed to the help of the Italians in the Balkans ⁽²⁾.

The German Foreign Minister von Ribbentrop handed over to the Greek Ambassador Rangabe a note, together with a memorandum attached to it. In those documents it was stated that the Greek Government «by accepting in its territory strong English forces has created a situation which Germany could not any longer face inactively. There was ample evidence in the hands of the Reich's Government regarding the absence of neutral behaviour (of Greece), following the capture of the documents of the French General Staff» ⁽³⁾.

Greece was attacked with the pretence of expelling the English forces from Greek territory «without, otherwise, wanting anything out of Greece», although at that time no British Forces have been located in Greece. The above statement was made in a declaration which Dr.

---

1. See *Greek White Book*, 1941. See Constantopoulos, *Der Abbruch der diplomatischen Beziehungen nach Ausbruch des Krieges*, Festschrift Schätzel, Düsseldorf 1960, p. 41 - 65.

2. See Papagos, *La Grèce en guerre*, 1946.

3. See *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes*, Büro des Staatssekretärs, *Akten betr. Griechenland*, April 1, 1941-March 31, 1942, Vol. II, p. 1 - 3900, hereinafter cited as *Akten II*. For the above quotation see *Akten II*, p. 15. The Director of the Political Documents Section of the German Foreign Ministry, Mr. Ullrich, Counsellor to the Embassy, was kind enough to put at my disposal the above incomplete documents. For his friendly cooperation and

Goebbels read out the same day of the outbreak of the war. A week ago, however, Germany had assumed the obligation towards the Yugoslav Government, which was in the meantime militarily overthrown, to cede Thessaloniki to Yugoslavia after the end of the war (4).

We mention these historical facts in an introductory way because they manifest the inclination of the Third Reich's diplomacy which reminds us of Machiavelli's dogma : «J'ai enseigné aux princes à être des tyrans mais j'ai aussi enseigné aux peuples à détruire les tyrans» (5).

The diplomatic negotiations which we are, herewith, studying took place under the spell of that diplomacy which, it should be mentioned, stands in clear opposition to the orthodox traditions of the German Foreign Ministry.

II. The treatment of the Greek diplomatic and consular officials in Germany and in the territories under German occupation.

Immediately after the commencement of hostilities care was taken

---

help I would like to express my thanks. The following documents are cited as *Akten* I Politisches Archiv Auswärtiges Amt, Unterstaatssekretär-Griechenland, February 1940 - September 1942. The archives of the Greek Embassy in Berlin, of the Greek Section of the Embassy of Argentine, which assumed the protection of Greece's interests, and of the Consulate of Argentine in Hamburg have unfortunately, not survived. Furthermore, I could not trace any relative documents or state papers in the Greek Foreign Ministry. Consequently, this paper is written on the basis of the above documents, memoirs, as well as my personal experience as a member of the Greek Mission in Germany. This paper is based on my inaugural lecture delivered at the University of Hamburg in 1947, which remained unpublished on the expectation that it could be completed with the documents of the German Foreign Ministry, of the Embassy of Argentine and, especially, of the Greek Foreign Ministry. Within the limits of the present subject I consider it impossible to quote from the extensive literature which forms the basis of my lectures on diplomatic law at the University of Hamburg from 1947 onwards. Any way I submitted the manuscript of this treatise already in 1950 to the Greek Ministry of Foreign Affairs in order to know if there is any official opinion about the case in question. However, there are no relative documents of state-papers available, as I have already stated.

4. See Constantopoulos, *Ethnographie von Griechisch-Mazedonien*, in «Festschrift Laun», 1948, and idem *The Paris Peace Conference of 1946 and the Greek-Bulgarian Relations*, Thessaloniki 1956, particularly as far as the fate of Greek Macedonia was concerned. Greek Macedonia during the last World War was annexed by Bulgaria by an internal act lacking, therefore, of international validity.

5. See Frangulis, *L'évolution de la Diplomatie*, in «Grundprobleme des Inter-

that neutral powers undertake the protection of the interests of the belligerent countries in each others territory. Thus on April 7th the Under-Secretary of State to the German Foreign Ministry Weizsäcker declared his acceptance for the undertaking by the Embassy of Argentine of the protection of Greek interests in Germany and in the German occupied territories⁽⁶⁾. At the same time Sweden assumed the protection of German interests in Greece⁽⁷⁾.

The members of the Greek diplomatic mission as well as the members of the Greek Consulates were informed at once that they would be taken to «a certain place». Immediately after the outbreak of the war, they had been taken to hotels at the place of their residence and they were isolated from the outside world. Thus, for example, in Hamburg we were taken to Atlantic Hotel.

The whole personnel of the former Greek authorities in Germany as well as in the German occupied territories, totalling 63 persons, was sent by special trains to Bodensee Hotel Kurgarten. Amongst them were the daughter of the Greek Ambassador who was seriously sick at the Waldhaus Sanatorium in Berlin, together with her husband and her mother, as well as twelve members of the former Greek Embassy in Belgrade, together with the former Consul - General in Skoplje⁽⁸⁾. In Bodensee were also taken the personnel of the Greek authorities in occupied France and Belgium in the whole 153 persons, altogether including three Greek Ambassadors or heads of missions⁽⁹⁾.

(a) Difficulties during the conveyance.

At the time of the departure of the train which was to take the members of the Greek mission in Berlin to Friedrichshafen, the following events took place according to the memorandum of the Foreign Ministry of April 8th: «On April 7th, by the departure of the train for Friedrichshafen did not appear at the station Pericles Simos, section's chief of the Greek Embassy. The Greek Ambassador Rizo Rangabe, replying to reproaches that they had let a senior official behind, tried to present Mr. Simos as a clerk who «was nothing more than an archi-

---

nationalen Rechts (Festschrift Spiropoulos)», edited by Constantopoulos, et al. 1957, p. 158.

6. *Akten II*, p. 20.

7. See *Akten II*, p. 16, as well as *Akten I*, cable from Wied, dated April 6.

8. *Akten II*, p. 50.

9. Tsouderos, *Diplomatika Paraskinia*, (in Greek), p. 13 ff.

vist»⁽¹⁰⁾. He was told, however, that Mr. Simos' name was included (by the Greek Embassy itself) in the diplomatic list for the last twenty years and during this period he was granted the same full privileges that were recognized for the diplomats. Therefore, he ought to be sent away⁽¹¹⁾. The Greek Ambassador wanted, evidently, to keep the archivist at the Berlin Embassy of Argentine «as entirely indispensable for the carrying out of that country's protection task». However, this could not materialize without the consent of the German Foreign Ministry. This question should not be confused, at any rate, with the more general question of the granting of a *persona grata* declaration by the receiving country to the members of the diplomatic mission, not including the chief of mission.

The Greek Ambassador was offended because the Germans had fixed immediately after the outbreak of war, the time of the departure of the mission, in a biased and authoritative way, not fulfilling his special request for an «appropriate» time for his preparations, as was fully recognized by the existing international law⁽¹²⁾. Moreover, since no question arose at that time regarding their final removal out of German territory that German «rigidity» contradicted at least the principles of the «*courtoisie internationale*»⁽¹³⁾.

10. Actually he was only the Archivist of the Embassy and not a career diplomat. Criterion in this case should be this official's own announcement to the German Foreign Ministry which, according to the prevailing opinion, forms a *praesumptio juris et de jure*. (See Strupp, *Völkerrechtliche Fälle*, I, Case). We are not considering here the case of an inaccurate notification of a member of the diplomatic mission to the local authorities. There is no doubt, however, that the official in question was a member of the Greek Embassy, and as such he should share the fate of the other members of the mission. See Hurst, *loc. cit.*, p. 291: «He must take all his staff with him». In fact, Mr. Simos was sent by force to Athens together with the other members of the Greek mission.

11. See *Akten* II, p. 50 ff.

12. See Hurst, *Modern Origin of Permanent Diplomatic Missions*, in «International Law»; the collected papers of Sir Cecil J.B. Hurst, 1950, pp. 285, 294 and *passim*, as well as Briery, *The Law of Nations*, 3rd. ed., Oxford 1942 and Art. 22 of the *Havana Conventions*, which we are citing further on. Sibert, *Traité de Droit International Public*, Vol. II, 1951, p. 23. Anzilotti, *Lehrbuch des Völkerrechts*, 1929, p. 202. See also Ch. Cheney Hyde, *International Law*, *loc. cit.* p. 1725 f. who writes: «for a reasonable time thereafter» after the suspension or termination of his functions the diplomat retains his immunities. In case of war there is an obligation «to facilitate their departure from its territory by reasonable processes».

13. It is stated in the same document of the German Foreign Ministry that «the Greek Ambassador arrived exactly 7 minutes after the train's departure despite several summons». «The former Greek Ambassador, in contrast to his Yugoslav

(b) *Plans for an exchange and the forceful conveyance of the diplomats to the German occupied Greek territory.*

The original plans of the German Foreign Ministry are shown in the following documents signed by Dörnbergs⁽¹⁴⁾: «The removal of the former Greek officials in Germany and in the German occupied territories to *neutral countries* (underlined by me) will take place after it has been established that the members of the German diplomatic authorities in Greece have arrived safe in neutral countries and after the granting of such permission by the Reich's Minister of Foreign Affairs».

This attitude was correct to that extent also that Greece requested as well that the Greek mission «se dirige à la frontière soviétique pour gagner de là bas le territoire Hellénique via Odessa»⁽¹⁵⁾. As we are going to explain the exchange can take place in neutral countries and it is left to the Government of the officials concerned to decide whether the diplomats proceed homewards or not⁽¹⁶⁾. Moreover, it is not necessary, as far as the exchange is concerned, that the members of both missions travel over the same neutral country.

After the above mentioned decision and until the departure of the Greeks to neutral countries, the General Counsellor to the Embassy Voskamp remained by the Greek group and negotiated officially only with the representative of the Argentinian Embassy; that is with the chargé d'affaires Don Lutti. Herr Voskamp declared at several instances that it was the view of the German Foreign Ministry that we should be left free to travel to Switzerland as soon as the problem of the exchange with the personnel of the German mission in Greece was settled. The matter was, however, continually postponed while we live in hotel «Kurgarten» in Friedrichshafen am Bodensee more or less isolated from the rest of the world. It was there where we learned through the radio the crucial news regarding Athens' occupation. These news was for us crushing from the national point of view and in a

---

lay colleague, attempted by way of passive resistance to complicate the task of the section of protocol». For this behaviour the attention of the Ambassador of Argentine was drawn. Compare, however, in Ch. III of this paper the attitude of the German mission in Greece which jeopardised all the measures adopted by the Greek authorities as far as their departure was concerned.

14. Protocol A6426 XIV 80, *Akten* I.

15. So was cabled by the Swedish chargé d'affaires to the German Foreign Ministry through the German Ambassador von Papen in Ankara. See *Akten* II, p. 25 ff.

16. See generally Dahm, *Völkerrecht*, Vol. I, 1958, 357, Verdross, *Völker-*

certain illusory way, satisfactory since the German troops had already found in Athens the personnel of the German mission safe and well kept. Under these circumstances we believed that we would be allowed to leave for neutral Switzerland, since the German mission was anyway in a better situation from the one it would have been if, according to the original demand of the German Foreign Ministry, they had arrived safe in a neutral country. The German diplomats were in a territory which was under German «authority». The following notification of the German Counsellor to the Embassy left us in despair :

1. The members of the Greek diplomatic mission who were isolated and interned had to proceed from Friedrichshafen to Athens and take there the oath to the Government Tsolakoglou, which was established by the German troops. The lawful Government of Greece had, in the meantime, departed from Athens for Crete and Cairo, while General Tsolakoglou, who signed the armistice, formed a «new Government» by order of the German occupation's authorities.

2. The German Reich has no more any obligation to «dismiss» the members of the Greek diplomatic mission to neutral foreign coun-

---

recht, 1950, p. 299 f., Hurst, *loc. cit.*, as well as Hurst, *Les immunités diplomatiques*, RdC., 1923, II, p. 238 ff., Reuter, *Droit international public*, 1958, p. 337 f., von der Heydte, *Völkerrecht: Ein Lehrbuch*, I, 1958, p. 212 ff., Spiropoulos, *Völkerrecht* (in Greek), 1954, p. 316 f., St. Sfériadiès, *Vorlesungen über Völkerrecht*, (in Greek), Vol. II, 277 - 279, Rousseau, *Droit international public*, 1953, p. 339 f. Sibert, *Traité de Droit international*, II, p. 23 ff. Anzilotti, *Lehrbuch des Völkerrechts*, *loc. cit.* Oppenheim-Lauterpacht, *International Law*, Vol. I, *Peace*, ed. 1947, p. 731 and Vol. II, *War*, p. 98. Bluntschli, *Das moderne Völkerrecht*, 1872, p. 24, P. Guggenheim, *Traité de Droit international public*, I, 1953, p. 495. M. Barros, *Kodifizierung des Diplomatenrechts*, in «Internationale Politik» 1956, No. 141, p. 7 f. Genet, *Traité de diplomatie et de Droit diplomatique*, 1931 - 1932. Satow, *A Guide to Diplomatic practice*, 3rd., ed. p. 252. Generally, however, very little or absolutely nothing appears in the textbooks. See also Hackworth, *Digest of International Law*, Vol. IV, p. 400 ff., and especially 463 and 464. Ch. Cheney Hyde, *International Law chiefly as interpreted and applied by the United States*, Vol. 2, second revised ed., Boston 1947, p. 1211 - 1309 and idem, *Freedom to Withdraw Diplomatic Relations*, AJIL, Vol. 30, 1936, p. 284 f. G. Grafton Wilson, *Handbook of International Law*, St. Paul Minn. 1927, p. 173 ff. and Fenwick Charles G., *International Law*, 4th ed. 1965.

See further bibliography which appeared or has been read by the author after the writing of this treatise.

Bertschy Ruth, *Die Schutzmacht im Völkerrecht*, Freiburg in d. Schweiz 1952.

Franklin William Mc Henry, *Protection of foreign interests. A study in diplomatic and consular Practice*, Special projects, Division, Department of State, Washington D.C. 1947.

tries according to its initial aim, because there exist no more any «objet d'échanges» since the German diplomats in Greece «were liberated» by the German troops.

The members of the Greek mission protested strongly against this decision which violated international law and), refused to go to Athens since Athens was by this time under German military occupation and because they had neither the free status of diplomats nor were they free to communicate with their Government. Consequently, the members of the Greek mission were forcibly sent to Athens. There was no more talk about *sancti habentur legati*. When in Athens the Greek diplomats refused to take the oath of allegiance to the so called «Tsolakoglou Government», they received no salary and had to suffer from hunger during the whole war period. The Greek Ambassador remained in Germany, interned in a hotel, as on account of his seriously ill daughter. In the meantime my brother, Secretary of the Greek Consulate in Hamburg, was assigned to the Argentinian Embassy, by order of the Greek Government in exile in Cairo, to head the

---

Janner Antonino, *La puissance protectrice en droit international* (d'après les expériences faites par la Suisse pendant la seconde guerre mondiale), traduit de l'allemand par P. Monney, Bale 1948.

Eroglou Hamza, *La représentation internationale en vue de protéger les intérêts des belligerants*, Neuchâtel 1949.

Trayer Charles W., *Diplomat*, New York 1959.

Pearson, Lester B., *Diplomacy in the Nuclear Age*, Harvard University Press 1959 (Pearson has been awarded in 1957 the Nobel Peace prize, and this publication is the Nobel Peace prize-Lecture).

Diplomatie unserer Zeit etc. Beiträge aus dem internationalen Diplomaten-Seminar, Klessheim-Verlag Styria, Wien etc. 1959 (Veröffentlichung der österreichischen Gesellschaft f. Aussenpolitik und internationale Beziehungen). Out of this collection are here quoted: I.R. von Salis, *Geschichte und Diplomatie*, p. 23 and f. Quareni Pietro, *Le Diplomate*, p. 69-103. Gschnitzer Franz, *Juristisches und politisches Denken*. Wildner Heinrich, *Die Technik der Diplomatie*, Springer, Wien 1959 (comp. p. 280, especially p. 281 and f.).

Webster Sir Charles, *The Art and Practice of Diplomacy*, Windus, London 1961.

Gamboa Melquiades, J., *Elements of Diplomatic and Consular Practice*, Manila, Philippines 1966.

Craig Gordon A., *War, Politics and Diplomacy*, London 1966.

Tunkin G.I., *Diplomatie und Völkerrecht*, Österr. Zeitschrift f. Aussenpolitik, H.5, jahrg. 1.

Feltham R.G., *Diplomatic Handbook*, Longman, London 1970.

Smyrniadis, *Diplomatie et Droit des Gens*, «Revue Hellénique», 1970, p. 58 and f.

Greek bureau of the Argentinian Embassy which, as was mentioned, assumed the protection of Greek interests. The Greek honorary Consul in Chemnitz, a greek citizen himself, received permission to return back to Chemnitz.

(c) *The classical teaching in International Law.*

In view of the fact that the outbreak of war constitutes a possible cause for the rupture of diplomatic relations, it is necessary to consider the legal nature of this question. Rousseau affirms that the rupture of diplomatic relations is «expression d'une compétence discrétionnaire» and «reste un act juridiquement licite et n'est pas contraire aux obligations internationales de l'État qui prend une telle mesure» (17).

What are the views in the international law literature on this question? In contrast to the clear legal opinion of Rousseau, on the part of literature prevails a certain want of clarity if not of confusion. Anzilotti (18) seems to agree with Rousseau's opinion, but he emphasizes «no state could avoid the diplomatic relations entirely, without putting itself out of the (international) community». But doesn't this last observation speak against its premise? The same lack of clarity is to be found earlier in Fauchille (19). «Nul État n'est tenu de l'obligation (au sens propre du mot) de recevoir les envoyés diplomatiques d'un autre État. C'est l'affaire de bons rapports et non de Droit strict». And then the contradiction: «Mais... c'est se placer en dehors de la communauté internationale, c'est s'exclure soi-même de la sphère d'application des règles du Droit». We find the second part of the syllogism of the last writer correct. This necessity is not only a sociological but also a legal prerequisite and *kat exochen* a duty as we have already explained (20). T. J. Lawrence (21) accepts also this necessity. Hurst confirms as well: «but to refuse to receive any representative from a

---

Miehlsler Herbert, *Die Unverletzlichkeit des Diplomaten*, Juristische Blätter, July 18th 1970.

Diplomatic Service, Formation and Operation, edited by Commonwealth Secretariat, Longman, London 1971.

Harmon Robert, *The Art and Practice of Diplomacy*, Methuen N.J. 1971.

17. Rousseau, *op. cit.*, p. 340.

18. Anzilotti, *op. cit.*, p. 199.

19. Fauchille, *op. cit.*, Vol. I, Pt. III, 1926, p. 37.

20. See Constantopoulos in «Zeitschrift Rundfunk und Fernsehen», 1955.

21. Lawrence, *Les principes de Droit international*, Dotation pour la paix durable, Oxford 1920, p. 302, 307 f.

state is to deny it the *jus legationis* (22)). Accordingly we cannot agree with the view of *von der Heydte*, who characterizes the rupture of diplomatic relations as an act of «*rétorsion*» (23).

The above introductory observations of the legal nature of the rupture of diplomatic relations are helpful in clarifying the great importance in International Law of the rights and privileges of the diplomatic envoys especially during the outbreak of a war.

The responsibilities as well as the influence of an Ambassador at the time of a threatened war are of great importance. Till the last moment he cannot abandon his post without causing a deterioration of the crisis. Under these circumstances the outbreak of a war is of particular importance for the diplomatic law and it should not influence unfavourably the legal status (in this case the passive privileges) of an Ambassador not even after the possible military occupation of his state. International practice in the past does not always present itself in harmony with the existing law (24). But in our time the active right of legation and the inviolability of the person of the Ambassador at the outbreak of a war is probably much more important than the immunities granted against private suits, which not rarely concern

22. Hurst, *op. cit.*, p. 173.

23. Von der Heydte, *op. cit.*, p. 316. The prevailing uncertainty in the relevant literature is confirmed when von der Heydte characterizes correctly at page 212 the rupture of diplomatic relations as an «illegal attack on the foreign state's law» when there exists no reason for such a measure justifiable under International Law. Such a reason, for example, can be the subversive activity of the communist party of the Soviet Union, which in the case of Great Britain was the reason for the rupture of diplomatic relations with the Soviet Union in 1927. See the text of the relevant British note in Toynbee, *Survey of International Affairs, 1927*, p. 546. As for the comparison to the retortion, see Bishop W.W., Jr., *International Law, Cases and Materials*, Boston-Toronto 1962, p. 745. «These unfriendly but lawful acts are often described as retortion», as well as the last edition of Fenwick Ch. G., *International Law*, 4th ed. New York, 1965, p. 635 f. «It consists in retaliation where the acts complained of do not constitute a legal ground of offense, but are rather in the nature of unfriendly acts done primarily in pursuance of legitimate state interests but indirectly hurtful to other states».

24. For example Pufendorf was serving in 1658 as an instructor in the family of Coyet, Swedish chargé d'affaires, in Denmark, when the war broke out between Sweden and Denmark. In spite of the diplomatic extraterritoriality (an expression first used by Grotius) Pufendorf was thrown into prison together with the whole personnel of the chargé d'affaires. He stayed in prison for eight months. See Ruyssen, *Les sources doctrinales de l'internationalisme*, Vol. II, 1958, p. 198.

personal debts, and thus do not contribute to the dignity of the sending state.

In view of the fact that usually the war allows the primitive instincts (fanaticism) to play a role detrimental to humanity the protection of the diplomatic privileges should be strongly safeguarded in the case of the outbreak of a war.

The legal status of the envoy after the rupture of diplomatic relations is in principle the same to that existing before the official assumption of his duties following the presentation of his credentials. This legal position applies⁽²⁵⁾ also in the case of the rupture of diplomatic relations following the declaration of war. The state of war, however, can arise even without the previous rupture of diplomatic

---

25. So Rousseau, *op. cit.*, p. 339 and Vallindas, *op. cit.*, p. 270 in contrast to the obscure formulation of Verdross, *op. cit.*, p. 229 : «Die diplomatische Mission erlischt durch Kriegsausbruch». (The diplomatic mission terminates with the outbreak of the war). The «identification» of both events, i.e. the rupture of diplomatic relations with the outbreak of the war originates from the treaty between Prussia and England in 1827. It means that the rupture of diplomatic relations which follows an ultimatum has the same meaning as the declaration of war itself. See the decision of the Greek-German arbitral court concerning the outbreak of the war on the day of the rupture of diplomatic relations. Guggenheim (as well as Verdross), *op. cit.*, Vol. I, p. 415, is also obscure. International practice, however, possibly tends to follow the above mentioned opinions of Verdross and Guggenheim. In recent bibliography some authors, e.g. Cahier thought that the rupture of diplomatic relations after the outbreak of war is quite a necessary repercussion of the last event (*ipso facto!*).

Of course, in the 19th century the war also was, in a way, a simple means of Diplomacy. Thus e.g. in the year 1866 as the German Army attacked Austria in Königgrätz because of the difference of partition of Schleswig-Holstein, booty of the successful common war of both against Denmark and in consequence «condominium» of both until the battle of Königgrätz.

There is no doubt that in the past the enemies could possibly maintain their diplomatic relations after the outbreak of the war. Nowadays, theoretically, there is no question about it.

However, there arises the other question of complete termination of diplomatic relations or of a simple interruption, i.e. a provisional suspension of these. For, in any way, the simple suspension of the diplomatic relations does not nullify the validity of the bilateral treaties. In other words in the opposite case a termination of the validity of the bilateral treaties would have taken place. This is exactly the difference between the simple break of diplomatic relations and the case of an outbreak of war causing the total rupture of diplomatic relations.

Comp. Philippe Cahier, *Le Droit diplomatique contemporain*, Genève-Paris 1962, p. 180 et f. The opposite opinion is supported by Genet, *loc. cit.*

relations⁽²⁶⁾. That means, that the envoy continues to enjoy the so called «passive rights of legation» until he abandons the territory of the receiving state or any territory under that state's control. The withdrawal of the so called passive rights of legation by the state is no more possible, just because the envoy can no more enjoy the active rights of legation to which he was entitled at the time of the assumption of his duties till the end of his assignment, that is until the rupture of diplomatic relations. By active right of legation we mean the envoy's authority to exercise his functions officially in the territory of the receiving state to the benefit of the sending state and with legal effect in the homestate.

Even if, as a consequence of a war, the credentials have not been presented, that is the envoys have not assumed their functions officially «they must be granted their privileges»⁽²⁷⁾.

I cannot agree with the opinion that these rights derive from the international courtesy because «la coutume a corrigé la rigueur de la logique par une règle d'humanité et d'équité». The envoys enjoy the «passive privileges», passive rights of legation, till they abandon the territory of the receiving state⁽²⁸⁾.

26. For example the Regulations of the «Institut du Droit International» 1928, see «Annuaire de l'Institut», 1928.

27. Oppenheim-Lauterpacht, *International Law*, Vol. I, Peace, ed. 1947, p. 731. See the imaginary hypothesis envisaged by Liselotte Blassa (in her Dissertation submitted in Würzburg), where the German Reich reserves the declaration of persona-grata until the personal appearance of the Ambassador at the presentation of his credentials.

28. See Sibert, *op. cit.*, Vol. II, p. 23, Brierly, *The Law of Nations*, 3rd ed., Oxford 1942, see also the case *Musurus v. Gadban* (1894), 2 Qu. B. 352, as well as Article 22 of the *Havana Convention*. For the extent of the passive privileges see the case of the French chargé d'affaires in the decision *Dupont v. Pichon* (4, Dal. 324) according to which the diplomatic privileges are granted to the diplomats *eundo, morando et redeundo*, as in the French decision in the case of the Secretary to the Greek Legation in Paris, Christides, 1899, see *J. D. J. P.*, 1899, p. 369.

After the codification of the diplomatic laws by the Vienna - Conv. of 1961 the above-mentioned valid laws (customary law) has been reaffirmed as Conventional law. I cite here the very important Art. 39 of this convention :

Article 39

1. Every person entitled to privileges and immunities shall enjoy them from the moment he enters the territory of the receiving State on proceeding to take up his post or, if already in its territory, from the moment when his appointment is notified to the Ministry for Foreign Affairs or such other ministry as may be agreed.

1. The passive privilege of *extraterritoriality* and immunity remain logically existing. The customary rules of International Law are concentrated in certain special obligations to protect especially and precisely the envoys. All the persons who, by permission of the receiving state, participate in the intended exchange as members of the diplomatic mission enjoy corresponding privileges. It is not permitted to any state in time of war to keep as a hostage or prisoner of war the diplomatic envoys in its territory. Therefore the detention in Germany of the Greek Ambassadors during the Second World War cannot harmonize with existing international law.

2. The most important privilege of the Ambassador in such a case is the claim for a secure, immediate and unrestrained departure. The receiving state should not only give to the Ambassador at once the possibility for an immediate departure but also must facilitate such departure in every respect⁽²⁹⁾. It is, however, at least inaccurate when on this occasion certain authors speak about «homeward journey»⁽³⁰⁾. Apart from the fact that this expression is not a legal one, it is not suitable and moreover misleading for the modern development of international law, and the creation of the institution of «Governments in exile» as a consequence of the complete *occupatio bellica* of the state's territory. *Vattel*⁽³¹⁾ has written in a more appropriate way of the rule as «being that the privileges last till the diplomatic agent returns to his sovereign and can render an account of his office». In a legal advice which I was asked to give to the Argentinian chargé d'

---

2. When the functions of a person enjoying privileges and immunities have come to an end, such privileges and immunities shall normally cease at the moment when he leaves the country, or on expiry of a reasonable period in which to do so, but shall subsist until that time, even in *case of armed conflict* (underlined by the author). However, with respect to acts performed by such a person in the exercise of his functions as a member of the mission, immunity shall continue to subsist.

Further I quote the equally important Article 44 :

The receiving State must, even in case of armed conflict, grant facilities in order to enable persons enjoying privileges and immunities, other than nationals of the receiving State, and members of the families of such persons irrespective of their nationality, to leave *at the earliest possible moment* (underlined by the author). It must, in particular, in case of need, place at their disposal the necessary means of transport for themselves and their property.

29. See Waldkirch, *Das Völkerrecht*, 1926, p. 162.

30. Dahm, *op. cit.*, p. 357, who contrary to others states «Rückkehr in die Heimat» (sic.).

31. *Vattel*, Book 4, Chap. 9, p. 125.

affaires I spoke about the possibility which must be given to the diplomat to reach his Government, since the most important point is the intercourse of the Ambassador with his Government⁽³²⁾.

3. Of particular importance is the problem of the military occupation of the sending state by the forces of the receiving state. The occupation may cover a certain part of the whole territory. Throughout the war period, the Government can remove its seat either to the unoccupied part of the state or to the territory of an allied power. The question arises as to where should one state send the envoy? In this connection it may prove necessary to refer to the fact that from the time of the Vienna Congress and even earlier it has been considered necessary for the Ambassador to present new credentials in case of change in the form of Government in his own state. Therefore, it is not only a question of form as *Dahm* points out⁽³³⁾. The obligation of the receiving state arises in giving the diplomatic envoy the opportunity to return to his Government. The receiving state cannot oblige him to proceed to the territory of a Government established by the occupying forces. According to international law this would be unlawful, because the Government established by the occupying forces possesses no more rights than the occupying power itself. (Hague Regulations, Convention of 1907). As I pointed out in my legal advise to the Argentinian Government such a demand would be a double *contradictio in adjecto* :

(a) The diplomatic mission remains under the protection of the neutral embassy that was assigned by the receiving power and receives through it the orders of its Government in exile. At the same time the diplomatic mission cannot receive orders from the so called Quisling Government that was established by the German occupying forces.

(b) The Government which has abandoned its territory is still recognized by the receiving state itself. This is so because the receiving state has accepted the right of a certain embassy within its territory to protect the interests and to function on the authority and according only to the instructions of the sending state, that is of the Government

---

32. See *Havana Convention* 1928 as well as *Harvard Convention*, Draft Art. 14, see also Constantopoulos, *Le traitement de la mission diplomatique en cas de rupture des relations par cause de guerre*, Avis consultatif demandé par l'Ambassade d'Argentine à Berlin en tant que protectrice des intérêts grecs en Allemagne pendant la deuxième guerre mondiale, 1943.

33. *Dahm, op. cit.*, p. 357.

in exile. The «protecting state» accordingly undertakes the protection of the interests of the sending state acting only upon the directions given by the said Government in exile.

(c) Furthermore, the receiving state is obliged, according to international law, to recognize such a protecting state. I need not go further into the problems that are connected with the existence of Governments in exile. I should only stress that the established Government by the occupying forces constitutes a gross legal irregularity, in particular when that Government purports to change the Constitution of the state or to exploit «la résistance nationale afin d'établir un nouvel ordre politique et social» (34) in contradiction to Article 43 of the Hague Land War Regulations.

These problems normally arise when no due care has been taken to respect the principle of the «immediate departure of the envoy». If the envoy was given the chance immediately after the outbreak of the war to travel to a neutral country, he would have come without delay in contact with his Government and would have even reached his Government in his homeland if he was ordered to do so. There is no question of an obligation to proceed home. On the contrary, the envoy has the opportunity from the neutral country to get in touch with his Government, submit his reports, receive possibly a new assignment and travel in his diplomatic capacity to other states.

In case the envoy is hindered to abandon the territory of the receiving state, the latter has not fulfilled its obligations. According to international law, however, the envoy has the right to be treated for an equally long time as an extraterritorial person.

It is more practical and secure for the states to arrange for an exchange of their diplomatic missions; in our case for example for the exchange of the members of the Greek mission in Germany with those of the German mission in Greece respectively. This exchange, although not related with the «objet d'échange» is connected with the principle of reciprocity (35). The principle of reciprocity, in our case, generally means that as long as a certain state has not fulfilled its obligations

---

34. See Constantopoulos, «Revue Hellénique», Vol. 6, No 3, p. 284. (Book-review of Dedijer's, Tito's biography).

35. In 1955 Great Britain practised measures of reciprocity as an answer to the adoption by the Soviet Union of measures limiting the liberty of movement of foreign diplomats. Reciprocity forms the basis of reprisals.

towards another one, the latter need not fulfil its own obligations arising under international law. Reciprocity should never lead to a denial of the special obligations; it gives only to the state interested to respect its international obligation a certain possibility to secure the protection of its rights, with a purpose of securing the respect of obligations by the corresponding state itself. For example to demand that the receiving state allows the diplomats in its territory to travel free to a neutral state. The prevailing idea is to facilitate the envoy to reach undisturbed his Government⁽³⁶⁾. This is so because after the rupture of diplomatic relations the envoy can communicate with his Government only through the protecting state, from which he is also receiving new orders. The exchange through a neutral state is more practical and secure. As far as the duty of the receiving state is concerned there exists an international obligation not to regard the envoy simply as an «objet d'échange». There is no doubt that as no account of the prevailing fanaticism because of the war circumstances no state usually will let the envoy of the belligerent opponent state free, if its own envoy has not been given the chance to depart from the receiving state. By the time, if however, the state in question has fulfilled its obligations the corresponding state is also expected to abide, according to the principles of law, by its international obligations⁽³⁷⁾.

The new arguments put forward by the German Foreign Ministry were astonishing, as these arguments happened to be in contrast with all negotiations that had previously taken place not only in Greece but also in Germany, with regard to the diplomatic missions in the two countries respectively. These arguments were also characteristic of the illogical consequences which the totalitarian diplomacy is in a position to create.

Of greater importance is the forceful conveyance of the Greek mission to the Greek territory occupied by the German forces. According to *communis opinio*, the most important and decisive privilege of the diplomatic envoy is his immunity from the coercive power of the receiving state. The history of diplomatic law is illustrative of struggles against the coercive power exercised by the receiving state, like those for example undertaken to face the coercive power exercised against diplomats by the Suplime Porte and other underdeveloped

---

36. See quotation of Vattel, *op. cit.*, above.

37. See announcement of February 10th 1942 of the Greek Ambassador interned in Germany to the Argentinian chargé d'affaires in Berlin.

oped states⁽³⁸⁾. The use of force against the diplomatic envoy, which is not expressly permitted by international law is forbidden and contradicts the rules of diplomatic law *omnis coactio abesse debet ab legato*⁽³⁹⁾. This principle is especially applied when the use of force cannot be attributed to any action or omission on the part of the diplomats and when the denial of the application of law is not based on legal considerations but only on political measures illegally taken by a totalitarian government. The totalitarian and anarchical ideas threaten the principles and traditions of our Law and our Civilization, without at the same time being able to replace them^(39a).

---

38. See Nicolson, *Diplomacy*, 1948, as well as *ibid.*, *L'évolution des méthodes en Diplomatie*, Neuchâtel 1955, as I cannot go further into details here.

39. See Carl Hothorn, *Die Völkerrechtliche Sonderstellung des Gesandten*, Erg.-Heft 3, Zeitschrift für Völkerrecht, Vol. 14, p. 92, as well as Strisower, *L'extraterritorialité et ses principales applications*, RdC., 1923, I, p. 223, ff. and Hurst, *Les Immunités diplomatiques*, RdC., 1923, II, p. 238 ff.

This question is now categorically settled by the Article 45 of the Vienna-Convention, which reads :

If diplomatic relations are broken off between two States, or if a mission is permanently or temporarily recalled;

- (a) the receiving State must, even in case of armed conflict, respect and protect the premises of the mission, together with its property and archives;
- (b) the sending State may entrust the custody of the premises of the mission, together with its property and archives, to a third State acceptable to the receiving State;
- (c) the sending State may entrust the protection of its interests and those of its nationals to a third State acceptable to the receiving State.

39a. On the part of the Communists and Soviet Union in particular, diplomatic law has been heavily attacked ever since it was developed in the period between the Peace of Westfalia and the Third French Revolution, i.e. a period of the «Bourgeoisie» power. For a long time the Soviet Union did not recognize customary law because the Soviet Union did not participate in its formation. First Tunkin, as far as I know, recognized the customary law in his lectures about co-existence in the Hague Academy, RdC., 1958. See Constantopoulos, *The European Economic Community: A Real Union*, Hamburg 1959, p. 44, Note 19. See especially with regard to the diplomatic law of the Soviet Union M. Bartos, *Zur Kodifizierung des Diplomatenrechts*, Politik, 1956, No. 41. Possibly our eminent Yugoslav colleague should be reminded of the fact that the practice of the Soviet Union, in which international law obviously forms an «appendix» to politics is not encouraging and often violates international law itself: «Le gouvernement soviétique renonça au maintien de l'Ambassade yougoslave à Moscou parce que, suivant une déclaration officielle de l'URSS, la Yougoslavie n'existait plus comme État, supposition qui, en tout cas, était juridiquement incorrecte». See in this respect Constantopoulos, «Revue Hellénique», Vol. 6, No. 3, p. 284 f. For the Soviet Union conception see

In the totalitarian regimes only naked force is respected. It is inadmissible to permit the totalitarian regimes to violate the principles of diplomatic law which form the first and oldest fundamental pillar of international customary law. International customary law is not a coercive law; on the contrary is a democratic and autonomous law based on the free will and the consensual recognition of the states (40).

III. *The fate of the German diplomatic and consular mission in Greece.*

The Under-Secretary to the Greek Foreign Ministry had received, after his request, the list of the members of the German Embassy in Athens and of the German Consular offices all over Greece (41). The diplomatic list included a sum total of 225 persons (42). According to a report of the German Ambassador, submitted after Athens' occupation, the German Consuls at Kalamata, Corinth and Patras were brought to Athens. The German Consul at Samos (Herr Acker) obviously could not be brought there (43). The German Consul at Volos expressed the desire to remain in his place of residence and the Greek Government had no objections. The Foreign Minister of the Third Reich von Ribbentrop had declared: «It is a matter of the Greek Government to take care of the personal safety of the staff of our Embassy» (44). With full consciousness of the Greek cultural traditions the Greek Ambassador replied in symbolic expression: «The German diplomats in Greece are under the protection of Acropolis».

Potjemkin, *Geschichte der Diplomatie*, edited by the Academy of Sciences in Moscow, Vol. III. Now, after the Ratification of the Vienna-Convention on Diplomatic Relations of 1967 even by the Eastern States and Soviet Russia, there is no problem about the validity of diplomatic law in the international field.

40. See Constantopoulos, *Verbindlichkeit und Konstruktion des positiven Völkerrechts*, 1948, passim.

In a way, even after codification of the Vienna - Convention at 1967 the international customary law is in this field still valid. See in the Preamble of the Vienna - Convention on Diplomatic Relations.

«Affirming that the rules of customary international law should continue to govern questions not expressly regulated by the provisions of the present Convention».

41. *Akten* II, p. 11.

42. See *Akten* II, p. 49 et passim.

43. For further details see *Akten* II, p. 11 and 68.

44. *Akten* II, p. 16.

(a) *The problems arising out of the persons who belonged to the German mission and difficulties related thereto.*

«The Greek Government approves the immediate departure of the members of the Embassy and of the Consulates, including the honorary Consuls and of their families, as well as of the personnel of the German Archaeological Institute in Athens, the newspaper correspondents, the personnel of the German schools and of all other German semi-official establishments» (45). This measure was the result of long negotiations which illustrate the readiness of Greek authorities to negotiate on this subject, in sharp contrast to the negative German attitude towards the Greek mission in Germany.

The question arose in this respect as to what kind of persons were entitled to participate in an eventual homeward journey as participants to an exchange. It is of interest to note in this connection the difference in the conception of the problem between the German Embassy and the German Foreign Ministry. Replying to the head of the German Embassy Erzbach the German Foreign Ministry stated the following on April 2 (46): «Desist from any negotiations aiming at the return of the German colony».

First, there was no question of taking with him back to Germany all the members of the German mission (47). Later on, however, the German Ambassador insisted that «he must take all his staff with him» (47a). This is confirmed as well by the Greek Prime Minister Tsouderos (48): «It is interesting that the German Ambassador asked first to take with him only some of the members of his mission. From this statement it can be easily gathered that out of the hundreds of the German officials in the Embassy not all were entrusted with a diplomatic mission». (The question consequently arises whether this request was somehow connected with the German plans for a military occupation of Greece).

Later on, however, the German Embassy demanded with a growing insistence that the number of the German exchange group be en-

45. *Akten* II, p. 49, Report from 16.4.41 from the German Ambassador in Ankara.

46. *Akten* II, p. 2.

47. Hurst, *op. cit.* 1950, p. 291.

47a. As we are entitled to presume if we take into consideration the skilful obstructive tactics of the German Government thoroughly analysed in the following paragraphs.

48. Tsouderos, *op. cit.*, p. 63 ff.

larged (49). «At the same time it was requested to permit the conveyance of the remaining German colony in Greece (underlined by me), which was approximately 650 persons in all». It was further stated that «consequently, the Reich's Government was willing to facilitate the departure of the Greek colony in Germany» (49a).

This was the reason why «the German Ambassador had rejected the offer (the initial offer of the Greek Government) with the excuse that he wanted to take with him as many as possible of his fellow countrymen and not only the personnel of the Embassy and the Consulates» (50).

There is no doubt that according to international law the German colony in Greece was entitled to be treated subject to the law relating to foreigners. They had nothing to do with diplomatic law (51). As a consequence that demand was unfounded. When a state permits the participation of certain private persons in the exchange, this forms an exception resulting from a concession. As it has already been said the capitulations have nothing to do with our problem and they are actually a matter of the past (52).

The demand of the German Embassy was formulated at the end of a note under the cover of reciprocity. The Greek Government, however, needed no inducing in order to accept that demand and here again it showed a friendly and conciliatory attitude. «The Greek Government in all probability will also be inclined to approve of the German proposal regarding the exchange of the remaining of the citizens» (53). The German Ambassador in Ankara was already ordered by the telegram of 12 April 1941 that: «in case the ship provided for the transfer of the German mission is not large enough to accommodate the whole German colony, care must be taken that the Greek Government provides a second ship at the disposal of the colony for its transportation and that for safety reasons both ships depart together» (54).

49. *Akten II*, p. 42 ff. LR Peter Pickham, Prot. A 7795, Documents Bureau RAM, Berlin 25 April, 1941.

49a. Probably a reciprocity only as a sort of bait, because this offer has never been repeated again.

50. *Akten II*, *op. cit.*, see telegraphic communication dated 12.4.41 of the German Embassy in Ankara.

51. See, in lieu of many, Sfériadès, *op. cit.*, Vol. II, p. 285 ff.

52. See, in lieu of many, Liszt, *Völkerrecht*, 1920, 11th ed., p. 285, and particularly the 12th ed.

53. Telegraphic report of the German Embassy in Ankara dated 16th April, *Akten II*, p. 49.

54. *Akten II*, p. 42 ff.

That order was in conformity with the general policy of the German Government to bring all Germans, not only its citizens, but the persons of German origin residing abroad as well «back to the Reich» (54a). The new German demand related now to the simultaneous transport of the whole colony. There was no more talk about the eventual departure of the Greek colony in Germany (55). According to the Greek point of view the German attitude was a matter of skilful postponing tactics, which were in fact revealed as on account of another incident. The steamship «Fokion» which the Greek Government had placed at the disposal of the German Embassy was considered «insufficient for the transport of the whole personnel», totalling 225 persons. Thereupon the Greek Government had offered to put at the disposal of the German Embassy another supplementary steamship «Leon». According to the intention of the Greek Government both ships — «Fokion» and «Leon» — were to depart in conformity with the demand of the German Government at the same time on Wednesday afternoon, the 16th of April. But even in this case the German Embassy «insisted that the transport take place *with only one ship* (underlined by me) which was to include 222 persons and that the departure would have to be delayed» (56). Considering the fact that the advance of the German troops in Greece was already taking place the meaning of these tactics can be clearly seen in the documents II, at page 68: «Taking into consideration the war situation it can be assumed that the transportation of the personnel of the German Embassy and of the Consulates as well as of the remaining German colony need not take place». It is doubtful whether the conveyance at the present time, taking into account the military operations, will be still possible and even *desirable* (underlined by me). Accordingly the special German Headquarters *Künsberg* after its entry in Athens on April 27th 1941 could report to

---

54a. Characteristic is the tragedy of the philhellenes who were settled, at the time that Prince Otto of Bavaria ascended to the Greek throne, in Herakleon near Athens and who had to return back to the Reich during the war, although in most cases they did not even know to speak German. Regarding the resettlement policy of the Third Reich see Constantopoulos, *Der griechisch-türkische Bevölkerungsaustausch und seine soziologischen Auswirkungen*. Eine rechtsethnologische Studie. Diss. Hamburg 1940.

55. On the contradiction of this attitude with the objet d'échange theory, which we mentioned in the first part of this study, see footnote 37 and the relevant text.

56. After the occupation of Athens Erzbach cabled: «Greeks tried through repeated efforts to have the mission depart for Istanbul, but always with insufficient preparations». *Akten* II, p. 68.

Berlin that «the whole personnel of the Embassy is in good health»⁽⁵⁷⁾.

(b) *Plan of removing the German mission to Crete.*

During this period till the entry of the German troops in Athens two main incidents, of an outstanding importance to international law, should be noted. First, it was considered from the Greek authorities that the German mission could be taken to Crete where the Greek Government had at first moved its seat⁽⁵⁸⁾. Later on it was thought of transporting the German mission to neutral Turkey.

The British, Yugoslav and Polish diplomatic missions had followed the Greek Government to Crete. In Athens were still left the missions of the United States, Argentine, Brazil, Bulgaria, Denmark, Egypt, France, Spain, Rumania, Switzerland, Turkey and of the Soviet Union. The Dutsch Minister had already left on his own decision for Alexandria, before the Greek Government's departure, following the handing over of his Embassy to the protection of Sweden. The Belgian Minister had left just after Athens' occupation.

From the international law point of view the question must be answered whether as on account of a military occupation of the capital of a state the Ambassadors accredited to it are obliged to follow the Government's removal to a new seat. The question arises because the Ambassadors are accredited to the Head of the state who removes thereupon his residence to the new seat of his Government. Certainly the accredited chiefs of missions and their members are not obliged to run such a risk in case of war. At the same time, however, if the envoys remain at the occupied territory they will no more be able to represent their Governments to the receiving state. On the other hand, the occupation authorities may demand the envoy's departure since only the Ambassador accredited to the Head of their own state is competent in the area under his authority including the occupied territories. During the First World War most diplomatic envoys who were accredited to the Belgian Government followed it to Le Havre, after the occupation of Belgium by the German army, with the exception of the Spanish and United States envoys. «From the point of view of strict theory this was irregular. The Spanish and American

---

57. *Akten* II, p. 66.

58. The Greek Government announced the removal of the capital from Athens to Crete first on April 23rd 1941, whereas the above mentioned negotiations had already taken place. See *Akten* I, at the end.

Ministers were accredited to the Belgian Government not to the German» (58a).

According to a report of the Greek Prime Minister at that time Tsouderos when it was considered necessary as on account of the war circumstances to abandon Athens the Greek Government decided, following the suggestion of the British Ambassador, to take the German diplomatic mission to Crete. The reason given by the British Ambassador was the following: the German had arrested many British diplomats in other countries and had retained them. Consequently the Germans had created a precedent. Were the British actually envisaging such a measure contrary to international law? According to the British views it was a scandal to leave hundreds of military and gestapo officials of the German Embassy in uniform on the loose in Athens. The Greek Prime Minister obviously shared this opinion (59). All these were not problematic. As soon as it was clear that the Greek Government unfortunately did not consider the fate of the Greek Diplomats in Germany, the British Ambassador proposed that the German diplomats in Athens be exchanged with British diplomats under German custody or other interned British personnel.

Here we come to the problem of the relations between a great power and a small state which raises the question of equality between the members of the international community. This problem which has already appeared from the first part of this paper becomes even more interesting in view of the reaction of the Greek diplomats in Athens when the British Ambassador not considering the normal practice, namely the exchange of the Germans with the Greek diplomats who were left to their fate, pressed for an exchange of the German with the British diplomats interned in Germany. According to the normal and usual practice the German Diplomats in Athens should be exchanged with the Greek in Germany. The extension of this exchange to British Diplomats should be a matter of negotiations between Greece and Germany, on the basis that England was allied to Greece.

Regarding the transfer to Crete Tsouderos reports that «the Ger-

---

58a. Hurst, *op. cit.*, p. 287 f. Generally on the relative experiences out of the First World War see Garner, *International Law and the World War*; and for the above question in particular Vol. I, p. 51, and p. 39 f.

59. See Tsouderos, *op. cit.*, p. 63. From the archives of the German Foreign Ministry it is revealed that a German secret transmitter functioned within the building of the German Embassy.

man Ambassador had accepted at first this solution». He only demanded safety for the journey from Athens to Crete which could have been secured. It was accordingly foreseen that the German Ambassador would travel together with the Greek King and the British Ambassador. The German Ambassador asked, moreover, «to take with him a number of his staff».

All of a sudden it is mentioned in the Tsouderos' report, the Ambassador of Sweden in charge with the protection of German interests in Greece had told him that the German Ambassador refused to accept that «proposal». The above mentioned report states accordingly⁽⁶⁰⁾: «The deportation outside the country which was planned will not take place». It must be assumed that the German Embassy had probably been informed of the British proposal that the German mission was to be used as an object of exchange to the benefit of the British. Tsouderos further reports: «The German Ambassador replied contrary to his previous agreement he would abandon the building of the German Embassy only under physical force⁽⁶¹⁾».

The incomplete documents of the German Foreign Ministry reveal that the Greek Government at 7.30 o'clock of April 22nd took the following decision as notified to the Swedish envoy: «The German Ambassador together with the personnel of his Embassy and the Consulates will be conveyed that same evening to the place where the Government intends to proceed». According to the telegram of the Swedish Embassy in Athens the Swedish chargé d'affaires was to complain immediately for this measure⁽⁶²⁾. Prince Erzbach reported as well the following to Berlin after Athens' occupation: «On April 22nd we were to be forcefully taken to the new seat of the Government. Nevertheless, the use of force has finally proved not necessary»⁽⁶³⁾. The question arises whether the Greek Government was entitled under International Law to take to Crete and later on to Alexandria the German diplomatic mission by force, in view of the fact that the Greek diplomatic mission was not liberated as yet from Friedrichshafen (am Bodensee). We are going to consider later on the reasons that necessitated the

60. *Akten I*, p. 66.

61. Tsouderos, *op. cit.*

62. See *Akten II*, p. 42. The same is revealed by a telegram of the Greek mission in Stockholm, dated April 23rd 1941, *Akten II*, p. 50.

63. Compare also a report by the German Mission in Stockholm, dated April 23rd 1941, on the subject of the negotiations taking place between the Greek Prime Minister and the Swedish chargé d'affaires, *Akten II*, *op. cit.*

abandoning of this plan by the Greek Government. I would like to examine now briefly the problems arising in international law in connection to this question. We have already mentioned that the envoy's right after the rupture of diplomatic relations to demand an appropriate time for the preparation of his departure corresponds to his obligation not to delay without reason his departure, and the penalty of losing entirely his immunity⁽⁶⁴⁾. According to the prevailing opinion the receiving state has the right in such a case to take by force the envoy out of its territory⁽⁶⁵⁾. It is of great importance that only in exceptional circumstances force can be used against the envoy⁽⁶⁶⁾. *Spiropoulos* refers only to compulsory removal of a diplomat out of the borders of the receiving state. *Sibert*, however, is more specific: «S'il arrivait que ce délai fût dépassé, les personnes anciennement couvertes par l'immunité ne seraient plus à considérer que comme de simples particuliers assujettis à tous les risques de leur situation»⁽⁶⁷⁾.

Consequently there is no doubt that a compulsory measure will be legally permitted against the envoy only when the aforesaid *questio facti* is established⁽⁶⁸⁾. This exception does not come in contradiction to the already mentioned general principle of diplomatic law *coactio abesse debet ab legato*. Since modern international law, for a long time now, has abandoned the theory of *Grotius* about *legatus fingitur esse extra territorium* such a conception can find nowadays its application only to the Papal Court⁽⁶⁹⁾. The representation's theory, according to

64. See the *Harvard Draft*, Article 29, as well as Queen's Bench in the *Magdalena Steam Navigation Corp. v. Martin*, 1895, 2 E. & E., 94. Further on the case of *Christides* in footnote 29 above, as well as the *Havana Convention*, Articles 22 and 25. See also Ch. Ch. Hyde, *op. cit.*, p. 1275 f.: «If, however, he abuses the privilege by an undue lingering after his official functions are at an end, the State of his sojourn is justified in regarding his immunities as forfeited».

65. *Spiropoulos*, *op. cit.*, p. 199.

66. *Verdross*, *op. cit.*, p. 234 f.

67. *Sibert*, *op. cit.*, II, p. 23. *Anzilotti* states as well: «binnen einer bestimmten Frist, während deren allein (emphasis added) der Gesandte noch weiter die Privilegien und den besonderen Schutz, den das Völkerrecht vorschreibt, genießen soll». *Anzilotti*, *op. cit.*, p. 202. Who is to determine, however, this limited period? *Hurst*, *op. cit.*, p. 94 writes: «How long a time must reasonably be allowed for this purpose is a question which must be left to the government to which he had been accredited».

68. See the next chapter on the plan of sending the German Mission to a Turkish port.

69. See *De Sinner*, *L'immunité judiciaire civile des agents diplomatiques étrangers*, 1906. This theory was established and developed first by the Byzantine

which «le ministre public est donc en quelque sorte la personification de l'État représenté» is no more accepted. According to the correct view the diplomatic function should not be regarded as relating to the exemption of the receiving state's supremacy⁽⁷⁰⁾. Characteristic of the modern legal thought is the theory of Niboyet about the «incompétence de l'attribution»⁽⁷¹⁾. According to him: «Ainsi de plus en plus dans l'ordre international l'immunité s'attache à la fonction plus qu'à la personne ou au service public international»⁽⁷²⁾.

The compulsory removal of the German mission to Crete could be also accepted on the basis of the principle of reciprocity which was considered in the first part of this paper. General principles could also be applied here to justify the envisaged plan as a measure of self - help or of reprisals⁽⁷³⁾. It was, anyway, obvious that on the formulation of policy on this question no due care was taken in order to protect the Greek mission in Germany from the exercise of force against them. This consideration of eventual German forceful measures was even more important as the German mission in Greece was far more numerous than the Greek mission in Germany.

(c) *The plan to transfer the German mission to Constantinople.*

Tsouderos reports that after the refusal of the German Ambassador to go with them to Crete, the Greek Government informed the Swedish Embassy that it would let the German diplomatic mission proceed to the nearest Turkish port. A safe ship would be put at their disposal. The Greek Government justified its new decision as follows: The armies of the Greeks and their allies, British, Australian, Indian and New Zealanders, were confronted by the enemy. Discipline was get-

---

authors and is still valid in the Holy See. Comp. Constantopoulos, *International Law*, Vol. I, special chapt. 1962.

70. See Bluntschli, *op. cit.*, p. 121.

71. See Niboyet, *Immunités de juridiction et incompétence d'attribution*, «Revue critique de Droit International» (1950), No. 2, p. 139.

72. See Carabiber, *L'évolution récente de la théorie de l'immunité des États*, «Revue Hellénique de Droit International», Vol. 5, No. 1 - 2, p. 40.

See now the categorical preamble of the Vienna - Convention on Diplomatic Relations:

... Realizing that the purpose of such privileges and immunities is not to benefit individuals but to ensure the efficient performance of the functions of diplomatic missions as representing States...

73. See von der Heydte, *op. cit.*, p. 316.

ting worse, and there was fear of excesses against the numerous German mission. This argument regarding the security of the German mission was more than justified⁽⁷⁴⁾. According to the report of Delmouzos, at that time Director - General of the Greek Foreign Ministry, the German Embassy rejected this plan with the excuse that Hitler would execute them (the German diplomats), after their return to Germany⁽⁷⁵⁾. This excuse does not only not provide an argument against their transfer to the Turkish coast but it makes me think that it implies also an approval of the Greek proposal since it contains the indication of a permissible way out. But what would otherwise the Greek Government profit out of the realization of this solution if this did not coincide with the dismissal to neutral Switzerland of the Greek diplomats interned in Friedrichshafen am Bodensee?

The above proposal (transport to Constantinople) was already made on April 11th 1941⁽⁷⁶⁾. The German Ambassador cabled thereupon : «J'ai refusé et déclaré vouloir attendre réponse à ce télégramme». Further on, however, he cabled the following : «Dans les cas que vous êtes d'accord avec un transport par la mer Egée donnez s'il vous plaît ordre télégraphique par Suède dans quelle mesure la réciprocité est possible et quelles sont les personnes ou groupes dont le départ avec moi est indispensable». From this telegram it must be gathered that the idea of the exchange of diplomats through neutral Turkey on the basis of reciprocity was taken seriously at least by the German Ambassador into consideration after the outbreak of the war. Consequently at that time both solutions must have been considered as alternative plans.

In view of the already mentioned security considerations it should be also mentioned that the Greek Government rejected out of security reasons the transportation of the German mission to Turkey through Bulgaria⁽⁷⁷⁾.

(d) «*Revolt*» of the Greek diplomats and the Greek sense of «*justice*».

It would be misleading to come to the conclusion, possibly on account

74. See Hurst, *Modern Origin of Permanent Diplomatic Mission*, op. cit., p. 285.

75. See Delmouzos in *Tsouderos*, op. cit., p. 68.

76. See cable of the Swedish chargé d'affaires, *Akten* II, p. 25, as well as documents under the inscription LR Peter Pickham, Prot. A 7795, Bureau RAM, Berlin, 25 April 1941, according to which the ship which was to transport the whole personnel of the German Mission and of the Consulates was to sail on the 11th April, from Laurium to Constantinople. *Akten* II, p. 42 ff.

77. *Akten* II, op. cit. See also Hurst, op. cit., p. 285 f. A compulsory route can be prescribed.

of lack of proper information, that the Greek Government did not possess political determination and was not in a position to materialize its plans. It is evident that the Swedish chargé d'affaires, Counsellor to the Embassy Allard, intervened and influenced the Greek Government in favour of the German mission «in an exceptionally energetic way» to quote the opinion of the German Ambassador himself⁽⁷⁸⁾. Another incident, however, happened, as well, that hindered the Greek Government from realizing its plans and this probably was decisive^(78a). The diplomatic officials of the Foreign Ministry of the state where XENIOS ZEUS is at home reacted strongly and revolted in a certain way, against both solutions. The Director - General of the Ministry Delmouzos, together with the Director of the First Political Division of the Greek Foreign Ministry, without knowledge of their superiors, asked an audience by the Greek King and protested against the plans of the Government. The youngest of the Greek diplomats were the hard core of that peculiar and exciting «diplomatic revolt». It is really interesting how the Greek officials, in that moment of extremely strained political situation, undertook that démarche and brought up into discussion, in an emotional way, important arguments:

1. First of all they mentioned that the German Ambassador had been accredited to the head of state and therefore they were obliged to bring this case directly to the knowledge of the King. The Greek Government was responsible for the security of the German mission. (Was this point aimed against the above mentioned suggestion of the British Ambassador?). This case was a matter of honour.

It is correct that according to international law there was no way to satisfy the demand of the British Embassy. As I developed aforeside the British State as an allied power to Greece could always, as a great power, sustain or even replace Greece in order to carry through her claims. No doubt it is to the credit of the spirit of Greek hospitality and chivalry towards the enemy that the Greek diplomats, even at that crucial moment of political disaster of their country, did not forget their «supposed» obligations under international law. On the other hand it is really doubtful whether the Greek Government could have used

---

78. See Report by Erzbach *Akten* II, p. 68: «Allard has proved himself brilliant in undertaking energetic and dangerous risks».

78a. The «revolt» of the officials of the Greek Foreign Ministry found allegedly «as on account of respect for the sovereignty of the Greek state» the support of the «almighty» Minister of the Interior Maniatakis, whose opinion on the matter was decisive.

force against the German diplomats, as reprisals towards the measures taken by Germany against the British diplomats. Delmouzos mentioned the following in a tactful way: The misunderstanding regarding the British disrespect of the small countries should be avoided. With this statement Delmouzos came right to the point. In reality it seems that the suggestion of the British Ambassador, which according to this opinion could not be justified under international law, had caused that reaction⁽⁷⁹⁾. A certain indignation on the part of the Greek officials was also possible since the British Embassy, according to the report, wanted to take custody of the German diplomats in order to serve her own political purposes, whereas their Greek colleagues in Germany were left without protection at their fate in Friedrichshafen am Bodensee.

2. The Greek diplomats did not «revolt» only against the compulsory transfer of the German mission to Crete, in fulfilment of the above mentioned British request; they argued also that the transfer of the German mission to the Asia Minor coast of Turkey or to Constantinople by a Greek ship, would probably result to its sinking by German aeroplanes. That would have caused serious reprisals against the Greek mission in Germany, consisting of three Ambassadors and more than 150 other diplomats. There was even danger that Athens could have been bombarded. The already mentioned original suggestion of the Greek Government⁽⁸⁰⁾, that the Greek diplomats be exchanged with the German mission in Greece through the Soviet Union, so that the Greeks could have the chance to arrive home through Odessa, really bears no witness that they actually considered at that time of the Greek diplomats' security. That suggestion theoretically was unobjectable. Examples, however, exist of pure security considerations which characterized that plan, like the tragic fate of some Greeks found in the building of the Greek Embassy in Berlin «as Greek diplomats» and set out on their way home through Moscow, as well as the fate of senior Greek officers interned as war prisoners in Wedel (Hannover), taken later on in custody by the Russians, without any information about them being obtained by the Greek Military Mission in Germany.

The above mentioned proposals are based perhaps on the wrong concept⁽⁸¹⁾ that the diplomats should be sent in the territory of the

---

79. Tsouderos, *op. cit.*

80. *Akten II*, p. 25 ff.

81. Compare Part I, II, c. 3, of this paper.

sending state and that the exchange of both missions should take place through the same country.

The arguments of the Greek diplomats against the transfer of the German mission to a Turkish port are not convincing, as well, since the Greek Government could have easily negotiated with the Reich's Government for the realization of sea voyage to Turkey under safe conditions. No doubt the Germans were not interested to sink their own diplomats in view of undertaking «reprisals» against the Greek diplomats in Germany or in order to be justified in bombing the Greek capital of Athens. Moreover, the safety of the German diplomats could have been guaranteed in Turkey in view of the fact that Germany kept there a diplomatic mission during the entire war period, under the direction of one of the most efficient German diplomats⁽⁸²⁾, which in fact played a most important role in the development of the world conflict.

Apart from the above considerations, since according to the reports at hand the exchange of the diplomats could not be realized as on account of the obstacles brought about by the German Embassy^(82a), we do not see any reason why should not the Greek Government trans-

---

82. The German Foreign Ministry had put the German Ambassador in Ankara, von Papen, in charge from the beginning of the exchange of the Greek Mission in Germany with the German Mission in Greece with the help of the Swedish «protecting» state.

82a. Apparently it was a matter of a radically new attitude of Germany towards the Governments in exile attempting to create a new international law in this respect. This may be the logical but unlawful consequence of the change of the basic policy of Germany in the whole field of the factual and *de jure* relations towards the military occupied countries and their respective legal governments. This policy has its corollary in the famous interpretation of the famous *Martens-clause* of the Hague regulations of 1907 concerning rules and customs of the Land-war, on the basis of which the Russian-Communist theory is still justifying the Sovietization of the occupied areas of enemy territory, by the communist army; comp. f. I. Korowin, *Das Werk d. Übergangszeit*, 1927.

See Bertschy, *op. cit.* p. 57 in a clear statement: «Die Vertretung d. fremden Interessen durch die Schutzmacht wird vom Völkerrecht allgemein anerkannt». Die rechtliche Basis bilden 1) die Artikel der Genfer Konventionen über die Behandlung des Kriegsgefangenen vom 27 Juli 1929 und vom 12 Aug. 1949. 2) Das Völkergewohnheitsrecht, insbesondere das Schutzrecht, and I would say, 3) the categorical rules of the above mentioned Vienna-Convention of 1961.

I cite further the following paragraph of Bertschy's thesis, *loc. cit.* p. 57, 158: «Die Schutzmacht handelt nicht auf Grund eines ihr eigenen Rechtes. Das von ihr geltend gemachte Schutzrecht ist ein vom Heimatstaat delegiertes Recht und bildet die Grundlage ihrer Tätigkeit... «Aus diesen auf Delegation beruhenden Ver-

fer the German mission to Crete so as to be sure that the Greek diplomats could in fact be exchanged with the German diplomats. It was, they say, in fact «exorbitant» to consider the transfer of the German mission as a policy aiming at the exchange of the Germans with the British diplomats kept under German custody.

In any case the Greek Government was obliged to let the German mission on the loose in Athens depart freely only when the Greek diplomats in Germany were let free to go to a neutral territory. In case guarantees were needed this obligation could arise following an agreement of the German Government with the Dean of the Diplomatic Corps in Athens to let the Greek mission in Germany free to depart for Switzerland.

IV. Epilogue.

In 1943 Argentine declared the war on Germany. Consequently diplomatic relations between the two countries were ruptured. The termination of the mission of the Argentinian Ambassador to Berlin had as a consequence the termination as well of the function of the Argenti-

---

hältnis ergibt sich für den vertretenen Staat ein gewisses Kontrollrecht über die Tätigkeit d. Schutzmacht».

Impossible the opinion of Franklin, *op. cit.* p. 124 f. 148 etc., that the consent given by the receiving state for the protection of the interests of the enemy state by the protecting neutral state, «may be freely withdrawn» because «that consent is freely given». Unfortunately, in a way, Verdross, *Völkerrecht*, Berlin 1937, S. 34, is of the same opinion. This standpoint, in my opinion, is contrary to the dominant theory of international law to our opinion as developed in the text and it is also categorically rejected by Bertschy, *op. cit.* p. 71 :

«Wenn die Schutzmacht mit einem der Kriegführenden die Beziehungen abbricht oder in Krieg gerät geht der Schutz an die neue Schutzmacht über».

In this respect Eroglou is also right, *op. cit.*, p. 82. «L'État tiers (the receiving State) ne peut arbitrairement s'opposer à toute protection s'exerçant sur son territoire. L'assentiment de l'État tiers ne saurait avoir qu'un effet déclaratif». In our opinion the rule of Art. 45 par. b, that the protecting state has to be «acceptable to the receiving state» must also be interpreted in this sense (emphasis added). In the same sense Janner, *loc. cit.*, «la doctrine est unanime à admettre et la pratique prouve qu'il doit tolérer une sauvegarde des intérêts étrangers en temps de guerre» ... «La Suisse comme puissance protectrice a toujours subordonné l'acceptation des mandats officiels à l'agrément formel (underlined by the author of this treatise) de la partie adverse». For the same reasoning «L'acceptation d'un mandat ne revêt nullement une signification inamicale à l'égard de la partie adverse». «De son côté, l'État auprès duquel... n'a pas le droit d'imposer de telles limites à l'action de la puissance protectrice qu'elle devienne illusoire».

In other words the obligation of the receiving state is much greater if they

nian Embassy as the protector of the Greek interests in Germany. Greece, i.e. the Greek Government in exile, resumed negotiations with Sweden and Germany in view of having the Swedish Ambassador in Berlin assume the protection of Greek interests. Sweden declared its willingness, but this proposal was rejected by the Reich's Government.

It is interesting that Germany in this case did not consider the person of the Swedish Ambassador as *persona non grata*. Besides it did not want to reject Sweden as the protector of Greek interests with the purpose of accepting the assumption of the protection of the interests of Greece by another state. In either of the above possibilities Germany's attitude would have been permissible under international law. In fact, however, there was no case against Sweden in view of the already mentioned «interventions» of the Swedish chargé d'affaires in Athens in favour of German interests. In reality Germany was not

---

have already accepted the protecting power and the question is that for special reasons this protecting power has to be substituted by an other neutral state.

There have occurred similar cases during the Second World War proving the contrary practice but, any way, a new positive law according to these cases has not been created, as we develop in the text of this treatise.

Of course it is necessary to cite here these cases in addition to the examples, already given in the text in connection with the Quisling Government, of Norway. I have the impression that Franklin came to his above mentioned conclusions on the basis of such questionable cases of political opportunity.

Thus the German Government in May 1941 communicated to the Government of Switzerland, that the protection of the interests of Yugoslavia in Germany is no more necessary after the recognition by the German State of the «State of Croatia»! The analysis of similar cases, like the Declaration of war against the USA in December 1941 by the so called puppet-state of Manchuria, created at that time by the Japanese Army, is very interesting. Or the case of the Vichy Government of 1942. See Franklin, *loc. cit.*, p. 148 f., 124 ff. etc.

Similar problems arose after the unconditional surrender of Germany in 1945. But these controversial problems cannot be further discussed here and concern the question if the legal personality and the sociological power of the old German Reich have been destroyed by this unconditional surrender. Maybe I can quote here again Dedijer, *loc. cit.*, who analysing the attitude of Russia towards Yugoslavia, after its occupation by the German Army, in April 1941, underlines that the Russian Government asked the Yugoslavian Ambassador in Moscow to leave, because no Yugoslavian state existed (sic!) after the military occupation of the territory of this state by the German Army! At that time even Tito didn't dare to protest against this illegal treatment of the Yugoslavian Ambassador in Moscow because, as he confessed himself to Dedijer, «he was a faithful communist»! Of course at this time Russia was still allied to Germany on the basis of the Ribbentrop - Molotov Convention signed in Moscow in 1939!

willing to accept the assumption by any state whatsoever of the protection of the interests of Greece, that is a state with which Germany was at war. Undoubtedly this attitude contradicts the already mentioned recognition of Argentine as the protecting power of Greece's interests in Germany. The fact that Germany broke off diplomatic relations with Argentine gave Germany no legal rights for the rejection of a certain neutral state as Greece's protecting power. Obviously the German Foreign Ministry used this excuse in order to escape a well established legal obligation.

We had previously conducted long negotiations with the Under-Secretary to the German Foreign Ministry Weizsäcker as on account of the attempts of the Bulgarian Consulate in Germany to recruit in that country Greek citizens originating from the «Bulgarian-occupied» Greek Macedonia. Within the limits of the diplomatic démarches of the Argentinian Embassy and as a reply to our protests, the German Under-Secretary declared that the Reich's Government recognized only the Tsolakoglou Government as the legitimate Government of Greece and not the so called «Government in exile», which had abandoned the Greek nation and had «run away» to a foreign state. On this point I replied that this attitude constituted a *venire contra factum proprium* and a serious *contradictio juridica* since Germany had recognized the Greek Government in exile long ago and nowadays continues to recognize it. Naturally there was a question of the double formation of the state's will⁸³, of which dualisms often refers, and dualism was often practiced, especially by the Soviet Union, acting either in its capacity as a state or as a communist party, sometimes in a diametrically opposed way. Such a double formation of the state's will, however, did not arise, I added, since the Under-Secretary himself negotiated with the Argentinian chargé d'affaires in his capacity of protector of the Greek Government's in exile interests. Therefore, the Foreign Ministry recognizes the Argentinian representative in this capacity and confirms in fact the *expressis verbis* recognition of the Republic of Argentine as the protecting power of Greece's interests in Germany, from the time of the rupture of diplomatic relations between Greece and Germany.

I do not know whether our démarche of that time proved to be of decisive importance. At all events the Under-Secretary seemed very

---

83. See Constantopoulos, *Verbindlichkeit und Konstruktion des positiven Völkerrechts*, 1948, p. 93, 137, 172.

impressed and a few weeks later we witnessed the German Foreign Ministry's efforts to change its attitude in a way excluding contradictions. The German Foreign Ministry suddenly declared, therefore, the following to the Swedish Ambassador, in his capacity as the protector of the Norwegian Government's in exile interests in Germany: The protection by Sweden of the Norwegian interests is from now on unnecessary and cannot any more be recognized by the Reich's Government, since this one recognizes as legitimate the Government of Norway formed in Oslo by the Norwegian nation (Quisling Government). That Government already represents the interests of the Norwegian nation in Germany. Under these circumstances the objections of the Swedish Government remained fruitless. The German Ministry believed that its new policy avoided contradictions. Moreover, political developments were also instrumental in considerations that the time was *ripe* for the adoption of such a policy. Consequently the attitude of the German Foreign Ministry undoubtedly became consistent, but whether it was consistent with international law as well is another question. The problem now arising is connected with the already discussed general question whether a member of the international community is obliged to maintain diplomatic relations with another member state. In other words we are confronted with the question whether a state is obliged to accept the diplomatic representation of another one to function officially on its territory. We have answered this question in *loco citato*, in accordance I believe with the prevailing opinion (84). Here in our case, however, the legal obligation of Germany to accept the protection of Greece's interests by another state must be particularly supported and proved. Diplomatic relations between the two states were maintained till the outbreak of the war; therefore the obligations derived from international law were tacidly recognized.

The reference of the German Foreign Ministry to the «Quisling Government» provides an additional confirmation of our views. The diplomatic relations, according to the German concept, were to be maintained not with the Government in exile through the protection of a neutral embassy, but directly with the «legitimate Greek Government». To this legal question the final answer depends on establishing whether the Quisling Government can be recognized as the lawful Government of a state. In another article we gave a negative an-

---

84. See the first part of this paper on the subject of the legal nature of the rupture of diplomatic relations.

swer to this question (85). For the purposes of this paper it may prove sufficient to ascertain that these interesting German projects to establish Quisling Governments in the occupied territories and to recognize them as lawful, to refuse the diplomatic protection of the interests of the Government in exile or to withdraw an already given recognition have *in no way created a new positive law in the field of international law*.

---

85. See Constantopoulos, *Zur Frage der Rekrutierung griechischer Staatsangehöriger aus dem «bulgarisch-besetzten» Griechisch-Mazedonien durch die bulgarischen Konsulate in Deutschland während des 2. Weltkrieges*, in «Mélanges Karavas», which will appear soon.

† ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Β. ΔΕΡΤΙΛΗ
Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΔΙΑΤΑΞΕΩΝ, ΙΔΙΩΣ ΤΩΝ ΑΡΘΡΩΝ 28
ΚΑΙ 82, ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1968

Ι. Εισαγωγικαὶ γενικαὶ ἀπόψεις σχετικῶς μὲ τὴν δημοσιονομικὴν ἐξουσίαν τῆς Βουλῆς καὶ τῆς Κυβερνήσεως.

Διερευνῶντες τὰ τρία πρῶτα Συντάγματα, τὰ ὁποῖα ἐθεσπίσθησαν κατὰ τὴν περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ ἔτους 1821, διαπιστώνομεν τὴν ἀναγραφὴν εἰς αὐτὰ δημοσιονομικῶν διατάξεων, τὰς ὁποίας χαρακτηρίζει ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναγνωρίσεως ἴσης, ἀν οὐχὶ ἐπικρατεστέρας, δημοσιονομικῆς ἐξουσίας εἰς τὸ Κοινοβούλιον — τὸ Βουλευτικὸν — ἔναντι τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας, δηλαδὴ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ (1). Πλὴν ὅμως εἰς τὰ μεταγενέστερα Συντάγματα, ἀπὸ τοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους 1844, ἰδίως δὲ εἰς τὰ τελευταῖα Συντάγματα τῆς Ἑλλάδος καὶ κυρίως εἰς τὸ τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1952, ὡς καὶ εἰς τὸ ἰσχύον Σύνταγμα τοῦ ἔτους 1968 ἀναγράφονται νέα *διατάξεις*, αἵτινες ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς δημοσιονομικῆς ἐξουσίας καὶ πρωτοβουλίας τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διαπιστοῦμεν ὅτι εἰς τὸν δημοσιονομικὸν τομέα, ὅπου ἐγεννήθη καὶ διεμορφώθη ἡ ἐξουσία τοῦ Κοινοβουλίου, εἰς τὰ νεώτερα Συντάγματα διαφαίνεται ἡ ἐξασθένησις τῆς δημοσιονομικῆς ἐξουσίας τοῦ Κοινοβουλίου. Γενικῶς, αἱ διατάξεις τῶν τριῶν Συνταγμάτων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἐνσωματώνουν ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι δὲν περιορίζουν τὴν δημοσιονομικὴν ἐξουσίαν τῶν μελῶν τοῦ Βουλευτικοῦ ἔναντι τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, ἐνῶ ἀντιθέτως νέα στροφή διαφαίνεται, τῆς ἐνίσχυσεως δηλαδὴ τῆς ἐξουσίας τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὸν δημοσιονομικὸν τομέα τῆς δράσεως τοῦ Κράτους.

Τὸν πρῶτον περιορισμὸν τῆς δημοσιονομικῆς ἐξουσίας τοῦ Κοινοβουλίου ἔναντι τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ἀνευρίσκομεν εἰς τὸ ἄρθρον 17 τοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους 1844, ὅπου ὀρίζεται: «οὐδεμία πρότασις νόμου, ἀφο-

1. Πρβλ. Π. Β. Δερτιλῆ, *Συμβολὴ εἰς τὴν δημοσιονομικὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1821*, Θεσσαλονίκη, 1971, σελ. 27 καὶ ἐπ. (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Γ' τόμου τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Α.Β.Σ.Θ.).

ρῶσα αὐξήσιν τῶν ἐξόδων τοῦ Προϋπολογισμοῦ διὰ μισθοδοσίαν ἢ σύνταξιν ἢ ἐν γένει δι' ὄφελος προσώπου πηγάζει ἐκ τῆς Βουλῆς ἢ τῆς Γερουσίας». Καὶ ἡ διάταξις αὕτη, ἐνισχυομένη, ἀνευρίσκειται εἰς ὅλα τὰ μεταγενέστερα Συντάγματα τῆς Ἑλλάδος (2).

Ἐνυπάρχει ὅμως, περισσότερον ἐνισχυομένη, εἰς τε τὸ προῖσχυον Σύνταγμα τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1952, κυρίως δὲ εἰς τὸ ἰσχύον Σύνταγμα τῆς 29ης Νοεμβρίου 1968 (ἄρθρον 79), ἰδίως δὲ εἰς τὴν § 2 αὐτοῦ, ὅπου γίνεται λόγος περὶ ἀπονομῆς συντάξεως ἢ ἀναγνωρίσεως ὑπηρεσίας, ὡς παρεχούσης τοιοῦτον δικαίωμα, ὡς καὶ εἰς τὴν § 5 τοῦ ἰδίου ἀρθρου 79, ὅπου γίνεται λόγος περὶ προτάσεως νόμου ἢ τροπολογίας αὐτοῦ ἢ προσθήκης, ὅτι δὲν εἰσάγεται πρὸς συζήτησιν, ἐὰν προσέρχεται ἐκ τῆς Βουλῆς, ἐφ' ὅσον συνεπάγεται εἰς βᾶρος τοῦ Δημοσίου, τῶν ὀργανισμῶν τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως ἢ ἄλλων νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου δαπάνας ἢ ἐλάττωσιν ἐσόδων ἢ τῆς περιουσίας αὐτῶν πρὸς μισθοδοσίαν ἢ σύνταξιν ἢ ἐν γένει ὄφελος προσώπου ἢ ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐν γένει κατάστασιν τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ τῶν ὑπαλλήλων ὀργανισμῶν τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως ἢ ἄλλων νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου, ὡς καὶ δημοσίων ἐν γένει ἐπιχειρήσεων. Εἶναι πράγματι κατ' ἐξοχὴν σαφῆς ἢ προμνησθεῖσα διάταξις, συμπληρουμένη συνάμα ὑπὸ τῶν ἐν συνεχείᾳ εἰς § 4-10 τοῦ προμνησθέντος ἀρθρου 79, δυνάμει τοῦ ὁποίου κατ' ἐξοχὴν ἐνισχύεται ἡ δημοσιονομικὴ ἐξουσία τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν καὶ κατὰ τὴν περίπτωσιν τῶν ἀρμοδίων ὑπουργῶν γενικώτερον, ὡς καὶ τῆς Κυβερνήσεως. Περιοριζόμεθα εἰς τὴν μνεῖαν τῶν ἀνωτέρω διατάξεων, αἵτινες κατ' ἐξοχὴν διευρύνουν τὴν δημοσιονομικὴν ἐξουσίαν τῆς Κυβερνήσεως, εἰδικώτερον τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν.

Δὲν προχωροῦμεν εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἐν λόγῳ διατάξεων, διότι σαφῶς ἔχουν διατυπωθῆ. Ἄς ἐξετάσωμεν, ὅμως, ποιοὶ εἶναι οἱ λόγοι, οἵτινες συμβάλλουν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν γενικώτερον τῆς δημοσιονομικῆς ἀρμοδιότητος τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας, ἵνα ἐν συνεχείᾳ ἐπεξεργασθῶμεν διατάξεις τῶν τε παλαιότερων Συνταγμάτων, ἰδίως δὲ τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος τοῦ ἔτους 1968.

2. Πρβλ. Π. Β. Δερτιλῆ. *Αἱ δημοσιονομικαὶ διατάξεις τῶν ἐλληνικῶν Συνταγμάτων*, Ἀθήναι 1952· τοῦ ἰδίου εἰς «Conférences Économiques», τόμος ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης, Milano, 1966, ὅπου διάλεξις ἡμῶν, ὑπὸ τὸν τίτλον : *Le droit budgétaire en Grèce*, σελ. 247 καὶ ἐπ., ἐμφανίζουσα δὲ κυρίως τὰς ἐπιδράσεις τῆς ἰταλικῆς νομοθεσίας ἐπὶ τῆς νομοθεσίας τοῦ Προϋπολογισμοῦ τοῦ Κράτους ἐν Ἑλλάδι. Ἡ ἑτέρα τῶν δύο ὁμιλιῶν ἡμῶν, γενομένη καὶ αὕτη ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ τότε Πρυτάνεως τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης, Καθηγητοῦ G. U. Papí, ὑπὸ τὸν τίτλον *Problèmes de la fiscalité et la C.E.E.*, ἀναφέρεται εἰς θέματα φορολογικά, τὰ ὅποια δὲν εἶναι ἄσχετα πρὸς τὸ διαπραγματευόμενον θέμα, ἐδημοσιεύθη δὲ εἰς τὸν προμνησθέντα τόμον τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης, σελ. 231 καὶ ἐπ.

II. Λόγοι συνηγοροῦντες ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς τῆς διευρύνσεως τῶν ἀρμοδιοτήτων τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας καὶ περὶ παρεκκλίσεως ἐκ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς ὠρισμένων διατάξεων τοῦ Συντάγματος.

α. Λόγοι συνηγοροῦντες ὑπὲρ τῆς ἐνισχύσεως τῶν δικαιωμάτων τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας.

Οἱ συντρέχοντες πρὸς τοῦτο λόγοι ἀναπτύσσονται εἰς ἄλλας ἐργασίας ἡμῶν, ἰδίως δὲ εἰς τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον Αἰ δημοσιονομικαὶ διατάξεις τῶν Ἑλληνικῶν Συνταγμάτων, Ἀθήναι 1952, ὡς καὶ εἰς μελέτην ἡμῶν, ὑπὸ τὸν τίτλον *Notes sur les rapports des pouvoirs législatif et exécutif: Les textes surtout Constitutionnels Grecs*, δημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν «Revue de Science et de Législation Financières», ἔτους 1952, σελ. 482 καὶ ἐπ.⁽³⁾.

Ὑπενθυμίζομεν ἤδη ἀπλῶς, ὅτι, πρὼ τ ο ν, ἡ ἐνίσχυσις τῆς δημοσιονομικῆς ἐξουσίας τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν εὐθύνην του ὡς ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν ἐν σχέσει μὲ τὴν διασφάλισιν τῆς σταθερότητος τῶν Δημοσίων Οἰκονομικῶν. Διὰ τοῦτο, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Καθηγητῆς G. Jéze, «la où est la responsabilité, la doit être le pouvoir»⁽⁴⁾.

3. Βλέπε ὁμοίως Π. Β. Δερτιλῆ, *Σύστημα Δημοσίας Οἰκονομικῆς*, τόμος Β', σελ. 358 καὶ 359 καὶ ἐπ. τοῦ ἰδίου, *Les Dispositions Financières des Constitutions Helléniques*, Studi in Memoria di Professore B. Griziotti, Milano, 1959· ὁμοίως τοῦ ἰδίου, *Remarques Générales sur le Droit Budgétaire en Grèce*, Ἀκροθίνια Π. Γ. Βάλληδαν, ἔκδ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1967· τοῦ ἰδίου, *Τὸ Σύνταγμα, ὁ Προϋπολογισμὸς τοῦ Κράτους καὶ ἡ σύγχρονος περὶ αὐτοῦ οἰκονομικὴ θεωρία*, «Ἐφημερίς Ἑλλήνων Νομικῶν», 1958, σελ. 111 καὶ ἐπ. τοῦ ἰδίου, *Les Autorisations Budgétaires s' étendant au-delà de l' Année*, «Revue Hellénique de Droit International», 1966, (No 3 - 4), σελ. 388 καὶ ἐπ., *Rapport présenté au Congrès du Droit Comparé*, tenu à Uppsala, Août 1966· τοῦ ἰδίου, *Le Droit budgétaire en Grèce*, «Revue de Science et de Législation Financières», Paris, 1938· τοῦ ἰδίου, *Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν διατάξεων τοῦ ἀρθρου 60 τοῦ Συντάγματος 1952*, «Τιμητικὸς τόμος ὑπὲρ τοῦ Καθηγητοῦ Ἡλία Κυριακοπούλου», ἔκδ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμος Α', σελ. 176 καὶ ἐπ. Παραπέμπομεν ἐπίσης εἰς Ἑπόμνημα ἡμῶν, ὑποβληθὲν κατόπιν αἰτήσεώς του εἰς τὸ Institut de Droit Comparé τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων, ἀναφερόμενον εἰς τὰ θέματα τοῦ ἐλέγχου τῶν δημοσίων δαπανῶν, ἐνεκρίθη δὲ τὸ Ἑπόμνημα ὑπὸ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ ὡς ἄνω Institut ὡς unanimément parfait, συνάμα δὲ καὶ détaillé. Τὸ ἐν λόγῳ Institut ὥρισε δὲ ἡμᾶς ὡς Membre Correspondant δι' ἐγγράφου αὐτοῦ τῆς 12ης Φεβρουαρίου 1958· τοῦ ἰδίου, *Αἰ δημοσιονομικαὶ διατάξεις τῶν Ἑλληνικῶν Συνταγμάτων*, «Ἐπιθεώρησις Οἰκονομικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν», Ὀκτώβριος 1951 - Μάρτιος 1952.

4. Πρβλ. G. Jéze, *Revue de Science et de Législation Financières*, 1929, σελ. 9 καὶ ἐπ.

Ἐξ ἄλλου, δ ε υ τ ε ρ ο ν, δὲν πρέπει νὰ παροραῖται ἡδὴ ἐν σχέσει μὲ τὸ παρελθὸν ἡ λαϊκὴ προέλευσις τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας. Εἰς τὸν Πρόεδρον ἐπίσης, κυρίως ἀκόμη τῆς Κυβερνήσεως, ἀποβλέπει ὁ λαὸς καὶ περιβάλλει αὐτὸν κατὰ κύριον λόγον διὰ τῆς ἐμπιστοσύνης αὐτοῦ, ὅταν διὰ τῆς ψήφου του ἀναδεικνύῃ τὴν λαϊκὴν ἀντιπροσωπεῖαν, δηλαδὴ τὸ Κοινοβούλιον (5), διὰ τοῦ κύρους δὲ καὶ τῶν προσόντων ἀναδεικνύεται ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως.

Ἐπίσης, τ ρ ί τ ο ν, δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται, ὅτι κατὰ τὴν σύγχρονον περίοδον ἔχει αὐξηθῆ ἡ δημοσιονομικὴ ἀρμοδιότης τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας. Αὕτη ὅμως δὲν εἶναι ἀσύδοτος. Ἀντιθέτως, διὰ νόμων, οἷτινες προέρχονται ἐκ τοῦ Κοινοβουλίου, ἔχουν ὀργανωθῆ ὑπηρεσίαι, τῶν ὁποίων ἡ ἀποστολὴ εἶναι ὁ λεπτομερὴς ἔλεγχος τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως τοῦ Κράτους, ὡς διενεργεῖται αὕτη ὑπὸ τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας. Δὲν πρέπει συνάμα νὰ λησμονῆται, ὅτι αἱ ὡς ἄνω ὑπηρεσίαι συγκροτοῦνται ἐξ ὑπαλλήλων, οἷτινες προέρχονται ἐκ τῶν λαϊκῶν τάξεων. Οἱ ὑπάλληλοι οὗτοι ἔχουν ἐπὶ πλέον τὰς ἐγγυήσεις τῆς μονιμότητος ἢ τῆς ἰσοβιότητος ἐκ τοῦ Συντάγματος, αἷτινες εἶναι ἐπαρκεῖς, ἵνα ἐξασφαλίσουν εἰς αὐτοὺς τὸ αἶσθημα τῆς ἀσφαλείας καὶ ἀνεξαρτησίας διὰ τὴν ἐνάσκησιν τῶν καθηκόντων αὐτῶν ὡς ἐλεγκτῶν τοῦ δημοσίου χρήματος. Προφανῶς ἡ λειτουργία τῶν ὡς ἄνω ὑπηρεσιῶν συνιστᾷ ἐγγύησιν πρὸς διαφύλαξιν τοῦ δημοσίου συμφέροντος.

Τέλος, ὅμως, τ έ τ α ρ τ ο ν, δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι τὰ προβλήματα τῆς οἰκονομικῆς καὶ δὴ τῆς δημοσιονομικῆς διοικήσεως τῶν κρατῶν εἶναι ἡδὴ πολύπλοκα καὶ πολυσύνθετα καὶ ἀπαιτοῦν εἰ δ ἰ κ ε υ σ ι ν, μὲ τὴν ὁποίαν εἶναι ἐφωδιασμένοι αἱ δημόσιαι ὑπηρεσίαι λόγω παραδόσεως, εἰς τρόπον ὥστε ἐπιφυλάσσεται ἡδὴ εἰς τὴν Βουλὴν ὁ γενικώτερος ἔλεγχος.

β. Διατάξεις θεσπίζουσαι παρέκκλισιν ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐνισχύσεως τῆς δημοσιονομικῆς ἀρμοδιότητος τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας ἐπὶ τῶ τέλει τῆς διαφυλάξεως τῶν δικαιωμάτων τῆς Βουλῆς.

Ὡς γνωστόν, πρὸ τῆς ἰσχύος τοῦ Συντάγματος τῆς 1ης Ἰανουαρίου τοῦ 1952, διὰ σαφοῦς, περιωρισμένης καὶ ρητῆς διατάξεως νόμου συνεχωρεῖτο ἡ ἐξουσιοδότησις πρὸς τὴν Ἐκτελεστικὴν Ἐξουσίαν, ὅπως διὰ Διατάγματος ἢ ἄλλης διοικητικῆς πράξεως προσδιορίσῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς φορολογίας, τὸν φορολογικὸν συντελεστὴν, ὅστις θὰ ἐβάρυνε πηγὴν φορολογίας καὶ θὰ ἐθέσπιζε φορολογικὰς ἀπαλλαγὰς ἢ παροχὴν ἐν γένει συντάξεων. Ὡς εἶναι πρόδηλον, ἐνισχύεται ἡ θέσις τοῦ Κοινοβουλίου διὰ τῆς παρεχομένης ὑπὸ τούτου ἐξουσιοδοτήσεως ἐπὶ τῶν περὶ ὧν ἄνωτέρω θεμάτων.

5. Πρβλ. L. Trotabas, *Le Droit d' Initiative en matière de Dépenses et la Pratique du Régime Parlementaire Français*, «Annales de Finances Publiques», τόμος II, Paris, 1931, σελ. 110 καὶ ἐπ.

Δέν θεωροῦμεν σκόπιμον νά ἀνατρέξωμεν εἰς τὸ παρελθόν, ἵνα ὑπενθυμί-
σωμεν συζητήσεις εἰς τὴν Βουλὴν καὶ γνώμας⁽⁶⁾ ἐν σχέσει μὲ τὸ περιεχόμενον
τῆς νομοθετικῆς ἐξουσιοδοτήσεως ταύτης πρὸς ἐπιβολὴν φόρου διὰ Διατά-
γματος ἢ ἄλλης διοικητικῆς πράξεως, προσδιοριζομένης ὑπὸ τοῦ ἐξουσιοδο-
τοῦντος νόμου. Ὡς γνωστόν, ὅμως, ἡ πρὸς τοῦτο νομοθετικὴ ἐξουσιοδότησις,
ἐφ' ὅσον ἀνεφέρετο εἰς τὸ ἀντικείμενον φορολογίας, τὰς φορολογικὰς ἀπαλλα-
γὰς καὶ τὸν φορολογικὸν συντελεστήν, κατὰ τὸ ἐν ἔτει 1911 ἀναθεωρηθὲν
Σύνταγμα, ὡς καὶ τὸ δημοκρατικὸν Σύνταγμα τοῦ ἔτους 1927, ἐπεβάλλετο
ὅπως ἡ διάταξις ἦτο σαφής, εἰδικὴ καὶ περιωρισμένη καὶ οὕτω συνεχωρεῖτο
ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἐξουσιοδοτοῦντος νόμου.

Οὕτως ἡρμηνεῦθη καὶ ἀπὸ τὴν νομολογίαν τῶν Δικαστηρίων⁽⁷⁾ σχετικὴ
διάταξις τῶν προμνησθέντων Συνταγμάτων, δηλαδὴ τοῦ ἀρθροῦ 59 τοῦ ἐν
ἔτει 1911 ἀναθεωρηθέντος Συντάγματος καὶ τοῦ ἀρθροῦ 49 τοῦ δημοκρατι-
κοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους 1927, καθ' ὃ αὐδαίς φόρος ἐπιβάλλεται, οὐδὲ
εἰσπράττεται ἀνευ νόμου», μὴ ἀποκλειομένης σχετικῶς οὕτω τῆς εἰδικῆς
καὶ περιωρισμένης νομοθετικῆς ἐξουσιοδοτήσεως⁽⁸⁾.

Ἡ διάταξις αὕτη ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς τὸ προγενέστερον Σύνταγμα
τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1952 εἰς τὴν § 1 τοῦ προμνησθέντος ἀρθροῦ 59 αὐτοῦ.
Ἄλλ' ἐνῶ δὲν ἀνατρέχομεν εἰς συζητήσεις εἰς τὴν Βουλὴν, ἵνα ἐν προκειμένῳ
διασαφηνίσωμεν τὰ ὑπὸ κρίσιν θέματα, καθ' ὅσον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύ-
την ἡρευνήθησαν ἐπαρκῶς παρ' ἡμῖν ὑπὸ δοκιμῶν συγγραφέων τοῦ Δημοσίου
Δικαίου, θεωροῦμεν σκόπιμον ὅπως ἐπιδιώξωμεν νὰ διαφωτίσωμεν αὐτὰ κατὰ
τὸ δυνατὸν ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τοῦ ἀρθροῦ τούτου, ἀναφερόμενοι εἰς
τὰς ἀρχὰς τῆς Δημοσίας Οἰκονομικῆς, μὲ τὰς ὁποίας συνδέονται.

6. Βλέπε σχετικῶς ἰδίως Ν. Ν. Σαριπόλου, *Ἑλληνικὸν Συνταγματικὸν Δίκαιον*, τόμος Β', Ἀθῆναι 1918, σελ. 204 καὶ ἐπ., ὡς καὶ ὑπ' ἀριθ. 84/1915 ἀπόφασιν τοῦ Ἀρείου Πάγου.

7. Βλέπε σχετικῶς εἰς Π. Β. Δερτιλῆ, *Τὸ Δημοσιονομικὸν Δίκαιον ὡς ἴδιος κλάδος δικαίου*, Ἀθῆναι, 1940, σελ. 77, ὡς καὶ αὐτόθι μνημονευομένην βιβλιογραφίαν καὶ νομο-
λογίαν τοῦ ἰδίου, *Τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τῶν φορολογικῶν νόμων*, ἀνάτυπον ἐκ τῆς
«Ἐπιθεωρήσεως τῆς Κοινωνικῆς καὶ Δημοσίας Οἰκονομικῆς», τεύχη Γ' καὶ Δ' ἔτους 1942·
τοῦ ἰδίου, *Γενικαὶ Ἀρχαὶ Δημοσιονομικοῦ Δικαίου*, Θεσσαλονίκη, 1962, σελ. 72 καὶ ἐπ.
Βλέπε, ἐπίσης, Καθηγητοῦ καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ Μιχ. Στασινοπούλου, *Μαθήματα Δημοσιο-
νομικοῦ Δικαίου καὶ Δημοσίου Λογιστικοῦ*, Ἀθῆναι, 1956, σελ. 243 καὶ ἐπ.

8. Ἀντιθέτως, κατὰ τὸ ἀρθρον 52 τοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους 1844 καὶ τὸ ἀρθρον 159
τοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους 1864 ἡρμηνεῦθη ὅτι δὲν συνεχωρεῖτο τοιαύτη νομοθετικὴ ἐξου-
σιοδότησις, διότι προσέκρουεν εἰς διάταξιν, ἔχουσαν ὡς ἀκολούθως: «Οὐδαίς φόρος ἐπι-
σιδοῦται, οὐδὲ εἰσπράττεται, ἐὰν προηγουμένως δὲν ψηφισθῇ παρὰ τῆς Βου-
λῆς (καὶ τῆς Γερουσίας - Σύνταγμα 1844) καὶ κυρωθῇ ὑπὸ τοῦ Βασι-
λέως.»

Κατὰ ταῦτα, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ ὡς ἄνω ἐπιταγὴ τῆς § 1 τοῦ ἄρθρου 59 τοῦ Συντάγματος τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1952 (8^α) δὲν περιορίζεται εἰς τὴν ἐν λόγῳ διάταξιν «φόρος δὲν ἐπιβάλλεται, οὐδὲ εἰσπράττεται ἄνευ νόμου», ἀλλ' εἰς τὴν § 2 περιέχει διάταξιν, κατὰ τὴν ὁποίαν «τὸ ἀντικείμενον τῆς φορολογίας, ὁ φορολογικὸς συντελεστὴς καὶ αἱ ἀπὸ τῆς φορολογίας ἀπαλλαγαὶ καὶ ἐξαιρέσεις καὶ ἡ ἀπονομὴ συντάξεων δὲν δύνανται νὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενα νομοθετικῆς ἐξουσιοδοτήσεως». Πρὸς τοῦτο, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὑπευθυμίζομεν ὅτι διὰ τῆς διατυπώσεως ταύτης ἐνισχύεται ἀκόμη περισσότερο ὁ κλασσικὸς κανὼν τῆς φορολογίας τῆς β ε β α ι ὀ τ η τ ο ς τ ο ὕ φ ὀ ρ ο υ, ὅστις διευτώθη ὑπὸ τοῦ Α. Smith καὶ ὅστις (ὡς ἀναπτύσσομεν ἄλλαχού) ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ προστατεύσῃ τὸν φορολογούμενον ἀπὸ τὰς ἀθαιρεσίας τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας διὰ τοῦ περιορισμοῦ τοῦ δικαιώματος αὐτῆς πρὸς ἐπιβολὴν φόρου χωρὶς προηγουμένως ὁ φόρος νὰ ἔχη ψηφισθῆ διὰ νόμου (9). Ἐὰν ἀκριβολογήσωμεν περισσότερο, πρέπει νὰ προσθῶσμεν, ὅτι ὁ κλασσικὸς οὗτος κανὼν τῆς φορολογίας, τῆς βεβαιότητος δηλαδὴ τοῦ φόρου (*régle de la certitude de l'impôt*), ἐνσωματοῦται εἰς τὰ ἐλληνικὰ Συντάγματα, οὐχὶ ὡς κατευθυντήριος γραμμὴ, ἢ ἄλλως ὡς πολιτικὴ ἢ ἀπλῶς δημοσιονομικὴ ἀρχή, ἀλλ' ὡς κανὼν δικαίου με δύναμιν ἐπιταγῆς καί, ὡς ἐκ τούτου, περιορίζει τὴν δημοσιονομικὴν ἐξουσίαν τῆς Κυβερνήσεως πρὸς ἐπιβολὴν καὶ εἰσπραξίν φόρου, ἄνευ νόμου, δηλαδὴ γραπτοῦ νομοθετικοῦ κειμένου—τυπικοῦ νόμου—καὶ συνεπῶς οὐχὶ καὶ δι' ἐθίμου, ἀποτελοῦντος καὶ τούτου νόμου.

Συνεχωρεῖτο, ἐπίσης, κατὰ τὸ ἐν ἔτει 1911 ἀναθεωρηθὲν Σύνταγμα ὡς καὶ τὸ δημοκρατικὸν Σύνταγμα τοῦ ἔτους 1927, νὰ ἀνατεθῆ εἰς τὴν Ἐκτελεστικὴν Ἐξουσίαν διὰ σαφοῦς καὶ περιωρισμένης διατάξεως νόμου ὁ ὁρισμὸς τοῦ φορολογικοῦ συντελεστοῦ, τῶν φορολογικῶν ἀπαλλαγῶν ἢ ἐξαιρέσεων καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς φορολογίας.

Ἡ νέα ὅμως διάταξις τῆς § 2 τοῦ προμνησθέντος ἄρθρου 59 τοῦ προγεσεστέρου Συντάγματος τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1952, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἀντικείμενον τῆς φορολογίας, αἱ ἀπὸ τῆς φορολογίας ἀπαλλαγαὶ ἢ ἐξαιρέσεις

8α. Ἐξ ὑπομνησθῆ ὅτι κατὰ τὸ ἄρθρον 59 τοῦ ἐν ἔτει 1911 ἀναθεωρηθέντος Συντάγματος, ἡ ἐν λόγῳ διάταξις ἔχει ὡς ἀκολούθως : «Οὐδεὶς φόρος ἐπιβάλλεται, οὐδὲ εἰσπράττεται ἄνευ νόμου.» Ἡ αὐτὴ διάταξις περιλαμβάνεται καὶ εἰς τὸ ἄρθρον 49 τοῦ δημοκρατικοῦ Συντάγματος τῆς 3ης Ἰουνίου 1927. Ἐκ τῆς διατάξεως ταύτης προκύπτει, ὅτι πρὸς ἐπιβολὴν καὶ εἰσπραξίν φόρου ἀπαιτεῖτο πάντοτε νόμος (τυπικὸς νόμος), ἀποκλειομένης τῆς νομοθετικῆς ἐξουσιοδοτήσεως.

9. Βλέπε σχετικῶς ἐν σχέσει πρὸς τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρχῆς ἢ τοῦ κανόνος τῆς βεβαιότητος τοῦ φόρου εἰς Π. Β. Δερτιλῆ, *Σύστημα Δημοσίας Οἰκονομικῆς*, 1945, τόμος Α', σελ. 348 καὶ ἐπ. ὁμοίως τοῦ ἴδιου, *Ἐγχειρίδιον Δημοσίας Οἰκονομικῆς*, τεῦχος Α', Θεσσαλονίκη - Ἀθήναι, 1966, σελ. 227 καὶ ἐπ.

καὶ ὁ φορολογικὸς συντελεστὴς δὲν δύνανται ν' ἀποτελέσουν ἀντικείμενα νομοθετικῆς ἐξουσιοδοτήσεως, ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ ἐνισχύσῃ ἐτι περισσώτερον τὴν Νομοθετικὴν Ἐξουσίαν διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῆς δημοσιονομικῆς ἀρμοδιότητος τῆς Κυβερνήσεως, ὅπως ἀντλή ἐκ τοῦ Συντάγματος ἐξουσίαν, ἵνα κατόπιν νομοθετικῆς ἐξουσιοδοτήσεως διὰ Διατάγματος ἢ ἄλλης διοικητικῆς πράξεως προσδιορίσῃ φορολογικὸν συντελεστὴν ἐπὶ πηγῶν φορολογίας, ὡς καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς φορολογίας καὶ φορολογικὰς ἀπαλλαγάς. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀρχὴ ἢ ὁ κανὼν τῆς βεβαιότητος τοῦ φόρου ἐνσωματοῦται αὐστηρότερον εἰς τὸ προμνησθὲν Σύνταγμα. Ὡς ἐκ τῆς αὐστηρᾶς καὶ σαφοῦς διατυπώσεως τῆς ἐν λόγῳ ἀρχῆς τῆς βεβαιότητος τοῦ φόρου εἰς τὴν προμνησθεῖσαν διάταξιν τοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους 1952 θὰ ἀνέμενέ τις ὅτι θὰ ἀπεκλείοντο αἱ περιπτώσεις τῶν ἀμφισβητήσεων καὶ διχογνωμιῶν κατὰ τὴν θέσπισιν τῶν φορολογικῶν συντελεστῶν καὶ ἀπαλλαγῶν. Ἐν τούτοις, ὅμως, αἱ ἀμφισβητήσεις δὲν ἔλειψαν.

Καὶ πρῶτον, αἱ ἀμφισβητήσεις προῆλθον κυρίως ὡς ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν ἀντιλήψεων τῶν ἐρμηνευτῶν τῶν φορολογικῶν νόμων ἐν σχέσει πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς φορολογίας.

Αἱ διαφοραὶ τῶν ἀντιλήψεων ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου τῶν σκοπῶν τῆς φορολογίας ἐπηρεάζουν ἀκόμη καὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς νομολογίας, δεχθείσης, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ § 2 τοῦ ἄρθρου 59 τοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους 1952 ἀναφέρεται εἰς τὰς περιπτώσεις φορολογίας, τῆς ὁποίας τὸ προῖον ἀποτελεῖ ἔσοδον τοῦ Προϋπολογισμοῦ τοῦ Κράτους, ἀφήνουσα διὰ τοῦ τρόπου τούτου νὰ ἐρμηνευθῇ, ὅτι συνδέει τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐν λόγῳ § 2 τοῦ ἄρθρου 59 τοῦ προῖσχύσαντος Συντάγματος μὲ τὰς περιπτώσεις φορολογίας, ἀποβλεπούσας εἰς δημοσιονομικοὺς ἢ ταμειυτικοὺς σκοποὺς ἢ ἄλλως πρὸς κάλυψιν δαπανῶν τοῦ Προϋπολογισμοῦ τοῦ Κράτους ἢ ἐκείνων τῶν τοπικῶν ὀργανισμῶν. Ὡς γνωστόν, οἱ δημοσιονομικοὶ σκοποὶ τῆς φορολογίας ἦσαν κυρίως ἀτόψεις τῆς φιλελευθέρας κλασσικῆς Σχολῆς, δηλαδὴ τῆς Σχολῆς τοῦ Smith.

Ἄλλ' ἡ ἀποψὶς αὕτη, καθ' ἡμᾶς, δὲν κρίνεται ἤδη ὀρθή, διότι, κατὰ τὴν κρατοῦσαν θεωρίαν εἰς τὴν Δημοσίαν Οἰκονομικήν, τὸ Κράτος διὰ τῆς φορολογίας δὲν ἀποβλέπει μόνον εἰς δημοσιονομικοὺς σκοποὺς. Βεβαίως, κατὰ τὴν κρατοῦσαν ἀκόμη ἀποψὶν καὶ εἰς τὴν πράξιν καὶ εἰς τὴν θεωρίαν, ἡ βασικὴ ἐπιδιώξις τῆς φορολογίας εἶναι ἡ χρηματοδότησις τῆς Δημοσίας Οἰκονομίας πρὸς κάλυψιν τῶν δημοσίων δαπανῶν. Ἐν τούτοις, τόσον κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Wagner, ὅσον καὶ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Keynes, διευρύνονται οἱ σκοποὶ τῆς φορολογίας, ἀποβλεπούσης ἀκόμη τὸ μὲν εἰς τὴν δικαιότεραν κατανομήν τοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος, τὸ δὲ εἰς τὴν ἐπίτευξιν οἰκονομικῶν ἢ ἄλλων ὡς καὶ ἀκόμη καὶ νομισματικῶν σκοπῶν (10). Διὰ τοῦτο εἰς τὴν σύγ-

10. Βλέπε σχετικῶς Π. Β. Δερτιλῆ, *Στοιχεῖα Δημοσίας Οἰκονομικῆς*, Θεσσαλονίκη,

χρονον θεωρίαν ἢ φορολογία δὲν εἶναι μόνον στοιχεῖον τῆς Δημοσίας Οἰκονομίας, ἀλλ' ἀκόμη διαμορφοῦται εἰς ὀργανικὸν στοιχεῖον τῆς Κοινωνικῆς Οἰκονομίας.

Ὡς ἐκ τῆς διαμορφώσεως ταύτης τῶν σκοπῶν τῆς φορολογίας δὲν εἶναι ἐπίσης δυνατὸν πάντοτε εἰς τὴν πράξιν νὰ διαχωρίσωμεν ἀπολύτως τὰς περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας τὸ Κράτος διὰ τῆς φορολογίας ἀποβλέπει μόνον εἰς δημοσιονομικοὺς σκοποὺς. Ὡς ἐκ τούτου, ἂν ἐπικρατήσῃ κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς ἐν λόγῳ § 2 τοῦ ἄρθρου 59 τοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους 1952 ἡ ὡς ἄνω ἀποψις, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ὑπὸ κρίσιν § 2 τοῦ ἄρθρου 59 τοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους 1952 ἀναφέρεται εἰς τὰς περιπτώσεις φορολογίας, τῆς ὁποίας τὸ προῖδον εἶναι ἔσοδον τοῦ Προϋπολογισμοῦ τοῦ Κράτους καὶ δὴ προοριζόμενον διὰ δημοσιονομικοὺς σκοποὺς, τότε εἰσάγεται ἐν στοιχεῖον ἀσφαλείας κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐν λόγῳ συνταγματικῆς διατάξεως, ὅπερ ἐπαρκεῖ νὰ θέσῃ εἰς μεγαλύτεραν ἀμφιβολίαν ἢ πρότερον τὸν ἐρμηνευτὴν ἐν προκειμένῳ. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐπανερχόμεθα κατωτέρω, ὅπου ἐπεξεργαζόμεθα τὸ ἄρθρον 82 τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος τοῦ ἔτους 1968.

Ἐξ ἄλλου, δεύτερον, αἱ ἀμφισβητήσεις περὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐν λόγῳ διατάξεως τῆς § 2 τοῦ ἄρθρου 59 τοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους 1952 προκύπτουν ὡς ἐκ τῶν ὄρων, τοὺς ὁποίους ὁ νομοθέτης χρησιμοποιοῖ, ἵνα ὑποδηλώσῃ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐννοίας τοῦ φόρου. Οὕτως, ἡ χρησιμοποίησις ὑπὸ τοῦ νομοθέτου π.χ. τοῦ ὄρου «εἰσφορά» ἀντὶ τοῦ ὄρου «φόρος» δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἐρμηνείαν, ὅτι ἡ προμνησθεῖσα διάταξις τῆς § 2 τοῦ ἄρθρου 59 τοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους 1952 ἐπιτρέπει κατὰ τὴν περίπτωσιν τὸν διὰ Διατάγματος ἢ ἄλλης διοικητικῆς πράξεως ὄρισμὸν τοῦ φορολογικοῦ συντελεστοῦ. Καὶ ἐν προκειμένῳ ἡ ἐν λόγῳ § 2 τοῦ ἄρθρου 59 τοῦ προμνησθέντος παλαιοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους 1952 πρέπει νὰ τύχῃ μᾶλλον προσεκτικῆς ἐπεξεργασίας διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἐννοίας τῆς ἐν λόγῳ συνταγματικῆς διατάξεως τῆς ἐννοίας τοῦ φόρου⁽¹¹⁾. Μέχρι τοῦδε ἐθίξαμεν ἀπλῶς

1953, σελ. 35 καὶ ἐπ.· τοῦ ἰδίου, *Ἐγχειρίδιον Δημοσίας Οἰκονομικῆς*, τόμος Α', σελ. 121 καὶ ἐπ. ὡς καὶ ἀλλαχού αὐτόθι· τοῦ ἰδίου, *Teoria moderna degli scopi extra-fiscali dell' imposta*, «Rivista di Politica Economica», μηνὸς Ἰουλίου 1955, σελ. 495 καὶ ἐπ. Βλέπε ἐπίσης εἰς τὰς γνωστὰς ἐργασίας (Δημοσία Οἰκονομικῆ) τῶν Καθηγητῶν, παρ' ἡμῖν, Ἄ. Ἀγγελοπούλου, Ἰ. Κούλη, Ἄ. Σμπαροῦνη.

11. Πρὸς τοῦτο, πρέπει νὰ διευκρινισθῇ, ἂν οὐχὶ μόνον ἀντὶ τοῦ ὄρου «φόρος» χρησιμοποιοῦνται ὁ ὄρος «εἰσφορά» ἢ ἄλλος τις ὄρος, ἀλλ' ἀκόμη ἂν αἱ εἰσφοραὶ, αἵτινες συνιστοῦν τὰ ὀνομαζόμενα παρακρατικά ἔσοδα (recettes parafiscales) νοοῦνται εἰς τὴν ὑπὸ κρίσιν συνταγματικὴν διάταξιν. Περὶ τῆς ἐννοίας τῶν παρακρατικῶν ἐσόδων (recettes parafiscales) βλέπε εἰς J. Laferriere καὶ W. Waline, *Traité Élémentaire de science et de législation financière*, Paris, 1952, σελ. 46 καὶ ἐπ.· E. Morselli, *La Parafiscalità*, Lisboa (Λισσαβών), 1952· Π. Β. Δερτιλῆ, *Στοιχεῖα Δημοσίας Οἰκονομικῆς*, 1953, σελ. 128. Οὕτω π.χ. ὡς παρακρατικά ἔσοδα νοοῦνται αἱ εἰσφοραὶ τῶν ἐργο-

φορολογίας ἐπὶ τῷ σκοπῷ προωθήσεως νομισματικῶν σκοπῶν πρὸς περιστολήν τοῦ πληθωρισμοῦ ἢ πρὸς ἀντιμετώπισιν ἄλλων παραγόντων ἢ ἀκόμη πρὸς παρακολούθησιν τῶν διακυμάνσεων τοῦ εἰσοδήματος ἢ καὶ ἐν γένει πρὸς ἀσκήσιν φορολογικῆς πολιτικῆς, ἀποβλεπούσης εἰς τὴν ἐπιδίωξιν νομισματικῶν σκοπῶν (13) ἢ ἀκόμη καὶ πρὸς ἐπιδίωξιν πολιτικῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως ἐπὶ κλίμακος κατὰ τὸ προμνησθὲν ἄρθρον 28 τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος. (Πρὸς τοῦτο ὁμῶς βλέπε κυρίως τὸ δίτομον ἔργον τοῦ Καθηγητοῦ Ἰ. Ἀθαν. Κανελλοπούλου : *Θεωρία καὶ πολιτικὴ τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως*, Ἀθήναι 1966).

Ἐθίζαμεν εἰς γενικὰς γραμμὰς τόσον τὰς δημοσιονομικὰς ἀρχάς, αἵτινες ἐνσωματοῦνται εἰς τὴν ὑπὸ κρίσιν συνταγματικὴν διάταξιν, ὅσον καὶ τὰς ἀντιθέτους κατευθύνσεις, αἵτινες ἐπηρεάζουν τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς ἢ ἀκόμη, τρόπον τινά, ἐκβιάζουν παρέκκλισιν ἐκ τῆς προμνησθείσης δημοσιονομικῆς ἀρχῆς, ἀφοροῦν δὲ τὴν μεγαλυτέραν προστασίαν τοῦ φορολογουμένου πολίτου, ὡς καὶ ἐξυπηρετοῦν τὴν ἀνάγκην τῆς προαγωγῆς καὶ ἀσκήσεως εὐρυτέρου ἐλέγχου ὑπὸ τοῦ Κοινοβουλίου, καθ' ἃ ἐκτενέστερον ἐκτίθεται κατωτέρω.

γ. Αἱ δοθεῖσαι λύσεις καὶ κριτικὴ τῆς νομολογίας.

Ἄλλ' ἄς προχωρήσωμεν εἰς τὴν κριτικὴν τῶν δοθεισῶν λύσεων ὑπὸ τῆς νομολογίας κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐν λόγῳ διατάξεως τοῦ ἄρθρου 59 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952.

Καί, πρῶτον, ἐν σχέσει πρὸς τὴν θέσπισιν καὶ ἐπιβολὴν τοῦ φορολογικοῦ συντελεστοῦ διὰ διοικητικῆς πράξεως, στηριζομένης εἰς διάταξιν νόμου, ὀρθῶς

13. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου δυνάμεθα νὰ παραπέμψωμεν εἰς πλουσίαν βιβλιογραφίαν. Περιοριζόμεθα ἀπλῶς νὰ παραπέμψωμεν εἰς G. Schmolders, *Allgemeine Steuerlehre*, Berlin, 1951, σελ. 43, B. Boulding, *Economics Analysis*, New York, 1944, Ἰ. Κούλη, *Δημοσία Οἰκονομική*, Ἀθήναι, 1970, Ἀθ. Σμπαροῦνη, *Δημοσία Οἰκονομική*, Ἀθήναι, 1955, τ. Α', σελ. 386 καὶ ἐπ. Βλέπε ἐπίσης G. Ugo Papi, *Ἡ δημοσιονομικὴ δραστηριότης τοῦ Κράτους* (μετάφρασις ὑπὸ Χρ. Λυμπεροπούλου μετὰ Προλόγου τοῦ Καθηγητοῦ Π. Β. Δερτιλῆ, Ἀθήναι, 1965, σελ. 295 καὶ ἐπ.). Εἰς τὴν Ἰταλικὴν τὸ κλασσικὸν τοῦτο ἔργον ἔχει τὸν τίτλον *Teoria della Condotta Economica Dello Stato*, Milano, 1956. Βλέπε ὁμοίως Π. Β. Δερτιλῆ, *Ἐργχειρίδιον Δημοσίας Οἰκονομικῆς*, τ. Α', σελ. 236 καὶ ἐπ., 263 καὶ ἐπ., ὡς καὶ αὐτόθι ἄλλαχού, ὁμοίως Ἀγγ. Ἀγγελοπούλου, *Δημοσία Οἰκονομική*, Ἀθήναι, 1942, ὁμοίως βλέπε P. B. Dertilis, *Staat - haushalt und Finanzsystem Griechelands*, in *Handbuch der Finanzwissenschaft* (β' ἐκδ.) ἐκδιδόμενον ὑπὸ τῶν Καθηγητῶν W. Gerloff und Fr. Neumark, τ. III, Tübingen, 1958, σελ. 380 καὶ ἐπ. Παραπέμπομεν ἐπίσης εἰς τὴν Συγγραφὴν τοῦ Καθηγητοῦ Elias Balopoulos ὑπὸ τὸν τίτλον *Fiscal Policy, Models of the British Economy*, (ἐκδ. οἶκος North Publishing Co), Amsterdam, 1969, ὅπου ὁ ἀναγνώστης ἀνευρίσκει τὴν σύγχρονον κατεύθυνσιν.

ἀπεφάνητο τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας, δεχθὲν ὡς ἀντιβαίνουσιν εἰς τὴν § 2 τοῦ ἄρθρου 59 τοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους 1952 τὴν διάταξιν τοῦ ἄρθρου 39 τοῦ Ἀναγκ. Νόμου 1910 τοῦ ἔτους 1951, δυνάμει τοῦ ὁποίου ἐπιτρέπεται, ὅπως ἐπιβληθῇ κοινοτικὴ καὶ δημοτικὴ ἐραρική εἰσφορά διὰ πρᾶξιν τοῦ κοινοτικοῦ καὶ δημοτικοῦ συμβουλίου, ἐφ' ὅσον δὲν ὀρίζεται εἰς τὸν προμνησθέντα νόμον σαφῶς ὁ φορολογικὸς συντελεστὴς αὐτῆς. Πράγματι, ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ φόρου εἰς τὴν ὑπὸ κρίσιν συνταγματικὴν διάταξιν περιλαμβάνεται καὶ ἡ ὑπὲρ τῶν Δήμων καὶ Κοινοτήτων ἐραρική εἰσφορά, καθ' ὅσον ὡς ἀναπτύσσομεν εἰς τὰς ἐργασίας ἡμῶν (14), ὡς φόρος νοεῖται ὑπὸ τὰς

14. Πρβλ. Π. Β. Δερτιλῆ, *Σύστημα Δημοσίας Οἰκονομικῆς*, τόμος Α', σελ. 246 καὶ ἐπ. Ἡ διδομένη αὐτῷ παρ' ἡμῶν ἐννοία τοῦ φόρου κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς διαπλάτνεται εἰς ἄλλους συγγραφείς. Οὕτω, ὁ Καθηγητὴς Ἀγγ. Ἀγγελόπουλος δέχεται, ὅτι ὁ φόρος εἶναι ἡ ἄνευ ἐιδικῆς ἀντιπαροχῆς ἀναγκαστικὴ μεταβίβασις ἀγοραστικῆς δυνάμεως ἀπὸ τῆς Ἰδιωτικῆς Οἰκονομίας εἰς τὴν Δημοσίαν Οἰκονομίαν πρὸς κάλυψιν δαπανῶν γενικῆς ὠφελείας. (Βλέπε Ἀγγ. Ἀγγελοπούλου, *Δημοσία Οἰκονομική*, 1942, σελ. 197). Ἡ ἐννοία αὕτη προσδίδει εὐρύτεραν ἐφαρμογὴν εἰς τὴν ὑπὸ κρίσιν συνταγματικὴν διάταξιν, ἥτις ἀποτελεῖ ἀναγκαστικὴν μεταβίβασις ἀγοραστικῆς δυνάμεως ἀπὸ τῆς Ἰδιωτικῆς Οἰκονομίας εἰς τὴν Δημοσίαν Οἰκονομίαν χωρὶς ὅμως, τὸ στοιχεῖον τοῦ προεκδοθέντος, τὸ στοιχεῖον πρὸς ἀντιμετώπισιν δαπανῶν γενικῆς ὠφελείας, ὡς καὶ νὰ ἐνυπάρχη ἢ μὴ τὸ στοιχεῖον τῆς ἐιδικῆς ἀντιπαροχῆς, ὅτε νοεῖται τὸ ἀναπαροδοτικὸν «τέλος», μὴ περιλαμβανόμενον εἰς τὴν ὑπὸ κρίσιν συνταγματικὴν διάταξιν. Παραπέμπομεν ἐπίσης διὰ τὸν ὄρισμόν τοῦ φόρου, ὡς ἀναγράφεται εἰς τὰ *Travaux de l' Institut International de Finances Publiques*, κατὰ τὰς συζητήσεις τοῦ Συνεδρίου αὐτοῦ ἐν Ρώμῃ, κατὰ Σεπτέμβριον 1951, ὅπου ἀνευρίσκειται ὁ ὄρισμός τοῦ φόρου. Ὅμοιος, σχετικῶς, βλέπε Π. Β. Δερτιλῆ, *Ἐγχειρίδιον Δημοσίας Οἰκονομικῆς*, τόμος Α', σελ. 106 καὶ ἐπ.

Εἶναι γνωστὴ ἡ διάκρισις τῶν πηγῶν ἐσόδων α) εἰς φόρους, β) εἰς ἐιδικὰς εἰσφοράς, γ) εἰς τέλη καὶ εἰς δημόσιον τίμημα.

Ἐφ' ὅσον ἀντιμετωπίζεται δαπάνη, ἥτις συνεπάγεται μίαν ὠφέλειαν ἀδιαίρετον διὰ τὸν ὅλον ἔθνον, τότε συντρέχει φόρος.

Ὅμοιος, εἰς τὴν ἐιδικὴν εἰσφορὰν ἐνυπάρχει ἡ ἐννοία τοῦ φόρου, διότι διὰ τοῦ ἐσόδου ἐκ ταύτης ἀντιμετωπίζεται ἰδιαιτέρα ὠφέλεια διὰ τινος κατηγορίας πολιτῶν καὶ συνάμα μίαν γενικὴν ἀδιαίρετον ὠφέλειαν.

Τὸ ἐκ τῶν τελῶν ἐσοδόν, ὅταν ἐκ τούτου ἀντιμετωπίζεται μίαν ὠφέλεια οἰονεὶ ἀποκλειστικὴ διὰ τινος ἐπὶ μέρους πολιτῶν προσλαμβάνει ἀνταποδοτικὸν χαρακτῆρα καὶ ἔχει τὴν ἐννοίαν τοῦ δημοσίου τιμήματος, ὅτε δὲν ὑπάγεται εἰς τὸ ὑπὸ κρίσιν ἄρθρον 59 τοῦ Συντάγματος τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1952. Διερωτᾶται τίς ὅμως ἐὰν ἐκ τῆς εἰσόδου τοῦ τέλους ἀντιμετωπίζεται μίαν ἰδιαιτέρα ὠφέλεια διὰ τινος ἀτομικῆς καὶ συγχρόνως ἐμμέσως μίαν γενικὴν ἀτομικὴν ὠφέλεια, εἰς τὴν περιπτώσιν ταύτην χωρεῖ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν διατάξεων τοῦ ἄρθρου 59 τοῦ προμνησθέντος Συντάγματος. Βεβαίως ἐν προκειμένῳ δὲν ἐνυπάρχει ἡ ἐννοία τοῦ δημοσίου τιμήματος. Φρονούμεν ὅμως ὅτι καὶ ἐν προκειμένῳ δὲν χωρεῖ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἄρθρου 59 τοῦ προμνησθέντος Συντάγματος. Ἀντιθέτως, ὅμως, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅταν ἔχωμεν ἐσοδόν ἐκ ταμειυτικῶν μονοπωλίων, ὅπου τὸ τίμημα ἐνέχει ἐπιβάρυνσιν ὑπὲρ τὸ κόστος (Πρβλ. σχετικῶς καὶ Π. Β. Δερτιλῆ, *Ἐγχειρίδιον Δημοσίας Οἰκονομικῆς*, τόμος Α', σελ. 79, ὡς καὶ σελ. 96 καὶ ἐπ. Βλέπε, ὁμοίως, εἰς Στρατῆ Γ. Ἀνδρέαδην, *Στοιχεῖα Διοικητικοῦ Δικαίου*, Ἀθήναι, 1956,

κα νόνα χρηματική παροχή (καί ὡς ἐκ τούτου κατ' ἐξ αίρεσιν καί ἢ παροχή εἰς εἶδος ἢ καί ἀκόμη ὑπὸ μορφήν ἐργασίας), ἥτις ἐπιβάλλεται μονομερῶς καί κυριαρχικῶς δικαίωματι ὑπὸ τοῦ Κράτους ἄνευ εἰδικῆς ἀντιπαροχῆς ἐπὶ μονάδων τῆς οἰκονομίας, ἐχουσῶν πολιτικὸν ἢ οἰκονομικὸν ἢ κοινωνικὸν δεσμὸν μετ' αὐτοῦ ἐπὶ τῇ βάσει διατάξεων νομοθετημένων πρὸς κάλυψιν δαπανῶν γενικῆς ὠφελείας». Οὕτω, λοιπόν, ἡ ἐν λόγῳ διάταξις τοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους 1952 ἔχει ἐφαρμογὴν καί ἐν προκειμένῳ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, τοῦ Συνταγματικοῦ Νομοθέτου μὴ κάμνοντος διάκρισιν, ἡ ὑπὸ κρίσιν διάταξις τοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους 1952 ἔχει ἐφαρμογὴν οὐχὶ μόνον ἐπὶ τῶν πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ Προϋπολογισμοῦ τοῦ Κράτους ἢ γενικώτερον τοῦ Δημοσίου Ταμείου ἐπιβαλλομένων φόρων, ἀλλ' ἀκόμη καί ἐπὶ τῶν ἐπιβαλλομένων φόρων ὑπὲρ τῶν Τοπικῶν Ὀργανισμῶν, ἢ πραγμάτων τῶν σκοπῶν τῶν ὁποίων συνιστᾶ ὁμοίως ἐπιδιώξιν τοῦ Κράτους, ὡς εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τῆς Αὐτοδιοικήσεως (15).

Εἰς ἐνίσχυσιν τῆς ὀρθότητος τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπικαλεσθῶμεν καί τὸ ἄρθρον 57 (ιδίως § 6) τοῦ παλαιοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους 1952, ὅπου τὴν διὰ τούτου παρεχομένην φορολογικὴν ἐξουσίαν πρὸς τὸ Κράτος ὁ συνταγματικὸς νομοθέτης νοεῖ τὴν ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ Οἰκονομικῶν ἀσκουμένην καί ἐπὶ τῶν τοπικῶν ἢ εἰδικῶν φόρων ὑπὲρ ὀργανισμῶν ἢ νομικῶν προσώπων δημοσίου ἢ ἰδιωτικοῦ δικαίου καί οὐχὶ μόνον ἐπὶ τῶν φόρων ὑπὲρ τοῦ Κράτους, ἀφοῦ ρητῶς εἰς τὸ προμνησθὲν ἄρθρον 57 § 2 ἀναγράφεται ὅτι πᾶσα πρότασις νόμου, συνεπάγουσα δαπάνην ἢ δι' ἧς ἐπιβάλλονται οἱ ὡς ἄνω φόροι κ.ο.κ., δεόν νὰ προσυπογράφεται καί ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ Οἰκονομικῶν.

Αἱ εἰσφοραὶ ὅμως, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὴν ἔννοιαν παρακρατικοῦ ἐσόδου, ὡς π.χ. εἶναι αἱ εἰσφοραὶ τῶν ἐργοδοτῶν ἢ τῶν μισθωτῶν ὑπὲρ τοῦ Ἰδρύματος Κοινωνικῶν Ἀσφαλίσεων ἢ ἀκόμη π.χ. αἱ εἰσφοραὶ, τὰς ὁποίας καταβάλλουν ὑπὲρ τοῦ Σωματείου αὐτῶν ἢ ὑπὲρ τοῦ Ἐμπορικοῦ Ἐπιμελητηρίου μέλη αὐτοῦ, δὲν ἐμπίπτουν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ φόρου κατὰ τὸ ἄρθρον 59 § 2 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952, καθ' ὅσον εἰς αὐτάς ἐνυπάρχει καί κυριαρχεῖ τὸ στοιχεῖον τῆς ἰδίας ὠφελείας. Οὐδὲ αἱ εἰσφοραὶ αὐταὶ χρηματοδοτοῦν τὴν Δημοσίαν Οἰκονομίαν πρὸς ἐπίτευξιν τῶν σκοπῶν τοῦ Κράτους, εἰς τρόπον ὥστε νὰ νοητῆται ἄμεσος ὁ σύνδεσμος αὐτῶν πρὸς τοὺς σκοποὺς τοῦ Κράτους.

σ. 142 καί ἐπ., ὅπου παρατηρεῖ, ὅτι τὰ ἔσοδα τῶν αὐτοδιοικουμένων Ὀργανισμῶν ἔχουν τὸν χαρακτήρα δημοσίων ἐσόδων καί ἐπ' αὐτῶν ἐφαρμόζονται οἱ κανόνες τοῦ Δημοσίου Λογιστικοῦ. Ὡς ἔχοντα ἢ ὅπου ἐνέχουν τὸν χαρακτήρα τοῦ δημοσίου ἐσόδου ὑπόκεινται προφανῶς εἰς τὴν διάταξιν τοῦ ἄρθρου 82 τοῦ Συντάγματος. Περαιτέρω ἀνάλυσιν τοῦ θέματος διαλαμβάνομεν ἐν συνεχείᾳ.

15. Πρβλ. ὁμοίως Θ. Δ. Τσάτσου, «Θέμις» ἔτους 1953, σελ. 820 καί ἐπ. ὁμοίως ὑπ' ἀριθ. 593, 849 καί 1646 τοῦ ἔτους 1953 ἀποφάσεις τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας.

Ἰδιαιτέρας προσοχῆς χρήζουν αἱ εἰσφοραὶ, αἵτινες ἐπιβάλλονται ὑπὸ τοῦ Κράτους ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ διενεργείας εἰσαγωγῶν ἢ ἄλλων πράξεων καταναλώσεως ἀγαθῶν. Ἡ νομολογία τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας ὑπόκειται ἐν προκειμένῳ εἰς κριτικὴν. Οὕτω, καθ' ἡμᾶς, οὐχὶ ὀρθῶς ἐδέχθη τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 423 τοῦ ἔτους 1953 ἀποφάσεως αὐτοῦ, ὡς μὴ ἀντισυνταγματικὴν, τὴν ἐπιβολὴν εἰσφορᾶς κατ' ἐξουσιοδότησιν τοῦ ἀναγκαστικοῦ νόμου ὑπ' ἀριθ. 2375 τοῦ ἔτους 1940 εἰς βάρους κατόχων εἰδῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν, ἐφ' ὅσον εἰς τὸν προμνησθέντα νόμον δὲν ὀρίζονται σαφῶς τὰ ἀνώτατα ὄρια τῆς κλίμακος τῆς οὕτως ἐπιβληθείσης εἰσφορᾶς. Πράγματι, καθ' ἡμᾶς, ἐφ' ὅσον ἡ εἰσφορὰ αὕτη ἔχει τὰ στοιχεῖα τῆς ἐννοίας τοῦ φόρου, ὡς ἀπαριθμοῦνται ἀνωτέρω εἰς ὑποσ. 14, δὲν ἀσκεῖ ἐπιρροήν, ἀντὶ τοῦ προῖόν τῆς εἰσφορᾶς ἀποβλέπη εἰς κάλυψιν δαπανῶν τοῦ Προϋπολογισμοῦ ἢ ἔχη κατὰ τὴν διατύπωσιν τῆς προμνησθείσης ἀποφάσεως τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας τὸν χαρακτῆρα ρυθμιστικοῦ ἐξισωτικοῦ μέτρου, διότι ὡς γνωστὸν κατὰ τὴν σύγχρονον περὶ φόρου θεωρίαν δὲν ἀποκλείεται διότι ἔχη ὁ φόρος καὶ χαρακτῆρα ἐξισωτικοῦ μέτρου, ὡς ἄλλωστε μνημονεύεται προηγουμένως.

Ἄλλωστε, δὲν εἶναι νοητὸν νὰ ἐξαρτηθῇ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς προμνησθείσης συνταγματικῆς διατάξεως ἐκ τοῦ τρόπου τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ ἐσόδου τῆς φορολογίας ὡς ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς ἢ μὴ αὐτοῦ εἰς τὸν Προϋπολογισμὸν τοῦ Κράτους, διότι τόσον ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ἐσόδου τῆς φορολογίας εἰς δαπάνας, μὴ ἀναγραφομένας εἰς τὸν Προϋπολογισμὸν τοῦ Κράτους, ὅσον καὶ ἐνδεχομένως ἡ μὴ εἰσαγωγὴ τοῦ ἐσόδου τῆς φορολογίας εἰς τὸν Προϋπολογισμὸν τοῦ Κράτους, ὡς ἐκ τῆς διαθέσεως αὐτοῦ εἰς λογαριασμὸν ἐκτὸς τοῦ Προϋπολογισμοῦ, εἶναι θέμα, ὅπερ ἔχει τεχνικὸν χαρακτῆρα, ρυθμιζόμενον ἐκάστοτε κυρίως ὑπὸ τοῦ ὑπευθύνου ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν (16). Ἀρκεῖ μόνον τὸ ἔσοδον ἐκ τῆς ἐπιβληθείσης εἰσφορᾶς νὰ διατίθεται πρὸς ἱκανοποίησιν σκοπῶν, ὡς διὰ τὴν ἀνάπτυξιν κλάδου τῆς παραγωγῆς, οἵτινες εἰσέρχονται εἰς τὴν μέριμναν τοῦ Κράτους. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ὑπὸ κρίσιν συνταγματικῆς διατάξεως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἴη ἀβεβαία ἢ ἀκόμη εὐχερῶς θὰ ἦτο δυνατόν ἢ διοικήσις νὰ ἀνατρέψῃ τὰς

16. Βεβαίως κατὰ τὸ ἄρθρον 60 τοῦ Συντάγματος καὶ τὰ ἀντίστοιχα ἄρθρα τῶν παλαιότερων ἑλληνικῶν Συνταγμάτων : «Ὅλα τὰ ἔσοδα καὶ τὰ ἔξοδα τοῦ Κράτους πρέπει νὰ σημειοῦνται εἰς τὸν Προϋπολογισμὸν καὶ τὸν Ἀπολογισμὸν τοῦ Κράτους».

Ἄλλ' ὡς ἀναπτύσσομεν ἀλλαγοῦ, καθ' ἡμᾶς, ἡ διάταξις αὕτη τοῦ Συντάγματος ἀποτελεῖ πολιτικὴν ὑπόδειξιν ἢ ἄλλως κατευθυντήριον γραμμὴν καὶ οὐχὶ κανόνα δικαίου μετὰ δύνάμιν ἐπιταγῆς. Βλέπε Π. Β. Δερτιλῆ, καὶ οὐχὶ κανόνα δικαίου μετὰ δύνάμιν ἐπιταγῆς. Βλέπε Π. Β. Δερτιλῆ, *Σύστημα Δημοσίας Οἰκονομικῆς*, τόμος Β', σελ. 463 καὶ ἐπ. τοῦ ἴδιου, *Ὁ Προϋπολογισμὸς τοῦ Κράτους ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως* (γ' ἔκδοσις), Ἀθήναι, 1936.

ἐγγυήσεις ὑπὲρ τοῦ φορολογουμένου, εἰς τὴν διασφάλισιν τῶν ὁποίων ἀποβλέπει ἡ θέσπισις τῆς προμνησθείσης συνταγματικῆς διατάξεως.

Διαφωτιστικὴ εἶναι ἐν προκειμένῳ ἡ εἰσηγητικὴ ἔκθεσις τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ τοῦ οἰκονομικοῦ ἔτους 1952 - 53, ἐνθα σαφῶς ἀναγράφεται, ὅτι τὸ προῖόν ἐσόδου ἐξ ἐπιβληθείσης εἰσφορᾶς ἐπὶ εἰσαγωγῆς ἐμπορευμάτων κατὰ ἐν ποσοστὸν διετέθη πρὸς ἐπίδοτησιν ἐξαγωγῶν χάριν τῆς ἀναπτύξεως τῆς βαμβακοκαλλιέργειας εἰς λογαριασμὸν ἐκτὸς τοῦ Προϋπολογισμοῦ, ἕτερον δὲ ποσοστὸν εἰσῆχθη εἰς τὸν Προϋπολογισμὸν τοῦ Κράτους ὡς ἔσοδον. Ἐρευνητέον εἶναι ἂν τὸ ἐν προκειμένῳ θέμα ἀναφέρεται ὁμοίως καὶ εἰς τὰ ἔσοδα μονοπωλίων, ὅπου τὸ τίμημα τῶν εἰδῶν μονοπωλίου καλύπτει οὐχὶ μόνον κέρδος, ἀλλὰ καὶ φόρον. Διὰ τοῦτο διατυποῦνται ἀπόψεις κατωτέρω.

III. Παρατηρήσεις ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἄρθρα 28 καὶ 82 τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος τοῦ ἔτους 1968.

a. Αἱ διατάξεις τοῦ ἁρθρου 28 τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος τοῦ ἔτους 1968.

Τὸ ἐν ἰσχύι Σύνταγμα τοῦ ἔτους 1968 περιλαμβάνει νέας ἀξίας μνείας διατάξεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουν καὶ δημοσιονομικὸν περιεχόμενον, ὡς αἱ τοῦ ἁρθρου 28, καθ' ὃ «τὸ Κράτος μεριμνᾷ διὰ τὴν δημιουργίαν προϋποθέσεων καὶ κινήτρων (νοουμένων προφανῶς καὶ τῶν φορολογικῶν) πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς οἰκονομίας ἐπὶ ἐθνικῆς καὶ περιφερειακῆς κλίμακος, ὥστε δι' αὐτῆς νὰ ἐξασφαλίξεται δυνατότης σταθερᾶς βελτιώσεως τῶν ὕρων διαβιώσεως τοῦ λαοῦ».

Τὴν ἀξίαν, ὡς καὶ τὴν καινοτομίαν, ἡ ὁποία θεσπίζεται διὰ τοῦ προμνησθέντος ἁρθρου 28 τοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους 1968 ἰδιαιτέρως ἔχομεν ἐξάρει εἰς μακρὰν ἔκθεσιν —Intervention— ἡμῶν, γενομένην εἰς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνελθὸν Συνέδριον τοῦ Institut International de Finances Publiques κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον 1969 (17), ὅπου μεταξὺ ἄλλων σχολιάζομεν τὸ προμνησθὲν ἄρθρον 28 τοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους 1968.

17. Ἀλλαχοῦ, ὡς ἐκ τῆς ζωτικῆς σημασίας παρ' ἡμῖν τοῦ προβλήματος τῆς περιφερειακῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν γενικὴν καὶ ἰσόρροπον οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῆς οἰκονομίας, ἀσχολούμεθα περὶ τοῦ προβλήματος τούτου. Κατὰ τὸ δυνατόν ὑπενθυμίζομεν τὰς καταβληθείσας προσπάθειαι, συνάμα δέ, ἐμφανίζοντες τὰς δυσχερείαις, περὶ τὸ πρόβλημα ἔχομεν διατυπώσει σχετικὰς ἀπόψεις. Πρβλ., ἐπίσης, σχετικῶς Π. Β. Δερτιλῆ, Ἐγχειρίδιον Δημοσίας Οἰκονομικῆς, τόμος Α', σελ. 263 καὶ ἐπ., ὡς καὶ τόμος Δ', σελ. 91 καὶ ἐπ. Βλέπε ἐπίσης μεταξὺ τόσων ἄλλων, Π. Χ. Μαυράκη, Ὁ Προγραμματισμὸς τῆς περιφερειακῆς ἀναπτύξεως τῆς Χώρας εἰς τὸ πλαίσιον τῆς Ε.Ο.Κ., Περιοδικὸν «Σπουδαῖα», τ. 6, ἔτους 1970 (ἀνάτυπον), Ἀθ. Π. Κανελλοπούλου, Περιφερειακὸς προγραμματισμὸς ταυτοχρόνως εἰς ὅλην τὴν Χώραν, Περιοδικὸν «Σπουδαῖα», τεύχη 9 - 10,

Ἐξ ἄλλου, τὸ προμνησθὲν Σύνταγμα, εἰς τὸ ἄρθρον 82 αὐτοῦ, ἐπαναλαμβάνει τὰς σχολιασθείσας ἀνωτέρω διατάξεις τοῦ ἄρθρου 59 τοῦ παλαιοῦ Συντάγματος τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1952, συνάμα ὅμως περιέλαβε τὰς κάτωθι νέας διατάξεις.

β. Αἱ διατάξεις τοῦ ἄρθρου 82 τοῦ νέου Συντάγματος τοῦ ἔτους 1968.

Αἱ νέαι διατάξεις εἰς τὸ ἄρθρον 82 αὐτοῦ, ὅπου εἰς τὴν § 2 ἐπαναλαμβάνονται αἱ διατάξεις τοῦ ἄρθρου 59 τοῦ προγενεστέρου Συντάγματος τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1952, καθ' ὅ αὐτὸ ἀντικείμενον τῆς φορολογίας, ἡ *δικασία βεβαιώσεως τῶν φόρων*, (ἡ ὁποία ἀποτελεῖ προσθήκην, δηλαδὴ δὲν περιλαμβάνετο εἰς τὸ προμνησθὲν ἄρθρον 59), ὁ φορολογικὸς συντελεστής, αἱ ἀπὸ τῆς φορολογίας ἀπαλλαγαὶ ἢ ἐξαιρέσεις καὶ ἡ ἀπονομὴ συντάξεων δὲν δύνανται ν' ἀποτελέσωσιν ἀντικείμενα νομοθετικῆς ἐξουσιοδοτήσεως. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, διὰ τῆς ὡς ἄνω προσθήκης, ἥτις ὅμως ἀφορᾷ τὴν *βεβαίωσιν τῶν φόρων*, χωρὶς ἐκ ταύτης, καθ' ἡμᾶς, νὰ ἐνισχύεται ἡ ἀρχὴ τῆς βεβαιότητος τοῦ φόρου (*principe de la certitude de l'impôt*) προφανῶς ἐνισχύεται ἐν προκειμένῳ καὶ ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία, δεδομένου ὄντος, ὅτι ἡ βεβαίωσις τοῦ φόρου συνιστᾷ μᾶλλον ἔργον *τεχνικῆς φύσεως*, ὅπου ἡ διοίκησις εἶναι κυρίως ἀρμοδία. Οὕτε ἐπίσης ἡ βεβαίωσις τοῦ φόρου ἀποτελεῖ θέμα ἀσκήσεως *ἐϋρυτέρου ἐλέγχου*, ὅπως κατ' ἐξοχὴν ἀποτελοῦν θέματα εὐρυτέρου ἐλέγχου τὸ ἀντικείμενον τῆς φορολογίας, ὁ φορολογικὸς συντελεστής, αἱ φορολογικαὶ ἀπαλλαγαὶ ἢ ἐξαιρέσεις, συνάμα δὲ αἱ συντάξεις, ὡς δυνάμενα νὰ ἐπηρεάσουν τὴν κατανομὴν τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος.

Τὰ θέματα ταῦτα *προφανῶς* συνδέονται μὲ τὸ πρόβλημα τῆς κατανομῆς τῶν εἰσοδημάτων, προάγεται δὲ ἡ διερεύνησις τοῦ προβλήματος τῆς κατανομῆς τῶν εἰσοδημάτων ἀπὸ τῆς οικονομικῆς πλευρᾶς αὐτοῦ εἰς τὴν ἐργασίαν τῆς συναδέλφου Μαρίας Νεγρεπόντη-Δελιβάνη ὑπὸ τὸν τίτλον: *Influence du développement économique sur la répartition du revenu national*, Paris 1960. Προφανῶς ἐπηρεάζουν τὴν κατανομὴν τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος τὰ φορολογικὰ θέματα, περὶ ὧν ἀνωτέρω γίνεται λόγος, ὡς καὶ ἡ ἀπονομὴ τῶν συντάξεων (17α).

ἔτος 1961 - 62, Ξεν. Ζολώτα, Ἀνθρώπινον κεφάλαιον καὶ οικονομικὴ ἀνάπτυξις, ἔκδοσις Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, «Προσφορὰ εἰς Π. Β. Δερτιλῆν» Θεσσαλονίκη, 1968, Τιμητικὸς Τόμος, σελ. 47 καὶ ἐπ. Βλέπε, ἐπίσης, Ἀθ. Κανελλοπούλου, (δίτομον ἔργον), *Θεωρία καὶ πολιτικὴ τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως*, Ἀθήναι, 1966.

17α. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν σημασίαν τῶν φορολογικῶν συντελεστῶν εἰς τὸν κανονισμὸν τῶν εἰσοδημάτων βλέπε μεταξὺ ἄλλων σχετικῶς Pierre Folliet, *Les tarifs fiscaux* (essai de mathématiques fiscales), Payot, Lausanne, 1947. Πράγματι, δυσχερὲς εἶναι τὸ πρόβλημα ἐν προκειμένῳ, καίτοι ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἀπασχόλησε τοὺς συγγραφεῖς. Βλέπε, σχετικῶς, εἰς τὸν Καθηγητὴν F. V. Edgeworth, *Papers relating to political economy*:

Ἄλλὰ καὶ τὸ πρόβλημα τῆς κατανομῆς τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος συνδέεται μὲ τοὺς στόχους τοῦ προμνησθέντος ἄρθρου 28 τοῦ νέου Συντάγματος τοῦ ἔτους 1968. Καὶ ἐκ τοῦ λόγου τούτου συνδέεται καὶ διὰ θετικῆς συνταγματικῆς διατάξεως μὲ τὰ φορολογικὰ θέματα, περὶ τῶν ὁποίων ἀνωτέρω γίνεται λόγος, ἐνῶ οὐδὲ πόρρωθεν ἔχει σχέσιν τὸ τεχνικὸν θέμα τῆς βεβαίωσης τοῦ φόρου. Ἄλλωστε εἰς τὴν κατόπιν νομοθετικῆς ἐξουσιοδοτήσεως ρύθμισιν τοῦ θέματος, τὸ μὲν σχετικὸν Διάταγμα ὑπόκειται ὑπὸ τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, τὸ δὲ ἐπιταχύνεται ἡ ρύθμισις τούτου, ἐφ' ὅσον διενεργεῖται ὑπὸ τῆς Διοικήσεως. Οὐχὶ ἐπιτυχῆς λοιπὸν εἶναι ἡ ἐν λόγῳ προσθήκη εἰς τὸ ἄρθρον 82 τοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους 1968.

Κατὰ τὰ λοιπά, αἱ προμνησθεῖσαι διατάξεις τοῦ ἄρθρου 82 διαφωτίζονται, ἐξ ὧσιν γράφομεν ἀνωτέρω περὶ τοῦ ἄρθρου 59 τοῦ προἰσχύσαντος Συντάγματος 1952, διότι μεταφέρονται αἱ διατάξεις τοῦ ἄρθρου 59 τοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους 1952 εἰς τὸ προμνησθὲν ἄρθρον 82 τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος. Ἐφ' ὅσον ἀνωτέρω ἔχομεν σχολιάσει τὸ θέμα τῆς βεβαίωσης τοῦ φόρου, παρέλκει λοιπὸν ἡ περαιτέρω ἐπεξεργασία τοῦ ἐν τῷ ἄρθρῳ 82 τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος, ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἀντικείμενον τῆς φορολογίας, τὸν φορολογικὸν συντελεστὴν καὶ τὰς φορολογικὰς ἀπαλλαγὰς ἢ ἐξαιρέσεις.

Ἐν συνεχείᾳ, εἰς τὸ αὐτὸ ἄρθρον 82 τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος, εἰς τὴν § 3 αὐτοῦ, περιλαμβάνεται νέα διάταξις, καθ' ἣν ἀφ' ὅρος ἢ ἄλλο οἰκονομικὸν βάρος δὲν δύναται νὰ ἐπιβληθῇ διὰ νόμου ἀναδρομικῆς ἰσχύος. Ἡ νέα αὕτη διάταξις ἀγνοεῖ τὴν Νομοθετικὴν Ἐξουσίαν καὶ τὴν Ἐκτελεστικὴν Ἐξουσίαν, αἱ ὁποῖαι παραμένουν ἐν προκειμένῳ ἀδρανεῖς. Ὡς ἐκ τούτου, φρονοῦμεν ὅτι ἡ προμνησθεῖσα § 3 τοῦ ἄρθρου 82 δὲν ἔχει θέσιν εἰς τὸ Σύνταγμα, διότι δὲν νοεῖται τὸ Κράτος νὰ δεσμεύεται ἐκ τοῦ Συντάγματος εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ δημοσιονομικοῦ προγράμματος, τὸ ὅποῖον τοῦτο διὰ τῶν ὀργάνων αὐτοῦ ἐπεξεργάζεται. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὀρισθῇ εἰς τὸ Σύνταγμα, ὅτι ἡ ἐπιβολὴ ἀναδρομικῶς φορολογικῶν βαρῶν ἀπατεῖ ἠὺξήμενην πλειοψηφίαν τῆς Βουλῆς⁽¹⁸⁾.

α) minimum sacrifice versus equal sacrifice, vol. 11, p. 236, β) graduation of taxes in income or capital, vol. II, p. 243, γ) mathematical formulae and the royal commission of income tax, vol II, p. 260, London, 1925. Δικαίως λοιπὸν ἀπησχόλησε τὸ ἐν λόγῳ θέμα, ὅσον ἀφορᾷ τὴν μείωσιν τῶν φορολογικῶν συντελεστῶν διὰ τὰ εἰσοδήματα ποσοῦ μέχρι τῶν 600.000 δραχμῶν, τὸν Πρωθυπουργὸν κ. Γ. Παπαδόπουλον εἰς τὸν λόγον αὐτοῦ τῆς 18ης Δεκεμβρίου 1971. Βλέπε ὁμοίως E. Allix et M. Lecerclé, *L'impôt, sur le revenu*, Paris, 1926, H. Laufenburger, *Precis d' économie et législation financière*, Paris, 1943, W. Gerloff et Fr. Meisel, *Handbuch der Finanzwissenschaft*, Tübingen, 1926, τ. I, σελ. 484 καὶ ἐπ. καὶ ἀλλαχῶ

18. Χαρακτηριστικῆ εἶναι ἡ διάταξις τοῦ ἄρθρου 3 τοῦ παλαιοῦ Συντάγματος τοῦ

Βεβαίως διαισθανόμεθα, ὅτι εἰς τὴν σκέψιν τοῦ συντάκτου τῆς ἐν λόγῳ διατάξεως ἐνυπάρχει ἡ παλαιὰ περὶ φόρου ἀντίληψις ὅτι ὁ φορολογικὸς νόμος εἶναι *μισητός νόμος* — *une loi odieuse*.

Ἄλλ' ὁ φόρος, ἀντιθέτως, συνιστᾷ τὸ ὕψιστον καθῆκον τοῦ πολίτου, συμμετέχοντος εἰς τὰ φορολογικὰ βάρη καὶ κατὰ τὸ ἰσχύον Σύνταγμα, ἀναλόγως τῶν δυνάμεών του. Ὡς ἐκ τούτου, θεωρητικῶς δὲν νοεῖται ἡ μὴ ὑποβολὴ εἰς τὸν φόρον πηγῆς φορολογίας, ἥτις κατὰ τὸ ἄμεσον ἢ πρόσφατον παρελθὸν διέφυγε τῆς φορολογίας.

Προφανῶς ὁ φόρος, ὅστις συνιστᾷ τὸ ὕψιστον καθῆκον τοῦ πολίτου καὶ εἶναι ὀργανικὸν στοιχεῖον πρὸς προαγωγὴν τῆς τε Δημοσίας καὶ Κοινωνικῆς Οἰκονομίας, δὲν νοεῖται, ὅτι ἀποτελεῖ ποινὴν, ἢ ἀναδρομικὴ ἐπιβολὴ τῆς ὁποίας κατὰ τὸ Σύνταγμα δὲν συγχωρεῖται. Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ἡμῶν ἐπικαλούμεθα τὸν νόμον 1043 τῆς 6ης Νοεμβρίου 1917 (18^α), ὅστις ἐπὶ Ἑλ. Βενιζέλου ἐπεβλήθη ἀναδρομικῶς ἐπὶ τῶν ἐκτάκτων κερδῶν, ὡς καὶ κατὰ τὴν Ἀπελευθέρωσιν (μετὰ τὴν Κατοχὴν) τὸν ἀναγκ. νόμον 182/1945 περὶ φορολογίας τῶν κατὰ τὴν πολεμικὴν περίοδον πλουτισάντων. Καὶ εἶναι μὲν πολὺ πιθανὸν ὅτι ἡ φοροτεχνικὴ ὑπηρεσία δυσχερῶς εἶναι δυνατόν νὰ συλλάβῃ τὰ στοιχεῖα τῆς φορολογίας καὶ τῶν πηγῶν αὐτῆς,

ἔτους 1952, ἥτις ἀνευρίσκειται καὶ εἰς τὸ ἄρθρον 7 τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος τοῦ ἔτους 1968, καθ' ἣν «...Οἱ Ἕλληνες πολῖται συνεισφέρουν ἀδιακρίτως εἰς τὰ δημόσια βάρη ἀναλόγως τῶν δυνάμεών των». Κατὰ ταῦτα, διὰ τῆς ἐκφράσεως «ἀδιακρίτως» ἐνσωματοῦνται εἰς τὸ Σύνταγμα ἡ ἀρχὴ ἢ ὁ κανὼν τῆς γενικότητος ἢ τοῦ πανδήμου τοῦ φόρου, διότι ὁ φόρος συνιστᾷ βάρος. (Βλέπε Π. Β. Δερτιλῆ, *Ἐργχειρίδιον Δημοσίας Οἰκονομικῆς*, τόμος Α', σελ. 153 καὶ ἐπ.). Ἐν συνεχείᾳ ὁ συνταγματικὸς νομοθέτης διὰ τῆς ἐκφράσεως «ἀναλόγως τῶν δυνάμεών των» διατυπώνει τὴν ἀρχὴν τῆς φοροδοτικῆς ἱκανότητος ὡς μέτρου κατανομῆς τῶν φορολογικῶν βαρῶν. Πρβλ Π Δερτιλῆ, *ἐνθ' ἄν.*, σελ. 139 καὶ ἐπ. Ὡς ἐκ τῆς διατάξεως τοῦ ἄρθρου 59 τοῦ παλαιοῦ Συντάγματος τοῦ ἔτους 1952 καὶ τοῦ ἄρθρου 83 τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος τοῦ ἔτους 1968, καθ' ἣν ὁ συνταγματικὸς νομοθέτης δὲν ἀγνοεῖ, ἀλλὰ ρητῶς κάμνει μνείαν περὶ τῶν ἀπαλλαγῶν ἐκ τῆς φορολογίας ἢ ἐξαιρέσεων, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ ὅτι δὲν προσκρούουν αἱ φορολογικαὶ ἀπαλλαγαὶ εἰς τὸ Σύνταγμα, διότι αὐταὶ ἀποτελοῦν παρέκκλισιν τοῦ κανόνος τοῦ πανδήμου εἰς τὸν φόρον. Περιεχομένης ὅμως εἰς τὸ Σύνταγμα τῆς διατάξεως περὶ ἀπαλλαγῶν ἐκ τῆς φορολογίας, προκύπτει σαφῶς, ὅτι οἱ νόμοι περὶ φορολογικῶν ἀπαλλαγῶν δὲν ἀντίκεινται εἰς τὸ Σύνταγμα.

18α. Βλέπε P. B. Dertilis, *Une vue d'ensemble du système fiscal hellénique*, 1966, σελ. 9. Ὡς γνωστὸν διὰ τοῦ ἐν λόγῳ νόμου 1043 τῆς 9ης Νοεμβρίου 1917 ἐπλήττοντο τὰ ἐκτάκτα κέρδη διαφόρων ἐπιχειρήσεων, ἰδίως δὲ τῶν ναυτιλιακῶν ἐπιχειρήσεων, διὰ κέρδη δηλαδή, τὰ ὁποῖα εἶχον πραγματοποιηθῆ ἀπὸ τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1915. Ὁ φόρος οὗτος ἴσχυσε μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου 1919. Ἐπαναφέρεται εἰς ἰσχὴν ἀπὸ 1ης Ἰανουαρίου 1921 καὶ τελικῶς καταργεῖται δυνάμει τοῦ νόμου 3338 ἀπὸ τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1924. Βλέπε περὶ τῶν ἐκτάκτων φόρων ἐν Ἑλλάδι Π. Β. Δερτιλῆ, *Σύστημα Δημοσίας Οἰκονομικῆς*, τόμος Α', σελ. 460 καὶ ἐπ., ὡς καὶ σελ. 439 καὶ ἐπ.

ὅταν παρέλθουν ὠρισμένα ἔτη. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ ἀναδρομὴ τοῦ φορολογικοῦ νόμου καὶ εἰς τὸ ἄμεσον παρελθὸν δὲν ἔχει τόσην ἀσφαλῆ ἐπιτυχίαν.

Οὕτε, ἐπίσης, εἶναι βέβαιον, ὅτι ὁ φορολογούμενος πάντοτε διατηρεῖ τὴν φοροδοτικὴν ἰκανότητα αὐτοῦ κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ χρόνου. Ἐκ τῆς πείρας ὅμως εἶναι γνωστὸν ἐπίσης, ὅτι βραδύνει ἐπὶ ἔτη καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν φορολογικῶν στοιχείων τοῦ φορολογουμένου. Ἐκ τοῦ λόγου τούτου, καὶ ἡ σύλληψις τοῦ κατ' ἔτος ὀφειλομένου ἢ δηλουμένου φόρου προσκρούει εἰς δυσχερείας. Ἡ φοροτεχνικὴ δὲν κρίνεται δίκαιον νὰ μὴ ἐπιδιώξῃ τὴν ἐκκαθάρισιν τῶν φορολογικῶν ὑποχρεώσεων τοῦ ἄμεσου παρελθόντος, διότι ἄλλως τροποποιεῖται τὸ μέτρον συμμετοχῆς εἰς τὰ φορολογικὰ βάρη καὶ εὐνοεῖται ἡ φορολογικὴ διαφυγῆ.

Βεβαίως, τόσον ἡ ἀναδρομικὴ φορολογία, ὅσον καὶ ἡ βραδύτης ἐπὶ ἔτη τοῦ φορολογικοῦ ἐλέγχου, ὡς σύνηθες φαινόμενον, ἐπικρίνονται.

Σκόπιμον λοιπὸν εἶναι, ὅπως ἐπαφίεται εἰς τὴν πολιτικὴν εὐθύνην τῆς τε Κυβερνήσεως, καὶ τοῦ Νομοθέτου ἡ προσφυγῆ —προφανῶς ἐκτάκτως— εἰς τὸ μέτρον τῆς ἐπιβολῆς φόρου διὰ νόμου ἀναδρομικῆς ἰσχύος, ὡς καὶ τῆς ἐπιβολῆς οικονομικῶν βαρῶν, ὅταν ἡ ἐκτίμησις τῶν συνθηκῶν τῆς οικονομίας, ὡς καὶ ἡ διαμόρφωσις τῶν πηγῶν τῆς φορολογίας ὀδηγοῦν ἀναπαρτίτως πρὸς ἀνάλογον πολιτικὴν. Φρονούμεν, ἐπίσης, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ διάταξις θὰ προκαλέσῃ ἀμφιβολίας, προκειμένου ἰδίως περὶ ἐπιβολῆς ἀναδρομικῶς οικονομικῶν βαρῶν, διότι προφανῶς δὲν προσδιορίζεται τὸ περιεχόμενον τῶν οικονομικῶν βαρῶν, παραμένον ἀμφίβολον.

Πρέπει, ἐπίσης, νὰ ὑπενθυμίσωμεν, ὅτι ἡ νομολογία τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας —ὀρθῶς ἄλλωστε— πρὸ τῆς ἰσχύος τῆς ἐν λόγῳ διατάξεως τοῦ ἄρθρου 82 τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος τοῦ ἔτους 1968, δὲν ἀπέκλειε κατ' ἀρχὴν τὴν ἐπιβολὴν φόρου διὰ νόμου ἀναδρομικῆς ἰσχύος, ὡς ἡ ὑπ' ἀρ. 1544/1967 ἀπόφασις τῆς Ὀλομελείας τοῦ Σ.τ.Ε. (Πρβλ. σχετικῶς Μιχ. Στασινοπούλου, *op. cit.*, σελ. 241 καὶ ἐπ. καὶ αὐτόθι μνημονευομένην νομολογίαν).

IV. Ἀπόψεις, ἀναφερόμεναι εἰς τὰ Συντάγματα τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ ἔτους 1821. Ἡ ἐπικρατεστέρα θέσις τοῦ Βουλευτικοῦ ἐν προκειμένῳ.

α. Ἡ ἀναδρομὴ εἰς τὴν πρώτην ἐφαρμογὴν τῶν ὑπὸ κρίσιν διατάξεων κατὰ τὴν περιόδον τοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1821.

Εἰς ἑτέραν πρόσφατον ἐργασίαν ἡμῶν, ὑπὸ τὸν τίτλον : *Συμβολὴ εἰς τὴν Δημοσιονομικὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἀγῶνος τοῦ ἔτους 1821*, ἐπεξεργαζόμεθα τὰς δημοσιονομικὰς διατάξεις τῶν τριῶν Συνταγμάτων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανα-

στάσεως¹⁹) τοῦ ἔτους 1821, ἐκ τούτων δὲ καὶ τὰς διατάξεις, αἵτινες ἀπασχολοῦν ἡμᾶς ἐν προκειμένῳ εἰς τὴν μελέτην, τὴν ὁποίαν ἀφιερώνομεν πρὸς τιμὴν τοῦ φιλότατου συναδέλφου, Καθηγητοῦ Στρατῆ Γ. Ἀνδρεάδη.

Καὶ ἵνα μὴ ἐπιμηρύνωμεν τὴν συμβολὴν ἡμῶν, τὸ Βουλευτικὸν (δηλαδὴ ἢ Βουλὴ), παρωθούμενον, καθ' ἡμᾶς, εἰς τὸ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀνατροπὴν τοῦ Ἐκτελεστικοῦ (τῆς Κυβερνήσεως οὗσης πενταμελοῦς, εἶχε δὲ τότε Πρόεδρον τὸν Πέτρον Μαυρομιχάλην, κοινῶς Πετρόμπετην²⁰), ἀναδειχθέντα εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο κατὰ τὴν Β' ἐν Ἀστρεὶ Ἐθνικὴν Συνέλευσιν τοῦ ἔτους 1823), μεταξὺ ἄλλων κυρίως ἐπεκαλέσθη διατάξεις δημοσιονομικῆς φύσεως, οἵαι εἶναι αἰ ὑπὸ ἐπεξεργασίας.

Ἀρχόμενοι λοιπὸν ἀπὸ τὴν μνηίαν τῶν παραβάσεων, τὰς ὁποίας τὸ Βουλευτικὸν ἐπεκαλέσθη κατὰ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, ὑπενθυμίζομεν τὴν κάτωθι προκήρυξιν (Πρβλ. σχετικῶς Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, τόμος III, σελ. 622 καὶ ἐπ., ἐκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1968, ἐπιμελεία τοῦ Καθηγητοῦ Ἐμμ. Γ. Πρωτοψάλτη).

«ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΟΥ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΥ

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Βουλευτικοῦ διακηρύττει πρὸς τὸ Πανελλήνιον :

Α) Ἐνῶ ὁ Ὁργανικὸς Νόμος εἰς μόνον τὰ δύο Σώματα ὁμοῦ τὰ συγκρο-

19. Πρβλ. σχετικῶς αὐτόθι σελ. 27 καὶ ἐπ., ὁμοίως Γ. Δ. Δασκαλάκη, Ἑλληνικὴ Συνταγματικὴ Ἱστορία, Ἀθῆναι, 1952. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς δημοσιονομικὰς ρυθμίσεις τῶν «τοπικῶν» Πολιτευμάτων τοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1821, βλέπε σχετικῶς Γ. Νάκου, μελέτην εἰς Τιμηρικὸν Τόμον Π. Β. Δερτιλῆ, Ἐκδ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1971, σελ. 1238 καὶ ἐπ. Ἐκ τούτων τὸ μᾶλλον ἄξιον μνηίας εἶναι τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Νομικὴ Διάταξις τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος ἢ Ὁργανισμὸς τοῦ Ἀρείου Πάγου ἢ Γερουσίας τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος». Ὡς γνωστόν, κύριος συντάκτης του ἦτο ὁ Θ. Νέγγης, μεταξὺ δὲ τῶν συντακτῶν του ἦτο καὶ ὁ ἐκ Δαδίου Ἀθ. Τζουτζος-Τσουτσος. Κατὰ σωζόμενον ἔγγραφο, ὑπογραφόμενον ὑπὸ τοῦ Δ. Ὑψηλάντη, Προέδρου τοῦ Βουλευτικοῦ, τὴν 30ὴν Μαΐου 1822 ἐν Βελίτση ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὁ Ἀ. Τζουτζος μετέσχεν εἰς ἐκστρατείας ἐπίσης διέθεσε περιουσίαν μέχρι τῶν 15.000 γροσίων.

20. Ἄς ὑπομνησθῆ, ὅτι Ἀντιπρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, ὅστις ἀνεδείχθη ὑπὸ τῆς ἐν Ἀστρεὶ Β' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τοῦ ἔτους 1823, ἦτο ἡ μεγαλύτερα στρατιωτικὴ μορφή τοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1821, δηλαδὴ ὁ θρυλικὸς Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Μὴ ὦν ὅμως ικανοποιημένος ἐκ τῶν πολιτικῶν ἀπασχολήσεων, συναλλαγῶν καὶ προστριβῶν, παρητήθη τοῦ ἀξιώματος τούτου, ἵνα ἀφοσιωθῆ εἰς τὸν Ἀγῶνα. Τὴν μεγάλην καὶ πατριωτικὴν μορφήν, τὸν Θεοδ. Κολοκοτρώνην, ἐπαξίως ἐξαίρει ὁ Ἀκαδημαϊκὸς Π. Ζέπος εἰς ἐκφωνηθέντα Πανηγυρικὸν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Ἀθηνῶν, τὴν 8ην Δεκεμβρίου 1970, δημοσιευθέντα δὲ εἰς τὰ Πελοποννησιακά, τόμος Η', Ἀθῆναι, 1971. Μετὰ τὴν παραίτησίν του ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, ἐπιδιώξας τὸν κατευνασμόν, πρὸς τοῦτο δὲ μεταβάς καὶ εἰς τὴν Ὑδραν, συνελήφθη καὶ περιορίσθη εἰς τὴν Ὑδραν, ὅπου ἡ Μονὴ τοῦ Προφήτου Ἥλια, κατὰ τὴν κρισιμωτέραν περιόδον τοῦ Ἀγῶνος, τῇ ἀξιώσει δὲ τοῦ Λαοῦ ἀπλευθερώθη ἵνα συνεχίσῃ τὴν ἀντίστασιν κατὰ τοῦ Ἰμβραήμ.

τοῦντα τὴν Διοίκησιν ἔδωσε τὴν ἄδειαν τοῦ νομοθετεῖν, αὐτὸς —ὁ Ὑπουργὸς τῆς Οἰκονομίας Χαράλαμπος Περούκας— ἄνευ νόμου ἐπέβαλε μονοπωλεῖον ἄλατος, εἶδος τὸ ὁποῖον εἶναι τοσοῦτον ἀναγκαῖον εἰς τὸν λαὸν καὶ διὰ προκηρύξεώς του ὑπ' ἀριθ. 2041 καὶ ἡμέραν Τετάρτην τοῦ 7βρίου τὸ ἀνομοθετήτων ὡς νομοθετημένον ἀπεφάσισε.

Β) Ἐνῶ ὁ Ὁργανικὸς Νόμος ρητῶς διαλαμβάνει τὰ ἀκόλουθα εἰς τὴν § Ζ': «Ὅλαι αἱ εἰσπράξεις πρέπει νὰ διανεμῶνται δικαίως καὶ ἀναλόγως εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας· καμμιά δ' εἰσπραξις δὲν γίνεται ἄνευ προσεκδοθέντος νόμου καὶ κανένας νόμος περὶ εἰσπράξεως δὲν ἐκδίδεται εἰμὴ δι' ἓν μόνον ἔτος», ὁ κύριος Ὑπουργὸς παρενόμησε διττῶς.

Πρῶτον, ὅτι εἰσήγαγε μονοπωλεῖον (ἄλατος), μὴ προηγουμένου νόμου. Δεύτερον, εἰς μόνην τὴν Πελοπόννησον (21).

Λοιπὸν κατὰ τὸν ἴδιον Ὁργανικὸν Νόμον διωρίσθη ἐνεαμελής Ἐπιτροπή, ὡς διαλαμβάνει ἡ § ΖΘ' καὶ ἐξετάσασα τὴν κατηγορίαν του, καὶ παρρησιασθεῖσαν εἰς τὸ Βουλευτικὸν τὴν ἐπεκύρωσε καὶ ἅπαν τὸ Σῶμα ὁμοφώνως. Ἄρα, κατὰ τὴν αὐτὴν παράγραφον ὁ Πρόεδρος τοῦ Βουλευτικοῦ κηρύττει αὐτὸν ἔκπτωτον τῆς ἀξίας του (ἀξιωματὸς του).

Ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ Προέδρου ὁ Ἀντιπρόεδρος, ὁ Βρεσθῆνης Θεοδώρητος. Ἐν Ἄργει τῇ 24 9βρίου 1823».

Μᾶλλον λεπτομερῆς εἶναι ἡ υποβληθεῖσα ἐκθεσις τῆς ὡς ἄνω μνημονευομένης ἐνεαμελοῦς Ἐπιτροπῆς, ἥτις ἔχει ὡς ἀκολούθως (πρβλ. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλ. Μαυροκορδάτου, τόμος III, σελ. 703 καὶ ἐπ.), συνοπτικῶς ὡς πρὸς τὰ δημοσιονομικὰ θέματα :

«ΠΡΟΣ ΤΟ ΣΕΒΑΣΤΟΝ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΝ ΣΩΜΑ

Ἡ Ἐπιτροπή, τὴν ὁποίαν συνέστησε ἐκ τῶν μελῶν του τὸ Βουλευτικόν, ἐνεργήσασα ἔρευναν, προσδιορίζει τὰς εὐθύνας τῶν δύο ὡς ἄνω μελῶν (τοῦ Π. Μαυρομιχάλη, Προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ καὶ Σ. Χααραλάμπη) διὰ παρνομίας, ἐγκλήματα καὶ καταχρήσεις, εἶναι δέ :

α) Τὰ δημόσια εἰσοδήματα, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιστάσις ἐδόθη διὰ νὰ ἐξ-

21. Κατὰ ταῦτα παρατηροῦμεν, ὅτι εἰς προκήρυξιν γίνεται μνεῖα τοῦ τε κανόνος τῆς βεβαίότητος τοῦ φόρου, ὡς καὶ τοῦ κανόνος τοῦ ὁμοιομόρφου τοῦ φόρου, περὶ δὲ τῶν κανόνων τούτων γίνεται λόγος καὶ εἰς τὴν προμνησθεῖσαν ἐργασίαν ἐν σελ 31 καὶ ἐπ. Βλέπε, ἐπίσης, Π. Β. Δερτιλῆ, Ἐργχειρίδιον Δημοσίας Οἰκονομικῆς, τόμος Α', σελ. 227 καὶ ἐπ. Ἄς προστεθῆ, ὅμως, ὅτι ἐνῶ ὁ κανὼν τῆς βεβαίότητος τοῦ φόρου ἐνσωματοῦται εἰς ἅλα τὰ Ἑλληνικὰ Συντάγματα καὶ δὴ ὡς κανὼν δικαίου μὲ δύναμιν ἐπιταγῆς, ὁ κανὼν τοῦ ὁμοιομόρφου ἀνευρίσκεται μόνον εἰς τὰς ἐν λόγῳ διατάξεις τῶν Συνταγμάτων τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, δηλοῦται ἀσφαλῶς δὲ διὰ τῆς προμνησθείσης διατυπώσεως εἰς τὴν § Ζ' «...δικαίως καὶ ἀναλόγως εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς Ἐπικρατείας».

οικονομήσωσι τὴν ἐκστρατείαν θαλάσσης καὶ ξηρᾶς πρὸς ἀσφάλειαν τῆς Ἐπικρατείας, τὰ κατεχράσθησαν.

β) Τὰ δημόσια πράγματα καὶ δὴ κανόνια καὶ ἄλλα εἶναι ὅλου τοῦ ἔθνους καὶ δὲν μπορεῖ μήτε τὸ Ἐκτελεστικὸν μήτε τὸ Βουλευτικὸν νὰ τὰ ἐκποιήσῃ, καὶ αὐτοὶ μ' ὅλον τοῦτο ἐπώλησαν κανόνια τοῦ Ναυπλίου καὶ χωρὶς τῆς εἰδήσεως τοῦ Βουλευτικοῦ.

γ) Ὁ Ὄργανικὸς μας Νόμος σκλάβον δὲν γνωρίζει καὶ ἐμποδίζει μήτε νὰ ἀγοράζεται μήτε νὰ πωλῆται· αὐτοὶ ἐπώλησαν Τούρκους αἰχμαλώτους, τοὺς ὁποίους ἠχμαλώτισεν ὅλον τὸ ἔθνος μὲ τὸ αἷμα του.

δ) Ὁ Ὄργανικὸς Νόμος δίδει τὴν πρᾶσιν (δηλαδὴ τὴν πώλησιν) ἐθνικῶν κτημάτων εἰς μόνον τὸ Βουλευτικόν, καὶ τὸ Ἐκτελεστικὸν δὲν ἔχει καμμίαν ἐξουσίαν ἢ ἀδειαν καὶ ὅμως αὐτὰ τὰ μέλη προεκήρυξαν πρᾶσιν ἐθνικῶν κτημάτων ἄνευ τῆς εἰδήσεως καὶ ἀδείας τοῦ Βουλευτικοῦ.

ε) Ὁ Ὄργανικὸς Νόμος ἐμποδίζει κάθε εἰσπραξίν ἄνευ προεκδοθέντος νόμου· αὐτὰ τὰ μέλη παρέβλεψαν καὶ ὁ Ὑπουργὸς τῆς Οἰκονομίας προεκήρυξε καὶ ἀποκατέστησε μονοπωλεῖον ἄλατος καὶ ἐνῶ τὸ Βουλευτικὸν ἀπεκήρυξεν αὐτὸν παρανομήσαντα, αὐτοὶ τὸν κρατοῦν καὶ ὑπογράφει ὡς Ὑπουργός. Ἄρα καὶ τὸ τόσον ὀλέθριον πρὸς τὸν λαὸν μονοπωλεῖον ἄλατος εἶναι μὲ τὴν συγκατάθεσίν των.

Τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς

Ἐν Κρανιδίῳ τῇ 19 Δεκεμβρίου 1823.»

Δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἐπεκταθῶμεν περισσότερο ἐπὶ τοῦ θέματος, ἵνα μὴ ἢ συμβολὴ ἡμῶν ἐκφύγη τοῦ χαρακτῆρος αὐτῆς ὡς δημοσιονομικῆς ἐρεύνης. Περιοριζόμεθα λοιπὸν εἰς ὀλίγας γραμμὰς νὰ γράψωμεν, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ἐξελέγη τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1822 ὑπὸ τῆς Α' ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἐθνοσυνελεύσεως ὡς Πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ. Ἐν συνεχείᾳ ὅμως ὑπὸ τῆς Β' ἐν Ἀστρεὶ Ἐθνοσυνελεύσεως ἐξελέγη ὡς Πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ὁ Πέτρος Μαυρομιχάλης, διωρίσθη ὅμως ὑπὸ τούτου ὡς Πρωθυπουργός — Γενικὸς Γραμματεὺς — τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ὁ Ἀλέξ. Μαυροκορδάτος. Καὶ ἐνῶ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ἐδέχθη τὰ καθήκοντα τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, — Πρωθυπουργοῦ —, χωρὶς νὰ ἀποδώσῃ λόγον, ἐγένετο Διευθυντῆς τῶν πραγμάτων τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος μὲ τὸν βαθμὸν τῆς Προεδρίας. Ἐν συνεχείᾳ ὅμως ἐπροτάθη εἰς αὐτόν, τὸν Ἀλ. Μαυροκορδάτον, ἢ ἐκλογὴ του ὡς Προέδρου τοῦ Βουλευτικοῦ. Τὸ ἀξίωμα τοῦ Προέδρου τοῦ Βουλευτικοῦ ἀποποιούμενος ἀρχικῶς, τελικῶς ὁ Ἀ. Μαυροκορδάτος τὸ ἀπεδέχθη. Ἐστράφη ἐπίσης τὸ Βουλευτικὸν Σῶμα εἰς τὸν Γεώργιον Κοντουριώτην, ὁ ὁποῖος ἐγένετο τὴν 11ην Ὀκτωβρίου 1824 Πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ καὶ ἀπεδέχθη τὸ ἀξίωμα, ἀνατραπέντος τοῦ Π. Μαυρομιχάλη ἐκ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ. Εἶναι γνωστὰ τὰ θλιβερὰ γε-

γονότα τῆς ἐν λόγῳ περιόδου, τὰ ὁποῖα κατ' ἐξοχὴν ἐζημίωσαν τὸν Ἀγῶνα, ἄρχεται δὲ ἔκτοτε ἢ Γ' Περίοδος τοῦ Ἀγῶνος ἀπὸ 11ης Ὀκτωβρίου 1824.

β. Τελικαὶ ἀπόψεις.

Ἐξ ὧν ἀνωτέρω γράφομεν, διαφαίνεται ἡ δύναμις τοῦ Βουλευτικοῦ ἀκόμη καὶ ἐπὶ δημοσιονομικῶν θεμάτων.

Ἄλλ' ἐξ ὧν γράφομεν, ἐπίσης διαφαίνεται ὅτι, οὐχὶ μόνον ἐπὶ καθαρῶς φορολογικῶν θεμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ θέματος τῶν φορολογικῶν μονοπωλίων, κατὰ τὰς διατάξεις τῶν Συνταγμάτων τῆς Ἐπαναστάσεως, ἡρμηνεύθη ὅτι ἐπεξετείνετο ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ κανόνος τῆς βεβαιότητος τοῦ φόρου.

Τὸ θέμα τῶν δημοσιονομικῶν μονοπωλίων ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον συγγραφῆς μελέτης ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Ἰω. Κούλη, νῦν ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν (22).

Δι' ὃ τελευτῶντες παραπέμπομεν εἰς τὴν προμνησθεῖσαν ἐργασίαν αὐτοῦ, ἐκ τῆς ὁποίας ὁ ἀναγνώστης ἀντλεῖ ἐπίσης σχετικῶς μὲ τὰς ἀναπτυσσομένας ἐνταῦθα ἀπόψεις.

(1971)

22. Βλέπε Ἰ. Κούλη, *Τὰ δημοσιονομικὰ μονοπώλια*, Ἀθῆναι, 1939, σελ. 214. Κριτικὴν τῆς ἐργασίας ἐδημοσιεύσαμεν. Βλέπε σχετικῶς P. B. Dertilis εἰς *Rivista di Diritto Finanziario e Scienza delle Finanze*, (διευθυνομένην ὑπὸ τῶν διασῆμων Ἰταλῶν Καθηγητῶν B. Griziotti καὶ L. Einaudi), τῆς ὁποίας εἴμεθα ἐκ τῶν πρώτων συνεργατῶν. Ὁμοίως, βλέπε Π. Β. Δερτιλῆ, *Σύστημα Δημοσίας Οἰκονομικῆς*, τόμος Α', σελ. 499 καὶ ἐπ., ὅπου γίνεται λόγος περὶ τῶν φορολογικῶν μονοπωλίων.

RAYMOND GUILLIEN
Professeur de droit administratif
à la Faculté de droit de l'Université de Lyon

CINQUANTE ANS D'ÉTUDE SUR LE DROIT ADMINISTRATIF FRANÇAIS

Il y a quarante ans que j'ai rencontré Stratis Andréadis à Paris. Il y aura bientôt cinquante ans que, sous l'auguste direction de Léon Duguit, j'ai commencé à méditer —qu'on me permette ce mot— sur le droit administratif et ses rapports avec les autres branches du droit.

Je dédie à Stratis Andréadis ces quelques pages de souvenirs et de réflexions.

I

Tel qu'on nous l'enseignait à Bordeaux, dont on fait à présent le lieu d'élection de l'école dite du service public, le droit administratif apparaissait comme une simple tranche, la plus vaste il est vrai, du droit public en général. Duguit nous présentait, en première année de licence, une introduction commune à toutes les diverses catégories du droit public, en affirmant, presque comme un postulat, que c'était chercher des divisions arbitraires que de vouloir séparer le droit de l'État, le droit des administrations, le droit des rapports de l'individu et de cet État, comme de cette administration. Peut-être ai-je tendance, à présent, à exagérer, dans mes souvenirs, *l'unité* de ce droit public majestueux qui se déroulait d'année en année de licence. Mais j'ai la certitude qu'elle correspondait à la pensée de notre maître. Et que cette unité constituait, avec des fondements et des théories totalement différentes, l'essentiel de la pensée de son grand rival et ami, Maurice Hauriou. Je m'en tiens, ici, à l'enseignement que, à Bordeaux, j'ai reçu, pour essayer de présenter quelques évolutions que j'aurai senties ou constatées depuis.

Le droit public était vraiment alors, pour l'étudiant bordelais, une véritable philosophie. Celle-ci venait, chacun le sait, de la doctrine, également bordelaise pour une large part, de Durkheim, doctrine fort simple, dans ses grandes lignes, de la *solidarité*. Cette solidarité recevait des traductions multiples, se transposait dans des domaines divers,

qu'ils fussent ceux du droit privé, du droit public, et, bientôt après du droit social. Et, du moment qu'elle devenait *juridique*, cette solidarité pouvait être examinée pour son étude, sous tel ou tel angle, publiciste ou privatiste, sans que les méthodes d'analyse fussent grandement changées. Tout apport était bon, utilisable, voire précieux, pourvu qu'il fût utilisé avec perspicacité et, voilà le grand mot prononcé, réalisme.

Ainsi s'explique la place, dans mes souvenirs incomparable, que réservait Duguit à l'analyse des *actes juridiques*. Ces actes n'étaient ni de droit public ni de droit privé, ni de droit administratif, ni de droit constitutionnel. Ils étaient des actes juridiques utilisables là ou là, tantôt, s'agissant d'un acte juridique déterminé, avec une particulière fréquence dans telle sphère de la solidarité humaine, tantôt, s'agissant d'un autre acte juridique, avec une autre fréquence si l'on passait dans une autre sphère. Aujourd'hui, et depuis longtemps il est vrai, je vois mieux que Duguit, sans les nier absolument, contestait fortement les contrastes qu'on croyait évidents entre les diverses branches du droit, les ramenant souvent à des nuances —dirais je— de *densité* dans l'usage de tels ou tels types d'actes juridiques. Il en résultait, à titre d'illustration, que les exemples d'analyse étaient puisés sans difficulté en toute matière, et que des évolutions profondes étaient implicitement acceptées, par avance, pour permettre à des phénomènes de solidarité de se développer. A titre d'exemple à mon tour —mais c'est l'un des meilleurs à coup sûr— je citerai le cas du célèbre acte-condition (acte de volonté permettant la réalisation d'un statut, en un cas individuel, préalablement fixé par le droit). On a parfois, et même avec violence, reproché à Duguit d'avoir abusé de l'acte-condition, d'en avoir mis —si l'on peut dire— partout.

En réalité, il nous montrait que l'acte-condition, en ces années de l'entre-deux guerres, était encore une technique particulièrement fréquente en droit administratif, et moins utilisée, tout en étant indiscutable, en droit privé. Mais l'avenir devait montrer, et avec quelle évidence, que l'acte-condition envahissait le droit privé (c'est presque tout le phénomène de la domination des contrats par la loi, allant si souvent jusqu'au non respect de ces contrats), et que —je le crois— le droit administratif devrait finir par compter avec un affaiblissement, tout relatif d'ailleurs, du rôle de l'acte-condition.

Rien ne résume mieux et ne décrit mieux cette volonté de voir le droit, et, dans son sein, le droit administratif, sous la forme d'un *ensemble*, que la notion fondamentale de l'ordonnement juridique,

vaste accumulation, vaste somme de toutes les situations juridiques, de tous les états de droit de toute nature, somme que vient modifier l'acte juridique, de façon extrêmement variée, parfois très simple, parfois très complexe, selon sa nature personnelle dans tel ou tel cas précis — Duguit en parlait sans cesse—.

II

On comprendra que, avec de telles convictions méthodologiques dans l'analyse (Duguit utilisait parfois, non sans un peu d'ironie, le mot savant d'épistémologie), il y eut de réels risques de désaccord, au moins apparents, entre les conclusions pratiques d'une doctrine qui se voulait réaliste et la réalité — du moins, avec la réalité du moment. L'inévitable fragmentation du domaine législatif et réglementaire, de leurs dispositions impératives, démentait parfois la théorie de l'ensemble que je viens d'invoquer.

Tout au début de ce siècle, Duguit plongea dans la stupeur un congrès de la propriété privé en développant la théorie, si fréquemment citée à présent, de la propriété - fonction. Autre exemple de désaccord avec la réalité : Duguit supportait mal certains arrêts du Conseil d'État ou du Tribunal des Conflits. Je crois bien qu'il se démontre aujourd'hui que, dans la célèbre affaire du Bac d'Eloka, à peine postérieure à la guerre de 14, le Tribunal des Conflits s'est trompé en rejetant la compétence des procès nés de la gestion d'un service en régie industrielle et commerciale vers les Tribunaux judiciaires. Duguit parla de régression par rapport à la jurisprudence si ferme qui donnait aux tribunaux administratifs la compétence de tous les procès nés du fonctionnement des services publics. Je suis convaincu que Duguit avait raison. Cinquante ans après nous nous enlisons encore dans les complications nées de cet arrêt (Si je n'étais tenu par la dimension de cette petite étude, je citerais longuement de remarquables travaux assez récents, notamment de Mlle Lemasurier, sur ce point, *Actualité juridique, droit administratif*, année 1969, p. 139). Mais, à mes yeux, ce qui compte, dans la critique de Duguit, c'est le parti pris des ensembles, comme je le disais plus haut. Ensemble des services publics, donc ensemble de la compétence juridictionnelle.

Je reconnais donc que, à l'époque, étaient présentées à Bordeaux des positions doctrinales que beaucoup disaient surprenantes, malgré l'autorité du maître.

Et je suis ainsi conduit à décrire, bien trop vite, une reconver-

sion —je ne dis pas du tout une conversion— qu'il me fallut opérer quand, venant à Paris préparer l'agrégation, je pris un contact permanent avec des enseignements, des doctrines apparemment plus réalistes, mais d'une toute autre façon —il vaudrait mieux dire des doctrines plus positivistes. Je pense à l'œuvre —qui me paraît aujourd'hui magistrale— de Berthélémy, à celle moins contrastée peut-être de Rolland, et surtout, au cours fulgurant de Mestre.

Toujours avec le parti pris de raccourci, de dépouillement, qui est le mien dans ces pages, j'avancerai que le droit administratif m'apparut alors —sans que je sois convaincu sur le fond— comme une masse de réactions presque quasi-journalières, réactions de l'administration en présence des besoins, des nécessités de la vie publique quotidienne. Cette deuxième description que je fais est certainement quelque peu forcée. Cela vient du contraste que, sur le terrain, je regardais alors. Autant que je sache, les économistes n'utilisaient pas encore l'expression du «coup par coup». C'est elle qui me vient à l'esprit, maintenant, quand j'évoque les méthodes des maîtres de Paris, leur goût de la législation, leur art de présenter le «cas» (nullement au sens anglais qu'on donne à ce mot), le cas étant l'évènement fugitif surtout dans la période chaotique des années 30 - 35. Duguit était mort depuis 1928. Que n'ai-je pu l'entretenir des problèmes de méthode que je me posais?

S'il m'est permis de me citer moi-même, je noterai qu'en ces années là, j'ai rédigé une étude sur l'Exception de recours parallèle et la distinction des contentieux. J'ai classé Duguit, alors, et auprès de Laferrière, parmi les «doctrinaires» de la distinction. Je n'avais aucune intention critique, je ne cédaï à aucune rébellion, car je pensais que, malgré des réserves certaines que je faisais ici ou là, les idées de Duguit étaient les seules vraiment justes, que c'étaient les idées de l'avenir. Mais, quarante ans après, je me dis que, quelques années plus tôt, j'aurais bien hésité à user du mot de doctrinaire pour mon maître de Bordeaux!

J'avais loyalement examiné, sans changer de camp, d'autres systèmes que le sien.

III

Le droit administratif est-il revenu de cette pratique que, abusivement peut-être, j'appelle du coup par coup? Et en doctrine, en examen épistémologique, peut-on le ramener vers des systèmes d'ensembles, qu'au-

torisaient certainement la situation et les progrès juridiques de «l'âge d'or» de ce droit, 1890 - 1925?

Il semble bien difficile de nier que l'intervention administrative, qui est l'objet du droit administratif, connaisse surtout depuis la deuxième guerre mondiale de multiples à coups, des contradictions, des secousses. Les vues d'ensemble, la continuité, la logique — pour tout dire —, et malgré le principe accepté de la planification, paraissent trop souvent délaissées. Et les critiques ne manquent point! Ce spectacle atteint-il le fond de notre sujet, qui est celui de la nature du droit administratif, et, en application dans le réel, de la méthode?

Il convient de faire au moins trois remarques, fort élémentaires d'ailleurs, qui atténuent la portée des critiques qu'on adresse à l'intervention administrative en France. La première remarque veut qu'on tienne compte de l'accroissement, inimaginable autrefois, des besoins communs que le droit administratif prend à tâche de satisfaire, s'il se peut! On va éviter ici une énumération qui passerait par les besoins sociaux de tout genre, par la question du logement, par l'amélioration des conditions de vie... et finirait, si un tel mot a un sens, par l'inextricable question de l'environnement et de la pollution. *Le droit administratif*, bien ou mal soutenu par la législation, est littéralement débordé. Il ne cesse de découvrir inadaptations et lacunes. Courir au plus pressé est pour lui une obligation de chaque minute. Les grands ordonnancements, parfois tentés (c'est le but des lois dites lois-cadres et des lois dites d'orientation), se dérobent. Personne n'y peut rien. Une deuxième remarque veut que l'intervention administrative, donc la nature et la méthode du droit administratif, ait subi, selon un mot tellement à la mode, *une mutation totale* pour des raisons économiques. Autrefois, et sauf exception, l'économie était affaire privée. Laissons toutes les considérations politiques, toutes les convictions les plus sincères ou les plus obstinées, pour ne regarder que les faits. La réglementation, l'intervention sous toutes ses formes a dévoré le secteur économique, et partout — qui eût cru, il n'y a pas si longtemps, que les chemins de fer américains, que la construction des avions ultra-modernes deviendraient la chose de l'État, aux États-Unis, terre de l'initiative individuelle, de l'énergie individuelle rebondissantes. Simple exemple, et il suffit. En France, comme ailleurs, on s'épuiserait à vouloir connaître tous les procédés, qui sont de droit administratif, de l'intervention dans l'économie, notamment, notamment seulement, par le maniement de la collecte de l'épargne et de l'encadrement du crédit. De savantes dissertations juridiques, aussi intéressantes qu'indispens-

sables, surgissent, qui sont autant de rappels au problème des ensembles, ou de l'ensemble. Ainsi : quelle est la nature juridique de la Commission de contrôle des banques, ou bien celle de la Commission de contrôle des opérations de bourse? Comment éviter cette conviction que le droit administratif, plutôt que composé de larges ordonnancements cohérents, en est réduit à se contenter de très grands repères, qui peuvent paraître fort éloignés les uns des autres. Mais ce sont les problèmes posés par l'expansion économique qui l'ont voulu.

Troisième remarque, simple reprise à certains points de vue des deux précédentes, mais qui a l'avantage de nous faire retrouver un vieux terrain maintes fois fouillé du droit administratif : elle veut que *la notion d'urgence* se soit monstrueusement développée. On dirait que tout est devenu urgences. J'utilise ici à dessein ce mot dangereux dans son sens médical : à l'hôpital et dans les cliniques on dit les «urgences». Or on sait bien que, dans le droit administratif le plus classique, il y a toujours eu cette brèche de l'urgence, qui justifiait des atteintes graves à la compétence des organes, des simplifications de formes, pourtant essentielles. Rien ne contredit plus nécessairement la doctrine des ensembles que la notion d'urgence. Au point de réaction instinctive où nous sommes arrivés, peut-on encore penser, dans de telles conditions, que demeure quelque chose d'une véritable théorie générale du droit administratif? Agit-on autrement que coup par coup?

Au résultat de ces trois remarques, on se prend à n'être pas tellement sévère sur nos méthodes. Ni la compétence, ni la continuité d'esprit ne font défaut. Cela n'est pas à mes yeux contestable, quelque opinion politique qu'on ait. Un régime politique entièrement différent retrouverait les mêmes problèmes de l'abondance insurmontable des cas d'intervention, de l'immensité des questions économiques en particulier, et toujours dans l'ambiance d'une urgence jamais apaisée. Mon analyse est de valeur général. Et je pense que sa force est d'abord d'être d'une quasi-écoeuvante banalité. Ce que j'écris là, tout le monde le sait.

IV

Et voici que la conclusion, à mes yeux la meilleure, de toutes ces réflexions va surgir, dans un sens diamétralement opposé à celui qu'on supposerait jusqu'ici. On peut, de façon un peu fragmentaire, la présenter ainsi.

En constatant, pour commencer, que tout ce qui se passe signifie simplement que le secteur du droit administratif s'élargit sans arrêt.

Duguit l'avait bien vu, sans pressentir sans doute toute l'ampleur du mouvement, quand il écrivait, enseignait que le nombre des services publics irait augmentant toujours.

Cet agrandissement, tantôt continu, tantôt brutal du domaine administratif signifie la révélation de l'unité fondamentale et première du droit public. Je sais fort bien qu'on a, selon ses convictions, le droit le plus absolu d'approuver ou de déplorer ce que, dans une image volontiers hardie, j'appellerai l'inondation administrative par le droit. Mais, je demande qu'on y réfléchisse, le sujet qui me retient n'est pas celui du choix : pour ou contre. C'est celui de la découverte de l'unité fondamentale. Quitte, pour les raisons qu'on voudra, —et il en est beaucoup de diverses natures— à décider qu'il faut tracer à cette unité des limites, par ces procédés juridiques que, en droit, nous appelons formels. Et il est manifeste qu'en France, alors que j'écris ces lignes, existe une importante école influente, que je m'interdis d'approuver ou de désapprouver, qui trouve excessif le courant expansionniste du droit administratif. Retour, donc, durablement ou pas, vers des mentalités de droit privé.

Je viens d'écrire : mentalités. Or la notion de mentalité n'a aucune qualité juridique. Si bien que ces mouvements de va et vient, tellement importants dans leurs conséquences pratiques, dans les comportements humains, sont sans influence sur le fonds unitaire que la contemplation du droit administratif, plus facilement à mon sens qu'aucune autre contemplation juridique (mais je sais qu'il y en a d'autres) permet de découvrir peu à peu. Les analyses d'actes juridiques, tout spécialement, demeurent universelles. Je comprends sans peine la surprise, l'inquiétude d'auteurs de droit privé quand ils découvrent qu'une immense surface du droit de la famille et des biens est bel et bien entrée à l'intérieur des clôtures amovibles, déplaçables, du droit administratif. C'est cela qui fit, sans qu'on le voie assez, le tréfonds d'une célèbre affaire (Dame Barbier) qui posa la question de savoir si les hôtessees de l'air signaient valablement une clause de renonciation à leur contrat en cas de mariage. Le ton de maîtres considérables du droit privé, dans leurs notes, montra —je le dis respectueusement— l'existence de mentalités, bien plus que la valeur de certains arguments. J'insiste sur le fait que le sens de la solution préférée, en cette occasion, reste sans influence sur mes raisonnements.

Je terminerai par un exemple, pour montrer que l'unité de base de tous droits, dont parlait Duguit, peut trouver des applications, ou des refus, d'une exceptionnelle importance. Aucun service public,

en France, ne joue un rôle plus grand que celui de la Sécurité Sociale. Le blocage de ce service est quasi-inimaginable, à cause des prestations, véritables transferts sociaux souvent, qui viennent résoudre, du mieux que l'on peut pour le moment, les problèmes d'aide en matière de santé. Que la Sécurité Sociale soit un service public, personne ne dit maintenant le contraire. Et depuis longtemps! Qu'on y ait conféré une mentalité de droit privé, avec des conséquences pratiques fort importantes, personne ne dira davantage le contraire. Et je serai bien le dernier à ne pas vouloir comprendre les raisons, historiques pour beaucoup, de cette mentalité. Sans elle, la Sécurité Sociale ne se serait pas réalisée, avec son antécédent les Assurances sociales. Or de multiples autres raisons, financières pour une large part, mais aussi celles de l'attraction puissante du droit administratif vers l'unité, font que la question est posée d'une réforme de la Sécurité Sociale impliquant passage d'une mentalité de droit privé à une mentalité de droit public. La solution? Je ne dois en rien préjuger.

Une *philosophie des ensembles* est toujours aussi nécessaire, et d'ailleurs présente, qu'elle l'était autrefois en matière juridique, au temps de l'âge d'or du droit administratif.

(Avril 1972)

ROBERT HENRION

Professeur ordinaire à l'Université Libre de Bruxelles
Président du Comité de Direction de la Société
Générale des Banques

LE SECRET BANCAIRE ET SON ÉVOLUTION

I. Les devoirs professionnels.

Chaque profession comporte, avec un degré de précision ou de raffinement variable, une certaine théorie des devoirs qui s'imposent dans son exercice; ceci est vrai pour les professions libérales, comme pour les fonctions publiques, mais aussi pour ces professions qui visent directement ou indirectement à assurer l'emprise de l'homme sur la matière et que l'on a qualifiées «économiques», en partant de cette idée que l'économie politique s'applique à tout ce qui concerne la production, l'échange et la consommation des richesses.

Toutes ces activités qui tendent, dans un monde caractérisé par la division du travail, à satisfaire les besoins de chacun par les produits de l'action commune, sont — dans notre organisation sociale à tout le moins — étroitement associées à la notion de profit individuel, mais ceci ne doit jamais oblitérer la notion fondamentale : celle de «poste de service» que chacun, selon l'expression de Jhering, occupe dans une société où les tâches sont divisées.

Plus fondamentalement, les liaisons entre l'Économique et la Morale sont fatales puisque les éléments du premier influencent les relations sociales dont la morale cherche à définir et à hiérarchiser les fins.

L'exigence éthique ne peut donc être absente, encore que sa traduction dans la vie économique soit le plus souvent fort incertaine, ce pour des raisons diverses, mais dont quelques unes sont aisément perceptibles : l'évolution réelle et parfois profonde de certains idéaux moraux (1), le fait aussi que l'enseignement des moralistes, parce qu'ayant principalement porté sur le fondement de la règle morale, n'apportait que rarement des notions précises, applicables à la vie professionnelle (2).

---

1. M. A. Bloch: *«Les tendances et la vie morale»*, Paris 1948, p. 202.—M. Barzin : *«Morale et Philosophie»* dans *«Morale et Enseignement»*, 1960, fac. 1-2.

2. Sur les degrés de développement que l'observation révèle dans la conscien-

Mais si ces réalités éthiques sont parfois incertaines, et en tout cas dépourvues du caractère expérimental qu'offrent les réalités techniques, leur rôle est important.

Comme l'écrit le Professeur Maxime Glansdorff : «ces réalités de croyance sont cependant aussi fondamentales de l'activité économique que celles de la technique. Elles forment la substance des Institutions et des Règles, c'est-à-dire des cadres organiques des activités techniques, elles-mêmes représentées par l'Industrie, le Commerce, l'Agriculture, les Transports, la Finance.

Ce serait omettre la moitié du champ de l'Economie Politique que d'étudier son objet sans donner à ces réalités non matérielles une place égale à celle de la technique instrumentale» (3).

Nous pouvons donc voir qu'une partie des règles déontologiques qui président au fonctionnement des professions, dans l'ordre économique, se rattacheront à ces croyances ou, de manière plus précise, aux concepts supérieurs de morale, tels qu'ils viennent d'être rappelés, mais appliqués —parfois même amendés— en fonction de situations sociales déterminées.

D'autres règles, par contre, auront un contenu exclusivement empirique, et seront inspirées par des considérations de fonctionnement technique, de prudence, ou encore d'intérêt propres aux membres de la profession.

Enfin, un certain nombre de règles générales ou particulières, relatives aux activités professionnelles, appartiendront au domaine du droit, dont la fonction essentielle est d'ordonner la société.

Mais, de même que le droit n'entend pas traduire toutes les requêtes de la morale, il est des exigences du droit que la morale se refuse à assumer autrement que par l'entremise d'un devoir civique d'obéissance à ces règles qui «sous la garantie de la contrainte sociale, gouvernent l'activité des hommes vivant en société» (4).

L'on retrouvera donc, dans cette troisième source de la déontologie que constitue le droit, à la fois des normes coïncidant avec des valeurs morales fondamentales, mais aussi des règles de simple organisation sociale, dépourvues de tout caractère éthique.

ce morale, voir spécialement Eugène Dupréel : *«Esquisse d'une philosophie des valeurs»*, n° 180.

3. *«Introduction à l'Étude de l'Économie Expérimentale»*, Bruxelles 1962, p. 57.

4. Définition donnée par H. De Page : *«Traité élémentaire de droit civil»*, 1ère édit. p.7. De même, E. Durkheim voyait dans le droit les «règles aux sanctions organisées».

Il n'est pas, selon nous, d'autres sources de la déontologie, encore que des explications beaucoup plus nuancées aient parfois été proposées.

II. *Le secret professionnel en général.*

La discrétion est une qualité, mais elle est de toute manière un devoir moral impérieux lorsque a été acceptée la confiance d'autrui; trahir la confiance ainsi accordée est un manquement à l'honneur, quelle que soit la circonstance de la confiance : relations privées ou relations professionnelles.

Cette notion est de tous les temps, et le plus grand discrédit moral a toujours atteint celui qui manquait de la sorte à la promesse expressément ou implicitement faite.

L'ancien droit français réprouvait d'ailleurs, mais avec des modalités différentes, aussi bien la violation de la confiance caractérisée, faite à un particulier, que celle faite à certains professionnels.

Manquement à l'honneur chez l'indiscret, désir légitime de préserver une certaine sphère d'intérêts personnels et privés chez celui qui se confie, telles sont les bases morales du problème.

Il est de tous les temps, avons-nous dit, mais spécialement du nôtre, et se rattache assurément à cette notion plus générale de protection d'un «secteur réservé» à l'individu confronté avec une organisation sociale fort envahissante.

Le secret professionnel proprement dit constitue une application —mais particulièrement exigeante— de celui de la confiance.

Certaines activités professionnelles ne peuvent, en effet, se concevoir sans un tel secret, car elles ne s'exercent pas pleinement à défaut de communications intimes, de véritables confidences de personne à personne.

Ainsi que l'écrit Perraud-Charmantier, «le secret est la sauvegarde, la garantie indispensable de celui qui se confie en vue de remédier à un mal qui l'atteint dans l'un quelconque de ses intérêts. La valeur sociale du secret professionnel est certaine»⁽⁵⁾.

Il est des professions, celle du médecin, de l'avocat, de l'ecclésiastique, qui sont particulièrement marquées par ce caractère; aussi bien le droit commun des pays de notre civilisation a-t-il le plus souvent reconnu, voire institué, à leur propos un secret professionnel général.

5. «*Le secret professionnel, ses limites, ses abus*», Paris 1926.

Par une sorte de présomption, tout ce qui est confié, dit ou appris, est marqué du sceau du secret, sans que celui qui a recours à ce ministère doive l'imposer ou le prévoir. Ainsi sont permises —voire favorisées— les révélations qu'implique nécessairement un tel recours.

Ces professions libérales revêtent, dans notre organisation sociale, une dignité particulière; il s'attache à leur exercice une mission morale.

C'est pour elles, écrit René Savatier que «se conçoit dans son entière valeur une déontologie» et que la discipline interne doit chercher à «modeler sur une mission morale une conscience professionnelle».

Aussi bien les «vertus privilégiées» de ces professions, et spécialement celle de discrétion, sont-elles considérées comme concernant l'intérêt public.

Mais, très généralement, et dans la plupart des pays, l'on a vu cette conception intransigeante du secret s'étendre à d'autres professions, suivant des processus et aussi des degrés d'intensité divers.

La puissance publique interviendra pour confirmer ou instituer une telle obligation par des dispositions générales ou particulières, assorties le plus souvent de sanctions pénales.

Quand il s'agira de dispositions générales, inspirées principalement par les nécessités des professions libérales, la jurisprudence manifestera, à juste titre, une grande hésitation à appliquer les mêmes règles aux professions commerciales, et cependant certaines de celles-ci requièrent aussi une grande discrétion, parce que les mœurs ou les nécessités techniques le veulent ainsi.

Mais il faut pouvoir se borner et départager lucidement les professions où le secret est une véritable nécessité d'état présente à chaque moment, de celles où la discrétion, assurément recommandable en conscience, ne revêtira jamais, ou bien fort exceptionnellement, une telle signification.

A défaut de ce faire, on sera tenté avec certains auteurs d'étendre le secret à toute activité, ce qui le ridiculise et compromet sa signification.

De plus, pour les professions qui sont réellement caractérisées par la nécessité du secret, d'extrêmes nuances vont se marquer, non seulement dans le fondement souvent particulier du devoir, mais même dans ses limites. Ce n'est pas la même raison qui justifie celui du médecin et celui du confesseur, ou encore celui du notaire et celui de l'agent de change; ce n'est pas non plus à une portée identique qu'aboutira l'analyse de ce devoir dans chacune de ces professions séparément.

Aussi admet-on aujourd'hui souvent qu'il n'y a pas un secret professionnel, mais des secrets professionnels souvent fort différents et dont la nature et le caractère peuvent être extrêmement variables. Si l'intérêt social est présent au fond de chacun, pour certains l'intérêt privé domine, tandis que pour d'autres il disparaît. Pour les uns le silence est sans faille, pour les autres les nécessités, les moeurs ou la loi le rendent imparfait.

Cette matière est donc singulièrement complexe et c'est avec beaucoup de raison que Planiol conseillait de «procéder par voie d'études séparées» (6).

III. Le secret bancaire.

C'est une notion bien connue que, traditionnellement, les banquiers respectent une grande discrétion à l'égard des affaires qui les lient à leur clientèle.

Par contre, c'est une question beaucoup plus complexe que de déterminer l'origine exacte de cette tradition et son contenu, avec toute la précision souhaitable.

Si le banquier contemporain la respecte «presque d'instinct», ainsi qu'on l'a dit fort exactement, l'on peut immédiatement observer qu'elle s'est très généralement établie sans l'aide de la loi, ni même d'une autorité professionnelle organique dont les décisions ou les avis auraient permis d'en préciser les contours.

Ceci expliquera certaines des caractéristiques qui seront observées : son imprécision souvent, son caractère relatif, son aspect évolutif.

D'autre part, les décisions de justice trop rares —prononcées généralement au sujet d'actions en paiement de dommages et intérêts pour indiscrétion, ou au contraire en divulgation forcée de renseignements au profit de tiers— n'ont guère contribué à conférer à cette construction traditionnelle un caractère véritablement achevé.

Tout ceci expliquera enfin qu'alors que le secret de certaines professions libérales : celle de médecin ou d'avocat par exemple, comporte un contenu à peu près identique d'un pays à l'autre, celui du banquier peut subir certaines variations internationalement, suivant la conception du rôle de l'État, le régime de la propriété, la législation spéciale dans certains cas ou même plus simplement les usages professionnels.

6. Dalloz - 1899, I, 585.

Ce serait une entreprise bien vaine, selon nous, que de tenter de prouver que, de tout temps, les banquiers et déjà leurs ancêtres romains, les «argentarii», ont observé la plus grande discrétion sur les opérations qu'ils accomplissaient avec leurs clients, et pour ceux-ci.

La nature des fonctions, comme leur dégagement d'autres activités (7) s'est établie lentement au cours de l'histoire, et s'il est possible de faire remonter au XVIIe siècle l'ébauche des établissements de crédit modernes, un véritable développement de l'activité bancaire, au sens où nous l'entendons aujourd'hui, ne s'est manifesté que dans le cadre du capitalisme libéral au XIXe siècle (8).

Mais la discrétion sur les éléments patrimoniaux fut généralement respectée : déjà Daguesseau observait «qu'on a toujours cru qu'il était contraire au bien et à l'avantage des familles de trop faire connaître l'état et la situation de fortune des particuliers!» Donneurs de crédit, les banquiers durent aussi, bien entendu, taire l'endettement en même temps que les faits qui l'avaient provoqué. Le secret des dettes fut une constante préoccupation des débiteurs.

Cette discrétion connut, sous l'angle technique et psychologique, un regain d'intérêt quand, par le développement de la société par actions, la fortune mobilière se répandit considérablement, en modifiant à la fois certaines données de l'organisation financière, et la composition des patrimoines.

Georges Ripert a décrit l'ampleur de cette mutation, qui allait identifier «fortunes mobiles et fortunes secrètes» (9).

L'usage extensif du billet de banque, celui progressif des paiements par dispositions sur comptes, allaient —avec celui du titre au porteur— parachever une évolution susceptible de fournir au secret bancaire coutumier une assiette considérable.

Partant de cette observation que le secret bancaire est reconnu dans la plupart des pays, à tout le moins au titre de pratique constante, c'est-à-dire d'usage, et que s'il a été parfois contesté ce fut moins dans son principe que dans son étendue, il importe de rechercher les justifications de cette pratique.

7. Le Professeur Chlepner fait remarquer qu'au XVIIIe siècle, la plupart des banquiers étaient commerçants ou manufacturiers. Aujourd'hui encore, au Portugal, tel est parfois le cas.

8. Voir B. S. Chlepner : «*La banque hier et aujourd'hui*», Conf. du Centre d'Études Bancaires 1953. — G. Pirou et M. Byé : «*Traité d'Économie Politique*», t. I, vol. IV, p. 53.

9. «*Aspects juridiques du capitalisme moderne*», pp. 151 et sq.

Fondamentalement, le banquier récepteur de «dépôts» de sommes de sa clientèle, va en son propre nom affecter ensuite ceux-ci à des opérations de placement et de crédit.

Les dépôts et toutes les opérations que le titulaire des avoirs va réaliser, seront inscrits dans des comptes dont le banquier assure la tenue. La disposition sur le compte, offerte ainsi au titulaire, va comporter un caractère monétaire dont l'importance est grande dans les économies modernes.

Traditionnellement, à ces opérations fondamentales viennent s'ajouter certains services accessoires : dépôts de titres, location de coffres-forts, opérations de change, renseignements commerciaux et financiers, conseils financiers, réception des ordres de bourse, qui sont à des degrés divers en rapport avec la conservation, la surveillance, la gestion du patrimoine de ceux qui y recourent.

Les grands traits de l'activité bancaire ainsi rappelés très succinctement (réception de dépôts, octroi de crédit, fonction comptable, services patrimoniaux accessoires) conduisent les banquiers à connaître soit automatiquement, soit sur leur demande, soit enfin accessoirement aux opérations, des aspects très précis du patrimoine et de l'activité privée ou professionnelle de leur clientèle.

a) C'est automatiquement, c'est-à-dire par le fait même de la fonction, que le banquier dépositaire connaît les avoirs monétaires ou financiers qui lui sont confiés.

b) C'est à sa demande le plus souvent et pour l'étude en connaissance de cause des bases du crédit, qu'il recevra des particuliers ou des entreprises les renseignements les plus détaillés de nature patrimoniale, mais aussi morale.

En ce qui concerne les entreprises spécialement, l'on sait combien la crainte de la concurrence amène, peut-être exagérément, mais c'est un fait dont il faut tenir compte — commerçants et industriels à redouter toute divulgation concernant leur situation financière et technique, leurs intentions, leurs besoins immédiats, leurs perspectives d'avenir. Or, toutes ces données, si jalousement conservées soient-elles, doivent être confiées au banquier, à peine de transformer la technique délicate de l'octroi de crédit en un jeu aveugle singulièrement dangereux.

c) C'est enfin accessoirement, mais de manière inéluctablement liée à l'exercice de sa fonction comptable, que le banquier pourra connaître, au moyen de l'observation des diverses dispositions sur les com-

ptes qu'il tient, les actes les plus divers et souvent tenus fort cachés, de la vie juridique de sa clientèle.

Ainsi qu'on l'a écrit «contrats de mariage, constitutions de dot, donations, achats ou ventes d'immeubles ou de fonds de commerce, pour autant qu'ils donnent lieu à des paiements en argent, laisseront le plus souvent leur trace dans le compte, autant de brèches dans le secret des familles, jalousement gardé»⁽¹⁰⁾.

L'on peut y ajouter les versements de rentes, partages ou transferts de valeurs mobilières ou de fonds, paiements d'indemnités, versements transactionnels ou autres, qui transitent par la comptabilité bancaire, avec une intensité croissante à mesure de la généralisation et de l'extension, à des catégories sociales de plus en plus nombreuses de ce processus de règlement des dettes civiles ou commerciales.

Qu'il s'agisse du «secret des familles» ou du «secret des affaires», il n'est guère douteux que, dans l'état de nos habitudes sociales, le public s'attend à le voir conserver par le banquier et que, dans la plupart des cas, commerçants ou particuliers préféreraient renoncer au concours des banques —aussi gênant que cela soit— s'ils n'avaient la certitude que la discrétion coutumière sera observée en ce qui concerne les comptes.

Cette discrétion, qui est un des fondements de la confiance qui anime ce genre de relations, est en quelque sorte globale, en ce sens qu'elle s'applique traditionnellement, tant aux faits et opérations de nature plus ou moins secrète (tels que ceux énumérés ci-dessus) qu'aux simples «existences» en compte, c'est-à-dire à la consistance des avoirs déposés.

IV. L'organisation juridique du secret.

Les fondements universels de l'activité bancaire, la prédisposition du domaine commercial à l'unification du droit, permettraient de penser que notre matière devrait pouvoir être officiellement soumise à des règles générales que les États, le cas échéant, adopteraient uniformément.

Tel n'est pas le cas semble-t-il, car il faut tenir compte ici :

- d'une part de la force de certaines traditions qui voudront survivre, et
- d'autre part plus encore du caractère politique des mesures qu'ont

10. Anatole Sacker : *«Du secret professionnel du banquier»*, pp. 6 et sq.

adoptées ou voudront adopter à l'avenir certains pays.

Ceci étant, il est peut-être intéressant de recenser rapidement, par une comparaison internationale, les types de solutions existant en droit positif.

a) Alors que la notion du secret bancaire est reconnue quasi universellement, un petit nombre de pays seulement ont adopté une mesure spéciale réprimant sa violation par une sanction pénale.

C'est le cas spécialement pour la France, la Suisse, le Liban (11).

Cette mesure peut consister, soit dans l'extension expresse d'une disposition générale réprimant la violation du secret professionnel (12) soit dans l'institution d'un régime absolument distinct qui peut être caractérisé notamment par un renforcement sensible de l'obligation de droit commun : aggravation des peines, incrimination possible à raison de la simple négligence, suppression de la nécessité d'une plainte préalable de la victime.

En France, à l'occasion de la nationalisation des quatre plus grands établissements de crédit, les dispositions générales de l'art. 378 du Code pénal ont été étendues expressément aux banques nationalisées.

Les dispositions spéciales les plus étudiées sont assurément celles adoptées au Liban, aux termes de la loi du 3 septembre 1956, qui contient un nombre très considérable d'articles.

La motivation de cette intervention législative est digne d'intérêt. Celle-ci, écrit le Professeur Fabia, résulte du désir de «faire bénéficier complètement le Liban de sa qualité de refuge d'avois étrangers, grâce à sa tranquillité intérieure, au libéralisme de son gouvernement, à la légèreté des impôts frappant les revenus de diverses sources, à l'absence de restrictions pour l'importation et l'exportation de capitaux» (13). Ce refuge, poursuit le même auteur, «fut largement utilisé par des ressortissants des pays orientaux voisins ou proches, désireux de mettre une partie de leur fortune à l'abri des fantaisies autoritaires de régimes dictatoriaux».

En droit suisse, le secret bancaire trouve sa source d'abord dans la loi civile qui accorde à chacun la protection de la personnalité (art. 27 et 28 C.C.S.), mais aussi et surtout dans la loi pénale qui punit les indis-

11. Voir plus loin, en ce qui concerne ce pays.

12. Dans beaucoup de pays, en effet, une disposition assez générale existe avec référence expresse aux professions médicale et judiciaire.

13. Loi libanaise du 3 septembre 1956 : voir l'étude de Ch. Fabia : «L'institution du secret bancaire au Liban» - Rev. trim. de droit commercial, 1957, pp. 53 et sq.

crétions commises par un organe ou un employé de banque (art. 47 de la loi fédérale du 8 novembre 1934 sur les banques et les caisses d'épargne).

Toutefois, dans le cadre d'une instruction en matière pénale, le banquier pourra être appelé à témoigner sans pouvoir exciper d'une situation privilégiée, et il appartiendra à l'autorité appelée à statuer de trancher en évaluant dans le cas concret l'importance respective des intérêts en présence.

Ceci est vrai si le délit a été commis sur le territoire helvétique, mais pourra l'être également dans le cas d'un délit commis à l'étranger, s'il existe entre la Suisse et l'État étranger requérant une convention d'assistance judiciaire.

Ce genre d'assistance jouera, pour les infractions de droit commun, mais l'entraide sera refusée lorsqu'il s'agit de demandes qui devraient être refusées «parce qu'il s'agit en réalité de la poursuite d'infractions dans le domaine politique, fiscal ou de contrôle des changes»⁽¹⁴⁾.

b) Dans un certain nombre d'autres pays, la jurisprudence — à défaut de dispositions spéciales sur les banques — croit pouvoir appliquer à celles-ci un texte général réprimant la violation du secret professionnel⁽¹⁵⁾.

Mais on constate alors que, loin de tirer du principe toutes ses conséquences, la jurisprudence écarte en tout cas ici la notion de l'absolu, en soulignant la part prépondérante qu'occupe ici l'intérêt privé.

Dès lors, des exceptions nombreuses sont prévues en matière fiscale; de plus, le banquier n'est généralement pas admis à invoquer le secret pour refuser de témoigner en matière pénale, voire même en matière civile (Pays-Bas).

c) Enfin, dans un dernier groupe de pays aucune sanction répressive n'est appliquée, soit que le texte organisant le secret bancaire n'en prévoit pas (Norvège), soit que la jurisprudence refuse d'étendre aux

14. Voir spécialement : M. Aubert : «*Le secret des banques et l'entraide judiciaire*» - Revue pénale suisse, 1971, fac. 2 et, du même auteur : «*Secret professionnel du banquier*» - Fiches juridiques suisses, décembre 1970.

15. C'est le cas aux Pays-Bas (art. 272 C.P.), en Italie (art. 622 C.P.) et aussi en France pour les banques non soumises à la nationalisation. En effet, dans ce dernier pays, sous l'empire d'une législation qui a accentué le caractère public de la fonction, certaines décisions récentes concluent à l'existence d'un secret garanti par la loi pénale. C'est notamment le cas d'un jugement du Tribunal de grande instance de Pau, du 23 octobre 1963 et d'une décision du Tribunal civil de Strasbourg du 28 avril 1954.

banquiers la disposition pénale de base en matière de secret professionnel (Allemagne occidentale).

Pour ce qui est en particulier de la Belgique, la question y demeure fort controversée.

Parmi les critères invoqués pour assujettir une profession au secret pénalement garanti (texte général de l'art. 458 du C.P.) on évoque le plus souvent les critères ci-après :

- l'existence d'un monopole légal,
- ou celle d'une véritable investiture publique,

— et enfin, bien entendu, la nécessité de la confiance pour que la profession considérée puisse être correctement exercée dans le cadre de l'organisation sociale.

Dans le cas particulier qui nous occupe, la doctrine demeure divisée, certains pénalistes concluant à l'existence d'un secret bancaire pénalement garanti, mais sans cependant approfondir la question, tandis que les commercialistes se livrant à une étude détaillée du contenu actuel de la profession, concluent généralement à l'existence d'une simple obligation traditionnelle de discrétion (16).

Les commercialistes (17) optent pour cette dernière solution, en invoquant principalement le fait que le banquier, en Belgique, ne bénéficie pas à proprement parler, ni d'un monopole, ni d'une véritable investiture publique.

Un auteur récent, M. A. Agneessens, ajoute un argument supplémentaire et relativement nouveau, à savoir que pour invoquer le monopole dans une interprétation déjà extensive de l'art. 458 C.P., il faut que ce monopole, par une disposition légale impérative, constitue la nécessité de recourir à une profession pour obtenir un service déterminé.

Tel n'est pas le cas du banquier, puisque celui-ci n'est pas le seul

16. Dans le sens du secret pénal pour l'agent de change (et sans doute, par assimilation, pour le banquier) voir :

— Constant : *«Manuel de Droit pénal»*, t. II, p. 310.
 — Marchal et Jaspar : *«Droit criminel»*, n° 1175.

Pour la négative :

— Frédéricq : *«Droit commercial»*, t. II n° 1259.
 — Nouvelles : *«Bourses de Commerce»*, n° 573.

17. Cons. notamment Frédéricq : *«Droit commercial»* t. IX, Ed. de Gallatay : *«Revue pratique du Notariat»*, 1935, p. 529; A. Van Maele dans Nouvelles : *«Droit bancaire»*, pp. 531 et sq. V° *«Discrétion professionnelle»*; A. Agneessens : *«Bankgeheim en Notarieel Beroepgeheim»*, Revue de la Banque 1961, p. 946. Pandectes belges, V° *«Secret professionnels»*, n° 6 et sq.

pour octroyer du crédit, ni même recevoir des fonds en compte à court terme.

D'autre part, si la fonction bancaire dans l'évolution des esprits peut se rapprocher par certains côtés du service public, il n'y a pas aujourd'hui en Belgique à proprement parler d'investiture publique pour la fonction bancaire.

Enfin, pourrait-on considérer que l'exercice de la fonction bancaire serait caractérisé par la réception nécessaire et obligatoire de confidences? Il ne semble pas.

Les banques ne sont pas fondamentalement destinées à recevoir des secrets d'autrui. Elles ne sont pas, comme les avocats, les médecins ou les confesseurs, mises au «service le plus intime de la personne privée»⁽¹⁸⁾.

Il résulte de ce qui précède que le secret bancaire en Belgique n'est pas aujourd'hui considéré comme un secret professionnel au sens propre, pénalement protégé, mais une autre solution pourrait peut-être prévaloir si des réformes à venir accentuaient le caractère public de cette activité⁽¹⁹⁾.

Cependant, ce qui pourrait faire obstacle de manière durable à la reconnaissance du secret bancaire comme secret pénalement garanti est l'absence dans ce domaine d'un «intérêt d'ordre social et moral fondamental».

En effet, dans son arrêt du 23 juin 1958, la Cour de Cassation⁽²⁰⁾ a rappelé que l'obligation au secret professionnel, loin d'être un privilège attribué à une profession, est un devoir d'état dominé par un tel intérêt.

C'est en se référant à la même ligne de pensée qu'un arrêt de la même Cour, en date du 26 septembre 1966⁽²¹⁾ a rejeté l'application des dispositions pénales sur le secret professionnel à l'agent de change, encore que celui-ci bénéficie d'un certain monopole.

V. *Sens de l'évolution.*

Est-il permis de dégager des quelques principes définis, complétés par

18. Voir Robert Henrion : *«Le secret professionnel du banquier»*. Bruxelles, Institut de Sociologie, 2e édition 1968, p. 45.

19. Dans ce sens, voir A. Duquesne et Crts : *«La procédure de production de documents dans le Code judiciaire et le secret professionnel»* - Annales de la Faculté de Droit de Liège, 1970, p. 284.

20. Pas. I, p. 1180.

21. Pas. I, p. 89; sur les conclusions de l'avocat général Collard.

cette brève étude de droit composé, les lignes directrices que pourrait connaître l'évolution du secret bancaire?

1. D'une manière générale, l'examen en droit comparé fait apparaître une espèce d'unanimité pour considérer que le fondement du secret est un accord tacite intervenu entre les parties, qui sont censées s'être référées à une «règle non écrite de discrétion» : il s'agit dès lors d'un problème d'intérêt privé.

Sans doute peut-il s'y ajouter des considérations d'intérêt social : respect des conditions d'exercice convenable d'une profession, à laquelle s'attache l'intérêt public⁽²²⁾, ou encore (mais de manière très exceptionnelle) dans le cadre d'une certaine politique financière, sauvegarde ou même développement de l'attraction exercée sur les capitaux étrangers⁽²³⁾.

Cette observation du point de vue du fondement entraîne immédiatement une conséquence en ce qui concerne le caractère. En effet, s'il en était autrement, c'est-à-dire si le secret bancaire était considéré comme une institution d'ordre public justifiée exclusivement par des nécessités d'intérêt social, l'on pourrait souvent constater qu'il revêt un caractère général et absolu, sauf dérogation légale expresse⁽²⁴⁾; dans cette ligne de pensée, le maître du secret n'aurait pas le droit d'en disposer, et par conséquent de demander, voire d'imposer au banquier la révélation du secret.

Mais précisément, dans aucun des systèmes recensés, on ne retrouve une telle sévérité; non seulement, en effet, on constate généralement des dérogations au secret, dans un intérêt public ou privé, mais même dans les mécanismes les plus précis, où ces dérogations sont tout à fait exceptionnelles, figure cette notion que le client peut relever le banquier de son obligation : tel est le cas de la loi libanaise, qui prévoit expressément que le secret peut être levé avec le consentement écrit du client intéressé, ou après son décès, de ses héritiers ou légataires (art. 2). Telle est aussi la position adoptée en Suisse par les autorités professionnelles, encore qu'une certaine prudence soit recommandée, surtout si la demande provient de l'étranger.

Est encore opposée à la notion de l'absolu, l'organisation d'une communication interbancaire de renseignement en matière de crédit;

22. Voir l'évolution de la Jurisprudence française.

23. Suisse, Liban. Sur les fondements du secret professionnel en droit comparé, voir aussi P. Bouzat, étude dans *Revue Sc. crimin.* 1950, p. 542 : «*La protection juridique du secret professionnel*».

24. Par exemple en matière de témoignage en justice.

or, précisément, non seulement la France l'a réalisée, malgré le caractère pénal qui y est reconnu aujourd'hui à la violation de la discrétion, mais même la loi libanaise a réservé expressément une telle éventualité en disposant que le secret «ne s'oppose pas à l'organisation, entre les seules banques visées à l'article premier, d'échanger, sous le sceau du secret, des renseignements relatifs aux comptes débiteurs de leurs clients pour sauvegarder la sécurité de leurs placements» (art. 6). De plus, dans ce même domaine, nous avons indiqué que la loi norvégienne de 1961 déclarait le secret non applicable aux renseignements donnés par une banque à une autre, et qu'une loi allemande de la même année organisait une «centrale des risques».

Est enfin opposée à la notion de l'absolu l'obligation faite au banquier de témoigner en justice, non seulement en matière pénale, mais aussi fréquemment en matière civile⁽²⁵⁾.

Or, ce domaine est aussi un de ceux où, dans la théorie générale du secret professionnel, s'opposent les partisans de la notion absolue et ceux de la notion relative.

Nous pouvons donc conclure ici nettement au caractère relatif du secret, en droit comparé⁽²⁶⁾.

25. La jurisprudence est fixée, dans ce sens, aux Pays-Bas, en Italie, en Angleterre, mais même en Suisse, où on considère que l'obligation de témoigner, définie par la loi de procédure applicable, peut primer le secret bancaire, en procédure civile fédérale comme cantonale. En Belgique, les quelques personnes formellement tenues au secret, en vertu du statut bancaire (arrêté royal n° 185 du 11 juillet 1935), ont l'obligation de déposer en justice, en vertu même du texte. Remarquons ici que la distinction parfois faite entre instance criminelle et instance civile peut apparaître comme assez arbitraire.

Pour justifier l'exception, dans le premier cas on invoque «l'intérêt supérieur de la justice, qui exige qu'aucun élément d'information susceptible de permettre la manifestation de la vérité ne soit caché, afin de pouvoir frapper le coupable sans risquer d'atteindre un innocent».

Mais l'intérêt de la manifestation de la vérité, c'est-à-dire de la justice, ne devrait-il pas aussi prendre le pas, dans un litige civil, même s'il ne revêt pas l'importance qu'a l'action de l'État, pour le maintien de l'ordre public et la protection des particuliers?

26. Rappelons encore les décisions importantes prononcées en Angleterre, pays où, depuis des siècles, la profession bancaire a bénéficié d'un développement et d'une mise au point remarquables. Court of Appeal, Londres, 17 déc. 1923, en cause *Tournier c/National Provincial and Union Bank of England* — 4 exceptions sont admises : l'ordre de la loi, l'intérêt public, l'intérêt de la banque, le consentement du client.

Dans une autre espèce, *Sunderland c/Barclays Bank* (*Journal of the Institute*

2. La pesée des intérêts en présence peut conduire à des exceptions plus nombreuses au secret, quand des intérêts économiques internationaux s'affirment.

Tel pourrait être le cas, par exemple, de la création d'une Centrale européenne des risques en matière de crédit.

Sur le plan technique, qui est celui d'une distribution ordonnée du crédit dans un espace plurinational qui commence à se structurer, une telle organisation semble aujourd'hui recommandable et ce d'autant plus que de grandes entreprises ont intensifié, ces dernières années, le recours au crédit dans des pays autres que celui de leur principal établissement (27).

Sur le plan juridique, la réalisation pourrait être facilitée par une série d'éléments :

a) l'opinion publique, spécialement dans les milieux économiques et financiers s'est, dans plusieurs pays de la C.E.E., accoutumée au processus d'une centrale des risques. Même pendant les années où celle-ci a fonctionné sans base légale, sa légitimité n'a guère été discutée (28).

b) la responsabilité du banquier, du fait d'une distribution illégitime ou même irréfléchie du crédit, est aujourd'hui généralement reconnue par la doctrine et la jurisprudence (29).

Il se recommande donc de mettre le secteur bancaire de chaque pays, qu'il soit public ou privé, à même d'accomplir sa mission en parfaite connaissance de cause.

of Bankers, vol. LX, 1) où les faits étaient relativement exceptionnels, l'on admet une autorisation implicite donnée par une dame titulaire d'un compte, de fournir des renseignements à son mari; ceci était, au surplus, ici conforme à l'intérêt de la banque (il s'agissait des motifs réels du refus de paiement d'un chèque tracé par l'épouse).

Sur la pratique anglaise, voir spécialement L.C. Mather, dans *Journal of the Institute of Bankers*, 1950, pp. 136 et sq.

27. A peine de devoir créer une machinerie très lourde, la documentation ne devrait cependant porter, semble-t-il, que sur des ouvertures de crédit d'une réelle importance.

28. Voir notamment pour la Belgique, F. Tourneur, *Revue de la Banque* n° 4/1967; dans le Journal «Le Soir» du 26 avril 1968 «La Banque Nationale reprend la Centrale des risques de crédit»; étude Criticus, adde «La Banque financière» 1968 : «La centralisation des risques du crédit».

29. Voir Ch. Gavaldà, *Juris-Classeur Commercial*, Fascicule 30, 1966 : «*Les opérations de crédit*» n° 64 à 100 et aussi J. Stoufflet : «*L'Ouverture de crédit peut-elle être source de responsabilité pour les tiers*», *La Semaine Juridique*, 1965, D. 1882.

Un jugement (inédit) prononcé le 2 septembre 1971 par le Tribunal de Commerce de Courtrai se situe nettement dans cette ligne.

c) l'existence, au niveau des Institutions de la C.E.E., d'un Comité des Gouverneurs des Banques Centrales auquel, suivant le plan Werner, seraient transférées progressivement des attributions des autorités monétaires nationales, peut constituer un facteur susceptible de faciliter l'organisation envisagée en même temps que de le légitimer⁽³⁰⁾.

3. Si ce qui précède peut faire penser que le caractère hermétique du secret bancaire s'atténue dans une perspective assez générale de «désacralisation» du secret économique, pour employer l'expression du Doyen Savatier, on ne peut en sens inverse manquer d'être frappé par le fait que lorsque la profession se publicise (par nationalisation ou autrement), la protection du secret se voit assurée par une sanction pénale. Ceci vient confirmer la règle, et en même temps la légitimer.

4. Enfin, l'utilité de l'institution, dans son principe même, nous paraît clairement résulter des recherches entreprises : elle est utile dans la mesure où elle sert le fonctionnement d'un mécanisme économique essentiel⁽³¹⁾, elle est utile parce qu'elle aide au maintien d'une certaine sphère d'intimité dont l'individu ressent le besoin, elle est utile enfin parce qu'elle souligne la dignité d'une profession qui entend se conformer à un impératif moral.

En dehors même de toute appréhension par le droit, et sans vouloir sublimer un tel impératif, nous croyons avoir démontré en quoi il était respectable⁽³²⁾.

La règle ne revêt cependant pas, dans ses implications, un caractère absolu, et il ne pourrait en être autrement, à peine de léser gravement certains intérêts dont la précellence s'affirme à certains moments; les besoins sociaux que le droit sert étant, en effet, en perpétuel changement, l'on ne pourra s'étonner de constater ici une évolution dans la

30. Le rapport de la Commission Segré a également préconisé la création d'une centrale européenne (1966).

31. Les réactions psychologiques qu'entraînerait une suppression du secret se traduiraient à l'évidence par un recours moins fréquent à la monnaie scripturale, et une thésaurisation très sensible.

Or, celle-ci peut, sous l'empire de circonstances accidentelles, se libérer brusquement et constituer un facteur important de déséquilibre, à l'égard duquel la politique monétaire sera, pendant quelque temps au moins, dépourvue de moyens.

32. Sur la nature de l'obligation morale comparée à l'obligation juridique, voir notamment Michel Virally : «*La pensée juridique*», Paris 1960, qui précise que, pour la première «... les réactions sociales que ses violations peuvent entraîner sont de simples réactions de fait résultant de processus psychologiques ou sociologiques».

pesée des utilités qui s'affrontent. Cette caractéristique rend certainement malaisée l'étude du secret en général.

Toutefois, la solution de tels conflits, soit sur le plan moral, soit sur celui du droit, devra être recherchée en dehors de tout esprit de facilité, et ce serait y sacrifier que de faire céder chaque fois le principe de la discrétion.

Des exceptions trop répétées et systématiques, spécialement de la part du législateur, conduiraient à dénaturer l'institution, voire à la supprimer dans le fait, alors qu'elle résulte d'un très large consensus des individus, fruit d'une longue tradition.

(Octobre 1971)

BARON PAUL MAURICE ORBAN
Avocat - Ancien Bâtonnier
Professeur Émérite et ancien Doyen
de la Faculté de Droit de l'Université de Gand
Membre de la Commission Internationale de Juristes

FAUT-IL RÉVISER LE STATUT DE LA COUR INTERNATIONALE DE JUSTICE? *

L'effort obstiné de l'humanité pour échapper à la destruction restera une des caractéristiques de la Société contemporaine et avec le recul de l'histoire rien ne paraîtra plus désolant que l'impuissance dont témoigna notre époque à prévenir la double tragédie de deux guerres mondiales.

Il est certain pour tout observateur que le monde ne sortira de l'angoisse où le plongent depuis des années les péripéties de la guerre froide que le jour où ceux qui guident ses destinées, abandonnant leur égoïsme particulariste, comprendront que le règlement de leurs conflits doit se faire non par la menace ou le recours à la force et en continuant à poursuivre un réarmement où sombrera le bien-être des populations, mais par la soumission à l'impératif d'une règle de droit imposée s'il le faut par une juridiction dont nul ne contestera désormais ni l'autorité ni le pouvoir de coercition.

I. Quelques rétroactes: L'arbitrage.

Les premiers efforts pour atteindre cet objectif se manifestèrent par des essais d'arbitrage qui datent du Traité de Jay (1794) entre les États Unis et l'Angleterre (1).

---

*Nous tenons à remercier Monsieur le Greffier de la Cour Internationale de Justice qui, outre certains renseignements, a eu l'obligeance de nous communiquer l'Annuaire 1969-1970 de la Cour qui nous a été précieux.

Notre reconnaissance va également à Monsieur Eric Suy, Professeur de Droit International Public à la Section Flamande de l'Université de Louvain, délégué du gouvernement belge à la XXVe session de l'Assemblée Générale des Nations Unies, qui nous a permis de prendre connaissance des comptes rendus de la Sixième Commission et a attiré notre attention sur l'article de L. Gross publié dans *l'American Journal of International Law*.

1. Guggenheim: *Traité de Droit International Public*, t.II, p. 10. Rousseau: *Droit International Public*, Dalloz 1971, n° 318.

La guerre de Sécession donna lieu en 1872 à de nouveaux modes d'arbitrage, la majorité des arbitres étant choisis parmi les neutres (Affaire de l'Alabama). Cette sentence arbitrale marque une étape dans les règlements pacifiques puisqu'elle reconnaît pour la première fois aux arbitres le pouvoir de déterminer leur propre compétence, principe consacré plus tard par la Convention de La Haye (2).

Au cours du 19e siècle plusieurs États auront recours à des juridictions arbitrales et de leurs décisions découleront les règles coutumières dont les conventions de La Haye de 1899 et 1907 poursuivront la coordination pour aboutir à la création d'une cour permanente d'arbitrage. En réalité, il ne s'agissait pas encore d'une « Cour » et moins encore d'un organe permanent mais d'un choix de personnalités parmi lesquelles les parties en cause choisissaient leurs juges (3).

Entre les années 1899 et 1932 vingt affaires furent ainsi jugées. A partir de cette date, cet « organe de juridiction » resta inactif (4).

Un acte général d'arbitrage entré en vigueur le 16 août 1929 intensifie le recours à l'arbitrage en le rendant « obligatoire » pour les 23 États qui y adhérèrent — et ce pour la solution de conflits d'ordre juridique ou politique, à la condition toutefois que pour un différend particulier les États intéressés aient préalablement décidé d'avoir recours à ce mode de règlement (5).

L'acte d'arbitrage prévoit une procédure de conciliation, un règlement judiciaire pour la solution de conflits à caractère juridique et un tribunal spécial d'arbitrage pour les différends d'ordre politique.

Cet effort a été poursuivi et amplifié par l'adoption par la Commission du Droit International des Nations du rapport du Professeur Georges Scelle qui tendait à rendre la procédure arbitrale plus efficiente, mais se buta malheureusement à l'obstination des Gouvernements à s'en tenir à un régime de pure liberté (6).

2. Rosenne: «*The International Court of Justice*», Leyden 1957, pp.41 et suivantes. Lefur: «*Précis de Droit International Public*», 2e édition, n° 793.

3. Lefur, *loc. cit.*, n° 811 et suivants.

4. Rousseau: «*Droit International Public*», Sirey 1953, p. 504.

5. Rousseau: «*Droit International Public*», p. 511 - et même auteur, «*Droit International Public*», éd. 1971, n° 337 et svts. Sur les obstacles dressés sur la route de l'arbitrage obligatoire, Ch. De Visscher: «*Théories et réalités en droit international public*», 2e éd. 1960, pp. 429 et svts.

6. Leo Gross: «*The International Court of Justice*» - *American Journal of International Law*, April 1971, p. 264, dont l'auteur est l'un des éditeurs.

II. Le Règlement Judiciaire.

Deux organes de juridiction furent créés pour le règlement des conflits internationaux, chacun consécutif aux deux guerres mondiales.

Nous nous bornons à signaler la création en 1920 de la Cour Permanente de Justice qui fut remplacée depuis 1945 par la Cour Internationale de Justice. La Cour Permanente a rendu de 1922 à 1940, 88 décisions dont 31 arrêts, 27 avis consultatifs et 5 ordonnances (alors que la Cour (dite) Permanente d'Arbitrage, entre le moment de sa création en 1899 jusqu'en 1932, date où elle cessa toute activité, n'avait statué que dans 20 affaires ce qui s'explique en partie par la création successive de la Cour Permanente de Justice (1920) et la Cour Internationale de Justice en 1945) (7).

C'est la Cour Internationale de Justice qui retiendra désormais notre attention. Si l'on constate les différences minimales existant entre la Cour Permanente et la Cour Internationale on peut se demander ce qui a amené l'Assemblée Générale des Nations Unies à créer la nouvelle juridiction.

Il y avait à cela une raison péremptoire, c'est que s'il s'était agi d'une simple reconduction de la Cour Permanente, tous les États belligérants de la guerre de 1939 à 1945, signataires du Statut de 1920, auraient d'office fait partie du nouveau Statut, celui-ci étant partie intégrante de la Charte des Nations Unies. Il fallait, provisoirement tout au moins, empêcher pareille promiscuité.

L'Assemblée Nationale des Nations Unies décida donc en sa séance du 18 avril 1946 de tenir pour dissoute la Cour Permanente de Justice.

Il fut aussi entendu —art. 93 de la Charte— que tous les membres des Nations Unies seraient «*ipso facto*» parties au Statut de la Cour Internationale.

Dans des conditions à déterminer par le Conseil de Sécurité, les États non membres pourraient être admis au Statut de la Cour. C'est ainsi que depuis 1948 la Suisse, et le Liechtenstein depuis 1950 y ont adhéré (8).

7. Rousseau : «*Droit International Public*», 1971, n° 335.

8. Rousseau : «*Droit International Public*», 1971, n° 353. On consultera avec intérêt pour tout ce qui concerne l'origine des Nations Unies, l'exposé fait par notre compatriote le Professeur F. Dehousse, délégué de Belgique à la Conférence de San Francisco, dans son ouvrage «*Cours de Politique Internationale*», Bruxelles, Office de Publicité, 1945.

III. *Principes généraux de la Charte et de la Cour Internationale de Justice.*

Avant d'aborder le problème de la révision du Statut de la Cour il convient de rappeler les principes fondamentaux de la Charte, la Cour faisant partie intégrante de la Charte.

Le préambule de la Charte proclame la foi des peuples des Nations Unies «dans les droits fondamentaux de l'homme, dans la dignité de la personne humaine, dans l'égalité des droits des hommes et des femmes, ainsi que des nations grandes et petites» et formule la résolution des Nations Unies de «créer les conditions nécessaires au maintien de la justice et du respect des obligations nées des traités et autres sources du droit international».

A l'article 1, § 3 de la Charte il est précisé que le but des Nations Unies est de «réaliser la coopération internationale en ... développant et en encourageant le respect des droits de l'homme et des libertés fondamentales pour tous sans distinction de race, de sexe, de langue ou de religion».

L'Organisation des Nations Unies —et c'est là une disposition essentielle sur laquelle nous aurons à revenir— est fondée sur le principe de l'égalité *souveraine* de tous les États membres (9).

La responsabilité principale du maintien de la paix et de la sécurité internationale est dévolue à un conseil de sécurité composé de 11 membres dont 5 — la République de Chine (actuellement Formose), la France, l'Union des Républiques Soviétiques Socialistes, le Royaume Uni de Grande Bretagne et d'Irlande du Nord, et les États Unis d'Amérique — sont membres permanents, les 6 autres étant désignés par l'Assemblée Générale (art. 23 de la Charte).

Nous attirons tout spécialement l'attention sur ce qui est disposé à l'art. 27 : «les décisions du Conseil de Sécurité sur toutes mesures — hormis les questions de procédure— sont prises par un vote affirmatif de sept de ses membres dans lequel sont comprises *les voix de tous les membres permanents*», étant entendu que dans les décisions prises aux termes du Chap. IV de la Charte —qui organise le règlement pacifique des différends— et du paragraphe 3 de l'art. 52 —qui vise le règlement pacifique des différends locaux— le pays partie à ces différends s'abstiendra de voter.

9. Sur la nature et les conséquences de la souveraineté, v. Reuter: «*Institutions Internationales*», Presses Universitaires de France, 6e éd. 1969, p. 72 - 73.

C'est l'organisation du veto qui, découlant du principe de la souveraineté absolue, a suscité le cortège de misères et de déconvenues que les Nations Unies ont connu dès l'origine, et que Reuter a résumées lorsqu'il écrit «le droit de veto est devenu d'un usage très fréquent au Conseil et a conduit dans les cas graves à une paralysie complète de l'organisation» (10).

IV. La Cour Internationale de Justice.

L'art. 92 de la Charte dispose que la Cour Internationale de Justice constitue l'organe judiciaire principal des Nations Unies et elle en est aux termes de l'art. 7 une partie intégrante.

Les articles 2 à 33 du Statut de la Cour en règlent l'organisation. Les Juges de la Cour sont élus par l'Assemblée Générale et le Conseil de Sécurité sur une liste de personnes présentées par les groupes nationaux de la Cour Permanente d'Arbitrage créée dès 1899(11), sans égard à leur nationalité mais tenant compte «de leur compétence en matière judiciaire, de leur appartenance aux formes de civilisation de leur pays d'origine et qui reflètent les principaux systèmes juridiques du monde».

La Cour siège en principe à La Haye, mais peut siéger ou exercer ses fonctions en d'autres lieux si elle le juge opportun. Elle peut également se constituer en chambres composées de trois juges au moins pour connaître d'une affaire déterminée. Si les pays intéressés au litige ne s'y trouvent pas représentés, ils pourront désigner un juge pour y siéger (12).

Notons au passage qu'en ce qui concerne la compétence contentieuse seuls les États ont qualité pour se présenter devant la Cour —en signalant toutefois qu'il se manifeste à l'heure actuelle une forte tendance à admettre l'individu comme sujet de droit international, habilité à faire appel à certaines juridictions internationales, plus spécialement la Cour Européenne des Droits de l'Homme établie à Strasbourg (13).

10. Reuter, *loc. cit.*, p. 247. Dehousse, *loc. cit.*, p. 107.

11. Rousseau : «*Droit International Public*», n° 333 et svts.

12. Parmi les études consacrées à la Cour Internationale il convient de citer : S. Rosenne : «*The International Court of Justice*», Leyden 1962 et «*The Law and Practice of the International Court*», Leyden 1966 — Ch. De Visscher : «*Aspects récents du Droit Procédural de la Cour Internationale de Justice*», Paris 1966.

13. Article 25 et suivants de la Convention des Droits de l'Homme. En opposition avec la doctrine traditionnelle d'éminents juristes, Krabbe, Kranenburg aux Pays-Bas, Duguit, Scelle, Politis et Cassin en France sont partisans de la reconnais-

V. *Activité de la Cour.*

Nous en arrivons ici à deux des dispositions essentielles du Statut de la Cour où sont définis à la fois sa compétence, les modalités pour y avoir recours, et le Droit qui servira à étayer ses décisions.

Nous en rappelons le texte :

Article 36

1. La compétence de la Cour s'étend à toutes les affaires que les parties lui soumettront ainsi qu'à tous les cas spécialement prévus par la Charte des Nations Unies ou dans les traités et conventions en vigueur.

2. Les États parties au présent Statut pourront à n'importe quel moment déclarer reconnaître comme obligatoire de plein droit et sans convention spéciale à l'égard de tout autre État *acceptant la même obligation* la juridiction de la Cour sur tous différends d'ordre juridique ayant pour objet :

- a) L'interprétation d'un traité
- b) Tout point de droit international
- c) La réalité de tout fait qui, s'il était établi, constituerait la violation d'un engagement international
- d) La nature ou l'étendue de la réparation due pour la rupture d'un engagement international.

3. Les déclarations ci-dessus visées pourront être faites purement ou simplement ou sous condition de réciprocité de la part de plusieurs ou de certains États, ou pour un délai déterminé.

4. - 5. ...

6. En cas de contestation sur le point de savoir si la Cour est compétente la Cour décide.

Article 38

1. La Cour dont la mission est de régler conformément au droit international les différends qui lui sont soumis, applique :

- a) Les conventions internationales, soit générales soit spécia-

---

sance de l'individu comme sujet de droit international. Ce dernier a consacré à cette question une remarquable étude publiée dans les *Mélanges Scelle* : «L'Homme Sujet de Droit International», t. 1, p. 90.

Des suggestions intéressantes ont aussi été faites en ce sens dans l'Etude précitée de Leo Gross (note 6), p. 361-367.

Jacqueline Rochette : «*L'Individu devant le Droit International*», éd. Montchrestien, Paris 1956.

les, établissant des règles expressément reconnues par les Etats en litige.

b) La coutume internationale comme preuve d'une pratique générale acceptée comme étant de droit.

c) Les principes généraux de droit reconnus par les nations civilisées.

d) ...les décisions judiciaires et la doctrine des publicistes les plus qualifiés des différentes nations comme moyen auxiliaire de détermination des règles de droit.

2. La présente disposition ne porte pas atteinte à la faculté pour la Cour —*si les parties sont d'accord*— de statuer *ex aequo et bono* (13 bis).

Nous serons amenés dans la suite de notre exposé à examiner les discussions qui ont surgi très récemment autour de l'application faite par la Cour de ces diverses prescriptions qui dans la conception des promoteurs de la Charte et du Statut de la Cour s'apparentent au fondement du droit international applicable aux divers stades de son évolution.

Il était inévitable qu'au fur et à mesure de la croissance du nombre d'États qui ont adhéré à la Charte —52 en 1945 et 126 en 1970— des divergences de vue s'élèveraient tant au point de vue des principes de la Charte que de leur application.

Dès le début du siècle un des plus éminents juristes de France, le Doyen Maurice Hauriou, appelait l'attention sur l'opposition entre la civilisation occidentale et celle de certaines populations qui après «s'être mises à notre école et nous avoir emprunté nos techniques matérielles ... se replient sur leur âme ancestrale et se retranchent dans un nationalisme jaloux» (14).

La promiscuité suscite toujours certains obstacles et au cours de l'élaboration de la Charte à San Francisco la délégation Belge avait déjà formulé certaines réserves en déclarant que «des précautions d'ordre général devraient être prises dans le but de prévenir l'intrusion de gouvernements indésirables» (15). Ajoutons cependant qu'elle visait en ordre principal les pays qui pendant la deuxième guerre mondiale avaient combattu contre les alliés occidentaux.

13bis. Sur les Principes Généraux du Droit, v. René David : *Les Grands Systèmes de Droit Contemporains*, Dalloz 1971, n° 112-113.

14. Maurice Hauriou : *Aux Sources du Droit Correspondant*, 25 septembre 1918, reproduit dans les *Cahiers de la Nouvelle Journée* n° 23, p. 63.

15. F. Dehousse, *loc. cit.*, p. 96.

Plus spécialement en présence des problèmes posés ces dernières années au sujet de l'activité de la Cour Internationale de La Haye, André Gros⁽¹⁶⁾ faisait le 11 juin 1970 à la Commission de Droit International réunie à Genève, la déclaration significative que voici: «Chaque fois que la confiance entre les participants n'est pas suffisante pour créer une structure institutionnelle véritable, il n'y a pas création de juridiction obligatoire ni permanente ni occasionnelle».

Il songeait sans aucun doute à la crise de confiance par manque de solidarité intellectuelle entre les États dont la conception en ce qui concerne «la règle de droit» est différente sinon contradictoire.

Ce problème de l'incompatibilité entre certains régimes ou certaines idéologies au sein du groupement s'est d'ailleurs posé —à l'échelle plus réduite— bien entendu, au sein d'autres associations internationales. Nous songeons tout spécialement à l'Union Interparlementaire où l'auteur de ces lignes avait été chargé, à la réunion tenue en 1956, de présenter un rapport sur la question de savoir si cette association devait tendre oui ou non à l'universalité. Il s'agissait plus particulièrement de savoir si la conception que se faisait d'une part l'Union Interparlementaire —et ce depuis ses origines— de la démocratie parlementaire et des institutions démocratiques, était compatible avec celle de certains régimes totalitaires de gauche ou de droite.

Et nous rappellions entre autres cette définition claire de la démocratie donnée par le grand publiciste français Vedel: «La démocratie est le régime où se manifeste la primauté de l'homme libre à l'égard de l'État ou d'autres groupements sociaux».

La conclusion où nous arrivions —sans réussir d'ailleurs à la faire partager— était nette.

«L'universalisation qu'on nous propose n'est qu'une équivoque où pour mieux dire un jeu de dupes. Notre Union en est à la croisée des chemins: ou bien elle restera fidèle à son programme que trois ou quatre générations ont défendu —et dans ce cas il me paraît inopportun que l'on permette aux pires adversaires du régime parlementaire de nous rejoindre pour attaquer au sein de nos réunions notre conception de la démocratie— ou bien les activités de l'Union Interparlementaire doivent changer d'orientation. Il faudrait brûler ce que nous avons adoré.

Je crains que dans de telles conditions la minorité serait contrainte d'en tirer les conséquences».

---

16. Juge à la Cour Internationale de Justice, de nationalité française.

VI. *Faut-il réviser le Statut de la Cour Internationale de Justice?*

Il est temps d'aborder de façon plus concrète la question que nous avons entrepris d'examiner et dont l'actualité se traduit tout d'abord par la décision que vient de prendre la Cour elle-même d'entreprendre la révision de certains articles de son statut⁽¹⁷⁾ et d'autre part l'initiative prise par certains États de porter à l'ordre du jour de la XXVe session des Nations Unies (1970) la réforme de la Juridiction internationale.

Le 14 août 1970 une dizaine d'États parmi lesquels les États Unis, le Canada, l'Italie et le Japon, ont en effet demandé au Secrétaire Général de soumettre à l'avis de la XXVe Assemblée l'examen du rôle de la Cour Internationale — et ce en vertu de l'article 14 du règlement intérieur de l'Assemblée Générale.

A l'appui de cette suggestion les signataires firent valoir que la Cour n'était plus saisie d'aucune affaire et que dès lors il convenait d'étudier les causes de pareille situation.

Les signataires estimaient par ailleurs qu'il fallait envisager s'il n'y a pas lieu de dévoluer à la Cour certaines tâches nouvelles, et proposaient la désignation par l'Assemblée Générale d'un Comité spécial — comité ad hoc — qui après examen ferait rapport sur les conclusions auxquelles il arriverait.

Le bureau de l'Assemblée adopta cette proposition par 14 voix et 6 abstentions.

Signalons, dès cet instant, que des réserves furent faites par l'Union Soviétique et la France.

La première estima qu'il n'y avait pas lieu de procéder à l'examen envisagé puisque d'après elle les difficultés qui s'étaient manifestées n'avaient d'autre cause que la «jurisprudence inique» de la Cour.

Quant à la délégation française, elle justifiait ses réserves en arguant que le Statut de la Cour prévoyait des moyens pour en accentuer le rendement et d'en éviter les lenteurs.

On ne pouvait dès cet instant échapper au sentiment que les adversaires de la proposition étaient guidés par la crainte de voir ébrécher leur autonomie et limiter leur complète indépendance à l'égard des décisions de la Cour — en clair ils s'en tenaient au principe de la souveraineté proclamé par l'article 2 de la Charte.

17. *Annuaire*, 1969-70, p. 112.

C'est dans ces conditions que le débat s'engagea devant la Sixième Commission de l'Assemblée Générale à partir d'octobre 1970.

VII. Les débats devant la Sixième Commission.

La plupart des délégations sont intervenues et il ne peut entrer dans le cadre de notre exposé d'examiner en détail la tendance et l'argumentation des divers orateurs (17 bis).

Envisagées dans leur ensemble, les critiques dirigées contre l'activité de la Cour ont été de deux ordres. Les uns estimaient que le recours à sa juridiction est insuffisant et dès lors que le «rendement» de l'Institution ne répond pas à ce qu'on pouvait en attendre, les autres que la procédure suivie expose à des lenteurs qui détournent les États membres d'avoir recours à ses services.

Pour apprécier ces critiques, deux constatations doivent être faites.

Rappelons que lorsque la Cour a tenu le 1 avril 1946 sa première réunion, les Nations Unies groupaient une cinquantaine d'États membres. Au 31 juillet 1970, elle en comptait 126 (18).

De 1922 à 1940 la Cour Permanente de Justice avait rendu 31 arrêts, donné 27 avis et sorti cinq ordonnances.

Quant à la Cour Internationale de Justice, dont l'activité a débuté en 1946, elle avait rendu au 31 décembre 1970 30 arrêts et donné 13 avis consultatifs. On a pu ainsi constater une régression de l'activité de la juridiction internationale, mais il y a lieu d'avoir égard, dans une certaine mesure tout au moins, au fait de la création récente de certains organes comme par exemple la Cour Européenne des Droits de l'Homme en 1950 (Strasbourg) et la Cour Européenne des Communautés 1957 (Luxembourg) (18 bis).

Pour en déterminer les causes essentielles il faut avoir en vue les sources de droit qui servent de fondement à la jurisprudence de la Cour de La Haye.

Nous avons noté déjà que subsidiairement aux traités et à la coutume la Cour s'inspire de la doctrine des publicistes du droit international et des principes reconnus par «les nations (19) civilisées». C'est autour

17bis. Nous renvoyons à cet égard à l'étude complète de Leo Gross déjà citée (note 6).

18. *Annuaire*, p. 33.

18bis. V. L. Delvaux : *La Cour de Justice des Communautés*, Paris 1956.

19. On sait que les «positivistes» se refusent à reconnaître à la doctrine, à la

de ce dernier concept que se sont élevées les discussions principales au sein de la Sixième Commission.

C'est qu'il est bien malaisé de définir avec précision—en dépit des tentatives de codification—ce qu'il faut entendre par principes généraux de droit—et les auteurs en conviennent⁽²⁰⁾.

Nous nous garderons d'examiner ici les rapports qui peuvent exister entre le droit interne et le droit international. On sait que le dualisme, c.a.d. la doctrine qui édifie le droit international sur des accords—traités—entre États, fait une distinction entre les deux ordres juridiques, alors que les tenants du monisme juridique enseignent qu'il y a «unité du droit» avec subordination du droit interne au droit international, avec comme conséquence la primauté de ce dernier⁽²¹⁾.

Si dans la conception dualiste et subjectiviste l'accord de volonté est la seule source véritable du droit international, la conception moniste et objectiviste distingue en droit international entre les sources idéales ou créatrices et les sources matérielles ou formelles, ce qui cadre en large avec la distinction faite au début du siècle par le Doyen Geny en ce qui concerne les sources du droit interne—le donné et le construit⁽²²⁾.

Les principes généraux du droit se classent parmi les sources créatrices mais il est difficile, compte tenu du degré d'évolution des pays que représentent les 126 membres des Nations Unies, d'en formuler de façon nette le contenu. Les plus marquants parmi les auteurs spécialisés dans le Droit International les font correspondre à certaines règles

jurisprudence et aux principes généraux de droit tout pouvoir générateur de règles juridiques impératives. La seule source de droit international est dès lors d'après eux la volonté des États. V. Haesaert : «*Préalables du Droit International Public*», Bruxelles, Palais des Académies 1950, p. 19-41. Sur l'École positiviste v. Dabin : «*Philosophie de l'Ordre Positif*», Sirey 1929, n° 30 et svts.

20. Lefur : «*Précis*», n° 454 — Reuter : «*Institutions Internationales*», p. 94-95—Rousseau : «*Droit International Public*», p. 85-87 — Scelle, «*Précis*», 2e partie, p. 312—Dabin : «*Philosophie de l'Ordre Juridique*», n° 60—David : «*Les Grands Systèmes de Droit Contemporains*», Dalloz 1971, n° 112-113.

21. Rousseau : «*Droit International Public*», n° 2 à 14. Le principe de la primauté du droit international élaboré sur ces fondements —sur le droit national est aujourd'hui admis tant par la doctrine que par la jurisprudence et par diverses législations. Plusieurs constitutions ont formellement consacré cette subordination. Rousseau, D.I.P., n° 12-13.

J. Salmon et E. Suy : «*La Primauté du Droit International sur le droit interne*». Colloque sur l'adaptation de la Constitution Belge aux Réalités Internationales, 1965.

22. François Geny : «*Science et Technique en Droit Privé Positif*», 4 vol., Paris de 1914 à 1925. Comparez Dabin : «*Théorie Générale du Droit*», n° 98 et svts.

fondamentales du droit interne communément admises, comme le sont le respect dû aux contrats, le principe de l'abus du droit, le respect des droits acquis, le respect de la chose jugée, la non rétroactivité des lois.

D'autre part certains préceptes du droit international semblent unanimement consacrés par la jurisprudence des Cours internationales⁽²³⁾.

En égard à ces transpositions de certaines règles admises en droit interne dans les sphères du droit international on ne peut qu'être d'accord avec l'éminent comparatiste qu'est le Professeur R. David lorsqu'il écrit que «le droit comparé est utile... pour comprendre les peuples étrangers et donner un meilleur régime aux relations de la vie internationale⁽²⁴⁾».

Le Professeur Reuter a consacré quelques pages fort suggestives à l'évolution qui s'est produite dans la «mentalité juridique» de la Société des Nations et ensuite aux Nations Unies par l'entrée à la S.D.N. de l'Union Soviétique en 1933 et plus récemment par l'adhésion d'un nombre considérable de nouveaux membres à mi-chemin seulement de leur développement.

Ces deux événements ont dans une forte mesure affaibli la cohésion et dès lors la solidarité qui —d'une façon toute relative d'ailleurs— régnaient à l'Assemblée Générale au lendemain de la première guerre mondiale, et ce recul s'est manifesté par un appel constant à la notion de souveraineté nationale, un repli de chacune de ces «nations» nouvelles dans leur égoïsme particulier et dès lors de méfiance instinctive vis-à-vis de toute tendance communautaire. La volonté de ces États étant de plus en plus reconnue comme seule source de droit international, ce qui devait par réaction les engager à s'opposer à la soumission aux règles de droit universelles⁽²⁵⁾.

Les discussions à la sixième commission ont occupé huit séances et les diverses tendances se sont concrétisées par le dépôt de divers projets de résolution.

Une première résolution d'inspiration américaine, anglaise et italienne— et soutenue notamment par le Japon, la Grèce, la Turquie et la Suède— proposait la création d'un comité spécial qui étudierait les moyens de donner plus d'efficacité à la Cour de Justice et pourrait avoir recours à des demandes d'avis aux États et à la Cour elle-même en leur

23. Rousseau, *loc. cit.*, p. 88—Dabin: «*Philosophie de l'Ordre Juridique Positif*», Sirey 1929, p. 240.

24. R. David, *loc. cit.* n° 3 in fine.

25. Reuter, *loc. cit.*, p. 78.

soumettant un questionnaire rédigé par le Secrétariat Général des Nations Unies.

Les pays d'obédience communiste écartèrent dans leur résolution la création d'un comité ad hoc sous prétexte que ses recommandations pourraient tendre à une modification ou de la Charte ou du Statut de la Cour—ce qui échapperait à sa compétence. Ils proposèrent dès lors de communiquer tout simplement à la Cour les comptes rendus des travaux de la Sixième Commission.

Une troisième résolution s'inspirait du point de vue développé par la France mais dû finalement faire place à celle présentée par un groupe de pays africains. D'après eux il était prématuré de créer une commission spéciale. Mieux vaudrait de recourir préalablement à l'avis des gouvernements et de la Cour elle-même—sur base d'un questionnaire à formuler par le Secrétariat Général. Une des questions à poser pourrait précisément être celle de l'opportunité d'un comité spécial. Les réponses obtenues seraient communiquées par le Secrétaire Général en un rapport à présenter à la XXVIe session de l'Assemblée Générale à tenir en 1971.

Aucune de ces trois résolutions ne fut adoptée «ne varietur» et la commission se borna à adopter «par acclamation» une motion assez hybride n'ayant d'autre but que de temporiser, mais qui n'était pas moins la manifestation de la «désunion qui persiste aux Nations Unies».

Cette motion fut adoptée par l'Assemblée Générale le 15 décembre 1970, l'Union Soviétique ayant déclaré que la résolution ne présentait d'autre avantage que d'écarter la création d'un comité spécial et que d'autre part rien n'indiquait qu'il fallait examiner d'avantage le rôle de la Cour de Justice qui s'était discréditée par l'iniquité des arrêts qu'elle avait rendus (25 bis). Nous reproduisons ici le texte de la résolution :

Résolution adoptée par l'Assemblée Générale

(sur le rapport de la Sixième Commission (A/8238) 2723 (XXV))

Examen du rôle de la Cour Internationale de Justice

L'Assemblée Générale,

Rappelant que la Cour Internationale de Justice est l'organe judi-

25bis. Deux décisions de la Cour ont été surtout l'objet de critique. Ce sont les affaires Barcelona Traction, v. *Annuaire*, p. 107-111 et l'étude critique de cet arrêt par J.V. Louis, *Revue Belge de Droit International*, vol. VII (1971), p. 347-367, ainsi que l'affaire du Sud-Ouest africain au sujet de la présence de l'Afrique du Sud en Namibie. Une décision favorable à la Namibie a été prise très récemment par la Cour (v. *Annuaire*, p. 112).

ciaire principal de l'Organisation des Nations Unies,

Considérant qu'il est souhaitable de trouver des moyens d'accroître l'efficacité de la Cour,

Tenant compte du fait qu'une étude concernant la Cour n'aura aucunement pour effet de porter atteinte à l'autorité de celle-ci, mais devrait avoir pour objet d'aider la Cour à apporter une contribution maximale aux progrès du règne du droit et à ceux de la justice parmi les nations,

1. *Invite* les États Membres et les États parties au Statut de la Cour Internationale de Justice à présenter au Secrétaire Général, d'ici au 1er juillet 1971, des vues et des suggestions concernant le rôle de la Cour, sur la base du questionnaire qui sera établi par le Secrétaire Général;

2. *Prie* le Secrétaire Général de transmettre à la Cour les comptes rendus des délibérations qui ont eu lieu, ainsi que les propositions qui ont été faites à la Sixième Commission sur cette question;

3. *Invite* la Cour à exposer ses vues, si tel est son désir;

4. *Prie* le Secrétaire Général de préparer un rapport d'ensemble sur la base des opinions exprimées par les États et, si tel a été son désir, par la Cour;

5. *Décide* d'inscrire à l'ordre du jour provisoire de sa vingt-sixième session une question intitulée «Examen du rôle de la Cour Internationale de Justice» en vue de prendre des mesures appropriées, si elle le juge souhaitable.

1931ème séance plénière,
15 décembre 1970.

Par lettre du Secrétaire Général ce texte a été communiqué aux Etats membres le 5 mars 1971 avec prière de présenter au secrétariat général avant le 1er juillet 1971 leurs vues et suggestions concernant le rôle de la Cour sur la base du questionnaire joint à cette lettre.

VIII. Le conflit idéologique au sein des Nations Unies.

Le tournoi oratoire que nous venons d'évoquer et les résolutions auxquelles il a abouti témoignent une fois de plus du conflit d'ordre idéologique qui depuis cinquante ans perdure et qui s'est surtout accentué depuis que la Société des Nations a fait place à l'Organisation des Nations Unies.

En manifestant plus que tout autre État son prosélytisme en fa-

veur des pays en voie de développement et la décolonisation, la Russie Soviétique a renforcé, en mettant l'accent en toute occasion sur la souveraineté et l'indépendance, son influence au point que l'on constate que l'opposition entre la conception Marxiste-Léniniste et l'idéal démocratique à base de liberté de la personne humaine et d'interdépendance communautaire va toujours s'accroissant.

Dans la démocratie occidentale l'État n'existe que dans l'intérêt des individus qui en ressortent. C'est leur bien-être que l'État doit poursuivre en respectant leur liberté et celle des groupements à la condition que ceux-ci tendent eux-mêmes au bien-être général ou tout au moins n'y soient pas opposés.

Il en résulte que la libre expression des opinions et des aspirations de l'individu comme des associations doit être garantie par des lois fondamentales ou des constitutions librement acceptées.

Le Professeur Dabin a formulé comme suit l'essence de la démocratie politique : « La société politique qui a pour fin dernière le perfectionnement des individus ne peut pas commencer par les dépouiller (ou une catégorie d'entre eux) des moyens que la nature leur a donnés d'atteindre leur fin ». Voilà l'opinion d'un philosophe du droit (26).

Retenons aussi celle d'un des plus éminents hommes d'état qui ont illustré notre siècle.

Au sujet du sens de la démocratie politique nul ne me semble s'être plus clairement exprimé que Winston Churchill dans le discours qu'il adressait le 16 novembre 1945 aux Chambres Belges réunies : « Il existe certains critères assez simples qui permettent de juger si la démocratie politique est réelle et sincère.

Le gouvernement d'un pays est-il fondé sur la liberté et un régime constitutionnel qui assure au peuple le droit de voter suivant sa volonté ? Le droit d'exprimer son opinion, celui de soutenir n'importe quel gouvernement en toute liberté ou de s'y opposer ou de lui adresser ses critiques sans obstacles — ce droit existe-t-il ?

Une justice à l'abri de toute intervention du pouvoir exécutif — et qui est protégée contre toute violence du peuple et n'est liée à aucun parti politique — pareille justice existe-t-elle ?

Les droits de l'individu qui s'acquittent de ses obligations vis-à-vis de l'État sont-ils garantis et spécialement respectés ? En un mot le peuple existe-t-il pour le gouvernement ou le gouvernement existe-t-il pour le peuple.

26. J. Dabin : « Philosophie de l'Ordre Juridique », p. 337.

Telle est sans aucun doute l'idéologie qui a inspiré la Charte des Nations Unies d'après les articles 1, § 3 et 13, § 1b qui proclament «le respect des droits de l'homme et des libertés fondamentales pour tous sans distinction de race, de sexe, de langue ou de religion».

La Déclaration Universelle des Droits de l'Homme adoptée à l'Assemblée Générale des Nations Unies en sa séance du 10 décembre 1948 a solennellement mis en évidence les mêmes principes, lorsqu'elle proclame que «tout individu a droit à la liberté d'opinion et d'expression», ce qui implique le droit de ne pas être inquiété pour ses opinions (art. 19), «la liberté de réunion et d'aspiration pacifiques» (art. 20), et «libre expression de la volonté du peuple... par des élections honnêtes qui doivent avoir lieu périodiquement, au suffrage universel égal, et au vote secret ou suivant une procédure équivalente qui assure la liberté du vote» (art. 21, § 3).

A cette idéologie s'oppose celle de la démocratie Marxiste-Léniniste⁽²⁷⁾. Faut-il insister à cet égard?

Nous nous bornons à citer ce passage du théoricien le plus accrédité de la pensée juridique de l'Union Soviétique, Vichinsky—qui a d'ailleurs à différentes reprises été le délégué de son pays aux Assemblées des Nations Unies.

Dans son exposé considéré comme «officiel» de «la Loi de l'État Soviétique» que nous citons d'après l'édition anglaise «The Law of the Soviet State» p. 43, on peut lire: «La supériorité réelle et fondamentale de la démocratie soviétique consiste dans le fait que, pour la première fois dans l'histoire, le peuple lui-même a organisé le gouvernement de l'État, dans son intérêt propre, en ce sens qu'il a enlevé aux exploiters capitalistes leurs privilèges et avantages. C'est là le fondement de l'organisation de l'État Soviétique (le seul vraiment démocratique) qui assure la satisfaction de toutes les aspirations, de tous les besoins, de tous les intérêts et de toutes les exigences des masses travailleuses du peuple. C'est en cela que consiste la véritable liberté du peuple et non dans de prétendues déclarations de droits et de garanties».

27. On consultera avec intérêt l'exposé objectif de l'idéologie communiste et de la conception du droit en U.R.S.S. par R. David, *op. cit.*, 134 à 137. Le compte rendu du comité central du parti communiste en U.R.S.S. 1971 est également suggestif. On peut y lire «le parti communiste de l'Union Soviétique estime qu'au point de vue international il est de son devoir de collaborer de toute manière au développement ultérieur du puissant système socialiste mondial», éd. Néerlandaise, p. 23. V. aussi Vladimir Gsovski : «*The Essence of a Totalitarian State*», Athènes, Int. Con. of Jurists, 1955.

Faut-il souligner après cela la malicieuse équivoque de certains États qui invoquent sans cesse leur souveraineté pour se soustraire à l'observance de principes démocratiques auxquels ils ont cependant souscrit par leur adhésion solennelle aux objectifs poursuivis par les Nations Unies.

La souveraineté n'est pour eux qu'un prétexte cynique pour échapper à la contrainte de la règle de droit et assurer leur prédominance. Ce cynisme, Canning l'a jadis exprimé devant le Parlement Anglais avec une brutale franchise : «Every nation for itself, and the devil take the hindmost».

IX. *La souveraineté absolue est incompatible avec le Droit International.*

Ne l'oublions jamais cependant, la soumission au droit international — dont un organe de justice situé au sommet fait application aux litiges qui peuvent surgir entre États — et la substitution du droit international à la force matérielle, c'est bien là en dernière analyse la raison d'être des Nations Unies et de la Cour de Justice Internationale.

La prétendue souveraineté absolue des États est incompatible avec le droit international puisqu'elle n'est qu'un moyen pour dominer par la force (28). Et cela rend compte de cette opposition systématique à toute tentative de renforcement de la juridiction de La Haye.

Cette vérité est apparue une fois de plus dans toute sa clarté par les débats récents au sein de la Sixième Commission de l'Assemblée Générale.

Aussi longtemps que dominera dans les relations internationales le dogme de la souveraineté de l'État le règne du droit international sera tenu en échec. Nous croyons opportun de rappeler à cet égard la doctrine unanime des juristes de l'occident : ce revirement contre la philosophie Hegelienne (29) est dû en grande partie à l'influence de publicistes contemporains comme Duguit, Politis, Scelle, Lefur,

28. Cavare : *«Le Droit International Positif»*, 2e éd. 1961, pp. 62 et svts.

François : *«Grondlijnen van het Volkenrecht»*, 1957, pp. 91 et svts. Morris Ginsberg : *«On Justice in Society»*, Penguin Books 1965, p. 192.

29. Hegel : *«Rechtsphilosophie»*, § 258. Le Professeur viennois Verdross a résumé comme suit la pensée de Jellinek et d'autres publicistes allemands du 19e siècle : «Die Souveränität des States ist daher bei Hegel *absolut* da sein Staat über sich keine Rechtsordnung die Seine begrenzen könnte». Verdross : *«Volkenrecht»*, 9e éd. Vienne 1955, p. 59.

Kelsen et d'autres qui affirment avec force que la seule souveraineté absolue doit être réservée à la primauté du droit tant dans les relations internes que dans les rapports entre États (30).

G. Scelle, un des grands internationalistes français opina déjà en 1932 : la notion de souveraineté est incompatible avec celle du droit objectif comme avec celle de sujet de droit. C'est une tâche vaine de vouloir construire le droit et en particulier le droit international sur la notion de souveraineté de l'État... le concept ne peut aboutir pratiquement qu'à soustraire la volonté des gouvernants à l'emprise du droit (31).

D'autre part, Sibert, après avoir exposé la notion de souveraineté absolue des États, n'hésitait pas à écrire : «Comment ne pas comprendre que de telles vues, si elles devaient jamais prédominer, auraient pour effet immédiat de détruire avec toute certitude dans les rapports internationaux, la plus légère trace de droit des gens? Dans un pareil «système de rapports entre États», il n'y aurait plus de place ni pour le respect des traités, ni pour la protection des minorités, ni pour celle des individus, ni pour la liberté des communications, du transit et du commerce, ni pour les *sanctions* —si imparfaites soient-elles encore— qui frappent les violateurs du droit» (32).

Rousseau est tout aussi formel quand il parle des dangers d'ordre politique que présente la notion de souveraineté. Il rappelle la double faillite, celle de la Société des Nations et l'essai d'organisation de l'Union européenne. Mais après avoir fait ces constatations, l'auteur ajoute avec infiniment de raison «qu'il est déconcertant de penser que cela n'a pas empêché les rédacteurs de la Charte de San Francisco de fonder l'O.N.U. sur le principe de l'égalité souveraine de tous ses membres».

Il ne manque d'ailleurs pas de juristes aux États Unis qui attribuent à l'acceptation du principe de la souveraineté l'échec tant de la Société des Nations que des Nations Unies. Ainsi Ogg and Ray ont pu écrire non sans humour : «The view that this (la souveraineté) fatally handicaped the organisation from the start—that international organisa-

30. V. Guggenheim : Leon Duguit et le Droit International. *Revue Générale de Droit International Public*, 1959, p. 629. Ch. De Visscher, *loc. cit.*, p. 86.

P.M. Orban : «*Limites à la Souveraineté de l'État*», Rapport à la Réunion de l'Union Interparlementaire à Berne, 1952.

31. G. Scelle : «*Précis de Droit des Gens*», t.1, p. 14, Sirey 1932.

32. Sibert : «*Traité de Droit International Public*», Dalloz 1951, t. 1, p. 248. Voir aussi Schwarzenberger : «*Manual of International Law*», 4e éd. t. 1, p. 230.

tion and national sovereignty are as oil and water— is for more men hard to accept, but even harder to refute» (33).

Nous pourrions multiplier à l'envi ces citations. Bornons-nous —à titre de curiosité— à relever qu'au cours des discussions qui ont eu lieu à la Sixième Commission, le délégué de Hongrie —sans doute dans un accès d'irrésistible sincérité—, opina «qu'aussi longtemps que le principe de l'égalité souveraine des États dominera, la Cour Internationale de Justice ne jouera qu'un rôle accessoire à l'égard du règlement pacifique des conflits».

Toutes les critiques qui ont été formulées —la composition du Conseil de Sécurité et de la Cour— les complications et les longueurs de procédure —la procédure orale— les remises successives accordées par la Cour (34), ne sont la plupart qu'arguties qui tendent à cacher l'obstacle fondamental à l'efficacité de sa juridiction et ne font en dernière analyse que traduire la méfiance et l'obstination que mettent certains gouvernements à invoquer la souveraineté —sauf bien entendu celle de leurs satellites quand ils ont l'audace de manifester quelque indépendance— pour échapper à la contrainte du droit international lorsqu'il risque de contrarier leur prosélytisme idéologique.

Signalons par exemple qu'en ce qui concerne les membres non permanents du Conseil de Sécurité, la répartition des sièges est depuis 1963 la suivante : 5 pour l'Afrique, Asie—2 pour l'Amérique Latine—1 pour l'Europe de l'Est—2 pour l'Europe Occidentale et autres (35).

Quant à la composition de la Cour, la répartition s'établit comme suit : 5 pour l'Afrique, Asie—5 pour les Occidentaux (y compris les États Unis)—2 pour l'Europe de l'Est—3 pour l'Amérique Latine (36).

Il faudrait à notre avis en conclure que la seule réforme essentielle —celle en tout cas qui s'impose avant toutes autres pour rendre plus efficient le rôle qu'est appelé à jouer la Cour Internationale de Justice— est un changement dans la mentalité de certains États, y compris, on le verra, certains États de l'Europe Centrale et Anglo-Saxons—et qui les amènerait à se soumettre sans restriction à la juridiction qui applique la règle de droit.

A la date du 18 juin 1971, 47 seulement des 126 membres des Na-

33. Ogg and Ray : «Introduction to American Law Government», 10e éd. New York 1951, p. 728 note 14.

34. Elles ont été exposées en détail dans l'étude de L. Gross signalée ci-dessus note 13.

35. Reuter, *loc. cit.*, p. 244.

36. *Annuaire*, p. 6.

tions Unies s'étaient liés par la clause de la juridiction obligatoire—souvent avec une des réserves qui lui enlèvent toute efficacité réelle.

Soulignons ici le caractère facultatif de la juridiction de la Cour dans le sens qu'en donne la Cour elle-même dans l'affaire *Nottebohm* jugée en 1953. Il y est dit que «la juridiction obligatoire procède d'un accord préalable qui permet de saisir la juridiction internationale par simple requête entre parties» (37).

Mais la question des réserves reste à l'heure actuelle l'obstacle le plus important à l'action efficace de la Cour et il y a lieu de s'y arrêter en égard surtout à l'une d'elles —la «domestic reservation»— devenue de plus en plus fréquente.

X. De la nécessité d'extension de la Clause de Juridiction dite Obligatoire.

A. De la Clause Facultative de Juridiction Obligatoire.

A la suite d'un rapport présenté par le professeur Jenks en 1957, l'Institut de droit international, au cours d'une session tenue à Neuchâtel en 1959, a exprimé l'avis qu'il y a lieu d'élargir la clause du recours obligatoire (38).

Les dispositions contenues à l'article 2 et à l'article 33 de la Charte sont, à cet égard, insuffisantes.

Cet élargissement vise avant tout les réserves que les États ont coutume de prévoir lors de l'acceptation de la juridiction obligatoire dans les compromis d'arbitrage et surtout les accords visant la mise en application de l'article 36, § 2 du statut de la Cour Internationale de Justice (39).

Il est formellement prévu à l'article 36, § 3 de ce statut que les déclarations visées au § 2 du même article pourront être faites purement et simplement ou sous condition de réciprocité de la part de certains ou de plusieurs États ou pour un délai déterminé.

D'une façon générale on entend par «réserve» la déclaration faite par une partie contractante qu'elle entend exclure une disposition du traité ou en modifier le sens et l'on admet généralement que la réserve

37. Ch. De Visscher: *Revue Générale de Droit International Public*, 1956, n° 2.

38. Munch: *Zum Stand der Internationalen Obligatorischen Gerichtsbarkeit für Ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht*, 1961, p. 228.

39. Ch. De Visscher, *loc. cit.*, p. 453.

peut être invoquée à l'égard de l'État qui l'a introduite dans un traité, par tous les États qui sont parties à celui-ci (40).

Au fur et à mesure de l'acceptation du recours obligatoire par les États, la mention d'autres réserves que celles prévues par l'article 36, § 3, ont été introduites dans la pratique internationale au point de rendre parfois illusoire ou inefficace l'obligation contractée (41).

Surtout depuis 1945 il a été admis que d'autres clauses restrictives que celles énumérées à l'article 36, § 3, sont en principe valables, mais dans chaque cas déterminé la Cour aura à statuer sur la compatibilité de la clause invoquée avec l'esprit des dispositions du statut visant à l'acceptation de la juridiction dite obligatoire (42).

On trouvera notamment dans le Traité de Rousseau les clauses généralement usitées et celles qui, par la suite du renforcement de l'obligation arbitrale, ont été, au cours des dernières années, jugées inopérantes.

Il faut parler ici d'une réserve qui a retenu et retient surtout à l'heure actuelle l'attention des internationalistes. C'est la clause dite de la compétence nationale (domestic reservation). Tout ce qui est considéré par l'État qui fait pareille réserve comme réservé à sa compétence nationale échappe à la matière du Traité et empêche la Cour de Justice ou l'organe arbitral d'en connaître (43).

Jusqu'en 1946 pareille réserve avait moins d'importance puisque d'après l'article 15, § 3 du Pacte, la Cour permanente se réservait de déterminer, d'après les normes en vigueur du droit international, ce qui était ou non du domaine réservé aux juridictions nationales.

Mais à partir de cette date, onze États, parmi lesquels les États Unis, la France, l'Inde, entendaient en faisant inscrire dans les Traités

40. Guggenheim, *loc. cit.* t.1, pp. 77 et 86. On trouvera dans l'étude déjà citée de Leo Gross, p. 271-272, une critique détaillée au sujet de ces réserves.

41. Rosenne, *loc. cit.*, p. 312 — Rousseau, *loc. cit.*, p. 50 — Briggs : « *Compulsory Jurisdiction: Reservations* », Recueil des Cours 1958, I pp. 309-364, Académie de Droit International de La Haye—François, *loc. cit.*, p. 64.

42. Rosenne, *loc. cit.*, p. 311 — Ch. De Visscher, *loc. cit.*, p. 455.

43. Rosenne, *loc. cit.*, pp. 41 et 312 note 5—Briggs, *loc. cit.*, 1958, I pp. 309-364. Il y a eu au total 46 déclarations avec réserve dont 19 avec la réserve dite de la compétence nationale, telle qu'elle était formulée par les États Unis le 26 août 1946 : « la présente déclaration ne s'applique pas à des questions relevant essentiellement de la compétence nationale des États Unis d'Amérique telle qu'elle est fixée par les États Unis d'Amérique (Connally resolution), *Annuaire*, p. 51 à 81.

pareille clause, se réserver eux-mêmes la détermination de ce qu'ils entendaient par là (self judging reservation) (44).

L'éminent auteur belge Ch. De Visscher n'hésite pas à écrire que «la généralisation de pareille réserve ne pourrait qu'accentuer la tendance à la désintégration juridique des rapports internationaux».

Une première question importante s'est alors posée: pareille clause est-elle compatible avec l'évolution actuelle du droit international et plus spécialement avec la disposition de l'article 36, § 2 du statut de la Cour ?

Dans l'affaire *Interhandel* (arrêt définitif du 21 mars 1959) le juge Lauterpacht, approuvé d'ailleurs en cela par M. De Visscher, a dans une opinion dissidente exprimé l'avis qu'une clause de ce genre rendait nulle l'adhésion d'un État à la clause facultative (art. 36, § 3 du statut) puisque, en opposition avec ce texte il enlevait à la Cour le droit de statuer sur sa compétence, ce qui est un principe généralement admis et que, d'autre part, pareille réserve constitue, disait-il, pour l'État intéressé un engagement purement potestatif (45).

Sans se prononcer de façon explicite, la Cour ne semble pas avoir admis cette façon d'interpréter la clause discutée mais elle a admis néanmoins «qu'une telle réserve retirait à l'État, qui s'en était assuré l'avantage, le droit d'assigner devant la Cour un autre État qui n'aurait accepté la juridiction de la Cour que sous la condition de réciprocité et qui en invoquerait ainsi à son profit le bénéfice» (46).

Il n'en demeure pas moins vrai que le danger principal d'une clause comme celle stipulée en 1946 à la suite de l'amendement Connally de la part des États Unis, constituait une usurpation des pouvoirs de la Cour de déterminer sa propre compétence en substituant ainsi à son appréciation celle toute subjective d'une partie intéressée au litige.

44. P. Reuter : «*Droit International Public*», 1953, p. 313. Ch. De Visscher, *loc. cit.*, p. 286.

45. Ch. De Visscher (Juge à la Cour Internationale de 1946 à 1952): «L'Affaire de l'*Interhandel* devant la Cour Internationale de Justice», *Revue Générale de D. I. P.*, 1959, p. 412. Lauterpacht, p. 272.

46. Reuter, *loc. cit.*, p. 313 — Munch, *loc. cit.*, p. 245 — Briggs: «La compétence incidente de la Cour Internationale de Justice en tant que compétence obligatoire», *Revue Générale de Droit International Public*, 1960, p. 225 et surtout, du même auteur, «The United States and the International Court of Justice», dans *The American Journal of International Law*, p. 301, dont le Professeur Briggs est le rédacteur en chef.— Voir aussi Suy: «Die Zukunft der Internationalen Gerichtsbarkeit», *Archiv des Völkerrechtes*, t. VIII, 1959-1960, p. 241.

B. Réactions.

1. États Unis.

Déjà le 29 avril 1954 l'Institut de droit international avait exprimé le vœu que les États qui, à l'avenir, désiraient introduire dans leur déclaration par laquelle ils acceptent la juridiction obligatoire de la Cour, consentent à laisser à la Cour elle-même le soin de décider si l'exception d'incompétence qu'ils soulèveraient le cas échéant de ce chef, était oui ou non fondée.

Le président Eisenhower, dans son message sur l'État de l'Union du 9 janvier 1959, se déclarait décidé à intensifier ses efforts pour que dans les affaires internationales la règle de droit remplace le recours à la force. Il concluait de là au réexamen des relations entre les États Unis et la Cour Internationale.

Le 7 janvier 1960, il précisa qu'une résolution avait été introduite devant le Sénat tendant à la renonciation à la clause introduite jadis sur proposition du sénateur Connally, et ajoutait qu'il soutenait cette résolution et que si elle était agréée par le Sénat il insisterait pour que les États membres des Nations Unies imitent l'exemple des États Unis.

Depuis, cette résolution a été discutée au Sénat des États Unis mais n'a pu, devant l'opposition très vive qu'elle y rencontre, être acceptée.

Le Comité des relations extérieures du Sénat décida en effet le 29 mars 1960 d'ajourner sa décision.

Malgré les interventions répétées du sénateur Humphrey au début de 1961 et des articles de doctrine parus entre-temps, la résolution n'a pu être acceptée jusqu'à ce jour (46 bis).

2. France.

C'est par sa déclaration du 18 février 1947 que la France avait accepté la clause facultative de juridiction obligatoire, en ajoutant toutefois que «les différends relatifs à des affaires qui relèvent essentielle-

---

46bis. A côté de l'étude du Professeur E. Suy (note 46) voir l'article de Louis Henkin : «The Connally Reservation, Revised and Hopefully contained», *American Journal of International Law*, Avril 1971, p. 374. Dans l'une et l'autre on trouvera un exposé sur les origines de la résolution Connally et sur les tentatives faites pour la faire rapporter. Le point de vue défendu par Henkin est que, impliqués dans un litige les États Unis ne sont pas obligés d'invoquer la résolution Connally, cette décision pouvant être prise par le Président sans intervention du Sénat. Par «non usage» de la clause on en arriverait ainsi forcément à la suppression même si elle n'était pas formellement rapportée.

ment de la compétence nationale, telle qu'elle est entendue par le gouvernement de la République Française, échapperaient à l'appréciation de la juridiction de la Cour Internationale». Mais le 10 juillet 1959, le chargé d'affaires aux Nations Unies déposait sur le bureau du secrétariat générale une nouvelle déclaration remplaçant celle du 18 février 1947. Elle précise que «restent en dehors de la compétence de la Cour internationale les différends relatifs à des questions qui d'après le droit international relèvent exclusivement de la compétence nationale».

Désormais ce sera donc la Cour internationale qui décidera, s'inspirant à cet égard des normes du droit international, si une contestation relève exclusivement de la compétence des juridictions françaises.

Il y a là, comme on le voit, une tendance très nette à l'égal de celle manifestée par les États Unis, à se soumettre à la juridiction internationale avec cette différence que la déclaration française ne devant pas, d'après les principes du droit public français, être ratifiée, est entrée en vigueur au moment de son dépôt.

Mais il y a lieu de signaler d'autre part que la nouvelle déclaration française contient quelques dispositions qui ont pour effet de réduire la compétence *ratione materiae* et *ratione personae* de la Cour.

Au moment de remettre le texte de la nouvelle déclaration, le représentant de la France fit cette déclaration qui est certainement aussi significative qu'encourageante : «Vous constaterez ainsi que le gouvernement de la République Française manifeste une fois de plus par des actes sa politique constante tendant à favoriser le développement du droit et des relations pacifiques entre États, en même temps qu'il administre une nouvelle preuve du respect dans lequel il tient la Cour Internationale de Justice, principal organisme judiciaire de l'organisation des Nations Unies» (47).

* * *

Sans préjuger des réponses qui seront faites à la suite de la consultation dont le secrétariat général a pris l'initiative consécutivement aux

---

47. *Revue Générale du Droit International*, publiée 1960, p. 53. Le 20 mai 1966 le gouvernement français a déposé une nouvelle déclaration qui remplace celle de 1959. Elle stipule à nouveau «sont exclus les différends qui, d'après le droit international, relèvent exclusivement de la compétence nationale». *Annuaire*, p. 59. Aux termes du Statut de la Cour — art. 36, c'est la Cour elle-même qui interprète à cet égard le traité soumis à son jugement.

délibérations de la Sixième Commission des Nations Unies, il nous apparaît qu'il pourrait être porté remède à la plupart des critiques soit en suivant la suggestion de la Cour elle-même, soit par la mise en œuvre de la bonne volonté des États justiciables de la Cour.

Tenant compte de l'adhésion d'un nombre considérable d'États dont les conceptions juridiques ne concordent pas toujours avec celles des membres qui en 1946 ont élaboré la Charte, il paraît opportun d'intensifier le travail de codification confié par les résolutions de l'Assemblée Générale du 11 décembre 1946 et du 3 novembre 1948 à la «Commission du Droit International».

Les principes généraux du droit admis comme source du droit international pourraient ainsi sans altération de leurs bases fondamentales, être élargis notamment en ce qui concerne la liberté des peuples de disposer d'eux-mêmes.

Il est surtout urgent de tendre à développer la juridiction obligatoire de la Cour par la renonciation aux réserves qui en entravent actuellement l'efficacité. Le 18 juin de cette année, l'Autriche a été le 47e État à accepter la juridiction obligatoire de la Cour.

Certes le principe posé par l'article 2, § 7 de la Charte et d'après lequel les Nations Unies ne peuvent intervenir dans les affaires qui relèvent essentiellement de la compétence nationale des États pourrait être maintenu, étant entendu que la Cour, habilitée à déterminer sa compétence, déciderait dans les contestations qui surgissent à cet égard entre parties.

La seule réserve valable nous semble celle de la réciprocité. Enfin, et ceci domine tout le problème, il faudrait que dans l'application du droit international il soit d'avantage tenu compte de l'opinion quasi unanime des juristes qui considèrent à juste titre, que le principe de la souveraineté absolue des États est la négation du droit international.

D'aucuns nous reprocheront de manquer de réalisme en exprimant ce souhait. Mais après tout, au moment de terminer notre exposé une lueur d'espoir brille à l'horizon du monde international.

Et on connaît la devise de Guillaume le Taciturne : «Point n'est besoin d'espérer pour entreprendre, ni de réussir pour persévérer».

(Juillet 1971)

ΜΑΡΙΟΥ Ι. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

Διδάκτορας Νομικής του Πανεπιστημίου των Παρισίων, τ. 'Αναπληρωτού
Καθηγητού εις τὴν Νομικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γενεύης

ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ *

Ἡ Διεθνὴς Ὀργάνωσις Ἐργασίας ιδρύθη ὡς γνωστὸν τὸ ἔτος 1919 διὰ τῆς Συνθήκης τῶν Βερσαλλιῶν, ἣτις ἔθεσε τέρμα εἰς τὸν Πρῶτον Παγκόσμιον Πόλεμον (1). Ἡ Διεθνὴς Ὀργάνωσις Ἐργασίας δὲν διελύθη διὰ τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κατέδειξε τὴν σταθερότητα τῆς Ὀργανώσεως. Ἡ σταθερότης αὕτη ὀφείλεται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ὑψηλὴν σημασίαν τῶν ὑπὸ τῆς Ὀργανώσεως ἐπιδιωκομένων σκοπῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὰς κατ' ἐξοχὴν πραγματιστικὰς καὶ νεωτεριστικὰς ἀρχὰς τὰς διεποῦσας τὴν συγκρότησιν καὶ τὴν λειτουργίαν αὐτῆς.

Τὸ ἔτος 1969 ἑωρτάσθη εἰς ὅλον τὸν κόσμον ἡ πεντηκονταετηρίς τῆς Ὀργανώσεως. Τὸ γεγονός τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πλείστας ὕσας τιμητικὰς διὰ τὴν Ὀργάνωσιν ἐκδηλώσεις, ἐπὶ τε ἐθνικοῦ καὶ διεθνοῦς ἐπιπέδου, ἀπενεμήθη δὲ εἰς αὐτὴν τὸ Βραβεῖον Νόμπελ διὰ τὴν εἰρήνην. Ἡ 53ῃ σύνοδος τῆς Διεθνοῦς Συνδιασκέψεως Ἐργασίας, συνελθοῦσα κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, ἔλαβεν ὅπως ἰδιαίτερον χαρακτῆρα (2). Ἐξ ἄλλου, ἡ πεντηκονταετηρίς τῆς Δ.Ο.Ε. ἀπετέλεσε τὸ κίνητρον μεγάλου ἀριθμοῦ ἐπικυρώσεων Διεθνῶν Συμβάσεων Ἐργασίας. Πράγματι, κατὰ τὸ ἔτος 1969, 37 κράτη κατέθεσαν σύνολον 161 ἐπικυρώσεων. Δέον ὅπως ὑπογραμμισθῇ ὅτι μεταξὺ τῶν οὕτω ἐπικυρωθεισῶν συμβάσεων συμπεριλαμβάνονται τινὲς ἐκ τῶν σημαντικωτέρων Διεθνῶν Συμβάσεων Ἐργασίας.

* ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΑΙ :

A.F.D.I. : Annuaire français de droit international, B.I.T. : Bureau international du travail, Δ.Ο.Ε. : Διεθνὴς Ὀργάνωσις Ἐργασίας, E.E.Δ. : Ἐπιθεώρησις Ἐργατικοῦ Δικαίου, R.C.A.D.I. : Recueil des Cours de l'Académie de droit international, Rev. fr. aff. soc. : Revue française des affaires sociales, Rev. int. tr. : Revue internationale du travail.

1. Βλ. J. Shotwell, *The Origins of the International Labor Organisation*, New York, 1934. Adde : J. Follows, *Antecedents of the International Labour Organisation*, Oxford, 1951. D. Morse, *L'origine et l'évolution de l'OIT et son rôle dans la Communauté mondiale*, Paris, 1969.

2. Βλ. *La cinquante-troisième session de la Conférence internationale du Travail*, ἐν Rev. int. tr., τόμος 100, 1969, σ. 323 ἐπ.

Αί χαρακτηρίζουσαι τήν συγκρότησιν τῆς Δ.Ο.Ε. ἀρχαί συνδέουσι τήν Ὁργάνωσιν ταύτην πρὸς τὰς βάσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Πράγματι, ἡ Δ.Ο.Ε. δὲν εἶναι μία ἀπλῆ διακυβερνητικὴ ὀργάνωσις· συνεκροτήθη καὶ λειτουργεῖ ἐπὶ τριμεροῦς βάσεως, ἐκτὸς δὲ τῶν κυβερνητικῶν ἀντιπροσώπων, οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἐπαγγελματικῶν ὀργανώσεων τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν ἐργοδοτῶν διαδραματίζουσι σημαντικώτατον ρόλον (3). Οὕτω ἡ Δ.Ο.Ε. εἶναι συνδεδεμένη πρὸς τὰς πηγὰς τῆς κοινωνικῆς δομῆς τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν κρατῶν. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἀποφασιστικὴ συμμετοχὴ τῶν ὀργανώσεων τῶν ἐργαζομένων, τόσον κατὰ τὴν ἴδρυσιν ὅσον καὶ κατὰ τὴν λειτουργίαν τῆς Δ.Ο.Ε., ἀποτελεῖ ἐπίσης βασικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς Ὁργάνωσεως, ἡ σημασία τοῦ ὁποίου ὑπεργραμίσθη ἤδη πρὸ πολλοῦ (4). Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο εἶναι ἀποφασιστικὸς παράγων σταθερότητος καὶ συνδέσεως τῆς Ὁργάνωσεως πρὸς τὸν καθ' ἡμέραν βίον, ἐξηγεῖ δὲ οὐχὶ μόνον τὸ γεγονός ὅτι ἡ Δ.Ο.Ε. ἐπέζησε τοῦ τελευταίου παγκοσμίου πολέμου, ἀλλὰ καὶ τὸ ὅτι τὰ ἀποτελέσματα τῆς μέχρι τοῦδε δράσεώς της εἶναι ἀπτά καὶ εὐεργετικά (5).

Οἱ ὑπὸ τῆς Δ.Ο.Ε. ἐπιδιωκόμενοι σκοποὶ ἀποτελοῦν ἐξ ἄλλου ἕτερον παράγοντα σταθερότητος τῆς Ὁργάνωσεως. Οἱ σκοποὶ οὗτοι καθορίζονται σαφῶς ὑπὸ τοῦ Προοιμίου τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Διεθνoῦς Ὁργάνωσεως Ἐργασίας καὶ εἶναι χρήσιμον ὅπως ὑπομνησθοῦν ἐνταῦθα (6).

Ἐν ἀρχῇ, οἱ συγγραφεῖς τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου διαπιστοῦν ὅτι «ἡ παγκόσμιος καὶ διαρκὴς εἰρήνη δύναται νὰ ἐδραιωθῇ μόνον ἐφ' ὅσον βασιζέται ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης». Ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος κατέδειξε τὴν ἀλήθειαν τῆς διαπιστώσεως αὐτῆς.

Ἐν συνεχείᾳ, τὸ Προοίμιον προσδιορίζει τοὺς ἐν γένει ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς τῆς Ὁργάνωσεως: «Ἐπειδὴ ὑφίστανται συνθῆκαι ἐργασίας συνεπαγόμεναι διὰ μέγαν ἀριθμὸν προσώπων τὴν ἀδικίαν, τὴν ἀθλιότητα καὶ τὰς στέρησεις, τοῦθ' ἕπερ προκαλεῖ τοιαύτας δυσαρεσκείας, ὥστε ἡ παγκόσμιος εἰρήνη καὶ ἀρμονία νὰ περιάγωνται εἰς κίνδυνον, ἐπέιγει δὲ νὰ βελτιωθοῦν

3. Βλ. Β. Béguin, *Le tripartisme dans l'Organisation internationale du Travail*, Genève, 1959. Τ. Landelius, *Workers, Employers and Governments*, Stockholm, 1965. Ε. Vogel-Polsky, *Du tripartisme à l'Organisation internationale du Travail*, Bruxelles, 1966.

4. Βλ. Α. Berenstein, *Les organisations ouvrières, leurs compétences et leur rôle dans la Société des Nations et notamment dans l'Organisation internationale du Travail*, Paris, 1936.

5. Βλ. Μ. Birien, *L'Organisation internationale du Travail 1919 - 1969: Une tribune mondiale du travail*, ἐν Rev. fr. aff. soc., εἰδικὸν τεύχος Ἀπριλίου - Ἰουνίου 1969, σ. 15 ἐπ.

6. Βλ. Συμβάσεις Ἐργασίας, Β' ἔκδοσις, Ὑπουργεῖον Ἐργασίας, Ἀθήναι, 1970, τόμος Α, σ. 44.

αί ἐν λόγῳ συνθῆκαι, ὡς ἐπὶ παραδείγματι διὰ τῆς ρυθμίσεως τῶν ὠρῶν ἐργασίας, τοῦ καθορισμοῦ ἀνωτάτου ὁρίου διαρκείας τῆς ἡμερησίας καὶ ἐβδομαδιαίας ἐργασίας, τῆς στρατολογίσεως ἐργατικῶν χειρῶν, τῆς καταπολεμήσεως τῆς ἀνεργίας, τῆς ἐξασφαλίσεως ἡμερομισθίου ἐγγυωμένου προσήκοντα ἔρους ζωῆς, τῆς προστασίας τῶν ἐργαζομένων ἀπὸ τῶν γενικῶν ἢ ἐπαγγελματικῶν ἀσθενειῶν καὶ τῶν ἐκ τῆς ἐργασίας προερχομένων ἀτυχημάτων, τῆς προστασίας τῶν παιδίων, τῶν ἐφήβων καὶ τῶν γυναικῶν, τῆς παροχῆς συντάξεως γήρατος καὶ ἀναπηρίας, τῆς προασπίσεως τῶν συμφερόντων τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἐργαζομένων, τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἀρχῆς «δι' ἔσσην ἐργασίαν, ἔσσην ἀμοιβήν», τῆς πραγματώσεως τῆς ἀρχῆς τῆς συνδικαλιστικῆς ἐλευθερίας, τῆς ὀργανώσεως τῆς ἐπαγγελματικῆς καὶ τεχνικῆς ἐκπαιδύσεως καὶ ἄλλων ἀναλόγων μέτρων...». Οἱ σκοποὶ οὗτοι ἀποτελοῦν σήμερον τὰς θεμελιώδεις ἐπιδιώξεις τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς ἀπάντων τῶν προηγμένων κρατῶν.

* * *

I. Ἀπὸ τῆς συστάσεώς της ἡ Δ.Ο.Ε. ἀνέπτυξε ἔντονον καὶ συνεχῆ δραστηριότητα πρὸς πραγμάτωσιν τῶν ἀντικειμενικῶν αὐτῆς σκοπῶν. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς δραστηριότητος ταύτης ἐγένοντο αἰσθητὰ εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς χώρας τοῦ κόσμου, ἀναφαίνονται δὲ εἰς ἅπαντα τὰ πεδία τῆς παραγωγικῆς δραστηριότητος τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ δρᾶσις τῆς Δ.Ο.Ε. ἐκτυλίσσεται πρὸς πλεονας τῆς μιᾶς κατευθύνσεις. Κατὰ πρῶτον λόγον ἡ Δ.Ο.Ε. ἐπιδιώκει τὴν θέσπισιν διεθνῶν κανόνων ἐργατικοῦ δικαίου, ὡς καὶ τὴν λήψιν συγκεκριμένων μέτρων, διὰ τὴν ἐν τῇ πράξει ἐφαρμογὴν τῶν κανόνων αὐτῶν.

Ἐξ ἄλλου, ἡ Ὄργανώσις ἀναπτύσσει ἔντονον δραστηριότητα εἰς τὸν τομέα τῆς τεχνικῆς βοηθείας. Ἡ δραστηριότης τῆς Δ.Ο.Ε. εἰς τοὺς ἀνωτέρω δύο τομεῖς στηρίζεται ἐπὶ ἐνὸς λίαν σημαντικοῦ προγράμματος μελετῶν καὶ ἐρευνῶν. Δέον ὅπως, ἐπὶ πλέον, γίνῃ εἰδικὴ μνεία δύο ἄλλων μορφῶν δράσεως τῆς Δ.Ο.Ε.: τῆς δημοσιεύσεως καὶ διαδόσεως πληροφοριῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν κοινωνικὸν τομέα, ὡς καὶ τῆς ὀργανώσεως διαλέξεων καὶ τεχνικῶν συνελεύσεων ἐπὶ κοινωνικῶν θεμάτων.

* * *

II. Ἡ νομοθετικὴ δραστηριότης τῆς Διεθνοῦς Ὄργανώσεως Ἐργασίας ὑπῆρξε λίαν καρποφόρος. Ἀπὸ τῆς συστάσεώς της, ἡ Δ.Ο.Ε. ἐπέτυχε νὰ οἰκοδομήσῃ ἓνα πραγματικὸν «Διεθνῆ Κώδικα Ἐργασίας», ὅστις εἶναι ἐν συμπαγῆς καὶ συντονισμένον σύνολον κανόνων δικαίου, ἀναφερομένων εἰς τὰ περισσότερα ἐκ τῶν γενικῶν ἢ τεχνικῶν προβλημάτων ἐργασίας τοῦ συγχρόνου

κόσμου. Ὡς ὀρθῶς παρατηρήθη (7), ὁ Κῶδιξ οὗτος δὲν εἶναι οὔτε ἀκαμπτος οὔτε ἀναλλοίωτος. Δὲν εἶναι ἀκαμπτος, διότι οἱ κανόνες τοὺς ὁποίους περιέχει εἶναι συντεταγμένοι μὲ ἐμφανῆ τὴν φροντίδα τῆς ἐλαστικότητος, ἵνα ἀνταποκρίνονται εἰς ἔθνικὰς καταστάσεις ἀναγκαίως ποικιλοῦσας. Ὁ Κῶδιξ οὗτος δὲν εἶναι ἐξ ἄλλου ἀναλλοίωτος, διότι ἀποτελεῖ ἔργον ζωντανόν, ἀνοικτὸν εἰς τὰς μεταβολὰς τῶν ἀντιλήψεων καὶ τῆς τεχνικῆς ἐξελίξεως, ἀναθεωρούμενον καὶ ἀναπροσαρμοζόμενον ὅταν παρουσιάζεται ἡ πρὸς τοῦτο ἀνάγκη.

Τὸ σύνολον τοῦτο τῶν διεθνῶν κανόνων ἐργατικοῦ δικαίου δὲν ἔχει χαρακτηριστῆρα καθαρῶς ἀκαδημαϊκοῦ καὶ θεωρητικοῦ ἔργου, οὔτε εἶναι μία ἀπλή κωδικοποίησις τῶν ἐν ἰσχύϊ ἐθνικῶν νομοθεσιῶν. Ἀποβλέπει εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς γενικῆς κοινωνικῆς προόδου ἐντὸς τῶν κρατῶν-μελῶν τῆς ὀργανώσεως ἢ ἐπιτυχία του φαίνεται ἀπὸ τὸν βαθμὸν ἀποδοχῆς τῶν ὑπὸ τοῦ Κώδικος περιεχομένων κανόνων ἐκ μέρους τῶν κρατῶν-μελῶν τῆς ὀργανώσεως, ὡς καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν κανόνων αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν νομοθεσιῶν καὶ τῆς ἐφαρμογῆς των.

Δέον ὅπως ὑπογραμμισθῆ ἐν προκειμένῳ ὅτι, μέχρι τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1971, 123 κράτη-μέλη τῆς Δ.Ο.Ε. ἐπεκύρωσαν ἐν συνόλῳ 3.801 διεθνεῖς συμβάσεις ἐργασίας (8). Ἡ Ἑλλάς, μέλος τῆς Δ.Ο.Ε. ἀπὸ τῆς συστάσεώς της, ἔχει ἐπικυρώσει μέχρι σήμερον 36 διεθνεῖς συμβάσεις ἐργασίας.

Ἡ ἐπίδρασις αὕτη τῶν διεθνῶν κανόνων ἐργατικοῦ δικαίου δὲν εἶναι μόνον ἄμεσος ἀλλὰ καὶ ἔμμεσος. Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐξ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως οἱ διεθνεῖς κανόνες ἐργατικοῦ δικαίου διαδραματίζουσιν σημαντικώτατον ρόλον διὰ τῆς κατευθύνσεως τῆς δράσεως τοῦ ἐθνικοῦ νομοθέτου, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι, ἐνίοτε, ὁ ἐθνικὸς νομοθέτης δὲν δύναται νὰ συμμορφωθῆ παρὰ μόνον σταδιακῶς πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν διεθνῶν κανόνων ἐπιβαλλόμενα ὅρια.

Οὕτω, ἡ ἐπίδρασις τῶν διεθνῶν κανόνων ἐργατικοῦ δικαίου εἶναι, διὰ τῆς διπλῆς αὐτῆς ὁδοῦ, αἰσθητὴ τόσον εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν ἐθνικῶν νομοθεσιῶν, ὅσον καὶ εἰς ἐκεῖνο τοῦ καθ' ἡμέραν κοινωνικοῦ βίου ἐντὸς τῶν διαφόρων κρατῶν (9).

7. Βλ. Ν. Valticos, *Cinquante années d'activité normative de l'Organisation internationale du Travail*, Rev. int. tr., τόμος 100, 1969, σ. 219 ἐπ. Adde: J. -J. Oeschlin, *Le Code international du Travail*, Rev. fr. aff. soc., εἰδικὸν τεύχος Ἀπριλίου - Ἰουνίου 1969, σ. 55 ἐπ.

8. Διὰ περισσότερα στατιστικὰ στοιχεῖα βλ. Τρ. Μήτσου, *Διεθνεῖς συμβάσεις ἐργασίας (Στατιστικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ἐφαρμογῆς των)*, Ε.Ε.Δ, 1970, σ. 145 ἐπ.

9. Βλ. Ε. Α. Landy, *L'influence des normes internationales du travail - Possibilités et bilan*, Rev. int. tr., Ἰούνιος 1970, J. Morellet, *Les conventions internationales du travail et leur incidence sur les législations nationales*, Rev. fr. aff. soc., εἰδικὸν τεύχος Ἀπριλίου - Ἰουνίου 1969, σ. 73 ἐπ. Ν. Valticos, *L'influence des conventions internationales du travail en Grèce*, Rev. int. tr., τόμος LXXI, 1955,

Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δοθῆ, εἰς τὰ πλαίσια τῆς μελέτης ταύτης, μία πλήρης εἰκὼν τοῦ νομοθετικοῦ ἔργου τῆς Δ.Ο.Ε. Θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν ἐκθεσιν ὠρισμένων θεμελιωδῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ νομοθετικοῦ αὐτοῦ ἔργου¹⁰).

Μέχρι τοῦ ἔτους 1939, οἱ θεσπισθέντες ὑπὸ τῆς Δ.Ο.Ε. κανόνες ἀφείρων κυρίως εἰς τὰ ἄμεσα καὶ ἐπείγοντα προβλήματα, τὰ δημιουργούμενα ὑπὸ τῶν κρατουσῶν συνθηκῶν ἐργασίας καὶ ἀπασχολήσεως. Οὕτω, ἡ πρώτη Σύμβασις, υἱοθετηθεῖσα τὸ 1919, ἀφείωρα εἰς τὴν διάρκειαν τῆς ἐργασίας καὶ καθιέρωσε τὴν ἐργάσιμον ἡμέραν τῶν ὀκτῶ ὥρων καὶ τὴν ἐβδομάδα τῶν τεσσαράκοντα ὀκτῶ ὥρων εἰς τὴν βιομηχανίαν. Τὸ αὐτὸ ἔτος, 1919, υἱοθετήθησαν καὶ ἄλλαι συμβάσεις ἀφορῶσαι εἰς τὴν ἀνεργίαν, εἰς τὴν ἀπασχόλησιν γυναικῶν πρὸ καὶ μετὰ τὸν τοκετόν, εἰς τὴν νυκτερινὴν ἐργασίαν τῶν γυναικῶν¹¹) καὶ παίδων εἰς τὴν βιομηχανίαν, ὡς καὶ εἰς τὸ κατώτατον ὄριον ἡλικίας παραδοχῆς παίδων εἰς τὰς βιομηχανικὰς ἐργασίας.

Δέον ὅπως υπογραμμισθῆ, ὅτι ἅπασαι αἱ ἀνωτέρω συμβάσεις ἐπεκυρώθησαν ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος. Σειρὰ διεθνῶν συμβάσεων ἐργασίας υἱοθετήθη ὑπὸ τῆς Δ.Ο.Ε. τὸ 1921. Αἱ συμβάσεις αὗται ἀφείρων, μεταξύ ἄλλων, εἰς τὴν ἐβδομαδιαίαν ἀνάπαυσιν ἐν τῇ βιομηχανίᾳ, εἰς διάφορα προβλήματα τῆς ἀγροτικῆς ἐργασίας, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ὑποχρεωτικὴν ἰατρικὴν ἐξέτασιν τῶν εἰς τὰ πλοῖα ἐργαζομένων νέων καὶ νεαρῶν προσώπων.

Δέον ὅπως υπογραμμισθῆ, ὅτι μεταξύ τῶν δεκαπέντε συμβάσεων καὶ τῶν δεκαοκτῶ συστάσεων τῶν υἱοθετηθεισῶν ὑπὸ τῆς Δ.Ο.Ε. ἀπὸ τοῦ 1925 μέχρι καὶ τοῦ 1931 διακρίνονται αἱ πρῶται συμβάσεις εἰς τὸν τομέα τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων (περὶ ἐπανορθώσεως ἀτυχημάτων ἐργασίας, περὶ ἐπανορθώσεως ἐπαγγελματικῶν ἀσθενειῶν, περὶ ἀσφαλίσεως ἀσθενείας τῶν ἐργαζομένων εἰς τὸ ἐμπόριον, τὴν βιομηχανίαν καὶ τοῦ οἰκιακοῦ προσωπικοῦ), εἰς τὸν τομέα τῶν μεθόδων προσδιορισμοῦ ἐλαχίστου ὄριου ἡμερομι-

σ. 660 ἐπ. A. Berenstein, *L' influence des conventions internationales du travail sur la législation suisse*, Rev. int. tr., τόμος LXXVII, 1958, σ. 553 ἐπ. L. Riva-Sanseverino, *L' influence des conventions internationales du travail sur la législation italienne*, Rev. int. tr., τόμος LXXXIII, 1961, σ. 624 ἐπ. K. N. Dahl, *L' influence des normes internationales du travail sur la législation norvégienne*, Rev. int. tr., 1964, σ. 256 ἐπ. G. A. Johnston, *L'influence des normes internationales du travail sur la législation et la pratique au Royaume-Uni*, Rev. int. tr., τόμος XCVII, 1968, σ. 505 ἐπ. L. E. Troclet et E. Vogel-Polsky, *L' influence des conventions internationales du travail sur la législation sociale de Belgique*, Rev. int. tr., τόμος XCVIII, 1968, σ. 429 ἐπ. R. Pesic, *Les normes internationales du travail et la législation yougoslave*, Rev. int. tr., Νοέμβριος 1967, σ. 516 ἐπ. A. A. Bahramy, *La législation internationale du travail et son influence sur le droit iranien*, Genève, 1963.

10. Διὰ πλείονα ἐπὶ τοῦ θέματος βλ. N. Valticos, *Droit international du travail*, Paris, Dalloz, 1970, σ. 141 ἐπ.

11. Διὰ πλείονα ἐπὶ τοῦ θέματος βλ. S. Troisgros, *L'OIT et le travail des femmes*, Rev. fr. aff. soc., εἰδικὸν τεύχος Ἀπριλίου - Ἰουνίου 1969, σ. 153 ἐπ.

σθίων (12), ως και διάφοροι συμβάσεις ἀφορῶσαι εἰς τὴν βιομηχανικὴν ἀσφάλειαν. Τὸ 1930 ἐγένετο δεκτὴ ὑπὸ τῆς Διεθνoῦς Συνδιασκέψεως Ἐργασίας μία σπουδαιοτάτη σύμβασις : ἡ περὶ ἀναγκαστικῆς ἢ ὑποχρεωτικῆς ἐργασίας, ἣτις καὶ ἐπεκυρώθη ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος τὸ 1952. Τὸ 1933, σειρά κανόνων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἀσφάλισιν γήρατος, ἀναπηρίας καὶ θανάτου τῶν ἐργαζομένων εἰς τὴν βιομηχανίαν καὶ τὴν γεωργίαν, ἐγένετο ἐπίσης δεκτὴ ὑπὸ τῆς Διεθνoῦς Συνδιασκέψεως Ἐργασίας. Τὸ 1936, ἐγένετο ἐξ ἄλλου δεκτὴ ἡ σύμβασις περὶ ἐτησίων ἀδειῶν μετ' ἀποδοχῶν, ἣτις ἐπεκυρώθη ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος τὸ 1952 (12α). Τὸ 1939, ἡ Συνδιάσκεψις υἱοθέτησεν ἐπίσης μίαν σύμβασιν καὶ δύο συστάσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν κατάστασιν τῶν μεταναστῶν ἐργαζομένων.

Διακοπεῖσα κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, ἡ νομοθετικὴ δραστηριότης τῆς Δ.Ο.Ε. ἐπανελήφθη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1944. Ἐκτοτε, ἡ δραστηριότης αὕτη ἀναπτύσσεται πρὸς δύο κατευθύνσεις, αἵτινες ἀλληλοσυμπληροῦνται : ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπιδιώκεται ἡ συμπλήρωσις καὶ ἡ προσρμογὴ πρὸς τὰς διαμορφωθείσας νέας καταστάσεις τῶν διεθνῶν κανόνων ἐργασίας τῶν υἱοθετηθέντων ἤδη πρὸ τοῦ πολέμου, ἀφ' ἑτέρου δέ, ἡ Δ.Ο.Ε., συνεχίζει τὴν ἐκπόνησιν καὶ τὴν θέσιν ἐν ἰσχύι νέων κανόνων ἐπιβαλλομένων ὑπὸ τῆς ἐξελίξεως τῶν διεθνῶν κοινωνικῶν δεδομένων.

Οὕτω, μετὰ τὴν ἀναθεώρησιν ὠρισμένων συμβάσεων υἱοθετηθεισῶν πρὸ τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου (περὶ διαρκείας τῆς ἐργασίας, περὶ ἐτησίων ἀδειῶν μετ' ἀποδοχῶν, περὶ ἐβδομαδιαίας ἀναπαύσεως, περὶ προσδιορισμοῦ ἡμερομισθίων), ἡ Δ.Ο.Ε. ἐθέσπισε νέους κανόνας εἰς τὸν τομέα τῆς υγιεινῆς καὶ τῆς ἀσφαλείας τῆς ἐργασίας, ἰδιαιτέρως εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν προστασίαν τῶν ἐργαζομένων ἀπὸ τὰς ἰονίζουσας ἀκτινοβολίας (1960) (13). Ἐν τῷ πλαισίῳ τούτῳ δέον ὅπως μνημονευθῇ ἡ ἀναθεώρησις, τὸ 1949, ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς συμβάσεως τοῦ 1933 περὶ τῶν ἐπὶ πληρωμῇ γραφείων εὐρέσεως ἐργασίας, ἀφ' ἑτέρου δέ τῆς συμβάσεως τοῦ 1939 περὶ μεταναστευόντων ἐργαζομένων. Ἐξ ἄλλου, ἡ Διεθνῆς Συνδιάσκεψις Ἐργασίας υἱοθέτησε τὸ 1948 μίαν σύμβασιν, συμπληρουμένην ὑπὸ μιᾶς συστάσεως, ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς ὀργανώσεως ὑπηρεσίας ἀπασχολήσεως, καί, τὸ 1964, μίαν σύμβασιν καὶ

12. Διὰ πλείονα ἐπὶ τοῦ θέματος βλ. J. Mouly, *L'évolution des politiques de salaires*, Rev. int. tr., τόμος 100, 1969, σ. 4 ἐπ.

12α. Ἡ σύμβασις αὕτη ἀνεθεωρήθη τὸ 1970. Βλ. Α. Ντάσιου, *Ἡ νέα διεθνῆς σύμβασις ἐργασίας περὶ ἀδειῶν ἀναπαύσεως*, Ε.Ε.Δ., 1970, σ. 1161 ἐπ.

13. Διὰ πλείονα ἐπὶ τοῦ θέματος βλ. M. Robert et L. Parmeggiani, *Cinquante années de collaboration internationale au service de la santé et de la sécurité des travailleurs*, Rev. int. tr., τόμος 99, 1969, σ. 97 ἐπ. L. Bouniol, *L'action de l'OIT en matière d'hygiène et de sécurité du travail*, Rev. fr. aff. soc., εἰδικὸν τεύχος Ἀπριλίου-Ἰουνίου 1969, σ. 141 ἐπ.

μίαν σύστασιν γενικοῦ χαρακτήρος, ἀφορώσας εἰς τὴν ἐν γένει πολιτικὴν ἀπασχολήσεως, αἵτινες ἀποβλέπουν εἰς τὴν πραγμάτων μιᾶς «δραστηρίας πολιτικῆς ἐπιδιωκούσης τὴν πραγματοποίησιν τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως, παραγωγικῶς καὶ ἐλευθέρως ἐκλεγομένης» (14).

Εἰδικὴ μνεῖα δέον ὅπως γίνῃ ἐνταῦθα τοῦ συνόλου τῶν διεθνῶν κανόνων δικαίου, τῶν θεσπισθέντων ὑπὸ τῆς Δ.Ο.Ε. μετὰ τὸν Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον καὶ ἀποβλεπόντων εἰς τὴν διασφάλισιν καὶ ἀνάπτυξιν ὠρισμένων θεμελιωδῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, ὡς καὶ τῆς διαφυλάξεως τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀξιοπρεπείας του (15).

Οὕτω, ἡ Διεθνὴς Συνδιάσκεψις Ἐργασίας υἰοθέτησε τὸ 1948 τὴν ὑπ' ἀριθμ. 87 σύμβασιν περὶ συνδικαλιστικῆς ἐλευθερίας καὶ προστασίας τοῦ συνδικαλιστικοῦ δικαιώματος, ἣτις ἐξασφαλίζει εἰς τοὺς ἐργαζομένους καὶ εἰς τοὺς ἐργοδότες τὸ δικαίωμα ὅπως συνιστοῦν ὀργανώσεις τῆς ἀρεσκείας των, ἄνευ προτέρας διοικητικῆς ἀδείας, καὶ ὅπως προσχωροῦν εἰς αὐτάς. Ἡ σύμβασις αὕτη προβλέπει, ἐξ ἄλλου, τὴν λήψιν ὠρισμένων μέτρων διὰ τὴν ἐν τῇ πράξει διασφάλισιν τῆς ἐλευθερίας συνδικαλιστικῆς δραστηριότητος εἰς τὰς ὀργανώσεις αὐτάς. Ἡ σύμβασις αὕτη ἐπεκυρώθη ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος τὸ 1961. Τὸ 1949, ἐγένετο, ἐξ ἄλλου, δεκτὴ ὑπὸ τῆς Συνδιασκέψεως ἡ σύμβασις ὑπ' ἀριθμ. 98 περὶ ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ δικαιώματος ὀργανώσεως καὶ συλλογικῆς διαπραγματεύσεως. Ἡ σύμβασις αὕτη συμπληροῦ τὰς διατάξεις τῆς ὑπ' ἀριθμ. 87 συμβάσεως, προβλέπουσα τὴν προστασίαν τῶν ἐργαζομένων κατὰ πάσης πράξεως διακρίσεως, θιγούσης τὴν ἀρχὴν τῆς συνδικαλιστικῆς ἐλευθερίας, εἰς τὸν τομέα τῆς ἀπασχολήσεως (ἰδίᾳ εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὰς προσλήψεις καὶ ἀπολύσεις τῶν ἐργαζομένων). Προστατεῦει ἐπίσης τὰς ὀργανώσεις τῶν ἐργαζομένων καὶ τῶν ἐργοδοτῶν ἐκ πάσης ἀναμίξεως τῶν μὲν εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις τῶν δέ (16). Ἡ σύμβασις αὕτη ἐπεκυρώθη ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος τὸ 1961.

Τὸ 1957 υἰοθετήθη ὑπὸ τῆς Δ.Ο.Ε. μιᾶ ἄλλῃ λίαν σημαντικῇ σύμβασιν : ἡ περὶ καταργήσεως τῆς ἀναγκαστικῆς ἐργασίας. Ἡ σύμβασις αὕτη, ἐπικυρωθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος τὸ 1961, ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα πολυετῶν καὶ ἐπιμόνων προσπαθειῶν τῆς Δ.Ο.Ε. διὰ τὴν ἐξάλειψιν τῆς καταναγκαστι-

14. Διὰ πλείονα ἐπὶ τοῦ θέματος βλ. N. N. Franklin, *Emploi et chômage: Théories et pratiques*, 1919 - 1969, Rev. int. tr., τόμος 99, 1969, σ. 325 ἐπ.

15. Βλ. C. W. Jenks, *Human Rights and International Labour Standards*, Stevens and Sons Ltd, London, 1960· τοῦ αὐτοῦ, *The International Protection of Trade Union Freedom*, London, 1957· τοῦ αὐτοῦ, *Law, Freedom and Welfare*, London, 1963.

16. Βλ. G. Spyropoulos, *Esquisse de l'évolution et des tendances des relations de travail*, Rev. int. tr., τόμος 99, 1969, σ. 363 ἐπ.

κῆς ἐργασίας, ἣτις ἀποτελεῖ πράγματι μίαν σκοτεινὴν σελίδα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητας.

Ἡ Δ.Ο.Ε. ἐθέσπισεν, ἐξ ἄλλου, σύνολον κανόνων ἀποσκοπούντων εἰς τὴν ἐξάλειψιν τῶν παντός εἶδους διακρίσεων μεταξὺ τῶν ἐργαζομένων. Οὕτω, τὸ 1951 ἐγένοντο δεκταὶ μία σύμβασις καὶ μία σύστασις, ἐπιδιώκουσαι τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἀρχῆς τῆς ἴσης ἀμοιβῆς μεταξὺ ἀρρένων καὶ θηλέων ἐργαζομένων δι' ἐργασίαν ἴσης ἀξίας.

Οἱ ἐν λόγῳ κανόνες συνεπληρώθησαν τὸ 1958 διὰ μιᾶς συμβάσεως καὶ μιᾶς συστάσεως, ἀποβλεπουσῶν εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἴσης μεταχειρίσεως εἰς τὸν τομέα τῆς ἀπασχολήσεως καὶ τὴν ἐν προκειμένῳ ἐξάλειψιν πάσης διακρίσεως στηριζομένης ἐπὶ τῆς φυλῆς, τοῦ χρώματος, τῆς θρησκείας, τῶν πολιτικῶν δοξασιῶν, ὡς καὶ τῆς ἐθνολογικῆς ἢ κοινωνικῆς καταγωγῆς. Ὁρθῶς ἄρα ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Ὁργανισμοῦ Ἠνωμένων Ἐθνῶν ὑπεγράμμισεν, ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς 53ης Συνόδου τῆς Διεθνoῦς Συνδιασκέψεως Ἐργασίας, ὅτι ἡ Δ.Ο.Ε. εὗρέθη πάντοτε εἰς τὸ προσκίημα τῶν προσπαθειῶν διὰ τὸν προσδιορισμὸν ὀρισμένων θεμελιωδῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι κατεχώρισε τὰς ἀνθρωπίνας αὐτὰς ἐλευθερίας εἰς διεθνεῖς συμβάσεις εὐρέως ἐπικυρωθείσας καὶ ὅτι ἔθεσεν ἐν λειτουργίᾳ τὰς προσηκούσας διαδικασίας διὰ τὴν προστασίαν τῶν θεμελιωδῶν δικαιωμάτων τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος⁽¹⁷⁾.

Δέον ὅπως μνημονευθῆ ἐνταῦθα ἐν σύνολον συστάσεων τῆς Δ.Ο.Ε. ἐπὶ τοῦ νευραλγικοῦ τομέως τῶν ἐπαγγελματικῶν σχέσεων, ἀφορωσῶν ἰδίᾳ εἰς τὰς συλλογικὰς συμβάσεις ἐργασίας, εἰς τὴν ἐθελουσίαν διαίτησίαν, εἰς τὴν συνεργασίαν μεταξὺ ἐργαζομένων καὶ ἐργοδοτῶν εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἐπιχειρήσεως, εἰς τὴν καθιέρωσιν συστήματος ἐπαγγελματικῶν συνεννοήσεων ἐπὶ κλαδικοῦ καὶ ἐθνικοῦ ἐπιπέδου, εἰς τὴν λήξιν τῆς σχέσεως ἐργασίας, εἰς τὰς ἐπαγγελματικὰς ἀνακοινώσεις ἐντὸς τῆς ἐπιχειρήσεως, ὡς καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐν τῇ ἐπιχειρήσει προβαλλομένων διεκδικήσεων⁽¹⁸⁾.

Ἰδιαιτέρας μνείας χρῆζει ἡ νομοθετικὴ δραστηριότης τῆς Δ.Ο.Ε. εἰς τὸν τομέα τῆς κοινωνικῆς ἀσφαλίσεως. Μέχρι τοῦ 1935 οἱ θεσπισθέντες εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ὑπὸ τῆς Δ.Ο.Ε. διεθνεῖς κανόνες ἀπέβλεπον εἰς τὴν προστα-

17. Βλ. *Conférence internationale du Travail, 53e session, Séance solennelle du 18 juin 1969, Compte rendu des travaux*, Genève, B.I.T., 1969. Διὰ πλείονα ἐπὶ τοῦ θέματος βλ. *L'OIT et les droits de l'homme, en Rapport du Directeur général (partie I) à la conférence internationale du Travail, 52e session, Genève, B.I.T., 1968*. Adde: P. Juvigny, *L'OIT et les droits de l'homme*, Rev. fr. aff. soc., εἰδικὸν τεῦχος Ἀπριλίου-Ἰουνίου 1969, σ. 85 ἐπ.

18. Διὰ πλείονα ἐπὶ τοῦ θέματος βλ. J. De Givry, *L'évolution des relations entre employeurs et travailleurs au plan de l'entreprise*, Rev. int. tr., τόμος 99, 1969, σ. 1 ἐπ. Adde: G. Spyropoulos, *loc. cit.*

σίαν συγκεκριμένων κατηγοριῶν ἐργαζομένων ἐναντίον ὀρισμένων κινδύνων. Ἀπὸ τοῦ 1944 ὅμως, μία εὐρυτέρα ἀντίληψις τῶν πραγμάτων χαρακτηρίζει τοὺς ὑπὸ τῆς Δ.Ο.Ε. υἱοθετηθέντας διεθνεῖς κανόνες. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν, δὲν θεωρεῖται πλέον ἐπαρκὴς ἡ κάλυψις τῶν ἐργαζομένων ἐναντίον ὀρισμένων κινδύνων, ἀλλ' ἀντιθέτως θεωρεῖται ἀναγκαία ἡ ἐξασφάλισις ἑνὸς εἰσοδήματος βάσεως, ὡς ἐπίσης καὶ τῆς πλήρους ἰατροφαρμακευτικῆς περιθάλψεως, εἰς ἅπαντας τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην τοιαύτης προστασίας (19).

* * *

III. Ἡ Διεθνὴς Ὁργάνωσις Ἐργασίας δὲν ἀρκεῖται μόνον εἰς τὴν θέσπισιν διεθνῶν κανόνων κοινωνικοῦ δικαίου· ἀσχολεῖται ἐπίσης καὶ μὲ τὴν ἐν τῇ πράξει ἐφαρμογὴν τῶν. Πρὸς τοῦτο, ἔχει δημιουργήσει διαφόρους μηχανισμοὺς ἐλέγχου οἵτινες, ἐνίοτε, ἀλληλοσυμπληροῦνται. Ὁ ἐλεγχος οὗτος, πρωτίστη φροντίς τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ ἐν τῇ πράξει ἀποτελεσματικότης, δὲν ἀποβλέπει μόνον εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς ὑπὸ τῶν κρατῶν ἐκτελέσεως τῶν βαρυνουσῶν αὐτὰ ὑποχρεώσεων, τῶν προκυπτουσῶν ἐκ τῆς ἐπικυρώσεως διεθνῶν συμβάσεων ἔργασίας· ὁ ἐλεγχος οὗτος ἀποσκοπεῖ ἐπίσης εἰς τὴν προώθησιν τῆς ἐν τῇ πράξει ἐφαρμογῆς τῶν διεθνῶν κανόνων κοινωνικοῦ δικαίου, ἀνεξαρτήτως τῆς ὑπὸ τῶν διαφόρων κρατῶν ἀναλήψεως ρητῶν ὑποχρεώσεων ἐν προκειμένῳ (20).

* * *

IV. Κατὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς Διεθνοῦς Ὁργάνωσεως Ἐργασίας ἡ θέσπισις διεθνῶν κανόνων κοινωνικοῦ δικαίου ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ κύριον, ἂν ὄχι τὸ ἀποκλειστικόν, μέσον δράσεως τῆς Ὁργάνωσεως. Κατὰ τὰ τελευταῖα εἴκοσι ἔτη, ὅμως, αἱ μέθοδοι δράσεως τῆς Δ.Ο.Ε. ἀνεπτύχθησαν σημαντικῶς καὶ πρὸς

19. Διὰ πλείονα ἐπὶ τοῦ θέματος βλ. G. Perrin, *Réflexions sur cinquante années de sécurité sociale*, Rev. int. tr., τόμος 99, 1969, σ. 279 ἐπ. P. Laroque, *L'Organisation internationale du Travail et la Sécurité sociale*, Rev. fr. aff. soc., εἰδικὸν τεύχος Ἀπριλίου - Ἰουνίου 1969, σ. 129 ἐπ.

20. Διὰ πλείονα ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ ἐλέγχου τῆς ἐφαρμογῆς τῶν διεθνῶν συμβάσεων ἔργασίας βλ. N. Valticos, *Droit international du travail*, σ. 561 ἐπ. τοῦ αὐτοῦ, *La commission d'investigation et de conciliation en matière de liberté syndicale et le mécanisme de protection internationale des droits syndicaux*, A. F. D. I., 1967, σ. 445 ἐπ. Β. Π. Βασιλείου, *Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν Διεθνῶν Συμβάσεων Ἐργασίας*, Ε.Ε.Δ., 1970, σ. 83 ἐπ. Ε. Κρίστη - Νικολετοπούλου, *Ἐργμετα τῶν Διεθνῶν Συμβάσεων Ἐργασίας*, Ε.Ε.Δ., 1969, σ. 81 ἐπ. J. Zarras, *Le contrôle de l'application des conventions internationales du travail*, Paris, 1937. C. W. Jenks, *The Application of International Labour Conventions by Means of Collective Agreements*, Zeitschrift für Ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht, 1958, Festgabe Makarov, σ. 197 ἐπ. τοῦ αὐτοῦ, *The International Protection of Freedom of Association for Trade Union Purposes*, R.C.A.D.I., 1955, σ. 7 ἐπ.

άλλας κατευθύνσεις. Σήμερα, η δράσις τῆς Δ. Ο. Ε. ἔχει ἀναπτυχθῆ σημαντικῶς τόσον εἰς τὸν τομέα τῆς τεχνικῆς συνεργασίας (21) ὅσον καὶ εἰς τὸν τομέα τῆς ἐκπαιδύσεως (22). Ἡ ἐξέλιξις αὐτῆ τῶν μεθόδων δράσεως τῆς Δ. Ο. Ε. συμβαδίζει μὲ τὴν ἔντονον φροντίδα τῆς Ὁργανώσεως ὅπως, διὰ συγκεκριμένης δράσεως, ἐπηρέαση τὰς συνθήκας ζωῆς καὶ ἐργασίας τῶν ἐργαζομένων ὀλοκλήρου τοῦ κόσμου πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς σταθερᾶς καὶ ἀδιακόπου βελτιώσεώς των.

Οὕτω, ἡ Δ. Ο. Ε. ἀνέπτυξεν ἔντονον δραστηριότητα εἰς τὸν τομέα τῆς τεχνικῆς βοήθειας, κυρίως πρὸς τὰς χώρας τὰς εὐρισκομένας εἰς τὸ στάδιον τῆς τεχνικῆς καὶ βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως. Ἡ τεχνικὴ αὐτὴ βοήθεια ἀφορᾷ εἰς διαφόρους τομεῖς, ἰδίᾳ εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν ἐκπαίδευσιν, εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ τελειοποίησιν τῶν στελεχῶν τῶν ἐπιχειρήσεων, εἰς τὴν σχεδιοποίησιν τῆς ἀπορροφήσεως τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συνεταιριστικῆς κινήσεως (23), εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν γεωργικῶν περιοχῶν, εἰς τὴν ἐργατικὴν ἐκπαίδευσιν, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὑπηρεσιῶν δημοσίας διοικήσεως τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὰ προβλήματα τῆς ἐργασίας (24), εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τελειοποίησιν τῆς προστατευτικῆς τῶν ἐργαζομένων νομοθεσίας, ὡς καὶ τῆς διεπούσης τὰς ἐπαγγελματικὰς σχέσεις τοιαύτης, εἰς τὴν κατοχύρωσιν τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς ὑγιεινῆς εἰς τοὺς τόπους τῆς ἐργασίας, ὡς καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θεσμοῦ τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων. Ἡ χορηγουμένη ὑπὸ τῆς Δ. Ο. Ε. τεχνικὴ βοήθεια ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὰς χώρας τοῦ λεγομένου Τρίτου κόσμου (25).

Ὡς ὑπεγράμμισεν ὁ David Morse, Γενικὸς Διευθυντῆς τοῦ Διεθοῦς Γραφείου Ἐργασίας, εἰς τὴν ἐκθεσὶν του πρὸς τὴν 53ην Σύνοδον τῆς Διεθοῦς Συνδιασκέψεως Ἐργασίας, «ἡ δραστηριότης τῆς Δ. Ο. Ε., λόγῳ τῶν εἰς αὐτὴν

21. Βλ. F. Blanchard, *L'OIT et la coopération technique*, Rev. fr. aff. soc., ειδικὸν τεῦχος Ἀπριλίου - Ἰουνίου 1969, σ. 37 ἐπ.

22. Ἐν τῷ πλαισίῳ τούτῳ ἡ Δ.Ο.Ε. ἱδρυσεν τὸ 1960 τὸ Διεθνὲς Ἰνστιτοῦτον Κοινωνικῶν μελετῶν (Institut international d'études sociales) ἔδρευον ἐν Γενεύῃ, ἐν συνεχείᾳ δὲ τὸ Διεθνὲς Κέντρον Ἐπαγγελματικῆς καὶ Τεχνικῆς Τελειοποιήσεως (Centre international de perfectionnement professionnel et technique) ἔδρευον ἐν Τουρίνῳ τῆς Ἰταλίας.

23. Διὰ πλεονα ἐπὶ τοῦ θέματος βλ. J. Orizet, *Évolution et tendances du mouvement coopératif depuis la fin de la première guerre mondiale*, Rev. int. tr., τόμος 100, 1969, σ. 25 ἐπ.

24. Διὰ πλεονα ἐπὶ τοῦ θέματος βλ. M. Wallin, *L'administration du travail: D'où vient-elle? Où va-t-elle?* Rev. int. tr., τόμος 100, 1969, σ. 57 ἐπ.

25. Βλ. X. Caballero-Tamayo, *La coopération de l'OIT et des peuples d'Amérique en vue du développement*, Rev. int. tr., τόμος 100, 1969, σ. 553 ἐπ. A. Ali, *L'OIT et l'Asie, 1919, 1969*, Rev. int. tr., τόμος 99, 1969, σ. 387 ἐπ. A. Tevoedjre, *Une stratégie du progrès social en Afrique et la coopération de l'OIT*, Rev. int. tr., τόμος 99, 1969, σ. 69 ἐπ.

διατεθέντων μέσων, παρέμεινε (κατά τὸ 1968) ἡ πλέον σημαντικὴ ἐκ τῶν μεθόδων δράσεως τῶν χρησιμοποιηθεισῶν ὑπὸ τῆς 'Οργανώσεως» (26). 'Η διαπίστωσις αὕτη ἰσχύει καὶ διὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη. Οἱ ἐν παραρτήματι δημοσιευόμενοι πίνακες καταδεικνύουν τὴν σπουδαιότητα τῶν μέσων τῶν ἀφιερουμένων ὑπὸ τῆς Διεθνούς 'Οργανώσεως 'Εργασίας εἰς τὸν τομέα τῆς τεχνικῆς βοήθειας.

* * *

V. Εἶναι δύσκολον νὰ δώσῃ τις θετικὰς καὶ ἀκριβεῖς ἐνδείξεις ἀφορώσας εἰς τὴν ἐν τῷ μέλλοντι δραστηριότητα τῆς Διεθνούς 'Οργανώσεως 'Εργασίας. 'Η μόνη συνέχισις τῆς μέχρι τοῦδε δράσεώς της ἀποτελεῖ ἤδη σημαντικωτάτην προσπάθειαν. Εἶναι, ὅμως, προφανές ὅτι ἡ Δ. Ο. Ε. θὰ δίδῃ εἰς τὸ μέλλον ὄλο καὶ σημαντικωτέραν θέσιν εἰς τὸν τομέα τῆς τεχνικῆς βοήθειας καὶ συνεργασίας. 'Ο προσανατολισμὸς οὗτος τῆς δράσεως τῆς Δ. Ο. Ε. ἀπορρέει ἀναμφιβόλως ἐκ μιᾶς πραγματιστικῆς θεωρήσεως τῶν κοινωνικῶν σχέσεων εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον. Πράγματι, εἶναι σήμερον πρόδηλον, ὅτι ἡ βελτιώσις τῶν συνθηκῶν ζωῆς καὶ ἀπασχολήσεως τῶν ἐργαζομένων εἶναι στενῶς συνδεδεμένη πρὸς τὴν οικονομικὴν ἀνάπτυξιν, τόσον ἐπὶ ἐθνικοῦ, ὅσον καὶ ἐπὶ διεθνούς ἐπιπέδου.

Εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Δ. Ο. Ε. θεώρησιν τῶν πραγμάτων, αἱ κοινωνικαὶ πλευραὶ τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως κατέχουν ἐξέχουσαν θέσιν. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ Δ. Ο. Ε. θὰ συνεχίσῃ τὴν δρᾶσιν της πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀναπτύξεως τῶν κοινωνικῶν ὀργανισμῶν, ὡς καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ὑπὸ τῶν κρατῶν καὶ τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν ἐκπονήσεως καὶ ἐφαρμογῆς τοιμηρῶν προγραμμάτων κοινωνικῆς πολιτικῆς. 'Εξ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως, ἡ δραστηριότης τῆς Δ. Ο. Ε. εἰς τοὺς τομεῖς τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου δυναμικοῦ, τῆς βελτιώσεως τῶν κοινωνικῶν ὀργανισμῶν, ὡς καὶ τῆς βελτιώσεως τῶν συνθηκῶν ζωῆς καὶ ἐργασίας εἶναι σπουδαιοτάτης ἀξίας. Δὲν εἶναι σήμερον δυνατὴ ἡ ἐκτίμησις τῆς εἰς βάθος ἐπιδράσεως τῆς δραστηριότητος ταύτης τῆς Δ. Ο. Ε. ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς καὶ διεθνούς κοινωνικῆς πραγματικότητος.

Εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ἡ Δ. Ο. Ε. θὰ συνεχίσῃ καὶ εἰς τὸ μέλλον τὸ νομοθετικόν της ἔργον. Πράγματι, ἡ πάροδος τοῦ χρόνου καθιστᾷ ἀναγκαίαν τὴν ἀναθεώρησιν ὀρισμένων διεθνῶν συμβάσεων, ἐξ ἑτέρου δὲ ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ τεχνικὴ ἐξέλιξις ἐπιβάλλει τὴν ἐκπόνησιν καὶ τὴν ἐφαρμογὴν ὀρισμένων νέων διεθνῶν κανόνων ἐργασίας. 'Η μέχρι τοῦδε καρποφόρος δραστηριότης τῆς Δ. Ο. Ε. εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ἀποτελεῖ ἐγγύησιν διὰ τὸ μέλλον.

'Η εἰς τὸ μέλλον δραστηριότης τῆς Δ. Ο. Ε. θὰ χαρακτηρίζεται ἀναμφιβόλως ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν προγραμμάτων τεχνικῆς βοήθειας καὶ συνεργα-

26. Βλ. Conférence internationale du Travail, 53e session, en Rapport du Directeur Général (partie 2), B.I.T., Genève, 1969, σ. 10.

σίας. Χαρακτηριστικόν ἐξ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως εἶναι τὸ ἐξαγγελθὲν τὸ 1969 ὑπὸ τῆς Δ. Ο. Ε. παγκόσμιον πρόγραμμα ἀπασχολήσεως (27). Τὸ πρόγραμμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐντάσσεται εἰς τὸ γενικώτερον πλαίσιον τῆς δευτέρας δεκαετίας ἀναπτύξεως, ὀργανωθείσης ὑπὸ τοῦ Ο. Η. Ε., ἀποτελεῖ ἓνα ἐκ τῶν σπουδαιότερων ἀντικειμενικῶν σκοπῶν τοῦ προγράμματος ἀναπτύξεως κατὰ τὰ προσεχῆ ἔτη.

Δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ἐν κατακλείδι, ὅτι ἡ Δ. Ο. Ε. παρέσχεν εἰς τὴν διεθνῇ κοινότητι τὴν δυνατότητα νὰ ἀντιληφθῆ, εἰς ὅλην του τὴν σπουδαιότητα, τὸν ρόλον τὸν ὁποῖον διαδραματίζει εἰς τὸν κοινωνικὸν τομέα, καὶ τὴν προσέτρεψεν ὅπως ἀνταποκριθῆ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ρόλου αὐτοῦ διὰ θετικῆς δράσεως, τῆς προσέφερε δὲ πρὸς τοῦτο σύνολον κανόνων δικαίου καὶ ὀργανωτικῶν θεσμῶν ἐπιτρεπόντων τὴν ἐκπόνησιν καὶ τὴν θέσιν εἰς ἐφαρμογὴν πραγματικῶν καὶ ἀποτελεσματικῶν προγραμμάτων. Ἡ Δ. Ο. Ε. καθύθουν ἐπίσης τὰς σκέψεις καὶ τοὺς προβληματισμοὺς τῶν κρατῶν πρὸς τὴν θέσιν τοῦ ἐργαζομένου ἀνθρώπου, ἐπέτρεψε δὲ ὅπως ἀκουσθῆ ἡ φωνὴ τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ εἰς τὰς συνελύσεις, αἵτινες θεσπίζουν, εἰς τὸ ἐθνικὸν καὶ τὸ διεθνὲς ἐπίπεδον, τοὺς ρυθμίζοντας τὴν ζωὴν καὶ δραστηριότητά του κανόνας δικαίου. Οὕτως, ἀντιπροσωπευόμενος, χάρις εἰς τὴν τριμερῆ βᾶσιν τῆς Δ. Ο. Ε., ὁ ἐργαζόμενος εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν λήψιν διεθνῶν μέτρων εὐνοούντων τὴν πρόοδον καὶ τὴν δικαιοσύνην. Ἐξ ἄλλου, ἡ Δ. Ο. Ε. ἔθεσεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἐθνῶν τοῦ κόσμου ἐν ὄργανον συνεργασίας καὶ οὐχὶ μίαν ὀργανώσιν χαρακτηριζομένην ἀπὸ τὸν ἀνταγωνισμόν τῶν κρατῶν - μελῶν αὐτῆς. Ἡ Διεθνὴς Ὀργάνωσις Ἐργασίας προσεπάθησε νὰ φέρῃ εἰς τὸ προσκήνιον τῆς διεθνοῦς πρακτικῆς τοὺς εὐρεῖς ἐκείνους τομεῖς εἰς τοὺς ὁποίους τὰ συμφέροντα ὅλων τῶν κρατῶν τοῦ κόσμου συμπίπτουν, ἡσχολήθη μὲ προβλήματα κοινὰ εἰς ὅλα τὰ ἔθνη καὶ ἐδημιούργησε τὰ ὄργανα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὑφ' ὅλων τῶν κρατῶν πρὸς ἐπίτευξιν τῶν κοινῶν σκοπῶν, οἷτινες εἶναι ἡ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ πρόοδος ἐν ἐλευθερίᾳ καὶ δικαιοσύνῃ.

(Ὀκτώβριος 1971)

27. Βλ. Conférence internationale du Travail, 53e session, ἐν *Rapport du Directeur général partie 1, Le programme mondial de l'emploi*, Genève, B.I.T., 1969.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ ΤΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ
ΤΗΣ Δ.Ο.Ε., ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1970 (28)

ΠΙΝΑΞ Ι

Κατανομή, κατά τύπον προγράμματος και κατά πεδίων δραστηριότητας,
των δαπανών τεχνικής συνεργασίας της Δ. Ο. Ε., 1970

(Είς χιλιάδας δολλαρίων Η.Π.Α.) (1).

ΠΕΔΙΟΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΟΣ	Δ Α Π Α Ν Α Ι			
	ΤΑΚΤΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	PNUD AT	PNUD FS	ΕΙΔΙΚΑ (2) ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ
<i>Γενική οικονομική και κοινωνική ανάπτυξις:</i>				
Στατιστικά	81	90	—	15
Οικονομικός προγραμματισμός	—	—	—	28
Διεθνείς κανόνες δικαίου	1	—	—	—
	82	90	—	43
<i>Αξιοποιήσις ανθρωπίνου δυναμικού:</i>				
Σχεδιοποιήσις και ανάπτυξις τής άπασχολήσεως	763	1.035	969	209
Μετεκπαιδεύσις ήγετικών στελεχών ..	207	456	6.547	93
Μικρά βιομηχανία και βιοτεχνία	—	546	1.155	84
Επαγγελματική εκπαίδευσις	594	1.536	9.575	1.215
	1.564	3.573	18.246	1.601
<i>Όροι εργασίας και διαβιώσεως:</i>				
Κοινωνική ασφάλις	111	462	—	—
Ασφάλεια και υγιεινή τής εργασίας ..	44	201	287	31
Γενικοί όροι εργασίας	72	4	—	—
Ναυτεργάται	10	31	143	4
	237	698	430	35

1. Μή συμπεριλαμβανομένων των διοικητικών δαπανών.

2. Συμπεριλαμβανομένων των κατατεθειμένων κεφαλαίων, των έμπειρογνωμόνων και των σχεδίων βοήθειας όν τó κόστος είναι αναληπτέον.

28. Πηγή: Conférence internationale du Travail, 56e session, Rapport du Directeur général (partie 2), B.I.T., Genève, 1974, σ. 51 - 52.

ΠΕΔΙΟΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΟΣ	Δ Α Π Α Ν Α Ι			
	ΤΑΚΤΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	PNUD AT	PNUD FS	ΕΙΔΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ
<i>Ἀνάπτυξις τῶν κοινωνικῶν θε- σμῶν:</i>				
Ἐργατικὴ νομοθεσία καὶ ἐπαγγελματι- τικαὶ σχέσεις	47	41	—	—
Διοικήσεις τῆς ἐργασίας	156	290	302	63
Ἐκπαίδευσις τῶν ἐργατῶν	223	8	—	23
Συνεταιριστικαὶ ὀργανώσεις	203	801	915	165
	629	1.140	1.217	251
<i>Ἐμπειρογνώμονες:</i>	—	30	(7)	87
<i>Σύνολον δαπανῶν:</i>	2.512	5.531	19.886	2.017

ΠΙΝΑΞ II

*Κατανομὴ δαπανῶν τῆς Δ.Ο.Ε. δι' ἅπαντα τὰ προγράμματα τεχνικῆς
συνεργασίας, κατὰ γεωγραφικὰς περιοχάς, 1970.*

Π Ε Ρ Ι Ο Χ Η	ΕΙΣ ΧΙΛΙΑΔΑΣ ΔΟΛΛΑΡΙΩΝ Η.Π.Α.	ΠΟΣΟΣΤΟΝ %
Ἀφρικὴ	12.975	43,33
Ἀμερικανικὴ ἥπειρος	4.997	16,69
Ἀσία	7.007	23,40
Εὐρώπη	2.716	9,07
Μέση Ἀνατολή	1.651	5,51
Προγράμματα διὰ πλείονας περιοχάς (interrégionaux)	600	2,00
<i>Σύνολον</i>	29.946	100,00

ΠΙΝΑΞ III

*Κατανομὴ δαπανῶν τῆς Δ.Ο.Ε. δι' ἅπαντα τὰ προγράμματα τεχνικῆς
συνεργασίας, κατὰ τύπον βοήθειας, 1970.*

ΤΥΠΟΣ ΒΟΗΘΕΙΑΣ	ΕΙΣ ΧΙΛΙΑΔΑΣ ΔΟΛΛΑΡΙΩΝ Η.Π.Α.	ΠΟΣΟΣΤΟΝ %
Ἐμπειρογνώμονες	22.733	75,91
Ἵποτροφίαι καὶ ἐπιχορηγήσεις δι' ἐξο- δα σπουδῶν	1.755	5,86
Ἐξοπλισμὸς καὶ διάφορα	5.458	18,23
<i>Σύνολον</i>	29.946	100,00

ROBERT PATRY

Vice-recteur de l'Université de Genève
Professeur à la Faculté de droit de Genève

L'ÉVOLUTION DE LA NOTION JURIDIQUE DE L'ENTREPRISE COMMERCIALE

I. Introduction.

«Qu'était l'entreprise pour le droit commercial en 1807?: rien. Qu'est-elle en passe de devenir?: *tout*. Cette révolution dépasse le domaine et la compétence des seuls commercialistes. Elle concerne tous les juristes...»⁽¹⁾ et aussi les économistes.

Cet *avertissement*, nous nous proposons de le reprendre aujourd'hui, afin de tenter, non pas de dire pourquoi l'entreprise a suivi cette évolution, mais quelles devraient être, dans le domaine juridique, les conséquences, théoriques et pratiques, de cette révolution.

1. Pendant longtemps, soit tout au long du XIXe siècle et même encore au cours des premières décennies de notre siècle, le législateur, la doctrine et la jurisprudence ont très généralement ignoré la notion juridique d'*entreprise* (*Unternehmen* en allemand, *impresa* en italien et *empresa* en espagnol).

Ainsi, en France, se basant sur le texte de l'article 1er du code de commerce, on s'est préoccupé, le plus souvent, de délimiter le champ d'application du droit commercial, c'est-à-dire de définir le concept de *commercialité* par référence à la notion subjective de commerçant et à la notion objective d'action de commerce⁽²⁾. D'ailleurs, même lorsqu'on a utilisé le terme d'*entreprise*, on a voulu simplement se référer à l'article 632 du code de commerce qui «énumère, sans les définir, un certain nombre d'entreprises (art. 632). L'énumération n'en est faite que pour préciser leur nature commerciale; elle est désordonnée et incomplète...»⁽³⁾.

1. Claude Champaud et Jean Paillusseau, *L'entreprise et le droit commercial*, Paris 1970, p. 7.

2. Voir, par exemple, Paul Didier, *La compétence législative du droit commercial*, Revue trimestrielle de droit commercial, 1965, pp. 535 ss.

3. Georges Ripert, *Les aspects juridiques du capitalisme moderne*, Paris 1951, p. 266.

Par ailleurs, la situation ne devait pas être très différente dans les autres pays.

Sans doute, certaines études historiques, faites en droit germanique médiéval, tendent à nous révéler le rôle non négligeable que certaines institutions correspondant à la notion d'entreprise ont pu jouer dans l'évolution, au cours du moyen-âge et des temps modernes, de l'économie agricole, d'abord et de l'économie citadine et industrielle, ensuite. Mais, l'expression *Unternehmen* était pratiquement ignorée des juristes; de plus, ce qui correspondait à cette notion moderne était essentiellement envisagé, du point de vue juridique, comme un objet du droit de propriété (*das Unternehmen als Rechtsobjekt*) (4).

En Italie, sous l'influence des grands commercialistes de la fin du XIXe siècle et du début du XXe (5), la doctrine a peu à peu dégagé, de la simple énumération des diverses entreprises, selon l'article 3 du code de commerce italien de 1882, une notion générale et unitaire de l'entreprise industrielle, d'abord, puis de l'entreprise commerciale, au sens large du terme.

En outre, le projet du nouveau code de commerce, publié en 1940, a prévu de délimiter la matière commerciale par référence à la notion générale d'*entreprise commerciale* (6); toutefois, en janvier 1941, le Conseil des ministres italien décida d'incorporer dans le nouveau code civil les dispositions relatives à cette notion (7).

4. Voir notamment Hans Oppikofer, *Das Unternehmensrecht in geschichtlicher, vergleichender und rechtspolitischer Betrachtung*, Tübingen 1927, pp. 70 ss.

5. Notamment Vivante, Arcangeli, Rocco et Carnelutti.

Voir, par exemple, Montessori, *Il concetto di impresa negli atti di Commercio*, *Rivista del diritto commerciale*, 1912 I, pp. 408 ss et 497 ss.

6. «C'était reconnaître un fondement aux thèses de Lorenzo Mossa qui affirmait depuis 15 ans, dès le début de son enseignement à l'Université de Pise, que le nouveau droit commercial devrait être et serait le droit de l'entreprise».

Mario Casanova, *Société et entreprise en droit italien*, in : *Evolution et perspectives du droit des sociétés à la lumière des différentes expériences nationales*, Milano 1968, pp. 45 ss, notamment 58.

7. «L'argument de fond de cette décision était que la notion d'entreprise constituait la base non seulement des institutions traditionnellement commerciales au point de vue juridique mais aussi des institutions propres de l'économie agricole traditionnellement laissées à la matière du droit civil. La discipline de l'entreprise ne pouvait donc plus demeurer une partie spéciale du droit commercial, mais elle devait constituer plutôt un des fondements de la nouvelle codification générale du droit civil, en tant que réglementation de toute organisation économique...».

Mario Casanova, *Société et entreprise en droit italien*, loc. cit. p. 60.

2. Ainsi, partout — dans les pays de tradition latine ou germanique (8) —, les commercialistes ont été pendant longtemps les seuls juristes à se référer plus ou moins expressément à la notion d'entreprise (Unternehmen, impresa).

Mais, il importe de le remarquer d'emblée, ce concept juridique ne trouvait en droit qu'une application limitée car, selon la doctrine classique son rôle principal — sinon même exclusif — était de délimiter la matière du droit commercial.

Qu'ils aient tenté d'en donner une définition unitaire et générale ou qu'ils aient établi simplement des listes plus ou moins exhaustives de ses diverses catégories, les juristes se sont généralement contentés de voir en l'entreprise l'organisation d'une activité économique et plus particulièrement commerciale ou industrielle. De ce fait, ils se sont efforcés de la réglementer essentiellement du point de vue de la personne — physique ou morale — qui en tant que propriétaire, exploitait cette activité économique. Dans leur esprit, entreprise était simplement synonyme d'entrepreneur ou de commerçant.

C'est pourquoi, le droit commercial classique s'est préoccupé principalement du problème de la *propriété de l'entreprise*: «L'entreprise est restée cachée sous la propriété. Jusqu'ici le droit n'a pas jugé utile de la faire apparaître parce que la propriété lui suffisait. Celui qui exploite un établissement est propriétaire des bâtiments, de l'outillage, des matières premières... L'activité de cet homme, *l'entrepreneur*, se trouve englobée dans l'exercice du droit de propriété. Quand il a besoin d'entrer en rapport avec les autres hommes... il use des contrats que le droit met à sa disposition... Le propriétaire de l'usine, de la manufacture, de l'outillage, des marchandises a un droit qui lui donne la possession privative de toutes ces choses sans considération de l'usage qu'il en fera. Si on identifie l'entreprise et la propriété, la notion d'entreprise consiste uniquement dans un faisceau de droits de propriété formé par l'entrepreneur pour la meilleure utilisation des biens qui lui appartiennent...» (9).

8. En revanche, la notion d'entreprise — *enterprise* — semble presque ignorée des juristes anglo-saxons.

Voir *Société et association, société et entreprise, rapport de synthèse*, in : *Évolution et perspectives du droit des sociétés à la lumière des différentes expériences nationales*, Milano 1968, pp. 1 ss, notamment 23; voir aussi Otto Sandrock, *Société et association, société et entreprise en droit allemand*, eodem loco, pp. 167 ss, notamment 189, et Clifford F. Parker, *Companies and Associations in English Law : Historical Development*, eodem loco, pp. 121 ss.

9. Georges Ripert, *Les aspects juridiques du capitalisme moderne*, Paris 1951, p. 268.

Considérée comme l'ensemble des biens matériels ou immatériels appartenant à celui qui exploite une activité économique — c'est-à-dire à l'entrepreneur ou au commerçant —, l'entreprise devient alors ce que l'on appelle en France le *fonds de commerce*, en Italie l'*azienda* et en Espagne l'*hacienda* (10). A ce titre, elle peut faire l'objet de divers contrats translatifs de propriété ou constitutifs de gage que le législateur, notamment en France, a réglementés (11).

En outre, lorsque l'exploitation de certaines activités commerciales ou industrielles a exigé la réunion de capitaux importants qu'un seul commerçant ne pouvait — ou ne voulait — plus fournir, l'entreprise a cessé d'être la propriété d'un seul entrepreneur, mais elle est devenue la propriété de plusieurs. Ainsi, le droit commercial est intervenu pour établir un régime de propriété collective, en organisant les diverses formes de sociétés commerciales (12).

10. Voir, en droit français, A. Cohen, *Traité théorique et pratique des fonds de commerce*, Paris 1948, 2e éd.; A. Jauffret, *Fonds de commerce*, Répertoire Dalloz, tome II, Paris 1957.

Voir, en droit italien, l'article 2555 du code civil italien de 1942 : «L'*azienda* è il complesso de i beni organizzati d'all' imprenditore per l'esercizio dell'impresa».

11. Il s'agit, en particulier, de la loi française du 17 mars 1909 relative à la vente et au nantissement des fonds de commerce.

En Suisse, l'article 181 du code des obligations précise que «Celui qui acquiert un patrimoine ou une entreprise avec actif et passif devient responsable des dettes envers les créanciers dès que l'acquisition a été portée par lui à leur connaissance ou qu'il l'a publiée dans les journaux».

«Toutefois, l'ancien débiteur reste solidairement obligé pendant deux ans avec le nouveau...».

Voir.... Vaucher, *La vente de fonds de commerce*, thèse de Lausanne 1920; René Desgouttes, *Cession et fusion des patrimoines et des fonds de commerce en droit suisse et en droit comparé*, thèse de Genève 1938.

12. «... en droit italien, on a eu, tout au moins jusqu'ici, une vision de l'entreprise qui est assez étroite et qui est influencée par le rattachement à des notions traditionnelles.

«C'est là une limite qu'on retrouve même chez les deux rapporteurs italien, MM. Casanova et Verrucoli, qui pourtant ont fait un effort pour élargir la notion d'entreprise et lui donner plus de poids. Eux non plus, à tout bien considérer, ne sont pas sortis du cadre traditionnel en estimant que, sur le plan collectif, le titulaire de l'entreprise est toujours le *sujet de droit-société*...».

Société et association, société et entreprise, rapport de synthèse, in : *Évolution et perspectives du droit des sociétés à la lumière des différentes expériences nationales*, Milano 1968, pp. 1 ss, notamment 27 et 28.

Voir aussi Mario Casanova, *Société et entreprise en droit italien*, eodem loco, pp. 45 ss, notamment 64 et 65; Piero Verrucoli, *Société et association en droit italien*, eodem loco, pp. 207 ss, notamment 218 et 219.

«... lorsque l'exploitation d'un commerce ou d'une industrie est le fait de plusieurs personnes qui se sont réunies pour apporter des capitaux, il suffit d'organiser juridiquement le groupement de ces personnes pour en faire un être sensiblement comparable à l'entrepreneur individuel. Celui-ci étant créé, l'entreprise existe. Certes, à l'époque, le problème ne se posait pas en des termes aussi précis, mais il existait. C'est pour le résoudre que la société a été imaginée et il s'agissait bien d'organiser un groupe de personnes qui unissaient leurs efforts et leurs capitaux afin d'«entreprendre» une activité de nature économique. Comme l'a remarqué Ripert, *on a créé un propriétaire...*» (13).

II. La Communauté de Travail.

3. De leur côté, les économistes et les sociologues ont eu le mérite de nous rappeler que l'entreprise n'est pas un concept juridique construit par les juristes, mais bien plutôt un *phénomène économique et social* (14), dont les juristes doivent constater l'existence pour en tirer les conséquences nécessaires sur le plan juridique.

L'entreprise est en réalité bien autre chose que le simple objet du droit de propriété; elle ne peut pas être envisagée seulement du point de vue de la personne, physique ou morale, qui en est propriétaire, c'est-à-dire de l'entrepreneur. Elle apparaît toujours plus nettement comme une *unité économique* de production ou de distribution de biens et de services.

Ainsi, un sociologue l'a définie comme «*un groupement d'activité économique dans lequel les participants, diversément associés, mettent en commun et à titre onéreux leurs capitaux fonciers ou mobiliers et surtout leur travail en vue de la production ou de la distribution de biens et de services utiles et rares...*» (15).

13. Jean Paillusseau, *La société anonyme, technique d'organisation de l'entreprise*, thèse de Rennes (tome 18 de la Bibliothèque de droit commercial), Paris 1967, p. 103.

14. «La notion d'entreprise est avant tout en France une notion économique et sociale; elle exprime l'existence d'un ensemble d'éléments humains et matériels qui sont mis en œuvre par l'entrepreneur d'une façon rationnelle et permanente pour exécuter une tâche économique; sa définition soulève d'ailleurs de nombreuses discussions parmi les économistes...».

Roger Houin, *Société, Association et Entreprise en droit français*, in : *Évolution et perspectives du droit des sociétés à la lumière des différentes expériences nationales*, Milano 1968, pp. 93 ss, notamment 107.

15. Maurice Erard, *Éléments d'une sociologie de l'entreprise*, in : *L'Entre-*

De même, pour l'économiste, l'entreprise est « toute organisation dont l'objet est de pourvoir à la production, à l'échange ou à la circulation des biens ou des services. L'entreprise est une activité économique et juridique dans laquelle sont groupés les facteurs humains et matériels de l'activité économique... » (16).

Ainsi, les sociologues et les économistes se déclarent d'accord pour retenir, dans la définition de l'entreprise, deux éléments essentiels que les juristes ont trop longtemps négligés.

En premier lieu, l'entreprise apparaît, dans la vie économique et sociale, comme un groupement ou une *communauté* : elle ne peut pratiquement pas être réduite à une seule personne physique ou morale — l'entrepreneur ou le propriétaire — mais elle *groupe*, sous la direction de l'entrepreneur qui lui fournit les moyens matériels, un nombre plus ou moins élevé de collaborateurs, employés ou ouvriers, qui fournissent leur travail.

Ce premier élément, qu'il importe de relever, est donc cette *Communauté* qui, aux yeux des économistes et des sociologues, existe au sein de l'entreprise de par cette collaboration verticale nécessaire entre l'entrepreneur qui dirige et les employés qui accomplissent le travail (17).

En outre, admettant ainsi l'existence de cette communauté, on est amené à mentionner le second élément essentiel, celui de *l'autonomie* et de l'individualité de l'entreprise, définie comme la cellule économique de base : « sous cet aspect, l'entreprise nous est essentiellement apparue, en ce qui concerne sa structure, comme un organisme autonome formé par l'union intime des deux cellules qui en sont les composantes : la cellule économique, rassemblant les éléments matériels nécessaires à l'œuvre de production, la cellule sociale, composée des éléments humains nécessaires à la mise en œuvre des éléments matériels de la cellule économique... » (18).

prise, mémoire de l'Université de Neuchâtel publié à l'occasion du 50e anniversaire de la Section des Sciences commerciales, économiques et sociales, Neuchâtel 1960, pp. 11 ss, notamment 15.

16. Truchy, *Cours d'économie politique*, Paris 1935, tome I, p. 153.

17. Il nous paraît utile de remarquer que cette idée de communauté se traduit par les expressions souvent utilisées dans la sociologie de langue allemande, de *Betriebsgemeinschaft*, *Arbeitsgemeinschaft* ou *Werksgemeinschaft*.

Voir, par exemple, Lothar Kistler, *Die Betriebsgemeinschaft*, thèse de Fribourg 1953; Gerhard Albrecht, *Arbeitsgemeinschaft, Betriebsgemeinschaft, Werksgemeinschaft*, *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, 1928, pp. 530 ss.

18. Michel Despax, *L'entreprise et le droit*, thèse de Toulouse, Paris 1956, pp. 435 et 436.

4. Il faut bien reconnaître que, dans un régime d'économie libérale, chacun — qu'il soit juriste ou économiste — pouvait encore se contenter d'admettre la conception traditionnelle de *l'entreprise - objet du droit* : sur le plan économique comme sur le plan juridique, tout pouvait être ramené à une seule personne physique ou morale qui était l'entrepreneur ou le commerçant; en effet, ce propriétaire — individuel ou collectif — paraissait réunir en sa personne les éléments essentiels de cette notion d'entreprise qui étaient la propriété, le pouvoir et la responsabilité.

La conception traditionnelle — qui s'était exprimée en Allemagne et en Suisse par les principes «*das Unternehmen als Rechtsobjekt*» et «*das Recht am Unternehmen*»⁽¹⁹⁾ — pouvait donc encore correspondre à une certaine réalité économique du début de ce siècle.

Mais, depuis quelques décennies et en particulier depuis la fin de la dernière guerre mondiale, les juristes ont peu à peu pris conscience d'un changement: ainsi, par exemple, en 1947 déjà, l'Association Henri Capitant a mis à l'ordre du jour de sa session annuelle l'étude de la *notion juridique de l'entreprise*.

Sur le plan juridique, plusieurs circonstances plus ou moins récentes ont, en effet, provoqué cette évolution ou plutôt ce changement.

Tout d'abord, la conception même des relations sociales a, d'une manière générale, beaucoup évolué: «... la conception, qui prévalut au début du XIXe siècle, s'accordait aux idées alors dominantes: l'*individualisme*, dans l'ordre philosophique, le *capitalisme*, dans l'ordre économique...».

«Or, l'*individualisme*... a reculé devant des formes de vie collective. La sociologie a montré quelle est l'importance des groupes dans une société, le solidarisme a rappelé les liens qui unissent les hommes les uns aux autres... L'entreprise devait être un lieu d'élection pour la formation de rapports collectifs. L'activité du chef d'entreprise engendre en effet

19. N'est-il pas significatif de voir, dans la littérature juridique allemande et suisse, combien d'études ont été consacrées à cette notion d'*entreprise - objet du droit*?

Kamillo Edler von Ohmeyer, *Das Unternehmen als Rechtsobjekt*, Wien 1906; Oskar Pisko, *Das Unternehmen als Gegenstand des Rechtsverkehrs*, Wien 1907; Rudolf Isay, *Das Recht am Unternehmen*, Berlin 1910; Erwin Jacobi, *Betrieb und Unternehmen als Rechtsbegriffe*, Leipzig 1926; Hans Oppikofer, *Das Unternehmen in geschichtlicher, vergleichender und rechtspolitischer Betrachtung*, Tübingen 1927; Hans Fehr, *Das Eigentumsbegriff und das Unternehmen*, Zeitschrift für schw. Recht NF. 47 (1928), pp. 1 ss.

une étroite société professionnelle limitée à un certain nombre d'individus... A l'étranger, les courants de pensée qui aiment à exalter les prérogatives des groupes ont été vite attirés par l'entreprise, considérée comme une *communauté de travail*...»⁽²⁰⁾.

D'ailleurs, il convient de remarquer que cette idée d'une communauté a pris forme dans certaines disciplines particulières du droit, en particulier en *droit du travail* et en *droit social*.

En effet, il ne s'agit plus d'envisager aujourd'hui les relations du travail sur un plan contractuel individuel, en ne prenant en considération que les contrats conclus entre le propriétaire de l'entreprise — ayant la position juridique d'employeur — et chacun de ses employés. Au contraire, il apparaît que le droit du travail se préoccupe toujours plus sur un plan collectif des rapports sociaux existant au sein de l'entreprise : on peut à cet égard citer les principes de la *cogestion* et de l'*intéressement des travailleurs* ⁽²¹⁾.

Ainsi, en France, une réglementation abondante et détaillée a peu à peu organisé la représentation du personnel à la direction de l'entreprise ainsi que la participation des employés aux bénéfices réalisés par l'entreprise. En particulier, l'ordonnance du 22 février 1945 a institué des *comités d'entreprises* « dans toutes les entreprises industrielles et commerciales, dans les offices publics et ministériels, dans les professions libérales, dans les sociétés civiles, dans les syndicats professionnels et associations, de quelque nature que ce soit... employant au moins cinquante salariés... ». En outre, selon la loi du 18 juin 1966, « des décrets... rendront obligatoire l'institution de comités d'entreprises dans les entreprises et sociétés agricoles diverses qui, par la nature de leur activité et les conditions d'emploi et de travail de leur personnel, sont assimilables à des entreprises industrielles et commerciales... ». Par ailleurs, l'

20. Paul Durand, Introduction à un rapport sur la *Notion juridique d'entreprise*, présenté aux Journées de l'Association Henri Capitant, tome III, Paris, 1948, pp. 47 et 48.

21. Voir Helmut Coing et Joseph Kaiser, *Planung V, Öffentlichrechtliche Grundlegung der Unternehmensverfassung*, Baden-Baden 1970, et notamment les contributions de : Michel Vasseur, *Das französische Modell der «Participations»*, pp. 114 ss; Bruno Visentini, *Die Beteiligung des Staates und der Arbeitnehmer an dem Unternehmen in Italien*, pp. 123 ss; Karl Wenger, *Öffentlichrechtliche Elemente der Unternehmensverfassung im österreichischen Recht*, pp. 149 ss; A. Douglas Lawton, *Public Law Elements in the Constitution of an Enterprise (English Law)*, pp. 175 ss; Heinrich Kronstein, *Öffentlichrechtliche Elemente der Unternehmensverfassung (USA)*, pp. 201 ss; Olga Suica, *Öffentlichrechtliche Elemente der Unternehmensverfassung in Jugoslavien*, pp. 221 ss.

ordonnance du 17 août 1967 *relative à la participation des salariés aux fruits de l'expansion des entreprises* oblige « toute entreprise employant habituellement plus de 100 salariés, quelles que soient la nature de son activité et sa forme juridique... à garantir le droit de ses salariés à participer aux fruits de l'expansion de l'entreprise... » (22).

En Allemagne, la loi du 10 octobre 1953, relative à la cogestion ouvrière au sein des entreprises — loi dite « *Betriebsverfassungsgesetz* » — obligeait déjà tout établissement qui emploie plus de 100 travailleurs à constituer un *comité d'établissement* — « *Betriebsrat* » —; de même, en vertu de cette même loi, le conseil de surveillance — « *Aufsichtsrat* » — de toute société anonyme ou à responsabilité limitée devait comprendre un tiers de membres représentant le personnel de l'entreprise. En remplaçant cette loi du 1953, la nouvelle loi du 15 janvier 1972 — appelée aussi « *Betriebsverfassungsgesetz* » — a confirmé et étendu ces droits du personnel: un comité d'établissement doit être constitué non seulement en principe dans tout établissement employant plus de 5 ouvriers, mais aussi dans toute entreprise disposant de plusieurs établissements — « *Gesamtbetriebsrat* » —, et dans tout groupement d'entreprises organisés en Konzern au sens de l'article 18 alinéa 1 de la loi allemande sur les sociétés anonymes — « *Konzernbetriebsrat* » —.

En Suisse, le législateur n'est pas encore intervenu pour imposer une participation des travailleurs dans la gestion de l'entreprise, mais, sur la base d'accords, cette cogestion existe déjà dans un certain nombre d'entreprises suisses; au surplus, les syndicats ont récemment déposé une initiative politique tendant à inscrire dans la Constitution fédérale le principe d'une participation des travailleurs à la gestion des entreprises suisses (23).

5. En outre, l'idée de *l'autonomie de l'entreprise* a fait son chemin: elle apparaît plus nettement dans certaines législations spéciales, soit non seulement en droit du travail ou social, mais aussi en droit fiscal et dans le droit de la faillite.

22. Voir en ce qui concerne la législation française relative aux Comités d'entreprise: Philippe Suet, *L'application pratique de la législation du travail dans les entreprises*, Paris 1970, pp. 183 ss. 377 et 378; Paul Durand et R. Jaussaud, *Traité de droit du travail*, Paris 1947, tome I, pp. 463 ss.

23. Voir Lothar Kistler, *Betriebsgemeinschaft*, thèse de Fribourg 1953, notamment pp. 81 ss.

Voir aussi Hans Nawiascky, *Die Betriebs- und Berufsgemeinschaft als Rechtsproblem*, in: Beiträge zum Wirtschaftsrecht, Festgabe für den Schweizerischen Juristentag 1944 in St-Gallen, St Gall 1944, pp. 193 ss.

Or, la reconnaissance de cette autonomie dans diverses disciplines juridiques confère peu à peu à l'entreprise une existence propre, indépendante de la personne de son propriétaire dont elle a tendance à se séparer: «Der Betrieb ist wesensmässig auf eine gewisse Dauer angelegt und hat damit die Tendenz, sich von der Person des Gründers zu lösen und selbständig zu machen. Diese Tendenz zur Loslösung des Unternehmens von seinem Gründer und der Einzelpersönlichkeit findet sich besonders ausgeprägt, bei Grossbetrieben, zumal wenn diese eine eigene Rechtspersönlichkeit haben...» (24).

Dès lors, cette évolution de la notion d'entreprise pose aujourd'hui aux juristes un double problème fondamental : d'une part, la reconnaissance de cette notion juridique dans un certain nombre de disciplines juridiques particulières rend maintenant inévitable la recherche d'une *définition générale* applicable dans toutes les disciplines du droit; et, d'autre part, la question se pose de savoir comment et sous quelle *forme juridique* l'entreprise peut devenir un *sujet de droit* et n'être plus simplement un objet du droit (25).

«L'entreprise se présente comme une société organisée en vue d'une fin. Elle est une *institution* (26).

«Mais le juriste doit aller plus loin dans l'examen de ce phénomène économique; ne se contentant pas d'une description extérieure, il doit se livrer, dans ses recherches juridiques, à un double travail : d'une part, il analysera les *éléments constitutifs de l'entreprise* et posera les règles qui, à l'intérieur de l'entreprise, président aux relations réciproques de ces éléments; d'autre part, considérant l'entreprise dans la synthèse de ses éléments constitutifs, il examinera la *nature ju-*

24. Lothar Kistler, *Die Betriebsgemeinschaft*, thèse de Fribourg 1953, p. 17.

25. «L'unité de l'entreprise se manifeste surtout par son indépendance à l'égard de l'entrepreneur et du patrimoine de celui-ci...».

Roger Houin, *Société, Association et Entreprise en droit français*, in : Evolution et perspectives du droit des sociétés à la lumière des différentes expériences nationales, Milano 1968, pp. 93 ss, notamment 109.

26. Paul Durand, *Introduction à un rapport sur la notion juridique d'entreprise*, in : Recueil des travaux de l'Association Henri Capitant, tome III, Paris 1948, p. 49.

Il est intéressant de relever ici cette référence expresse à la théorie institutionnelle sur laquelle nous aurons l'occasion de revenir.

Voir Maurice Hauriou, *L'institution et le droit statutaire*, in : Recueil de législation de Toulouse, 1906, pp. 174 ss; Émile Gaillard, *La société anonyme de demain, la théorie institutionnelle et le fonctionnement de la société anonyme*, thèse de Lyon 1932.

ridique de cette synthèse pour rechercher comment elle peut être reliée, éventuellement par des droits réels ou des rapports d'obligation, à des éléments du monde extérieur ou à des personnes de la vie juridique. Si l'entreprise est l'atome de l'activité économique, le juriste a d'abord pour mission d'analyser les éléments de cet atome pour voir comment ils réagissent, et doivent réagir, les uns sur les autres; il lui faut ensuite rechercher comment cet atome se comporte, et doit se comporter, dans ses relations avec le monde extérieur, choses et personnes...» (27).

III. Les Éléments Constitutifs.

6. Si l'on tient compte du fait que l'entreprise est aujourd'hui l'objet de réglementations particulières dans des disciplines juridiques diverses, on est amené à rechercher les éléments d'une définition fonctionnelle, qui soit autant que possible valable en droit privé comme en droit public.

Or, il est deux manières différentes d'entreprendre cette recherche : d'une part, on doit étudier, d'un point de vue essentiellement économique, les divers éléments qui composent l'entreprise envisagée comme une unité de production et de distribution de biens ou de services; et, d'autre part, en se basant sur les textes juridiques disponibles, il importe de définir le concept juridique de l'entreprise. Si, au terme de ces deux études —en économie et en droit— on peut constater une certaine convergence des résultats, on peut alors admettre la validité et le bien fondé de la définition.

7. «La notion d'entreprise est avant tout en France une notion économique et sociale; elle exprime l'existence d'un ensemble d'éléments humains et matériels qui sont mis en œuvre par l'entrepreneur d'une façon rationnelle et permanente pour exécuter une tâche économique» (28).

«Ce sont trois sortes d'éléments qui, une fois réunis, donnent naissance à l'existence d'une entreprise... : en premier lieu, c'est l'activité commerciale proprement dite... régie par le droit commercial qui, vis-à-vis du droit commun, implique toute une série de modifica-

27. Joseph Hamel et Gaston Lagarde, *Traité de droit commercial*, tome I, Paris 1954, p. 245.

28. Roger Houin, *Société, Association et Entreprise en droit français*, in: *Évolution et perspectives du droit des sociétés à la lumière des différentes expériences nationales*, Milano 1968, pp. 93 ss, notamment 107.

tions... Deuxièmement, il faut mentionner les biens corporels et incorporels au moyen desquels l'exploitation est poursuivie... Troisièmement et dernièrement, la notion d'entreprise comprend, dans le droit allemand, la communauté de personnes qui, par la poursuite de la production ou du commerce, se forme au sein de l'exploitation...» (29).

Sans doute, ces deux définitions ne sont pas exactement identiques, mais elles ont en commun quelque chose d'important, en ce sens qu'elles mettent en évidence les trois éléments constitutifs de la notion économique de l'entreprise.

En premier lieu, l'entreprise exerce une certaine *activité économique*, en tant que unité de production et de distribution de biens ou de services. Sa raison d'être dans la vie économique est donc l'exploitation d'une activité déterminée, appelée à se répéter dans le temps, c'est-à-dire à durer.

Or, la production et la distribution de biens ou de services n'est-elle pas précisément le propre de l'activité commerciale ou de l'acte de commerce? De ce fait, la question a été posée de savoir si cette activité économique ne devait pas être retenue comme le critère de la commercialité.

En réalité, l'entreprise n'est pas nécessairement de nature commerciale : non seulement, elle peut exercer une activité que la tradition juridique définit comme civile — ainsi, par exemple, la production agricole, l'exploitation d'une mine ou l'exercice d'une profession libérale —, mais elle peut aussi accomplir un service public ou exister comme une entreprise nationalisée. A cet égard, il nous paraît significatif que les législations relativement récentes réglementent l'entreprise économique pour elle-même, quelles que soient sa forme juridique et la nature — commerciale ou civile, privée ou publique — de son activité : tel est notamment le cas du code civil italien de 1942 — dans lequel on a inséré un livre V sur l'entreprise et le travail — et des législations sociales, allemande et française, sur les comités d'entreprises (30).

29. Otto Sandrock, *Société et Association, Société et entreprise en droit allemand*, eodem loco, Milano 1968, pp. 167 ss, notamment 194 et 195.

30. On peut, cependant, remarquer que, par leur activité économique, les entreprises — quelle que soit la nature de cette activité — établissent, notamment avec leurs fournisseurs comme aussi parfois avec leurs clients, des relations d'affaires qui justifient l'application des règles du droit commercial, relatives à l'obligation de s'inscrire au registre du commerce et de tenir une comptabilité commerciale ou même à certains contrats commerciaux.

C'est pourquoi, sans retenir la notion d'entreprise comme le critère de la com-

En outre, il nous paraît intéressant de rappeler ici qu'en Suisse, la doctrine et la jurisprudence ont peu à peu dégagé de la disposition générale de l'article 28 du code civil la notion de la *personnalité économique* dont bénéficie, nous semble-t-il, chaque entreprise, quelle que soit sa forme juridique : l'exercice d'une activité économique ne doit pas être entravée par des mesures telles de boycott d'entreprises concurrentes qu'elles compromettent l'existence même d'une entreprise économique⁽³¹⁾.

En second lieu, l'exploitation de cette activité économique exige évidemment l'emploi de moyens matériels relativement importants : pour produire des biens de consommation, il faut, par exemple, pouvoir disposer de locaux, de matières premières, de l'outillage nécessaire à la transformation de ces matières et de fonds relativement importants, indispensables pour assurer le paiement du salaire des ouvriers et des autres dépenses que comporte cette activité de production. En outre, à ces biens corporels, s'ajoutent le plus souvent des biens incorporels, tels le droit au bail, la clientèle, le droit exclusif à des marques de fabrication ou de commerce et des brevets.

Le second élément constitutif de la notion économique d'entreprise est donc cet ensemble de biens, corporels et incorporels, de créances et de dettes, qui représente le *patrimoine de l'entreprise* et que l'on serait tenté de définir comme le fonds de commerce du droit français⁽³²⁾.

---

mercialité, nous pensons avec Jean Escarra que « cette notion de l'entreprise... permettrait d'attribuer le caractère commercial à des actes qui, sans être par eux-mêmes des actes de commerce, relèvent cependant du droit commercial, lorsqu'ils sont accomplis d'une manière technique, professionnelle, sous forme d'entreprise... ».

Jean Escarra, *Principes de droit commercial*, tome I, Paris 1934, p. 121.

31. Voir notamment en droit suisse l'arrêt du Tribunal fédéral suisse du 20 décembre 1960, dans la cause *Veuve Alfred Giesbrecht et Fils contre Vertglas*, ATF 86 II, pp. 365, J.T. 1961 I, pp. 164 ss (et les références de doctrine et de jurisprudence citées).

Voir en outre le *Recueil des travaux de l'Association Henri Capitant sur le boycottage*, vol. X, Paris 1956, pp. 49 ss.

32. « ... Le fonds de commerce est un ensemble d'éléments mobiliers corporels et incorporels qu'un commerçant groupe et met en œuvre en vue de satisfaire aux besoins de sa clientèle. Parmi les éléments corporels, se trouvent le matériel (important dans une entreprise industrielle) et les marchandises; les éléments incorporels comprennent généralement le nom commercial, l'enseigne, le droit au bail (important dans un commerce de détail où la clientèle est attachée à la boutique); il peut aussi y avoir des brevets d'invention, des marques de fabrique, des droits de propriété littéraire ou artistique, etc... ».

Or, du point de vue juridique, il semblerait possible de remarquer tout simplement que chacun de ces biens, corporels ou incorporels, entre dans le patrimoine de la personne, physique ou morale, qui exploite cette activité, c'est-à-dire du propriétaire de l'entreprise. Mais, en réalité, cet ensemble de biens a tendance à devenir une *universalité* jouissant en elle-même d'une certaine indépendance par rapport aux autres éléments du patrimoine du propriétaire.

«Mais plus récemment, on a tenté de faire de l'entreprise une institution juridique distincte de la personne de l'entrepreneur... L'intérêt de cette conception nouvelle serait de détacher l'entreprise de l'entrepreneur; ainsi s'expliquerait la permanence de l'entreprise, malgré le changement d'entrepreneur...» (33).

C'est ainsi que, dans certains pays, notamment en France, la législation autorise la vente, le nantissement ou le transfert par voie successorale de l'ensemble ou de certains éléments du fonds de commerce; de même, l'article 181 de notre code suisse des obligations définit les effets juridiques, en ce qui concerne la responsabilité vis-à-vis des tiers, de la cession d'une entreprise, c'est-à-dire en fait de son patrimoine avec actif et passif.

En outre, cette individualité du patrimoine de chaque entreprise apparaît aujourd'hui plus nettement : dans le domaine fiscal, par exemple, les biens faisant partie du patrimoine de l'entreprise sont parfois

---

«... Le fonds de commerce ne constituerait plus que le patrimoine de l'entreprise...».

Roger Houin et René Rodière, *Précis de droit commercial*, 6e édition, Paris 1970, pp. 167 et 168.

Toutefois, il faut préciser ici qu'en réalité, cette assimilation du fonds de commerce au patrimoine de l'entreprise n'est pas entièrement valable; selon la doctrine française, le fonds de commerce comprend certes des biens corporels mobiliers et des biens incorporels qui apparaissent au bilan, mais non pas les immeubles, ni les créances ou les dettes.

«Toutes les rubriques d'un fonds de commerce figurent, quoique différemment ordonnées au bilan de l'entreprise à laquelle ce fonds appartient... Mais, le bilan d'une entreprise comporte plus de rubriques que n'en peut comprendre un fonds de commerce, qui apparaît dès lors comme un ensemble inclus dans cet ensemble plus vaste qu'est le patrimoine de l'entreprise...»

«... l'ensemble '*fonds de commerce*' exclut en effet trois catégories de valeurs qui figurent au bilan de l'entreprise : les dettes, les créances et les immeubles...».

Paul Didier, *Droit commercial, I Introduction : les Entreprises*, Paris 1970, p. 629.

33. Roger Houin et René Rodière, *Précis de droit commercial*, op. cit., Paris 1970, p. 168.

soumis à un régime différent des biens faisant partie du patrimoine privé de l'entrepreneur (34); par ailleurs, il est intéressant de rappeler qu'en droit français, «un commerçant ou une société commerciale peut exploiter plusieurs fonds de commerce entièrement distincts par leur objet, même s'ils se trouvent dans le même lieu... Tous ces fonds de commerce font partie du patrimoine du commerçant (sauf constitution de filiales par une société...); et chacun répond de la totalité du passif de celui-ci, car le fonds de commerce n'a pas de passif propre (35). Mais chacun est un fonds particulier qui peut être vendu, loué, donné en nantissement de manière séparée...» (36).

Enfin, la notion économique de l'entreprise comprend encore un troisième élément essentiel, à savoir le *gouvernement* ou la *direction*, qui apparaît aujourd'hui toujours plus nettement séparée de la propriété : en effet, l'exploitation d'une activité de production ou de distribution exige non seulement des moyens matériels qu'apportent un ou plusieurs propriétaires, mais aussi l'élaboration d'une certaine politique, établie et accomplie par une ou plusieurs personnes capables de diriger cette communauté de travail que représente l'entreprise.

«Ceux qui «régissent» sont dans l'entreprise comme les gouvernants dans la société politique. Les directives émanent d'eux seuls, parce qu'ils sont les seuls responsables vis-à-vis de tous les intérêts en cause. Ceux qui appliquent ces directives participent à la «gestion»; ils ne sont responsables que vis-à-vis de ceux qui leur donnent et qui leur délèguent des attributions. Les premiers forment le pouvoir; les seconds la hiérarchie... Le nombre des entreprises qui appartiennent à un homme, à une famille ou à quelques familles alliées tend à diminuer assez rapidement.

34. Ainsi, par exemple, en Suisse, selon la législation fiscale fédérale «en vertu de l'article 21 alinéa 1 litt d' A.I.N., les bénéfices en capital obtenus dans l'exploitation d'une entreprise astreinte à tenir des livres, par l'aliénation ou la réalisation de biens, sont soumis à l'impôt pour la défense nationale. Un bénéfice en capital provient de l'exploitation de l'entreprise lorsque le bien aliéné ou réalisé faisait partie de la fortune commerciale. Si le bien appartenait à la fortune privée du commerçant, l'impôt n'est pas dû...».

Arrêt du Tribunal fédéral suisse, chambre de droit administratif, du 23 mai 1969 dans la cause *Pictet contre Administration fédérale des contributions*, ATF 95 I, pp. 169 ss ou S.J. 1970, pp. 295 ss, notamment 297.

35. En droit suisse, selon l'article 181 du code des obligations, le patrimoine de chaque entreprise comprend l'actif et le passif.

36. Roger Houin, et René Rodière, *Précis de droit commercial*, op. cit., Paris 1970, p. 169.

En France, il reste élevé parmi les firmes petites et moyennes. Il est déjà faible parmi les plus grandes. Sa décroissance est partout fatale. Faut-il en rappeler les raisons? Concentration accélérée par la libération des échanges et par la compétition qui s'ensuit; investissements hors de mesure avec les patrimoines des personnes les plus fortunées; fréquente incompétence des héritiers qui les oblige à passer la main, tout concourt à cette évolution...» (37).

8. Sur le plan juridique, le législateur s'est généralement abstenu de définir la *notion juridique d'entreprise* (38), laissant à la doctrine (39) —et parfois aussi à la jurisprudence— le soin d'en préciser les éléments constitutifs. En Suisse, cependant, l'Ordonnance fédérale sur le registre du commerce donne cette définition générale : «*Est réputée entreprise, au sens de la présente ordonnance, toute activité économique indépendante en vue d'un revenu régulier*» (40).

Ainsi, selon cette disposition réglementaire, comme aussi d'après les principaux ouvrages de doctrine, la notion juridique d'entreprise comprend également trois éléments : une activité économique organisée, l'indépendance économique ou juridique et la recherche d'un revenu —selon le droit suisse— ou d'un bénéfice, selon les droits français et allemand.

En droit et en économie, l'entreprise est donc d'abord une activité économique, de production et de distribution de biens ou de services.

Mais pour le juriste, ce premier élément n'est pas n'importe quelle activité : la notion juridique de l'entreprise comporte l'idée importante d'*organisation préalable*; selon le Tribunal fédéral suisse,

37. François Bloch-Laine, *Pour une réforme de l'entreprise*, Paris 1963, pp. 62 et 63.

38. Il est vrai qu'en France et en Allemagne, la doctrine se réfère souvent à l'article 1 du code de commerce, français ou allemand, mais en réalité, ces dispositions légales ne donnent aucune définition de la notion juridique d'entreprise, se contentant de dire ce qu'est le commerçant ou le «Kaufmann». De même, l'article 2082 du code civil italien de 1942 définit non pas l'entreprise, mais l'entrepreneur : «l'entrepreneur est celui qui exerce professionnellement une activité économique organisée dans le but de la production ou de l'échange de biens ou de services».

39. Voir notamment Jean Escarra, *Principes de droit commercial*, Paris 1934, pp. 119 ss; Paul Durand et R. Jaussaud, *Traité de droit du travail*, Paris 1947, pp. 409 ss; Jacques Treillard, *La doctrine juridique d'entreprise et l'expérience des nationalisations*, Revue trimestrielle de droit commercial, 1953, pp. 605 ss; Yves Lambert - Faivre, *L'entreprise et ses formes juridiques*, Revue trimestrielle de droit commercial, 1968, pp. 907 ss.

40. Article 52 alinéa 3 de l'Ordonnance du Conseil fédéral sur le registre du commerce, du 7 juin 1937.

qui se réfère d'ailleurs à l'opinion de Lyon - Caen et Renault (41), «l'entreprise est une *activité organisée*, consistant dans la répétition, envisagée d'emblée, d'affaires identiques et exercées en vue d'un revenu...»(42).

Ainsi, se posent en droit, les divers problèmes de l'organisation de cette communauté de travail que constitue l'entreprise : organisation, par le droit des sociétés notamment, des relations entre les dirigeants et ceux qui apportent à l'entreprise les moyens dont elle a besoin; organisation, par le droit social ou du travail, des relations entre les dirigeants et les employés de l'entreprise et, enfin, organisation, par le droit civil ou commercial, des relations de l'entreprise avec les tiers, c'est-à-dire des pouvoirs de représentation conférés aux fondés de procuration et autres mandataires commerciaux (43).

Mais, en outre et surtout, la doctrine a tendance aujourd'hui à voir dans cette définition de la notion juridique de l'entreprise —«activité organisée, consistant en la répétition, envisagée d'emblée, d'actes économiques identiques...»— un élément de *durée* ou de *continuité* : un acte isolé de production, d'échange ou de distribution, ne saurait être considéré comme une entreprise. Ainsi, dans un arrêt de 1954, le Tribunal fédéral avait bien remarqué que «l'entreprise —au sens de l'article 52 alinéa 3 de l'ordonnance sur le registre du commerce— est une activité organisée *destinée à durer...*» (44), bien que cette durée puisse être d'emblée limitée dans le temps (45).

Or, l'exigence de cet élément de durée a pour conséquence logique

41. Charles Lyon - Caen et Léon Renault, *Traité de droit commercial*, 2e édition, Paris 1893, volume I, no 132.

42. Arrêt du Tribunal fédéral, 1ère Cour civile, dans la cause *Plomb, dit Jack Rollan*, du 31 octobre 1958, ATF 84 I, pp. 487 ss, J.T. 1959 I, pp. 477 ss, S.J. 1959 pp. 569 ss.

43. Voir, notamment, en droit suisse les dispositions des articles 458 à 462 du code des obligations qui s'appliquent à toute entreprise commerciale, quelle que soit sa forme juridique.

44. Arrêt du Tribunal fédéral suisse, 1ère Cour civile, dans la cause *Oberwalliser Kreisspital contre Département de justice du canton du Valais*, du 9 décembre 1954, ATF 80 I, pp. 383 ss, J.T. 1955 I, pp. 284 ss.

45. Dans son arrêt du 31 octobre 1958, le Tribunal fédéral devait dire si une activité d'emblée prévue pour une période limitée à trois mois pouvait être considérée comme une entreprise : «selon la juridiction suisse...il importe peu que cette activité soit limitée dans le temps, sauf si elle s'étend sur une période si brève que la répétition organisée d'affaires identiques est exclue...».

Arrêt précité du 31 octobre 1958, ATF 84 I, pp. 487 ss, J.T. 1958 I, pp. 477, S.J. 1959, pp. 569 ss.

de séparer l'entreprise —destinée à durer— de la personne changeante de l'entrepreneur : l'entreprise acquiert ainsi une certaine *indépendance* par rapport à celui qui en est le propriétaire.

«... Der Betrieb ist wesensmässig auf eine gewisse Dauer angelegt und hat damit die Tendenz, sich von der Person des Gründers zu lösen und selbständig zu machen...» (46).

«Nous avons été amenés à constater dans le titre précédent la tendance très nette à l'*autonomie* de l'entreprise par rapport à l'entrepreneur individuel. Cette tendance n'a pu toutefois s'épanouir complètement, le principe de l'unité du patrimoine s'opposant en effet à ce que cette autonomie soit admise sans conteste. Cet obstacle sur lequel vient ainsi buter l'autonomie de l'entreprise individuelle, devrait normalement être absent dans le cas d'une entreprise sociétaire et tout particulièrement dans le cas d'une entreprise constituée sous la forme d'une société anonyme...» (47).

Le second élément constitutif de la notion juridique de l'entreprise est donc l'*indépendance* de l'entreprise: il se trouve d'ailleurs expressément mentionné à l'article 52 alinéa 3 de l'ordonnance fédérale sur le registre du commerce.

Mais, alors, la question se pose en droit de savoir si cette indépendance doit être économique ou juridique ou avoir les deux caractères.

A première vue, on pourrait être tenté de penser que seule la communauté juridiquement indépendante puisse être admise comme une entreprise au sens juridique du terme.

Mais, admettre une telle solution serait d'emblée préjuger de la réponse que nous devons donner au problème fondamental, qui est précisément de savoir s'il ne conviendrait pas à l'avenir de conférer la personnalité morale à l'entreprise elle-même, quelle que soit sa forme juridique et non pas à la corporation qui l'exploite.

Par ailleurs, il faut bien remarquer que, en droit positif actuel, il existe des entreprises —commerciales, industrielles ou autres— qui n'ont pas la personnalité juridique.

Ainsi, par exemple, un *groupe de sociétés* peut s'organiser en la for-

46. Lothar Kistler, *Die Betriebsgemeinschaft*, thèse de Fribourg, 1953, p. 17.

«Nach der noch heute vorbildlichen Begriffsbestimmung des Reichgerichts setzt der Begriff des Gewerbebetriebes beider betreffenden Tätigkeit das Dauernde, berufsmässige voraus...».

Voir aussi Schlegelberger, *Kommentar zum Handelsgesetzbuch*, 3e édition, Berlin 1955, volume I, p. 18.

47. Michel Despax, *L'entreprise et le droit*, thèse de Toulouse, Paris 1956, p. 103.

me simplement contractuelle —et non pas corporative— et pourtant il peut constituer une entreprise unique lorsque, du point de vue économique, il y a unité réelle de direction ou de gouvernement (48).

A l'inverse, au sein même d'une corporation ou d'une société jouissant de la personnalité juridique, il peut exister plusieurs entreprises différentes, de même qu'une seule personne physique peut exploiter plusieurs entreprises distinctes (49). A cet égard, la définition de la notion de *succursale* en droit positif suisse nous paraît significative : «d'après la jurisprudence constante du Tribunal fédéral, il faut entendre par succursale l'établissement commercial qui, dans la dépendance d'une entreprise principale dont il fait partie juridique, exerce d'une façon durable, dans des locaux séparés, une activité similaire, en *jouissant d'une certaine autonomie dans le domaine économique* et celui des affaires, de sorte qu'il pourrait, sans modifications profondes, être exploité d'une manière indépendante...» (50).

Enfin, la notion juridique d'entreprise comprend encore un troisième élément, qui est la recherche d'un *revenu régulier* (51) et auquel il semble possible de donner deux interprétations différentes.

En effet, la doctrine commerciale française ou allemande considère, du point de vue interne, cette notion de revenu comme synonyme de *bénéfice* : l'entreprise commerciale ou industrielle est alors envisagée comme le moyen, pour celui qui en est le propriétaire —individuel ou

48. «Les groupes ne sont qu'un résultat de la tendance actuelle de la concentration...»

«Mais, qu'est-ce qui cimente le groupe...? Incontestablement au point de vue économique c'est *l'entreprise*. Aussi le problème consiste-t-il à donner un encadrement juridique aux groupes en réglementant *l'entreprise de groupe*...»

«L'idée de base à laquelle il faut s'attacher est donc celle d'*entreprise*...».

Voir *Les groupements de sociétés*, rapport de synthèse, ou évolution et perspectives du droit des sociétés à la lumière des différentes expériences nationales, Milano 1968, pp. 21 ss, notamment 245.

49. Il est intéressant de remarquer à cet égard que chacune de ces différentes entreprises doit être inscrite sur le registre du commerce.

Voir, en droit suisse, l'article 56 de l'Ordonnance sur le registre du commerce du 7 juin 1937.

50. Arrêt du Tribunal fédéral suisse, 1ère Cour civile, du 17 mai 1955 dans la cause *Overseas Carbon and Coke Cy Inc.*, ATF 81 I, pp. 454 ss, J.T. 1956 I, p. 571, S.J. 1956, pp. 209 ss, notamment 212.

51. Selon l'article 52 alinéa 3 de l'ordonnance fédérale sur le registre du commerce... «est réputée entreprise... toute activité économique indépendante exercée en vue d'un *revenu régulier*...».

collectif— de tirer de cette activité économique un certain profit ou bénéfique; cette activité devrait ainsi être lucrative (52).

Sans doute, une telle interprétation pourrait paraître valable, à première vue, notamment dans le domaine du commerce privé : elle correspond à la définition classique de la notion d'entreprise dans l'économie libérale (53); de plus, elle pourrait justifier un rapprochement entre la notion d'entreprise et celle de société qui, précisément, comporte l'idée d'un bénéfice à partager entre les associés (54). Cependant, il est permis de contester le bien fondé de cette interprétation dite interne car, dans les secteurs public et privé, des activités économiques sont exercées souvent sans but lucratif et, pourtant, elles répondent à la définition générale de l'entreprise.

En revanche, le droit suisse voit, dans cette notion de revenu régulier, une référence aux relations externes de l'entreprise avec les tiers : «d'après la jurisprudence, la notion de l'industrie au sens large ne suppose pas nécessairement que l'activité économique ait pour fin la réalisation d'un bénéfice ou qu'en fait, elle réalise un gain...» (55).

Or, cette recherche d'un revenu régulier joue un rôle non négligeable dans le domaine du *registre du commerce* : lorsqu'il s'agit de dire si un commerçant a l'obligation de s'inscrire, on doit tenir compte de l'importance et de la fréquence des relations qu'il entretient avec les tiers; de ce point de vue, il importe peu que cette activité soit lucrative ou non. Selon le Tribunal fédéral, «le but du registre du commerce est de faire connaître, dans l'intérêt des tiers et du public en général, le titulaire de l'entreprise et les faits de portée juridique qui le concernent... Or, cet intérêt du public dépend non pas de la durée de l'activité mais de sa nature. Même si elle n'est exercée que pendant quelque temps, une activité peut entraîner des *relations d'affaires multiples et des engagements importants*, de sorte que le public doit pouvoir disposer, au sujet

52. Voir notamment Georges Ripert et René Roblot, *Traité élémentaire de droit commercial*, 6e édition, Paris 1968, p. 134.

Voir, en droit allemand, Schlegelberger, *Handelsgesetzbuch*, 3e édition, Berlin 1955, volume I, ad. § 1, note 23.

53. Voir M. F. Capet, *Théorie économique de l'entreprise*, 1. *Théorie et modèle classique de la firme*, in : *Encyclopaedia Universalis*, volume 6, p. 280.

54. Aux termes de l'article 1832 du code civil français, «la société est un contrat par lequel deux ou plusieurs personnes mettent quelque chose en commun en vue de partager le bénéfice qui pourra en résulter».

55. Arrêt du Tribunal fédéral suisse, 1ère Cour civile, du 9 décembre 1954, dans la cause *Oberwalliser Kreisspital contre Département de justice du canton du Valais*, ATF 80 I, pp. 383, J.T. 1955 I, pp. 285 ss, notamment 285.

de cette exploitation, des renseignements que fournit une inscription au registre du commerce...» (56).

C'est pourquoi, on peut se demander s'il ne conviendrait pas, dans l'intérêt des tiers, de déclarer obligatoire l'inscription au registre du commerce de toute entreprise ayant des relations d'affaires avec le public, sans avoir à tenir compte de sa nature privée ou publique : pratiquement, tel est d'ailleurs le cas de la plupart des entreprises privées, mais cette obligation devrait pouvoir être étendue aux entreprises publiques.

IV. Le Statut Juridique.

9. Considérée à l'origine comme un simple objet de propriété, l'entreprise s'est ainsi peu à peu séparée de la personne de son propriétaire — individuel ou collectif, privé ou public — pour devenir une communauté autonome, notamment en droit social.

La question fondamentale se pose donc maintenant de savoir si l'entreprise doit revêtir une certaine forme juridique pour exister en droit ou si, du fait de son indépendance économique, elle devrait aussi acquérir l'indépendance juridique et parvenir ainsi au rang d'un concept juridique distinct.

Dès lors, cette question est de savoir si la notion d'entreprise peut être réglementée par simple référence à un ou plusieurs concepts juridiques déjà connus ou si l'ordre juridique doit créer un nouveau concept qui serait celui de l'entreprise: «si le problème de la qualification juridique de l'entreprise est aujourd'hui si délicat à résoudre, c'est en effet qu'il est impossible de ramener l'entreprise à des notions classiques mieux connues...» (57).

Ainsi, en conclusion de son rapport présenté à l'Association Henri Capitant, Paul Durand posait cette question, en 1947 déjà : «on voit, au terme de cette analyse, le bouleversement des conceptions juridiques qu'apporte la notion de l'entreprise. Quels rapports s'établissent entre les notions de la propriété, de la société, du fonds de commerce, du contrat de travail et la notion nouvelle? L'entreprise parviendra-t-elle à la personnalité juridique?...» (58).

---

56. Arrêt du Tribunal fédéral suisse, 1ère Cour civile, dans la cause *Plomb, dit Jack Rollan*, du 31 octobre 1958, ATF 84 I, pp. 187 ss, J.T. 1959 I, pp. 477 ss, S.J. 1959, pp. 569 ss, notamment 572.

57. Michel Despax, *L'entreprise et le droit*, thèse de Toulouse, Paris 1956, p. 347.

58. Paul Durand, *La notion juridique de l'entreprise*, in : Travaux de l'Association Henri Capitant, tome III, Paris 1948, pp. 59 et 60.

10. Tout en admettant l'existence économiquement indépendante de cette communauté de travail, nombreux sont les auteurs qui estiment possible de ramener cette notion d'entreprise à des notions classiques déjà connues en droit et, par voie de conséquence, jugent inutile de créer un concept juridique nouveau : «Le problème qui se pose est celui de savoir s'il faut accepter dans notre arsenal juridique une nouvelle institution... Une nouvelle catégorie juridique ne peut être acceptée que si elle correspond à une nécessité juridique, sinon elle n'est qu'une pure formule. Au nom des besoins économiques, on nous propose la notion d'entreprise. Les besoins économiques des hommes sont très anciens. Depuis des siècles, les juristes travaillent sur les notions juridiques qui sont destinées à leur donner satisfaction. Je me demande si ces notions juridiques nouvelles correspondent vraiment à des besoins nouveaux...»⁽⁵⁹⁾.

En premier lieu, certains auteurs envisagent particulièrement l'ensemble des moyens matériels mis à la disposition de l'entreprise et ont, de ce fait, tendance à assimiler l'entreprise à la notion de *fonds de commerce*.

Mais, on a souvent remarqué que «la notion de fonds de commerce est une notion essentiellement patrimoniale. Le fonds de commerce ne comprend en effet que des biens, que ces biens soient corporels ou incorporels. Dans l'entreprise, au contraire, les éléments matériels sont intimement liés aux éléments humains et toute l'évolution moderne tend resserrer les liens qui unissent ceux-ci à ceux-là. Aussi bien, selon le mot du grand commercialiste italien Mossa, «ce serait appauvrir la notion d'entreprise que de la ramener à une notion purement patrimoniale...»⁽⁶⁰⁾.

En second lieu, en constatant que la notion d'entreprise a acquis son autonomie surtout dans le domaine du droit social, on pourrait être tenté de voir dans l'entreprise essentiellement une *communauté de travail* et de ramener ainsi la notion d'entreprise à un ensemble de rapports de travail⁽⁶¹⁾.

Mais assimiler l'entreprise à cette communauté de travail serait

59. Léon Julliot de la Morandière, intervention à la discussion sur *la notion juridique de l'entreprise*, in : Travaux de l'Association Henri Capitant, tome III, Paris 1948, pp. 156 et 157.

60. Michel Despax, *L'entreprise et le droit*, thèse de Toulouse, Paris 1956, p. 347 (et les références citées).

Voir aussi L. Mossa, *Trattato del nuovo diritto commerciale*, 1943, tome I, p. 337.

61. «La notion d'entreprise me paraît avoir surtout pour domaine celui des rapports du patron avec les salariés. Les différents exposés qui nous ont été présen-

aussi appauvrir la notion juridique d'entreprise dont on ne retiendrait qu'un seul des trois éléments constitutifs.

Enfin et surtout, la majorité des auteurs pensent, aujourd'hui encore, qu'il existe des liens très étroits entre la notion d'entreprise et le concept juridique de *société* : « la société, douée de personnalité civile, alors que l'entreprise ne l'est point, se superpose à l'entreprise dont elle constitue le support juridique, le revêtement extérieur, le représentant aux yeux des tiers, du public, des autorités... » (62).

Mais, en fait, cette assimilation de l'entreprise à la société a été envisagée de deux manières différentes.

Tout d'abord, on pourrait songer à se référer à la notion générale de société et admettre ainsi que l'entreprise économique revêt l'une des formes de sociétés reconnues en droit positif (63).

A première vue, il semblerait possible de retenir cette assimilation : la société et l'entreprise sont toutes deux des communautés qui — à l'exception de la société simple — jouissent d'une certaine indépendance. En outre, il est au moins un élément essentiel et commun à ces deux notions; «...c'est la mise en commun d'un apport. Celui-ci n'est pas en effet obligatoirement un apport en numéraire, mais peut tout aussi bien être constitué par un apport en 'industrie' et l'on peut parfaitement admettre que les travailleurs apportent leur industrie à l'entreprise... » (64). Ce point commun entre société et entreprise ne doit pas cependant nous dissimuler le véritable fossé qui sépare en réalité l'une et l'autre... » (65).

---

tés ont surtout mis l'accent sur les difficultés soulevées par ces rapports... Avons-nous besoin de la notion de l'entreprise pour résoudre ces difficultés? Est-ce que la vieille notion de contrat ne suffit pas?...»

Léon Julliot de la Morandière, intervention dans la discussion sur *la nature juridique de l'entreprise*, in : Travaux de l'Association Henri Capitant, tome III, Paris 1948, p. 158.

62. M. Metzler, rapport sur *la notion juridique de l'entreprise*, in : Travaux de l'Association Henri Capitant, tome III, Paris 1948, p. 65.

63. Il est vrai qu'il existe des entreprises individuelles. Mais on a fait remarquer parfois que ces entreprises individuelles ne remplissent pas toutes les conditions de la notion d'entreprise économique, mais demeurent artisanales.

64. Il faut bien rappeler ici qu'en réalité le droit des sociétés n'a jamais considéré les travailleurs dans l'entreprise comme des associés : tout le régime des responsabilités dans les sociétés de personnes ne saurait leur être appliqué; de même, dans les sociétés de capitaux, l'apport effectué par chaque associé ne peut être un apport en industrie.

65. Michel Despax, *L'entreprise et le droit*, thèse de Toulouse, Paris 1956, p. 352.

«La notion de société a pu servir aussi à dissimuler pendant longtemps l'entreprise : sa personnalité juridique et le patrimoine actif et passif qui en est l'attribut essentiel, sa structure reposant sur la collectivité des associés et sur leurs représentants, pouvaient masquer d'autant plus facilement la réalité de l'entreprise que celle-ci était essentiellement capitaliste et se distinguait mal de la personne de l'entrepreneur...»⁽⁶⁶⁾.

En réalité, la notion de société ne recouvre pas tous les éléments de la notion d'entreprise économique : elle concerne essentiellement le groupement des associés, c'est-à-dire de ceux qui fournissent ensemble les moyens matériels dont l'entreprise a besoin pour exploiter son activité économique; la notion de société demeure étrangère aux rapports qui existent entre l'entreprise et les personnes qui lui fournissent leur travail.

Au surplus, il apparaît évident qu'il existe de nombreuses entreprises qui ne revêtent pas la forme d'une société.

Dès lors, il ne nous paraît pas possible d'assimiler l'entreprise à la notion de société. «Pourtant le régime classique des sociétés ne peut aujourd'hui, et à plus forte raison ne le pourra à l'avenir, constituer le statut juridique de l'entreprise collective... C'est la conclusion d'ordre général qu'on peut tirer de l'ensemble des rapports...»⁽⁶⁷⁾.

11. Ensuite, d'une manière plus particulière, on a encore cherché à établir un parallélisme entre la notion d'entreprise et la *société anonyme*.

«En 1867, la construction du droit des sociétés anonymes par le législateur répondait à une conception bien précise de la société : *c'est le groupement constitué par les personnes qui se sont associées...*

«Cependant, une autre conception est possible et s'oppose à la précédente. Elle procède de l'évolution de la société qui fait apparaître la véritable nature de cette dernière. Dans cette seconde conception, *la société est la technique juridique destinée à donner à l'entreprise une existence et une organisation sur le plan juridique*. Au lieu de considérer la société comme un entrepreneur, c'est-à-dire comme un propriétaire qui exploiterait une entreprise au même titre qu'une personne physique, elle apparaît comme *l'ensemble des règles juridiques, des techniques et des*

66. Roger Houin, *Société, association et entreprise en droit français*, in : *Évolution et perspectives du droit des sociétés à la lumière des différentes expériences nationales*, Milano 1968, tome I, pp. 93 ss, notamment 109.

67. *Société, association et entreprise*, rapport de synthèse, eodem loco, Milano 1968, tome I, pp. 3 ss, notamment 28.

mécanismes destinés à permettre l'organisation juridique et la vie d'une forme de production ou de distribution, d'un organisme économique : l'entreprise» (68).

A première vue, cette thèse pourrait paraître séduisante : la société anonyme représente peut-être une forme d'organisation juridique permettant la concentration des moyens matériels nécessaires à l'entreprise et l'exploitation de cette activité commerciale ou industrielle selon les principes modernes d'organisation économique.

C'est d'ailleurs dans cette voie que le législateur paraît s'être dirigé, lorsqu'il a réformé le droit des sociétés anonymes : n'a-t-il pas introduit dans ce droit diverses règles précisément dans le but de faciliter l'adaptation du régime juridique de la société anonyme aux besoins de l'entreprise.

Ainsi, par exemple, lors de la révision du code fédéral des obligations en 1936, le législateur suisse a introduit les dispositions des articles 663 alinéa 2 et 674 alinéa 2, autorisant le conseil d'administration à faire des réserves latentes et l'assemblée générale des actionnaires à décider la constitution de réserves extraordinaires «dans la mesure nécessaire pour assurer d'une manière durable la prospérité de l'entreprise...». De même, en vertu de l'article 674 alinéa 3, cette assemblée générale peut aussi décider «d'opérer sur le bénéfice net des prélèvements pour créer et soutenir des institutions de prévoyance au profit d'employés et d'ouvriers de l'entreprise...».

En outre, en renonçant au système du conseil d'administration et en instituant le système du conseil de surveillance —Aufsichtsrat—, le législateur allemand de 1937 a permis la participation des travailleurs à la gestion, sans pour autant paralyser l'action de la direction de l'entreprise —Vorstand—; et le législateur français semble bien avoir agi dans le même but en introduisant, dans la loi du 24 juillet 1966, le régime du conseil de surveillance.

De leur côté, la jurisprudence et la doctrine ont eu tendance à faire ce rapprochement : souvent entreprise et société anonyme sont synonymes. De plus, on sait que la théorie contractuelle de la société anonyme a peu à peu cédé le pas à la théorie institutionnelle : la société anonyme apparaît de plus en plus comme une *institution* ayant son but propre et ses organes : «la société anonyme telle qu'elle existe aujourd'hui

---

68. Jean Paillusseau, *La société anonyme, technique d'organisation de l'entreprise*, thèse de Rennes, Bibliothèque de droit commercial, tome 18, Paris 1967, p. 4.

constitue une institution juridique extrêmement compliquée, dont les éléments sont nombreux et le fonctionnement complexe. La réglementation dont elle fait l'objet doit lui permettre de satisfaire certains besoins de la vie économique tout en assurant l'équilibre des droits, des obligations et des responsabilités de tous ceux qui, à un titre quelconque, collaborent à l'œuvre commune par leur travail ou leurs capitaux...» (69).

Or, il est frappant de remarquer que l'entreprise se trouve, elle aussi, dominée par cette notion de *l'institution* : «L'entreprise se présente comme une société organisée en vue d'une fin. Elle est une institution. On sait combien cette notion, profondément analysé du point de vue sociologique par Hauriou, est restée fuyante du point de vue juridique. Ce sera sans doute un des mérites de la théorie de l'entreprise que de permettre de préciser, dans un cas concret, le concept de l'institution...» (70). De même, en Allemagne, on sait que la doctrine a peu à peu développé une théorie semblable, celle dite de l'*Unternehmen am sich* (71).

Cependant, même si les analogies semblent importantes, nous ne pouvons pas adopter la thèse de l'assimilation de l'entreprise à la notion juridique de société anonyme. D'ailleurs, Jean Paillusseau ne semble pas avoir défendu cette thèse : «la société, notamment, est une personne qui permet la vie de l'entreprise. Toutefois, la société et l'entreprise sont des notions profondément différentes qu'il convient de distinguer soigneusement...» (72).

En fait, il est bien évident non seulement qu'il existe de nombreuses entreprises ayant revêtu une autre forme juridique que celle de la société anonyme, mais aussi qu'une même société anonyme peut exploiter plusieurs entreprises différentes de même qu'une seule entreprise peut parfois grouper plusieurs sociétés (73).

69. Paul-René Rosset, *Les tendances du nouveau droit suisse des sociétés*, in : Recueil des travaux offert par la Faculté de droit de Neuchâtel à l'occasion du centenaire de la fondation de l'Académie, Neuchâtel 1938, pp. 109 ss, notamment 125.

70. Paul Durand, *La notion juridique de l'entreprise*, rapport général, in : Travaux de l'Association Henri Capitant, tome III, Paris 1948, pp. 45 ss, notamment 49.

71. Voir à cet égard, notamment : Thomas Raiser, *Das Unternehmen als Organisation*, Berlin 1969; Fritz Brecher, *Das Unternehmen als Rechtsgegenstand*, Bonn 1953.

72. Jean Paillusseau, *La société anonyme, technique d'organisation de l'entreprise*, op. cit., Paris 1967, p. 102.

73. «Un arrêt remarquable de la Chambre sociale de la Cour de Cassation du 1er juillet 1965... complète la loi à propos des groupes de sociétés... «La Cour de

En outre et surtout, il convient de rappeler que l'entreprise, unité économique de production ou de distribution, apparaît comme un *carrefour d'intérêts* divers et parfois divergents : ses dirigeants ne peuvent pas se contenter de défendre ses intérêts, mais ils ont le devoir de respecter dans la mesure du possible les intérêts des personnes qui fournissent à l'entreprise les capitaux ou leur travail, ceux de la clientèle et des fournisseurs, c'est-à-dire les intérêts du public comme aussi, finalement, les intérêts publics. «La notion de l'entreprise peut cependant aussi engager l'intérêt public...» (74).

Or, n'est-il pas évident qu'une assimilation de l'entreprise à la société anonyme aurait pour conséquence — à notre avis injuste et injustifiée — de soumettre à ce devoir la seule société anonyme alors que les autres formes de sociétés pourraient se contenter de défendre leurs seuls intérêts et ceux de leurs associés?

V. Conclusion.

12. Ainsi, finalement, la question se pose encore de savoir si l'entreprise, que l'on a peu à peu dégagé d'autres notions juridiques, doit et peut exister comme *concept juridique* et quelle peut en être son utilité.

«En ce qui concerne l'utilité de la notion d'entreprise, un point me paraît acquis et il ne pouvait pas l'être. A la fin de ce débat, nul ne doute de l'existence d'une entité économique, représentée par le chef de l'entreprise et par ses salariés, pourvue d'une certaine organisation et où le personnel joue un rôle grandissant. Comment alors, ainsi que Planiol l'avait profondément senti, cette notion économique, sur laquelle repose toute notre vie moderne, ne trouverait-elle pas, tôt ou tard, sa traduction juridique?...» (75).

Cassation a estimé que c'était le même contrat de travail qui continuait et que, par suite, le salarié gardait son ancienneté auprès de la seconde société (dans laquelle il avait été muté); elle a justifié la solution en déclarant que malgré des personnalités juridiques distinctes, les deux sociétés étaient liées par une communauté d'intérêts. Il semble bien que celle-ci soit la caractéristique de l'entreprise, encore que ce dernier mot n'ait pas été employé par la Cour de Cassation...».

Roger Houin, *Société, association et entreprise en droit français*, in : *Évolution et perspectives du droit des sociétés à la lumière des différentes expériences nationales*, Milano 1968, pp. 93 ss, notamment 112.

74. Otto Sandrock, *Société et association, société et entreprise en droit allemand*, eodem loco, Milano 1967, pp. 167 ss, notamment 201.

75. Paul Durand, Conclusion à la discussion sur *la notion juridique de l'*

Sans doute, nombreux sont les auteurs qui, aujourd'hui, considèrent que l'entreprise économique n'est pas, en soi, un concept juridique nouveau se substituant à des notions juridiques traditionnelles, telles le fonds de commerce, le contrat, la société; sans doute aussi, il faut bien reconnaître que les diverses branches du droit positif continuent encore aujourd'hui à régler, chacune dans son domaine, les problèmes particuliers que pose l'entreprise économique, par référence à des notions traditionnelles.

Mais, si l'on admet l'existence de ce concept de l'entreprise, on doit alors se demander si, à l'avenir, il ne conviendrait pas de conférer la *personnalité juridique* à l'entreprise, qui jouit de l'indépendance économique (76).

Certains auteurs, notamment en France et en Allemagne, l'ont proposé (77); on a même affirmé que, depuis l'arrêt célèbre de la Chambre civile de la Cour de Cassation du 28 janvier 1954 (78), l'entreprise pouvait déjà jouir de la personnalité juridique en droit positif français.

Nous pensons, cependant, qu'une telle solution irait trop loin, car elle comporterait deux inconvénients qui nous paraissent graves : d'une part, la personnification de l'entreprise aurait pour conséquence logique

---

entreprise, in : Travaux de l'Association Henri Capitant, tome III, Paris 1948, p. 211.

76. A cet égard, on a remarqué que «l'entreprise est une réalité économique que préexiste à la société... La société n'est pas en elle-même une nouvelle forme de production qui coexisterait avec l'entreprise ou qui se substituerait à elle, mais simplement une forme juridique possible de cette dernière...».

Jean Paillusseau, *La société anonyme, technique d'organisation de l'entreprise*, thèse de Rennes, Paris 1967, p. 102.

77. «Nous avons pu voir dans le chapitre précédent la réserve, sinon l'hostilité, dont fait preuve une grande partie de la doctrine en face d'une éventuelle personnification de l'entreprise. Nous avons à cette occasion montré, en nous plaçant sur le plan théorique des controverses doctrinales, qu'une personnification de l'entreprise, loin d'être inutile, présentait un intérêt certain dans la mesure où en donnant à l'entreprise une armature juridique elle lui permet de ne pas rester en quelque sorte étouffée sous la personnalité de l'individu ou de la société qui l'exploite...».

Michel Despax, *L'entreprise et le droit*, thèse de Toulouse, Paris 1956, p. 377.

Voir Thomas Raiser, *Das Unternehmen als Organisation*, Berlin 1969, pp. 166 ss.

78. «La personnalité civile n'est pas une création de la loi; elle appartient en principe à tout groupement pourvu d'une possibilité d'expression collective pour la défense d'intérêts licites, dignes par suite d'être juridiquement reconnus et protégés...».

Arrêt de la Chambre civile de la Cour de Cassation française, du 28 janvier 1954, D. 1954, p. 217.

de créer une *dualité de personnes* (79), car à côté de cette personne morale — qui serait l'entreprise — il y aurait la personne, physique ou morale, qui l'exploite et dont on ne peut nier l'existence.

D'autre part, en droit fiscal, la personnification de l'entreprise rendrait inévitable dans tous les cas une *double imposition*; l'entreprise, comme personne morale, serait évidemment imposée sur ses revenus et sa fortune; en outre, la personne qui l'exploite serait, elle aussi, imposée sur les revenus qu'elle tire de cette entreprise et sur la fortune qu'elle a placée dans cette entreprise. De ce fait, on n'aurait évidemment plus aucun intérêt à exploiter une entreprise individuelle ou même une entreprise collective comme associé indéfiniment responsable ou commanditaire.

13. Mais, si l'entreprise ne peut donc pas jouir de la pleine personnalité juridique, il apparaît tout de même nécessaire d'en reconnaître l'existence, indépendante de la forme juridique qu'elle peut revêtir.

C'est pourquoi, nous nous demandons si, par référence à d'autres notions juridiques dont l'existence est reconnue mais ne jouissent pas de la pleine personnalité morale (80), l'entreprise économique ne peut pas être admise comme un *sujet de droit*, ou une *entité juridique*, «capable, sous sa raison de commerce, d'acquérir des droits et de s'engager, d'actionner et d'être actionnée en justice» (81).

Or, l'adoption de cette solution intermédiaire pourrait, à première vue, présenter un double avantage.

D'une part, elle permettrait de sauvegarder la diversité nécessaire des solutions que l'on apporte aux problèmes de la propriété et de la

79. Il est intéressant de remarquer ici que Michel Despax, tout en étant un partisan de la personnification de l'entreprise, a relevé précisément cet inconvénient. En citant P. Coulombel, il a écrit : «la société, personne morale, voit ainsi se dresser en elle l'entreprise comme sujet de droit rival... Certes on pourrait imaginer l'entreprise, institution autonome, à côté de la société dont elle ne viendrait pas troubler le bon fonctionnement. Société et entreprise seraient ainsi deux sujets de droit, deux personnes morales manifestant chacune des intérêts de nature différente...».

Michel Despax, *L'entreprise et le droit*, thèse de Toulouse, Paris 1956, p. 415.

Voir aussi P. Coulombel, *Le particularisme de la condition juridique des personnes morales de droit privé*, thèse de Nancy 1950, p. 202.

80. Ainsi, par exemple, en droit suisse, les sociétés en nom collectif ou en commandite ne jouissent pas, selon la doctrine et la jurisprudence actuelles, de la personnalité morale; et, pourtant, elles constituent des communautés ayant leur existence propre et, capables de ce fait, de s'engager juridiquement.

81. Voir l'article 562 du code suisse des obligations, applicable à la société en nom collectif.

responsabilité : le fonds de commerce demeurerait comme aujourd' hui la propriété de la personne —physique, collective ou morale— qui exploite l'entreprise; en outre, si les actifs de l'entreprise pouvaient ainsi constituer, en faveur des créanciers de l'entreprise, une première garantie, la responsabilité personnelle du propriétaire de l'entreprise subsisterait à titre subsidiaire (82).

Mais, d'autre part, la reconnaissance de l'entreprise économique comme une entité juridique pourrait faciliter l'établissement d'un *droit de l'entreprise* qui, de manière uniforme pour les divers types d'entreprises, devrait non seulement rechercher le juste équilibre entre les intérêts différents que l'entreprise doit sauvegarder, mais encore définir les rapports juridiques de l'entreprise avec son personnel, les tiers, les entreprises concurrentes et, aussi, avec l'Etat.

14. Doit-on finalement tenir pour irréaliste cette proposition intermédiaire de la reconnaissance de l'entreprise comme une entité juridique ou comme un sujet de droit «naissant»? (83).

Il faudrait évidemment entreprendre une étude approfondie avant de pouvoir répondre à cette question.

«C'est la conclusion d'ordre général qu'on peut tirer de l'ensemble des rapports. Sous la pression de la réalité économique et sociale de l'entreprise, le droit a reconnu qu'il était nécessaire de dépasser certaines notions traditionnelles. Il l'a fait jusqu'ici soit en faisant appel à des notions fragmentaires et non précises, soit en créant une notion unitaire mais, somme toute, limitée. Il s'agit finalement de parvenir à élaborer une notion assez large et pourtant bien définie, qui donne un encadrement juridique satisfaisant aux grandes structures économiques, en leur reconnaissant un statut juridique propre et la qualité de sujets de droit en tant que telles...

Ainsi pourra-t-on considérer, ou reconsidérer, tour à tour, le régime d'organisation du capital, la structure de la communauté de travail

82. On pourrait, à cet égard, se référer à la situation juridique de l'associé en nom collectif selon l'article 568 du code des obligations.

Cette solution serait d'ailleurs applicable, nous semble-t-il, au groupe de sociétés : dans la mesure où il constitue une entreprise, l'ensemble de ses biens représenterait la garantie de son passif, sans que l'on ait à se demander à quelle société du groupe ces biens pourraient appartenir.

83. C'est l'expression que Michel Despax a employé dans la conclusion de sa thèse.

Voir Michel Despax, *L'entreprise et le droit*, thèse de Toulouse, Paris 1956, pp. 411 ss.

en tant que telle, les règles concernant la combinaison soit des éléments réels, soit des éléments personnels, dont l'entreprise est composée.

A bien considérer, ce ne sont là que des aspects particuliers d'un même processus d'évolution. Ils sont tous étroitement liés et leur interdépendance apporte la preuve qu'après les économistes, même les juristes marchent vers une notion unitaire de l'entreprise.

Cette évolution confirme la valeur de l'intuition de Lorenzo Mossa, qui concevait l'entreprise comme «organisme vivant», comme combinaison de facteurs divers, réels et personnels, de forces de travail, de biens matériels et immatériels, vrai protagoniste de la vie juridique autant qu'économique» (84).

(Mars 1972)

---

84. *Société, association, entreprise*, rapport de synthèse, in : *Évolution et perspectives du droit des sociétés à la lumière des différentes expériences nationales*, Milano 1968, pp. 28 et 29.

ΑΘΩ Γ. ΤΣΟΥΤΣΟΥ

Ἀντιπροέδρου τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας

ΑΙ ΥΠΗΡΕΣΙΑΚΑΙ ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ

1. Ἐννοια καὶ χρησιμότης.

Χάριν τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων ἀναγκῶν, τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ὁποίων ὅλον ἐν καὶ περισσότερον ἀναλαμβάνει ἡ Δημοσία Διοίκησις, ἡ σύγχρονος προσπάθεια στρέφεται πρὸς τὴν αὐξήσιν τῆς ἀποτελεσματικότητος καὶ τῆς ἀποδόσεως τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ τούτου ἐξαρτᾶται τὰ μέγιστα ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος, ἡ περὶ τοῦ ὁποίου φροντίς ἀποκτᾶ ἰδιαιτέραν σημασίαν.

Ἀναγνωρίζεται γενικῶς ὅτι αἱ δημόσιαι θέσεις δέον νὰ εἶναι προσιταὶ εἰς ὅλους ὑπὸ ἴσους ὅρους καὶ ὅτι βάσις τῆς ἐξελέξεως τῆς σταδιοδρομίας τῶν δημοσίων υπαλλήλων δέον νὰ εἶναι ἡ ἀξία τούτων (1). Τοῦτο ἰσχύει κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰ σύγχρονα κράτη, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦν πολυάριθμον ὑπαλληλικὸν προσωπικόν, κατανεμημένον εἰς ὑπηρεσίας μεγάλας καὶ πολυπλόκουσ, ἀπαιτούσας ἰδιαιτέρας ἱκανότητος καὶ εἰδίκευσιν εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς λειτουργίας αὐτῶν. Ἐὰν ὅμως ἡ ἀξία ἀνεγνωρίζετο ἀνέκαθεν ὡς μέτρον ἀναδείξεως (2), παρετηρεῖτο πολλάκις ὅτι αἱ προσωπικαὶ σχέσεις, ἡ ἐμπιστοσύνη ἢ ἡ ἀντιπάθεια, ἡ εὐνοια ἢ ἡ δυσμένεια καὶ ἡ ἐξῶθεν ἐπέμβασις ἤσκουν ἐκάστοτε ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς προσλήψεως καὶ καταστάσεως τῶν προσώπων, τὰ ὁποῖα ἐκαλοῦντο νὰ ὑπηρετήσουν εἰς τὰς δημοσίας ὑπηρεσίας.

Ἄφ' ἧς κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐτέθησαν ἐν λειτουργίᾳ σοβαραὶ

1. Τοῦτο διεπιστώθη καὶ ὑπὸ τοῦ Διεθνoῦς Ἰνστιτούτου Διοικητικῶν Ἐπιστημῶν κατὰ τὸ 1957, ὅτε ἠρευνήθη εἰδικῶς εἰς διεθνή κλίμακα τὸ ζήτημα τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων. Ἴδε : *La notation, Technique de promotion au mérite*, Institut International des Sciences Administratives, (I.I.S.A.), Bruxelles, σελ. 3, 14 ἐπ. Πρβλ. Brian Chapman, *Politics and Administration*, «Revue Internationale des Sciences Administratives», I, 1958.

2. Δημ. Οἰκονόμου, *Ἡ ὀργάνωσις εἰς τὸ σύγχρονον Κράτος*, Ἀθήναι, 1961, σελ. 13 ἐπ. Ἱστορικῶς ἴδε : Γ. Πετροπούλου, *Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Λικαίου*, 1955, σελ. 38 ἐπ. F. Abbott, *Roman Political Institutions*, Chicago, 1901, σελ. 317 ἐπ. Gladden, *The Essentials of Public Administration*, 2α ἐκδ., London, 1958, σελ. 44 ἐπ.

διοικητικά υπηρεσία (3), οργανωθείσαι ἐπὶ τῇ βάσει ὀρισμένων κανόνων, ἐδημιουργήθη σὺν τῷ χρόνῳ σῶμα δημοσίων λειτουργῶν, ἀπολαβόντων ἀνεξαρτησίας καὶ προστατευομένων ἔναντι ἐξωϋπηρεσιακῶν ἐπεμβάσεων. Τὸ καλούμενον spoils system (σύστημα τῶν λαφύρων) ὑπεχώρησεν εἰς τὰς Ἑνωμένας Πολιτείας, ἐν Ἑλλάδι δέ, μετὰ τινος παλαιότερας προσπαθείας, ἀπὸ τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911, τὸ καθεστῶς τῆς μονιμότητος τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων ἐσταθεροποίησε τὴν ἐξ ἐπαγγέλματος δημοσίαν ὑπαλληλίαν.

Ἡ διάγνωσις καὶ ἀναγνώρισις τῆς ἀξίας τοῦ ὑπαλλήλου ἀποτελεῖ οὐσιώδη παράγοντα ἀποδοτικότητος τῆς δημοσίας υπηρεσίας, ἰσχυρὸν κίνητρον ἐργασίας διὰ τὸν ὑπάλληλον, κύριον μέσον καταπολεμήσεως τῆς ἀδιαφορίας καὶ μοιρολατρίας καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ καλουμένου «μανδαρινισμού». Εἶναι νοητοὶ διάφοροι τρόποι διαγνώσεως τῆς ἀξίας τοῦ ὑπαλλήλου, ὡς : ἡ ἀρχαιότης, αἱ ἐξετάσεις, τὰ ψυχοτεχνικὰ τέστ καὶ συνήθως τὸ εὐρέως ἐφαρμοζόμενον πρὸς τοῦτο μέσον : αἱ ὑπηρεσιακαὶ ἐκθέσεις. Δὲν ἀποκλείεται συνδυασμὸς πλείονων ἐκ τῶν μέσων τούτων.

Διὰ τῆς ὑπηρεσιακῆς ἐκθέσεως νοεῖται ἡ συστηματικὴ ἐκτίμησις καὶ στάθμισις τῆς ἀξίας τοῦ ὑπαλλήλου, ἐρευνωμένης ἀπὸ διαφόρων ἐπόψεων καθ' ὀρισμένην χρονικὴν περίοδον καὶ ἐπὶ τῇ βάσει δεδομένων κριτηρίων. Οὕτως, ὁ ἔλεγχος τῆς ἀξίας τῶν ὑπαλλήλων πραγματοποιεῖται περιοδικῶς καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς υπηρεσίας καὶ ἀποτελεῖ ὄδηγόν διὰ τὴν μεταχείρισίν των πρὸς ἀνύψωσιν τῆς ἀποδοτικότητος καὶ ἐν γένει βελτίωσιν τῆς υπηρεσίας (4).

Ἡ ἔννοια τῆς ὑπηρεσιακῆς ἐκθέσεως ἀπαντᾷται εἰς πάσας τὰς κατηγορίας τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, ἐμφανιζομένη ὑπὸ μορφήν ἐκθέσεων ἢ φύλλων ποιότητος τῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων, διαδοχικῶν σημειώσεων τῶν στρατιωτικῶν καὶ ἐκθέσεων ἐπιθεωρήσεως τῶν δικαστικῶν.

Προκειμένου περὶ τῶν στρατιωτικῶν, ἡ φύσις τῆς υπηρεσίας, ἡ ἰδιόζουσα θέσις αὐτῶν, ἡ ἐπιβαλλομένη πειθαρχία καὶ ἱεραρχικὴ ἐξάρτησις, ὑφ' ἃς τελοῦν, προσδίδει εἰς τὰς διαδοχικὰς σημειώσεις ἰδιαιτέραν σημασίαν, αὐστηρότητα καὶ ἰδιορρυθμίαν, μαρτυρουμένην καὶ ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν, περιλαμβάνοντος λ.χ. ἐνδείξεις, αἵτινες εἶναι δυσχερὲς νὰ νοηθοῦν ἐφαρμοζόμεναι ἐπὶ τῶν λοιπῶν ὑπαλλήλων, ὡς : ἀποφασιστικότης, δύναμις διοικήσεως, ἐκπαιδευτικὴ ἱκανότης, ἱκανότης ἀφομοιώσεως νέων ἐξελίξεων κ.ἄ.

Διάφορον, ἐλευθερικότεραν μορφήν, ἐμφανίζουν αἱ ἐκθέσεις ἐπιθεωρήσεως τῶν δικαστικῶν λειτουργῶν, αἱ ὁποῖαι προσαρμόζονται πρὸς τὴν ἐπιστημονικότητα τοῦ ἔργου καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ λειτουργήματος αὐτῶν. Προκειμένου περὶ τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων, ἡ περὶ αὐτῶν κρίσις ἐμφανίζει ἰδιομορφίαν ἀναλόγως τοῦ εἴδους τῶν προσόντων καὶ τῆς

3. H. Wolff, *Verwaltungsrecht*, I, 4η ἐκδ. 1961, σελ. 27 ἐπ., II, 1962, σελ. 313.

4. Roger Grégoire, *La fonction publique*, 1954, σελ. 227 ἐπ.

άπασχολήσεώς των, αναγνωρίζεται όμως ότι είναι δυνατή και αναγκαία η βασική ομοιομορφία εις τὸ ἔργον τῆς ἀξιολογήσεως αὐτῶν.

Ἄλλοτε, τόσον ἐν Ἑλλάδι, ὅσον καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, τὸ θέμα τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων δὲν ἐμελετᾶτο οὐδὲ ἐρρυθμίζετο κατὰ τρόπον γενικόν, ἀλλ' ἐκάστη ὑπηρεσία ἠκολούθει τὰς συνηθείας τῆς. Ἐν Γαλλίᾳ τὸ πρῶτον ὁ κῶδιξ τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων τῆς 19ης Ὀκτωβρίου 1946 περιέλαβε σχετικὰς διατάξεις⁽⁵⁾. Ἐν Ἑλλάδι ἡ καθιέρωσις τοῦ Ἑπαλληλικοῦ Κώδικος διὰ τοῦ νόμου 1811/1951 (Ἑ.Κ.), προσέδωκε σπουδαιότητα εἰς τὰς ἐκθέσεις ὑπηρεσιακῆς ἱκανότητος τῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων, καθ' ὅσον ἐν ἄρθρῳ 92 προεβλέφθη ἡ σύνταξις αὐτῶν περιοδικῶς⁽⁶⁾, ὡς ἀποτελουσῶν στοιχεῖα τῶν ἀτομικῶν φακέλων τῶν ὑπαλλήλων καὶ ἐρρυθμίσθησαν περαιτέρω λεπτομέρειαι τοῦ νομικοῦ καθεστῶτος τούτων. Οὕτω, κατασφαλίζεται διὰ νομικῶν διατάξεων ἢ κατάρτισις τῶν ἐκθέσεων καὶ θεσπίζεται ομοιομορφία περὶ τὴν τήρησιν καὶ τὰς συνεπείας αὐτῶν διὰ πάντας τοὺς διοικητικούς ὑπαλλήλους.

Ἡδη, αἱ ὡς ἄνω διατάξεις τοῦ Ἑ.Κ. κατηργήθησαν, ἀντικατασταθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἔως προσφάτου ν.δ. 4035/1971 «Περὶ τῶν τηρουμένων στοιχείων τοῦ προσωπικοῦ τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν καὶ νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου» (233). Διὰ τοῦ νομοθετήματος τούτου ἐπιδιώκεται ἡ συστηματικὴ τήρησις τῶν ἀτομικῶν φακέλων τῶν ὑπαλλήλων καὶ ἡ ἐξειδίκευσις τῶν περὶ τῶν στοιχείων τούτων κανονιστικῶν διατάξεων, διὰ τῆς παροχῆς ἐξουσιοδοτήσεων, ἐπιτρεπουσῶν ὅπως τὰ θέματα ταῦτα ρυθμίζονται λεπτομερῶς δι' ὑπουργικῶν ἀποφάσεων, ἐγκριουσῶν σχετικὰς πράξεις τοῦ Ἀνωτάτου Συμβουλίου Δημοσίων Ὑπηρεσιῶν (Α.Σ.Δ.Υ.). Διὰ τοῦ νομοθετήματος τούτου προβλέπεται, ἐν ἄρθρῳ 3, ἡ σύνταξις τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων ἐπὶ τῇ βάσει ἐνιαίου ὑποδείγματος κατὰ κατηγορίας τακτικῶν ὑπαλλήλων, ὡς καὶ μὴ τακτικῶν, καθοριζομένων καὶ τῶν ἄρων καὶ τῆς διαδικασίας γνωστοποιήσεως τοῦ περιεχομένου αὐτῶν διὰ τῶν ὡς ἄνω κατ' ἐξουσιοδότησιν ἐκδιδομένων κανονιστικῶν ἀποφάσεων^(6α).

Ἡ τήρησις τῶν ἐκθέσεων ἱκανότητος καθίσταται γενικὴ καὶ ἐπιβάλλεται ὑποχρεωτικῶς, αἱ διατάξεις δὲ περὶ αὐτῶν ἐντάσσονται εἰς τὸ σύνολον τῶν κανονιστικῶν διατάξεων περὶ τῆς καταστάσεως τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων. Αἱ

5. A. Plantey, *Traité pratique de la fonction publique*, II, 1963, σελ. 442. Hubert Thierry, *La notation des fonctionnaires*, Rec. Dalloz, 1954, σελ. 81 ἐπ. V. Silvera, *La fonction publique et ses problèmes actuels*, 1969, σελ. 295.

6. Ἡ διάταξις αὕτη ἐπεξετάθη καὶ ἐπὶ τῶν ὑπαλλήλων τῶν νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου διὰ τοῦ ἀπὸ 23 - 31/12/1955 β. δ/τος (φ. Ε.Κ. Α', 357).

6α. Ἐπίσης σχετικαὶ διατάξεις ἐτέθησαν εἰς τὸ ν. δ. 962/1971 περὶ κώδικος δικαστικῶν λειτουργῶν, ἄρθρ. 126, 128 ἐπ. καὶ εἰς τὸ ν.δ. 1025/1971 περὶ κώδικος καταστάσεως δικαστικῶν ὑπαλλήλων, ἄρθρ. 88.

διατάξεις αὐται ἀποβλέπουν πρωτίστως εἰς τὸ συμφέρον τῆς ὑπηρεσίας καὶ δὴ εἰς τὴν μόνωσιν κρίσεως ὑπὸ τῶν ἀποφασίζόντων τὰς ὑπηρεσιακὰς μεταβολὰς ὀργάνων, δι' ἃ καὶ εἶχον ἐνταχθῆ εἰς τὸ περὶ μεταβολῶν τῆς καταστάσεως τῶν ὑπαλλήλων μέρος 5ον τοῦ Ὑ.Κ.

Εἰδικώτερον, ἢ εἰκῶν, ἦτις ἐκ τῶν ἐκθέσεων τούτων συνάγεται δι' ἕκαστον ὑπάλληλον, βοηθεῖ εἰς τὴν διενέργειαν τῶν προαγωγῶν, δι' ὧν ὁ ὑπάλληλος καταλαμβάνει ἀνωτέραν κενὴν θέσιν, ἢ εἰς τὰς παροχὰς προσωξήσεως τοῦ μισθοῦ λόγῳ εὐδοκίμου ὑπηρεσίας. Τῶν δύο τούτων εἰδῶν προαγωγῆς ἀντιστοιχούντων εἰς τὰ ἐν Γαλλίᾳ γνωστὰ ἀφ' ἐνὸς ὡς *avancement d' echelon ou de traitement*, συνιστάμενον εἰς αὐξήσιν τῶν ἀποδοχῶν ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ βαθμοῦ, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὡς *promotion de grade ou hierarchique*, ἦται μεταβολὴν βαθμοῦ καὶ συνήθως καθηκόντων. Εἰς ἡμᾶς ὑφίσταται καὶ ἡ προαγωγὴ εἰς ἐνιαίας ὀργανικὰς θέσεις, ἀρθρ. 40, παρ. 3 Ὑ.Κ., ἐντὸς τῶν ὁποίων οἱ ὑπάλληλοι ἐξελίσσονται προαγόμενοι κατὰ βαθμὸν ἄνευ κενώσεως ἀνωτέρας θέσεως καὶ πολλάκις ἄνευ μεταβολῆς καθηκόντων.

Ἄλλὰ καὶ εἰς πολλὰς ἑτέρας περιπτώσεις λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν αἱ ὑπηρεσιακαὶ ἐκθέσεις, ὡς διὰ τὴν ἐπιλογὴν τῶν καταλλήλων προκειμένου περὶ τοποθετήσεως εἰς διαφόρους θέσεις, περὶ μετατάξεως ἢ μεταθέσεως, διὰ τὴν παροχὴν ἠθικῶν ἀμοιβῶν ἢ ἐπιβολὴν πειθαρχικῶν κυρώσεων, διὰ τὴν ἀπόλυσιν λόγῳ ἀνεπαρκείας καὶ τὴν ἐν γένει μεταχειρίσιν τῶν ὑπαλλήλων κατὰ τὸν συμφερότερον διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τρόπον (?).

Σημειωτέον, ἐν τούτοις, ὅτι αἱ ὑπηρεσιακαὶ ἐκθέσεις δὲν ἀποτελοῦν τὰ μόνον στοιχεῖα, ἅτινα λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν καὶ ἐκτιμῶνται ὑπὸ τοῦ κρίνοντος ὀργάνου, συνήθως τοῦ ὑπηρεσιακοῦ συμβουλίου, κατὰ τὴν διενέργειαν τῶν ὡς ἄνω μεταβολῶν τῆς ὑπηρεσιακῆς καταστάσεως τοῦ ὑπαλλήλου, καθ' ὅσον τὸ ἀρμόδιον ὄργανον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δεσμευθῆ ἀπολύτως ἐκ τῶν κρίσεων τῶν συντακτῶν τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων, δηλαδὴ τῶν προϊσταμένων τοῦ ὑπαλλήλου. Ἔτερα στοιχεῖα καὶ αἱ προσωπικαὶ γνῶμαι τῶν μελῶν τοῦ κρίνοντος ὀργάνου δύνανται νὰ βαρύνουν ἐκάστοτε εἰς τὴν κρίσιν αὐτοῦ. Εἰδικῶς ἐπὶ τῶν προαγωγῶν κατὰ τὸ ἄρθρον 101 Ὑ.Κ. τὸ ὑπηρεσιακὸν συμβούλιον λαμβάνει ὑπ' ὄψιν πρὸς σχηματισμὸν τῆς κρίσεώς του τὰ διάφορα στοιχεῖα τοῦ ἀτομικοῦ φακέλλου τοῦ ὑπαλλήλου καὶ δὴ τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰ τυπικὰ αὐτοῦ προσόντα, τὰς ἠθικὰς ἀμοιβὰς, τὸν χρόνον τῆς ὑπηρεσίας κ.λπ., τὰ τοῦ πειθαρχικοῦ ἐλέγχου, τὰς προσωπικὰς γνώσεις ἢ ἀσφαλεῖς πληροφορίας τῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου καὶ πᾶν ἐν γένει κατὰ τὴν κρίσιν του χρήσιμον στοιχεῖον ἢ ἔγγραφο.

Ἴνα στηριξῆ ὁμως τὸ ὑπηρεσιακὸν συμβούλιον δυσμενῆ τινα κρίσιν περὶ

7. Ambrosius - Schütz - Ulland, *Beamtengesetz für Nordrhein - Westfalen*, 3η ἐκδ. 1963, σελ. 465.

τοῦ ὑπαλλήλου ἐπὶ στοιχείων ἀντιτιθεμένων πρὸς τὰ διαλαμβανόμενα εἰς τὰς περὶ αὐτοῦ ὑπηρεσιακὰς ἐκθέσεις, συντασσομένης ὑπὸ τῶν προϊσταμένων του, ἐχόντων ἄμεσον ἀντίληψιν περὶ τῶν ἐν γένει οὐσιαστικῶν αὐτοῦ προσόντων καὶ μειονεκτημάτων, δέον τὰ στοιχεία ταῦτα νὰ βεβαιοῦν συγκεκριμένας ἐκδηλώσεις τοῦ ὑπαλλήλου, ἐξ ὧν δύναται νὰ αἰτιολογηθῇ κρίσις ἀντιτιθεμένη πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων. Συνεπῶς, αἱ πρὸς τὰς διαπιστώσεις τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων διατυπούμεναι ἀντίθετοι κρίσεις χρήζουν αἰτιολογίας, ἥτις δύναται νὰ προκύπτῃ ἐξ ἐτέρων στοιχείων τοῦ ἀτομικοῦ φακέλου τοῦ ὑπαλλήλου ἢ ἐξ ἐιδικῆς βεβαιώσεως τοῦ κρίνοντος ὄργάνου καὶ δὴ ἐν τῷ πρακτικῷ τοῦ ὑπηρεσιακοῦ συμβουλίου (πρβλ. Σ.τ. 'Ε. 364/1970, 838/1971).

2. Περιεχόμενον.

Πράγματι, διὰ τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων παρέχεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν καὶ εἰδικῶς εἰς τοὺς ἀρμοδίους, ὅπως ἀποφασίσουν περὶ τῶν διαφόρων ὑπηρεσιακῶν μεταβολῶν, πίναξ τῶν προτερημάτων καὶ μειονεκτημάτων, τῶν προσόντων καὶ ἐλλείψεων καὶ τῶν ἰδιαιτέρων ἱκανοτήτων τοῦ ὑπαλλήλου. Συγχρόνως ἐπισημαίνονται εἰς τὸν ἐνδιαφερόμενον ὑπάλληλον αἱ ἐπιτυχίαι καὶ αἱ ἀστοχίαι, αἱ ἀρεταὶ καὶ τὰ ἐλαττώματά του καὶ ὑποδεικνύεται ἡ κατεύθυνσις πρὸς τὴν ὁποίαν δέον νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν καὶ τὰς προσπάθειάς του. Συνεπῶς ἐκ τῆς ἐκθέσεως δέον νὰ προκύπτουν : ἡ διαπιστωθεῖσα ἱκανότης τοῦ ὑπαλλήλου, ἡ ἀπόδοσις αὐτοῦ εἰς τὴν διεξαχθεῖσαν ἐργασίαν καὶ ἡ προοπτικὴ τῆς μελλοντικῆς αὐτοῦ χρησιμοποίησεως. Χαρακτηριστικῶς, ἐν Γερμανίᾳ ἀπαιτεῖται, ὅπως ἐξακριβουῖται καὶ ἐὰν ἡ ἀπόδοσις τοῦ ὑπαλλήλου εἶναι ἀνάλογος τῶν ἱκανοτήτων αὐτοῦ⁽⁸⁾.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σκοπῶν τούτων καθορίζεται τὸ περιεχόμενον τῆς ὑπηρεσιακῆς ἐκθέσεως. Τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ ἀφίεται εἰς τὴν ἐλευθέραν κρίσιν τοῦ συντάσσοντος, εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ περιορίζεται ἐπὶ τῇ βάσει προκαθορισμένου ὑποδείγματος⁽⁹⁾. Τοιοῦτον ὑπόδειγμα καθωρίσθη τὸ πρῶτον γενικῶς ἐν Ἑλλάδι πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν σχετικῶν διατάξεων τοῦ Ὑ.Κ. διὰ τῆς ὑπ' ἀρ. 9/Α/1955 ἐγκυκλίου τοῦ Ἀνωτάτου Συμβουλίου Δημοσίων Ὑπηρεσιῶν (Α.Σ.Δ.Υ.)⁽¹⁰⁾.

Τὰ ὑποδείγματα ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων καταρτίζονται κατὰ τρία συστήματα : ἤτοι α) τὸ αὐτὸ ὑπόδειγμα γενικῶς διὰ πάσας τὰς ὑπηρεσίας, β) ἰδιαι-

8. Ambrosius κ.τ.λ., ἐνθ. ἀν., σελ. 466 ἐνθα καὶ σχετικὴ νομολογία. Hartmann - Jansen, Bayerisches Beamtengesetz, 3η ἐκδ. 1967, σελ. 143.

9. Συγκριτικὴν ἐπισκόπησιν τῶν ἀνὰ τὰς διαφόρους χώρας ἀκολουθουμένων συστημάτων ἴδε ἐν I.I.S.A., La notation, ἐνθ. ἀν. σελ. 39 ἐπ.

10. Χρ. Φθενάκη, Σύστημα Ὑπαλληλικοῦ Δικαίου, Γ' 1967, σελ. 12.

τερον καθ' ύπηρεσίας, κατηγορίας και ἀρμοδιότητας ὑπαλλήλων, γ) βασικὸν ὑπόδειγμα, μετ' ἀποκλίσεων εἰς τὰς λεπτομερείας κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις εἰδικωτέρων κατηγοριῶν.

Ἡ κατάρτις τοῦ περιεχομένου τῆς ἐκθέσεως ἀποτελεῖ ἔργον λίαν δυσχερές, καὶ ἐνεφάνισε κατὰ καιροὺς μεγάλην ποικιλίαν, τόσον ἐν Ἑλλάδι, ὅσον καὶ εἰς ἄλλας χώρας. Ἡ ἐκτίμησις τῶν στοιχείων τοῦ ὑπαλλήλου διατυπῶνται εἴτε δι' ἀριθμῶν (βαθμῶν) εἴτε δι' ἐκφράσεων¹¹). Αἱ ἐκφράσεις αὗται ἄλλοτε περιορίζονται εἰς μονολεκτικούς χαρακτηρισμούς, ὡς λ.χ. ἐξάρετος, ἄριστος, λίαν καλός, καλός, μέτριος, κακός, ἄλλοτε δὲ ἐπεκτείνονται εἰς ἐκτενεῖς περιγραφάς, ἢ καὶ ἐπεξηγοῦνται δι' αἰτιολογῶν περιχουσῶν διαφόρους παρατηρήσεις. Αἱ κρίσεις αὗται διατυπῶνται συνήθως ὡς ἀπάντησις εἰς συγκεκριμένα στοιχεῖα καὶ ιδιότητος, εἰς τὰς ὑποίας ἀναλύεται ἡ συνολικὴ τοῦ ὑπαλλήλου εἰκὼν, τελικῶς δὲ διατυπῶνται ἡ γενικὴ ἐκτίμησις περὶ αὐτοῦ.

Τὰ εἰδικώτερα στοιχεῖα κρίσεως ἀναφέρονται συνήθως εἰς τὴν ἀντίληψιν, τὸν ζήλον, τὸ ἦθος, τὴν γενικὴν μὀρφωσιν, τὰς ἐπαγγελματικὰς γνώσεις, τὴν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ συμπεριφορὰν, τὴν μεθοδικότητα καὶ συστηματικότητα τῆς ἐργασίας, τὴν ταχύτητα καὶ ἀποδοτικότητα, τὴν ἀκρίβειαν ἐν τῇ ἐκτελέσει κ.λπ. Κατὰ κανόνα οἱ κρινόμενοι κατατάσσονται εἰς τρεῖς βασικὰς διακρίσεις: α) τὴν ὑπὲρ τὸν μέσον ὅρον, β) τὴν τοῦ κανονικοῦ μέσου ὅρου, γ) τὴν ὑπολειπομένην τοῦ μέσου ὅρου. Ἐνίοτε ὅμως, ἀναλόγως τῶν ἀκολουθουμένων συστημάτων, ἐπιχειροῦνται κατατάξεις πλείονων βαθμίδων, κατὰ μίμνησιν σχολικῆς βαθμολογίας.

Ἡ μέθοδος ἐκτιμήσεως τῶν εἰρημένων στοιχείων ἐμφανίζει διεθνῶς πολλὰς παραλλαγὰς. Ἐν Εὐρώπῃ ἀποδίδεται κατὰ κανόνα μεγαλυτέρα βαρῦτης εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς προσωπικότητος τοῦ ὑπαλλήλου καὶ τῶν ἐν γένει προσωπικῶν παραγόντων, οἱ ὅποιοι τὸν χαρακτηρίζουν. Εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς ἀποδίδεται σημασία εἰς ἀντικειμενικὰ στοιχεῖα καὶ ὑλικὰ δεδομένα, λόγῳ δὲ καὶ τῆς ἐκεῖ παρατηρουμένης εἰδικεύσεως ἐκτιμᾶται περισσότερον ἢ συγκεκριμένη ἐργασία ἐκδηλουμένη συνήθως ποσοτικῶς, ὡς λ.χ. διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐγγράφων, τοῦ ἀριθμοῦ τῶν λαθῶν, τῆς τάξεως ἐν τῇ ἐργασίᾳ κ.λπ. Ἀντιθέτως, ἐν Εὐρώπῃ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ὁ ἀνθρώπινος παράγων διὰ τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς ἐμπειρίας, ἄνευ ἀνάγκης καταμετρήσεως συγκεκριμένων ὑλικῶν στοιχείων¹²).

Ἐκτὸς τῆς ἐπιλογῆς τῶν χρησιμοποιηθησομένων κριτηρίων, πρόβλημα

11. I.I.S.A., *La notation*, ἐνθ. ἀν. σελ. 37 - 38. Συνδυασμὸν ἀριθμητικοῦ βαθμοῦ καὶ συμπερασματικῆς ἐκτιμήσεως καθιεροῖ ἡ γαλλικὴ νομοθεσία: A. de Laubadère, *Traité Elementaire de Droit Administratif*, II 1963, σελ. 62.

12. Robert Mossé, *Les systemes américains de notation des fonctionnaires*, «Revue Administrative», 1949, σελ. 634 ἐπ.

παρουσιάζει και ή αξιολόγησις αὐτῶν, ὥστε νά ἀποδοθῆ εἰς ἕκαστον ή ἀνάλογος βαρύτης. Περαιτέρω ἀνακύπτει τὸ ζήτημα τῆς συναγωγῆς ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους τῆς συνολικῆς ἐκτιμῆσεως, ἥτις δύναται νά χωρήσῃ ἐλευθέρως κατὰ προσωπικὴν κρίσιν ή ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένων κανόνων κατὰ τρόπον μηχανικόν. Ἡ κατάρτισις ὑποδείγματος μετὰ λεπτομερειῶν περιορίζει τὴν ἐλευθέραν και κατ' ἐμπειρικόν τρόπον διατύπωσιν τῆς ἐκθέσεως και κατ' ἀκολουθίαν και τὴν ὑποκειμενικὴν ἐκτίμησιν τοῦ κρίνοντος, και ἐνισχύει τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ ἔργου (13).

Τὸ ὑπόδειγμα τῆς μνησθείσης 9/A/1955 ἐγκυκλίου τοῦ Α.Σ.Δ.Υ., περιλαμβάνεν ὀλίγα γενικὰ και περιληπτικὰ κριτήρια και δὴ τὰ ἐξῆς :

- α. Θεμελιώδη καθήκοντα και περιορισμοὶ τοῦ ὑπαλλήλου.
- β. Εἰδικὰ καθήκοντα τοῦ ὑπαλλήλου.
- γ. Πειθαρχικὰ ἀδικήματα και ἠθικαὶ ἀμοιβαί.
- δ. Χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα.
- ε. Συμπέρασμα και πρότασις περὶ προαγωγῆς.

Ἡ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦτο κατάρτισις τῶν ἐκθέσεων, ἐκρίθη σὺν τῶν χρόνῳ ὅτι ἐνεῖχε μειονεκτήματα, καθ' ὅσον συνεπήγετο τὴν διατύπωσιν γενικῶν και ἀορίστων χαρακτηρισμῶν, ἐκτιμωμένων ὑπὸ διάφορον ἐκάστοτε ἔννοιαν και διὰ διαφόρου ὀρολογίας, μὴ ἐπιτρεπούσης τὴν σύγκρισιν τῶν ὑπαλλήλων, τὴν μὴ ἀκριβοδικαίαν αξιολόγησιν και τὴν διατύπωσιν ἀναιτιολογήτων κρίσεων, τὴν ἔλλειψιν συναφείας μεταξὺ τῶν ἐπὶ μέρους κρίσεων και τοῦ συμπεράσματος, ὡς και τὸ ἀσύνδετον τῶν κρίσεων τοῦ συντάσσοντος τὴν ἐκθεσιν και τῶν ἐπ' αὐτῆς γνωματευόντων.

Οὕτω, κατόπιν νέας μελέτης, ἀνεθεωρήθη ὁ τρόπος συντάξεως τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων διὰ τῶν ὀδηγιῶν τοῦ Α.Σ.Δ.Υ. ὑπ' ἀρ. 9 Β/1969, διὰ τοὺς ὑπαλλήλους Α' κατηγορίας και 9 Γ/1969 διὰ τοὺς ὑπαλλήλους Β' κατηγορίας, κατὰ τὴν διαίρεσιν εἰς κατηγορίας τῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων τὴν εἰσαχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 38 τοῦ Ὑ.Κ. Τὸ νέον τοῦτο σύστημα συντάξεως τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων συνεπληρώθη και ὠλοκληρώθη διὰ τῶν ὑπ' ἀρ. 9Δ/1971 ὀδηγιῶν τοῦ Α.Σ.Δ.Υ., ἐπεκταθὲν μετ' ἀναλόγων προσαρμογῶν εἰς τοὺς ὑπαλλήλους Γ' κατηγορίας, ὡς και τοὺς ἐπὶ θητεία και ἐπὶ συμβάσει ὑπαλλήλους. Διὰ πάσας τὰς κατηγορίας ταύτας ὑπαλλήλων καθωρίσθησαν ἴδια ὑποδείγματα, καλούμενα διὰ τὰς Α' και Β' κατηγορίας «Ἐκθέσεις ὑπηρεσιακῆς δράσεως και ἐπιδόσεως», διὰ τὴν Γ' κατηγορίαν «Ἐκθέσεις ὑπηρεσιακῆς ἱκανότητος» και διὰ τοὺς ἐπὶ συμβάσει ὑπαλλήλους «Φύλλα ποιότητος».

Ἡ ἀναλυτικότης και λεπτομερῆς κατάρτισις τῶν νέων ὑποδειγμάτων σκοπεῖ τὴν πλήρη περιγραφὴν και ἀπεικόνισιν ἐκάστου ὑπαλλήλου, τὴν ἐνό-

13. I.I.S.A., *La notation*, ἐνθ. ἀν., σελ. 39 ἐπ. Ὑπόδειγμα περιεχομένου ὑπηρεσιακῆς ἐκθέσεως εἰς Χρ. Φθενάκη, *Σύστημα*, ἐνθ. ἀν., Γ', σελ. 20 ἐπ.

τητα κριτηρίων και διατυπώσεων, και την κατοχύρωσιν τῆς ὀρθότητος τῶν κρίσεων. Ἡδη, τὸ ἄρθρον 3 τοῦ ν.δ. 1035/1971 καθιεροῦ ἑνιαίαν ὁρολογία τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων, ἃς ἀποκαλεῖ «Ἐκθέσεις οὐσιαστικῶν προσόντων», προβλεπομένης τῆς ἐνοποιήσεως ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον τῶν κατὰ κατηγορίας ὑπαλλήλων ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων. Πάντως τὸ ὡς ἄνω σύστημα τῶν ὀδηγιῶν 9Δ δὲν ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἐκπαιδευτικούς λειτουργούς, διεπομένους ὑπὸ ἰδίου συστήματος ἐκτιμήσεως τῶν οὐσιαστικῶν προσόντων αὐτῶν.

Τὰ ὑποδείγματα ἐκθέσεων διὰ τοὺς ὑπαλλήλους Α' καὶ Β' κατηγορίας ἀποτελοῦνται ἐκ τεσσάρων σελίδων, ἐξ ὧν εἰς τὴν πρώτην, συμπληρουμένην ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ ὑπαλλήλου, ἀναγράφονται τὰ στοιχεῖα τῆς ὑπηρεσιακῆς, ἀτομικῆς καὶ οἰκογενειακῆς καταστάσεως αὐτοῦ. Εἰς τὴν τετάρτην σελίδα σημειοῦνται ὠρισμένα συνεκτιμώμενα στοιχεῖα τῆς ἐν γένει δραστηριότητος καὶ καταστάσεως αὐτοῦ. Εἰς τὰς δύο ἐσωτερικὰς σελίδας περιλαμβάνεται ἡ ἀξιολόγησις τῶν οὐσιαστικῶν προσόντων, εἰς ἣν προβαίνουν οἱ κριταὶ τῶν ὑπαλλήλων.

Καθιεροῦνται διὰ τοὺς ὑπαλλήλους Α' κατηγορίας πέντε χαρακτηρισμοί: ἐξαιρετος, λίαν καλός, καλός, μέτριος, κακός. Οἱ χαρακτηρισμοὶ δίδονται εἰς 18 ἐν ὅλῳ ἐνδείξεις οὐσιαστικῶν προσόντων, ἐξ ὧν αἱ ἡμίσεις ἀναφέρονται εἰς τὸν χαρακτηῖρα καὶ τὸ ἦθος, αἱ ἕτεραι δὲ ἡμίσεις εἰς τὰς ἰκανότητας τοῦ ὑπαλλήλου. Ἡ κρίσις διενεργεῖται ὑπὸ τοῦ ἀμέσου προϊσταμένου καὶ ἐτέρων δύο τὸ πολὺ κριτῶν, οἵτινες πάντες βαθμολογοῦν μίαν ἐκάστην τῶν ὡς εἴρηται ἐνδείξεων. Ὅσακις δίδονται οἱ χαρακτηρισμοὶ μέτριος καὶ κακός, ὡς καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς ἐξαιρετος, ἐπιβάλλεται ὅπως προστίθεται αἰτιολογία ἐπὶ τῇ βάσει συγκεκριμένων στοιχείων, ἥτις πάντως δὲν ἀποκλείεται καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν περιπτώσεων.

Τέλος ἀθροίζονται οἱ διδόμενοι χαρακτηρισμοὶ τῶν ἐπὶ μέρος ἐνδείξεων καὶ ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν χαρακτηρισμῶν, λ.χ. ὡς ἐξαιρέτου ἢ ὡς λίαν καλοῦ κ.λπ., τὸν ὁποῖον θὰ λάβῃ ὁ κρινόμενος, θεωρεῖται οὗτος ἐν συμπεράσματι ὡς ἐξαιρετος, ἥτοι προακτέος κατ' ἀπόλυτον ἐκλογὴν, ὡς λίαν καλός, ἥτοι προακτέος κατ' ἐκλογὴν, ὡς καλός, ἥτοι προακτέος κατ' ἀρχαιότητα, καὶ ὡς μέτριος ἢ κακός, ὅτε θεωρεῖται ὡς μὴ προακτέος. Οὕτω, τὸ συμπέρασμα ἐξάγεται διὰ μηχανικῆς ἐργασίας, ἥτις συνίσταται εἰς ὑπολογισμὸν τῶν ἐπὶ μέρος ἐνδείξεων. Πάντως, κατὰ τοῦτο δὲ προσαρμόζεται τὸ σύστημα κρίσεως πρὸς τὰ κριτήρια τῆς κατ' ἀπόλυτον ἐκλογὴν, κατ' ἐκλογὴν καὶ κατ' ἀρχαιότητα προαγωγῆς, τὰ τιθέμενα ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 100 Ὑ.Κ. ἵνα κριθῇ ὁ ὑπάλληλος ὡς ἐξαιρετος δέον ὑποχρεωτικῶς νὰ χαρακτηρίζεται ὡς τοιοῦτος καθ' ὅσον ἀφορᾷ ἀφ' ἑνὸς εἰς τὸ ἦθος καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὰ προσόντα ἐπιμελείας καὶ ζήλου, διοικητικῆς ἰκανότητος, πρωτοβουλίας, ὑπευθυνότητος, ὑπηρεσιακῆς καταρτίσεως, ποιοτικῆς καὶ ποσοτικῆς ἀποδόσεως, ἐπὶ πλέον δὲ νὰ ἔχη παράσχει ἐξαιρετικὰς ὑπηρεσίας ἵνα κριθῇ ὁ ὑπάλληλος ὡς λίαν καλός δέον νὰ χαρα-

κτηρίζεται ως τοιοῦτος εἰς τὸ ἦθος καὶ τὰ κριτήρια ἐπιμελείας καὶ ζήλου, διοικητικῆς ἱκανότητος, ποιοτικῆς καὶ ποσοτικῆς ἀποδόσεως, ἐπὶ πλέον δὲ νὰ δύναται νὰ ἱκανοποιήσῃ ἀπολύτως τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἀνωτέρου βαθμοῦ

Διὰ τοὺς ὑπαλλήλους τῆς Β' κατηγορίας, κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Α.Σ.Δ.Υ., ἀπλουστεύεται μερικῶς τὸ περιεχόμενον τῆς ὑπηρεσιακῆς ἐκθέσεως διὰ καθορισμοῦ δώδεκα ἐν ὄλῳ ἐνδείξεων οὐσιαστικῶν προσόντων καὶ τεσσάρων χαρακτηρισμῶν, ἧτοι ἀπαλειφομένου τοῦ χαρακτηρισμοῦ «ἐξαιρέτος».

Δέον νὰ σημειωθῇ ἐν τούτοις ὅτι αἱ ὁδηγίαι αὗται τοῦ Α.Σ.Δ.Υ. δὲν ἀποτελοῦν κανονιστικὴν διάταξιν, περιέχουσιν δηλαδὴ κανόνα δικαίου, ἢ παράβασις τῆς ὁποίας δύναται νὰ ἔχη νομικὰς συνεπείας ἐπὶ τοῦ κύρους τῶν ἐκθέσεων, ἀλλ' ἀπλῶς διοικητικὰς διατάξεις, ἀναφερομένας εἰς τὴν ἐσωτερικὴν λειτουργίαν τῶν ὑπηρεσιῶν. Ἐπομένως ἐκθεσεῖς, μὴ συνταχθεῖσα κατὰ τὸν οὕτω καθοριζόμενον τρόπον, δὲν εἶναι ἄκυρος καὶ δύναται νομίμως νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν (14). Πράγματι, αἱ ὡς ἄνω ὁδηγίαι τοῦ Α.Σ.Δ.Υ. ἐξεδόθησαν κατ' ἐπίκλησιν τῆς διατάξεως τοῦ ἄρθρου 3, παρ. 1, περίπτ. δ. τοῦ Ὑ.Κ., δι' ἧς εἶχε καθιερωθῆ τοιαύτη ἐνδοῦπηρεσιακὴ ἐνέργεια τοῦ Α.Σ.Δ.Υ., μὴ ἐξικνουμένη εἰς θέσιν κανόνων δικαίου, δι' ἐκδόσεως ἐκτελεστῶν κανονιστικῶν πράξεων, καθ' ὅσον τοιοῦτον χαρακτῆρα δὲν φέρουν αἱ συστάσεις καὶ ὁδηγίαι κατὰ τὰ παραδεδεγμένα θεωρητικῶς καὶ νομολογιακῶς.

Ἦδη ὅμως, νέαι, κανονιστικαὶ ἀρμοδιότητες προεβλέφθησαν ὑπὸ τοῦ προσφάτου ν.δ. 1035/1971, καὶ δὴ διὰ πλείονων διατάξεων αὐτοῦ : ἄρθρον 1, παρ. 3, ἄρθρ. 2, παρ. 4, ἄρθρ. 3, παρ. 1 καὶ ἄρθρ. 5, παρ. 1 καὶ 2. Διὰ τῶν διατάξεων τούτων ἀνετέθη εἰς τὸ Α.Σ.Δ.Υ. ἡ κατάρτισις κανονιστικῶν πράξεων, ἐγκρινομένων ὑπὸ τοῦ ἐποπτεύοντος τοῦτο ὑπουργοῦ, περὶ τηρήσεως ἀτομικῶν φακέλων τῶν ὑπαλλήλων, ἐτήσιων πινάκων ἀρχαιότητος, ἐκθέσεων οὐσιαστικῶν προσόντων βάσει ὑποδείγματος καὶ ὠρισμένης διαδικασίας, προεβλέφθη δὲ καὶ προσαρμογὴ τῶν στοιχείων τούτων διὰ τινὰς ὑπηρεσίας καὶ νομικὰ πρόσωπα δημοσίου δικαίου, τῆς κανονιστικῆς πράξεως, ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει, ἐγκρινομένης καὶ ὑπὸ τοῦ ἀρμοδίου ἢ ἐποπτεύοντος τὸ ν.π.δ.δ. ὑπουργοῦ. Ἡ νέα αὕτη κανονιστικὴ ἀρμοδιότης θὰ μεταβάλλῃ ριζικῶς τὴν περὶ τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων ρύθμισιν, ἧτις ἐν τῷ συνόλῳ καὶ ταῖς λεπτομερείαις θὰ λάβῃ τὸν χαρακτῆρα νομικῶν διατάξεων, καθιερουσῶν ἀντίστοιχα δικαιώματα τῶν ἐνδιαφερομένων ὑπαλλήλων, δι' ὧν θὰ ρυθμίζωνται τὰ θέματα ἀρμοδιότητος, περιεχομένου, διαδικασίας συντάξεως καὶ ἐλέγχου τούτων.

Ἡ τοιαύτη ἐξειδίκευσις τῆς ρυθμίσεως διὰ κανόνων δικαίου θὰ ἔχη

14. Τοιαύτην ἀρμοδιότητα πρὸς «διατύπωσιν συστάσεων καὶ ἐκδοσιν ὁδηγιῶν» χορηγεῖ εἰς τὸ Α.Σ.Δ.Υ. ὁ Ὑπαλληλικὸς Κώδιξ (ν. 1811/1951) ἐν ἄρθρ. 3, παρ. 1, περ. δ'. Πρβλ. Σ.τ.Ε. 1624/59.

συνεπείας ως πρὸς τὸ κύρος τῆς διοικητικῆς ἐνεργείας ἐν περιπτώσει παραβάσεως αὐτῶν, οὕτως ὥστε νὰ διανοίγεται εὐρὺ στάδιον εἰς τὴν νομολογίαν πρὸς διάγνωσιν τῶν περιπτώσεων καθ' ὅς λόγῳ ἀναρμοδιότητος, παραβάσεως οὐσιώδους τύπου, ἀναιτιολογήτου κ.λπ. περὶ τὴν κατάρτισιν τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων θέλουσιν ἐπηρεασθῆ αἱ ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῶν ὑπαλλήλων διοικητικαὶ πράξεις.

Ἡ σύνταξις τῆς ὑπηρεσιακῆς ἐκθέσεως δέον νὰ διενεργῆται κατὰ τρόπον ἐξασφαλίζοντα εἰς τὸν μέγιστον δυνατὸν βαθμὸν τὴν ἀντικειμενικότητα καὶ ἀποκλείοντα τὴν μεροληψίαν τόσον εἰς ὄφελος ὅσον καὶ εἰς βάρος τοῦ ὑπαλλήλου. Ἐν τούτοις, εἶναι δυσχερὲς νὰ ὑπερνικηθοῦν οἱ ὑποκειμενικοὶ παράγοντες καὶ αἱ διαφοραὶ ἀντιλήψεων, ὡς προκύπτει πολλακίς ἐκ τῆς πρακτικῆς. Ἐξ σημειωθῆ σχετικῶς τὸ ἀκόλουθον παράδειγμα : Ἐπρόκειτο περὶ κρίσεως γεωπόνου ὑπὸ διαφόρων προΐσταμένων ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους· κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ ἔτους τούτου, ὑπηρετῶν εἰς Πόρον, κρίνεται ὡς ἐξῆς : «Οὐδεμίαν θετικὴν ὑπηρεσίαν προσέφερον. Αἱ ἐργασίαι τοῦ ἐγένοντο ἄνευ ἐνδιαφέροντος καὶ δὲν ἦσαν οὔτε ἐπιμελημέναι οὔτε ἁλοκληρωμέναι. Οὐδεμίαν πρωτοβουλίαν ἀνέπτυξε. Εἶναι ὑπεράγαν ἐγωϊστής. Δὲν δύναται νὰ κριθῆ ὡς ἱκανὸς καὶ ἀποδοτικὸς. Προακτέος κατ' ἀρχαιότητα». Ἀντιθέτως κατὰ τὴν ἐκθεσιν τῶν τελευταίων μηνῶν τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ὑπηρετῶν εἰς Ρόδον κρίνεται : «Λίαν εὐσυνείδητος. Πολύτιμος καὶ ἀναγκαιότατος. Ἐργατικώτατος καὶ λίαν πρόθυμος. Ἄριστος. Προακτέος κατ' ἀπόλυτον ἐκλογὴν» (15).

Ἐνταῦθα ἡ εὐθύνη τοῦ συντάσσοντος τὴν ἐκθεσιν καὶ πρὸς κολασμὸν ἐνσυνείδητων ἀνακριβειῶν, ὁ Ὑ.Κ. ἐν ἄρθρ. 132, περ. ιε', περιλαμβάνει μεταξὺ τῶν πειθαρχικῶν ἀδικημάτων τὴν μὴ ἐνσυνείδητον ἐκθεσιν προΐσταμένου περὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν ὑπαλλήλων. Τὸ πρόσφατον ν. δ. 750/1970 «Περὶ τοῦ πειθαρχικοῦ δικαίου τῶν ὑπαλλήλων κ.λπ.» (281) ὥρισε τὸ ὡς ἄνω πειθαρχικὸν ἀδίκημα ὡς ἐξῆς : «λα') ἡ μὴ εὐσυνείδητος καὶ ἀντικειμενικὴ ἐκθεσις προΐσταμένου περὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν ὑπαλλήλων, ὡς καὶ ἡ μὴ ἔγκαιρος κατάρτισις τῶν

15. Παραδείγματα τοιαῦτα λίαν ἀντιφατικῶν κρίσεων δὲν σπανίζουν. Οὕτως, ἐφοριακὸς ὑπάλληλος χαρακτηρίζεται, ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ἀρχικῶς ὑπηρετῶν εἰς Μαραθῶνα διὰ τῶν ἐξῆς : «Δὲν εἶχε πάντοτε τὸν πρὸς τοὺς προΐσταμένους του προσήκοντα σεβασμὸν, ἡ δὲ πρὸς τοὺς πολίτας συμπεριφορὰ του εἶναι πολλακίς αὐταρχικὴ. Ἐξετέλει τὴν ὑπηρεσίαν οὐχὶ μὲ τὸν προσήκοντα ζῆλον καὶ ἐνδιαφέρον. Κατάρτισις μετρία. Τύπος ἰδιόρρυθμος καὶ ψυχονευρωτικὸς μὲ ἐναλλασσομένης ψυχικῆς μεταπτώσεως. Περιέπιπτε συχνάκις εἰς κατὰστασιν ἀδιαφορίας καὶ ἀποχανώσεως μὲ ἀποτέλεσμα ἡ συμπεριφορὰ του νὰ γίνεταί θρασύτατη καὶ προκλητικὴ. Μὴ προακτέος». Μετὰ ταῦτα, μετατεθεὶς εἰς Κεφαλληνίαν, κρίνεται ὡς ἀκολούθως : «Συμπεριφέρεται ἀβόγως πρὸς τοὺς πολίτας καὶ τοὺς συναδέλφους του. Ψύχραιμος καὶ εὐγενής, διάγει ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς ὑπηρεσίας κατὰ τρόπον καθιστῶντα τοῦτον ἄξιον τῆς κοινῆς ἐμπιστοσύνης καὶ ἐκτιμήσεως. Ὑπηρεσιακὸς ζῆλος, ἐφεις πρὸς ἐργασίαν κ.τ.λ., λίαν καλαί. Πνευματικὸν καὶ διανοητικὸν ἐπίπεδον ἄριστον. Διεκρίθη διὰ τὸν χαρακτήρα καὶ τὸ ἦθος του».

ἐκθέσεων ὑπηρεσιακῆς δράσεως καὶ ἐπιδόσεως αὐτῶν».

Ἀναγνωρίζεται γενικῶς πόσον τὸ ἔργον τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων εἶναι δυσχερές, δι' ὃ αἱ θεωρητικαὶ ἀπόψεις καὶ λύσεις ἔρχονται πολλάκις εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὰς δυνατότητας τῆς πρακτικῆς. Ἐντεῦθεν παρέστη ἀνάγκη, εἰς χώρας ὡς ἡ Γαλλία καὶ αἱ Ἑνωμένα Πολιτεῖαι, νὰ τεθοῦν κατὰ μέρος αὐστηρῶς ἐπιστημονικαὶ ἀπόψεις, χάριν λύσεων ἐμφανιζουσῶν ἀπλότητα καὶ ἐλαστικότητα. Ἐγένετο δὲ λόγος περὶ παροχῆς εἰδικῆς καταρτίσεως εἰς τὰ στελεχῆ τῶν ὑπηρεσιῶν διὰ τὸ ἔργον τῆς συντάξεως τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων, ὥστε νὰ ἀποφεύγωνται παρατηρήσεις ἀτελεῖς, περιτταί, ἄσκοποι, ἀμβίβολοι, ἔτι δὲ καὶ ἀφελεῖς. Ἀναφέρομεν ὡς παράδειγμα ἀδοκίμου ἐκθέσεως κρίσιν ἀόριστον ρίπτουσαν ἀναπόδεικτον σκιάν εἰς βάρος τοῦ ὑπαλλήλου, πρᾶγμα ὕπερ ὑπὸ τῆς νομολογίας ἔχει κριθῆ ὡς μὴ νόμιμον: «Ἀπὸ ἀπόψεως ἡθους δὲν εἴμεθα ἀπολύτως βέβαιοι περὶ τῆς ἀκεραιότητος τοῦ χαρακτήρος του» (16).

Οἱ κριταί, ἀπηλλαγμένοι πάσης ξένης πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν ἐπιδράσεως, δεόν νὰ ἔχουν βαθεῖαν γνῶσιν τῶν ἀναγκῶν τῆς ὑπηρεσίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ψυχολογίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν παραγόντων ἐκείνων, οἱ ὅποιοι συνθέτουν τὴν προσωπικότητα τοῦ κρινομένου. Δέον νὰ ἔχουν τὴν ἱκανότητα διαγνώσεως τῶν ἀνθρωπίνων ἀρετῶν καὶ ἐλαττωμάτων καὶ ἐκτιμήσεως τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐργασίας ἐνὸς ἐκάστου. Δέον νὰ ἀποφεύγουν τὴν ἐπιεικῆ κρίσιν ἐκ συμπάθειας ἢ ἐξ εὐνοίας λόγῳ τοῦ καθ' ἡμέραν δεσμοῦ πρὸς πρόσωπα μετὰ τῶν ὁποίων συνεργάζονται. Δέον ἐξ ἄλλου νὰ μὴ ἐπιδειξοῦν αὐστηρότητα ἐναντι ἀνθρωπίνων ὑπάρξεων, αἵτινες ἀναποφεύκτως ἔχουν ἀτελείας.

3. Διαδικασία καταρτίσεως καὶ ἐλέγχου.

Αἱ ἐκθέσεις συντάσσονται κατὰ κανόνα καθ' ὠρισμένα χρονικὰ διαστήματα, χάριν τῆς ἀρτίας καὶ πλέον ἀντικειμενικῆς διαμορφώσεως αὐτῶν, καθ' ὅσον ἐκθέσεις συντασσομένη ἐπ' εὐκαιρίᾳ περιστατικοῦ τινος, ὡς λ.χ. ἐπιχειρημένης κρίσεως προαγωγῆς, δὲν παρίσταται ἀπολύτως ἀξιόπιστος (17). Συνήθως καὶ

16. Αἱ ὑπηρεσιακαὶ ἐκθέσεις δεόν νὰ εἶναι διατετυπωμένα εὐθέως, σαφῶς καὶ συγκεκριμένως καὶ νὰ μὴ περιέχουν ἀόριστους κρίσεις καὶ ἐμμέσους ὑπαινιγμούς, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιρρίπτονται σκιάι εἰς βάρος τῶν ὑπαλλήλων ἀναποδείκτως ἢ δι' ὑπονοουμένων μειονεκτημάτων αὐτῶν. Σ.τ.᾿Ε. 2992/64. Παράδειγμα ὑπηρεσιακῆς κρίσεως παρανόμου, εὐληθῆς ἐξ ἐκθέσεως ὑπαλλήλου νομικοῦ προσώπου δημ. δικαίου, ὑπηρετοῦντος εἰς τὸ τμήμα προμηθειῶν ἐξωτερικοῦ: «Ὡς ἐκτελωνιστῆς τοῦ Ἰδρύματος καὶ διὰ τῶν τεχνικῶν γνώσεων, ἃς κατέχει, κατατάσσει τὰ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰσαγόμενα ὑλικά εἰς δασμολογικὴν κλίμακα κατωτέραν τῆς πραγματικῆς, προσπορίζων οὕτω μέγιστα ὀφέλη τῷ Ἰδρύματι»!

17. Σ.τ.᾿Ε. 856/63, 693/65, ἐφ' ὅσον πάντως εἶχε συνταγῆ διὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἢ νόμιμος ὑπηρεσιακὴ ἐκθέσις 2365/71.

κατά διεθνή πρακτικήν ἢ ἐκθεσις ἀνταποκρίνεται εἰς διάστημα ἐνὸς ἔτους. Ἐν Γερμανίᾳ καθιερώθη ἡ ἀνά τριετίαν σύνταξις ἐκθέσεων, πλὴν ἐξαιρετικῶν περιπτώσεων, ὡς λ.χ. μεταθέσεως ἢ ἀναθέσεως νέων καθηκόντων (18).

Ὁ Ὑ.Κ. ἐν ἄρθρ. 92, παρ. 2 ὠρίζεν ὅτι : «Ἐντὸς τοῦ πρώτου δεκαπενθημέρου τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου ἐκάστου ἔτους οἱ προϊστάμενοι τῶν ὑπηρεσιῶν ὑποχρεοῦνται νὰ συντάσσουν ἐκθέσεις περὶ τῆς κατὰ τὸ λήξαν ἔτος ὑπηρεσιακῆς ἐν γένει δράσεως καὶ ἐπιδόσεως τῶν ὑπὸ αὐτοὺς ὑπαλλήλων. . . ». Ἡ προθεσμία τοῦ δεκαπενθημέρου ἐκρίθη ὡς ἐνδεικτική, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἡ παράλειψις συντάξεως ὑπηρεσιακῆς ἐκθέσεως δὲν ἐπάγεται ἀκυρότητα τῆς διαδικασίας παραγωγῶν, ἐκτὸς ἂν καθίσταται ἀδύνατος ἡ μόρφωσις ἀντιλήψεως περὶ τοῦ ὑπαλλήλου (19). Δοθέντος ὅτι ἡ δημοσία διοίκησις εἰς ὅλας τὰς χώρας εἶναι ὀργανωμένη ἱεραρχικῶς, κατ' ἀρχὴν ἀναγνωρίζεται ὅτι ὁ ἄμεσος προϊστάμενος εἶναι ὁ πλέον ἀρμόδιος πρὸς σύνταξιν τῆς ὑπηρεσιακῆς ἐκθέσεως, ὡς κατέχων πληρέστερον τὰ σχετικὰ στοιχεῖα. Οὕτω καὶ ὁ Ὑ.Κ. ὁμιλεῖ περὶ τῶν προϊσταμένων ὑπηρεσιῶν, ὡς προϊστάμενοι δὲ νοοῦνται οἱ διευθύνοντες ὀργανικὰς διευθύνσεις ἢ τμήματα, δηλαδὴ ἐπὶ μέρους ὑπηρεσιακὰς μονάδας καὶ οὐχὶ μόνον τὰ ὄργανα τὰ ἀποτελοῦντα ἀρχάς (20).

Τὸ νέον ν.δ. 1035/1971 ὀρίζει εἰς ἀντικατάστασιν τῆς ὡς ἄνω διατάξεως τοῦ ἄρθρ. 92, παρ. 2 τοῦ Ὑ.Κ. ὅτι : «Τὰ περὶ οὐσιαστικῶν προσόντων τῶν ὑπαλλήλων στοιχεῖα καταχωρίζονται εἰς τὴν «ἐκθεσὶν οὐσιαστικῶν προσόντων», συντασσομένην κατ' ἔτος καὶ μέχρι τέλους Ἰανουαρίου τὸ ἀργότερον, βάσει ἐνιαίου ὑποδείγματος, κατὰ κατηγορίαν τακτικῶν ὑπαλλήλων, ὡς καὶ μὴ τακτικῶν τοιούτων, κατὰ τὰ ὀριζόμενα διὰ κανονιστικῶν πράξεων. . . ». Οὕτως, ἡ πρόσφατος αὕτη διάταξις, ἥτις παρέτεινε τὴν προθεσμίαν συντάξεως τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων μέχρι τέλους Ἰανουαρίου ἐκάστου ἔτους, δὲν ποιεῖται μνεῖαν περὶ τοῦ συντάσσοντος αὐτάς, ἀφελέντος τοῦ θέματος τούτου ὅπως ὀρισθῆ ἑπιτομερῶς διὰ τῶν ἐκδοθησομένων κατ' ἐξουσιοδότησιν τῆς διατάξεως ταύτης κανονιστικῶν ἀποφάσεων.

Προβάλλεται ὅτι τὸ νὰ ἐμπιστευθῆ τις τὸ ἔργον τοῦτο εἰς ἓν ἄτομον εἶναι ἐνίοτε ἐπικίνδυνον καὶ δύναται νὰ ἀγάγῃ εἰς αὐθαιρεσίαν. Πρὸς τοῦτο ἀνατίθεται συνήθως εἰς τὸν ἱεραρχικῶς προϊστάμενον ἢ ἐκφρασις δευτέρας γνώμης, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ εἰς ἕτερον περαιτέρω προϊστάμενον ἢ διατύπωσις καὶ τρίτης γνώμης. Τὸ σύστημα τοῦτο τῆς ὑπὸ πλείονων κατὰ βαθμίδας

18. Ambrosius κ.τ.λ., ἔν. ἀν., σελ. 466.

19. Σ.τ.Ἐ. 557, 562/56, 693/65, 2345/62, 1672/67, 2675/68 : Ἡ μὴ ἔγκαιρος κατάρτισις τῶν ἐκθέσεων ἀνάγεται ἤδη εἰς πειθαρχικὸν ἀδίκημα κατὰ τὸ ν.δ. 750/1970, ἄρθρ. 1, περ. λα'.

20. Σ.τ.Ἐ. 8/56, 1125/58, 3491/70, 927/71. Διὰ τὰ ἐν Γερμανίᾳ ἴδε : Ambrosius κ.τ.λ. ἔνθ. ἀν., σελ. 466 ἐπ. Διὰ τὰ ἐν Γαλλίᾳ : A. Plantey, *Traité*, ἔνθ. ἀν., σελ. 445. Γενικῶς : I.I.S.A., *La notation*, ἔνθ. ἀν., σελ. 46.

προϊσταμένων εκτιμήσεως του κρινομένου, και μάλιστα καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις τῆς ποιότητος αὐτοῦ, ἀκολουθεῖ ὡς ἐλέγχθη τὸ πρόσφατον ὑπόδειγμα τοῦ Α.Σ.Δ.Υ., ὀρθῶς ἀποδίδον εἰς τὴν μέθοδον ταύτην τὴν δέουσαν σημασίαν, καίτοι ὁ νόμος δὲν ἐπιβάλλει τὴν ἀλλεπάλληλον κρίσιν ὑπερκειμένων ὀργάνων, οὔτε ὁμως τὴν ἀπαγορεύει (21).

Κατ' ἄλλα συστήματα ἡ κρίσις ἀνατίθεται καὶ εἰς συλλογικὰ ὄργανα καὶ δὴ ἐπιτροπὰς ἀποτελουμένας ἐξ ἀνωτέρων ὑπαλλήλων, αἵτινες ἐλέγχουν τὴν κρίσιν τοῦ προϊσταμένου, ἢ συμπληροῦσαι ταύτην προβαίνουν εἰς τὴν τελικὴν διατύπωσιν τῆς ἐκθέσεως (22).

Ἐντόνως ὑποστηρίζεται ἡ ἀνάγκη ἀνακοινώσεως τοῦ περιεχομένου τῶν ἐκθέσεων εἰς τοὺς κρινομένους ὑπαλλήλους, ἵνα οὗτοι γνωρίζοντες τὰς ἐλλείψεις των βελτιωθοῦν. Ἐπὶ πλεόν ἡ ἀνακοίνωσις θὰ ἀπετέλει ἐγγύησιν καλῆς συντάξεως τῶν ἐκθέσεων, ἰδίᾳ ἐφ' ὅσον θὰ παρείχοντο εἰς τοὺς ὑπαλλήλους μέσα προστασίας ἔναντι δυσμενῶν ἢ μὴ νομίμων κρίσεων.

Οὐδεὶς λόγος γίνεται περὶ ἀνακοινώσεως ὑπὸ τῆς Διοικήσεως τῶν ἐκθέσεων εἰς τρίτους, ὡς πρὸς τοὺς ὁποίους ὁ ἀτομικὸς φάκελλος τοῦ ὑπαλλήλου παραμένει ἀπόρητος, τὸ ἀπόρητον δὲ τοῦτο κατοχυροῦται παρ' ἡμῖν διὰ τοῦ ἄρθρ. 46, παρ. 1 Ὑ.Κ., ἐπιβάλλοντος εἰς τοὺς ὑπαλλήλους τὸ καθήκον τῆς ἐχεμυθείας.

Ἡ ἀνακοίνωσις τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων συναντᾷ καὶ ἀντιρρήσεις, ἰδίως διότι ὁ προϊστάμενος, ἐν ὄψει τῶν ἀντιδράσεων τοῦ ὑφισταμένου, δυνατόν νὰ ἐπηρεασθῇ κατὰ τὴν κατάρτισιν τῆς ἐκθέσεως καὶ νὰ ἀποκρύψῃ ὠρισμένας διαπιστώσεις, ἀρκούμενος εἰς κρίσεις τυπικὰς καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον εὐμενεῖς, αἵτινες δὲν βοηθοῦν εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων. Συνήθως κατὰ τὰς διαφόρους νομοθεσίας προβλέπεται ἡ ἀνακοίνωσις τῶν δυσμενῶν στοιχείων, ἣτις εἶναι σύμφωνος καὶ πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀκροάσεως τοῦ ἐνδιαφερομένου ἐν τῇ διοικητικῇ διαδικασίᾳ (23).

Παρ' ἡμῖν ὁ Ὑ.Κ. ἐν ἄρθρ. 92, παρ. 3 ὠρίζειν ὅτι «Ἐὰν ἐν ὑπηρεσιακῇ κρίσει ἐκθέσει περιέχεται πρότασις περὶ μὴ προαγωγῆς τοῦ ὑπαλλήλου ἢ περὶ

21. Σ.τ.᾽Ε. 1132/61.

22. Π.Χ. τὰ ἐφαρμοζόμενα συστήματα εἰς Βέλγιον, Νοτιοαφρικανικὴν Ἐνωσιν καὶ Γιουγκοσλαβίαν, I.I.S.A., *La notation*, ἐνθ. ἀν., σελ. 47.

23. Ἄ. Τσοῦτσου, Ἡ ἀκροάσις τοῦ ἐνδιαφερομένου ἐν τῇ διοικητικῇ διαδικασίᾳ, Τιμητικὸς τόμος Ἡλ. Κυριακοπούλου, 1966, σελ. 355 ἐπ. Πρβλ. Σ.τ.᾽Ε. 2976/66, 1452, 1745, 2666/67. Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ I.I.S.A. γενομένην ἔρευναν, ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνακοινώσεως ἀπαντᾷται γενικῶς, μόνον δὲ εἰς Τουρκίαν σημειοῦται ἡ τήρησις πλήρους μυστικότητος τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων ἔναντι τῶν ἐνδιαφερομένων, I.I.S.A., *La notation* ἐνθ. ἀν., σελ. 50 ἐπ. Ambrosius κ.τ.λ., ἐνθ. ἀν., σελ. 455. Hartmann - Jansen, ἐνθ. ἀν. σελ. 144. A. Plantey *Traité*, ἐνθ. ἀν., σελ. 444, 448.

προαγωγῆς κατ' ἀρχαιότητα ὅπου προβλέπονται προαγωγαί κατ' ἐκλογὴν, ἢ τηροῦσα τοὺς ἀτομικοὺς φακέλλους ὑπηρεσία ὑποχρεοῦται ὅπως ἐντὸς τοῦ πρώτου δεκαήμερου τοῦ Φεβρουαρίου ἀνακοινώσῃ εἰς τὸν ὑπάλληλον ἐν περιλήψει τοὺς λόγους εἰς οὓς στηρίζεται ἡ πρότασις. Καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην περίπτωσιν ὁ ὑπάλληλος δύναται νὰ λάβῃ γινῶσιν τῶν στοιχείων τοῦ ἀτομικοῦ φακέλλου». Οὕτω, καθιερώθη ἡ δυνατότης τοῦ ὑπαλλήλου ὅπως γνωρίσῃ τὰς περὶ αὐτοῦ κρίσεις καὶ οἰονδήποτε στοιχεῖον τοῦ ἀτομικοῦ φακέλλου αὐτοῦ, ἢ ὑποχρέωσις δὲ τῆς ὑπηρεσίας ὅπως ἀνακοινώσῃ εἰς αὐτὸν κρίσεις, αἵτινες καταλήγουν εἰς δυσμενῆ πρότασιν.

Τὸ σύστημα τοῦτο τοῦ καλουμένου «ἀνοικτοῦ φακέλλου» ἐπεκράτησεν εἰς τὴν διακομματικὴν ἐπιτροπὴν ἐπὶ τοῦ 'Υ.Κ. (24), συνδέεται δὲ πρὸς τὰς παρεχομένης ἐγγυήσεις καὶ δὴ προσφυγὴν κατὰ τῶν ἐκθέσεων. Πράγματι, προσφυγαί κατὰ τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων καθιεροῦνται εἰς τινὰς νομοθεσίας εἴτε ἐνώπιον διοικητικῶν ὀργάνων εἴτε καὶ ἐνώπιον δικαστηρίων. Ὁ 'Υ.Κ. ὥριξε σχετικῶς ἐν ἀρ. 92, παρ. 4 ὅτι : «Ἐντὸς δεκαήμερου ἀπὸ τῆς ἀνακοινώσεως τῶν κατὰ τὰ ἐδάφια 1 καὶ 2 τῆς ἀνωτέρω παραγρ. στοιχείων δύναται ὁ ὑπάλληλος νὰ ζητήσῃ τὴν διαγραφὴν ἢ τροποποίησιν ὑπηρεσιακῆς ἐκθέσεως, ἣν ὑπολαμβάνει ὡς περιέχουσαν γεγονότα ἀντικειμενικῶς ἀνακριβῆ, δι' αἰτήσεως ὑποβαλλομένης εἰς τὸ ὑπηρεσιακὸν συμβούλιον».

Ἡ δεκαήμερος προθεσμία προσφυγῆς τοῦ ὑπαλλήλου ἀρχεταί ἀπὸ τῆς ἀνακοινώσεως τῆς δυσμενοῦς ἐκθέσεως πρὸς αὐτὸν ἢ, ἂν δὲν ἐγένετο τοιαύτη ἀνακοίνωσις, ἀφ' ἧς ἀποδεδειγμένως ἔλαβεν οὗτος γινῶσιν τῆς ἐκθέσεως (25). Ἐξ ἄλλου, οὐ μόνον αἱ δυσμενεῖς ἐκθέσεις, αἱ ἀνακοινώσιμοι εἰς τὸν ὑπάλληλον, δύνανται νὰ ἀχθοῦν ἐνώπιον τοῦ ὑπηρεσιακοῦ συμβουλίου, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἐκθεσις περιέχουσα γεγονότα ἀντικειμενικῶς ἀνακριβῆ, ἀνεξαρτήτως τῆς προτάσεως εἰς ἣν καταλήγει.

Ἡ ἀρμοδιότης αὕτη τοῦ ὑπηρεσιακοῦ συμβουλίου (26), δὲν ἐκτείνεται εἰς τὴν ἐξέτασιν παντὸς ἐλαττώματος τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων, ἀλλὰ περιορίζεται εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν ἐν αὐταῖς βεβαιουμένων καὶ ὑπὸ τοῦ ὑπαλλήλου ἀμφισβητουμένων πραγματικῶν γεγονότων, δηλ. εἰς ἔλεγχον πλάνης περὶ τὰ πράγματα. Ἐπομένως, τὸ ὑπηρεσιακὸν συμβούλιον δὲν δύναται νὰ ἐλέγξῃ ἀξιολογικὰς κρίσεις καὶ χαρακτηρισμοὺς, ἢ τὴν δοθεῖσαν βαθμολογίαν κατ' ἐκτίμησιν τῆς ὑπηρεσιακῆς ποιότητος καὶ ἐπιδόσεως (27), ὡς δὲν δύναται νὰ

24. Πρακτικὰ τῆς Εἰδικῆς Διακομματικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τοῦ Ὑπαλληλικοῦ Κώδικος, 1949, σελ. 92 - 94. Σ.τ.'Ε. 267/65.

25. Σ.τ.'Ε. 611/57, 1475/64, 1706/65.

26. Σ.τ.'Ε. 1735/56, 3490/70. Ὅσακις προβάλλονται συγκεκριμένοι ἰσχυρισμοί, δέον τὸ ὑπηρεσιακὸν συμβούλιον νὰ κρίνῃ τοὺς αὐτοὺς ἡτιολογημένως : 1763/71.

27. Σ.τ.'Ε. 1537/54, 611, 698, 1122/57, 1568/58, 83/61, 775, 824, 834, 1213,

ἐξετάση τὴν ἐν γένει νομιμότητα τῆς ἐκθέσεως, λ.χ. τὴν τυχὸν ἀναρμοδιότητα τοῦ συντάξαντος ταύτην⁽²⁸⁾. Ἐφ' ὅσον ὁμως ἀξιολογικαὶ κρίσεις ἔχουν ὡς ἀποκλειστικὸν ἔρεισμα γεγονότα διαγραφέντα ὑπὸ τοῦ ὑπηρεσιακοῦ συμβουλίου ὡς ἀντικειμενικῶς ἀνακριβῆ, τοῦτο ὑποχρεοῦται νὰ διαγράψῃ καὶ ταύτας⁽²⁹⁾. Ἡ διάκρισις μεταξὺ πραγματικοῦ γεγονότος καὶ ἀξιολογικῆς κρίσεως δὲν εἶναι πάντοτε εὐχερῆς⁽³⁰⁾.

Τὰ ἀνωτέρω ἰσχύουν ἀναλόγως καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῶν νέων διατάξεων τοῦ ν.δ. 1035/1971. Δι' αὐτῶν δὲν ρυθμίζεται ἀμέσως τὸ ζήτημα τῆς ἀνακοινώσεως τῶν ἐκθέσεων, ἀλλὰ παρέχεται ἐξουσιοδότησις ἐν ἄρ. 3, παρ. 1 ὅπως διὰ τῶν, ὡς εἴρηται ἤδη, κανονιστικῶν ἀποφάσεων καθορισθῶν οἱ ὄροι καὶ αἱ προϋποθέσεις, ὡς καὶ ἡ διαδικασία γνωστοποιήσεως τοῦ περιεχομένου τῶν ἐκθέσεων. Ὡς συνάγεται καὶ ἐκ τῆς ἐπακολουθοῦσας παρ. 3 τοῦ αὐτοῦ ἄρ. 3, ἡ γνωστοποίησις τῶν ἐκθέσεων δέον νὰ γίνεται πρὸς τὸν ἐνδιαφερόμενον ὑπάλληλον, πάντως δὲ δέον οὗτος νὰ δύναται ὅπως λαμβάνῃ γνῶσιν τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων αὐτοῦ. Πράγματι, κατὰ μίμησιν τῆς προἰσχυσάσης διατάξεως τοῦ Ὑ.Κ., προβλέπεται ἐν ἄρ. 3, παρ. 3 ἡ δυνατότης προσφυγῆς τοῦ ὑπάλληλου πρὸς τὸ ὑπηρεσιακὸν συμβούλιον πρὸς διαγραφὴν ἢ τροποποίησιν τῶν ἐν τῇ ἐκθέσει διαλαμβανομένων ἀντικειμενικῶς εἰς βᾶρος τοῦ ἀνακριβῶν γεγονότων. Τὸ δικαίωμα ὁμως τοῦτο καθίσταται ἤδη ἀμφίπλευρον, διότι παρέχεται καὶ εἰς τὴν Διοίκησιν καὶ δὴ εἰς τὴν Ὑπηρεσίαν Διοικητικοῦ, δυνα-

2361/62. Β. Φωτίου, *Νομολογία Α.Σ.Α.Υ.*, «Ἐπιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου», 1964, σελ. 215 - 216.

28. Σ.τ.Ἐ. 1537/54, 83/61, 119, 1795/63, 2621/68, 3517/70, 3032/71.

29. Σ.τ.Ἐ. 3245/67, 2742/69, 1831/71.

30. Ἐκρίθησαν ὡς πραγματικὰ γεγονότα αἱ μνεῖαι ὅτι ὁ ὑπάλληλος : «Δὲν ἐργάζεται πέραν ὀρισμένης ὥρας οικειοθελῶς καὶ ἂν αἱ ἀνάγκαι τῆς ὑπηρεσίας τὸ ἐπιβάλλουν», 824 - 834, 921/62. «Προσέρχεται εἰς τὸ γραφεῖον ὡσάντις θέλει. Πολλὰκις ἐξαναγκάζομεθα νὰ ἀναζητῶμεν τοῦτον ἐν ὥρᾳ ὑπηρεσίας εἰς τὸν οἶκον του», 1520/63. «Δὲν εἶναι ἐχέμυθος καὶ οἱ συναλλασσόμενοι παραπονοῦνται διὰ τὰς ἀκριτομυθίας του», 2015/63. «Συχνὰ δημιουργεῖ ζητήματα ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς ὑπηρεσίας του», 696/65. «Ἐπεδίωξε τὴν ἀπόσπασίν του παρὰ τὴν γνώμην τῆς ὑπηρεσίας», 2617/68. «Τὰς συστάσεις τῶν προϊσταμένων ἐξέλαβεν ὡς πρόθεσιν μειώσεώς του, καὶ ἀντέδρασε κατὰ τρόπον ἀνεπίτρεπτον», 2804/69. «Προέβαινε ἐκτὸς τοῦ γραφείου εἰς διαβολὰς καὶ σπερμολογίας περὶ τοῦ προϊσταμένου του, γενόμενος πρόξενος δυσμενῶν σχολίων», 1831/71.

Ἀπεναντίας ἐθεωρήθησαν ὡς ἀξιολογικαὶ κρίσεις αἱ φράσεις : «Δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ κατανοῆσθαι τὸ ἐπιτακτικὸν τῆς ἐκτελέσεως ὀρισμένων διαταγῶν. Τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης παρουσιάζεται ἑλλιπέως», 1520/63. «Ἡ συμπεριφορὰ ἐναντι τῶν συναλλασσομένων δὲν εἶναι ἡ ἀρμοζούσα. Δὲν ἐργάζεται με ἀπόδοσιν. Ἐχει ἀνάγκην ἐπιβλέψεως. Δὲν εἶναι ἀρκούντως κατρητισμένως ὑπηρεσιακῶς. Εἶναι κοινωνικῶς ἀτακτοποιήτονος», 2015/63. «Ἡ οικονομικὴ μόρφωσις του δὲν εἶναι συγχρονισμένη», 1595/63. «Δὲν φέρεται καταλεγόμενος μεταξὺ τῶν διὰ τὸ ἥθος διακρινομένων», 2991/64. «Τυχγάνει ἐκ προθέσεως φυγόπονους», 2617/68. Πρβλ. 1831, 1832/71.

μένην νὰ ἀσκήσῃ ὁμοίαν προσφυγὴν διὰ τὰ τυχόν ὑπὲρ τοῦ ὑπαλλήλου διαλαμβανόμενα ἀντικειμενικῶς ἀνακριβῆ γεγονότα. Ἡ σχετικὴ ἀπόφασις τοῦ ὑπηρεσιακοῦ συμβουλίου θὰ εἶναι εἰς ἀμφοτέρως τὰς περιπτώσεις προσβλητὴ ὑπὸ τοῦ ἐνδιαφερομένου ὑπαλλήλου δι' αἰτήσεως ἀκυρώσεως ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας.

Εὐθεῖα προσβολὴ δι' αἰτήσεως ἀκυρώσεως ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας τῆς ὑπηρεσιακῆς ἐκθέσεως δὲν γίνεται δεκτὴ, λόγῳ τῆς νομικῆς φύσεως τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων. Αὗται δὲν δημιουργοῦν καθ' ἑαυτὰς μεταβολὴν εἰς τὴν νομικὴν κατάστασιν ὑπαλλήλου, ἀλλ' ἀποτελοῦν ἀπλᾶ συμβουλευτικὰ στοιχεῖα δι' ἐνδεχομένης μεταβολᾶς τῆς ὑπηρεσιακῆς καταστάσεως αὐτοῦ. Ἐπομένως, δὲν ἀποτελοῦν διοικητικὰς πράξεις ἐκτελεστές (31). Καὶ κατὰ τὴν γαλλικὴν νομολογίαν ἐθεωρήθησαν εἴτε ὡς ἐσωτερικὸν μέτρον τῆς Διοικήσεως εἴτε ὡς πράξεις προπαρασκευαστικαὶ εἴτε ὡς ἔχουσαι ἀπλῶς ἐνδεικτικὴν σημασίαν. Νομίζομεν ὅτι αἱ ὑπηρεσιακαὶ ἐκθέσεις γενικῶς δέον νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς πράξεις προπαρασκευαστικαὶ τῶν ὑπηρεσιακῶν μεταβολῶν, προβαίνουσαι εἰς ἔρευναν χρησίμων διὰ ταύτας στοιχείων. Εἰδικῶς δὲ ὡς πρὸς τὰς προαγωγὰς, περὶ ὧν ρητῶς ἀποφαίνονται διὰ προτάσεως, ἀποτελοῦν πράξεις γνωμοδοτικᾶς, ἐχούσας δηλαδὴ ἐνδεικτικὴν σημασίαν. Ἀπὸ τοῦ 1962 ἡ νομολογία τοῦ C.d'É. ἐδέχθη εὐθεῖαν προσβολὴν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων, ὡς διοικητικῶν πράξεων ἐκτελεστῶν, ὥστε ἐὰν δὲν προσβληθοῦν ἐμπροθέσμως, δὲν εἶναι δυνατὸν μετὰ ταῦτα ν' ἀποτελέσουν ἀντικείμενον ἀμφισβήτησεως παρεμπιπτόντως (32).

Κατὰ τὴν κρατοῦσαν παρ' ἡμῶν ἄποψιν τοῦ μὴ ἐκτελεστοῦ χαρακτηῆρος τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων, εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξετασθῇ παρεμπιπτόντως ἡ νομιμότης αὐτῶν, ὅποτεδῆποτε, ἐπ' εὐκαιρίᾳ προσβολῆς ἐτέρας διοικητικῆς πράξεως, κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς ὁποίας ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν αἱ ὑπηρεσιακαὶ αὗται ἐκθέσεις. Οὕτω, τὸ κῦρος τῆς ὑπηρεσιακῆς ἐκθέσεως εἶναι δυνατὸν νὰ τεθῇ ὑπὸ ἐξέτασιν μετὰ μακρόν, καὶ ἐὰν εὐρεθῇ αὐτὴ πάσχουσα ἐκ νομικοῦ ἐλαττώματος νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἀκύρωσιν οἰασδῆποτε μεταβολῆς τῆς ὑπηρε-

31. Σ.τ.Ἐ. 1092/46, 1603/48, 835/62, 2817/67, 2479/69.

32. Κατὰ τὴν νομολογίαν τοῦ γαλλικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας μέχρι τοῦ ἔτους 1962, δὲν ἐγίνοντο δεκταὶ αἰτήσεις ἀκυρώσεως κατὰ ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων. A. de Laubadère. *Traité*, ἐνθ. ἀν. II, σελ. 63. G. Vedel, *Droit Administratif*, 3η ἐκδ. 1964, σελ. 148. *Act. Jur.*, 1962, chron. Gentot et Fourré, σελ. 666. Ἀποφάσεις C.d'É. Crabe 5/11/1920, *Rec.* σελ. 930. Morel, 20/10/1937, *Rec.* σελ. 833. Thomasset, 6/5/1953, *Rec.* σελ. 206. Biage, 6/5/1960, *Rec.* σελ. 297. Massoni 4/2/1955, *Rec.* σελ. 79, *Revue Administrative*, 1955, σελ. 169, note G. Liet-Veaux. Διὰ τῆς ἀποφάσεως C.d'É. Camera, 23/11/1962, *Rec.* σελ. 627, *Act. Jur.* 1962, σελ. 687, ἐπιβεβαιωθείσης διὰ τῆς Vanesse, *Revue Dr. Public*, 1964, σελ. 505, ἐκρίθη ὅτι αἱ ὑπηρεσιακαὶ ἐκθέσεις δύνανται νὰ προσβληθοῦν εὐθέως, π.χ. δι' ἀναρμοδιότητα, ἢ παράβασιν κανόνων τῆς διαδικασίας.

ρειακῆς καταστάσεως τοῦ ὑπαλλήλου, καθ' ἣν ἐλήφθη αὕτη ὑπ' ὄψιν.

Ἐνθ' αἱ ὑπηρεσιακαὶ ἐκθέσεις δὲν θεωροῦνται ὡς ἐκτελεσταὶ διοικητικαὶ πράξεις, αἱ ἀποφάσεις τῶν ὑπηρεσιακῶν συμβουλίων ἐπὶ προσφυγῶν ἐναντίον αὐτῶν, κατὰ τὸ ἄρ. 92, παρ. 4 τοῦ Ὑ.Κ. ἐθεωρήθησαν ὡς πράξεις ἐκτελεσταί, παραδεκτῶς προσβαλλόμεναι ἐνώπιον τοῦ Σ.τ.'Ε. Τοῦτο ἐξηγεῖται διότι ἡ ἀπόφασις τοῦ ὑπηρεσιακοῦ συμβουλίου ἀποτελεῖ στοιχεῖον ὀριστικόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δὲν δύναται πλέον τὸ ὑπηρεσιακὸν συμβούλιον νὰ κρίνη διαφόρως, δεσμευόμενον ἐκ τῆς κρίσεώς του ταύτης, οὕτω δὲ ἡ ἀπόφασις αὕτη τοῦ ὑπηρεσιακοῦ συμβουλίου ἀποκτᾷ ἐκτελεστὸν χαρακτήρα.

Ὁ ὑπάλληλος ἔχει ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν εἰς τὴν διάθεσίν του τὸν ἀτομικὸν του φάκελλον καὶ δικαιούται νὰ λαμβάνῃ ὅποτεδῆποτε γνῶσιν τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ παράλειψις ἀνακοινώσεως ἐκθέσεως εἰς τὸν ἐνδιαφερόμενον ὑπάλληλον, καίτοι αὕτη ἐπιβάλλεται ἐκ τοῦ νόμου, δὲν ἐπάγεται ἀκυρότητα τῆς ἐκθέσεως ἢ τῆς ἐπ' αὐτῆς στηριχθείσης κρίσεως (33). Ὅποτεδῆποτε λάβει γνῶσιν ὁ ὑπάλληλος τῆς ὑπηρεσιακῆς ἐκθέσεως, δικαιούται, ὡς ἐλέχθη, νὰ προσφύγῃ ἐνώπιον τοῦ ὑπηρεσιακοῦ συμβουλίου πρὸς διαγραφὴν γεγονότων ἀντικειμενικῶς ἀνακριβῶν. Ἐξ ἄλλου, ἐν περιπτώσει διενεργείας ἐπὶ τῇ βάσει ὑπηρεσιακῆς τινος ἐκθέσεως μεταβολῆς τῆς καταστάσεως τοῦ ὑπαλλήλου, διατηρεῖται ἡ δυνατότης παρεμπιπτούσης κρίσεως νομιμότητος τῆς ἐκθέσεως, ἐφ' ὅσον ἤθελε προσβληθῆ δι' αἰτήσεως ἀκυρώσεως ἢ περὶ τῆς ὑπηρεσιακῆς ταύτης μεταβολῆς διοικητικῆ πράξις (34).

4. Δυσχερείαι.

Παρὰ τὰς δυσχερείας τὰς ὁποίας ἐμφανίζει τὸ πρόβλημα τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων, αὗται ἀποτελοῦν βάσιν ἀσφαλῆ πρὸς διαπίστωσιν καὶ παρακολούθησιν τῆς ποιότητος τῶν ὑπαλλήλων, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ ἐργασίας ὄργανομένης, συστηματικῆς, κατὰ προκαθορισμένας περιόδους διενεργουμένης καὶ ἐκτενομένης εἰς τὸ σύνολον τῆς ἐπαγγελματικῆς εἰκόνας τῶν ὑπαλλήλων. Ἡ σύνταξις τούτων ἐπομένως ἀποβαίνει ἀναγκαία, ἔστω καὶ ἂν ἐνίοτε δὲν καθίσταται ἐπιτυχής. Ἡ προσπάθεια δέον νὰ τείνῃ πρὸς τὴν τελειοτέραν κατάρτισιν αὐτῶν.

Μόνον εἰς περιπτώσεις, καθ' ἃς αἱ ὑπηρεσίαι ἀπαρτίζονται ἐξ ὀλιγαρίθμου προσωπικοῦ, τὸ ὅποῖον οἱ προϊστάμενοι γνωρίζουν καλῶς, αἱ ὑπηρεσιακαὶ ἐκθέσεις θὰ ἠδύναντο νὰ τεθοῦν κατὰ μέρος ἀντικαθιστάμεναι ὑπὸ συνοπτικῆς

33. Ἄλλ' ἐνδεχομένως πειθαρχικὰς εὐθύνας διὰ τὸν ὑπάτιον τῆς παραλείψεως ταύτης. Σ.τ.'Ε. 464/60, 2345/62, 75, 76/63, 271, 2734/64, 839/65, 1438/67, 732/68, ἐν ἀντιθέσει πρὸς παλαιότερας ἀποφάσεις: Σ.τ.'Ε. 914, 1140/57, δεχομένης ἀκυρότητα.

34. Σ.τ.'Ε. 267, 839/65, 3032/71.

είσηγήσεως, ἐντὸς τοῦ κλίματος ἐμπιστοσύνης καὶ συνοχῆς, ὅπερ θὰ διῆπαι μίαν περιωρισμένης ἐκτάσεως ὑπηρεσίαν, μὴ φοβουμένην ἐξ ἄλλου τὰς ἐξώθεν ἐπεμβάσεις ὡς πρὸς τὴν τύχην τοῦ προσωπικοῦ.

Ἡ τάσις, ἡ ὁποία παρατηρεῖται γενικῶς ἐπὶ τοῦ τρόπου καταρτίσεως τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων, εἶναι νὰ εὐρεθῆ ἐν σύστημα ἀπλοῦν κατ' ἀρχὴν καὶ εὐχεροῦς ἐφαρμογῆς, δυνάμενον ὅμως νὰ ἀπεικονίσῃ πιστῶς τὰς ποιοτικὰς ἀποχρώσεις τοῦ προσωπικοῦ. Τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον προσφάτως ἐφηρμόσθη ἐν Ἑλλάδι διὰ τῶν ὡς ἄνω ἐγκυκλίων τοῦ Α.Σ.Δ.Υ., εἰσάγει ἀπλούστευσιν εἰς τὴν βαθμολογικὴν κλίμακα, καθ' ὅσον περιορίζει τοὺς βαθμοὺς, ὡς ἐλέχθη, εἰς πέντε διὰ τὴν Α' κατηγορίαν, ἐκφραζομένους διὰ τῶν λέξεων ἐξαίρετος, λίαν καλὸς κ.λπ., καὶ τέσσαρας διὰ τὴν Β' κατηγορίαν. Ἀπ' ἐναντίας ἀναβιβάζει τὰς ἐνδείξεις τῶν χαρακτηρισμῶν εἰς 18 διὰ τὴν Α' κατηγορίαν καὶ 12 διὰ τὴν Β' κατηγορίαν.

Αἱ πλείονες ἐνδείξεις ἐπιτρέπουσι λεπτομερεστέραν περιγραφὴν καὶ ἐκτίμησιν τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα συνθέτουσι τὴν προσωπικότητα καὶ τὰς ἱκανότητας τοῦ ὑπαλλήλου. Ἐμφανίζουσι ὅμως δυσχερείαν διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐκθέσεως, παρὰ τὰς ἀναγεγραμμένας εἰς ἐκάστην ἐνδειξὴν ἐπεξηγήσεις, ὥστε ν' ἀπαιτῆται ἰδιαίτερα ἱκανότης τοῦ συντάσσοντος τὴν ἐκθεσιν, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν καὶ τῆς ποικιλίας καθηκόντων καὶ ἀπαιτήσεων οὐσιαστικῶν προσόντων τῶν διαφόρων διοικητικῶν ὑπαλλήλων. Οὕτω, σημειοῦνται λ.χ. αἱ ἐνδείξεις : ὑπ' ἀρ. 2 («δύναμις θελήσεως») : ἡ συνειδητὴ ἐπιδίωξις σκοπῶν καὶ δράσεως πρὸς ὀρισμένας κατευθύνσεις, ἡ ἐπιμονὴ καὶ ὑπομονή, τὸ θάρρος καὶ ἡ δύναμις ἀντιστάσεως εἰς πιέσεις. Ὑπ' ἀρ. 3 («αὐτοκυριαρχία») : ὁ αὐτοέλεγχος τῶν ἐσωτερικῶν παρορμήσεων καὶ ἀντιδράσεων, ἡ σύνεσις καὶ ἡ τήρησις τοῦ μέτρου εἰς πᾶσαν ἐκδήλωσιν. Ὑπ' ἀρ. 5 («θετικότης») : ἡ συνέπεια καὶ συνέχεια λόγων καὶ ἔργων, θεωρίας καὶ πράξεως, ἀρχῶν καὶ ἐπὶ μέρους περιπτώσεων, ὡς καὶ ἡ τήρησις ὑποσχέσεων καὶ συμφωνιῶν καὶ ἡ ἐκπλήρωσις ἐν γένει ὑποχρεώσεων ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ.

Ἀσφαλῶς θὰ συναντήσουσι δυσχερείας οἱ διάφοροι προϊστάμενοι εἰς τὸ νὰ ἀπομονώσουσι καὶ χαρακτηρίσουσι δεόντως τὰς ὡς ἄνω ἐνδείξεις ἐπὶ ὑπαλλήλων διαφόρων παραλλαγῶν ἐπιστημονικῆς ἢ τεχνικῆς εἰδικότητος, ὡς λ.χ. μηχανικῶν, γεωπόνων, ἐφοριακῶν κ.λπ. Θὰ ἦτο ἴσως προτιμότερον νὰ μὴ καθίσταται ὑποχρεωτικὴ ἡ συμπλήρωσις πασῶν τῶν ἐνδείξεων δι' ἅπαντας τοὺς ὑπαλλήλους, ἀλλὰ τοῦτο παρακωλύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ σύνοψις καὶ ἡ τελικὴ πρότασις εἶναι συνάρτησις τοῦ ἀθροίσματος τῶν δοθέντων χαρακτηρισμῶν εἰς πάσας τὰς ἀναγεγραμμένας ἐνδείξεις.

Πέραν τῶν αἰτιολογιῶν, τὰς ὁποίας ἀπαιτεῖ τὸ εἰρημένον ὑπόδειγμα ἐκθέσεως διὰ τοὺς λίαν εὐμενεῖς καὶ λίαν δυσμενεῖς χαρακτηρισμοὺς, εἶναι πάντοτε χρήσιμος ἡ δυνατότης διατυπώσεως διαπιστώσεων καὶ κρίσεων ἐκτὸς τῶν ὑποχρεωτικῶν χαρακτηρισμῶν καὶ ἀσχέτως ἔτι πρὸς αὐτούς.

Πράγματι, ἔχει σημειωθῆ ἀρκετὴ ποικιλία καὶ φαντασία περὶ τὴν διατύπωσιν περιγραφῶν καὶ κρίσεων εἰς ὑπηρεσιακὰς ἐκθέσεις, αὐτίνες ἀπετέλεσαν χρήσιμα στοιχεῖα διαγνώσεως τῆς ποιότητος τῶν ὑπαλλήλων, ὥστε δὲν πρέπει νὰ υποτιμηθῆ ἡ σημασία τῆς εὐχερείας ταύτης τῶν συντακτῶν τῶν ἐκθέσεων.

Ἐπὶ πλέον, σπουδαῖον στοιχεῖον τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων εἶναι ἡ διατύπωσις προβλέψεων περὶ τῆς κλίσεως τοῦ ὑπαλλήλου καὶ τῆς προοπτικῆς μελλοντικῆς αὐτοῦ χρησιμοποίησεως, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ διατύπωσις ὑποδείξεων περὶ τοῦ ἐνδεικνυομένου τρόπου μεταχειρίσεως αὐτοῦ. Ἴσως, χάριν κατοχυρώσεως αὐτοῦ τοῦ ὑπαλλήλου ἀλλὰ καὶ ἐνισχύσεως τοῦ ἔργου τῶν προϊσταμένων αὐτοῦ, θὰ εἶδει νὰ σημειῶνται καὶ αἱ ἤδη γενόμεναι ὑποδείξεις εἰς τὸν ὑπάλληλον ἐπὶ ἐλαττωμάτων ἢ ἀτελειῶν αὐτοῦ, ὥστε ἡ ἐπισήμανσις τούτων νὰ μὴ ἐντοπίζεται τὸ πρῶτον κατὰ τὴν ἀναγραφὴν ἐν τῇ ὑπηρεσιακῇ ἐκθέσει (35). Ἐξ ἄλλου, ὁσάκις ἐμφανίζονται ὀξεῖαι ἀντιθέσεις καὶ διαφωνίαι μεταξὺ τῶν πλειόνων κριτῶν, δέον νὰ ἀναζητῶνται ἐξηγήσεις καὶ νὰ διαπιστοῦται ἡ αἰτία τῶν τοιούτων διαφορῶν ἀπόψεων, οὕτως ὥστε ἡ ὑπηρεσιακὴ ἐκθεσις νὰ διαφωνίζεται καὶ νὰ καθίσταται χρησιμοποίησιμος.

Ἐὰν τὰ ὡς εἴρηται κριτήρια, τὰ ὁποῖα πληροῦν τὰς σελίδας τῆς ὑπηρεσιακῆς ἐκθέσεως, διατυπῶνται ἐπὶ τῇ βάσει ἐπιστημονικῶν καὶ ἐμπειρικῶν δεδομένων, ἵνα καλύψουν πάσας τὰς ἐνδιαφερούσας πλευρὰς τῆς ἀξιολογήσεως τοῦ ὑπαλλήλου, δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι ἡ ὑπηρεσιακὴ ἐκθεσις δέον νὰ ἀνταποκρίνηται εἰς συγκεκριμένους σκοπούς, νὰ βοηθῆ δηλαδὴ εἰς τὴν διενέργειαν τῶν ὑπηρεσιακῶν μεταβολῶν τοῦ ὑπαλλήλου καὶ πρωτίστως τῶν προαγωγῶν καὶ ἐπομένως δέον νὰ διατυποῦται κατὰ τρόπον διευκολύνοντα τὸ ἔργον τοῦτο. Ὅθεν, ὁσάκις ἐκ τοῦ νόμου τίθενται οὐσιαστικαὶ προϋποθέσεις διὰ τὴν διενέργειαν τῶν μεταβολῶν τούτων, καὶ δὴ καθιεροῦνται διακρίσεις τῶν προαγωγῶν εἰς κατ' ἀπόλυτον ἐκλογὴν, κατ' ἐκλογὴν καὶ κατ' ἀρχαιότητα, ὡς πράττει ὁ Ὑ.Κ., καθιερῶν ἀντίστοιχα κριτήρια, τὸ περιεχόμενον τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων δέον νὰ προσαρμύζεται πρὸς τὰ κριτήρια ταῦτα, ὥστε νὰ διευκολύνηται ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου καὶ νὰ εἶναι δυνατὸς ὁ ἔλεγχος αὐτῆς.

Ἡ κατὰ σύντομα διαστήματα σύνταξις τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων ἀποτελεῖ σοβαρὰν ἐπιβάρυνσιν τῶν διαφόρων προϊσταμένων, ἐνῶ συνάμα δὲν παρέχει εὐρέα περιθώρια διατυπώσεως νέων ἐκάστοτε παρατηρήσεων. Προσέτι, ἐπαυξάνει τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων, ὥστε νὰ καθίσταται δυσχερὴς ἡ θέσπισις ἐγγυήσεων τῶν ὑπαλλήλων ὡς πρὸς τὴν ἀντικειμενικότητα αὐτῶν διὰ τῆς ἀναλόγου διαδικασίας. Θὰ προσέδιδε περισσοτέραν βαρύτητα εἰς τὸ ἔργον τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων ἢ κατ' ἀραιότερα χρονικὰ διαστήματα σύνταξις αὐτῶν, ὡς ἐν Γερμανίᾳ, ἐνθα, ὡς ἐλέχθη, ἐθεσπίσθη ἡ ἀνά τριετίαν σύνταξις των. Ἴσως διετὲς διάστημα θὰ ᾔτο ἀρκετὸν, ἐπιβαλλομένου ἐπὶ

35. I.I.S.A. *La notation*, ἐνθ. ἀν. σελ. 33.

προσθέτως όπως συντάσσεται εκθεσις υπό αποχωρούντος προϊσταμένου, έχοντος υπ' αυτόν επί έτος τόν υπάλληλον, ή έν περιπτώσει μεταθέσεως του υπαλλήλου μετά έτησιάν υπηρεσίαν παρά τῷ αὐτῷ προϊσταμένῳ, δοθέντος ότι ήδη δέν εφαρμόζεται τὸ σύστημα τῆς κατ' έτος καταρτίσεως πινάκων προακτέων (ν.δ. 875/1971), πρὸς τὸ ὅποιον προσηρμόζετο ή κατά τὸν Υ.Κ. έτησία σύνταξις ὑπηρεσιακῶν εκθέσεων.

Ἡ σύνταξις τῶν ὑπηρεσιακῶν εκθέσεων κατέστη ὑποχρεωτική διὰ τοῦ Υ.Κ. καὶ τοῦ προσφάτου ν.δ. 1035/1971, ή κύρωσις ἅμως τηρήσεως τῆς ὑποχρέωσης ταύτης καθίσταται δυσχερής. Ἡ παράλειψις συντάξεως ὑπηρεσιακῶν εκθέσεων καθιστᾷ προβληματικήν ή και ἀδύνατον τήν κρίσιν τοῦ υπαλλήλου, ἰδίᾳ προκειμένης προαγωγῆς. Καίτοι ή ἔλλειψις ὑπηρεσιακῆς τιμῆς εκθέσεως δέν ἀγει εἰς ἀκυρότητα τῆς κρίσεως τοῦ υπαλλήλου, καθ' ὅσον τὸ ὑπηρεσιακὸν συμβούλιον δέον δι' ἰδίας ἐρεύνης νὰ σχηματίσῃ κρίσιν και νὰ μὴ καταλείπῃ ἄνευ κρίσεως τὸν υπάλληλον, ὥστε νὰ στερηθῇ οὗτος ἄνευ ὑπαιτιότητός του ἐνδεχομένης βελτιώσεως τῆς ὑπηρεσιακῆς καταστάσεώς του, και δὴ προαγωγῆς, ἐν τούτοις, ἐὰν ή ἔλλειψις αὕτη προκαλῆ πράγματι ἀδυναμίαν ὡπως σχηματισθῆ πλήρης ἀντίληψις περὶ τοῦ κρινομένου υπαλλήλου, ή σχετική κρίσις καθίσταται ἐλαττωματική και ή διοικητική διαδικασία, ἰδίᾳ ἐπὶ προαγωγῶν, δέον νὰ θεωρῆται ὡς πάσχουσα ἀκυρότητα. Ἡ ἐλαττωματικότης αὕτη δέον νὰ πλήττῃ και τήν κρίσιν ἐτέρων υπαλλήλων, ὡσάκις χωρεῖ σύγκρισις μεταξὺ αὐτῶν, ὅτινες πάντες δέον νὰ τυγχάνουν τῆς αὐτῆς μεταχειρίσεως. Ὅθεν ἀποβαίνει χρήσιμος ή καθιερωθεῖσα πειθαρχική εὐθύνη διὰ μὴ σύνταξιν ὑπηρεσιακῆς εκθέσεως, ήτις ἄλλωστε ἐκ τῶν ὑστέρων δυσχερῶς δύναται νὰ ἀναπληρωθῆ (36).

Ἡ κατ' ἀραιότερα χρονικά διαστήματα σύνταξις τῶν ὑπηρεσιακῶν εκθέσεων και συνεπῶς ή μείωσις τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν θὰ διηκλύνη τὸν τελειότερον ἔλεγχον τούτων, ὅστις σήμερον, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὑπὸ μὲν τοῦ ὑπηρεσιακοῦ συμβουλίου δι' εὐθείας προσβολῆς διεξάγεται ἀτελῶς, ήτοι μόνον διὰ πλάνην περὶ τὰ πράγματα, ὡσάκις περιέχουν περιγραφὴν γεγονότων και οὐχὶ ἀπλῶς κρίσεις αἵτινες δέν ἐλέγχονται, ὑπὸ δὲ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας διεξαγόμενος παρεμπιπτόντως, δύναται νὰ ἀνατρέξῃ εἰς λίαν παρωχημένας ἐποχάς, δημιουργῶν οὕτω σοβαρὰν ἀστάθειαν και ἐνίοτε ἐκτεταμένην ἀνατροπὴν εἰς τὰς ὑπαλληλικὰς σχέσεις.

36. Ἐγένετο δεκτὸν ὅτι εἰς περίπτωσιν μὴ ἐγκαίρου συντάξεως τῆς ὑπηρεσιακῆς εκθέσεως δύναται νὰ συναχθῆ αὕτη παρακαίρως, ἔστω και ἂν ἐπίκειται κρίσις τοῦ υπαλλήλου, τήν δὲ εκθεσίαν ταύτην νομίμως λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὸ ὑπηρεσιακὸν συμβούλιον, ἐφ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς χρονικὸν διάστημα περιλαμβανόμενον εἰς τήν κρίσιν αὐτοῦ, διότι ἄλλως ἔλλειπόντων στοιχείων περὶ τῆς προσφάτου δράσεως τοῦ υπαλλήλου, ή κρίσις αὐτοῦ θὰ καθίσταται δυσχερής. Σ.τ.Ε. 2365/71.

Θὰ ἦτο εὐκαιρὸς ὁ ἐγκαιρὸς ἔλεγχος τῶν ἐκθέσεων τουλάχιστον ἀπὸ ἀπόψεως νομιμότητος, οὐ μόνον διὰ πλάνην περὶ τὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ δι' οἰονδήποτε ἕτερον λόγον νομιμότητος, διὰ καθιερώσεως προσφυγῆς διὰ πάντα τοιοῦτον λόγον ἐνώπιον τοῦ ὑπηρεσιακοῦ συμβουλίου, τοῦ ὁποῦ ἢ ἀπόφασις θὰ ἠδύνατο νὰ προσβληθῇ ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας. Πρὸς τοῦτο θὰ ἔδει αἱ ὑπηρεσιακαὶ ἐκθέσεις νὰ ἀνακοινῶνται πᾶσαι εἰς τὸν ἐνδιαφερόμενον ὑπάλληλον, υπογράφοντα ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου αὐτῶν ὅτι ἔλαβε γνῶσιν, ἢνα τρέχη ἢ σχετικὴ προθεσμία προσβολῆς, ὥστε νὰ ἀποκλείηται ἢ μετὰ ταῦτα καὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐκδόσεως ἐτέρων πράξεων ὑπηρεσιακῆς καταστάσεως ἀμφισβήτησις τῆς νομιμότητος αὐτῶν (37).

Δέον πάντως νὰ σημειωθῇ ὅτι ὅσον περισσότεροι καὶ λεπτομερέστεροι εἶναι οἱ διέποντες τὰς ὑπηρεσιακὰς ἐκθέσεις κανόνες δικαίου, τόσον συχνότεραι θὰ ἐμφανίζονται αἱ περιπτώσεις παρανομῶν, αἵτινες θὰ ἄγουν εἰς ἀκυρότητας. Ὅσακις δὲ δὲν πρόκειται περὶ διαπιστώσεως πραγματικοῦ γεγονότος, τὸ ὑπηρεσιακὸν συμβούλιον δὲν δύναται νὰ προβῇ εἰς διόρθωσιν τοῦ σφάλματος, ἀλλὰ θὰ ἀπαιτῆται ἐνδεχομένως σύνταξις νέας ἐκθέσεως, ἣτις πλέον θὰ συντάσσεται ἐκπροθέσμως καὶ ἐφ' ὅσον ἢ σύνταξις τῆς θὰ καθίσταται δυνατή.

Διὰ τὴν οὐσιαστικὴν κρίσιν τῶν ὑπαλλήλων, τὸ βᾶρος ἐπιπίπτει ἐπὶ τῶν συντακτῶν τῶν ἐκθέσεων. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου δέον νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ μέχρι τοῦδε πείρα δὲν ὑπῆρξεν ἀρκούντως ἐνθαρρυντικὴ. Ἀπαιτεῖται μεγαλύτερα προσοχὴ τῆς μέχρι τοῦδε ἀποδοθείσης εἰς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ κειμένου τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων προϊσταμένων καὶ περισσότερα καθοδηγήσεις αὐτῶν ὡς πρὸς τὴν ἀξιολογικὴν ἐκτίμησιν τῶν διαφόρων οὐσιαστικῶν προσόντων τῶν ὑπαλλήλων. Ἡ ἐπισήμανσις τῶν ἐλλείψεων καὶ τῶν μειονεκτημάτων δέον νὰ διατυποῦται μετὰ θάρρους καὶ ὑπὸ πνεῦμα ἐξυπηρετήσεως τοῦ συμφέροντος τῆς ὑπηρεσίας καὶ οὐχὶ νὰ θεωρῆται ὡς πράξις ἀνεπιεικῆς καὶ νὰ ἀποφεύγηται κατὰ σύστημα.

Ἡ σύνταξις ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων ἀποτελεῖ τεχνικὴν, ἢ πραγματοποίησις τῆς ὁποίας ἐξαρτᾶται ὀλιγώτερον ἐκ τῶν διατιθεμένων μέσων καὶ περισσότερον ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως πρὸς ἀξιοποίησιν αὐτῆς. Ἡ παρατηρηθεῖσα τάσις εἶναι κοινὸν μυστικὸν ὅτι ὠδήγησεν εἰς τὴν ὑπερεκτίμησιν τῶν προσόντων καὶ τῶν ἀρετῶν τῶν ὑπαλλήλων, ὥστε ἡ ἐμφανιζομένη εἰκὼν νὰ εἶναι μὲν λίαν κολακευτικὴ διὰ τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν, νὰ μὴ ἀποδίδῃ ὅμως ἀκριβῶς τὴν πραγματικότητα καὶ νὰ μὴ ἀποβαίνει χρήσιμος διὰ τὸν σκοπὸν

37. Πρβλ. Σ.τ.Ε. 3596/71, καθ' ἣν θεσπιζομένης διοικητικῆς προσφυγῆς ὑπὸ τοῦ νόμου, αἵτισις ἀκυρώσεως δὲν εἶναι ἐπιτρεπτή, πρὸ τῆς ἐξαντλήσεως τῆς οὕτω προβλεπομένης διοικητικῆς διαδικασίας, χωρεῖ δὲ μόνον κατὰ τῆς τελικῶς ἐκδιδομένης διοικητικῆς πράξεως.

τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων. Οὕτως, ἡ σύνταξις αὐτῶν καθίσταται ἐν πολλοῖς ἔργον τυπικὸν καὶ δὲν δύναται νὰ ἀποδώσῃ τοὺς ἐξ αὐτῆς ἀναμενομένους καρπούς. Πρὸς τοῦτο καὶ οἱ συντάκται τῶν ἐκθέσεων δεόν νὰ ἐλέγχωνται κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου των καὶ ἴσως θὰ ᾔτο χρήσιμος ἢ εἰς τὰς ὑπηρεσιακὰς των ἐκθέσεις σαφῆς προσθήκη τῆς ἐνδείξεως περὶ τοῦ κατὰ πόσον δύνανται νὰ κρίνουν ὀρθῶς τοὺς ὑφισταμένους αὐτῶν.

(Δεκέμβριος 1971)

MARCEL VAUTHIER

Professeur Honoraire à l'Université libre de Bruxelles
Président Émérite du Conseil d'État

LE CONSEIL D'ÉTAT DE BELGIQUE

Principes et applications

Dans un ouvrage publié en 1934 sur *«Le contentieux administratif des États modernes»*, Stratis Andréadis a consacré son chapitre II au «Système belge». Bien que le droit public et administratif belge de cette époque ne comportât pas cet organe capital qu'est le Conseil d'État, l'auteur fait une place au régime en vigueur dans ce pays, parée qu'il y trouve des éléments juridiques positifs pour la défense des intérêts des particuliers contre les entreprises du pouvoir. Andréadis fait preuve de perspicacité, car il entrevoit déjà, dans les publications des auteurs, dans les colloques universitaires et dans le dépôt d'une proposition de loi d'initiative parlementaire, portant sur l'institution d'une «Cour du contentieux administratif», les prémises d'une évolution du droit administratif de la Belgique.

Si cette évolution ne s'est pas faite sans peine, elle a finalement abouti à une solution qui permet de ranger la Belgique parmi les pays dotés d'un véritable contentieux administratif, le vote de la loi du 23 décembre 1946 : «portant création d'un Conseil d'État» (1).

Pour rendre hommage à l'auteur du traité de 1934, il nous a paru que la meilleure solution était de faire connaître la suite du sujet qu'il avait si heureusement traité (2).

Pourtant, avant d'y arriver, remontons aux sources, telles qu'elles sont apparues à l'auteur à l'époque de la composition de son ouvrage. A ses yeux, il existait un «système belge» qu'il situait entre le «système français», incontestablement le plus élaboré, et le système appliqué en Angleterre et aux États-Unis d'Amérique, système dans lequel il n'y avait pas de distinction de principe entre le Droit administratif et le Droit ordinaire. Ce système intermédiaire, suivant l'auteur : «est celui des États qui n'ont pas de tribunaux administratifs, mais dans

1. *Revue de l'Administration*, 1947, 29.

2. Cf. *Revue de l'Administration*, 1934, 421.

lesquels le principe de la séparation des pouvoirs a maintenu distinctes les fonctions administratives et les fonctions judiciaires. Les tribunaux judiciaires connaissent en matière contentieuse de toutes les contestations naissant à l'occasion de l'action administrative, mais sans pouvoir empiéter sur les attributions de l'administration qui peut recourir au procédé du conflit pour protéger son indépendance. Dans ce système un Droit administratif est appliqué par les tribunaux judiciaires» (3).

Sans doute, le citoyen belge n'était-il pas livré sans défense aux excès de pouvoir de l'administration, mais les cas où il pouvait recourir à la protection des tribunaux étaient l'exception. Si, en effet, toutes les contestations portant sur des droits civils sont du domaine des tribunaux ordinaires, n'entrent pas dans la compétence de ceux-ci : «tous les litiges qui portent sur des opérations dans lesquelles l'administration a agi en usant des prérogatives qu'elle possède en tant qu'administration, a agi en se plaçant sous l'égide du droit public». Entrent, en fait, dans la compétence des tribunaux : «des litiges portant sur les opérations dans lesquelles l'administration s'est conduite comme un simple particulier, n'a pas montré qu'elle voulait qu'on lui appliquât d'autres règles que celles du Droit privé» (4).

Les rapports de droit qui se forment entre l'administration et les particuliers, qui sont sujets à des conflits, sont de deux espèces : 1° le rapport résultant d'un acte ou d'une décision de l'administration; par exemple, une autorisation de bâtir, une adjudication, l'annulation de la décision d'une autorité subordonnée; 2° le rapport qui s'est établi parce qu'une administration ou un agent de celle-ci a causé un dommage; par exemple, en méconnaissant le droit à l'avancement d'un fonctionnaire ou en causant un accident de roulage.

Cette deuxième espèce de conflit a donné lieu, dans le contentieux judiciaire belge, à une subtile distinction entre les actes de l'État *puissance* et les actes de l'État *personne*. Cette distinction a été invoquée pour soustraire l'État, en tant que *puissance* aux conséquences d'un acte dommageable dont il est responsable : «Cette distinction, écrit Andréadis, a entraîné la plus grande confusion dans la doctrine et la jurisprudence. Tous les écrits les plus récents sont d'accord pour le constater. L'interprétation jurisprudentielle des actes de l'État puissance publique et des actes de l'État personnalité de droit privé révèle une série innombrable de contradictions devenant de plus en plus fréquentes au

3. Andréadis: «*Le contentieux administratif des États modernes*», 110.

4. Andréadis, *op. cit.* 11.

fur et à mesure des modifications de la vie sociale, à laquelle, en Belgique comme dans tous les autres pays, l'État sans arrêt est appelé à participer activement» (5).

L'auteur avait bien observé que depuis 1920, à la suite d'arrêts de la Cour de Cassation, la compétence des tribunaux s'était élargie en ce sens qu'une personne titulaire d'un *droit civil* alléguant qu'une atteinte avait été portée à celui-ci par une personne de droit public, pouvait en obtenir réparation; mais cette circonstance qui était invoquée par les adversaires de la création d'un Conseil d'État pour prouver l'inutilité de celui-ci, ne modifia pas la conviction de l'auteur. Il persista à croire que la création de cette haute juridiction était inévitable en Belgique (6).

* * *

Les partisans de la création d'une Cour du contentieux administratif ne pouvaient, à l'époque de la publication de l'ouvrage de Stratis Andréadis, se faire beaucoup d'illusions sur la rapidité des progrès de leur projet. Le Conseil d'État, en premier lieu, souffrait d'un préjugé défavorable remontant à la Constitution de 1831. En effet, de 1795 à 1815, sous le régime français, de 1815 à 1830, sous le régime hollandais, les Belges avaient fait l'expérience de Conseils d'État qui n'avaient pas de caractère réellement juridictionnel et qui s'étaient révélés des instruments au service d'un pouvoir central oppressif et arbitraire. Le législateur belge de 1831, méfiant à l'égard d'un organisme dépendant du pouvoir exécutif avait accordé sa confiance au pouvoir judiciaire. Ce sentiment était resté très vivace chez beaucoup de juristes belges.

D'autre part, l'idée de voir se dresser, à côté des juridictions de l'ordre judiciaire, particulièrement de la Cour de Cassation, une haute juridiction administrative qui jouirait d'aussi éminentes prérogatives trouva, chez certains magistrats, des adversaires résolus (7). Il faut reconnaître, au surplus, que l'autorité supérieure hiérarchique ne consentait que mollement à voir son pouvoir de contrôle des administrations subordonnées passer à une juridiction indépendante.

5. Andréadis, *op. cit.* 270.

6. Andréadis, *op. cit.* 282 et 285. L'auteur se fonde sur les traités belges, notamment de Laurent, Marcq, Bourquin, Vauthier, Wodon. La proposition de loi faite au cours de la session parlementaire de 1929-1930 était présentée par Henri Carton de Wiart, ancien Président du Conseil des Ministres.

7. Cf. *Livre jubilaire du 150e anniversaire du Conseil d'État de France*, 486, et Velge. : «*Le Conseil d'État*», 26.

Entre le dépôt, en 1930, d'une proposition de loi et le vote de la loi portant création d'un Conseil d'État, une quinzaine d'années se sont écoulées, parmi lesquelles il faut tenir compte des cinq années d'inactivité politique auxquelles la Belgique a été contrainte par l'occupation allemande. En réalité, cet hiatus n'a pas nui au progrès des idées favorables au développement d'une juridiction administrative. Au contraire, on a pu constater qu'à la reprise de leur activité, les membres des Chambres législatives s'étaient ralliés en plus grand nombre au projet. Pourtant, les notions fondamentales de celui-ci n'étaient pas clairement dégagées. L'exercice d'un recours en indemnité, en cas de préjudice causé par un service public, retenait l'attention des parlementaires plus que l'exercice d'un recours contre l'excès de pouvoir. Ce furent les débats au Parlement qui mirent en lumière le caractère fondamental de ce dernier recours en donnant une image concrète de la position dans laquelle se trouve l'administré, lorsque l'autorité, qu'elle soit centrale, provinciale ou locale, s'abstient simplement de statuer sur une réclamation, ou laisse s'écouler un délai anormal avant de prendre une décision, laquelle est, au surplus, prise à la suite d'une procédure qui se déroule dans le secret le plus absolu et à l'encontre d'un particulier sans défense.

Finalement ce fut la discussion sur l'excès de pouvoir qui aboutit à la solution la plus constructive, tandis que celle qui concernait l'indemnisation d'un dommage s'arrêtait à l'adoption d'une demi-mesure. Contre l'excès de pouvoir était instituée l'annulation, sous forme d'*arrêt* exécutoire; tandis que la réparation du dommage ne donnait lieu qu'à un *avis* d'indemnité, sans caractère obligatoire. Les parlementaires ne se faisaient pas une idée précise des bases juridiques sur lesquelles se fonderait le dommage éventuel ni des limites des indemnités. Ils faisaient confiance à la jurisprudence et à l'obligation morale pour l'État de se conformer à l'avis; ils réservaient l'avenir⁽⁸⁾.

Leur prévision, en ce qui concernait une solution ultérieure plus constructive, était justifiée : la loi du 3 juin 1971 : «Portant modification des lois relatives au Conseil d'État» vient d'étendre la compétence d'*arrêt* aux demandes d'indemnités⁽⁹⁾.

* * *

La loi du 23 décembre 1946 «portant création d'un Conseil d'État a

8. Velge, *op. cit.* 152.

9. *Moniteur belge* du 19 juin 1971.

conféré à celui-ci des attributions *consultatives* et des attributions *juridictionnelles*».

Cette dualité d'attributions est concrétisée par la création de deux sections : la *Section de Législation* et la *Section d'Administration*.

A ces deux sections d'origine vient se joindre en vertu d'une loi du 3 juillet 1971, relative à la «Répartition des membres des Chambres législatives en groupes linguistiques» une section complémentaire, dont les attributions sont consultatives et qui est dénommée «*Section des conflits de compétence*» (10).

La Section de Législation.

L'origine de la section se trouve dans l'existence, antérieurement au vote de la loi, d'un «Conseil de législation» composé de juristes éminents, que le gouvernement consultait parfois sur des problèmes juridiques. Plutôt que de perpétuer cet état de choses, le gouvernement suggéra lui-même de fusionner l'organisme consultatif et l'organisme juridictionnel, en faisant valoir qu'ils avaient tous deux des attributions *purement juridiques*, ce qui signifiait que, de part et d'autre, les examens ne porteraient que sur les questions de légalité ou les questions de régularité juridique d'un acte, sans formuler d'appréciation sur l'opportunité de la mesure ou de l'acte. En vertu de ce principe, la Section de Législation donne son avis exclusivement lorsqu'elle est consultée par les Chambres législatives ou les membres du gouvernement; elle ne dispose d'aucun droit d'initiative.

La Section de Législation est composée de six membres du Conseil d'État dont une certaine spécialisation dans ce domaine n'est que temporaire : ils sont désignés pour siéger au législatif pour des périodes de trois ans renouvelables (11). Aux membres conseillers d'état de la section sont adjoints des «assesseurs», choisis parmi des personnalités qui, «dans différents domaines du droit, ont acquis des connaissances spéciales et qui, tout en collaborant aux travaux du Conseil d'État, continueront à exercer leurs occupations professionnelles ou leurs fonctions publiques en dehors de celui-ci». Les assesseurs sont nommés pour un terme de cinq ans. Leur choix est limité; il ne peut porter que sur les candidats

10. *Moniteur belge* du 8 juillet 1971. Nous traiterons ce sujet ultérieurement.

11. Art. 43 de la loi du 23 décembre 1946, modifié par l'art. 30 de la loi du 3 juin 1971.

présentés par l'assemblée des membres du Conseil d'État, sur une liste triple. Leur mandat est renouvelable⁽¹²⁾.

La Section de Législation donne des *avis motivés*. Elle peut être consultée dans trois cas : 1° par le président de l'une des deux Chambres législatives, «sur le texte de tous projets, propositions de loi et amendements à ces projets et propositions»; 2° par les ministres, «hors le cas d'urgence, et les projets de lois budgétaires exceptés», sur «le texte de tous avant-projets de lois ou d'arrêtés d'exécution, organiques et réglementaires»; 3° par les ministres qui le demandent, «sur toutes propositions de loi ainsi que sur tous amendements à des projets ou propositions de loi»⁽¹³⁾.

Les demandes d'un avis motivé, dans les hypothèses prévues au 1 et au 3, n'ont pas été fréquentes. Ce sont les demandes d'avis prévues au 2 qui ont occupé les séances de la section et ont largement justifié son existence.

Dans le régime politique actuel de la Belgique, les avant-projets de lois et les avant-projets d'arrêtés d'exécution sont élaborés en grand nombre, car la législation s'étend constamment à des domaines nouveaux et l'administration multiplie ses interventions dans les matières les plus diverses.

Mais la consultation de la section n'est pas obligatoire dans tous les cas. En ce qui concerne les arrêtés d'exécution, seuls les arrêtés qualifiés «organiques et réglementaires» sont visés par la loi. D'autre part, les ministres peuvent se soustraire à la consultation en invoquant «l'urgence».

La qualification «organique et réglementaire» est un sujet de discussion fort important, car, selon qu'elle est applicable ou non à un avant-projet, la consultation de la section aura l'autorité d'une «formalité substantielle», ou n'aura pas cette autorité. Dans le premier cas, son omission pourra avoir pour effet la nullité de l'arrêté. Après maintes discussions, le Conseil d'État a posé le principe que ce sont les dispositions générales, prises en vue de l'exécution d'une loi qui doivent faire l'objet d'un avis motivé, tandis qu'échappent à cette obligation les mesures qui se bornent à aménager ou appliquer des dispositions antérieures⁽¹⁴⁾.

---

12. Art. 35 de la loi du 23 décembre 1946.

13. Art. 2 alinéa 3 de la loi du 23 décembre 1946, modifié par l'art. 2 de la loi du 3 juin 1971.

14. Cf. arrêts du 20 mai 1949, *Recueil de jurisprudence du Droit administratif* (R.J.D.A.), 1949, 93; 25 avril 1950, id. 194; 8 mai 1951, id. 241; 21 janvier 1952, id. 195; 12 janvier 1956, id. 216.

La faculté d'invoquer l'urgence était prévue, par les auteurs de la loi, pour des cas exceptionnels, la consultation étant de règle pour tous les avant-projets. La pratique s'est révélée différente : l'urgence invoquée n'est parfois qu'un prétexte pour soustraire un avant-projet aux éventuelles critiques de la section de Législation. Mais cette pratique, qu'on peut trouver discutable, est impunément suivie par les ministres; le Conseil d'État a estimé que l'existence de l'urgence était une question de fait, qui relevait de la responsabilité politique du ministre et échappait, par conséquent, au contrôle légal exercé par la juridiction administrative.

La Section d'Administration.

La section exerce, en ordre principal, une fonction juridictionnelle par voie d'arrêts. Elle est en outre appelée à donner des *avis* ⁽¹⁵⁾.

La fonction principale de la section est définie à l'article 9 de la loi du 23 décembre 1946 dans les termes suivants :

«La Section d'Administration statue par voie d'arrêts sur les recours en annulation pour violation des formes soit substantielles, soit prescrites à peine de nullité, excès ou détournement de pouvoir, formés contre les actes et règlements des diverses autorités administratives ou contre les décisions contentieuses administratives».

Ce texte fondamental a été complété par l'article 5 de la loi du 3 juin 1971. La disposition nouvelle a notamment pour objet de contraindre les autorités administratives à statuer dans un délai déterminé. Si l'autorité a laissé le délai s'écouler sans statuer, son abstention est réputée valoir décision de rejet. A ce titre, elle est un sujet de recours devant la section.

Dans l'énumération des causes tombant sous la juridiction de la section, trois cas sont mentionnés qui demandent quelques précisions : l'*excès de pouvoir*, le *détournement de pouvoir*, la *décision contentieuse administrative*.

L'*excès de pouvoir* constitue le cas le plus important des actes qui tombent sous la juridiction du Conseil d'État. Il a été défini dans les travaux préparatoires de la loi : «comme un acte qu'une administration ou un administré accomplit dans l'exercice de ses fonctions en vue d'exécuter le mandat dont il est investi, mais à l'occasion duquel

15. Loi du 23 décembre 1946, art. 6. Ce sujet sera traité ultérieurement.

il se met en contradiction avec la volonté du législateur» (16).

Il est impossible, en égard à la multiplicité des cas où l'administration excède ses pouvoirs, de tenter de donner de cette notion un aperçu général, même sommaire. Nous nous bornerons à citer à titre d'exemples, quelques cas typiques extraits de la jurisprudence.

Au plus haut degré de l'exercice du pouvoir, constitue un excès de pouvoir l'acte par lequel le Roi et ses ministres interviennent dans un domaine réservé au législateur; c'est le cas, notamment, d'une mesure du pouvoir, exécutif, qui a pour résultat d'étendre l'application de la loi à des espèces qui n'y sont pas formellement prévues (17). La confusion des pouvoirs, qui résulte de l'exercice d'un pouvoir par un organisme, alors que ce pouvoir appartient constitutionnellement à un autre organisme, est également une cause importante d'excès de pouvoir. Il a été jugé qu'il y avait confusion de pouvoirs lorsque l'autorité administrative supérieure condamnait une commune à réparer un dommage dont elle était responsable, alors que la cause juridique du dommage était une faute tombant sous l'application de l'article 1382 du Code civil, dont le jugement relevait de la compétence des tribunaux de l'ordre judiciaire (18). Les ministres ne peuvent substituer leur décision à celle qui doit être légalement prise par une commission constituée à cet effet. Le Conseil d'État a annulé la décision d'un ministre qui avait statué sur les conditions imposées à l'exercice d'une profession, alors qu'une commission était légalement compétente en cette matière (19). A été annulé également le refus de statuer sur une demande adressée à une autorité administrative, parce que celle-ci s'était, à tort, déclarée incompétente (20).

Le détournement de pouvoir a été défini par le Ministre de l'Intérieur dans les termes suivants : «Le fait d'une autorité administrative qui, tout en accomplissant un acte de sa compétence, en suivant les formes que la loi prévoit et en agissant conformément à la lettre de celle-ci, use cependant de son pouvoir dans un autre but que celui en vue duquel ce pouvoir lui a été conféré» (21).

Les recours fondés sur ce moyen n'ont que rarement abouti à une

16. Sarot: «Répertoire des arrêts et avis du Conseil d'État», I, 162.

17. C.E. 31 janvier 1955, R.J.D.A., 117.

18. C.E. 17 mars 1955, R.J.D.A., 183.

19. C.E. 6 novembre 1956, R.J.D.A. 1957, 191.

20. C.E. 31 juillet 1957, R.J.D.A. 69.

21. Sarot, *op. cit.* I, 262.

annulation par le Conseil d'État de Belgique. C'est, en effet, une tâche difficile que d'établir le mobile réel de l'auteur d'un acte administratif; la jurisprudence contient à cet égard de nombreux exemples de rejet pour insuffisance de preuve. Il a été jugé, dans ce sens, que l'administration ne commet pas un détournement de pouvoir lorsque, en faisant usage de ses pouvoirs dans le but pour lequel ceux-ci lui ont été conférés, elle est guidée, en même temps, par d'autres mobiles. Si elle démontre qu'elle a, en fin de compte, agi dans l'intérêt du service, la demande sera rejetée (22).

Les cas peu nombreux dans lesquels le Conseil d'État a rendu un arrêt d'annulation fondé sur le détournement de pouvoir concernent des nominations de fonctionnaires communaux. Le mobile déterminant de la nomination se trouvait dans la sympathie de l'autorité responsable pour un candidat, ou bien dans un intérêt de politique locale, et en l'absence de toute considération pour la bonne marche du service (23).

La Section d'Administration se prononce aussi par arrêts sur les *demandes d'indemnités relatives à la réparation d'un dommage exceptionnel, moral ou matériel, causé par une autorité administrative*. La loi du 23 décembre 1946 ne conférait au Conseil d'État, en cette matière, qu'une compétence d'*avis*. La loi du 3 juin 1971, ne lui a pas seulement reconnu un pouvoir juridictionnel réel, mais elle a étendu l'autorité de sa juridiction : primitivement, cette autorité ne s'étendait que sur l'État, la province et la commune. Désormais, elle s'étend sur toutes les autorités administratives. La loi précise également que la réparation peut porter sur un dommage moral, ce qui ne résultait pas de l'ancien texte. Mais, sous réserve de ces améliorations, la compétence du Conseil d'État, en matière de dommage, demeure résiduaire. Elle ne s'exerce que «dans le cas où il n'existe pas d'autre juridiction compétente».

La compétence générale demeure l'apanage des cours et tribunaux de l'ordre judiciaire, lorsque la demande a pour objet le paiement d'une indemnité relative à un préjudice causé par une faute de l'administration et qu'elle est fondée sur les articles 1382 à 1385 du Code civil. Il incombe, en revanche, au Conseil d'État, de connaître des effets préjudiciables de la «rupture de l'égalité devant les charges publiques», lorsque la responsabilité en repose sur un organe de la puissance publique.

Aux termes de la loi, le Conseil d'État se prononce *en équité* : «en

22. Sarot, *op. cit.* I, 263.

23. C.E. 29 mai 1951, R.J.D.A. 270; 1 avril 1952, id. 255; 6 mai 1953, id. 251; 8 juillet 1954, id. 290; 3 juillet 1961, id. 299.

tenant compte de toutes les circonstances d'intérêt public et privé, pour autant que le dommage soit «exceptionnel».

L'équité, les circonstances d'intérêt public et privé, sont des éléments de fait qui ne demandent pas de commentaire. Il n'en est pas de même pour la notion du *dommage exceptionnel* car celle-ci constitue un élément juridique qui n'est pas d'usage courant dans le droit. Une définition en a été donnée au cours des travaux préparatoires du projet de loi. Le dommage exceptionnel «est celui qui est grave, certain, matériel, susceptible d'évaluation et surtout spécial... C'est celui qui atteint un ou plusieurs individus placés dans la même situation et non toute une catégorie de personnes car, dans ce cas, ce ne serait plus un préjudice, mais une charge publique» (24).

Les membres du Parlement n'ont pas voulu peser sur les décisions juridictionnelles ultérieures, en multipliant les exemples de préjudices qui leur venaient à l'esprit. C'est à la jurisprudence qu'il y a lieu de recourir pour connaître la portée qu'a pris le terme «exceptionnel» dans la vie administrative. Quelques exemples typiques aideront à préciser la matière.

Le caractère de dommage exceptionnel a été reconnu aux conséquences d'une mesure prise par l'administration, mesure qui avait entravé la carrière d'un agent de l'État, alors que cette mesure n'entraînait pas dans les usages courants, qu'elle n'atteignait pas l'ensemble des agents ou, tout au moins, un grand nombre d'entre eux (25). La nature exceptionnelle du dommage a été invoquée par certains habitants d'une agglomération urbaine, parce qu'ils estimaient avoir été particulièrement lésés par l'exécution de décisions relevant de l'urbanisme ou par la durée prolongée de travaux publics (26). Les cas les plus épineux à apprécier ont été ceux dans lesquels le dommage résultait de la teneur de la loi elle-même, lorsque cette loi portait atteinte à un état de choses légalement pré-existant, dont le bénéficiaire avait le droit de se prévaloir. Le Conseil d'État a jugé qu'une disposition légale nouvelle, dont l'exécution avait pour conséquence de porter atteinte à un droit acquis légalement, pouvait être la cause d'un dommage exceptionnel. Il a même jugé qu'un dommage exceptionnel découlait directement de la loi, en dehors de l'exécution de celle-ci, pour autant que le dommage apparaisse

24. Velge, *op. cit.* 145.

25. Cf. C.E. 26 juillet 1951, R.J.D.A.; 12 janvier 1954, id. 100; 15 mars 1963, id. 134; 2 avril 1949, *Rev. Adm.* 257.

26. C.E. 8 décembre 1955, *Rev. Adm.* 1956, 142.

comme une conséquence de la loi, non voulue par le législateur ou que le dommage puisse être réparé sans porter atteinte aux effets voulus de la loi (27).

Indépendamment de sa compétence juridictionnelle, la Section d'Administration a une compétence d'*avis*, différente de celle qui appartient à la Section de Législation. L'article 6 de la loi du 23 décembre 1946 dispose : «Les ministres peuvent soumettre à l'avis de la section d'administration toutes questions et affaires d'ordre administratif, non litigieuses». Il s'agit, en somme, d'une consultation que la section donne au ministre sur la portée juridique d'une loi ou d'une disposition réglementaire. Il ne conviendrait pas que la Section donnât son avis, anticipativement, sur une affaire susceptible de lui être déférée par un recours. La section vérifie avec soin si le caractère «non litigieux» est respecté dans la demande d'avis.

La Section des Conflits de Compétence.

La création de cette section par une loi du 3 juillet 1971 résulte d'une modification apportée à la Constitution belge de 1831. La Constitution révisée reconnaît l'existence, en Belgique, d'un territoire de langue néerlandaise, d'un territoire de langue française et du territoire de l'agglomération dénommée «Bruxelles Capitale» où les deux langues nationales sont en usage. Comme suite à cette répartition territoriale, les membres des Chambres législatives sont répartis en «Groupes linguistiques». De plus, le Parlement est assisté par des *Conseils culturels* de langue néerlandaise et de langue française, qui exercent une fraction du pouvoir législatif en prenant des *décrets*. Cette nouvelle distribution des pouvoirs est de nature à susciter des oppositions ou contradictions entre la loi et les décrets, ou bien entre les décrets des deux conseils. En cas de conflit, celui-ci est porté devant la Section des conflits de compétence. Celle-ci est, en fait, la section de législation autrement composée que dans les cas où elle exerce sa fonction normale. De rigoureuses prescriptions linguistiques sont imposées au choix des magistrats du Conseil d'État et des assesseurs qui siégeront dans la nouvelle section. L'avis de la section est, éventuellement, demandé à titre «préjudiciel» par les cours et tribunaux de l'ordre judiciaire (la Cour de Cassation exceptée) s'il se pose devant ces juridictions des «questions relatives à la contra-

27. C.E. 13 mai 1954, *Rev. Adm.* 233; 21 mai 1969 R.J.D.A. 128.

diction entre une loi et un décret ou entre décrets du conseil culturel français et du conseil culturel néerlandais».

Des observations sur ce sujet nouveau seraient prématurées puisque l'expérience fait défaut. Nous pouvons signaler toutefois, qu'en ce qui concerne particulièrement la subordination des décisions judiciaires à un avis préjudiciel de la section des conflits de compétence, la mesure a provoqué des réactions défavorables dans le monde des juristes (28).

Le conseil d'état est composé de différents organes (29).

1. Le *Conseil*, proprement dit, siège dans des chambres composées d'un président et de deux conseillers. Le Conseil d'État est présidé par un premier président et un président, que le conseil choisit dans son sein. Son indépendance à l'égard du pouvoir exécutif est assurée par la procédure de nomination de ses membres. Ceux-ci sont nommés à vie. Les nominations sont faites par le Roi, dont le choix porte sur deux listes, chacune de trois candidats. Ceux-ci sont portés sur les listes sur proposition de l'assemblée générale du Conseil d'État et du Parlement : alternativement la Chambre des représentants et le Sénat. Les candidatures peuvent être les mêmes de part et d'autre. La moitié au moins des nominations doit être faite parmi les membres de l'Auditorat et du bureau de coordination.

2. L'*Auditorat* est composé d'un auditeur général, d'un auditeur adjoint, d'auditeurs et d'auditeurs adjoints. La mission des membres de l'Auditorat est de participer à l'instruction des affaires dans les trois sections. Lorsque le Conseil d'État est saisi d'une requête ou d'une demande d'avis, un membre de l'Auditorat réclame le dossier à l'administration en cause, veille à ce qu'il soit complet, et, après examen, fait rapport à la chambre compétente. Il prend des conclusions à l'audience. L'Auditorat n'a pas les attributions d'un parquet de l'ordre judiciaire: il n'a pas de pouvoir d'initiative.

3. Le *Bureau de coordination* est une création originale de la loi organique du Conseil d'État. Il a pour fonction de tenir à jour tous les textes législatifs et réglementaires en vigueur en Belgique. Eventuellement, il peut être chargé d'établir le texte coordonné des lois ou de tous textes de caractère réglementaire.

4. Le *Greffe* remplit au Conseil d'État des fonctions semblables à celles qui incombent aux greffes des Cours et Tribunaux.

28. *Journal des Tribunaux*, 1971, 475.

29. La loi du 23 décembre 1946 a subi d'importantes modifications par des lois ultérieures, en dernier lieu, par la loi du 3 juin 1971.

La procédure devant la section d'administration est écrite.

Elle est introduite par une requête, laquelle est suivie d'un échange de mémoires. Lorsque l'instruction est terminée, l'affaire est portée à l'audience d'une des chambres. Les parties ne sont pas tenues d'y faire acte de présence, mais, le cas échéant, elles complètent verbalement et brièvement leurs explications. Les audiences sont publiques et les arrêts sont rendus publiquement. Ils sont rédigés en néerlandais ou en français suivant la langue de la procédure et sont traduits dans l'autre langue. Ils sont publiés d'office, ainsi que les arrêts de la Cour de Cassation.

Les arrêts de la section d'administration sont motivés. Ils sont rendus en dernier ressort. Il n'y a, à cette règle, qu'une seule exception, qui concerne d'éventuels conflits de compétence entre les compétences respectives des Cours et tribunaux et du Conseil d'État. La loi belge n'a pas institué, pour cette hypothèse, le Tribunal des conflits qui existe en France, mais a attribué un pouvoir analogue à la Cour de Cassation. Il y a conflit, lorsqu'une des parties décline la compétence du Conseil d'État, parce qu'elle soutient que l'affaire relève de la compétence des tribunaux. Si le Conseil d'État rejette le déclinatoire, la partie peut exercer un recours devant la Cour de Cassation. Dans le cas où celle-ci donne une suite favorable au recours et casse l'arrêt, l'affaire est renvoyée devant une chambre de la section d'administration, autrement composée. La chambre ainsi saisie doit se conformer, en droit, à l'arrêt de la Cour.

* * *

Une expérience de vingt-cinq années d'activité a confirmé l'importance de la fonction exercée, en Belgique, par le Conseil d'État. Le rôle de régulateur des institutions et de l'administration qui lui incombe a été rempli sans provoquer de difficultés majeures.

En sa qualité de cour du contentieux administratif, la section d'administration a rendu quelque quinze mille arrêts. Quant à la section de législation, elle a été mise à de rudes épreuves car les ministres lui soumettaient fréquemment des avant-projets d'arrêtés, longs et compliqués, en réclamant d'elle des avis dans des délais manifestement trop brefs. La section a néanmoins toujours répondu à l'appel, en temps voulu.

Le «Système belge» décrit par Stratis Andréadis dans son magistral ouvrage sur le contentieux administratif des États modernes était bien placé, comme l'a fait apparaître l'auteur, pour parfaire une évolution qui permettrait à la Belgique de s'aligner juridiquement avec les systèmes plus perfectionnés, principalement celui de la France.

Il ne suffisait pas du vote d'une loi pour que l'équivalence fut obtenue immédiatement, c'est-à-dire, en 1946. Il fallait de plus que l'expérience fût faite de son application. Cette expérience a maintenant duré vingt-cinq ans et l'on peut écrire qu'elle a été concluante et favorable. Si donc il est permis de se reporter, avec effet rétroactif, à l'année 1934, où a été composé de façon si complète, l'ouvrage de Stratis Andreadis, on peut imaginer que la Belgique de maintenant occuperait une place honorable parmi les pays qui avaient institué cet organe capital dans un État démocratique, une juridiction supérieure indépendante, contrôlant l'activité administrative des pouvoirs.

(Octobre 1971)

B'
OIKONOMIA

HERMANN J. ABS

Président du Conseil de Surveillance, Deutsche Bank

DE LA COOPÉRATION MONÉTAIRE À L'UNION MONÉTAIRE EUROPÉENNE

Le 9 février de cette année [1974], le Conseil des ministres des six états de la CEE a décidé de faire de la Communauté Européenne, dans l'espace de 10 ans, une union économique et monétaire. Ainsi prenait fin la phase pendant laquelle se poursuivait le jeu de plans théoriques sur l'Europe de demain; on se donnait un but concret. Cela signifie ni plus ni moins que le critère selon lequel seront jugées à l'avenir les décisions des hommes politiques, des chefs d'entreprise et des banquiers sera celui-ci : leur comportement et leurs actes serviront-ils oui ou non la réalisation de l'unité économique et monétaire de la CEE?

Les six états membres ont ainsi décidé de ne pas accepter comme finalité le stade de l'union douanière réalisée après une période transitoire de 12 années mais de passer de la coopération à l'intégration économique et monétaire. Comment en sont-ils arrivés là? Pour répondre à cette question, il est nécessaire de jeter, tout d'abord, un coup d'œil sur les modalités de la coopération monétaire pratiquée dans la CEE pendant les 13 années passées.

La coopération monétaire dans la période transitoire.

Le traité qui a créé la Communauté Économique Européenne, signé le 25 mars 1957 par les représentants des six pays de la CEE après de longues négociations et entré en vigueur le 1.1.1958, se donnait pour but la création d'un marché commun analogue à un marché intérieur. C'est pourquoi les règles inscrites au traité, et surtout les dispositions prévues pour la politique et les institutions communautaires, se limitèrent essentiellement à ce qui était nécessaire pour réaliser une union douanière. L'idée d'une union économique et monétaire entièrement intégrée telle que nous le souhaitons aujourd'hui, n'a pas été mentionnée expressis verbis dans le traité, même comme un but lointain; cela est parfaitement compréhensible étant donné l'arrière-plan historique des condi-

tions économiques et politiques de l'époque dans les pays partenaires.

Il y a pourtant dans le traité de la CEE une série de prescriptions qui touchent le secteur monétaire, par exemple les principes de la politique à suivre par les membres en matière de balance des paiements et de cours de change, la réglementation des mouvements de capitaux et, dans le cadre des prescriptions pour les échanges de services, les dispositions visant les opérations traitées par les banques et les compagnies d'assurance.

C'est ainsi que l'article 104 du traité pose en matière économique les principes suivants : «chaque état membre pratique la politique économique nécessaire pour assurer l'équilibre de sa balance globale des paiements et sauvegarder la confiance dans sa monnaie, tout en maintenant le plein emploi et la stabilité des prix». Par cet article chacun des états membres s'engage à poursuivre simultanément les trois buts qui constituent ce qu'on appelle le «triangle magique». L'autonomie des autorités monétaires de chaque pays n'est mise en cause ni par ces règles ni par quelque autre prescription du traité, c'est-à-dire qu'aucune attribution monétaire n'est transférée à des organes de la Communauté. L'article 105 prévoit seulement une collaboration entre les banques centrales ainsi que la mise en place d'un comité monétaire consultatif (donc dépourvu de pouvoir de décision), qui doit promouvoir la coordination de la politique monétaire des états membres «dans la mesure nécessaire au fonctionnement du marché commun».

Sur le problème des cours de change, l'article 107 du traité de la CEE stipule que chaque état membre doit conduire sa politique de change comme une affaire d'intérêt commun. Cette politique doit donc toujours tenir compte des intérêts des autres partenaires. Si un pays membre fait une modification de cours de change qui est incompatible avec les buts déterminés par l'article 104 et qui fausse lourdement les conditions de la concurrence, la Commission peut autoriser les autres pays membres à prendre des mesures de défense temporaires.

Les principes d'une aide réciproque en cas de difficultés de la balance des paiements d'un pays membre sont posés dans les articles 108 et 109 du traité. Si les mesures prises par l'État intéressé ou proposées par la Commission s'avèrent insuffisantes, une aide réciproque, qui peut être accordée par le Conseil, est prévue. Parmi les modalités d'aide possibles, le traité de la CEE prévoit une démarche concertée auprès d'organisations internationales auxquelles l'état membre peut s'adresser; il prévoit aussi que les membres peuvent prendre des mesures pour assurer l'efficacité de restrictions commerciales qui peuvent être pri-

ses par le pays intéressé contre des pays tiers. Le traité prévoit enfin la possibilité de crédits de transition mis à la disposition d'un membre par les états partenaires. En outre, les articles 108 et 109 fixent les modalités selon lesquelles un état membre aux prises avec des difficultés sérieuses de sa balance des paiements peut prendre des mesures de protection (le traité vise ici la suspension de dispositions du traité concernant la politique commerciale ou la politique de change).

Pour les mouvements de capitaux entre les pays de la CEE, le traité de Rome prévoit, à l'article 67, l'élimination progressive de toutes les restrictions et discriminations pendant la période transitoire. La libéralisation, il est vrai, n'est prescrite que «dans la mesure où elle est nécessaire pour le fonctionnement du marché commun». Ce passage peut être interprété de diverses façons. Si l'on veut être exigeant et si l'on part du principe qu'il faut créer à l'intérieur de la Communauté les mêmes conditions que dans un marché intérieur, toute restriction à la libre circulation des capitaux va à l'encontre de ce but. La pleine mobilité des capitaux dans des conditions égales pour tous est un préalable essentiel de l'exécution du traité de la CEE.

Les premiers pas vers la libéralisation des mouvements de capitaux ont été faits relativement tôt, mais ce fut sans suite. En mai 1960 et en décembre 1962, le Conseil publia deux directives prévoyant, en particulier, la libéralisation des investissements directs et des transactions sur les valeurs cotées en Bourse : elles obligeaient les membres à maintenir un degré de libéralisation relativement élevé et leur interdisait de restreindre unilatéralement la libéralisation déjà acquise. Mais la suppression d'un régime de liberté, comme l'a fait la France il y a quelques années, est toujours possible en vertu de certaines clauses de sauvegarde du traité de la CEE, par exemple en cas de crise de la balance des paiements et de difficultés du marché des capitaux. A vrai dire, ces directives n'ont guère fait progresser la libéralisation au-delà de ce qu'elle était déjà au début des années soixante; elles l'ont surtout consolidée. Dans la République fédérale en particulier, qui de tous les états industriels occidentaux accorde aujourd'hui la plus grande liberté à la circulation internationale des capitaux, la libéralisation de fait dépassait déjà à cette époque ce que prévoyaient les directives. Une troisième directive, dont le premier projet fut présenté en 1964 et qui devait aplanir les importantes différences de niveau qui continuaient à exister entre les degrés de libéralisation pratiqués de pays à pays, n'a pas pu être adoptée jusqu'à présent.

Les dispositions du traité de la CEE citées plus haut, qui concernent

la politique économique et monétaire à suivre par les états membres et leur collaboration dans ce domaine, avaient sans aucun doute un caractère très général. Comme la suite des événements l'a montré, elles n'étaient ni assez précises, ni assez contraignantes pour assurer par elles-mêmes dans la Communauté une évolution monétaire exempte de tensions. Tout au plus, ont-elles pu former le cadre de décisions complémentaires des membres comportant des obligations concrètes pour le maintien de l'équilibre monétaire à l'intérieur de la Communauté.

1962 : Premier programme d'action pour une politique monétaire.

On n'a point manqué de se rendre compte de la nécessité de faire avancer l'intégration économique et monétaire en même temps que progressaient la suppression des entraves au commerce et la réalisation de l'union douanière et du marché commun agricole. C'est surtout la Commission qui, de bonne heure et sans cesse, a insisté sur cette nécessité et qui a soumis au Conseil, en sa qualité de plus important centre de décision de la Communauté, des recommandations et des projets dans ce sens. C'est ainsi que la Commission, dans son «Mémorandum sur un programme d'action de la Communauté pour la deuxième étape», publié en 1962, fait remarquer qu'une union douanière seule, une union douanière qui n'est pas insérée dans le cadre global de l'union économique et monétaire, serait difficilement viable. Ce programme d'action est d'ailleurs encore aujourd'hui une lecture d'actualité étonnante, car il contient déjà les éléments essentiels de ce qu'on a appelé le Mémorandum Barre du printemps 1969, qui, comme je l'exposerai plus en détail par la suite, a été le programme de base pour relancer l'intégration au début des années 70.

La Commission voulait, avec ce programme monétaire de 1962, combler une lacune du traité de la CEE. C'était le but de toute une série de suggestions destinées à resserrer la coopération monétaire dans la deuxième étape du marché commun, c'est-à-dire pendant les années 1962 à 1965. Et en dernier lieu, le mémorandum de 1962 laissait entrevoir qu'un système fédéral de banques centrales pourrait exister à la fin de 1969, au terme de la troisième étape. Nous savons aujourd'hui que ces espoirs étaient prématurés. Ils ont échoué parce que les détenteurs des pouvoirs publics dans chaque pays n'étaient pas prêts à faire, en matière monétaire et aussi dans le domaine de la politique économique

et conjoncturelle générale, les abandons nécessaires de souveraineté en faveur d'une politique commune.

Néanmoins, la coopération monétaire a pu faire certains progrès, parfois appréciables, au cours des années passées. En 1964, en particulier, furent signées plusieurs conventions importantes qui concernaient entre autres la politique des cours de change, qualifiée par le traité de la CEE d'affaire d'intérêt commun. Dans une déclaration du Conseil de mai 1964, les gouvernements des pays membres s'étaient engagés à se consulter avant toute modification des parités monétaires de l'un d'eux, la Commission ayant part à ces consultations. Etant donné les graves répercussions que ne manqueraient pas d'avoir les changements de parité d'un seul pays membre sur l'économie des pays partenaires, entre lesquels l'intégration commerciale avait déjà largement progressé, et en raison des problèmes que pose la modification du cours de change d'une monnaie de la CEE pour le marché agricole commun, un accord de ce genre était indispensable; on peut même dire qu'il allait de soi. Mais il a été plus difficile de le mettre en pratique, car pour qu'une correction des cours de change ne soit pas un échec, il faut qu'elle intervienne au moment propice et qu'elle ait un effet de surprise. Après les crises monétaires de 1968 - 69, et après les changements de parité du franc et du mark, l'efficacité de l'accord sur les consultations put être déjà mise en doute à juste titre.

Une autre résolution du Conseil, qui date de 1964, prescrit des consultations au sein du comité monétaire avant toute décision importante ou toute prise de position des états membres sur les relations monétaires internationales. Ces consultations sont en particulier prévues pour les problèmes qui concernent le fonctionnement du système monétaire international en général, ainsi que pour le cas où un état membre fait appel à des facilités de crédit dans le cadre d'accords internationaux, et enfin pour décider de la participation d'un ou de plusieurs états membres à des opérations de soutien monétaire en faveur de pays tiers. L'obligation de consultations réciproques n'a assurément pas toujours réussi à réaliser un front commun des pays de la CEE — qu'on se rappelle par exemple la politique française de l'or —; elle a néanmoins abouti souvent à une attitude commune. C'est ainsi que dans les discussions poursuivies à longueur d'années sur une réforme des statuts du Fonds Monétaire International, les Six, faisant front commun, ont pu obtenir en permanence une minorité de blocage lors de décisions importantes du FMI. A l'occasion de l'accord sur la création des droits de tirage spéciaux, les états membres de la CEE ont pu aboutir à une

attitude commune lors des consultations au sein du comité monétaire et dans les conférences des ministres des finances. La pratique des consultations prévue dans le cas d'un changement de parité monétaire dans un pays tiers important a fait remarquablement ses preuves, par exemple lors de la dévaluation de la livre en 1967. Les pays de la CEE tombèrent alors d'accord pour ne pas changer la parité de leurs monnaies.

Dans le passé, la coopération économique et monétaire à l'intérieur de la CEE a été surtout la tâche des diverses commissions et des groupes d'experts de la Communauté. Outre le comité monétaire, déjà prévu au traité, furent créés en 1960 le comité pour la politique conjoncturelle et en 1964 les comités pour la politique économique à moyen terme et pour la politique budgétaire ainsi que le comité des gouverneurs des banques centrales. Les membres de ces comités sont de hauts fonctionnaires compétents délégués par chacun des pays de la CEE et des représentants de la Commission. Ce sont surtout le comité monétaire et le comité des gouverneurs des banques centrales qui s'occupent des problèmes monétaires proprement dits. Parmi les activités très diverses du comité monétaire nous citerons à titre d'exemple l'étude publiée en 1962 sur «Les instruments de la politique monétaire dans les états membres de la Communauté Economique Européenne». C'est sur la base de cette étude qu'en 1962-63 d'importants progrès ont été réalisés dans le développement et l'harmonisation des instruments de la politique monétaire à l'intérieur de la Communauté. C'est ainsi que la Belgique, l'Italie et la France introduisirent des réformes dans la réglementation des réserves obligatoires et dans leur politique du marché monétaire conformément aux propositions faites dans l'étude en question. En matière de libéralisation des capitaux, le comité monétaire a collaboré, dès le début des années 60, à la préparation des deux premières directives et a fait connaître sa position sur les problèmes qui seront traités dans la troisième directive, qui n'a pas encore été adoptée.

Enfin, le comité des présidents des banques centrales a été mis en place en 1964. Comme l'indique la décision du Conseil qui l'a constitué, il a essentiellement une mission consultative sur les problèmes de principe de caractère général que pose la politique des banques centrales, en particulier ceux qui concernent la politique du crédit, la politique monétaire et la politique de change. Ce comité est important, surtout parce qu'il permet un échange régulier d'informations sur les mesures principales qui sont du ressort des banques centrales. Ce qui est plus important encore, c'est que, lorsque de telles mesures sont au stade

préparatoire dans un pays, il est possible de discuter avec les banques d'émission des autres pays partenaires, et éventuellement avec la Commission, de leur opportunité et de leurs incidences possibles et de tenir compte de leur avis lors de la décision définitive.

L'union douanière n'est pas un stade final.

L'évolution de la Communauté Economique Européenne jusqu'à l'entrée dans la phase finale était caractérisée par une certaine asymétrie. En effet, alors que l'union douanière et le marché commun agricole avaient été réalisés dès le milieu de 1968, donc en avance sur les délais prévus, la coordination de la politique économique et monétaire n'avait pas fait de progrès parallèles. Cette asymétrie fut l'une des principales causes de ces perturbations de l'équilibre économique et monétaire des années 1968-69, qui, ouvrant brutalement les yeux des hommes politiques et du public, leur montrèrent que l'union douanière ne pouvait pas être à la longue le stade final. Le manque de coordination des buts à atteindre dans la politique économique et monétaire mettait en cause non seulement les progrès futurs d'intégration, mais aussi ce qui avait été réalisé jusqu'alors. L'ébranlement du marché agricole commun par les changements de parité du D-Mark et du Franc montra nettement que le libre échange des marchandises, des prestations de services et des capitaux serait menacé aussi longtemps que chacun des pays se fixerait des priorités économiques différentes et que cette diversité se refléterait dans les prix et dans les soldes des balances des paiements. En d'autres termes, pour ne pas remettre en cause ce qui avait été réalisé par l'achèvement de l'union douanière à la fin de la période de transition, il était nécessaire de faire des progrès dans la voie de l'intégration économique et monétaire.

Cette expérience permet l'entrée dans une nouvelle phase active de la politique d'intégration européenne, qui trouva son programme de base dans le Mémoire Barre de février 1969 et sa confirmation dans le communiqué de la conférence au sommet de La Haye en décembre 1969; il y avait désormais un programme commun. Dans sa séance de décembre 1969, il est vrai, le Conseil des ministres ne put pas arriver à une entente sur tous les problèmes soulevés par le calendrier d'une union économique et monétaire. Mais, à peine deux mois après— plus rapidement que ne s'y attendaient la plupart des observateurs des activités de Bruxelles — le retard fut rattrapé et le début de la première

re étape vers l'union économique et monétaire fixé rétroactivement au 1er janvier 1971.

Comment pouvons-nous concevoir le but d'une union monétaire? En approximation grossière on peut dire ceci : les problèmes monétaires de cette union doivent être résolus à peu près de la même façon que dans un état fédéral doté d'une unité monétaire nationale.

Cela signifie:

1. Convertibilité totale et cours de change fixés irrévocablement entre les devises des états partenaires. Dans ces conditions, la substitution d'une monnaie commune aux monnaies nationales ne serait qu'une formalité, mais elle pourrait avoir de sensibles répercussions psychologiques.

2. L'évolution monétaire à l'intérieur de l'union —c'est-à-dire essentiellement la masse monétaire, la distribution du crédit, les intérêts,—doit être dirigée par un organisme central; ce rôle peut être assumé par une autorité monétaire commune, qui pourrait être conçue sur le modèle du Federal Reserve System. Les relations monétaires extérieures, c'est-à-dire la politique des cours de change (interventions sur les marchés des changes), et la gestion en commun des réserves, sont aussi de la compétence de cette autorité monétaire centrale.

3. Une union monétaire doit avoir un marché commun des capitaux. Cela implique non seulement la suppression des restrictions de change à l'intérieur de la CEE, mais aussi des multiples entraves administratives, fiscales et juridiques.

Si l'on compare le but recherché avec l'union douanière à son stade actuel, on fait une triple constatation :

a) Une union monétaire ne se construit pas du jour au lendemain, mais par étapes, en réalisant pas à pas une adaptation des politiques et des systèmes monétaires de chaque pays. Le Conseil des ministres a pleinement tenu compte de ce postulat dans le plan par étapes qu'il a adopté le 9 février.

b) Une union monétaire ne peut fonctionner que si dans tous les secteurs importants de la politique économique nationale (et pas seulement dans le secteur monétaire) on aboutit à une convergence bien supérieure à ce qu'elle est aujourd'hui. Car l'union *monétaire* n'est qu'une face de la médaille, l'autre, c'est l'union *économique*. Une intégration monétaire n'a des chances de réussir que s'il y a parallélisme dans l'évolution économique à l'intérieur de la Communauté; il doit s'agir d'un parallélisme véritable entre les mesures d'intégration monétaires

et économiques. A quoi servirait par exemple que les banques d'émission réduisent de facto les marges de fluctuation communautaires par des interventions habiles et peut-être coûteuses, si les gouvernements ou les parlements négligent ou même entravent l'indispensable harmonisation des politiques économiques en donnant la préférence à des intérêts nationaux ?

c) Last but not least : une union monétaire ne peut être réalisée que si, dans des secteurs importants de la politique économique et monétaire, les pouvoirs de décision nationaux sont à l'avenir transférés de plus en plus à la Communauté. Il faudra donc qu'on en arrive à un nouveau partage de la souveraineté dans la CEE. Il s'agit là d'une *participation* à une nouvelle souveraineté à un échelon supérieur, et non pas seulement de *l'abandon* de droits de souveraineté auparavant nationaux. Il ne faut pas oublier à cet égard que les droits de souveraineté classiques des gouvernements et des parlements nationaux ont déjà visiblement perdu en fait une part de leur substance dans les domaines économique et monétaire au cours des années écoulées—cela non pas uniquement du fait de l'intégration à l'intérieur de l'Europe, mais à cause de l'interdépendance générale et croissante dans l'économie mondiale.

Le programme de la première étape.

En même temps qu'il prenait la décision de principe de faire progresser par étapes la Communauté, le Conseil des ministres de la CEE arrêtait le 9 février les mesures et les dispositions à prendre pour la première étape de l'intégration, dont la durée était limitée à trois ans. Dans cette première étape, déjà commencée, il s'agit surtout de resserrer la coordination de la politique économique à court terme et de la politique des banques d'émission dans le cadre de la pratique actuelle et future des consultations, ainsi que de l'harmonisation des moyens d'action de la politique économique et monétaire. La concertation de la politique économique à court terme des pays partenaires au sein du Conseil doit se faire sur la base des objectifs communs dans le cadre des programmes économiques à moyen terme de la Communauté; il est prévu, entre autres dispositions, de fixer des chiffres qui serviront de valeurs-guides pour les budgets publics des états membres. L'harmonisation des impôts doit d'abord être accélérée pour la taxe à la valeur ajoutée et pour les impôts à la consommation, et ensuite pour les impôts qui ont une influen-

ce directe sur la circulation des capitaux à l'intérieur de la Communauté. Enfin, l'intégration des marchés des capitaux doit être accélérée par la libéralisation des marchés des émissions et par la coordination progressive de la politique du marché des capitaux des états membres.

On a prêté une attention particulière aux mesures prévues en matière de politique monétaire extérieure, et en particulier au projet de resserrer les variations de cours de change entre les monnaies de la CEE dans des limites plus étroites que les marges de fluctuation admises pour le dollar. L'accentuation en mai et août de la crise monétaire, qui couvrait depuis longtemps déjà, a évidemment renversé le calendrier fixé à l'origine pour réduire les marges de fluctuation; mais les états de la CEE ont fait entendre d'une façon très ferme que ce projet serait repris avec d'autant plus d'énergie après la consolidation de la situation monétaire.

Si le public a manifesté un grand intérêt pour la réduction des marges, la raison en est vraisemblablement que c'est un premier pas, visible pour tout le monde, vers une union monétaire. Par rapport au chemin qui reste à parcourir, jusqu'à la réalisation de cette union, une réduction des marges de fluctuation, qui ne serait tout d'abord faite qu'à titre expérimental, est assurément un petit pas mais ce qu'elle implique est d'un poids considérable. Elle permet aux banques d'émission de faire l'expérience de la coopération dans un domaine nouveau et à partir de là de développer les procédés appropriés. Elle est en même temps de nature à montrer à l'extérieur leur solidarité monétaire et à l'intérieur à renforcer la confiance dans la stabilité des rapports entre les monnaies. D'un autre côté, il ne faut pas se dissimuler qu'avec des marges de cours de change réduites, des déséquilibres passagers dans les balances des paiements des états partenaires, déséquilibres dûs par exemple à la situation conjoncturelle, peuvent être moins facilement surmontés; donc que des interventions des banques d'émission, menées avec plus de moyens que sous le régime antérieur, peuvent devenir nécessaires. Et surtout, une réduction des marges de fluctuation limite pour chaque état membre la liberté, déjà restreinte, de pratiquer sa propre politique des taux d'intérêt. Les conséquences avantageuses d'une réduction des marges de fluctuation, mesure poussant à l'intégration, et d'une diminution des risques de change, ne peuvent en définitive être pleinement bénéficiaires que si l'évolution économique est à peu près similaire dans les états partenaires.

C'est pourquoi les plus grands efforts doivent être faits pour éviter

de graves déséquilibres économiques et monétaires afin d'empêcher des changements de parités. Le système d'aide monétaire à l'intérieur de la communauté n'est pas par lui-même une solution; il peut tout au plus apporter un soulagement en créant le répit nécessaire pour surmonter d'éventuelles disparités économiques et monétaires par un «adjustment process», c'est-à-dire sans recourir à des changements de parités.

L'appui réciproque à court terme entre les banques d'émission de la CEE, fixé à un montant total de 2 milliards de dollars au maximum, est déjà en vigueur depuis février 1970. Pour l'aide à moyen terme, c'est-à-dire pour des crédits limités de 2 à 5 ans, les engagements des états partenaires peuvent s'élever au même montant (2 milliards d'unités de compte). Ce système de crédit à moyen terme, dont les modalités ont été arrêtées par le Conseil des ministres dans sa session du 9 février 1971 à Bruxelles, doit entrer en application le 1er janvier 1972 pour une durée de quatre années, puis en principe être automatiquement prolongé par périodes de cinq années. Il semble qu'on ait pris les précautions suffisantes pour parer à des abus de ces crédits, dans le cas par exemple où un État tarderait trop à prendre les mesures économiques nécessaires pour éliminer de façon durable des déséquilibres. L'aide monétaire à court terme, qui est accordée sans conditions, est inscrite au programme des consultations courantes sur les problèmes économiques; par contre, l'aide à moyen terme est liée, pour l'État bénéficiaire, à des engagements de caractère économique, sur la base des chiffres qui servent de valeurs-guides pour la politique économique à moyen terme.

Le but : une Communauté de stabilité.

Le but déclaré des partenaires de la CEE est de faire de la Communauté un «bloc de stabilité». Si dans le passé les opinions ont été divergentes de pays à pays sur le degré de stabilité monétaire qu'il est souhaitable de maintenir pour l'ensemble de l'économie, autrement dit sur le taux d'inflation tout juste admissible, on en est arrivé aujourd'hui à penser que la limite de ce qui est tolérable est dépassée. Les expériences récentes ont en tout cas prouvé qu'on court le risque de perdre le contrôle de l'évolution, si on est disposé, peut-être pour des raisons d'opportunité politique, à tolérer «un brin d'inflation». Le meilleur moyen pour les pays partenaires d'éviter des changements de parité entre leurs monnaies avec les effets de désintégration qu'ils entraînent, c'

est de pratiquer d'emblée une politique suivie de stabilité.

Mais il faut pour cela une meilleure harmonisation des moyens d'action économique et monétaire, qui sont encore parfois très différents de pays à pays. Un rapprochement des usages dans ces domaines est nécessaire d'une part pour que la politique monétaire ait partout la même efficacité, d'autre part pour que les entreprises de la Communauté soient placées dans des conditions de concurrence égales, y compris les banques. Ceci n'est pas le cas actuellement : dans tel pays, par exemple, les taux d'intérêt s'établissent librement sur le marché, dans un autre ils sont sévèrement contrôlés par un cartel ou liés aux taux de la banque d'émission; dans quelques pays, la masse monétaire est contenue directement par le plafonnement des crédits, dans d'autres par des procédés qui exercent une action indirecte. Dans cette union monétaire qui est en train de naître, on ne peut pas, dans une partie de son territoire, régler la création monétaire principalement par l'escompte, et dans une autre partie utiliser surtout le contrôle quantitatif du crédit.

Il est un domaine dans lequel des initiatives doivent et peuvent être prises sans délai pour que l'intégration n'y soit pas en retard par rapport à d'autres secteurs de l'économie : c'est la circulation des capitaux. Il y a actuellement, entre le degré de liberté laissé aux capitaux dans les pays de la Communauté, un décalage qu'il s'agit de réduire. Les résolutions du Conseil pour la première étape prévoient d'ailleurs une libéralisation progressive des émissions et la suppression de la discrimination pour les émetteurs des pays membres lors de l'introduction en Bourse de valeurs mobilières.

Si la coordination prévue de la politique du marché des capitaux doit aboutir à un marché commun des capitaux en Europe, on ne peut se limiter à la politique des procédures. Il faut aussi harmoniser les structures dans des domaines tels que la promotion de l'épargne, le rôle de l'État dans la direction des courants financiers, ainsi que la part des pouvoirs publics dans la sollicitation des capitaux nationaux. Il faut aussi s'attacher à éliminer les obstacles qui, outre les contrôles des changes et du marché des capitaux, entravent encore à l'heure actuelle le libre courant des capitaux entre les pays partenaires.

Les banques européennes se sont déjà préparées aux nouvelles tâches qui les attendent sur les marchés financiers élargis dans la Communauté. Les groupements d'établissements financiers européens, dont il y avait depuis des années quelques exemples, se sont multipliés ces derniers temps. Il y a là certainement comme une réplique à la tendance

à la multinationalisation des entreprises, qui se poursuit déjà depuis assez longtemps, et à l'internationalisation des placements de capitaux. Cette évolution tient compte aussi des plans officiels d'intégration qui conduiront à l'union économique et monétaire, ou plutôt, pourrait-on dire, elle anticipe sur ces plans. On voit aussi dans les autres secteurs de l'économie, devant ce libre processus de multinationalisation en cours, surgir de nouvelles initiatives et se créer des bases plus larges.

Si les partenaires de la CEE s'attachent à mener à bien ces tâches ainsi que d'autres auxquelles ils se sont engagés pour la première étape et s'ils ne cherchent pas à se soustraire aux autres problèmes qui, logiquement, étant donné les buts communs, doivent être abordés en commun, on verra dès les prochaines années se créer une collaboration politique bien plus étroite. Cette évolution peut se faire dans le cadre des institutions existantes. On apprendra comment se forme une volonté communautaire et on saura mieux mesurer les avantages et les inconvénients des méthodes possibles. En même temps, l'intégration progressera dans les faits par les initiatives de tous ceux qui participent à la vie économique et il se produira ainsi en quelque sorte une «européanisation» par le bas.

L'accord sur la seconde étape est encore à réaliser.

C'est sur ce fond de tableau qu'il faut considérer la «clause de prudence», si vivement discutée, qui a été insérée dans les résolutions de Bruxelles à l'instigation de la République Fédérale. On sait que cette clause limite provisoirement la durée de validité des accords sur la réduction des marges de cours de change, sur le fonds de réserve commun et l'aide à moyen terme jusqu'à la fin de 1975, cela seulement pour le cas où un accord ne pourrait pas être réalisé à cette date sur le passage à la seconde étape de l'intégration. Cet accord est prévu dans la résolution du Conseil pour la fin de 1973. Ce délai fixé par précaution pour les mesures monétaires et accepté par tous les partenaires doit être considéré comme une incitation à mener à bien l'œuvre d'intégration à la date prévue.

Le plan Werner prévoyait à l'origine qu'il devrait y avoir certitude et unanimité sur la deuxième étape dès l'entrée dans la première. Je ne vois pas uniquement des inconvénients à ce que, conformément aux décisions de février du Conseil des ministres, les décisions concrètes sur ce problème ne soient prises qu'à la fin de 1973. Les candidats à l'entrée dans la CEE, par exemple, ne seront pas les seuls à y trouver un

avantage. Cet ajournement leur offre la possibilité de collaborer, après leur adhésion, plus étroitement et plus directement qu'à l'heure actuelle aux décisions concernant la phase finale, bien que le plus grand nombre de participants ne facilitera vraisemblablement pas un accord sur les problèmes encore irrésolus.

La condition la plus importante pour un pareil accord, c'est que les gouvernements et les parlements nationaux soient prêts à respecter les buts fondamentaux, déjà acceptés, de la Communauté, c'est-à-dire faire le nécessaire pour qu'elle devienne une communauté de stabilité et de croissance. Il ne s'agit pas, remarquons le, d'exprimer une seule fois sa volonté mais il y a là une exigence qui s'impose en permanence à tous les responsables de la politique nationale, chaque fois qu'il s'agit de faire le choix des priorités.

Les organes de la Communauté dans la phase finale.

Bien que les résolutions sur le transfert à la Communauté de certains pouvoirs de décision nationaux, de même que sur les réformes institutionnelles indispensables à cet effet et peut-être les modifications nécessaires au traité de la CEE, aient été remises à plus tard, ce sont là des problèmes si essentiels qu'il n'est pas trop tôt pour y réfléchir et pour discuter des solutions possibles.

Il faudra par exemple une institution commune, politiquement responsable, qui fixera les lignes essentielles de la politique conjoncturelle, budgétaire et fiscale. Comment ce groupe sera composé dans le détail, c'est l'affaire d'experts. Il devrait en tout cas être capable d'agir. Cela suppose entre autres qu'il aura la possibilité de prendre des décisions à la majorité, quelque nécessaire que soit l'unanimité sur tous les problèmes d'importance vitale.

Le deuxième organisme de décision important dans la phase terminale de la Communauté devrait être un office monétaire central. Il pourrait être construit comme une sorte de «Federal Reserve Board», qui se compose de représentants des banques centrales nationales. Un important problème se posera alors : que seront les rapports d'une future banque centrale européenne avec les autres organes de la Communauté et les gouvernements nationaux ? Si la future union économique et monétaire doit devenir une véritable communauté de stabilité et avoir le poids qui lui revient dans le concert international, il sera d'une importance décisive que cette autorité monétaire soit dans une large mesure indépendante.

Le troisième organe de la Communauté, le Parlement de l'Europe, est depuis des années une réalité. Par la décision du 9 février une mission importante a été attribuée au Parlement, à savoir le contrôle de la politique communautaire menée dans le cadre de l'union économique et monétaire. Ainsi se présente aux parlementaires de Strasbourg la chance de sortir de leur rôle, jusqu'à présent surtout consultatif, et de participer plus activement à l'œuvre d'intégration. Avec la réalisation de l'union monétaire, on verra se poser certainement de façon plus pressante au cours des prochaines années le problème de l'élargissement éventuel des compétences du Parlement de l'Europe et de la démocratisation de la nomination de ses membres. Il sera important à cet égard de faire nommer les membres du Parlement de l'Europe directement par la population de la Communauté, ainsi qu'il est prévu dans le traité de la CEE, et cela parce qu'il sera ainsi possible, à partir de la base, d'éveiller l'intérêt, la compréhension et finalement aussi un sentiment de responsabilité pour la réussite de l'œuvre d'intégration. Accord et collaboration active de chacun des citoyens dans les pays de la Communauté, c'est là en définitive la clef du succès de l'avenir de la CEE.

La récente crise monétaire : à la fois épreuve et chance.

Exactement trois mois après la décision historique du Conseil des ministres du 9 février, le processus d'intégration a été provisoirement stoppé par la libération des cours de change du DM et du florin hollandais. La suspension temporaire des parités fixes de deux importantes devises de la Communauté n'a pas eu seulement pour effet de faire reporter la réduction, à titre expérimental, des marges de fluctuation prévue pour la mi-juin ; elle a été aussi la cause d'un désaccord entre les états membres sur la politique monétaire intérieure et extérieure que la Communauté devra mener à l'avenir.

La suppression formelle de la convertibilité du dollar en or à la mi-août et la conséquence immédiate de cette mesure, le flottement de la plupart des monnaies importantes, a accentué les divergences monétaires à l'intérieur de la CEE. Tandis que la France a conservé l'ancienne parité du dollar dans le domaine du commerce extérieur et n'a libéré le cours de change que pour les transactions non-commerciales, les autres états membres sont passés aux cours flottants. Il y a dans cette situation une certaine ironie tragique : alors que le reste du monde attendait de la Communauté une contribution constructive pour sur-

monter les difficultés qui venaient de surgir, c'est à ce moment qu'elle n'a pas pu s'entendre sur une politique monétaire commune.

Pourtant il n'y a aucune raison de se résigner. Les discordances actuelles ne sont pas telles qu'elles ne puissent être surmontées. Cela suppose que tous les partenaires soient prêts à accepter un compromis. Un compromis ne satisfera assurément pas tous les vœux, mais il peut créer les conditions minimales qui sont nécessaires pour que la Communauté retrouve toute sa capacité d'agir. L'approbation qu'a recueillie le projet de réunir au plus tard au début de l'année prochaine une conférence au sommet des membres de la CEE, y compris les candidats à l'entrée afin de surmonter les difficultés actuelles par des pourparlers au niveau des chefs d'État et de gouvernement, cette approbation montre que la réalisation de l'intégration européenne continue à être pour tous les membres une haute priorité malgré les divergences récentes.

Comme une communauté économique avec des cours de change flexibles est la caricature d'une union monétaire, un accord devrait être recherché le plus tôt possible sur un retour à des parités fixes, avec, si possible, la participation des candidats à l'entrée. Une telle manifestation de solidarité européenne sur le problème des changes à l'intérieur de la Communauté créerait les conditions nécessaires pour mettre en œuvre sans retard les mesures monétaires prévues pour la première étape de l'union monétaire.

Un retour à des parités fixes à l'intérieur de la CEE doit s'accompagner d'une entente et d'une attitude commune sur les relations monétaires de la Communauté avec les pays tiers. A ce point de vue, la session de cette année du Fonds Monétaire International, où les états de la CEE ont pris la même position sur les problèmes fondamentaux de la politique monétaire internationale, a marqué un pas en avant encourageant, surtout si on se remémore les divisions entre les pays membres dans les sessions antérieures du FMI. Il y a donc, dans les grandes lignes, une attitude commune de la CEE sur sa politique monétaire extérieure. Si une concordance prend corps, l'Europe pourra à l'avenir, au cours des délibérations et au moment des décisions sur des importants problèmes de politique commerciale et monétaire, mettre dans la balance avec beaucoup plus d'efficacité le poids que représente ce bloc de 250 millions d'hommes dont le commerce extérieur est le plus grand du monde.

Les troubles monétaires de cette année ont fait apparaître clairement qu'un accord entre les états membres de la CEE sur une politique

monétaire extérieure commune ainsi que la réalisation de progrès substantiels vers l'union monétaire sont d'une importance primordiale, non seulement pour l'Europe, mais aussi pour tout le système monétaire occidental. Les mesures prises en août par les États-Unis montrent combien il est nécessaire et urgent de décharger le dollar du poids de ses fonctions de monnaie de réserve et en outre d'offrir aux banques centrales étrangères dans un délai assez proche une unité de réserve autre que celles utilisées jusqu'à présent. Si la CEE réussissait à devenir une union monétaire axée sur la stabilité, avec un large marché de l'argent et des capitaux ouvert au monde et efficace, une nouvelle monnaie européenne commune aurait bien des chances d'être dans le système monétaire international une devise-pilote qui pourrait se substituer partiellement au dollar. On a beaucoup parlé de rendre l'Europe plus indépendante du «dollar standard»; si des progrès substantiels étaient faits dans la voie de l'union monétaire, ce problème perdrait beaucoup de son acuité, car une grande partie du commerce extérieur que fait aujourd'hui la CEE deviendrait un commerce intérieur sans risque monétaire ou avec un risque insignifiant.

Il faut espérer que l'arrêt temporaire du développement de la Communauté depuis mai achèvera de persuader les états membres que seule la solidarité monétaire européenne, avec l'application résolue des mesures arrêtées en février, surmontera les perturbations actuelles. Être en retard pour la première étape du plan, ce ne serait donc pas payer d'un prix trop cher cette prise de conscience sur les buts de l'intégration européenne. C'est dans ce sens que les dissonances actuelles renferment une chance pour l'accélération future du processus d'intégration.

(1971)

FERNAND COLLIN

Professeur Emérite de la Faculté de Droit de l'Université
Catholique de Louvain Président du Conseil
d'Administration, Kredietbank

L'INFLATION DANS LES PAYS EN VOIE DE DÉVELOPPEMENT

Dans la majeure partie des pays sous-développés l'inflation sévit comme un mal endémique.

Personne ne semble s'étonner de l'existence d'une pareille situation. Elle est acceptée comme une réalité de la vie. Elle est considérée comme un mal inévitable.

Les deux termes de cette expression méritent qu'on les examine d'un peu plus près.

Que l'inflation soit un mal personne ne le conteste. Que ce soit un grand malheur on en est à peine conscient. Que ce soit un désastre pour toute économie libre, rares sont ceux qui s'en rendent compte. Car grand nombre de politiciens, et plus d'un économiste trouve ce mal moins grave que d'autres, par exemple, le chômage.

Dès lors, il me semble utile de montrer un peu plus en détail le caractère pernicieux de cette maladie, économique et sociale, que l'on classe sous le nom d'inflation.

Il faut souligner, tout d'abord, que cette appellation a un sens ambigu. D'aucuns lui attribuent une signification spécifiquement monétaire.

Pour eux l'inflation n'est rien d'autre que la création excessive de monnaie fiduciaire ou scripturale.

D'autres mettent l'accent sur une des conséquences les plus graves de cette création excessive de monnaie, c'est-à-dire, la hausse générale des prix et par voie de conséquence la diminution du pouvoir d'achat de la monnaie. Dans une société moderne celle-ci entraîne inévitablement une hausse des salaires, qui se reflète à son tour sur le niveau des prix. Ainsi ils en sont souvent venus à la conclusion que l'expansion monétaire, n'est pas toujours la cause, mais parfois aussi la conséquence de la hausse des prix.

Quoi qu'il en soit, les deux phénomènes sont toujours concomitants, personne ne le conteste.

Examinons maintenant d'un peu plus près les conséquences fâcheuses de l'inflation.

Comme l'alcoolisme, l'inflation est un mal séduisant. Comme l'alcool c'est un stimulant, au moins au début. Une inflation même modérée indique une demande qui dépasse l'offre de biens et de services.

Lorsque le pouvoir d'achat de la monnaie diminue on est moins tenté de la conserver. Le détenteur voudra la dépenser avant que les prix n'augmentent. Il voudra acheter des biens, de consommation ou de production, peu importe; il voudra se débarrasser de son argent.

Cette demande accrue va créer de l'emploi, surtout s'il y a du travail disponible. Elle renforce la position de l'ouvrier dans la discussion salariale. Les patrons, voyant des bénéfices en perspective, seront portés à faire des concessions aux syndicats. Ils comptent d'ailleurs incorporer dans les prix l'augmentation des coûts.

En bref, une inflation lente crée un sentiment d'euphorie qui facilite la dépense. Cette euphorie fait passer sous silence les conséquences fâcheuses; celles-ci ne sont pas à négliger.

Tout d'abord l'inflation même lente n'est pas aisément arrêtée. Les investissements stimulés par une demande excessive, exigent pour leur rentabilité une augmentation constante du pouvoir d'achat. Si on ramène celui-ci à un niveau raisonnable, bien des investissements perdront leur raison d'être. Pour ce motif tous ceux qui y ont participé auront intérêt à ne pas freiner l'inflation.

D'autre part, lorsque la hausse des prix aura atteint une certaine ampleur, il faudra des mesures bien sévères pour l'arrêter. Les autorités n'auront généralement pas le courage nécessaire pour les imposer.

L'encours monétaire trouve son origine dans le crédit. Une demande de crédit accrue fait monter les taux d'intérêt. En soi, ce mal n'est pas si grave s'il aboutit à forcer la sélection des projets les plus rentables.

Les mesures de prévoyance sociale n'ont certes pas ce caractère de rentabilité. Le Gouvernement sera fort tenté de les remettre à plus tard, d'autant plus que les emprunts de l'État seront difficiles à placer, sinon à des taux prohibitifs.

La hausse inflatoire des prix aura une influence néfaste sur l'épargne nominale. C'est celle qui se crée en argent, ou en titres exprimés en unités monétaires.

En effet, la valeur de ces titres partage le sort de la monnaie. Elle subit une réduction égale. On invoque d'ailleurs cette réduction pour justifier les taux d'intérêt usuraires.

Lorsque l'épargnant prend conscience de ce marché de dupes, et

cela prend du temps, l'épargne nominale perd son attrait.

L'État est le premier à en subir les conséquences. Ses émissions d'obligations connaîtront un succès toujours plus réduit. Son pouvoir de placement diminuera constamment, et le déficit global du budget ne pourra plus être couvert par le produit d'une émission à long terme.

La tentation de faire couvrir ce déficit par la création de monnaie deviendra bientôt irrésistible. Les banques et les caisses d'épargne seront forcées de convertir une part de plus en plus grande de leurs avoirs en Fonds d'État, ce qui n'est pas de nature à arrêter l'inflation.

Là où la hausse des prix est une maladie chronique, il n'y a plus moyen de vendre des Fonds d'État. Il en sera de même pour les entreprises privées qui n'auront plus d'accès au marché des capitaux pour l'émission d'obligations.

Enfin la diminution du pouvoir d'achat de la monnaie entraîne fatalement des conséquences profondément injustes.

Car la monnaie n'est pas seulement un moyen de paiement; elle est aussi un étalon de valeur. Dans d'innombrables contrats les obligations et les droits des parties sont exprimés en unités monétaires. La diminution de valeur de ce paramètre désavantage au moins l'un des contractants, qui recevra un pouvoir d'achat inférieur à celui qui fut stipulé.

Cette injustice frappe avant tout la partie la plus faible, celle qui ne sait pas se défendre adéquatement. Ce sont, notamment les salariés, les pensionnés, les institutions dont les placements sont réglementés, les détenteurs d'obligations et les titulaires de carnets d'épargne. Car les appointements et les salaires, les pensions et les rentes viagères sont fixés en termes monétaires. Leur montant ne sera peut-être jamais ajusté, et si cela se fait, ce sera toujours avec un retard appréciable.

Les industriels, les grandes entreprises savent se défendre. Ils auront soin, dans un climat inflationniste, d'avoir plus de dettes que de moyens liquides. La hausse des prix réduit leurs dettes, qui représenteront un pouvoir d'achat diminué, donc une moindre charge.

L'épargne n'en disparaîtra pas pour autant, mais elle prendra d'autres formes. L'épargnant placera ses avoirs en or (si c'est possible), en biens immobiliers ou il les mettra en sécurité à l'étranger.

On aurait tort de le lui reprocher, car s'il ne le fait pas son épargne sera quand même anéantie à bref délai.

Une situation pareille est une source de démoralisation. Les prévoyants, les possédants, doivent se défendre parfois malgré ou contre la loi. Les faibles se sentent victimes d'un développement inique, dont,

souvent, ils ne comprennent pas le mécanisme, mais dont ils sentent vivement l'injustice.

Leur révolte passionnée se comprend, même si elle est mal dirigée, contre des personnes non coupables, elles-mêmes victimes, mais dans une moindre mesure.

Les vrais coupables sont ceux qui sont responsables de la politique monétaire. Car l'inflation détruit le goût de l'épargne, et ce qui en reste est perdu pour l'économie nationale.

C'est une situation tragique pour les pays dont la croissance marque un certain retard sur les pays de l'Ouest. Ces pays, lorsqu'ils ont une monnaie faible, ne disposent pas de l'épargne nécessaire à la croissance économique dans une ambiance de liberté, et de justice.

Ils perdent leur liberté car l'inflation, provoquant la fuite de l'épargne, entraîne le contrôle des changes avec toutes les restrictions que ce contrôle comporte.

La justice en souffre, car quoi qu'il arrive : les petits, les faibles, les moins informés en sont les plus grandes victimes.

Car, ne l'oublions pas, l'inflation n'empêche pas entièrement les investissements. Ceux-ci seront faits, souvent à l'initiative gouvernementale, avec des moyens monétaires.

Et cette politique va encore augmenter la pression inflatoire.

Car lorsqu'un investissement est financé par du crédit monétaire, peu importe que ce crédit soit accordé par la banque d'émission, par une banque d'État ou par une banque privée, il en résultera un accroissement immédiat de la demande, sans augmentation correspondante des biens et des services disponibles. Aucune réglementation ne saura empêcher l'augmentation des prix qui en résulte, surtout si le contrôle des changes empêche l'exercice de ce pouvoir d'achat accru à l'étranger.

Tout investissement suppose l'affectation de certains facteurs économiques (travail ou machines) à la production de biens durables. Cette décision diminue la production de biens de consommation, tout en maintenant la demande pour ces biens. Car les salaires payés, directement ou indirectement pour la production de ces biens, se transforment aussitôt en demande de biens ou de services. Cette demande accrue doit agir sur les prix, et l'augmentation des prix est une taxation indirecte de tous les consommateurs.

Ne l'oublions pas. Tout effort d'investissement dans un pays en voie de développement, même avec l'aide étrangère, comporte nécessairement un effort important d'épargne locale. En effet pour le réaliser, des facteurs économiques, plus spécialement du travail, doivent

être affectés à la production de biens de production. Ils ne peuvent dès lors contribuer à la production de biens de consommation. Néanmoins les salaires qu'on leur paie, et les autres dépenses vont susciter une demande de ces biens. Si l'on veut éviter une poussée inflatoire des prix, un effort d'épargne volontaire est indispensable. Ou bien ces pays doivent accepter l'importation de biens de consommation, ce qui entraîne inévitablement un trouble dans les marchés et une résistance vigoureuse des producteurs locaux.

En d'autres termes l'aide des pays développés ne suffit pas pour financer les investissements dont ces pays ont besoin, et pour assurer une croissance harmonieuse l'épargne locale est indispensable.

Rendons-nous bien compte de la réalité économique. Tout investissement constitue une épargne. Si celle-ci n'est pas financée volontairement, elle sera forcée par l'inflation des prix. Le coût de l'investissement sera ainsi récupéré aux frais de tous les consommateurs. Et ce seront les grandes sociétés ou l'État qui en profiteront.

Pareille injustice doit inciter à la révolte et à la violence. Elle ne peut être justifiée par aucun avantage économique.

Souvent on invoque la promotion du plein emploi ou du développement économique pour essayer de donner une explication à ce financement indéfendable. Cet argument n'a aucune pertinence.

Tout d'abord, la fin ne justifie pas les moyens. Même si l'investissement, la croissance économique sont un avantage, encore faut-il que le financement ne soit pas fait au détriment de ceux qui ont le plus de besoins.

Mais il y a plus. Rien ne prouve que l'inflation soit de nature à promouvoir la croissance économique saine et harmonieuse, ni le développement des pays qui souffrent d'un certain retard.

L'inflation chasse l'épargne volontaire, elle stérilise les efforts, elle décourage les initiatives et elle favorise les faux investissements (ce que les Allemands appellent les *Fehlinvestitionen*). En effet en augmentant la demande on favorise les accroissements de capacité des usines, et on provoque la surproduction. Ce dont nos économies ont le plus besoin c'est une augmentation de la productivité, et la création de produits ou de services nouveaux, qui augmentent notre bien-être. Ceci suppose une transformation de notre appareil industriel, et non un agrandissement. Il n'y a aucun doute, l'inflation de la demande, ne favorise pas, elle freine plutôt l'investissement souhaitable et nécessaire au progrès. Il en est de même pour les pays en voie de développement. Leur croissance est fortement freinée par l'inflation, et aucun progrès important

ne se réalisera, sans que d'abord on arrête la dépréciation de la monnaie. Si cela s'avère impossible, il faut au moins permettre et même favoriser l'utilisation d'une monnaie de compte stable, assurant aux obligations assumées par les parties une juste fixité.

C'est le seul moyen de mobiliser les capitaux nécessaires à la croissance économique et d'éviter des contraintes politiquement nécessaires mais économiquement stériles.

Enfin la défense la plus commune de l'inflation se base sur la nécessité d'assurer le plein emploi. Il faut dit-on, choisir entre la stabilité monétaire et le plein emploi. L'un exclut l'autre. On l'affirme, on ne l'a jamais prouvé. Le contraire me paraît bien plus vraisemblable. Les périodes de plein emploi ont souvent coïncidé avec des années de grande stabilité du pouvoir d'achat de la monnaie.

D'autre part une demande excessive incite à faire des investissements en vue d'augmenter la production; elle ne favorise nullement une évolution vers une production plus efficiente de produits nouveaux.

L'inflation trompe les industriels, fausse leurs calculs, vicie leurs jugements. Il en résultera des investissements improductifs qui, tôt ou tard, aboutiront à une réorganisation, à ce que l'on appelle une récession, et à une période de sous-emploi.

Après une période d'euphorie, on a une période de stagnation. Elle se remarque déjà maintenant. On lui a déjà donné un nom: stagflation (stagnation-inflation).

Il est grand temps de chasser les fantômes qui ont été créés pour justifier nos politiques de facilités. Faute de ce faire, nous allons bientôt payer chèrement le bien-être artificiel que l'inflation a prétendu nous procurer.

(Août 1971)

TILDEN CUMMINGS

President of the Continental Illinois National
Bank and Trust Company of Chicago

THE EMERGENCE OF U.S. BANKING IN WORLD FINANCE

Two major changes in the United States banking system have emerged in recent years. The first involves a change in emphasis from asset management to liability management, and the second has been a rapid expansion of U.S. banks abroad. These two emerging trends are to some extent closely inter-related. For example, the development of both trends was largely the result of controls on U.S. banking activities. In another sense, the expansion of U.S. banking activities abroad was a natural phenomenon arising out of the need to finance the requirements of domestic customers who had expanded their operations overseas. This expansion of U.S. banks abroad, however, also provided access to the European money markets, which proved especially valuable in the development of liability management.

Liability Management.

The U.S. banking system passed through three distinct phases in the postwar period. After World War II, most commercial banks found themselves with huge holdings of U.S. government securities as a result of the manner in which the war was financed. As the economy shifted from war-time activities and attention returned to expanding economic growth, banking assumed its more traditional role of lending to the private sector rather than to the public sector. While deposit growth was not adequate to meet the financing requirements placed upon the banking system, these needs were met by the liquidation of government securities and transformation of these assets into loans. This period of asset conversion dominated the banking system throughout most of the 1950s.

The second phase of U.S. banking began sometime in the early 1960s. As the previous process of asset conversion from investments to loans ran its course, and deposit flows continued to lag, banks turned more

and more to purchased funds as a method to finance their growth. The most noticeable change was that which occurred through the establishment of the domestic negotiable time certificate of deposit (CD). The development of this market instrument enabled commercial banks to compete with other money market instruments and institutions for funds in the market place. The development of a CD market together with heavier reliance on the Federal funds market, repurchase agreement, and long-term debt thus gave banks the needed funds to expand credit. In the early 1960s, the U.S. banking system proved itself an efficient competitor for funds and the role of the commercial banking system in the U.S. economy was greatly enhanced.

Phase three of the changing structure of banking was entered in 1966, but had perhaps its most important influence in 1969. This phase occurred as the monetary authorities turned toward restrictive domestic credit policies which were designed primarily to restrict bank credit. Through regulations and controls, the Federal Reserve began to limit the ability of commercial banks to compete for purchase deposits from which they had been financing their growth. This policy first took the form of applying Regulation Q in a manner which set maximum rates banks could pay on large CDs below rising market interest rates. The result of this policy caused a rapid outflow of funds from banks as these funds sought higher returns available on other market instruments. Since the deposit runoff was not spread evenly throughout the banking system, but was highly concentrated in the money-center banks, these banks sought alternative sources of funds. The Eurodollar market became a haven to cushion the CD runoff at large banks. While this market became important during the credit crunch of 1966, it proved an even more important source in 1969. From the end of 1968 until near year-end 1969, commercial banks increased their holdings of Eurodollars by almost \$9 billion to a record level of about \$15 billion. The ability of individual U.S. banks to tap this market as well as the upward pressure placed upon Eurodollar rates and a consequent upward movement of rates in European money and capital markets, caused the Federal Reserve to restrict the usage of this market and the authorities placed reserve requirements on Eurodollar takings over a stated base level. The initial affect of this regulation, however, was not to regulate volume, but rather to increase the cost of these funds to banks and negatively affect profit margins.

Several banks also raised funds during this period by the issuance of bank commercial paper. The amount of such outstandings rose quick-

ly from a level of \$1.2 billion at mid-year 1969, to a peak of \$7.8 billion in July, 1970. Here too, the Federal Reserve strove to restrict bank credit by applying reserve requirements on such bank-related paper. This effectively barred banks from issuing commercial paper and the volume of bank-related outstandings fell sharply. At the same time, however, corporate users of this market greatly increased their usage as an alternative to the general inability to obtain credit at commercial banks. Thus, while total credit demands were little affected, the role played by commercial banks was greatly diminished.

The monetary authorities also took steps to limit bank usage of the repurchase agreement during periods of credit restraint. This method of purchasing funds, especially those of nonfinancial corporations and various political bodies, had proved to be a substantial and reliable source of funds. The Federal Reserve ruled that only repurchase agreements using U.S. government securities, U.S. agency securities, or directly guaranteed securities of the U.S. Government would be exempt from reserve requirements and interest rate limitations of Regulations D and Q. Thus, in periods of strained bank liquidity, the use of this device became limited.

Whether or not we are entering a new stage of development or are experiencing a breather in phase three, where banks are time and again prohibited from purchasing funds in the market place, remains a question at the moment. It is to be hoped that future restrictions on credit availability would be more balanced and not directed only at shutting off bank credit.

There are some favorable signs that a more over-all credit approach is emerging. The continued suspension of a portion of Regulation Q which occurred at the time of the Pennsylvania Railroad failure in the United States recognized the need for bank credit to corporations who had perhaps overextended themselves in commercial paper, in part because of their previous inability to access the banking system for funds. A turn to a more accommodative credit stance in early 1970 and its continuation in 1971, and the availability of lower-cost domestic funds, caused a dramatic shift out of the Eurodollar market. As domestic CDs became a lower cost alternative, the shift out of Eurodollars had a deleterious affect on the U.S. balance-of-payments. Yet, the Eurodollar market continues to function well and the upward pressure on European rates caused by the previous sizable withdrawal from this market now is relieved, allowing foreign central banks to have greater control over their own monetary policies.

Changes Needed in U.S. Monetary Policy.

As already implied, U.S. monetary policy must be directed toward over-all credit availability through the domestic banking system. Instead of approaching restraint through imposition of new credit controls and regulations, which only cause distortions, this could be fostered by affecting over-all credit availability while freeing banks to compete with others for the funds made available in the economy. A first step toward this end would be the permanent suspension of Regulation Q governing interest rate limitations on U.S. banks.

In addition, however, is the need to place less of a burden on monetary policy as the major instrument in restraining the economy. Fiscal policies must be altered so that they too share the burden in restraining excesses when they occur in the domestic economy. For too long, monetary policy has been asked to take the brunt of any restraint that had to be taken in the U.S. economy. Often this has taken the form of aiding in financing huge Federal budget deficits while restricting other forms of credit, or in other words, accommodating increasing government credit demands while restraining demand in the private sector.

A third and essential ingredient to successful U.S. monetary policy in the future is recognition of its affects on the U.S. balance-of-payment position and on other nations of the world. I do not agree with those proponents who have implied that domestic monetary policy considerations should be entirely free of international considerations. At times it appears both objectives could be met with satisfactory results.

A case in point may be cited from a recent experience in the employment of monetary policy and perhaps what may have been an over concentration on short-term changes in the U.S. money supply as a primary guide to policy shifts. In late 1970, a time when the U.S. economy was emerging out of a mild recession but was also experiencing low levels of demand and in the midst of a long auto strike, the rate of growth in the money supply on a quarterly basis in the last quarter was well below target. This slow rate continued in January of 1971. While there were signs that the business recovery would pick up steam stimulated by the catch-up in auto production in the first quarter of 1971, the recovery was precarious and the Federal Reserve strove to get the domestic economy moving faster through injections to bank reserves. With demand weak, the infusion of more reserves into the banking system, instead of speeding up growth in the money supply,

initially lowered the price of funds and interest rates, particularly short-term, fell quickly to very low levels. Rates on 3-month Treasury bills fell to the 3.40 % level by March 1971 from around 8 % at the beginning of 1970 and 5 % even at year-end 1970. This rapid change in U.S. rates caused wide interest rate differentials with those existing abroad and aggravated the outflow of short-term funds from the United States. As credit demand picked up as early as February 1971, and these reserves began to be utilized, the money supply began not only to grow, but at an accelerated rate. By late March or April, 1971, the monetary authorities moved to a less expansive policy and began to retract reserves from the banking system. Interest rates which had moved sharply downward now headed back toward year-end earlier levels. By the third quarter of 1971, however, the money supply which had grown sharply, began to contract sharply and interest rates declined again. The results were sharp upward and downward reversals in interest rates, particularly in the short-term area which influenced rates abroad and resulted in the international capital flows. Perhaps a more middle-of-the-road policy might have better served the domestic economy as well as having less deleterious effects on the international financial system and monetary policies of other nations.

It is easy to judge these actions in retrospect, but if conditions and rates in the money and capital markets in the U.S. and internationally were given more importance at the time, a less upsetting course may have been pursued. Indeed, if a more gradual approach had been taken, it would seem to me you would have lessened the outflow of short-term funds abroad, had better control over the growth in the domestic money supply, and caused substantially less disruptions in the money and capital markets in the U.S. and abroad. Less radical and substantive changes in the course of monetary policy seem essential if we are to avert stop-and-go measures and the chaotic conditions they precipitate at home and abroad.

Multinational Bank Expansion.

During the latter years of the Sixties, the expansion of U.S. banks abroad was furthered because of restrictive domestic and international policies. As already discussed, the imposition of Regulation Q ceilings on interest rates for large CDs forced U.S. banks to go abroad—often only with a skeleton force—to operate in the Eurodollar market.

Another and perhaps more important factor contributing to the expansion of U.S. banks abroad during the last decade was to meet the needs of multinational corporations. The ability of U.S. banks to compete for domestic business was heightened by a bank's ability to meet the overseas needs of the U.S. corporation by providing overseas representation and facilities to service expanding U.S. multinational corporations. The extent of U.S. business abroad is exemplified by data on U.S. private foreign direct investments which in 1970 rose a record \$ 7.1 billion to \$ 78.1 billion in total value outstanding at year end. Thus, the traditional image of international banking as primarily involving financing the flow of foreign trade with collections, letters of credit, acceptances, and conversion of foreign currencies had changed. These functions today account for only a part of the activities of an international bank. Evenso, the fact that total world foreign trade has more than doubled to almost \$ 300 billion during the Sixties resulted in a substantial increase in the dollar value of these functions.

In addition to credit controls, a persistently growing deficit in the U.S. balance-of-payments became a source of restrictions placed on the outflow of capital. Consequently, U.S. banks were forced to expand overseas to compete with foreign banks for financing multinational corporate expansion. In general, these balance-of-payment controls have been a contributing factor resulting in a significant reduction in the upward trend of American foreign investment between 1965-69 as compared with 1960-65. The U.S. net international investment position between 1960 and 1965 increased 38 % for an average annual rate of 7.6 %. However, between 1965 and 1969, net investment rose at an average annual rate of only 2.1 %.

The U.S. policies aimed at assisting persistent U.S. balance-of-payments deficits consisted of the interest equalization tax (IET), the voluntary credit program, and the mandatory restraint on direct foreign investment (OFDI controls). The IET was originally passed in 1963 as a temporary measure aimed at reducing the large outflow of U.S. private capital for the purchase of foreign securities. The tax, which has been renewed four times (the last time was in 1971), applies to foreign securities purchased by U.S. residents with the exception of new issues of international agencies, Canada, less developed countries, and, until early 1970, Japan. The IET has effectively halted the issuance of developed countries' securities in the United States since 1963 (with the exception of Canada). In 1964, the IET was extended to include nonexport loans with maturities over one year to developed countries other

than Canada. In 1966-67, there was a sharp reduction in bank-reported outflows to almost zero compared with sharp rises in the early 1960s, at least partly resulting from the broadening of the IET. New term loans to Western Europe and Japan were much less than the repayments on outstanding loans which also exceeded the net increases in long-term loans to Canada and less developed countries which are exempt.

The Federal Reserve foreign credit restraint program was introduced in early 1965 as a temporary measure to safeguard the U.S. balance-of-payments. It requires U.S. banks and other U.S. financial institutions to hold the level of credit to foreigners and the amount of their investments abroad, within stipulated limits. The guidelines for banks establish, for each institution, a ceiling on loans to foreigners equal to a certain percent of the banks total assets at the end of 1964. For all lending that is subject to the ceilings, banks are asked to give priority to loans made to finance U.S. exports and to loans for use in developing countries. In 1968 the original restraints were intensified, and banks were told to reduce their holdings of foreign assets. As a result, bank lending fell by roughly \$ 1 billion that year. Again, in 1969, bank credit remained depressed at a level about one-tenth of the permitted lending ceilings. Such a large gap between actual and allowable lendings—roughly \$ 1 billion—was primarily a result of severely restrictive domestic monetary policy and the need to satisfy loan commitments already granted domestic customers.

When guidelines were announced in 1965, most banks found themselves in excess of their ceilings. However, banks brought their foreign loans down within their ceilings by participating such loans offshore. To the extent that the banks have been able to participate loans offshore, the guidelines have not been severely limiting. However, there are certain foreign assets that cannot be participated offshore, or can be done so only with considerable difficulty. Such loans and assets include: investments, acceptances, nostro balances, overdrafts, most short-term loans, and certain long-term loans. Because there is no provision for participating overseas investment offshore, future growth may be severely limited unless the guidelines are amended. Similarly, the Federal Reserve has ruled that each bank creating an acceptance for account of a non-resident must continue to include it in its balance-of-payments figures even though it may dispose of the draft to another party. Thus, a domestically based bank's ability to do third country or, indeed, U.S. short-term export financing, also has been limited by the guidelines.

Voluntary controls on U.S. private direct investment abroad went into effect early in 1965. The immediate result was a sudden increase in direct investment reflecting the anticipation of further restrictions. During 1967, the amount of new capital outflow began to decline as the «temporary» voluntary controls were renewed and began to appear more permanent. Subsequently, they were tightened to become mandatory controls in 1968. With capital outflow restricted, the only sources of funds were reinvested earnings or borrowings abroad.

Developments in Europe—the primary target of the foreign investment regulations—parallels the over-all picture of total U.S. private direct investment abroad. Net capital outflows have decreased since 1966 while reinvested earnings have increased. Also, income remitted to the United States from European investments has increased steadily to over \$ 1 billion in 1970. The major offset to the reduction in capital transfers from the United States over the last five years has been increased borrowings in the Eurocurrency and Eurobond markets. It appears that a major effect of the foreign direct investment controls, as well as other programs, has not been to reduce investment, but rather to shift the source of needed funds to foreign capital markets. Data show that of the 1968 total increase of \$ 3.5 billion in investment in majority-owned affiliates, some \$ 2.1 billion was financed by parents' foreign borrowing. Accordingly, the major impact achieved by direct investment controls has been a financial rerouting, with little consequence on actual American investment spending abroad. Liabilities to Eurocurrency markets have taken the place of direct capital outflows from the United States. The fact that the controls on capital outflows forced U.S. companies to borrow heavily abroad to finance foreign investments supported the rapid overseas growth of U.S. banking facilities. The extent to which this trend continues depends on the outlook for the U.S. balance-of-payments and the future of the dollar as the international currency.

The internationalization of the dollar replacing the weakening position of sterling as the key international currency and the large amount of dollars outstanding in the world also have supported the expansion of U.S. banks abroad. Continued confidence in the dollar as the key international currency is an important factor in the international expansion of U.S. banks. Short-term liabilities to foreigners payable in dollars reported by U.S. banks rose from \$ 25 billion in 1965 to almost \$ 50 billion by mid-1971. This development was similarly reflected in the growth of the Eurodollar market which is presently estimated to be

about \$ 50 billion with Eurobond activity adding another \$ 10-12 billion. The outflow of dollars has been primarily the result of continuing deficits in the U.S. balance-of-payments. Between 1960 and 1970 the cumulative deficit on the net liquidity balance totalled \$33 billion, while on an official reserve transactions basis the cumulative deficit was \$ 21 billion.

This movement of dollars abroad continued during the first eight months of 1971. On an official transactions basis, the deficit for the first three quarters of 1971 was at a record annual rate of \$30 billion. The worsening of the deficit was due largely to short-term capital flows resulting from first interest rate differentials between the United States and Europe, and later currency uncertainties. These record high deficits were accompanied by a deteriorating trade balance which precipitated President Nixon's August 15, 1971 international economic measures consisting of a 10 % import surcharge covering about half of all U.S. imports, and suspension of the convertibility of the dollar into gold.

The seriousness of the U.S. deficits was reflected in a growing unwillingness of several major industrial countries to continue to accumulate dollar reserves. Countries with which the United States had a chronic deficit were under pressure to up-value their currencies relative to the dollar. Since nations are not always willing to raise their prices, the United States came under increasing pressure to take action on its payments deficit. It was under these circumstances that the United States acted on August 15, 1971, to set aside the rules fashioned at Bretton Woods by which international economic relations had been governed for more than a quarter century. At present, therefore, the future role of the dollar and, consequently, to some extent the future of U.S. banks operating abroad, is dependent upon the outcome of the international money crisis. While there seems little doubt that the U.S. dollar will continue to play an important role in world business activity, it may develop that some of its functions are diminished. For instance, some consideration is currently being given to the use of Special Drawing Rights to replace some of the international reserve functions of the dollar. It also appears likely at the present time that other currencies, such as the German mark, Japanese yen, or a common European Currency Unit, may play a larger role in facilitating world business activity.

Despite the current international monetary crisis and uncertain future of the dollar, multinational banking activities are expected to

continue expanding the Seventies. This expansion, while it will continue in the form of overseas branches and subsidiaries, will also involve the development of new financing techniques and instruments, the formation of syndicates and multinational partnerships, and the initiation of international financial consultation and management services for corporations. The expertise and facilities that the multinational bank establishes in these areas, the new services that it can develop and initiate, and the assistance it can give to correspondent banks will support the continued expansion of the world economy. If U.S. banks are to remain leaders in the field of world finance, they must effectively anticipate and respond to world customer needs, and better facilitate the expansion of U.S. corporations in world trade and investment.

While domestic monetary policies and other governmental controls undoubtedly will again interfere with the ability of U.S. banks to achieve these objectives, it is hoped that such outside factors will be minimized. Finally, U.S. banks have had a great deal of experience in living within the rules and regulations imposed upon them, and yet have managed to maintain an important role in international finance. Thus, it is expected that creative management, unless severely constrained, will be able to meet the challenges of the future and continue to expand the role of U.S. banks in a growing world economy.

(1971)

Κ. Γ. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ
Ἐφέτου Φορολογικῆς Δικαιοσύνης

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑΙ ΔΙΑΤΑΡΑΧΑΙ
ΣΥΝΕΠΕΙΑ ΤΟΥ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ
ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΕΙΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ

Ἐμπειρικὴ ἔρευνα εἰς τὰ Ὑποθηκοφυλακεῖα
Ἀθηνῶν καὶ Μυτιλήνης

Ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῶν πανεπιστημιακῶν μου σπουδῶν καὶ ἅμα τῇ διδασκαλίᾳ τῆς «Κοινωνικῆς Οἰκονομικῆς» συνέδουν σχεδὸν αὐτομάτως τὰς παροιμίας καὶ τὰς λαογραφικὰς παρατηρήσεις, ἃς εἶχον ὑπ' ὄψιν μου, μὲ τὴν διδασκομένην ὕλην καὶ οὕτω δι' ἐμὲ ὑλοποιεῖτο ἡ οἰκονομικὴ θεωρία. Ὡς καρπὸς ἐπηκολούθησεν ἡ ἔκδοσις τοῦ συστήματος τῆς *Λαογραφικῆς Οἰκονομικῆς*.

Ταῦτα πάντα ἀφεώρων τὸ σύνθηρος γινόμενον εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν. Μετὰ τὴν Κατοχὴν μου ἐγεννήθη ἡ περιέργεια ὅπως διαπιστώσω πῶς ὁ λαὸς ἀντέδρασεν εἰς τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα τῆς κατορικῆς περιόδου καὶ μέχρι τῆς ἐπανόδου του εἰς τὴν εἰρηνικὴν ζωὴν.

Πρὸς τοῦτο, ἀνεζήτησα οἰκονομικὰ ἀγαθὰ, τὰ ὁποῖα θὰ ἐτύγχανον σταθερά, ὥστε τὰ ἐξ αὐτῶν προκύπτοντα νὰ εἶναι ἀδιάβλητα.

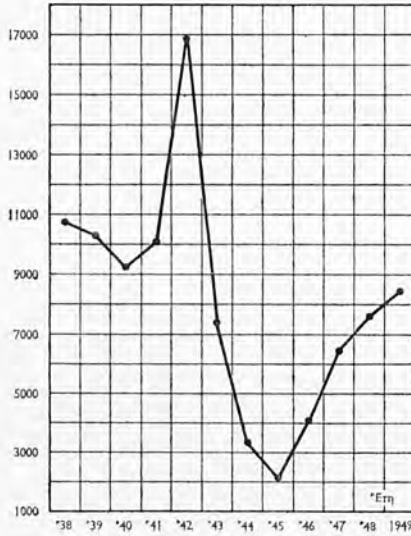
Οὕτω, ἀπέκλεισα πίνακας κυκλοφορήσαντος χαρτονομίσματος, καταθέσεων, χρηματιστηριακῶν ἀξιῶν. Ἔτερα οἰκονομικὰ ἀγαθὰ, ὡς ὁ χρυσός, ὁ ἄργυρος, οἱ πολῦτιμοι λίθοι καὶ τὰ ἔργα τέχνης, ἀπεκλείοντο λόγῳ τῆς ἀδυναμίας παρακολουθήσεως τῶν ἐπ' αὐτῶν πράξεων. Τὸ ἀναζητούμενον οἰκονομικὸν ἀγαθὸν θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα παρακολουθοῦνται ὑπὸ τῆς πολιτείας εἰδικῶς καὶ διὰ τὰ ὁποῖα ἡ τυπικότης ἐπέβαλεν, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Κατοχῆς, τὴν τήρησίν της πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιδιωκόμενου σκοποῦ. Οὕτω, δὲν ἀπέμειναν παρὰ μόνον αἱ μεταβιβάσεις τῶν ἀκινήτων, αἱ ὁποῖαι διὰ νὰ συντελεσθοῦν ἀπαιτεῖται ὅπως γίνῃ μεταγραφὴ.

Μετεγράφοντο ὅμως τόσον αἱ ἀγοραπωλησίαι ὅσον καὶ αἱ προῖκες, αἱ ὄωρεαί καὶ αἱ δουλεῖαι.

Κατόπιν τῶν ὡς ἄνω προπαρατεθεισῶν σκέψεων, ἐπέλεξα πρὸς διενέργειαν τῶν παρατηρήσεών μου τὰ Ὑποθηκοφυλακεῖα Ἀθηνῶν καὶ Μυτιλήνης, διότι : α) ἐνῶ τὸ Ὑποθηκοφυλακεῖον Ἀθηνῶν ἀφορᾷ κυρίως ἀκίνητα ἀστικά, τὸ Ὑποθηκοφυλακεῖον Μυτιλήνης περιελάμβανε, κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, καὶ ἀγροτικά· β) ὑπέστη διάφορον κατοχὴν ἑκατέρα τῶν περιοχῶν καὶ οἱ κατέχοντες ἀντεμετώπιζαν τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα διαφόρως ἐπὶ τῇ

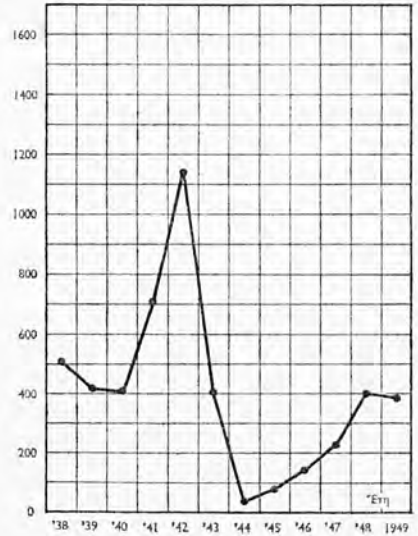
ΠΙΝΑΞ 1

ΠΩΛΗΣΕΙΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ
ΥΠΟΘΗΚΟΦΥΛΑΚΕΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

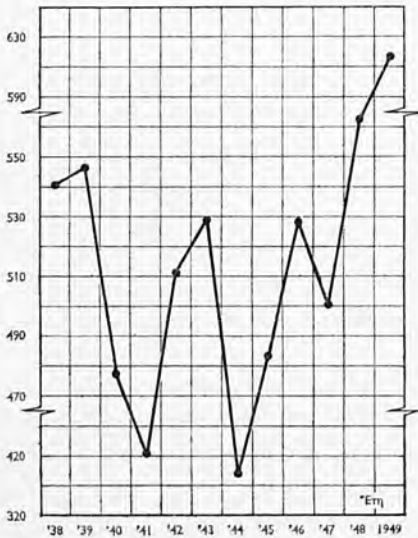
ΠΙΝΑΞ 2

ΠΩΛΗΣΕΙΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ
ΥΠΟΘΗΚΟΦΥΛΑΚΕΙΟΥ ΜΥΤΙΛΗΝΗΣ

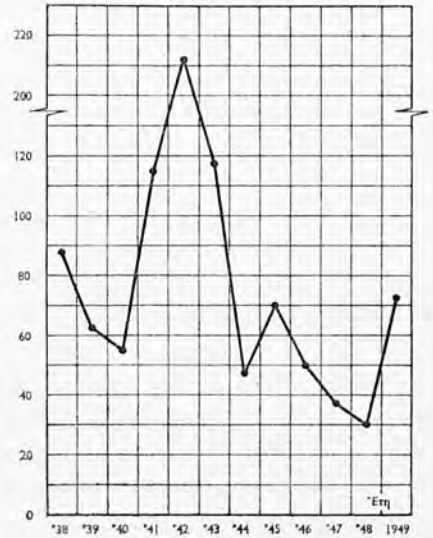
ΠΙΝΑΞ 3

ΣΥΣΤΑΣΕΙΣ ΠΡΟΪΚΩΝ ΕΠΙ ΑΚΙΝΗΤΩΝ
ΥΠΟΘΗΚΟΦΥΛΑΚΕΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΙΝΑΞ 4

ΣΥΣΤΑΣΕΙΣ ΠΡΟΪΚΩΝ ΕΠΙ ΑΚΙΝΗΤΩΝ
ΥΠΟΘΗΚΟΦΥΛΑΚΕΙΟΥ ΜΥΤΙΛΗΝΗΣ

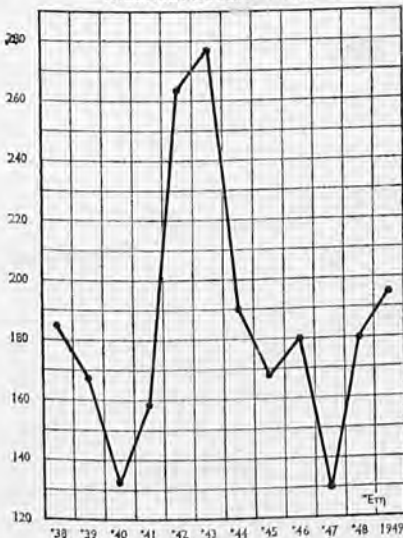

βάσει τῶν βραχυπροθέσμων ἀναγκῶν των καὶ τῆς μακροπροθέσμου ἀσκουμένης πολιτικῆς των· καὶ γ) ἡ ἐπικοινωνία μεταξύ τῶν πόλεων Ἀθηνῶν καὶ Μυτιλήνης ἦτο σχεδὸν ἀνύπαρκτος καὶ ἐκ τοῦ λόγου τούτου αἱ οἰκονομικαὶ ἀντιδράσεις ἦσαν πρωτογενεῖς.

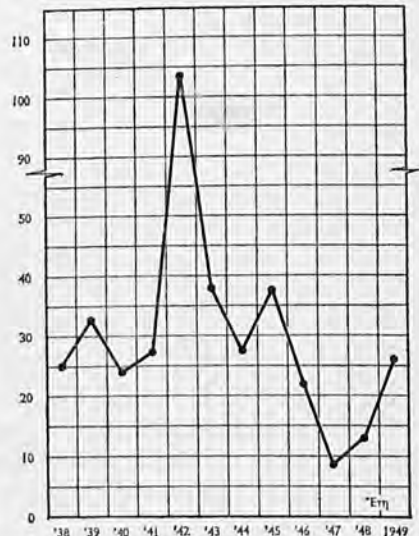
Αἱ ἀγοραπωλησίαι ἀναμφισβητήτως παρουσιάζουν τὴν οἰκονομικὴν δραστηριότητα τῶν μαζῶν λόγῳ τῆς μεγάλης κατανομῆς τῶν ἰδιοκτησιῶν καὶ οὕτω προσφέρονται διὰ τὴν μελέτην τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων τῶν δημιουργουμένων τῇ συμπράξει τοῦ λαοῦ ἀκόμη καὶ ὑπὸ δυσχερεῖς συνθήκας διαβιώσεως, ὡς ἡ κατάστασις τῆς ἐχθρικής κατοχῆς, ὅπου ὑφίστανται γενικὴ ἀναταραχὴ τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς, ἐλλείψεις ἀγαθῶν, ἀπαγορεύσεις δημοσιεύσεων πληροφοριῶν καὶ περιορισμένα μέσα ἐπικοινωνιῶν (βλ. πίνακας ὑπ' ἀριθμ. 1 καὶ 2).

Τουναντίον, αἱ προῖκες σχεδὸν οὐδὲως ἐπηρεάζονται ἐκ τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων, ἐφ' ὅσον τὰ κίνητρα ἐπὶ συστάσεων προικῶν βασίζονται ἐπὶ ἠθικοῦ δεσμοῦ τοῦ συνιστῶντος καὶ ὑπὲρ ἧς ἡ σύστασις, δι' ὃν λόγον καὶ ἐκ τῶν παρατιθεμένων πινάκων ὑπ' ἀριθμ. 3 καὶ 4 προκύπτουν τελείως διάφοροι ἐκδηλώσεις μεταξύ τῶν προικῶν τῶν συσταθεισῶν εἰς τὰ Ὑποθηκοφυλακεῖα Ἀθηνῶν καὶ Μυτιλήνης, ἅμα δὲ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ποσοστιαίαν ἀναλογία τῶν δωρεῶν ἐν σχέσει πρὸς τὸν ὄγκον τῶν πωλήσεων κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον (βλ. πίνακας ὑπ' ἀριθμ. 1, 2, 5 καὶ 6) μεταξύ Ἀθηνῶν καὶ Μυτι-

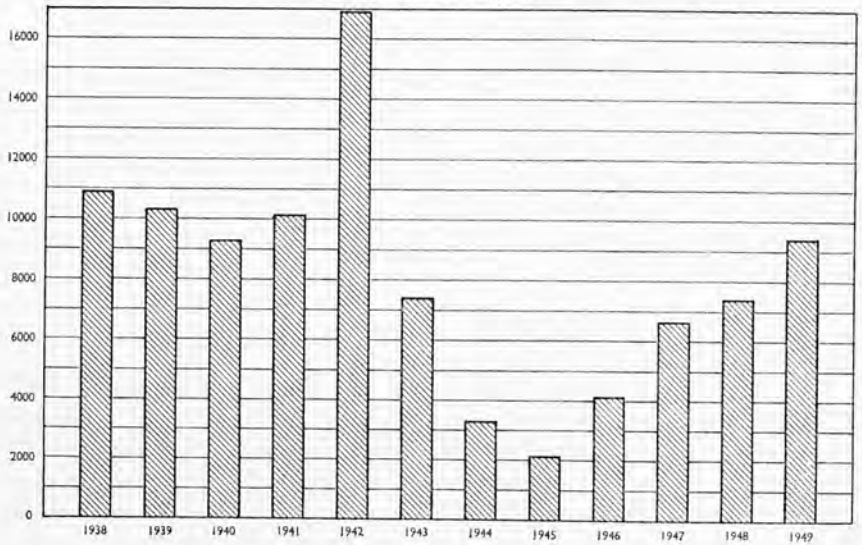
ΠΙΝΑΞ 5

ΔΩΡΕΑΙ ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ
ΥΠΟΘΗΚΟΦΥΛΑΚΕΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

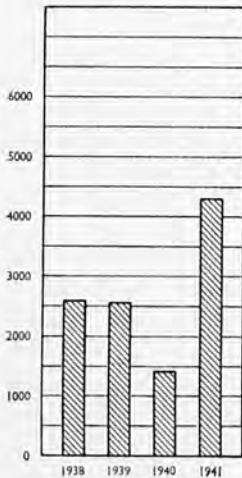
ΠΙΝΑΞ 6

ΔΩΡΕΑΙ ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ
ΥΠΟΘΗΚΟΦΥΛΑΚΕΙΟΥ ΜΥΤΙΛΗΝΗΣ

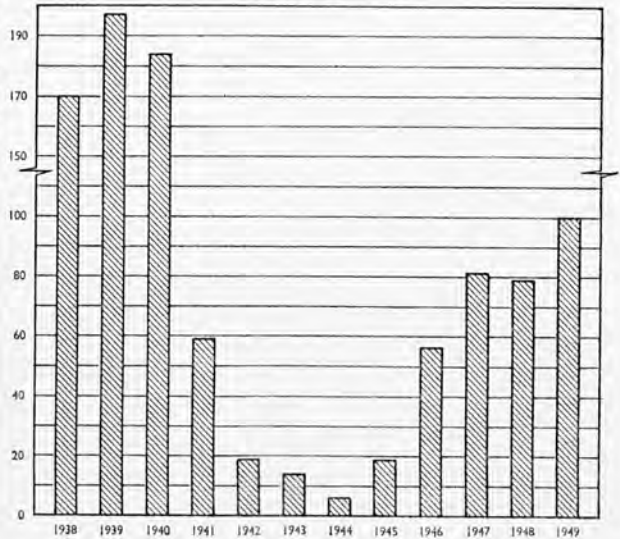
ΠΙΝΑΞ 7

ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΩΛΗΘΕΝΤΩΝ ΑΚΙΝΗΤΩΝ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΙΝΑΞ 8

ΑΡΙΘΜΟΣ
ΠΩΛΗΘΕΝΤΩΝ ΑΚΙΝΗΤΩΝ
ΤΩΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΩΝ 3ΜΗΝΩΝ
ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1938 - 1941
ΕΙΣ ΑΘΗΝΑΣ

ΠΙΝΑΞ 9

ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ ΑΞΙΑΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ
(ΕΙΣ ΧΡΥΣΑΙ ΑΡΓΑΙ ΑΓΓΛΙΑΣ)

λήνης και τοῦτο συνεπεία τοῦ ἠθικοῦ δεσμοῦ, ὅστις τυγχάνει ἰσχυρότερος εἰς τὰ μικρὰ κέντρα.

Δὲν εἶναι ὅμως ἀμέτοχοι οἰκονομικῶν κινήτρων αἱ δωρεαί, διότι ἐνῶ ἐμφανίζονται ὡς ἐξ ἠθικοῦ δεσμοῦ καὶ αὐταὶ συντελούμεναι, ἐν τούτοις ὑποκρύπτουν προσδοκώμενον ὄφελος τοῦ δωρητοῦ ἐκ μέρους τοῦ δωρεοδόχου, δι' ὃ καὶ ὁ λαὸς λέγει: «Τὸ Δῶρο ἔχει ἀντίδωρο» (Ν. Πολίτη, *Παροιμίαι*, τόμος Δ'). Ἡ σκέψις αὕτη βεβαιοῦται ἐκ τῶν παρατιθεμένων πινάκων ὑπ' ἀριθμ. 5 καὶ 6, οἱ ὅποιοι παρουσιάζουν μεταξύ των πολλὰς ὁμοιότητας. Ὡσαύτως, παρουσιάζουν ἀρκετὰς ὁμοιότητας μὲ τοὺς πίνακας τῶν ἀγοραπωλησιῶν τῆς κρινομένης περιόδου. Πλὴν ὅμως, δὲν παρουσιάζουν ὁμοιότητας μὲ τοὺς πίνακας τῶν προικῶν, καίτοι νομικῶς θεωροῦνται ὅτι ὡς γενεσιουργὸν αἰτία ἔχουν τὸν ἠθικὸν δεσμόν.

Ἐκ τούτων προκύπτει ὅτι αἱ δωρεαὶ οἰκονομικῶς συγκλίνουν περισσότερον πρὸς τὰς ἐπαχθεῖς συμβάσεις.

Παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν πινάκων.

Α'. Ἐπὶ τοῦ πίνακος ἀγοραπωλησιῶν Μυτιλήνης: Λόγω τῆς διαφορᾶς τῆς ἐθνικότητος τοῦ στρατοῦ κατοχῆς ἐν Λέσβῳ (Γερμανικὴ Ζώνη) καὶ τῆς ἀκολουθουμένης διαφόρου οἰκονομικῆς πολιτικῆς ἐπὶ τῆς κατεχομένης πρωτεύουσας ὑπὸ ἐτέρου στρατοῦ ἐν Ἀθήναις (Ἰταλικὴ Ζώνη), ἡ ἀγοραστικὴ ἀξία διαφέρει οὐσιωδῶς διὰ τὴν ὑπὸ κρίσιν χρονικὴν περίοδον μεταξύ τῶν περιφερειῶν Ἀθηνῶν καὶ Μυτιλήνης. Ὅθεν καθίσταται μᾶλλον περιττὴ ἡ παράθεσις τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν ἀναλογιῶν, ἐνῶ ἀντιθέτως αἱ διακυμάνσεις τῶν μεταβιβάσεων ἀκινήτων συμπίπτουν σχεδὸν πρὸς τὰς τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐπιβεβαιοῦν τὰς αὐτὰς ἀντιδράσεις εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιφερείας.

Β'. Ἐπὶ τῶν πινάκων Ἀθηνῶν παρατηροῦνται:

1. Συγκριτικῶς πτώσις πωλήσεων μεταξύ τοῦ τελευταίου ἔτους τοῦ πρὸ τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου καὶ τοῦ ἔτους ἐνάρξεως αὐτοῦ, ἤτοι τοῦ 1938 καὶ τοῦ 1939, ἡ πτώσις αὕτη διὰ τὸ ἔτος 1939 εἶναι περίπου τὸ 5,5 % ἐπὶ τῶν πωλήσεων τοῦ 1938 (βλ. πίνακα ὑπ' ἀριθμ. 7).

2α. Παρατηρεῖται ἐπίτασις τῆς μειώσεως τῶν πωλήσεων μεταξύ τοῦ ἔτους 1938 καὶ τοῦ 1940, πρώτου ἔτους πολέμου διὰ τὴν Ἑλλάδα, κατὰ 15%. Ἐὰν συγκριθοῦν αἱ πωλήσεις τῶν τελευταίων 3 μηνῶν τῶν ἐτῶν 1938, 1939 καὶ 1940 (βλ. πίνακα ὑπ' ἀριθμ. 8), αἱ ὅποια ἀνέρχονται κατὰ σειράν εἰς 2.575, 2.559 καὶ 1.450 ἀντιστοίχως, παρουσιάζεται μία παραστατικὴ κάμψις ὅσον περισσότερον ἐπεκτείνεται ἡ ἀναταραχὴ καὶ ἐμπλέκεται ἡ Ἑλλάς εἰς τὰ παγκόσμια πολεμικὰ γεγονότα μὲ ἀντιστοίχως συντελεστὰς 100 - 99,37 % καὶ 56,3 %. Κατ' ἀκολουθίαν θὰ πρέπει νὰ συναγάγωμεν τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐφ' ὅσον βαί-

νομεν ἐκ τῆς συνήθους καὶ ὀμαλῆς οἰκονομικῆς ζωῆς εἰς τὴν πολεμικὴν παρατηρεῖται ἐπιφύλαξις περὶ τὰς συναλλαγὰς ἐπὶ τῶν ἀκινήτων (παρ' ὅλον ὅτι αὐξάνει ἢ τιμὴ των) εἰς χαρτονομίσματα, ἀκόμη καὶ εἰς χρυσόν, καὶ προφανῶς ἢ ἐπιφύλαξις κατὰ κύριον λόγον θὰ ὀφείλεται εἰς τοὺς ἰδιοκτῆτας τῶν ἀκινήτων, οἱ ὅποιοι φοβοῦνται τὴν ἀπώλειαν τοῦ κεφαλαίου των.

2β. Εἰς τοὺς τρεῖς τελευταίους μῆνας τοῦ ἔτους 1941, λόγῳ τῆς Κατοχῆς, παρουσιάζεται αὐξήσις τῶν ἀγοραπωλησιῶν, προφανῶς πρὸς ἐπένδυσιν κεφαλαίων καὶ ἀντίστοιχον ἀντιμετώπισιν ὑπὸ τῶν πωλητῶν τῶν προβλεπομένων ἀναγκῶν εἰς καταναλωτικὰ ἀγαθὰ καὶ οὕτω αἱ πωλήσεις ἀνέρχονται εἰς 4.222, ἔναντι τοῦ προηγουμένου ἔτους 1940, ὅπου ἀνῆλθον εἰς 1.450 καὶ γενικῶς ἀνῆλθον αἱ πωλήσεις εἰς 163,9 % ἔναντι τῶν ἀγοραπωλησιῶν τοῦ ἔτους 1938.

2γ. Οἱ αὐτοὶ λόγοι συντελοῦν εἰς τὴν αὐξήσιν τῶν πωλήσεων καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1942, ὥστε νὰ ἀνέλθουν εἰς 156,92 % περίπου, ἔναντι τῶν πωλήσεων τοῦ 1938, δηλαδὴ κατὰ 6.065 ἐπὶ πλεόν πωλήσεις ἀκινήτων τοῦ τελευταίου ἔτους εἰρήνης.

2δ. Ἀντιθέτως, καίτοι οἱ ὡς ἄνω λόγοι ὑφίστανται μὲ τὴν αὐτὴν περίπου ὀξύτητα, αἱ πωλήσεις πίπτουν συνεχῶς κατὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα ἔτη, εἴτε διότι διεπιστώθη ἐκ τῆς πλευρᾶς τῶν ἀγοραστῶν ὅτι ἐπαυσε νὰ ἀποτελεῖ πραγματικὴν ἀξίαν ἢ ἀκίνητος ἰδιοκτησία, διότι τὸ τίμημα δὲν εἶναι πλέον εὐλογον καὶ δίκαιον κατὰ τοὺς κανόνας τοῦ δικαίου ἢ τῆς ἠθικῆς καὶ οὕτω διησθάνοντο τὴν μέλλουσαν ἀνατροπὴν τῶν συμβάσεων, εἴτε διότι, ἐφ' ὅσον προσεγγίζομεν πρὸς τὴν λήξιν τῆς ἐμπολέμου καταστάσεως καὶ δὴ μὲ νίκην τῶν συμμάχων, ἐδημιουργεῖτο, συνεπεῖα τοῦ κρατοῦντος διαφόρου κοινωνικοῦ συστήματος τῶν συμμάχων, ἀνησυχία εἰς τὴν χώραν μας διὰ τὸ μέλλον τῆς ἰδιοκτησίας, ἐφ' ὅσον ἢ μία ἐξ αὐτῶν ἐστρέφετο εὐθέως κατὰ τῆς ἐννοίας τῆς ἰδιοκτησίας καὶ οὕτω, παρατηροῦμεν ὅτι, ὄχι μόνον αἱ πωλήσεις πίπτουν ἀπὸ 10.900, περίπου, τὸ 1938, εἰς 3.400, περίπου, τὸ 1944, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀξία τῶν πωληθέντων κτημάτων πίπτει εἰς χρυσᾶς λίρας Ἀγγλίας κατὰ μέσον ὄρον ἀπὸ 170 τὸ 1938 εἰς 6 τὸ 1944, ἦτοι εἰς τὸ 3,6 % περίπου τοῦ 1938 (πρβλ. κατωτέρω παρ. 4 περὶ τρόπον εὐρέσεως τῆς ἀξίας). Ἡ πτώσις αὕτη τῶν πωλήσεων δυνατὸν νὰ ὀφείληται εἰς ἀμφοτέρους τοὺς ὡς ἄνω λόγους ἢ καὶ εἰς τὴν ἐπὶ μέρους προσαρμογὴν τῶν ἀτόμων εἰς τὰς νέας συνθήκας ζωῆς, ὡς καὶ τὴν ἀλλοδαπὴν βοήθειαν εἰς τρόφιμα (δωρεὰν παροχὴ τροφίμων ὑπὸ Διεθοῦς Ἐρυθροῦ Σταυροῦ κ.λπ.).

3. Ὁ πληθυσμὸς ὡς παράγων πίεσεως ἐπὶ τῶν ἀκινήτων, κατὰ τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν περίοδον, εἶναι περίπου ὁ αὐτός, διότι κατὰ τὴν μόνην ὑφισταμένην ἐπίσημον ἀπογραφὴν τῆς 16. 10. 1940—ἢ προηγουμένη εἶναι τοῦ 1928—ὁ πληθυσμὸς διὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ Ἰποθηκοφυλακείου Ἀθηνῶν ἀνῆρχετο εἰς 728.338 ἄτομα, ἐνῶ κατὰ τὴν ἀμέσως ἐτέραν τὴν ἐνεργηθεῖσαν μετὰ πάροδον 10ετίας, ἦτοι τὴν 7. 4. 51, ἀνῆλθεν εἰς 816.818 ἄτομα.

4. Ἡ ἀξία τῶν 10.900, περίπου, πωληθέντων ἀκινήτων κατὰ τὸ 1938 ἀνῆλθεν εἰς 1.860.000 χρυσᾶς λίρας Ἀγγλίας κατὰ προσέγγισιν. Ἐὰν θεωρήσωμεν πάντα τὰ ἀκίνητα τὰ πωληθέντα κατὰ τὸ ἔτος 1938 ὡς ἴσης ἀξίας, τότε θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ἡ ἀξία ἐκάστου ἀκινήτου ἀνῆλθεν εἰς τὸ ποσὸν τῶν 170 χρυσῶν λιρῶν Ἀγγλίας. Ὡσαύτως διὰ τὸ ἔτος 1939, ὅτι ἡ ἀξία ἐκάστου τῶν πωληθέντων ἀκινήτων ἀνῆλθεν εἰς τὸ ποσὸν τῶν 190 χρυσῶν λιρῶν Ἀγγλίας, διότι ἐπωλήθησαν 10.300 περίπου καὶ τὸ σύνολον τῶν καταβληθέντων τιμημάτων θὰ ἦτο ἀντίστοιχον πρὸς τὴν ἀξίαν 2.034.000 περίπου χρυσῶν λιρῶν Ἀγγλίας.

Κατὰ συνέπειαν, θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐπὶ τῇ προόψει τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον ἡ ἀξία τῶν ἀκινήτων τὸ 1939 ἀνῆλθε περίπου κατὰ 10,5 % εἰς χρυσᾶς λίρας Ἀγγλίας ἔναντι τοῦ 1938. Ἡ ἀντίστοιχος ὁμως αὔξησης εἰς δραχμὰς ἀνῆλθεν εἰς 26,4%, ὁπλοῦν ὅτι ἕκαστον ἀκίνητον, κατὰ μέσον ὄρον καὶ ἐν συγκρίσει, ἐνῶ κατὰ τὸ ἔτος 1938 ἤξιζεν 155.000, περίπου, δραχμὰς, τὸ αὐτὸ ἀκίνητον πωληθὲν κατὰ τὸ ἔτος 1939 ἐτιμᾶτο πρὸς 196.000 δραχμῶν (βλ. πίνακα ὑπ' ἀριθμ. 10). Ἡ αὔξησης αὕτη ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὸν ἐπερχόμενον συνεπεία τοῦ πολέμου πληθωρισμὸν καὶ τὴν ἀβεβαιότητα πρὸς τὸ ἐθνικὸν νόμισμα, τὸ ὁποῖον τότε συνεκρατεῖτο τῇ ἐπεμβάσει τοῦ Κράτους εἰς ἔξω τῆς πραγματικῆς ἀξίας του ἐπίπεδα. Ὁ ὑπολογισμὸς τῆς μέσης τιμῆς τῆς χρυσῆς λίρας Ἀγγλίας εἰς δραχμὰς ἀνήρχετο τὸ μὲν 1938 εἰς 910, τὸ δὲ 1939 εἰς δραχμὰς 990, ὡς ἡ ὑπ' ἀριθμ. 24/1945 ἐγκύκλιος τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν.

Π Ι Ν Α Κ Ε 10

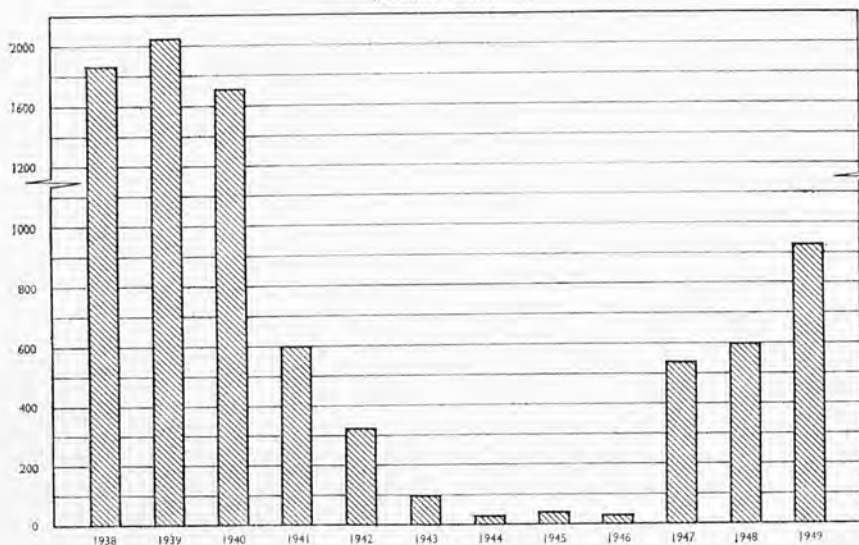
ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ ΑΝΑ ΠΩΛΗΣΗΝ ΕΙΣ ΔΡΑΧΜΑΣ

1938	155.239	1944	1.170.000.000.000
1939	195.534	1945	588.181
1940	217.207	1946	7.560.000
1941	515.940	1947	11.940.000
1942	1.482.353	1948	18.000.000
1943	5.066.660	1949	22.315.700

Τὸ ὡς ἄνω συμπέρασμα συνεπικουρεῖται, ἐκ τοῦ ὅτι αἱ πωλήσεις κατὰ τὸ ἐν συνεχείᾳ ἔτος 1940, ἦτοι ἐφ' ὅσον προσεγγίζομεν πρὸς τὴν συμμετοχὴν μας εἰς τὴν διεθνῆ σύρραξιν, ἀνῆλθον εἰς μεταβιβάσεις 9.260 ἰδιοκτησιῶν καὶ τὸ τίμημά των εἰς 1.959.667.847 δραχμὰς, ἦτοι ὑπὸ τὰς ὡς ἄνω προϋποθέσεις καὶ με ἀξίαν τῆς χρυσῆς λίρας πρὸς 1.150 δραχμὰς, ὡς ἡ μνημονευθεῖσα ἐγκύκλιος 24/1945 Ὑπ. Οἰκον., ἀντιστοιχοῦν κατὰ μέσον ὄρον εἰς ἐκάστην πώλησιν περίπου 183 χρυσᾶι λίραι, ἦτοι 217.000 περίπου δραχμαί. Κατόπιν τούτου,

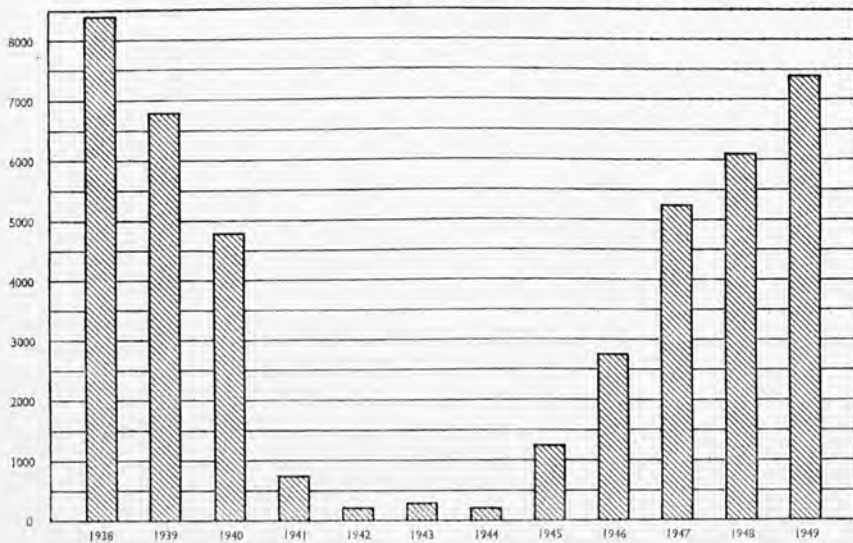
Π Ι Ν Α Κ Η 11

ΔΙΑΤΕΘΕΝΤΑ ΠΟΣΑ ΔΙ' ΑΓΟΡΑΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
(ΕΙΣ ΧΙΛΙΑΔΑΣ ΧΡΥΣΩΝ ΛΙΡΩΝ)

Π Ι Ν Α Κ Η 12

ΑΡΙΘΜΟΣ ΝΕΩΝ ΑΔΕΙΩΝ ΟΙΚΟΔΟΜΩΝ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

γίνεται φανερόν ὅτι ηὐξήθη τὸ τίμημα εἰς λίρας ἔναντι τοῦ 1938 κατὰ 7 %, ὑπελείφθη δὲ ἔναντι τοῦ 1939 κατὰ 3,5 %, ἐνῶ τουναντίον ηὐξήθη ἔναντι τοῦ ἔτους 1938 εἰς δραχμὰς κατὰ 33,50 % περίπου καὶ τοῦ ἔτους 1939 κατὰ 7,6 %.

5. Κατὰ τὰ ἐπακολούθησαντα ἔτη, ἦτοι 1941, 1942, 1943 καὶ 1944, καὶ ἐφ' ὅσον διαρκεῖ ἡ ἐχθρική κατοχὴ, πίπτει ἡ ἀξία τῶν κτημάτων μὲ τὰ ὡς ἄνω δεδομένα (Ἐγκ. 24/45 Ὑπ. Οἰκ.) ἀπὸ 183 χρυσᾶς λίρας τὸ 1940 εἰς 59 τὸ 1941, 19 τὸ 1942, 13 τὸ 1943 καὶ 6 τὸ 1944.

6. Ἐφ' ὅσον τὸ 1945 ἐπαγιάθη τὸ ἀστικὸν καθεστῶς εἰς τὴν χώραν ηὐξήθη ἡ ἀξία τῶν κτημάτων ἀπὸ 3,6 % κατὰ τὸ 1944, ἔναντι τοῦ 1938, εἰς 11,2 %, ἦτοι πρὸς 19 χρυσᾶς λίρας κατ' ἀκίνητον. Πιθανῶς διαφαίνεται ὅτι ἡ διάρθρωσις τῆς καταστάσεως, γενικῶς ἐν τῇ χώρᾳ, ἐκτὸς τῆς ἐπισιτιστικῆς, θὰ ἦτο ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ ἔτους 1942, καίτοι περιορίσθη ἀκόμη περισσότερο ὁ ἀριθμὸς τῶν πωλήσεων εἰς τὸ ἐλάχιστον τῶν 2.169 πωλήσεων, ἐνῶ τοῦ ἔτους 1942 αἱ πωλήσεις εὐρίσκονται εἰς τὴν μεγαλυτέραν ἑξαετασίαν τῆς ὑπὸ μελέτην δωδεκαετασίας, διότι κατὰ τὸ 1942 ἐπωλήθησαν 16.954 ἀκίνητα ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Ὑποθηκοφυλακείου Ἀθηνῶν.

7. Τὸ ἐπακολούθησαν ἔτος, 1946, αὐξάνονται αἱ πωλήσεις ἔναντι τοῦ προηγουμένου τοιούτου, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ τιμὴ τοῦ ἀκινήτου εἰς 56 χρυσᾶς λίρας, ἦτοι προσεγγίζει εἰς τὴν τοιαύτην τοῦ 1941, ἡ ὁποία ἀνήρχετο εἰς 59 χρυσᾶς λίρας.

8. Τὰ ἔτη 1947, 1948 καὶ 1949 ἀκολουθεῖ βραδεῖα αὐξήσις τῆς ἀξίας τῶν πωλουμένων ἀκινήτων καὶ κυμαινομένη, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ συμμοριτοπολέμου, πρὸς 81,79 καὶ 100 χρυσᾶς λίρας κατὰ μέσον ὄρον ἀνὰ ἑκάστον πωλουμένον ἀκίνητον. Ἐπίσης, σημειοῦται αὐξήσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πωλήσεων.

9. Τὸ 1938 ἐπωλήθησαν 10.889 ἀκίνητα, ἡ ἀξία τῶν ὁποίων ἀνῆλθεν εἰς 1.860.000 περίπου χρυσᾶς λίρας, τὸ 1949 ἐπωλήθησαν 9.369 ἀκίνητα καὶ ἡ ἀξία τῶν ἀνῆλθεν εἰς 939.400 περίπου χρυσᾶς λίρας, ἦτοι τὰ πωληθέντα ἀκίνητα ἀνῆλθον εἰς 86,23 % τοῦ 1938 καὶ ἡ τιμὴ τῶν, εἰς χρυσᾶς λίρας Ἀγγλίας, εἰς 50,5 % ἔναντι τοῦ 1938. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι μεταπολεμικῶς ἡ ἀξία τῆς χρυσῆς λίρας εἶναι κατὰ πολὺ μικροτέρας ἀγοραστικῆς ἀξίας τῆς προπολεμικῆς, ἐν πάσῃ ὁμῶς περιπτώσει παρέχει σταθερότητα συγκρίσεως (βλ. πίνακα ὑπ' ἀριθμ. 9).

10. Σὺν τῷ χρόνῳ καθίσταται ἐμφανῆς ἡ διαφορὰ τῆς σταθερᾶς αὐξήσεως τῆς τιμῆς τῶν ἀκινήτων, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ ἔτους 1945, μὲ ἄμμεσον συνέπειαν νὰ ἐπακολούθησῃ ἡ ἀνοδος τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐκδοθεισῶν ἀδειῶν τοῦ Πολεοδομικοῦ Γραφείου Ἀθηνῶν - Περιχώρων, τὸ ὁποῖον ἐκδίδει ἀδείας ἀνοικοδομήσεων εἰς μεγαλυτέραν ἑκτασίαν τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν χώρου, τοῦ περιλαμβάνοντος ὡς μέρος τὴν περιοχὴν τοῦ Ὑποθηκοφυλακείου Ἀθηνῶν.

Οὕτω, αἱ χορηγηθεῖσαι ἀδειαι ἀνοικοδομήσεως ὑπὸ τοῦ ὡς ἄνω Γραφείου, συμπεριλαμβανομένων τῶν αὐθαίρετως ἀνεγερθέντων, ἐν τῇ μνησθείσῃ μεί-

ζονι διοικητικῆ περιοχῆ, ἀνῆλθον τὸ ἔτος 1938 εἰς 8.427 ἀδείας, τὸ 1939 εἰς 6.896 ἀδείας, ἤτοι τὰ 82,14 % περίπου τῶν ἀδειῶν τοῦ 1938, τὸ δὲ 1949 ἐξεδόθησαν 7.394 ἀδείαι, ἤτοι ἀνῆλθον ἔναντι τοῦ 1939 περίπου εἰς 87,99 % τῶν ἀδειῶν τοῦ 1938, δῆλον ὅτι ἐξεδόθησαν 5,74 % περισσότεραι ἀδείαι τὸ 1949 ἢ τὸ ἔτος 1939, ὅτε ἡ Ἑλλάς δὲν εἶχε λάβει μὲν μέρος εἰς τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον, ὑπῆρχεν ὅμως ἀσφαλῆς πρόβλεψις συμμετοχῆς της (βλ. πίνακα ὑπ' ἀριθμ. 11).

11. Ἡ αὐξήσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνοικοδομήσεων μεταπολεμικῶς ἐν τῇ μεῖζονι περιοχῇ τοῦ Πολεοδομικοῦ Γραφείου Ἀθηνῶν - Περιχώρων ὀφείλεται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν συνεχῶς αὐξανομένην ἀνάγκην τῆς στέγης, δοθέντος ὅτι ἀντιστοίχως αὐξάνει φυσιολογικῶς ὁ πληθυσμὸς, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸ ὅτι ἀνεστάλη ἡ φυσιολογικὴ ἀνοικοδομήσις πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ φυσιολογικῶς αὐξηθέντος πληθυσμοῦ κατὰ τὰ ἔτη τῆς Κατοχῆς καὶ συνεπῶς ἐδημιουργήθησαν ὀξύτατα θέματα στέγης, ὡς ἐπίσης ἐκ τῆς εἰσροῆς μεγάλου ἀριθμοῦ ἀτόμων ὡς μονίμων κατοίκων εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Πολεοδομικοῦ Γραφείου Ἀθηνῶν - Περιχώρων διὰ τοὺς ἐκ τῆς ἀναταραχῆς λόγους (Κατοχὴ - συμμαχοπολέμεμος), ὡς καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς μεταβολῆς τῆς οικονομικῆς διαρθρώσεως τῆς ἀγροτικῆς καλλιέργειας τῆς Χώρας διὰ τῶν νέων μεθόδων, ἐξ ὧν καὶ ἀπεδεδευσμένη μέγα τμῆμα τοῦ ἀγροτικοῦ δυναμικοῦ τῆς Χώρας ἐκ τῶν ἀγροτικῶν ἀσχολιῶν του, ἐν συνδυασμῶ καὶ τῶν διευκολύνσεων πρὸς τὰς ἀνοικοδομήσεις, ἃς ἐχορήγησεν ἡ Πολιτεία καὶ ἐθέσπισε διὰ τῶν εὐεργετημάτων τοῦ ψηφίσματος ΚΗ' τοῦ 1947, ἐπὶ τῷ σκοπῷ ὅπως ἐνισχύσῃ τὴν ροπὴν πρὸς ἀνοικοδομήσιν.

12. Διὰ τῆς τοιαύτης εὐνοϊκῆς μεταχειρίσεως τῶν ἀνοικοδομήσεων ἐπετεύχθη ἐκ μέρους τῆς Πολιτείας σκοπὸς ἔτι σοβαρώτερος τῆς ἐμφανιζομένης ἐπείγουσας ἀνάγκης τῆς στεγασεως, ἤτοι τῆς δημιουργίας καὶ πάλιν προϋποθέσεων ἀποταμιεύσεως, ἣτις εἶχεν ἐκλείψει συνεπεία τοῦ πληθωρισμοῦ καὶ ἡ ὁποία εἶναι ἀναγκαῖα προϋπόθεσις πρὸς ἀπόκτησιν παγίου κεφαλαίου. Τοῦτο ὀφείλεται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὰς φορολογικὰς ἀπαλλαγὰς αἱ ὁποῖαι ἐνήργησαν ὡς κίνητρον λίαν ἐπιτυχῶς, ἐνῶ τὰ θεσπιζόμενα κίνητρα δι' ἄλλους κλάδους τῆς οικονομίας ἔχουν ἀμφισβητήσιμα ἀποτελέσματα, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν συνταγματικῶς κατοχυρωθεῖσαν προστασίαν τῆς ἰδιοκτησίας περιμῆ ἐφαρμογῆς μέλλοντος τυχόν νὰ ἰσχύσῃ ἐνοικιοστασίου διὰ τὰς ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ ΚΗ' ψηφίσματος ἀνεγειρομένης οἰκοδομᾶς καὶ ἄτινα, κίνητρα, ἴσχυσαν, ὡς φυσικόν, δι' ὄρισμένον χρόνον. Οὕτω, ἡ Πολιτεία διὰ τῆς ἀπαλλαγῆς τῶν νεοανεγειρομένων κατοικιῶν ἀπὸ τοῦ φόρου εἰσοδήματος καὶ τῆς προσκλήρου κατοχυρώσεως τῆς ἰδιοκτησίας ἀπὸ ἐνοικιοστασιῶν ἐπέτυχεν, ὅπως κινήσῃ τὸν ἀτομικὸν παράγοντα καὶ ἐμμέσως τὴν σύμπραξιν τῶν μαζῶν τοῦ λαοῦ μὲ ἐπακόλουθα τὴν ἀποκατάστασιν τῆς πίστεως καὶ τὴν ἀναδημιουργίαν τῆς ἀποταμιεύσεως, ἐφ' ὅσον δὲ ἡ ἀποταμίευσις κυρίως δημιουργεῖται ὑπὸ τοῦ

λαοῦ πρὸς ἀπόκτησιν ἀκινήτου ἰδιοκτησίας, πρέπει νὰ προβλέπεται περαιτέρω σταθερὰ ζήτησις τῶν ἀκινήτων μὲ ἐπακόλουθον τὴν ἐπαύξησιν τῶν δημοσίων ἐσόδων ἐκ φόρων κεφαλαίου καὶ εἰσοδήματος καὶ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου, πάντα δὲ ταῦτα ἐφ' ὅσον δὲν θίγεται ὁ ἀτομικὸς παράγων καὶ ἡ ἰδιοκτησία ἅμα δὲ ὑφίσταται καὶ ὁμαλότης ζωῆς εἰς τὴν Χώραν, διότι, ἄλλως, δὲν ἐξέλειπεν ἀπὸ τὴν μνήμην τοῦ λαοῦ ὁ πληθωρισμὸς καὶ αἱ συνέπειά του.

DANILO CIULLI
Managing Director, Banco di Roma

MULTINATIONAL BANKS

Foreign trade at world level increased in the last decade at twice the speed of the individual countries' output and domestic trade, while international capital movements made rapid and striking progress.

The growing expansion of international goods and capital transactions is to be ascribed mainly to three factors : a) the advent of multi-lateral international payments in 1958 accompanied by the growing liberalization of capital movements; b) the abolition or attenuation of tariffs and quotas in international trade; c) the birth and prosperous growth of the Euromarket, *i.e.* of an international banking market unhampered by regulations.

International transactions in current and in capital account are shown by statistics to have developed at an increasingly brisk rate in the last ten years and their marked and far-reaching effect on the world banking system has certainly not yet come to a stop. Banks wishing to take part in this great evolution and anxious to avoid a shrinkage in their share of the market had to open new offices, refine their techniques and organization, expand their sphere of action and turn into multinational banks or multinational banking unions.

The internationalization of the banking system was given further momentum by the birth of what are known as multinational or transnational firms. Firms operating at the international level had already existed for a long time of course, but it is only in recent years that concerns with a worldwide global managerial vision have been set up. Previously these firms either followed the national banner as conquests carried it to the most distant lands or, and this has been the most frequent case in our century, took the colours of the country in which they operated, generally obtaining funds locally, or remained attached to their country of origin as mere appendages with scant autonomy. Today on the contrary, thanks to the improvements in transport and communications and new managerial techniques, it has become possible to create a single strictly unitary organization linking the directional centre with the outlying offices and more and more closely identifiable

as an entity that would have been practically unthinkable up to a short time ago, an entity that is at one and the same time more articulated and more integrated. The multinational firm's general strategy is decided by the central organs, as are also the sources and procedures of financing which are perhaps the most important pivot of this strategy. The directional centre considers the needs of the group as a whole and takes global decisions.

Multinational Firms.

The first multinational firms were created by extending the original national nucleus to other national markets. The firms able to do this were those enjoying superiority in some field of technique or trade that enabled them to conquer foreign markets or create them where they did not exist. These firms —American for the most part— generally started by exporting, next they built up a multinational sales network and then they invested directly abroad. By expanding the market they created scale economies. The conversion from multinational firms based strictly on their sales organization to fully multinational firms with their own investments abroad generally occurred when the authorities in some countries obstructed, or threatened to obstruct, imports to protect their domestic production. When these new markets began to be invaded by a firm, the big rival firms immediately followed the same path for fear of being left behind.

The banks in the country of origin moved in the same direction as the multinational firms. Not to lose their customers and in order to be able to assist them just when they most needed help, they opened new branches or subsidiaries in the foreign countries, very often seeking at the same time to supply new services more in keeping with these international companies' new needs.

Thus, multinational banks came into being together with multinational firms.

The above is an outline of the birth of American multinational firms and the conversion of the major American banks which extended their activity abroad to follow their customers. In Europe, where needs were different, the development of multinational firms followed other lines.

The European national firms were faced with the threat of keen competition from the American firms that had installed themselves in European markets through a network stemming from the mother coun-

try. Since they could never hope, separately, to compete with the giants from across the ocean, being unable to enjoy the scale economies mentioned farther back, these firms were finally compelled to organise jointly, through multinational alliances overstepping the national boundaries. The European banks, to be able to go on offering their services to their old customers and help them in this delicate process of internationalization, had to do the same thing, creating a whole connective tissue ranging from simple cooperation in clearly specified and determinate fields to mergers.

The Euromarket.

The Euromarket is a supranational market, not regulated by any authority, that has developed to break loose from the shackles with which laws and practices in the different countries have surrounded credit, deposits, interest rates and taxes. The practices concerned are generally against the interests of both creditors and debtors. The Euromarket is outside the jurisdiction of all governments and enables lenders and borrowers to overcome the deficiencies of the individual national markets.

The Euromarket is thus largely a spontaneous product of government controls at the national level such as Regulation Q, with which the United States Federal Reserve Board set a ceiling for interest rates payable on deposits by American banks —as a consequence there was an escape of dollars in search of higher remuneration— the legal reserves on deposits to which banks are subject in almost all countries, and other similar measures. It is important to note that the responsible monetary authorities did nothing to establish and develop this market, although almost all countries have supplied it with funds. The Euro-dollar market as it is usually called, although it should more properly be called the market of Euro-currencies as all convertible currencies are present in it, is in reality the market of a money that does not belong to any country. In fact it is not to be found in any country's monetary assets statistics. Euro-money is created for the most part by the banking system operating on this international market just as the national banking system creates money internally. But unlike the national monetary base, the monetary bases of these Euro-currencies is not calculated among the monetary assets of the country in which the bank granting Euro-credit has its head office, because it is not a national currency.

The creation of Euro-money has given rise to increased capital mobility at the international level. The Euromarket has brought about an integration of individual national capital markets far exceeding the aspirations of the international agencies created for this purpose. At the same time, however, it has considerably reduced the independence of individual national monetary policies under a regime of fixed exchange rates.

The development of the Euro-money system has had important repercussions on banks and banking transactions in many countries. The most immediate impact was the result of operations performed on the Euromarket (in Euro-money, Euro-certificates and Euro-bonds) which proved extremely profitable for the banks and their customers. The first advantage, already mentioned, is this market's freedom and therefore the wide range of operations made possible by the absence of the restrictions and regulations to which transactions are subject in the national markets. Another advantage is the increase in the volume of operations and in the amount per transaction, with a consequent reduction of costs. These and other advantages provided by the Euro-market have increased banks' foreign operations and consequently the need for affiliations, cooperation and mergers between banks in different countries has arisen spontaneously. The creation and development of unions of banks of different nations and of multinational banking groups has thus been reached.

Introduction of Electronic Computers in Banks.

The banks' expansion in the international field has also been assisted by the technological revolution under way which has provided the banking system with new forms of communication and, above all, with electronic computers. The computer has helped most to transform the commercial banks' internal organization and their relations with one another. This instrument has made the distinction between small and large banks even more marked, raising the limit beneath which smaller banks are uneconomic and at the same time enhancing the advantage of bigger banks in the field of competition. Banks equipped with computers have not only been able considerably to increase their yield from the administration of customers' accounts, they have also been able to use the computer's great capacity in new fields such as the deeper and more refined analysis of their customers' accounts, the calculations of the costs and proceeds of their credit operations, more accurate forecasting of financial

data thanks to the possibility provided by the computer of obtaining more disaggregate data in less time, the adoption of new and more complicated research methods, the appliance of more elaborate and complete management and economic models, the extension of accounting services to customers' business and so on. Many of these new uses are merely an improvement on old ones, but the possibility afforded banks of providing customers with assistance in their business by controlling their book-keeping and offering suggestions has led to a new form of cooperation between business men and bankers which is the result of a new banking service at international level.

The European Economic Community.

The economic integration of Europe is a choice that has already been made by the countries belonging to the Common Market and those about to join it. One of the foremost targets is the creation of a single European currency. This is a process that must move apace with the harmonization of economic policies and the foundation of European financial institutions and unified decision centres for fiscal and monetary matters. The removal of exchange risks in the financial operations of a market unified by a common currency, instead of by the method of fixed exchange rates for several currencies, should contribute enormously to the expansion of banking beyond and across national frontiers.

The new steps being taken in the direction of financial and monetary integration, with shares, debentures and credit in general allowed to move freely in this enlarged area, urge a growing amalgamation and integration of the European banking system. This progress towards the economic integration of the Common Market is moreover giving rise to such enormous and delicate credit transactions that no bank at national level would be able to cope with them.

As a result of all this, growing cooperation and amalgamation are taking place in Europe without any regard for national frontiers or rather with a view to breaking down the barriers they represent. If European unification gives birth to a currency that also acts as international reserve money, then the dangers of international monetary crises would certainly be attenuated in frequency and size. The international payments system would be strengthened and there would no longer be a continuous need for the protective measures the national monetary authorities are so often compelled to take to defend one national currency or another. The effect of these protective measures,

needless to say, is to interrupt or at least complicate and distort the process of financial and monetary integration and consequently also of international banking cooperation.

Once most of the restrictions have been removed, more complete and permanent banking cooperation at European level would logically ensue.

* * *

All the new phenomena described above, together with the new managerial science of the big firms having an increasingly international character, have led to the creation of banks and banking groups that are more and more transnational, *i.e.* operating in a market that does not take national frontiers into account.

The multinational firms were the driving power behind this new international banking system because it is these firms above all which, unlike those of a strictly national character, are in a position to use the wide range of financial sources made available. It is easy for the multinational firms, which generally enjoy a good reputation in the financial field and carry on a wide range of different activities, to avail themselves of markets where money is cheap and plentiful and transfer it to other markets where it is dear and scarce. All the advantages enjoyed by international firms increase as the Euromarket develops. Of course this market is also used by national firms and agencies, but it seems to have been made to measure to satisfy the multinational firms' needs and has in a certain sense been born to meet the demands of these organizations which were its first customers.

The new climate produced by the multinational firms has affected banks' assets and, even more so, their liabilities, *i.e.* customers' deposits. Big firms, in fact, are no longer willing automatically to place their cash funds with the usual bank; they deposit them with the national or foreign bank that offers the best terms and services.

The international money and financial market, *i.e.* the Euromarket, is the natural recipient of these funds because, free from legal restrictions and national taxes, it can offer higher remuneration. The banks that fail to enter this market are cut off from this important source of finance. This is why the most up-to-date and aggressive banks have adopted new policies conducive to an adequate expansion of their deposits: a problem that had hardly ever caused bankers any concern in the past.

To stand up to this new competition at international level banks

have been obliged to adjust their deposit rates to market conditions more frequently than in the past. Moreover, following the example of the American banks which created deposit certificates early in the «sixties» they have introduced negotiable Euro-certificates of deposit, the holders of which are able to mobilize the pertinent time deposits at any moment by selling the certificate.

Further, in order to offer a higher rate of remuneration able to attract deposits according to the fiscal situation of the several countries, banks have established branches or subsidiaries in the major Euro-currency markets.

But the banks have not only been influenced by their customers' new deposit policy, they have also learnt new methods with which to rake in what are known as «external» funds and these have given new dimensions to banking. In fact, by borrowing on the Euromarket, banks are now able to expand their credit potential beyond the limits to which it would be subject if they could only draw on the national market.

And multinational banks can use the same international market for the investment of their excess liquidity at more advantageous rates than are offered on the national market. This has transformed inter-bank relations, altering the basis on which these operations were performed. From a concept of reciprocity and therefore of bilateral relations, the banks have passed to a ceaseless exchange activity governed by differences —sometimes very small indeed— in interest and exchange rates. This has led to multilateral relations between banks to the very great benefit of world economy. On the other hand, it cannot be ignored that this process has created serious problems as regards national monetary policies, particularly so as the various governments are accustomed to resort almost exclusively to monetary instruments to reach their domestic targets. A better coordination of the several countries' economic policies thus becomes necessary and the use of non-monetary instruments of economic policy, such as fiscal measures and incomes policy.

The most important change undergone by the banking system in passing from the national to the transnational level is in the range of services it offers. From a mere financial intermediary the bank has been turned into a «universal» bank capable of carrying on its activity in all the fields open to it. This transformation has been possible because it is now possible to perform on the international market, unshackled by regulations, many new activities that are subject to regulations or forbidden by national laws in the individual countries.

Partly abandoning their traditional position, international banks have thus started underwriting issues of international securities on an increasingly large scale and at the same time acting as financial advisers. In other words, what is known as «regular» banking business, the business reflected by balance-sheets, continues to grow less important, leaving more and more room for activities that do not appear under assets and liabilities in the balance-sheet because they consist essentially of services.

With various methods and through various stages the banking system is being converted into an international system.

One of the most primitive methods of international cooperation between banks is the formation of joint ventures, the object of which is specified and generally limited in time, such as the reciprocal acceptance of credit cards or Euro-cheques or the creation of pools for the distribution and sale of Euro-bonds.

A second stage is the constitution of a group of banks to finance special investment projects—generally involving a fair amount of risk so that no bank alone has the courage to take on the whole risk.

A further stage is the creation by a group of banks of a new institution allowing them to extend their activity to fields generally closed to the individual bank for legal reasons or owing to lack of knowledge or to take advantage of cooperation because it is likely to prove more profitable. This is the case of financial organizations created *ad hoc* to make medium-term investments—especially on the Euromarket—or to administer special investment funds or provide other new banking services.

The most advanced stage is represented by some form of association that can be converted into a real merger. In this case the object is essentially to provide the bank's customers and those of the associated banks with much better and more streamlined services at world level as well as, of course, to obtain a reduction of costs.

The cooperation agreement between Banco di Roma, Crédit Lyonnais of Paris and Commerzbank of Frankfurt has such original features as compared with the above-mentioned agreements or mergers that it will be well to give a more detailed description of it.

The importance of this new type of cooperation between three of the most important European banks, which together form a banking unit occupying fourth place in world classification, only preceded by the three biggest U.S. banks, and first place among European banks, is due to its originality which is likely to lead to its being widely a-

adopted by banking groups forming in the future. This new form of bank cooperation is based on the principle of using the existing structures and leaving the highest decisional organs separate and independent. No particular change in the ownership system of the member banks is required. However this is a form that can only be applied successfully by banks whose main business is carried on in different territories so that there is no duplication of structures. This means that only banks belonging to different countries can adopt this form of cooperation. Using a parallel that is highly topical today in relation to the unification of Europe, the new organization takes the form of a confederation of banks and not of a unit with centralized power and structures. Inside the country of origin of each member bank structures and services are functionally coordinated so that they can be used also by the other partners, but abroad —*i.e.* in the countries where the banks only have representative offices or branches, the tendency is to merge services in a single unit. The opening or merging of joint representative offices of the Banco di Roma, Commerzbank and Crédit Lyonnais has already taken place and it will soon be possible to think of creating joint branches abroad. The advantages of a form of this kind are evident. When a real merger is effected, the greatest difficulties are those connected with the establishment of single ownership and the merging of the highest decisional organs which are bound to affect structures at all levels, causing serious dislocations. On the contrary, this new approach to bank amalgamation, since it causes no great changes from the very beginning, can lead to results that do not differ much in substance from those obtainable with a real merger while at the same time avoiding the latter's negative aspects.

This kind of agreement is of course based on the voluntary acceptance by each bank of the targets jointly to be pursued. If, on the one hand, this is a source of weakness because the adhesion might suddenly be withdrawn, on the other hand it is also a strength because the absence of any kind of external constriction ensures that the partners fully intend faithfully to pursue the targets voluntarily decided and agreed to.

* * *

The revolution towards an internationalization of the banking system is accompanied by the problem of competition in this sector of the economy. The concentration of resources in the hands of a few big transnational banking units may cause doubts to be entertained as to

whether big units of this kind are not conducive to some form of collusion. The monetary authorities' attitude towards competition in the banking sector is generally rather ambivalent; for the most part they seek to regulate it by subjecting the opening of new banks or bank offices to permit or by favouring cartels fixing credit and debit interest rates. This behaviour of the authorities is justified by the necessity of maintaining bank liquidity and thus providing a guarantee for depositors.

In nearly all countries there is no competition at national level as regards prices, which may be agreed on but are mostly determined by the rather rigid structure of the credit market which naturally leads to a uniform level of interest rates. Competition at national level therefore depends mainly on the quality of the services supplied. In the international market, however, where a few big banking concentrations vie with one another, there is a spontaneous competitiveness that knows no equal inside any country. Further, the freedom of the international market, unshackled by regulations, allows a competition that is not confined to services only. Owing also to the size of individual transactions, price has an importance that is not easily forgotten. The Euro-market is thus the most perfect money market and on it there is aggressive competition hard to find in other sectors of international economy. In conclusion, by overstepping the traditional protective barriers of national frontiers and supplying banking services of all kinds to a growing number of customers, the internationalization of the banking system can be said to have achieved a far more competitive structure than is to be found at national level.

Conclusion.

The experience of the last ten years has shown that the big banks have learnt to live in an open economy, forming alliances with one another, no longer fearing the uncertainty of a market unhampered by regulation and availing themselves of this wider market to increase their credit and service capacity, thus forming a more efficient whole from the viewpoint of world economy. But only the banks that had funds, experience and courage enough to allow them to hold their own in this prodigious game among giants have succeeded in preparing a safe future for themselves. The smaller banks and those with little or insufficient experience have been cut out and can only be a source of weakness to the banking system and the stability of monetary and financial economy.

After the sweeping changes that occurred in recent years, the future can only be envisaged as a period in which these changes will be consolidated, expanded and diffused and in which bank concentration, accompanied by keener competition at both national and international level, will grow.

(1971)

Dr. WILFRIED GUTH
Managing Director of the Deutsche Bank, Frankfurt

ARE THE AGREEMENTS OF BRETTON WOODS DEAD?

After President Nixon's historic speech on August 15, 1971 and on the eve of the Annual Meetings of the IMF and the World Bank, «The Wall Street Journal» had a headline :

«The IMF is dead! Long live the IMF!». Behind this optimistic statement is the question on the future of our world monetary system.

If we want to answer whether Bretton Woods or the IMF is dead, it is necessary first to recapitulate and to ask : What is or was Bretton Woods? To put it in a nutshell, it is a set of rules for the conduct of international monetary affairs between nations and an international agreement to accept these rules as binding. There is, in other words, a technical and a political side to Bretton Woods. It is highly important to keep this in mind when considering the present situation.

The main «technical» elements, i.e. the basic rules of the Bretton Woods system, are :

a) the principle of fixed parities with margins of ± 1 per cent, the right to change these parities in cases of fundamental disequilibrium with prior permission from the Fund if the changes exceed 5 per cent. (It should be mentioned that the lack of definition of the concept of «fundamental disequilibrium» caused problems from the beginning);

b) the fixing of these parities in terms of gold or US dollars with a defined gold value;

c) the obligation for each country to repurchase its own currency against holdings of other currencies or gold, which means in practice a convertibility obligation. It is important to note that for the United States, which has no currency reserves, this was an obligation to convert dollars into gold;

d) the provision of credit facilities by the IMF: in addition to the unconditionally available so-called gold tranche, three credit tranches are provided for member countries in temporary balance of payments difficulties on the condition that stabilisation programmes are carried out. In contrast to the various swap agreements between Central Banks

and the Basle agreements in support of Sterling, the system of IMF credits is thus one «with strings attached».

But the IMF concept is broader than just a set of techniques. The first two paragraphs of Article I of the Fund Agreement read as follows:

«The purposes of the International Monetary Fund are :

(i) To promote international monetary cooperation through a permanent institution which provides the machinery for consultation and collaboration on international monetary problems.

(ii) To facilitate the expansion and balanced growth of international trade, and to contribute thereby to the promotion and maintenance of high levels of employment and real income and to the development of the productive resources of all members as primary objectives of economic policy».

If one takes further into account the system of Annual Consultations under Article XIV or Article VIII (for the «convertibility countries») we have the essentials, though necessarily in a sketchy form, of the Bretton Woods system as conceived in the Conference of 1944. One need not emphasise how dramatic and constructive a step forward this system was after the long period of exchange control, protectionism and nationalism between the wars. And it should also be kept in mind that this system has worked well and has provided the world with a solid basis for stable growth. And if it were not for the emergence of unmanageable balance of payments deficits in one nation, the world could still live very happily with this system.

It is important to note that the IMF Agreement has not undergone any fundamental changes since then. There have been additions, such as the introduction of the General Arrangements to Borrow in 1961, providing for an increase in potential credit facilities, which was necessary in view of the payments deficits of major countries such as France and Britain, and then the most recent addition of the Special Drawing Rights in 1969/70. But there has never been an amendment of the Articles. The Fund and its members have always tried to avoid this because it would have involved convoking a new Bretton Woods Conference with the danger of massive speculation starting around the world. They have therefore tried to work by way of interpretation of the Articles, and have developed this into a real art. The question must be raised, however, whether this was a mistake, whether basic reforms did not become overdue. The Nixon measures may well later be called a catalytic event in the development of our system.

Considering the basic rules of the system as described above and

looking then on the present state of affairs it seems one can state simply: Bretton Woods is dead, the system has collapsed. There are no more fixed parities (or only a few), there is no more conversion of dollars into gold, there are practically no IMF credit facilities for developed or less developed countries available at the moment, as there is no fixed denominator for the drawing of other currencies, unless payment is made in gold. There is a complete lack of advance consultation with the Fund. Unilateral action is taken instead in the national interest only, without regard for repercussions on other nations.

This is indeed a very sad, and, at the same time, a very dangerous situation. Pandora's box has been opened and all countries may truly be afraid of what could come out of it in terms of nationalism and controls. This depressing analysis is confirmed by the opening passages of the statement of Mr. Connally, Secretary of the US Treasury, at the IMF Meeting: «Events have challenged the underlying premises and functioning of the system devised at Bretton Woods. Some of those basic premises are now invalid». He pointed out that the system had been based so far on the existence of a dominant economic and financial power: the United States. «After twenty-five years», he went on to say, «international monetary stability can no longer depend so heavily on a single nation». This statement should be taken very seriously. It is a significant event in postwar history, and marks the end of the «économie dominante» in the world monetary system.

Turning to the second part of the quotation from *The Wall Street Journal*, «long live the IMF!», one must ask what is likely to emerge from the ruins, as M. Giscard d'Estaing has so aptly called the situation in Washington, whether a new system is in sight, whether it has any resemblance with the old Bretton Woods system and whether it looks like being workable.

At this point it seems necessary to add a few general comments on the results of the Washington Meetings: remarkably great progress has been achieved in agreement—at least in speeches and in principle—on the longer-term issues, i.e. on the main elements of a reform of the Bretton Woods system. No headway, on the other hand, has been made in solving the most urgent problems at hand; there was only agreement on the fact that they are urgent. These problems are the realignment of parities, including the question of the gold price and the abolition of the 10 per cent surcharge on US import as well as the discriminatory investment tax credit. On these points practically no further technical discussion is needed but political decisions must be taken promptly.

It is therefore premature to say today whether Bretton Woods —old or new— will survive the shock; whether August 15 will go into history as a great challenge, the starting-point for a better system, or as a tragic overture to a longer breakdown in international monetary cooperation. It appears doubtful, however, whether a solution is feasible as long as the United States set too many conditions for the abolition of the surcharge; in practical terms it should be «traded in» against the substantial revaluations requested from Japan and Germany and the smaller ones expected from some other countries as well as a firm commitment of the Atlantic partners of the USA to shoulder a greater part of the burden of common defense; but this cannot be negotiated at the same time. Unfortunately, time is working against an agreement: the longer matters drag on, the less will, for instance, the Germans be able and willing to revalue; with the present state of affairs in the German economy and the effective revaluation reached under the regime of floating a devaluation of the D-Mark must be considered instead. The more time goes on, the less will the Americans be willing to give up the surcharge; they will have come to rely on it too much.

In this context it seems appropriate to quote one sentence from the IMF speech of Minister Giscard d'Estaing: «The world economy is entering a stage of lessened growth in which, within a few months, problems of activity and of employment will raise universal concern».

The closer we come to this stage, the more difficult it will become to find solutions. There might come a retreat into fortresses, and under these circumstances one solution —certainly only the second or third best— would be a retreat into the fortress Europe. But we cannot even be sure that this will happen. There is the greater risk of a retreat into national fortresses — the worst solution of all.

Therefore, the following considerations must be based on an assumption only, the assumption that agreement will be reached in the not too distant future on realignment and the other question mentioned above, which need early decisions.

In which way would, under this assumption, the reformed, or new, system which is likely to emerge, resemble Bretton Woods or differ from it? How would the basic rules be affected?

Fixed Parities within Margins.

Without weighing the pro's and con's of fixed and flexible exchange rates, it can safely be said that the new system will give greater flexi-

bility, or perhaps better, greater possibilities for flexibility—wider margins, temporary floating to find a new level—but it will not bring the free floating which some of our theoretical economists so ardently desire. It is perhaps useful that the present period has provided some memorable lessons in this respect. On the one hand it has become clear that free floating, the so-called free play of market forces, is an illusion. Floating is bound to be «dirty» in the end, due to intervention or the impact of exchange control. For those, on the other hand, who have, like the Germans, abstained for quite some time from systematic central bank intervention (the pure—or should one say the naïve—floaters), the exchange markets have functioned rather smoothly and in that sense one might even call the experiment a success. But—and this is a serious drawback—rumours and speculation have driven the exchange rate to levels which may bring very serious difficulties to export industries. A «smooth» method of regulating the market might thus well become a smooth method of killing exports. This danger to the export industries must ultimately bring the «free floaters» into the club of the «dirty floaters». This means, of course, that one cannot rely on free floating to cope with disturbing short-term capital flows. In contrast to our theoretical economists, I therefore think that the case «flexible exchange rates versus controls» must be decided in favour of some sort of control. It is, naturally, a big question how this can be managed without developing a full system of exchange control which would certainly be utterly undesirable. It is interesting to note in this context that even the Germans are, right now, preparing some sort of control, namely the so-called «Bardepot» (cash deposit), which amounts to minimum reserves for non-banks.

As far as parity changes are concerned, some of the reformers feel that the new system should bring one important innovation: that parities not only can be changed as under the present system but must be changed, downward or upward, if the Fund states that the country is in fundamental disequilibrium. Certainly, this would have to be a qualitative decision, not an automatic one on the basis of a change in the reserves or some other statistical yardstick. To use such a method the Fund would have to be endowed with much greater authority.

Of course, parity changes, even under such a system, will remain a crucial political question. There should be no doubt that neither the Fund nor economists will ever be able to solve it alone. But all nations should keep the exchange rate out of the realm of prestige considerations.

This does not mean that I am in favour of a generous application of the new freedoms of greater flexibility. I believe that preference should be given to monetary cooperation between nations in the closest possible sense in order to avoid parity changes. But if this cannot be achieved for one or the other reason, there should be no undue hesitation to adjust the parity. (I am not touching here on the separate question of intra-European exchange rate stability).

Expression of Parities in Gold or US Dollars.

On this point Mr. Anthony Barber delivered a most constructive speech during the IMF and World Bank Meetings. He suggested: «SDR's should become the numéraire in terms of which parities are expressed and in relation to which currencies are revalued or devalued». There was surprisingly quick and broad agreement on some of the logical consequences of this proposal:

a) SDR's will in due time become the principal reserve element for central banks. Reserve holdings in currencies, mainly in US dollars, will be gradually converted into SDR's except for remaining working balances. But, as Mr. Barber said: «National currencies would at the same time remain the medium for ordinary trading and market intervention». Thus, the dollar will remain a vehicle or key currency but no longer the main reserve medium. Hopefully, the dollar will have at its side a European key currency gradually emerging and perhaps the Yen will also assume this role some time in the future.

b) The question of the gold price is not an important matter within the framework of the longer-term reform of the system. It is rather part of the political bargaining of the «first round». If, however, the Americans were not willing to alter the gold price in terms of US dollars, it would nevertheless be desirable to change the gold value of SDR's in order not to start the new system with the new principal reserve asset devalued from the beginning.

As to the plan of gold in a reformed system, it would, in the opinion of the writer, remain a measuring yardstick and a «hard core» of actual reserves, but it would be bound to lose in quantitative importance as time goes on.

c) Once SDR's have become the «numéraire» of the system, the United States can join all other nations in considering exchange rate adjustments as a perfectly normal and «honourable» instrument to

restore balance of payments equilibrium if other methods have failed or are exhausted. Then, the problem of excess dollars will disappear. I am, in fact, convinced that it is impossible definitely to solve the unpleasant dollar problem unless we change the system. If we found some way to settle the present dollar crisis and just restore the old system, we would risk running into a new big crisis some time in the future, because it has been proven now that the United States have great difficulties in being a leader in stability with the burdens they have on their shoulders.

Drawings from the Fund, Convertibility Obligations, General Role of the Fund.

As far as the drawing system in the Fund is concerned, little or no change is necessary. It would be useful, of course, if the Fund had more of a monopoly position in giving credit to countries in balance of payments difficulties so that they could not avoid its critical scrutiny and its advice regarding remedial action. But there can be no doubt that countries will continue to find such facilities also elsewhere, including the Eurodollar market. And in a way, while this is not so helpful in terms of monetary discipline, it is reassuring in terms of the resourcefulness of our system, which offers so many possibilities of getting help from others in times of need.

The Fund should, however, play a greater role in supervising the correct observation of the rules of the game by all countries, developed, debtor and creditor. To quote Professor Schiller : «These examples demonstrate the need for new rules of good behaviour. In order to implement them, new functions will have to be conveyed to the Fund and its authority will have to be strengthened». Or Mr. Connally in the same spirit : «. . . a fundamental need will remain for fair, widely understood, and enforceable international codes of conduct in trade and monetary matters. The further corollary is that the International Monetary Fund, itself, should play a central role in developing and monitoring such codes».

To this one could add many statements from the governments of the less developed countries who want to see a greater centralization of the monetary debate and the decision making in the Fund.

In this respect there was an interesting further suggestion made in the Per Jacobsson lecture and taken up in the speeches of some

IMF Governors, namely that the treatment of capital movements should now also be submitted to internationally agreed «rules of the game». There are no such rules in the Bretton Woods agreements —undoubtedly partly due to a desire at the time to avoid this difficult territory, and partly because capital movements were then not so important. Today there seems to be a rather widespread consensus —though not full agreement —that there is a strong case to be made for maximum freedom of long-term capital movements, such as direct investment and international bond issues, whereas some instruments of control would be necessary to avoid unwanted short-term capital flows. Of course, this poses problems of segregation and circumvention but they can be solved if they are approached without undue rigidity.

Whether or not it is realistic to assume that the IMF could play a greater role, as suggested above, is difficult to say. At any rate, it would require a new attitude on the part of all countries, particularly the bigger ones, vis-à-vis the Fund, and a greater respect for its authority.

How can the question raised in the title be answered on the basis of this brief outline of a new system as it might rise like a phoenix from the ashes? Technically, this system would in a number of respects differ from the one conceived at Bretton Woods, although resting on the parity principle. In my view, it would be better suited to the tasks and problems of the Seventies. As far as the political side, the spirit of international cooperation, is concerned, it would, judging by the good intentions expressed, be tully consistent with the concept of Bretton Woods, it would even be «more Bretton Woods than before».

But, alas, there are two big provisos : first, this new system seems at this moment a «promised land» which can only be reached through a dark tunnel where there is unfortunately little light so far, a tunnel of urgent and courageous political decisions. Secondly, we should not forget the old lesson that no system, however ingeniously devised, can work if we fail to win the decisive battle against inflation in all our countries.

(December 1971)

ΛΟΥΚΑ Γ. ΘΕΟΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ

Υφηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Φορολογικοῦ Δικαστοῦ

Η ΕΠΙΤΑΧΥΝΟΜΕΝΗ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΣΒΕΣΙΣ
ΩΣ ΜΕΣΟΝ ΕΝΘΑΡΡΥΝΣΕΩΣ ΤΩΝ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ
ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΩΝ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ

Παραδεδεγμένον γενικῶς εἶναι ὅτι ἡ συσσώρευσις τοῦ πραγματικοῦ κεφαλαίου, ἤτοι ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος, ἀποτελεῖ βασικόν παράγοντα τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν Κρατῶν (1)· καὶ ὅτι τόσον ἡ ἐπιτάχυνσις τοῦ ρυθμοῦ ἀναπτύξεως τῆς ἐθνικῆς οικονομίας τῶν ἀνεπαρκῶς ἀνεπτυγμένων Κρατῶν, ὅσον καὶ ἡ οικονομικὴ ἀνάπτυξις τῶν ἀνεπαρκῶς ἀνεπτυγμένων περιοχῶν ἢ παραγωγικῶν κλάδων τῶν ἀνεπτυγμένων Κρατῶν δὲν εἶναι δυνατόν, κατ' ἀρχήν, νὰ συντελεσθῇ, εἰμὴ μόνον διὰ τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ (2).

Τῷ ὄντι, ἀπὸ τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου καὶ ἐντεῦθεν ἡ οικονομικὴ πολιτικὴ τῶν Κρατῶν καὶ δὴ ἡ δημοσιονομικὴ πολιτικὴ των διεδραμάτισεν ἀποφασιστικὸν ρόλον εἰς τὴν ἐπιτάχυνσιν τοῦ ρυθμοῦ τῶν ἰδιωτικῶν παραγωγικῶν ἐπενδύσεων, προκειμένου νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ταχεῖα οικονομικὴ ἀνάπτυξις αὐτῶν.

Μεταξὺ τῶν δημοσιονομικῶν μέτρων τῶν λαμβανομένων εἰς τὸν τομέα τῆς ἀμέσου φορολογίας, προκειμένου νὰ ἐνθαρρυνθῇ ἡ ἐπενδυτικὴ δραστηριότης τῶν ἰδιωτῶν, συγκαταλέγεται καὶ ἡ ἐπιταχυνομένη ἀπόσβεσις τῶν παγίων περιουσιακῶν στοιχείων τῶν παραγωγικῶν ἐπιχειρήσεων (3), ἡ ἐξέτασις τῶν

1. Δ. Ί. Δελιβάνη, *Παραδόσεις Ἐφηρμοσμένης Πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ Νομισματικῆς Πολιτικῆς*, Δ' Ἔκδοσις, 1971, σελ. 431· Ε.Ε. Ζολώτα, *Οἰκονομικὴ Ἀνάπτυξις καὶ Τεχνικὴ Ἐκπαίδευσις*, Ἀθῆναι, 1959, σελ. 8· Α. Πάτρα, *Τὰ Θεμελιώδη Προβλήματα τῆς Κοινωνικῆς Πολιτικῆς*, 1965, σελ. 146· Π. Παυλοπούλου, *Οἰκονομικὴ Θεωρία*, Τόμος πρῶτος, Ἀθῆναι, 1971, σελ. 48· C. Charmeil, *Investissement et Croissance Économique*, Paris, 1969, σελ. 14· R.J. Chelliah, *Fiscal Policy in Underdeveloped Countries*, London, 1969, σελ. 38.

2. Πρβλ. Π. Δερτιλῆ, *Ἐγχειρίδιον Δημοσίας Οἰκονομικῆς*, Τεῦχος τέταρτον, 1968, σελ. 93· Ε.Ε. Ζολώτα, *op. cit.*, σελ. 16, 17· R.J. Chelliah, *op. cit.*, σελ. 44 ἐπ.

3. Ί. Ν. Κούλη, *Ὁ φόρος εἰσοδήματος ὡς παράγων ἀναπτύξεως τῆς ἐλληνικῆς οικονομίας*, Ἀνάπτυξιν ἐκ τῆς Ἐπιθεωρήσεως Οἰκονομικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπισημῶν (Τεῦχος Δ' 1952 καὶ Α', 1953), Ἀθῆναι, 1953, σελ. 156 ἐπ· Α. Barrère, *Economie Financière*, Tome II, Précis Dalloz, Paris, 1971, σελ. 826· E. Gannagé, *Financement du*

IMF Governors, namely that the treatment of capital movements should now also be submitted to internationally agreed «rules of the game». There are no such rules in the Bretton Woods agreements —undoubtedly partly due to a desire at the time to avoid this difficult territory, and partly because capital movements were then not so important. Today there seems to be a rather widespread consensus —though not full agreement —that there is a strong case to be made for maximum freedom of long-term capital movements, such as direct investment and international bond issues, whereas some instruments of control would be necessary to avoid unwanted short-term capital flows. Of course, this poses problems of segregation and circumvention but they can be solved if they are approached without undue rigidity.

Whether or not it is realistic to assume that the IMF could play a greater role, as suggested above, is difficult to say. At any rate, it would require a new attitude on the part of all countries, particularly the bigger ones, vis-à-vis the Fund, and a greater respect for its authority.

How can the question raised in the title be answered on the basis of this brief outline of a new system as it might rise like a phoenix from the ashes? Technically, this system would in a number of respects differ from the one conceived at Bretton Woods, although resting on the parity principle. In my view, it would be better suited to the tasks and problems of the Seventies. As far as the political side, the spirit of international cooperation, is concerned, it would, judging by the good intentions expressed, be tully consistent with the concept of Bretton Woods, it would even be «more Bretton Woods than before».

But, alas, there are two big provisos : first, this new system seems at this moment a «promised land» which can only be reached through a dark tunnel where there is unfortunately little light so far, a tunnel of urgent and courageous political decisions. Secondly, we should not forget the old lesson that no system, however ingeniously devised, can work if we fail to win the decisive battle against inflation in all our countries.

(December 1971)

Η ΕΠΙΤΑΧΥΝΟΜΕΝΗ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΣΒΕΣΙΣ ΩΣ ΜΕΣΟΝ ΕΝΘΑΡΡΥΝΣΕΩΣ ΤΩΝ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΩΝ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ

Παραδεδεγμένον γενικῶς εἶναι ὅτι ἡ συσσώρευσις τοῦ πραγματικοῦ κεφαλαίου, ἥτοι ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος, ἀποτελεῖ βασικὸν παράγοντα τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν Κρατῶν (1)· καὶ ὅτι τόσον ἡ ἐπιτάχυνσις τοῦ ρυθμοῦ ἀναπτύξεως τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας τῶν ἀνεπαρκῶς ἀνεπτυγμένων Κρατῶν, ὅσον καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις τῶν ἀνεπαρκῶς ἀνεπτυγμένων περιοχῶν ἢ παραγωγικῶν κλάδων τῶν ἀνεπτυγμένων Κρατῶν δὲν εἶναι δυνατὸν, κατ' ἀρχήν, νὰ συντελεσθῇ, εἰμὴ μόνον διὰ τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ (2).

Τῶ ὄντι, ἀπὸ τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου καὶ ἐντεῦθεν ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τῶν Κρατῶν καὶ δὴ ἡ δημοσιονομικὴ πολιτικὴ των διεδραμάτισεν ἀποφασιστικὸν ρόλον εἰς τὴν ἐπιτάχυνσιν τοῦ ρυθμοῦ τῶν ἰδιωτικῶν παραγωγικῶν ἐπενδύσεων, προκειμένου νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ταχεῖα οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις αὐτῶν.

Μεταξὺ τῶν δημοσιονομικῶν μέτρων τῶν λαμβανομένων εἰς τὸν τομέα τῆς ἀμέσου φορολογίας, προκειμένου νὰ ἐνθαρρυνθῇ ἡ ἐπενδυτικὴ δραστηριότης τῶν ἰδιωτῶν, συγκαταλέγεται καὶ ἡ ἐπιταχυνομένη ἀπόσβεσις τῶν παγίων περιουσιακῶν στοιχείων τῶν παραγωγικῶν ἐπιχειρήσεων (3), ἡ ἐξέτασις τῶν

1. Δ. Γ. Δελιβάνη, *Παραδόσεις Ἐφηρμοσμένης Πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ Νομοματικῆς Πολιτικῆς*, Δ' Ἔκδοσις, 1971, σελ. 431· Ε. Ε. Ζολώτα, *Οἰκονομικὴ Ἀνάπτυξις καὶ Τεχνικὴ Ἐκπαίδευσις*, Ἀθῆναι, 1959, σελ. 8· Α. Πάτρα, *Τὰ Θεμελιώδη Προβλήματα τῆς Κοινωνικῆς Πολιτικῆς*, 1965, σελ. 146· Π. Παυλοπούλου, *Οἰκονομικὴ Θεωρία*, Τόμος πρῶτος, Ἀθῆναι, 1971, σελ. 48· C. Charmeil, *Investissement et Croissance Économique*, Paris, 1969, σελ. 14· R. J. Chelliah, *Fiscal Policy in Underdeveloped Countries*, London, 1969, σελ. 38.

2. Πρβλ. Π. Δερτιλῆ, *Ἐγχειρίδιον Δημοσίας Οἰκονομικῆς*, Τεῦχος τέταρτον, 1968, σελ. 93· Ε. Ε. Ζολώτα, *op. cit.*, σελ. 16, 17· R. J. Chelliah, *op. cit.*, σελ. 44 ἐπ.

3. Γ. Ν. Κούλη, *Ὁ φόρος εἰσοδήματος ὡς παράγων ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας*, Ἀνάπτυξιν ἐκ τῆς ἀ' Ἐπιθεωρήσεως Οἰκονομικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν (Τεῦχος Δ' 1952 καὶ Α', 1953), Ἀθῆναι, 1953, σελ. 156 ἐπ· A. Barrère, *Economie Financière*, Tome II, Précis Dalloz, Paris, 1971, σελ. 826· E. Gannagé, *Financement du*

πλεονεκτημάτων τῆς ὁποίας θὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς παρούσης μελέτης. Ἦτοι :

— Ἐν πρώτοις, θὰ ἀναλύσωμεν τοὺς οικονομικοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἐπιταχυνομένη φορολογικὴ ἀπόσβεσις ἐπιδρᾷ εὐνοϊκῶς ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων τῶν ἐπιχειρηματιῶν πρὸς διενέργειαν παραγωγικῶν ἐπενδύσεων.

— Ἐν συνεχείᾳ, θὰ προσδιορίσωμεν : ἀφ' ἑνὸς μὲν, τοὺς ἀντικειμενικοὺς παράγοντας, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται ἡ ἀποτελεσματικότης τῆς ἐπιταχυνομένης φορολογικῆς ἀποσβέσεως· ἀφ' ἑτέρου δέ, τὴν πλεονεκτικὴν θέσιν τῆς φορολογικῆς πολιτικῆς τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως, ἔναντι ἑτέρων μέτρων οἰκονομικῆς πολιτικῆς, δι' ὧν ἐπιδιώκεται ἐπίσης ἡ ἐνθάρρυνσις τῶν ἰδιωτικῶν παραγωγικῶν ἐπενδύσεων.

— Διὰ τὴν πληρότητα, ὅμως, τῆς μελέτης εἶναι ἀπαραίτητον, ὅπως ἐξετάσωμεν προηγουμένως: ἰδίᾳ τὰ μειονεκτήματα τῆς κλασικῆς φορολογικῆς μεθόδου ἀποσβέσεων, ἢτοι τῆς μεθόδου τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως, ὡς καὶ τὰς κυρίας μορφὰς ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐμφανίζεται ἡ ἐπιταχυνομένη φορολογικὴ ἀπόσβεσις.

— Ἐν τέλει τῆς παρούσης μελέτης, κρίνομεν σκόπιμον, ὅπως ἐρευνήσωμεν τὴν παρ' ἡμῖν ἐφαρμοζομένην σχετικὴν φορολογικὴν πολιτικὴν ἐπὶ τῶν ἀποσβέσεων.

I

A. Γενικά.

Εἶναι γεγονός ὅτι αἱ ἐγκαταστάσεις τῶν ἐπιχειρήσεων ὑπόκεινται, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς φυσικὴν φθορὰν (*depreciation, usure physique*), λόγῳ τῆς χρήσεώς των, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς οικονομικὴν ἀπαξίωσιν (*obsolescence, usure économique*), λόγῳ τῶν τεχνικῶν προόδων, αἵτινες εἰσάγουσιν εἰς τὴν ἀγορὰν νέας ἀνωτέρας μεθόδους παραγωγῆς, εἴτε ὡς πρὸς τὴν ἐπιτυγχανομένην ποσότητα, εἴτε ὡς πρὸς τὴν ἐπιτυγχανομένην ποιότητα τῶν προϊόντων⁽⁴⁾.

Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις, προκειμένου νὰ ὑπολογισθῇ ὁ φόρος ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος τῶν ἐπιχειρήσεων ἐπιβάλλεται ἡ ἔκπτωσις ἐκ τῶν ἐτησίων ἀκαθάριστων ἐσόδων των τοῦ ἀναγκαίου ποσοῦ ἀποσβέσεων διὰ τὴν ἀνάκτησιν

Développement, ὑπ' ἀριθ. 9 εἰς Collection «L'Economiste» dirigée par Pierre Tabatoni, Presses Universitaires de France, Paris, 1969, σελ. 119 ἑπ.

4. Πρβλ. C. Cosciani, *Conséquences de la Disparité des Régimes Fiscaux appliqués aux Sociétés et aux autres Entreprises*, 2ème Edition, Organisation de Coopération et de Développement Economiques (O.C.D.E.), 1963, σελ. 56, 57· H. Groves, *Financing Government*, 6th Edition, 1964, σελ. 178· J. Vailey, *Amortissement, Autofinancement, Dévaluation*, Bruxelles, σελ. 15 ἑπ.

του οὕτω φθειρομένου ἢ ἀπαξιουμένου παγίου κεφαλαίου. Διότι ἄλλως, δηλαδή ἄνευ προβλέψεως τῶν ἀποσβέσεων, ἡ φορολογία ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος θὰ κατέληγεν εἰς τοιαύτην ἐπὶ τῆς περιουσίας (5).

Εἰς τὴν φορολογικὴν πρακτικὴν τῶν Κρατῶν αἱ χρησιμοποιούμεναι διὰ τὴν ἀπόσβεσιν τοῦ παγίου κεφαλαίου τῶν ἐπιχειρήσεων ὡς κανονικαὶ μέθοδοι ἀποσβέσεως εἶναι κατ' ἀρχὴν δύο :

— ἡ μέθοδος τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως ἢ εὐθεῖα μέθοδος (straight-line method) καὶ

— ἡ μέθοδος τῶν μειουμένων ἀποσβέσεων ἢ ὑπολοίπων (declining-balances method), ἥτις εἶναι ἡ κανονικὴ μορφή ἐπιταχυομένης ἀποσβέσεως.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μέθοδον τῆς αὐξούσης ἀποσβέσεως (increasing-charge method) (6), καθ' ἣν τὸ ποσὸν τῆς ἐτησίας ἀποσβέσεως βαίνει προοδευτικῶς αὐξανόμενον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ, ἡ μέθοδος αὕτη δὲν ἐφαρμόζεται ὑπὸ τῆς φορολογικῆς πολιτικῆς ὡς κανονικὴ μέθοδος ἀποσβέσεως· ἐφαρμόζεται δὲ μόνον κατ' ἐξαιρέσιν καὶ δὴ εἰς περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπιδιώκεται ἡ παρακώλυσις τῆς ἀναπτύξεως ὄρισμένου παραγωγικοῦ κλάδου.

B. Ἡ μέθοδος τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως.

α. Ἐννοια.

Κατὰ τὴν εὐθεῖαν μέθοδον, ἡ μέθοδον τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως, ἡ ἐτησία ἀπόσβεσις ὑπολογίζεται διὰ τῆς ἐφαρμογῆς, ἐπὶ τῆς τιμῆς κτήσεως τοῦ πρὸς ἀπόσβεσιν περιουσιακοῦ στοιχείου τῆς ἐπιχειρήσεως, συντελεστοῦ ἀναλογούντος εἰς τὴν προβλεπομένην διάρκειαν τῆς φυσικῆς ζωῆς τοῦ ἀποσβεστέου στοιχείου (7).

Ἡτοι, ἐν προκειμένῳ, τὸ ἐτήσιον ποσὸν ἀποσβέσεως εἶναι τὸ αὐτὸ κατ'

5. Πρβλ. Β. Σαρσέντη, *Εἰδικὰ Θέματα Ἐπιχειρησιακοῦ Λογισμοῦ*, 1970, σελ. 33. G. Dehove, *Fiscalité et Expansion*, εἰς «Problèmes Fiscaux d'Aujourd'hui» (No 2), Ecole Supérieure de Science Fiscale, Bruxelles, σελ. 49. H. Groves, *op. cit.*, σελ. 178.

6. Περὶ τῶν διαφόρων μεθόδων ἀποσβέσεως βλ. Ἄ. Δαμασκηνίδου, *Οἰκονομικὴ τῶν Ἐπιχειρήσεων*, Θεσσαλονίκη, 1963, σελ. 258. Ν. Τότση, *Φορολογία Εἰσοδήματος Φυσικῶν καὶ Νομικῶν Προσώπων*, Ἀθῆναι, 1964, Τόμος Β', σελ. 334. Ἰ. Χρυσόκερη, *Αἱ ἀποσβέσεις τῆς παγίας περιουσίας καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς Λογιστικῆς τῶν ἐμφανίσεως*, Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιθεωρήσεως «Δελτίον Φορολογικῆς Νομοθεσίας», Ἀθῆναι, 1958, σελ. 8,9.

7. R. Blancher, *Le régime des amortissements fiscaux en France*, «Revue de Science Financière» (R.S.F.), 1963, σελ. 56.

όλην τὴν διάρκειαν τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ πρὸς ἀπόσβεσιν περιουσιακοῦ στοιχείου (8).

Ἐάν, παραδείγματος χάριν, ἡ ἀξία περιουσιακοῦ στοιχείου πρὸς ἀπόσβεσιν εἶναι 100.000 δραχμῶν, ἡ δὲ προβλεπομένη διάρκεια χρησιμοποίησεώς του 10 ἐτῶν, τὸ ἀναλογοῦν ποσὸν ἐτησίας ἀποσβέσεως θὰ εἶναι 10.000 δραχμῶν (100.000 : 10) καὶ ὁ ἐφαρμοστέος συντελεστὴς ἐτησίας ἀποσβέσεως 10 %.

β. Μειονεκτήματα.

Ἡ ἰσόποσος ὅμως κατανομὴ τῶν ἀποσβέσεων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς προβλεπομένης χρησιμοποίησεως τοῦ πρὸς ἀπόσβεσιν περιουσιακοῦ στοιχείου ἐμφανίζεται, κατ' ἀρχήν, ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως αὐθαίρετος καὶ ἀντιτιθεμένη εἰς τὴν ἔννοϊαν τῆς ἀποσβέσεως ὡς οἰκονομικοῦ φαινομένου.

Τῷ ὄντι, ἡ ἀπόσβεσις ἀντιπροσωπεύει τὴν ἐπιβάρυνσιν διαχειριστικῆς χρήσεως διὰ τμήματος τῆς τιμῆς κτήσεως κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ τῆς ἐπιχειρήσεως, τὸ ὅποϊον τμῆμα ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ἀπώλειαν τῆς ἀξίας τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ κατὰ τὴν ἐν λόγῳ χρῆσιν ἐκ τῆς χρησιμοποίησεώς του ἢ ἐκ τῆς παλαιότητός του (9).

Εἶναι δὲ οἰκονομικὸν γεγονός, ὅτι ἡ ἀξία τῶν παγίων περιουσιακῶν στοιχείων τῆς ἐπιχειρήσεως, οἷα τὰ μηχανήματα, μειοῦται ταχύτατα κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη καὶ δὴ εὐθύς ὡς χρησιμοποιηθοῦν (10). Ἐν ἄλλοις λόγοις, αἱ διαδοχικαὶ ἀποσβέσεις εἶναι ἐν τοῖς πράγμασι φθίνουσαι καὶ οὐχὶ σταθεραί.

Συνεπῶς, ἡ ἰσόποσος κατανομὴ τῶν ἀποσβέσεων καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς προβλεπομένης χρησιμοποίησεως τοῦ πρὸς ἀπόσβεσιν στοιχείου τῆς ἐπιχειρήσεως ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἐμφανίζονται αἱ ἀποσβέσεις μειωμέναι κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς χρησιμοποίησεώς του καὶ ἠϋξημέναι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς φυσικῆς ζωῆς τοῦ πρὸς ἀπόσβεσιν στοιχείου· ἡ ἄνισος δὲ κατανομὴ τῶν βαρῶν τῆς ἐπιχειρήσεως εἰς τὰς διαφόρους χρήσεις καθίσταται πλέον ἐμφανῆς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ ἐξόδα συντηρήσεως καὶ ἐπισκευῆς τῶν κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν ἀυξάνουν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς χρησιμοποίησεώς των (11).

Διὰ τῆς ἐφαρμογῆς, λοιπόν, τῆς μεθόδου τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως ἐπιβραδύνεται ἡ ἀνάκτησις τοῦ ἐπενδυομένου κεφαλαίου, πρᾶγμα τὸ ὅποϊον οἰκονομικῶς ἀντενδεῖκνυται ἐν ὄψει καὶ τῆς παρατηρουμένης μεταπολεμικῶς συνε-

8. H. Groves, *op. cit.*, σελ. 178.

9. R. Blancher, *op. cit.*, σελ. 55.

10. E. Gannagé, *op. cit.*, σελ. 423· H. Groves, *op. cit.*, σελ. 179.

11. Πρβλ. Horst A. Vogel, O.C.D.E., *Méthodes de développement industriel*, σελ. 275.

χοῦς μειώσεως τῆς ἀξίας τοῦ χρήματος καὶ τῶν ραγδαίων τεχνολογικῶν προόδων (12).

Τῶ ὄντι, αἱ ἀποσβέσεις ἔχουν κανονικῶς ὡς σκοπὸν νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τὴν ἐπιχείρησιν ἢ ἀνασύστασις τοῦ ἐπενδυθέντος κεφαλαίου καὶ ἡ ἐπανεπένδυσίς τούτου, προκειμένου νὰ διατηρηθῇ σταθερὰ ἡ δραστηριότης τῆς, ἀποφευγομένης οὕτω τῆς «ἀποεπενδύσεως» (*désinvestissement*) (13).

Ἐν τούτοις, ἡ διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως βραδεῖα ἀνασύστασις τοῦ ἐπενδυθέντος κεφαλαίου, δεδομένου ὅτι ὁ σταθερὸς συντελεστὴς ἀποσβέσεως ἐφαρμόζεται ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ κόστους, ἦτοι ἐπὶ τῆς τιμῆς κτήσεως τοῦ πρὸς ἀπόσβεσιν στοιχείου, ἐνέχει τὸν κίνδυνον νὰ μὴ καταστῇ ἐφικτὴ ἢ ἀνανέωσις τοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς ἐπιχειρήσεως. Τοῦτο δέ, διότι ἡ πάροδος ἀρκετοῦ χρόνου πρὸς ἀνασύστασιν τοῦ ἐπενδυθέντος ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου, λόγῳ τῆς παρατηρουμένης, μεταπολεμικῶς, συνεχοῦς μειώσεως τῆς ἀξίας τοῦ χρήματος, θὰ ἐπιφέρῃ ἐνδεχομένως ἰκανὴν διαφορὰν μεταξὺ τοῦ ἱστορικοῦ κόστους (τιμῆς κτήσεως) καὶ τῆς τιμῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ ἀποσβεστέου στοιχείου, τοῦ πρώτου ὑπολειπομένου κατὰ πολὺ τῆς δευτέρας.

Ἐξ ἐτέρου, πέραν τοῦ ὡς ἄνω σκοποῦ τῶν ἀποσβέσεων, ἦτοι τῆς ἀποφυγῆς τῆς ἀποεπενδύσεως, ὑφίστανται στεναὶ σχέσεις μεταξὺ ἀποσβέσεως καὶ νέας ἐπενδύσεως δι' αὐτοχρηματοδοτήσεως (14).

Ἡ ἐφαρμογὴ ὅμως τῆς μεθόδου τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως, δι' ἧς ἐπέρχεται βραδεῖα ἀνασύστασις τοῦ ἐπενδυομένου κεφαλαίου, ἐξασθενίζει τὴν δυνατότητα τῶν ἐπιχειρήσεων νὰ παρακολουθήσουν τὰς ραγδαίας τεχνολογικὰς προόδους καὶ ἐκσυγχρονίσουν τὸν ἐξοπλισμὸν των δι' αὐτοχρηματοδοτήσεως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο ἐφικτὸν εἰς περίπτωσιν ταχείας ἀνασυστάσεως διὰ τῶν ἀποσβέσεων τοῦ ἐκάστοτε ἐπενδυομένου κεφαλαίου.

Ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω προκύπτει, ὅτι ἡ μέθοδος τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως ἀρμόζει εἰς στατικὴν οἰκονομίαν καὶ οὐχὶ εἰς δυναμικὴν οἰκονομίαν, ἥτις ἔχει ἀνάγκη τῆς αὐξήσεως τῶν ἐπενδύσεων καὶ τῆς ἐπιταχύνσεως τοῦ ρυθμοῦ τούτων, ὡς καὶ τοῦ συνεχοῦς ἐκσυγχρονισμοῦ τοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς, λόγῳ τῆς ραγδαίας τεχνολογικῆς ἐξελίξεως.

Ἀντιθέτως, εἰς τὴν σύγχρονον οἰκονομίαν, οὖσαν δυναμικὴν, ἐπιβάλλεται ἡ ταχεῖα ἀνασύστασις τοῦ ἐπενδυομένου κεφαλαίου, ἥτις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου τῆς ἐπιταχυομένης ἀποσβέσεως.

12. Πρβλ. E. Davin, *L'impôt, propulseur de croissance*, «Economie Appliquée», 1959, σελ. 401.

13. Πρβλ. P. Lasègue, *Gestion de l'Entreprise et Comptabilité*, Dalloz, 1960, σελ. 306.

14. Πρβλ. Lassudrie-Duchêne et O. Richet, *Amortissement fiscal et formation du capital*, R.S.F., 1963, σελ. 240.

Γ. Μορφαι επιταχυνομένης αποσβέσεως.

Ἡ ἔννοια τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως ἀπορρέει ἐξ ἐκείνης τῆς κανονικῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως, καθ' ἣν, ὡς ἤδη γνωρίζομεν, αἱ ἀποσβέσεις κατανέμονται ἰσοπόσως καθ' ὅλην τὴν προβλεπομένην διάρκειαν χρησιμοποίησεως τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ.

Διὰ τὰ ἔχωμεν, λοιπόν, ἐπιταχυνομένην ἀπόσβεσιν δέον τουλάχιστον ὅπως τὸ συνολικῶς ἀποσβεσθὲν ποσὸν κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς διαρκείας τῆς φυσικῆς ζωῆς τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ ὑπερβαίη τὸ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον διὰ τῆς μεθόδου τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως πραγματοποιούμενον ποσὸν ἀποσβέσεων, ἦτοι τὸ ἡμισυ τῆς ἀξίας τοῦ πρὸς ἀπόσβεσιν στοιχείου.

Ἐν ἄλλοις λόγοις, εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως τὰ ποσὰ τῶν ἐτησίων ἀποσβέσεων κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐπενδύσεως ὑπερβαίνουν ἐκεῖνα τῆς περιπτώσεως τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως, ὑπολείπονται δὲ τούτων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς περιόδου ἐπενδύσεως.

Τὰς μορφὰς τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως διακρίνομεν εἰς τὴν κανονικὴν μορφήν ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως καὶ εἰς τὰς εἰδικὰς μορφὰς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως.

α. Ἡ μέθοδος τῶν μειουμένων ἀποσβέσεων.

Ἡ κανονικὴ μορφή ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως εἶναι ἡ μέθοδος τῶν μειουμένων ἀποσβέσεων ἢ ὑπολοίπων (declining - balances method).

Κατὰ τὴν μέθοδον ταύτην αἱ ἀποσβέσεις κατανέμονται, ὡς καὶ ἐπὶ σταθερᾶς ἀποσβέσεως, καθ' ὅλην τὴν προβλεπομένην διάρκειαν χρησιμοποίησεως τοῦ πρὸς ἀπόσβεσιν περιουσιακοῦ στοιχείου⁽¹⁵⁾.

Πλὴν ὁμως, ἡ μέθοδος τῶν μειουμένων ἀποσβέσεων διαφέρει τῆς μεθόδου τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως:

— ἀφ' ἑνὸς μὲν, ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ ἐφαρμοζομένου σταθεροῦ συντελεστοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι συνήθως διπλάσιος τουλάχιστον ἐκείνου ἐπὶ σταθερᾶς ἀποσβέσεως,

— ἀφ' ἑτέρου δέ, ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἐν λόγῳ συντελεστὴς ἐφαρμόζεται ἐκάστοτε οὐχὶ ἐφ' ὀλοκλήρου τοῦ ποσοῦ τῆς τιμῆς κτήσεως τοῦ πρὸς ἀπόσβεσιν στοιχείου, ἀλλὰ ἐπὶ τοῦ ἐκάστοτε ὑπολειπομένου ποσοῦ πρὸς ἀπόσβεσιν.

Ἐάν, παραδείγματος χάριν, ἡ ἀξία περιουσιακοῦ στοιχείου πρὸς ἀπόσβεσιν εἶναι 100 δραχμῶν, ἡ δὲ προβλεπομένη διάρκεια χρησιμοποίησεως αὐτοῦ 10 ἐτῶν, δι' ἐφαρμογῆς τοῦ συντελεστοῦ 20 % ἐπὶ τῆς ἐκάστοτε ἀναποσβέστου ἀξίας τοῦ στοιχείου τούτου, θὰ ἔχωμεν:

15. Πρβλ. E. Domar, *The case for accelerated depreciation*, «Quarterly Journal of Economics» (Q.J.E.), 1953, σελ. 504.

Έτος	1ον	Αποσβέσεις	$100,00 \times 20 \% = 20,00$	Υπόλοιπον	80,00
»	2ον	»	$80,00 \times 20 \% = 16,00$	»	64,00
»	3ον	»	$64,00 \times 20 \% = 12,80$	»	51,20
»	4ον	»	$51,20 \times 20 \% = 10,24$	»	40,96
»	5ον	»	$40,96 \times 20 \% = 8,20$	»	32,76

κ.ο.κ.

Ούτως, εις τὸ τέλος τοῦ 5ου ἔτους ἡ ἀναπόσβεστος ἀξία θὰ εἶναι 32,76 δραχμῶν, ἤτοι θὰ ἔχουν ἀποσβεσθῆ τὰ $\frac{2}{3}$ περίπου τῆς ἀποσβεστέας ἀξίας, ἐνῶ διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως θὰ εἶχεν ἀποσβεσθῆ τὸ $\frac{1}{2}$ αὐτῆς, ἤτοι ποσὸν 50 ($100 - 100 \times 0,10 \times 5$) δραχμῶν.

Ἡ μέθοδος τῶν μειουμένων ἀποσβέσεων δύναται νὰ τύχη εὐρείας ἐφαρμογῆς εἰς ἀντικατάστασιν τῆς μεθόδου τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως, ἰδίᾳ δὲ ἐπὶ τῶν ἀποσβέσεων τοῦ μηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῶν μεταποιητικῶν ἐπιχειρήσεων.

Προκειμένου ὅμως περὶ προσανατολισμοῦ ἰδιωτικῶν ἐπενδύσεων πρὸς ὠρισμένους παραγωγικοὺς κλάδους, θεωρουμένους ὑπὸ τῆς κρατικῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς ὡς ἀπαραιτήτους διὰ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, τυγχάνουν ἐφαρμογῆς ὑπὸ τῆς φορολογικῆς πολιτικῆς ἐπὶ τῶν ἀποσβέσεων αἱ εἰδικαὶ μορφαὶ ἐπιταχυομένης ἀποσβέσεως.

β. Εἰδικαὶ μορφαὶ ἐπιταχυομένης ἀποσβέσεως.

Διὰ τῶν εἰδικῶν μορφῶν ἐπιταχυομένης ἀποσβέσεως ἐπιτυγχάνεται ταχύτερα ἀνασύστασις τοῦ ἐπενδυομένου κεφαλαίου, ἐναντι τῆς ἐπιτυγχανομένης τοιαύτης διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν κανονικῶν μεθόδων ἀποσβέσεως.

Τοιαῦται μορφαὶ ἐπιταχυομένης ἀποσβέσεως, ἀπαντῶμεναι εἰς τὴν δημοσιονομικὴν πρακτικὴν, εἶναι, ἰδίᾳ, ἡ τῆς ἀρχικῆς ἀποσβέσεως, ἢ τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως εἰς συντετμημένον χρόνον καὶ ἡ μορφή τῆς ἐλευθέρως ἀποσβέσεως.

βα. Ἡ τῆς ἀρχικῆς ἀποσβέσεως (*initial allowance, amortissement initial*).

Ἡ μορφή αὕτη ἐπιταχυομένης ἀποσβέσεως ἐφηρμόσθη τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 1945 ὑπὸ τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου⁽¹⁶⁾, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς μεθόδου τῶν μειουμένων ἀποσβέσεων⁽¹⁷⁾.

Διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἐπιτυγχάνεται κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς περιόδου ἐπενδύσεως συμπληρωματικὴ ἀπόσβεσις τῆς κανονικῆς τοιαύτης, ἴση πρὸς ὠρισμένον ποσοστὸν τῆς τιμῆς κτήσεως τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ.

16. A. Prest, *Impôts, Subventions et encouragements aux investissements*, εἰς «Finances Publiques et Développement Economique», O.C.D.E., 1965, σελ. 129.

17. R. Goode, *Accelerated depreciation allowances as a stimulus to investment*, Q.J.E., 1955, σελ. 211 ἐπ.

Ἐάν, παραδείγματος χάριν, τὸ πρὸς ἀπόσβεσιν κεφάλαιον εἶναι 100 δρα-
 χμῶν καὶ ὁ ἐτήσιος συντελεστὴς ἀποσβέσεως 20% ἐπὶ ἀναποσβέστου βάσεως,
 εἰς περίπτωσιν ἀρχικῆς ἀποσβέσεως κατὰ ποσοστὸν 20%, θὰ ἔχωμεν τὸ
 ἀκόλουθον σχῆμα :

Ἔτος 1ον	Ἀρχικὴ ἀπόσβεσις	20	(100 × 20 %)	Ἵπόλοιπον	
	Κανονικὴ ἀπόσβεσις	20	(100 × 20 %)	»	60,00
Ἔτος 2ον	Κανονικὴ ἀπόσβεσις	12	(60 × 20 %)	»	48,00
Ἔτος 3ον	Κανονικὴ ἀπόσβεσις	9,60	(48 × 20 %)	»	38,40

κ.ο.κ.

Ἡ μορφή τῆς ἀρχικῆς ἀποσβέσεως δύναται ἐπίσης νὰ συνδυασθῇ μετὰ
 τῆς μεθόδου τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως.

Πρὸς ἀπεικόνισιν τοῦ συνδυασμοῦ τούτου ἀναφέρομεν τὸ ἀκόλουθον παρά-
 δεῖγμα : Ἐάν τὸ πρὸς ἀπόσβεσιν κεφάλαιον εἶναι 100 δραχμῶν καὶ ὁ ἐτήσιος
 συντελεστὴς ἀποσβέσεως 20% ἐπὶ σταθερᾶς βάσεως, εἰς περίπτωσιν ἀρχικῆς
 ἀποσβέσεως τοῦ κεφαλαίου τούτου κατὰ ποσοστὸν 20%, θὰ ἔχωμεν τὸ ἀκό-
 λουθον σχῆμα :

Ἔτος 1ον	Ἀρχικὴ ἀπόσβεσις	20	(100 × 20 %)	Ἵπόλοιπον	
	Κανονικὴ ἀπόσβεσις	20	(100 × 20 %)	»	60
Ἔτος 2ον	Κανονικὴ ἀπόσβεσις	20	(100 × 20 %)	»	40
Ἔτος 3ον	Κανονικὴ ἀπόσβεσις	20	(100 × 20 %)	»	20
Ἔτος 4ον	Κανονικὴ ἀπόσβεσις	20	(100 × 20 %)	»	0

Οὕτω, διὰ τῆς ἀρχικῆς ἀποσβέσεως τοῦ πρὸς ἀπόσβεσιν περιουσιακοῦ
 στοιχείου ἐπιτυγχάνεται ἐκτὸς τῆς ἠϋζήμενης ἀποσβέσεως κατὰ τὴν ἐναρξίν
 τῆς περιόδου ἐπενδύσεως καὶ ἡ ἀνασύστασις τοῦ ἐπενδυομένου κεφαλαίου εἰς
 χρόνον μικρότερον τῆς προβλεπομένης διάρκειας χρησιμοποίησεως τοῦ ἀπο-
 σβεστέου στοιχείου.

ββ. Ἡ τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως εἰς συντεταγμένον χρόνον.

Κατὰ τὴν μορφήν ταύτην, ἡ ἀπόσβεσις διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου τῆς
 σταθερᾶς ἀποσβέσεως λαμβάνει χώραν εἰς χρόνον μικρότερον τῆς προβλεπο-
 μένης διάρκειας χρησιμοποίησεως τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ.

Συνεπῶς, ὁ ἐφαρμοζόμενος συντελεστὴς ἀποσβέσεως, προκειμένου νὰ
 ἐπέλθῃ εἰς συντομώτερον χρόνον ἢ ἀνασύστασις τοῦ ἐπενδυομένου κεφαλαίου,
 δέον ὅπως εἶναι μεγαλύτερος τοῦ κανονικοῦ τοιοῦτου.

Ἐάν, παραδείγματος χάριν, ἡ προβλεπομένη διάρκεια χρησιμοποίησεως
 τοῦ πρὸς ἀπόσβεσιν περιουσιακοῦ στοιχείου εἶναι 10 ἐτῶν καὶ συνεπῶς ὁ κα-
 νονικὸς συντελεστὴς ἀποσβέσεως εἶναι 10%, εἰς περίπτωσιν μειώσεως τοῦ
 χρόνου ἀποσβέσεως εἰς 5 ἔτη ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς περιόδου ἐπενδύσεως ὁ
 ἐφαρμοστέος συντελεστὴς ἀποσβέσεως θὰ εἶναι 20%, ἤτοι διπλάσιος τοῦ
 κανονικοῦ τοιοῦτου.

Ἡ μορφή αὐτὴ εἶναι γνωστὴ ὡς ἀμερικανικὸν σύστημα ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως. Τοῦτο δέ, διότι ἔτυχεν ἐφαρμογῆς εἰς τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς ἀπὸ τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ἐπ' ὠφελεία τῶν ἐπιχειρήσεων τῶν ἀσχολουμένων εἰς τὴν παραγωγὴν ὑλικοῦ ἀναγκαίου διὰ τὴν ἔθνικὴν ἀμυναν, τῆς περιόδου ἀποσβέσεως δι' ἐφαρμογῆς συντελεστοῦ 20 % οὔσης συντεταγμένης εἰς 5 ἔτη, ἀδιακρίτως τῆς διαρκείας χρησιμοποίησεως τοῦ ἀποσβεστέου στοιχείου (18).

βγ. Ἡ τῆς ἐλευθέρως ἀποσβέσεως

Αὕτη ἀποτελεῖ ἐξειλιγμένη μορφήν ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως. Κατὰ τὴν μορφήν τῆς ἐλευθέρως ἀποσβέσεως ἡ ἐπιχείρησις ἀφίεται ἐλευθέρω νὰ ἐκλέξῃ τὴν εἰς τὰ συμφέροντά της ἀρμόζουσαν διάρθρωσιν τῶν ἀποσβέσεων, ἐνῶ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῶν λοιπῶν μορφῶν ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως ἡ διάρθρωσις τῶν ἀποσβέσεων ἐμφανίζεται ὡς ἐπιβαλλομένη.

Ἦτοι, ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῆς ἐλευθέρως ἀποσβέσεως ὁ καθορισμὸς τοῦ ὕψους τῶν ἐτησίων ἀποσβέσεων ἀφίεται εἰς τὴν διακριτικὴν εὐχέρειαν τῆς ἐπιχειρήσεως· αὕτη ἐπιλέγει τὸν συντελεστὴν τῆς ἀρχικῆς ἀποσβέσεως, ὡς καὶ τοὺς καθ' ἑκάστην χρῆσιν συντελεστὰς ἀποσβέσεων.

Ἡ μορφή τῆς ἐλευθέρως ἀποσβέσεως ἔτυχεν ἐφαρμογῆς εἰς Σουηδίαν καὶ ἐν ἔτει 1963 εἰς ὠρισμένας περιοχὰς τοῦ Ἠνωμένου Βασιλείου (19), εὐρίσκει δὲ ἐνδιαφέρουσαν ἐφαρμογὴν εἰς τὸ Ἰνδονησιακὸν φορολογικὸν σύστημα (20).

γ. Ἡ μέθοδος τῶν ἐκπτώσεων ἐπενδύσεων.

Ἐν τέλει, σημειωτέον ὅτι δέον ὅπως διακρίνωμεν ἀπὸ τὴν μέθοδον τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως τὴν μέθοδον τῶν ἐκπτώσεων ἐπενδύσεων (investment allowances).

Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν δὲν πρόκειται πλέον περὶ τροποποιήσεως τῆς κατὰ χρόνον διάρθρωσεως τῶν ἀποσβέσεων, ἀλλὰ περὶ ὀριστικῆς φορολογικῆς ἀπαλλαγῆς.

Ἦτοι, ἐν προκειμένῳ, πέραν τῆς ἐπιτυγχανομένης διὰ τῆς σειρᾶς τῶν ἐτησίων ἀποσβέσεων πλήρους ἀνασυστάσεως τοῦ ἐπενδυομένου κεφαλαίου, παρέχεται ἡ δυνατότης, κατὰ τὴν ἑναρξιν τῆς περιόδου ἐπενδύσεως, μειώσεως τῶν φορολογητέων κερδῶν καθ' ὀρισμένον ποσοστὸν τῆς τιμῆς κτήσεως τοῦ ἀποσβεστέου περιουσιακοῦ στοιχείου.

Ἡ μέθοδος τῶν «investment allowances» εἰσήχθη τὸ πρῶτον εἰς τὸν βρεττανικὸν προϋπολογισμὸν τοῦ οἰκονομικοῦ ἔτους 1954 - 55 (21). Ὑπὸ τὴν

18. Διὰ πλείονα βλ. E. Dumar, *op. cit.*, σελ. 499 ἐπ.

19. A. Prest, O.C.D.E., *op. cit.*, σελ. 130.

20. E. Gannagé, *op. cit.*, σελ. 128.

21. R. Goode, *op. cit.*, σελ. 213.

τροποποιημένην δὲ μορφήν τῶν «investment credits», καθ' ἣν μειοῦται καθ' ὠρισμένον ποσοστὸν τῆς τιμῆς κτήσεως τοῦ ἀποσβεστέου στοιχείου ὁ ὀφειλόμενος φόρος καὶ οὐχὶ τὰ φορολογητέα κέρδη, εἰσῆχθη εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 1962 (22).

II

Λόγοι εὐνοϊκῆς ἐπιδράσεως τῆς ἐπιταχυνομένης φορολογικῆς ἀποσβέσεως ἐπὶ τῶν ἰδιωτικῶν παραγωγικῶν ἐπενδύσεων.

Οὐσιώδεις οἰκονομικοὶ λόγοι, δι' οὓς ἡ ἐπιταχυνομένη φορολογικὴ ἀπόσβεσις ἐνθαρρύνει τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἰδιωτικῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος εἶναι οἱ ἑξῆς :

Πρῶτον, ὅτι ἡ ἐπιταχυνομένη φορολογικὴ ἀπόσβεσις ἐπιδρᾷ ἀξίητικῶς ἐπὶ τῆς παρουσίας ἀξίας τῶν ἀναμενομένων ἐκ τῶν ἐπενδύσεων προσόδων.

Δεύτερον, ὅτι διὰ τῆς ἐν λόγω ἀποσβέσεως ἐνισχύεται ἡ ταμιακὴ ρευστότης τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ δυνατότης τῆς δι' αὐτοχρηματοδοτήσεως ἀξίησεως τῶν ἐπενδύσεων.

Τρίτον, ὅτι ἡ ἐπιταχυνομένη φορολογικὴ ἀπόσβεσις συντελεῖ εἰς τὴν μείωσιν τῶν συνδεομένων μετὰ τῶν μακρᾶς διαρκείας ἐπενδύσεων ἐπιχειρηματικῶν κινδύνων.

Α. Ἡ αὐξήσις τῆς παρουσίας ἀξίας τῶν ἐκ τῶν ἐπενδύσεων ἀναμενομένων προσόδων.

Ὡς εἶδομεν εἰς τὴν προηγουμένην παράγραφον, ἡ ἐπιταχυνομένη ἀπόσβεσις, ὑφ' οἵανδήποτε μορφήν, ἐπιτρέπει κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς περιόδου χρησιμοποίησεως τοῦ ἀποσβεστέου στοιχείου τὴν πραγματοποίησιν μεγαλύτερου ποσοῦ ἀποσβέσεων, ἐναντι ἐκείνου τὸ ὅποιον θὰ ἐπραγματοποιεῖτο διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως ὑπὸ τὴν κανονικὴν τῆς μορφήν.

Ἐν ἄλλοις λόγοις, διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως ἐκπίπτει ἐκ τοῦ πραγματοποιουμένου εἰσοδήματος κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς περιόδου ἐπενδύσεως μεγαλύτερον ποσοῦν ἀποσβέσεων, ἐναντι ἐκείνου τὸ ὅποιον θὰ ἐξεπίπτετο ἐὰν ἐφηρμόζετο ἡ μέθοδος τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως.

Τοῦτο προφανῶς ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα, ὅτι τὸ φορολογητέον εἰσόδημα τῆς ἐπιχειρήσεως κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς περιόδου ἐπενδύσεως εἶναι μικρότερον

22. H. Groves, *op. cit.*, σελ. 179· H. Newman, *An Introduction to Public Finance*, 1968, σελ. 455· A. Prest, O.C.D.E., *op. cit.*, σελ. 129, 130.

ἐκείνου, τὸ ὅποιον θὰ ἦτο εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς μεθόδου τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως.

Συνεπῶς, ὁ καταβαλλόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιχειρήσεως εἰς τὸ Δημόσιον φόρος εἰσοδήματος, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς περιόδου ἐπενδύσεως εἶναι μικρότερος ἐκείνου ὁ ὁποῖος θὰ κατεβάλλετο, ἐὰν ἐφηρμόζετο ἡ μέθοδος τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως.

Ὅθεν, ἡ ἐφαρμογὴ οἰασδῆποτε μορφῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν μετάθεσιν (ἀναβολήν), ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς περιόδου ἐπενδύσεως εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη αὐτῆς, τῆς πληρωμῆς τοῦ ἀναλογούντος φόρου ἐπὶ τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τοῦ φορολογητέου εἰσοδήματος, τὸ ὅποιον θὰ προέκυπτεν ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως καὶ ἐκείνου, τὸ ὅποιον προκύπτει ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως.

Ἐν προκειμένῳ, δύναται τις νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι ἡ ἀπλῆ ἀναβολὴ τῆς πληρωμῆς τοῦ φόρου καὶ οὐχὶ ἡ ὀριστικὴ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τούτου, δὲν ἀποτελεῖ πραγματικὴν ἐνθάρρυνσιν διὰ δαπάνας ἐπενδύσεων.

Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ὀρθόν. Ἀρκεῖ μόνον νὰ ἐφαρμοσθῇ ὁ συλλογισμὸς τῆς ἐξευρέσεως τῆς παρουσίας ἀξίας τοῦ ἐξοικονομουμένου φόρου, ὅποτε θὰ διαπιστωθῇ ὅτι ὁ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐπενδύσεως ἐξοικονομούμενος φόρος ἔχει παροῦσαν ἀξίαν μεγαλύτεραν ἐκείνης τοῦ ἐξοικονομουμένου φόρου κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς περιόδου ἐπενδύσεως (23).

Πρὸς ἀπεικόνισιν τῆς πραγματικῆς ταύτης ὠφελείας, λαμβάνομεν τὸ ἐξῆς παράδειγμα ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως εἰς συντετμημένον χρόνον.

Ἄς ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ ἐφαρμοζόμενος ἐπὶ τῶν κερδῶν τῆς ἐπιχειρήσεως φορολογικὸς συντελεστὴς εἶναι 50%, ἡ ἀξία τοῦ πρὸς ἀπόσβεσιν στοιχείου 1.000.000 δραχμῶν καὶ ἡ προβλεπομένη διάρκεια χρησιμοποίησεώς του 10 ἐτῶν. Κατανεμομένης δὲ τῆς ἀποσβεστέας ἀξίας δραχμῶν 1.000.000 μεταξὺ τῶν 10 ἐτῶν δι' ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως, τὸ ἀναλογοῦν εἰς ἕκαστον ἔτος ποσὸν ἀποσβέσεως θὰ εἶναι 100.000 δραχμῶν, ὁ δὲ ἐξοικονομούμενος ὑπὸ τῆς ἐπιχειρήσεως φόρος θὰ εἶναι καθ' ἕκαστον ἔτος 50.000 (100.000 × 50%) δραχμῶν.

Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, τοῦ τόκου ὑποτιθεμένου 5%, ἡ διὰ προεξοφλήσεως ἐξευρισκομένη παροῦσα ἀξία τοῦ ἐξοικονομουμένου φόρου (ἐκ δραχμῶν 50.000 ἐτησίως ἐπὶ σειρὰν 10 ἐτῶν) θὰ εἶναι 386.000 δραχμῶν (24).

23. Πρβλ. H. Newman, *op. cit.*, σελ. 453.

24. Ἡ παροῦσα ἀξία, ἐν προκειμένῳ, ἐξευρίσκεται δι' ἐφαρμογῆς τοῦ μαθηματικοῦ τύπου τῆς ἐτησίως, μὴ μοναδιαίας, ἀμέσου, ληξιπροθέστου, προσκαίρου ράντας, δεδομένου ὅτι ὁ ἐξοικονομούμενος εἰς τὸ τέλος ἕκαστου ἔτους τῆς ἀποσβεστικῆς περιόδου φόρος

Ἐάν υποθέσωμεν, ὅμως, ὅτι ἡ περίοδος ἀποσβέσεως τῆς ἐν λόγω ἐπενδύσεως περιορίζεται εἰς 5 ἔτη, ὅποτε, κατανεμομένης τῆς ἀποσβεστέας ἀξίας 1.000.000 δραχμῶν μεταξύ τῶν 5 ἐτῶν δι' ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως, τὸ ἀναλογοῦν εἰς ἕκαστον ἔτος ποσὸν ἀποσβέσεως θὰ εἶναι 200.000 δραχμῶν, ὁ δὲ ἐξοικονομούμενος ὑπὸ τῆς ἐπιχειρήσεως φόρος θὰ εἶναι καθ' ἕκαστον ἔτος 100.000 (200.000 × 50%) δραχμῶν.

Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, τοῦ τόκου ὑποτιθεμένου ἐπίσης 5%, ἡ διὰ προεξοφλήσεως ἐξευρισκομένη παρούσα ἀξία τοῦ ἐξοικονομουμένου φόρου (ἐκ δραχμῶν 100.000 ἑτησίως ἐπὶ σειρὰν 5 ἐτῶν) θὰ εἶναι 432.940 δραχμῶν (25).

Οὕτως, ἐν προκειμένῳ, ἡ ὑπεροχὴ τῆς παρούσης ἀξίας τοῦ ἐξοικονομουμένου φόρου ἐν περιπτώσει περιορισμοῦ τῆς ἀποσβεστικῆς περιόδου εἰς 5 ἔτη, ἔναντι ἐκείνης τοῦ ἐξοικονομουμένου φόρου ἐν περιπτώσει ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως ἄνευ συντημήσεως τῆς ἀποσβεστικῆς περιόδου τῶν 10 ἐτῶν, θὰ εἶναι κατὰ ποσοστὸν 4,694 (43,294 — 38,6) ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν τοῦ ἀρχικοῦ κόστους τῆς ἐπενδύσεως.

Ἐπίσης, ἐάν υποθέσωμεν ὅτι παρέχεται εἰς τὴν ἐπιχείρησιν ἡ δυνατότης τῆς ὀλιγκῆς ἀποσβέσεως τῆς ἐπενδύσεως εὐθὺς ὡς διενεργηθῆ, ὑπὸ τὰ ὡς ἄνω δεδομένα θὰ ἔχωμεν παρούσαν ἀξίαν ἐξοικονομουμένου φόρου 500.000 δραχμῶν, ἀντὶ ἐκείνης τοῦ ἐξοικονομουμένου φόρου ἐκ δραχμῶν 386.000 εἰς τὴν περίπτωσιν ἀποσβεστικῆς περιόδου 10 ἐτῶν. Ἦτοι, ἐν προκειμένῳ, ἡ παρούσα ἀξία τοῦ ἐξοικονομουμένου φόρου εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν θὰ ὑπερέχη ἐκείνης τοῦ ἐξοικονομουμένου φόρου εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν κατὰ ποσοστὸν 11,4 (50 — 38,6) ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν τοῦ ἀρχικοῦ κόστους τῆς ἐπενδύσεως.

Ἐν ἄλλοις λόγοις, τὸ ὕψος τῆς ὡς ἄνω ὠφελείας ἐξαρτᾶται εὐθέως ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ φορολογικοῦ συντελεστοῦ, τοῦ μεγέθους τῆς περιόδου ἀποσβέσεως καὶ τοῦ ὕψους τοῦ συντελεστοῦ τοῦ τόκου (26). Ὅσον μεγαλύτερος θὰ εἶναι ὁ φορολογικὸς συντελεστὴς, ὅσον μεγαλύτερα θὰ εἶναι ἡ κανονικὴ περίοδος ἀπο-

εἶναι τοῦ αὐτοῦ ὕψους. Ἦτοι, αὕτη ἐξευρίσκεται διὰ πολλαπλασιασμοῦ τοῦ βρου τῆς ράντας ἐπὶ τὴν τιμὴν τῆς ἀντιστοίχου μοναδιαίας τοιαύτης :

$$R \cdot a_{\overline{n}|i} = R \cdot \frac{1-u^n}{i} \quad \eta \quad R \cdot \frac{1-(1+i)^{-n}}{i}$$

ἔνθα R ὁ ἑτησίως ἐξοικονομούμενος φόρος (ἐκ δραχμῶν 50.000), i τὸ ποσοστὸν τοῦ τόκου (0,05), n ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐτῶν τῆς ἀποσβεστικῆς περιόδου (10).

25. Αὕτη ἐξευρίσκεται, ἐπίσης, δι' ἐφαρμογῆς τοῦ εἰς τὴν προηγουμένην ὑποσημειώσιν ἀναφερομένου τύπου ράντας, ἔνθα τὸ R εἶναι ἴσον πρὸς τὸν ἑτησίως ἐξοικονομούμενον φόρον ἐκ δραχμῶν 100.000, τὸ i ἴσον πρὸς 0,05 καὶ τὸ n ἴσον πρὸς 5· περὶ τῆς ἀναλύσεως τοῦ τύπου τῆς ἐν λόγω ράντας βλ. Π. Ἰ. Στεριώτη, *Οἰκονομικὰ Μαθηματικά*, Τόμος I, Παραδόσεις Ἀκαδ. ἔτους 1968 - 69, Ἀθήναι, σελ. 87, 88, 97, 98.

26. R. Goode, *op. cit.*, σελ. 194.

σβέσεως, ὅσον περισσότερο συντέμνεται ἡ περίοδος αὕτη καὶ ὅσον αὐξάνει τὸ ποσοστὸν τοῦ τόκου, τόσον μεγαλύτερα θὰ εἶναι ἡ διαφορά μεταξὺ τῆς παρούσης ἀξίας τοῦ ἐξοικονομουμένου φόρου εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως καὶ ἐκείνης τοῦ ἐξοικονομουμένου φόρου εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς κανονικῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως.

Ἡ φορολογικὴ αὕτη ὠφέλεια, ἐξ αἰτίας τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως, συνιστᾷ μείωσιν τῆς παρούσης ἀξίας τοῦ ἐν περιπτώσει ἐφαρμογῆς τῆς κανονικῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως ὀφειλομένου φόρου καὶ συνεπῶς μείωσιν τοῦ πραγματικοῦ φορολογικοῦ βάρους (27). Ἡ μείωσις δὲ αὕτη συντελεῖ εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος.

Τῶ ὄντι, ὁ ἐπιχειρηματίας προκειμένου νὰ διενεργήσῃ ἐπένδυσιν προβαίνει συνήθως εἰς σύγκρισιν τοῦ κόστους τῆς ἐπενδύσεως καὶ τῆς παρούσης ἀξίας τῶν ἐξ αὐτῆς ἀναμενομένων ἀποτελεσμάτων. Θὰ ἐπιχειρήσῃ δὲ τὴν ἐπένδυσιν, ἐφ' ὅσον ἡ ἀξία τοῦ πρώτου στοιχείου συγκρίσεως ὑπολείπεται ἢ τουλάχιστον δὲν ὑπερβαίνει ἐκείνην τοῦ δευτέρου στοιχείου συγκρίσεως (28).

Εἶναι δὲ γεγονός, ὅτι ἡ ἐπιταχυνομένη ἀπόσβεσις ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν αὐξήσιν τῆς παρούσης ἀξίας τῶν ἀναμενομένων ἀποτελεσμάτων ἐκ τῆς διενεργείας ἐπενδύσεως. Τοῦτο διότι : ἀφ' ἑνὸς μὲν, ἡ παρούσα ἀξία τοῦ δι' ἐφαρμογῆς τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως ἀνασυνισταμένου κεφαλαίου, λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ ἀνασύστασις τοῦ λαμβάνει χώραν ἐξ ὀλοκλήρου ἢ κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς κανονικῆς περιόδου ἀποσβέσεως, εἶναι μεγαλύτερα ἐκείνης τοῦ ἀνασυνισταμένου ἰδίου κεφαλαίου διὰ τῆς κατανομῆς τῶν σταθερῶν ἀποσβέσεων καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς χρησιμοποίησεως τῆς ἐπενδύσεως· ἀφ' ἑτέρου δέ, ἐν περιπτώσει ἐφαρμογῆς τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως, ἡ παρούσα ἀξία τῶν ἐκ τῆς ἐπενδύσεως ἀναμενομένων καθαρῶν κερδῶν εἶναι μεγαλύτερα ἐκείνης τῶν αὐτῶν καθαρῶν κερδῶν, ἐν περιπτώσει ἐφαρμογῆς τῆς κανονικῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως, λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ παρούσα ἀξία τῶν ἐπ' αὐτῶν ὀφειλομένων φόρων εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν εἶναι μικρότερα ἐκείνης τῶν ὀφειλομένων φόρων εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν.

Συνεπῶς, ἐφ' ὅσον ἡ παρούσα ἀξία τῶν ἀναμενομένων προσόδων ἐκ τῆς διενεργείας ἐπενδύσεως ἐν περιπτώσει ἐφαρμογῆς τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως εἶναι μεγαλύτερα ἐκείνης ἐπὶ κανονικῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως, τοῦτο

27. R. Musgrave, *The Theory of Public Finance*, 1959, σελ. 337.

28. Πρβλ. Ἀ. Δαμασκηίδου, *op. cit.*, σελ. 125· Δ. Ἰ. Δελιβάνη, *Παραδόσεις Θεωρητικῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας*, ΣΤ' Ἔκδοσις, 1971, σελ. 102, 116· Ἰ. Ν. Κούλη, *Τὰ φορολογικὰ κίνητρα ἰδίᾳ ἐν Ἑλλάδι*, Ἀθήναι, 1957, σελ. 35· Μ. Νεγρεπόντη-Δελιβάνη, *Οἰκονομικὴ Ἀνάπτυξις, Θεσσαλονίκη*, 1969, σελ. 307· Ε. Γ. Πανῶ, *Οἰκονομικὴ τῆς Ἀναπτύξεως*, Τόμος πρῶτος, Ἀθήναι, 1971, σελ. 78· R. Rullière, *Amortissement et décision d'investissement de l'entrepreneur*, «*Révue d'Economie Politique*», 1956, σελ. 990, 991.

έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση των επενδύσεων και δη την ανάληψιν επενδυτικής δραστηριότητας εις περιπτώσεις καθ' οις δὲν θὰ ἀνελαμβάνετο αὐτή, λόγω τοῦ ὅτι ἐφαρμοζομένης τῆς κανονικῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως ἡ παροῦσα ἀξία τῶν ἀναμενομένων ἐκ τῆς ἐπενδύσεως προσόδων θὰ ὑπελείπετο τοῦ κόστους αὐτῆς.

B. Ἡ ἐπίσχυσις τῆς ταμιακῆς ρευστότητος τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ τῆς δυνατότητος τῆς δι' αὐτοχρηματοδοτήσεως ἀξίησεως τῶν ἐπενδύσεων.

Ἐτερος οἰκονομικὸς λόγος, δι' ὃν ἡ ἐπιταχυνομένη φορολογικὴ ἀπόσβεσις δύναται νὰ ἐνθαρρύνῃ τὰς ἰδιωτικὰς παραγωγικὰς ἐπενδύσεις, εἶναι ἡ δι' αὐτῆς ἐπιταχυνομένη αὐξήσις τῶν διαθέσιμων μετρητῶν (cash flow), εὐθὺς ὡς λάβει χώραν ἡ ἐπένδυσις ἢ ἐντὸς τῶν ἀκολουθῶν πρώτων ἐτῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συντελεῖ εἰς τὴν δι' αὐτοχρηματοδοτήσεως ταχεῖαν αὐξήσιν τῶν ἐπενδύσεων.

α. Ἡ αὐξήσις, ἐν προκειμένῳ, τῶν διαθέσιμων μετρητῶν τῆς ἐπιχειρήσεως ὀφείλεται : ἀφ' ἐνὸς μὲν, εἰς τὴν ταχεῖαν ἀνασύστασιν τοῦ ἐπενδουμένου κεφαλαίου, ἀφ' ἑτέρου δέ, εἰς τὴν μείωσιν τοῦ φορολογικοῦ βάρους.

Τῶ ὄντι, κατὰ γενικὸν κανόνα, αἱ ἐπιχειρήσεις ὡς πρὸς τὰς ἐτησίαις ἀποσβέσεις τῶν παγίων περιουσιακῶν στοιχείων των περιορίζονται εἰς τὸν προβλεπόμενον ὑπὸ τῆς φορολογικῆς νομοθεσίας συντελεστὴν ἀποσβέσεως.

Ὅταν, λοιπόν, διὰ τὴν ἀπόσβεσιν τῆς ἐπενδύσεως ἐπιτρέπεται ὑπὸ τῆς φορολογικῆς νομοθεσίας ἡ ἐφαρμογὴ μορφῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως ἀντὶ τῆς κανονικῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως, ἡ ἐπιχείρησις, ἐρ' ὅσον τὰ ἔσοδά της ἐπαρκοῦν πρὸς ἀπορρόφησιν τοῦ ἠϋξημένου ποσοστοῦ ἀποσβέσεως, θὰ προβῇ ἀσφαλῶς εἰς ἀνάλογον ἐπιβάρυνσιν (μείωσιν) τῶν ἐσόδων της. Ἡ ἠϋξημένη δὲ αὐτῇ πρόβλεψις δι' ἀποσβέσεις θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς περιόδου ἐπενδύσεως ἀνασύστασιν, ἐν ὅλῳ ἢ κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος, τοῦ ἐπενδυθέντος κεφαλαίου, ἀντὶ τῆς βραδείας τοιαύτης ἐν περιπτώσει ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου τῆς κανονικῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως.

Ὅτω, τὰ διαθέσιμα ὑπὸ τῆς ἐπιχειρήσεως μετρητὰ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς περιόδου ἐπενδύσεως ἐν περιπτώσει ἐφαρμογῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως θὰ ἐμφανίζονται ἠϋξημένα, ἐν σχέσει πρὸς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα θὰ διέθετον ἡ ἐπιχείρησις ἐν περιπτώσει σταθερᾶς κατανομῆς τῶν ἀποσβέσεων καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς χρησιμοποίησεως τῆς ἐπενδύσεως.

Ἐξ ἑτέρου, ἡ ἐπιταχυνομένη ἀπόσβεσις ὠρισμένης ἐπενδύσεως ἔχει τὴν ἐννοίαν τῆς μεταθέσεως τῆς πληρωμῆς φόρου ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς περιόδου ἐπενδύσεως εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη αὐτῆς.

Ἐν ἄλλοις λόγοις, τὸ Κράτος, ὡς ἄν τις ἐπιτρέπει τὴν ἐφαρμογὴν ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως, ἐμφανίζεται ὡς παρέχον ἄτοκον δάνειον πρὸς τὴν ἐπεν-

δύουσαν επιχείρησιν ⁽²⁹⁾, τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἐξοφληθῇ, ἐφ' ὅσον ἡ ἐπιχείρησις δὲν θὰ πραγματοποιήσῃ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς περιόδου ἐπενδύσεως καθαρὰ κέρδη.

Οὕτως, ἡ διὰ τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως μὴ πληρωμὴ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐπενδύσεως φόρου, ὅστις θὰ ὤφειλετο ἐν περιπτώσει ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως ὑπὸ τὴν κανονικὴν τῆς μορφήν, αὐξάνει τὴν ταμιακὴν ρευστότητα τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ κατὰ τὸ ποσὸν τοῦ ἐξοικονομούμενου ἐν λόγῳ φόρου. Ἡ αὐξήσις δὲ αὕτη τῶν διαθεσίμων ὑπὸ τῆς ἐπιχειρήσεως μετρητῶν θὰ εἶναι τόσον μεγαλύτερα, ὅσον μεγαλύτερος θὰ εἶναι ὁ φορολογικὸς συντελεστὴς καὶ τὸ ποσοστὸν ἀποσβέσεως.

Ἐάν, παραδείγματος χάριν, ὁ συντελεστὴς τοῦ φόρου ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος τῶν ἀνωνόμων ἐταιριῶν εἶναι 50%, ἡ τιμὴ κτήσεως τοῦ πρὸς ἀπόσβεσιν στοιχείου 1.000.000 δραχμῶν καὶ ἡ διάρκεια τῆς περιόδου χρησιμοποίησέως του 10 ἐτῶν, τὸ καθ' ἕκαστον ἔτος ποσὸν ἀποσβέσεως θὰ εἶναι 100.000 (1.000.000 : 10) δραχμῶν καὶ ὁ ἐξοικονομούμενος φόρος 50.000 (100.000 × 50%) δραχμῶν. Εἰς περίπτωσιν, ὅμως, περιορισμοῦ τοῦ χρόνου ἀποσβέσεως τοῦ αὐτοῦ στοιχείου εἰς δύο ἔτη, τὸ ἐτήσιον ποσὸν ἀποσβέσεως θὰ εἶναι 500.000 (1.000.000 : 2) δραχμῶν καὶ ὁ ἐξοικονομούμενος φόρος καθ' ἕκαστον τῶν δύο ἐτῶν 250.000 (500.000 × 50%) δραχμῶν. Ἦται, ἐν προκειμένῳ, καθ' ἕκαστον τῶν δύο πρῶτων ἐτῶν τῆς περιόδου χρησιμοποίησεως τῆς ἐπενδύσεως ἡ ταμιακὴ ρευστότης τῆς ἐπιχειρήσεως θὰ ἐμφανίζεται ἠϋξημένη, ἐν σχέσει πρὸς ἐκείνην τῆς περιπτώσεως ἐφαρμογῆς τῆς κανονικῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως, κατὰ τὸ ποσὸν τῶν δραχμῶν 400.000 (500.000 — 100.000) ἐξ αἰτίας τῆς διαφορᾶς τῶν ποσῶν ἀποσβέσεως, κατὰ τὸ ποσὸν δὲ τῶν δραχμῶν 200.000 (250.000 — 50.000) ἐξ αἰτίας τῆς διαφορᾶς τῶν ποσῶν τοῦ ἐξοικονομούμενου φόρου καὶ ἐν συνόλῳ κατὰ τὸ ποσὸν τῶν δραχμῶν 600.000 [(500.000 + 250.000) — (100.000 + 50.000)].

β. Ἡ αὐξήσις τῆς ταμιακῆς ρευστότητος τῆς ἐπιχειρήσεως κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς περιόδου ἐπενδύσεως ἐξ αἰτίας τῆς ἐφαρμογῆς ἐπιταχυνομένης φορολογικῆς ἀποσβέσεως συντελεῖ εἰς τὴν ταχέαν αὐξήσιν τῶν ἐπενδύσεων δι' αὐτοχρηματοδοτήσεως. Τοῦτο δὲ ἔχει ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα διὰ τὰς μικρὰς ἐπιχειρήσεις, αἱ ὁποῖαι συναντοῦν δυσκολίας ὅπως προμηθευθοῦν κεφάλαια ἐν τῆς κεφαλαιαγορᾶς, διὰ τὰς ἀναπτυσσομένης ἐπιχειρήσεις, διὰ τὰς ὁποίας ἡ ταχέια αὐξήσις τῶν ἐπενδύσεων ἀποβαίνει ἐπικερδής, ὡς καὶ διὰ τὰς ἀνεπαρκῶς ἀνεπτυγμένους χώρας ἐνθα ἡ κεφαλαιαγορὰ εἶναι ἀνύπαρκτος ἢ λειτουργεῖ ἐλλιπῶς.

Βεβαίως, δύναται τις νὰ διερωτηθῇ, ἐάν ἡ αὐξήσις τῶν διαθεσίμων

29. N. F. Keiser, *Macroeconomics, Fiscal Policy, and Economic Growth*, 1967, σελ. 259, 260.

μετρητῶν τῆς ἐπιχειρήσεως, ἐξ αἰτίας τῆς ἐπιταχυνομένης φορολογικῆς ἀποσβέσεως, θὰ ἐνισχύσῃ ὁπωσδήποτε τὴν ἐπενδυτικὴν αὐτῆς δραστηριότητα : ἦτοι τὴν ταχεῖαν ἀνανέωσιν τοῦ ὑπάρχοντος ἐξοπλισμοῦ τῆς πρὸ τῆς φυσικῆς τούτου φθορᾶς, ἐφ' ὅσον ἐννοεῖται ἐπιβάλλεται ἡ ἀνανέωσις αὐτῆ· ἢ τὴν πραγματοποίησιν συμπληρωματικῶν ἐπενδύσεων ἐπιβαλλομένων ἐξ ὄρθολογικῆς ἀπόψεως ἢ τὴν ἐπέκτασιν τῆς δραστηριότητος ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἐπιχειρηματικοῦ κλάδου· ἢ τὴν ἀνάπτυξιν ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος τῆς ἐπιχειρήσεως εἰς ἕτερον παραγωγικὸν κλάδον.

Καὶ τοῦτο, διότι ἡ ἐπιχείρησις δυνατὸν νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ διαθέσιμα μετρητά τῆς πρὸς ἐκπλήρωσιν ἐτέρων σκοπῶν, ὡς δι' ἀγορὰν κινητῶν ἀξιῶν, τραπεζικὰς καταθέσεις, αὔξησιν τῶν ἀποθεμάτων πρώτων ὑλῶν κ.λπ.

Ἐν τούτοις, τὰ ἐκ τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως προκύπτοντα διαθέσιμα μετρητά, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, θὰ διατεθοῦν ὑπὸ τῆς ἐπιχειρήσεως διὰ τὴν ἀγορὰν κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν⁽³⁰⁾.

Τῷ ὄντι, ὡς ἤδη γνωρίζομεν, ἡ ἐπιταχυνομένη ἀπόσβεσις ἐξ ἀπόψεως ὠρισμένης ἐπενδύσεως ἔχει τὴν ἔννοϊαν τῆς μεταθέσεως τῆς πληρωμῆς φόρου ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς περιόδου χρησιμοποίησεως τῆς ἐπενδύσεως εἰς τὰ ἐπόμενα ἔτη αὐτῆς.

Προκειμένου, λοιπόν, ἡ ἐπιχείρησις νὰ ἐπιτύχῃ τὴν μετάθεσιν πληρωμῆς τοῦ διὰ τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως ἐξοικονομηθέντος φόρου καὶ πέραν τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς περιόδου χρησιμοποίησεως τῆς ἀρχικῆς ἐπενδύσεως, ἔχει συμφέρον νὰ προβῇ κατὰ προτίμησιν εἰς τὴν ταχεῖαν ἐπανεπένδυσιν τῶν ἐξ αἰτίας τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως προκυπτόντων διαθεσίμων κεφαλαίων.

Οὕτως, ἐκ τοῦ ὕψους καὶ τοῦ ρυθμοῦ τῶν ἐπανεπενδύσεων θὰ ἐξαρτηθῇ ἡ διατήρησις, ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει, ἢ καὶ ἡ ἐπαύξησις τῆς ἐκ τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως προκυπτούσης ἀρχικῆς φορολογικῆς ἀπαλλαγῆς καὶ ἡ μετατροπὴ ταύτης ἀπὸ προσωρινῆς εἰς ὀριστικὴν⁽³¹⁾.

γ. Ἐπίσης, ἡ αὔξησις τῆς ταμιακῆς ρευστότητος κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐπενδύσεως ἐπιτρέπει τὴν ταχεῖαν ἐξόφλησιν δανείων συναπτομένων ὑπὸ τῶν ἐπιχειρήσεων διὰ τὴν ἀγορὰν τῶν ἀγαθῶν ἐπενδύσεως. Οὕτω, μακροπρόθεσμοι ἐπενδύσεις δύνανται νὰ χρηματοδοτοῦνται διὰ μεσοπροθέσμων ἢ καὶ βραχυπροθέσμων δανείων, τὰ ὁποῖα ὡς γνωστὸν παρέχονται εὐχερέστερον καὶ ὑπὸ εὐνοϊκωτέρους ὅρους διὰ τὴν δανειζομένην ἐπιχείρησιν. Τοῦτο δὲ ἐπιδρᾷ μειωτικῶς ἐπὶ τοῦ κόστους τῶν ἐπενδύσεων καὶ συνεπῶς αὐξητικῶς ἐπὶ τῶν ἀνα-

30. Πρβλ. B. Lassudrie - Duchêne et O. Richet, *op. cit.*, σελ. 245.

31. Πρβλ. R. Goode, *op. cit.*, σελ. 203· N.F. Keiser, *op. cit.*, σελ. 261· H. Newman, *op. cit.*, σελ. 454.

μενομένων ἐξ αὐτῶν κερδῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐνθαρρύνει τὴν ἐπενδυτικὴν δραστηριότητα.

Γ. Ἡ μείωσις τῶν συνδεομένων μετὰ τῶν μακρᾶς διαρκείας ζωῆς ἐπενδύσεων ἐπιχειρηματικῶν κινδύνων.

Τέλος, ἡ ἐπιταχυνομένη φορολογικὴ ἀπόσβεσις δύναται νὰ ἐνθαρρύνῃ τὰς μακρᾶς διαρκείας ζωῆς ἐπενδύσεις, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐπιδρᾷ εὐνοικῶς ἐπὶ τῆς μειώσεως τῶν συνδεομένων μετὰ τῶν ἐπενδύσεων τούτων ἐπιχειρηματικῶν κινδύνων.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ κίνδυνος καὶ ἡ ἀβεβαιότης ὡς πρὸς τὰ ἀναμενόμενα ἀποτελέσματα ἐκ τῆς τυχόν διενεργουμένης ἐπενδύσεως αὐξάνουν μετὰ τῆς διαρκείας χρησιμοποίησεως τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ (32). Ὅσακις δὲ ὑφίσταται ἠϋξημένος βαθμὸς κινδύνου καὶ ἀβεβαιότητος, ὁ ἐφαρμοζόμενος ὑπὸ τοῦ ἐπιχειρηματίου συντελεστῆς προεξοφλήσεως πρὸς ἐξέυρεσιν τῆς παρούσης ἀξίας τῶν ἀναμενόμενων ἀποτελεσμάτων ἐκ τῆς ἐπενδύσεως εἶναι ἠϋξημένος (33). Τοῦτο ὅμως ἐπιδρᾷ μειωτικῶς ἐπὶ τῆς παρούσης ἀξίας τῶν προβλεπόμενων προσόδων καὶ συνεπῶς ἐπὶ τῶν ἐπενδύσεων, τῆς ἐπιχειρηματικῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος περιοριζομένης εἰς τὰς ὑψηλῆς ἀποδόσεως ἐπενδύσεις.

Οὐσιώδης κίνδυνος, ὅστις ἀπειλεῖ τὰς μακρᾶς διαρκείας ζωῆς ἐπενδύσεις, εἶναι ὁ τῆς «οἰκονομικῆς ἀπαξιώσεως».

Τῷ ὄντι, λόγῳ τῆς ραγδαίας ἐξελίξεως τῆς τεχνολογίας κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας, ὑφίσταται εἰς τοὺς ἐπιχειρηματίας ἡ ἀβεβαιότης ὡς πρὸς τὰς μελλοντικὰς τεχνικὰς προόδους, ἥτις προφανῶς αὐξάνει μετὰ τῆς διαρκείας χρησιμοποίησεως τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ.

Ἡ ἐφαρμογὴ ὁμοῦ τῆς ἐπιταχυνομένης φορολογικῆς ἀποσβέσεως μειώνει καὶ ἀποφεύγει τὸν κίνδυνον τοῦτον, λόγῳ τῆς ταχείας ἀνασυστάσεως τοῦ διατιθεμένου κεφαλαίου, ἐν ὄλῳ ἢ κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς περιόδου ἐπενδύσεως, ὡς καὶ τῆς μεταθέσεως τοῦ φορολογικοῦ βάρους ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς φυσικῆς ζωῆς τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ.

Οὕτως, ὁ ἐπιχειρηματίας θὰ ἔχῃ τὴν οἰκονομικὴν δυνατότητα νὰ προβῇ εἰς ἄμεσον ἀντικατάστασιν τοῦ ὑπάρχοντος ἐξοπλισμοῦ πολὺ πρὸ τοῦ χρόνου τῆς φυσικῆς φθορᾶς αὐτοῦ καὶ νὰ ἐπωφεληθῇ τῶν τεχνικῶν τελειοποιήσεων, τῆς φυσικῆς φθορᾶς αὐτοῦ καὶ νὰ ἀυξήσῃ τὴν παραγωγικότητα τῆς ἐπιχειρήσεώς του καὶ ἐνπροκειμένου νὰ αὐξήσῃ τὴν παραγωγικότητα τῆς ἐπιχειρήσεώς του καὶ ἐνπροκειμένου νὰ αὐξήσῃ τὴν ἐπιχειρηματικὴν ἰκανότητα τῶν προϊόντων τῆς.

Ἐπίσης, λόγῳ τῆς κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας παρατηρουμένης συνεχῆς αὐξήσεως τῶν τιμῶν, ὑφίσταται ἀβεβαιότης ὡς πρὸς τὴν τιμὴν ἀντικατα-

32. R. Goode, *op. cit.*, σελ. 196· N.F. Keiser, *op. cit.*, σελ. 260.

33. Πρβλ. R. Goode, *op. cit.*, σελ. 200· G. Rullière, *op. cit.*, σελ. 995.

στάσεως τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ δὲ διαφορὰ μεταξύ τιμῆς κτήσεως (ἱστορικοῦ κόστους) καὶ τιμῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ καθίσταται ὄλονεν μεγαλυτέρα, ὅσον ἀπομακρυνόμεθα ἐκ τοῦ χρόνου διενεργείας τῆς ἐπενδύσεως.

Ἡ ἐπιταχυνομένη ἀπόσβεσις, ὅμως, συντελεῖ εἰς τὴν μείωσιν τῆς ἀβεβαιοτήτος ταύτης, διότι, λόγῳ τοῦ ὅτι δι' αὐτῆς ἐπιτυγχάνεται ταχεῖα ἀνασύστασις τοῦ διατεθέντος κεφαλαίου κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς διενεργείας τῆς ἐπενδύσεως, καθίσταται ἐφικτὴ ἢ προσέγγισις τῆς τιμῆς ἀντικαταστάσεως (34), ἀποφυγομένης οὕτω τῆς «ἀποεπενδύσεως» ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς διατηρήσεως τῆς δυναμικότητος τῆς ἐπιχειρήσεως ἀμειώτου.

Ἐν προκειμένῳ, μάλιστα, δεόν ὅπως σημειωθῆ, ὅτι ἡ αὔξησις τοῦ ρυθμοῦ ἀντικαταστάσεως τοῦ ὑπάρχοντος κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ διὰ καινουργοῦς τοιοῦτου, τὴν ὁποίαν ἐνθαρρύνει ἡ διὰ τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως ταχεῖα ἀνασύστασις τοῦ ἀρχικῶς διατεθέντος κεφαλαίου, εἶναι πολλάκις ἐπιβεβλημένη καὶ τοῦτο, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς διαρκείας χρησιμοποίησεως τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ παρατηρουμένης μειώσεως τῆς ἀποδόσεως τούτου, λόγῳ τῶν ἠϋξημένων ἐξόδων ἐπισκευῆς καὶ συντηρήσεως, ὡς καὶ τῆς ἀκίνητοποιησεῶς του πρὸς ἐπισκευὴν καὶ συντήρησιν.

Πρὸς τούτοις, ἡ δυνατότης ταχείας ἀποσβέσεως παρουσιάζει ὅλως ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν προσέλκυσιν ἀλλοδαπῶν κεφαλαίων πρὸς ἐπένδυσιν εἰς τὰς ἐν ἀναπτύξει εὐρισκομένας χώρας, εἰς ἃς, ἰδίᾳ λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ ἀποταμίευσις τυγχάνει ἀνεπαρκῆς, ἡ ἐπένδυσις τοιοῦτων κεφαλαίων εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν των (35).

Τῶ ὄντι, αἱ χῶραι αὗται ἐμφανίζονται πολλάκις εἰς τοὺς ἀλλοδαποὺς ἐπιχειρηματίας ὡς «παγίδες κεφαλαίων» (36). Ἡ παροχή, ὅμως, τῆς δυνατότητος ταχείας ἀποσβέσεως τῶν ἐγκαταστάσεων τῶν ἀλλοδαπῶν ἐπιχειρήσεων κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐκμεταλλεύσεώς των, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς παροχῆς τοῦ δικαιοῦματος ἐξαγωγῆς ἐκ τῶν ἐν λόγῳ χωρῶν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν τοῦ ἀνασυσταμένου κεφαλαίου, ἀποτελεῖ μίαν ἐκ τῶν ἱκανοποιητικῶν λύσεων εἰς τὸ ὡς ἄνω ψυχολογικὸν πρόβλημα, ἐνθαρρυνομένης οὕτω τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἀλλοδαποῦ κεφαλαίου εἰς τὰς χώρας αὐτάς.

Κατὰ γενικόν, λοιπόν, κανόνα οἱ ἐπιχειρηματικοὶ κίνδυνοι, καὶ ἀβεβαιοότητες, οἱ συνδεόμενοι μετὰ τῶν μακρῶς διαρκείας ζωῆς ἐπενδύσεων μειοῦνται ἢ καὶ ἀποφεύγονται διὰ τῆς ταχείας ἀνασυστάσεως τοῦ ἐπενδυομένου κεφαλαίου,

34. Πρβλ. E. Gannagé, *op. cit.*, σελ. 127.

35. Πρβλ. Stratis G. Andréadis, *Le mouvement international des capitaux et le financement du développement économique en Grèce*, R.S.F., 1963, σελ. 356.

36. B. Lassudrie - Duchêne et O. Richet, *op. cit.*, σελ. 244.

ἐνθαρρυνομένης οὕτω τῆς διενεργείας τῶν ἐν λόγῳ ἐπενδύσεων, ἔστω καὶ ἐὰν εἶναι μικρᾶς ἀποδόσεως.

Τουναντίον, ἐὰν ἡ ἐπιθυμητὴ ὑπὸ τοῦ ἐπιχειρηματίου περίοδος ἀποσβέσεως τῶν τυχόν διενεργουμένων ἐπενδύσεων ὑπολείπηται κατὰ πολὺ τῆς ὑπὸ τῆς φορολογικῆς νομοθεσίας προβλεπομένης περιόδου ἀποσβέσεώς των, οἱ ἐκ τῶν ἐπενδύσεων ἀπορρέοντες κίνδυνοι θὰ ἐμφανίζωνται ἠὺξημένοι, ἀποθαρρυνομένης οὕτω τῆς ἰδιωτικῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος.

Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὸ ὑπερβαῖνον τὴν ἐτησίαν φορολογικὴν ἀπόσβειν ποσὸν τῆς ὑποκειμενικῆς ἀποσβέσεως θὰ μειοῦται ἐκάστοτε κατὰ τὸ ποσὸν τοῦ ἀναλογοῦντος φόρου εἰσοδήματος, μὲ ἀποτέλεσμα ἢ προγραμματισμένη ὑπὸ τοῦ ἐπιχειρηματίου ὀλικὴ ἢ κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος ἀνασύστασις τοῦ ἐπενδυομένου κεφαλαίου ἐντὸς ὠρισμένης προθεσμίας ἀπὸ τῆς διενεργείας τῆς ἐπενδύσεως, ὅπως μετατίθεται εἰς μεταγενέστερον χρόνον.

Τῷ ὄντι, ἐὰν, παραδείγματος χάριν, ὁ ἐπιχειρηματίας προγραμματίσῃ τὴν ἀνασύστασιν τοῦ ἐπενδυομένου κεφαλαίου 1.000.000 δραχμῶν ἐντὸς προθεσμίας πέντε (5) ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἐπενδύσεως τούτου, ἦτοι διὰ συστάσεως ἐτησίως ἀποθεματικῆς ἀποσβέσεως 200.000 δραχμῶν, ἀντὶ τῆς ὑπὸ τῆς φορολογικῆς ἀποθεματικῆς ἀποσβέσεως 200.000 δραχμῶν, ἀντὶ τῆς ὑπὸ τῆς φορολογικῆς ἀποθεματικῆς ἀποσβέσεως 200.000 δραχμῶν, ἢ ἀνασύστασις τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ ἐτησίως ἀποσβέσεως 50.000 δραχμῶν, ἢ ἀνασύστασις τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ ἐν περιπτώσει ἐφαρμογῆς φορολογικοῦ συντελεστοῦ ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος 50% ἐν ἀποσβέσει 5 ἐτῶν, ἀλλὰ εἰς τοιαύτην 8 ἐτῶν. Τοῦτο δέ, θὰ λάβῃ χώραν οὐχὶ εἰς διάρκειαν 5 ἐτῶν, ἀλλὰ εἰς τοιαύτην 8 ἐτῶν. Τοῦτο δέ, διότι ἡ ὑποκειμενικὴ ἐτήσια ἀπόσβεισις τῶν 200.000 δραχμῶν θὰ μειωθῇ, ἐξ αἰτίας τῆς φορολογίας τοῦ ὑπερβαίνοντος τὴν φορολογικὴν ἀπόσβειν ποσοῦ τῶν δραχμῶν 150.000 (200.000 — 50.000), εἰς δραχμὰς 125.000 (200.000 — 150.000 × 50%).

III

A. Ἀντικειμενικοὶ παράγοντες, ἐξ ὧν ἐξαρτᾶται ἡ ἀποτελεσματικότης τῆς ἐπιταχυνομένης φορολογικῆς ἀποσβέσεως.

Ἡ ἔντασις ὅμως τῆς προσελκυστικῆς δυνάμεως τῆς ἐπιταχυνομένης φορολογικῆς ἀποσβέσεως ἐπὶ τῶν ἰδιωτικῶν παραγωγικῶν ἐπενδύσεων ἐξαρτᾶται ἐξ ὠρισμένων ἀντικειμενικῶν παραγόντων.

Τοιοῦτοι παράγοντες εἶναι, ἰδίᾳ, τὸ ὕψος τοῦ φορολογικοῦ συντελεστοῦ ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος, ὡς καὶ ἡ ὑπαρξίς ἐπαρκοῦς φορολογητέου εἰσοδήματος κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς περιόδου ἐπενδύσεως, προκειμένου νὰ καταστή ἐφικτὴ ἡ ἀπορρόφησις τῶν ἠὺξημένων κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα ἀποσβέσεων.

α. Τὸ ὕψος τοῦ φορολογικοῦ συντελεστοῦ.

Σημαντικὸς ἀντικειμενικὸς παράγων, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξαρτᾶται ἡ ἀποτελε-

σματικότητας της επιταχυνομένης φορολογικής αποσβέσεως, είναι προφανώς το ύψος του φορολογικού συντελεστού επί του καθαρού εισοδήματος.

Κατά γενικόν κανόνα, όσον βαρύτερα είναι ή φορολογία επί του εισοδήματος, τόσον μεγαλύτερα θά είναι ή άφέλεια της επενδύσεως επιχειρήσεως από την επιταχυνομένην άπόσβεσιν (37). Καί τοῦτο, διότι τό μετατιθέμενον ποσόν φόρου πρὸς πληρωμήν από τῶν πρώτων ἐτῶν εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς κανονικῆς ἀποσβεστικῆς περιόδου τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ θά εἶναι μεγαλύτερον καί, συνεπῶς, ή μὲν παροῦσα ἀξία τοῦ ἐξ αἰτίας τῆς επιταχυνομένης ἀποσβέσεως ἐξοικονομουμένου φόρου θά εἶναι μεγαλύτερα, ή δὲ ταμιακὴ ρευστότης τῆς επιχειρήσεως θά εἶναι ἐπίσης ἠϋξημένη.

Πρὸς τούτοις, ἐάν ὁ φορολογικὸς συντελεστὴς ἐπὶ τοῦ καθαροῦ εισοδήματος κατὰ τὰ πρώτα ἔτη τῆς περιόδου επενδύσεως εἶναι ὑψηλός, προβλέπεται δὲ νὰ μειωθῇ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη αὐτῆς, ή προσελκυστικὴ δύναμις τῆς επιταχυνομένης ἀποσβέσεως ἐπὶ τῆς επενδυτικῆς δραστηριότητος καθίσταται μεγαλύτερα (38). Τοῦτο δὲ, διότι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὁ ἐξοικονομούμενος ὑπὸ τῆς επιχειρήσεως φόρος ἐν τῷ συνόλῳ του θά εἶναι μεγαλύτερος ἐκεῖνου, ὁ ὁποῖος θά ἐξοικονομεῖτο ἐάν ἐφηρμόζετο ή μέθοδος τῆς κανονικῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως.

Πράγματι, ἐάν ὑποθεθῇ ὅτι ή κανονικὴ διάρκεια χρησιμοποίησεως κεφαλαιουχικοῦ τινὸς ἀγαθοῦ ἀξίας 1.000.000 δραχμῶν εἶναι 10 ἐτῶν, ὁ φορολογικὸς συντελεστὴς ἐπὶ τοῦ καθαροῦ εισοδήματος κατὰ τὰ πρώτα 5 ἔτη 50%, κατὰ δὲ τὰ τελευταῖα 5 ἔτη προβλέπεται νὰ μειωθῇ εἰς 30% καί ή περίοδος ἀποσβέσεως τοῦ ἐν λόγῳ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ προβλέπεται ὑπὸ τοῦ φορολογικοῦ νόμου συντεταγμένη εἰς 5 ἔτη, τότε τό συνολικόν ποσόν τοῦ ἐξοικονομουμένου φόρου θά εἶναι 500.000 δραχμῶν (200.000 ἐτησίᾳ ἀπόσβεσις $\times$ 50% φορολογικὸς συντελεστὴς $\times$ 5 ἔτη).

Ἐάν, ὅμως, ή ἀπόσβεσις τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ κατενέμετο ἰσοπῶς καθ' ὅλην τὴν περίοδον χρησιμοποίησεώς του, ἦτοι τῶν 10 ἐτῶν, τό συνολικόν ποσόν τοῦ ἐξοικονομουμένου φόρου θά ἦτο 400.000 δραχμῶν (500.000 ἀποθεματικὸν ἀποσβέσεως τῶν πρώτων 5 ἐτῶν $\times$ 50% συντελεστὴς φόρου + 500.000 ἀποθεματικὸν ἀποσβέσεως τῶν λοιπῶν 5 ἐτῶν $\times$ 30% συντελεστὴς φόρου).

Τουναντίον, ἐάν ὁ φορολογικὸς συντελεστὴς ἐπὶ τοῦ καθαροῦ εισοδήματος προβλέπηται νὰ αὐξηθῇ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ, ή προσελκυστικὴ δύναμις τῆς επιταχυνομένης ἀποσβέσεως ἐπὶ τῆς επενδυτικῆς δραστηριότητος ἐμφανίζεται μειωμένη. Καί τοῦτο, διότι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὁ ἐξοικονομούμενος ὑπὸ τῆς επιχειρήσεως φόρος ἐν

37. N.F. Keiser, *op. cit.*, σελ. 260.

38. R. Goode, *op. cit.*, σελ. 202. N.F. Keiser, *op. cit.*, σελ. 260.

τῷ συνόλῳ του θὰ εἶναι προφανῶς μικρότερος ἐκείνου, ὁ ὅποιος θὰ ἐξοικονομεῖτο ἐὰν ἐφηρμόζετο ἡ μέθοδος τῆς κανονικῆς σταθεροῦς ἀποσβέσεως.

β. Ἡ ὑπαρξίς ἐπαρκοῦς φορολογητέου εἰσοδήματος.

Ἐτερος οὐσιώδης ἀντικειμενικὸς παράγων, ὅστις προσδιορίζει τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς ἐπιταχυνομένης φορολογικῆς ἀποσβέσεως ὡς πρὸς τὴν ἐνθάρρυνσιν διενεργείας ἰδιωτικῶν παραγωγικῶν ἐπενδύσεων, εἶναι ἡ ὑπαρξίς ἐπαρκοῦς φορολογητέου εἰσοδήματος⁽³⁹⁾. Ἡτοι, ἡ ἐπενδύουσα ἐπιχείρησις δέον ὅπως ἀναμένῃ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς διενεργείας τῆς ἐπενδύσεως φορολογητέον εἰσόδημα ἐπιτρέπον τὴν πλήρη κάλυψιν τῶν κατὰ τὰ ἔτη αὐτὰ ἠϋξημένων ἐκπτώσεων ἀποσβέσεως.

Εἰς περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ φορολογητέα κέρδη τῆς ἐπιχειρήσεως κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς περιόδου ἐπενδύσεως προβλέπεται ὅπως μὴ ἐπαρκοῦν εἰς τὴν κάλυψιν τῶν ἠϋξημένων ἐκπτώσεων ἀποσβέσεως, ἡ προσελκυστικὴ δύναμις τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως ἐπὶ τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος θὰ ἐμφανίζηται μειωμένη. Τοῦτο δέ, διότι ὁ ἐξοικονομούμενος ὑπὸ τῆς ἐπιχειρήσεως φόρος θὰ εἶναι μειωμένος καὶ δὴ κατὰ τὸ ἀναλογοῦν ποσὸν φόρου εἰς τὸ μὴ καλυπτόμενον ὑπὸ τῶν κερδῶν τῆς ἐπιχειρήσεως ποσὸν ἀποσβέσεως.

Πλὴν ὅμως, καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὰ ἐκ τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως ἀπορρέοντα οἰκονομικὰ πλεονεκτήματα ὡς πρὸς τὴν ἐνθάρρυνσιν τῶν ἰδιωτικῶν παραγωγικῶν ἐπενδύσεων εἶναι δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθοῦν, ἐφ' ὅσον προβλέπεται ὁ συμψηφισμὸς τῆς ζημίας πρὸς εἰσοδήματα ἐξ ἐτέρων πηγῶν, ὡς καὶ ἡ μεταφορὰ αὐτῆς εἰς τὰ προηγούμενα ἢ τὰ ἐπόμενα ἔτη. Ἐπίσης, ἡ κατὰ τὴν ὡς ἄνω περίπτωσιν μείωσις τῆς προσελκυστικῆς δυνάμεως τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως ἐπὶ τῶν ἰδιωτικῶν παραγωγικῶν ἐπενδύσεων δύναται ν' ἀποφευχθῇ, ἐὰν ἐπιτραπῇ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἑλευθέρας φορολογικῆς ἀποσβέσεως, καθ' ἣν ἡ ἐπενδύουσα ἐπιχείρησις ἀφίεται ἑλευθέρα νὰ ἐκλέξῃ τὴν εἰς τὰ συμφέροντά της ἀρμόζουσαν διάρθρωσιν τῶν ἀποσβέσεων.

B. Ἡ πλεονεκτικὴ θέσις τῆς φορολογικῆς πολιτικῆς τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως, ἐναντι ἐτέρων μέτρων ἐφαρμοζομένων ἐπίσης πρὸς ἐνθάρρυνσιν τῆς ἰδιωτικῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος.

Ἡ φορολογικὴ πολιτικὴ τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως παρουσιάζει ὁμοίωτα πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς μειώσεως τοῦ ἐπιτοκίου, πρὸς τὴν τοιαύτην τῆς

39. R. Goode, *op. cit.*, σελ. 202· N. F. Keiser, *op. cit.*, σελ. 260.

μειώσεως του φορολογικού συντελεστού επί του εισοδήματος, ως και προς την φορολογικήν πολιτικήν των εκπτώσεων επενδύσεων. Πλήν όμως, ή πρώτη συγκρινομένη προς τας λοιπάς μεθόδους εμφανίζεται, εξ άπόψεως του επιδιωκομένου σκοπού, πλεονεκτικωτέρα.

α. *Έναντι τής πολιτικής τής μειώσεως του έπιτοκίου.*

‘Η πολιτική τής επιταχυνομένης φορολογικής άποσβέσεως δύναται να συγκριθῆ προς εκείνην τής μειώσεως του έπιτοκίου, όσον άφορᾷ εις την ύπό των μέτρων τούτων επιδιωκομένην ένθάρρυνσιν των ιδιωτικών επενδύσεων.

Τῷ έντι, διά τής μειώσεως του έπιτοκίου θά επέλθῃ προφανῶς αύξησις τής παρούσης άξίας : των εκ τής επενδύσεως άναμενομένων καθαρῶν προσόδων, των άποθεματικών άποσβέσεως ταύτης και του εκ των άποσβέσεων τούτων έξοικονομουμένου φόρου (40). ‘Η αύξησις δὲ τής παρούσης άξίας των εκ του επενδυομένου κεφαλαίου άναμενομένων προσόδων θά εἶναι τόσον μεγαλυτέρα, όσον μακροτέρα θά εἶναι ή διάρκεια χρησιμοποίησεως του κεφαλαιουχικού άγαθοῦ (41). Ούτως, ή συνεπεία τής μειώσεως του έπιτοκίου αύξησις τής παρούσης άξίας των εκ τής επενδύσεως άναμενομένων άποτελεσμάτων θά συντελέσῃ εις την αύξησιν των περιπτώσεων καθ’ ός ή παροῦσα άξία θά υπερβαίνη τὸ κόστος του κεφαλαιουχικού άγαθοῦ και συνεπῶς θά εὐνοήσῃ την ανάπτυξιν τής ιδιωτικής επενδυτικῆς δραστηριότητος (42).

Πλήν όμως, ή πολιτική τής επιταχυνομένης φορολογικής άποσβέσεως παρουσιάζει ώρισμένα πλεονεκτήματα, έναντι εκείνης τής μειώσεως του έπιτοκίου.

Κατ’ άρχήν, αἱ ώφέλειαι εκ τής επιταχυνομένης άποσβέσεως περιορίζονται εις εκείνους οι όποιοι αποκτοῦν νέα άγαθά υποκείμενα εις άπόσβεσιν, ένῶ ή γενική μείωσις του έπιτοκίου δυνατόν να ένθαρρύνῃ και έτέρας μορφᾶς επενδύσεων (εις άκίνητα, χρεώγραφα κ.λπ.), των όποιων ή κυβερνητική πολιτική δυνατόν όπως μή επιθυμῆ την προαγωγήν.

‘Ετερον πλεονέκτημα τής επιταχυνομένης άποσβέσεως εἶναι ότι αύξάνει την παροῦσαν άξίαν των εκ των παραγωγικῶν επενδύσεων άναμενομένων προσόδων, άνευ όμως μειώσεως τής προς τους άποταμιεύοντας και δανειοδοτούντας άνταμοιβῆς (43), ως άντιθέτως συμβαίνει έν περιπτώσει μειώσεως του έπιτοκίου.

40. Πρβλ. E. C. Brown, *Tax incentives for investment*, «American Economic Review», 1962, σελ. 337.

41. E. C. Brown, *op. cit.*, σελ. 337.

42. Πρβλ. Ν. Γ. Μαρματάκη, *Θεωρία και Πολιτική των Κινήσεων Οικονομικής Αναπτύξεως*, Αθήναι, 1969, σελ. 102.

43. R. Goode, *op. cit.*, σελ. 211.

Ἐπὶ πλέον, ἡ ἐπιταχυνομένη ἀπόσβεσις ἔχει τὸ οὐσιῶδες πλεονέκτημα ὅτι διὰ τῆς ταχείας ἀνασυστάσεως τοῦ ἐπενδυομένου κεφαλαίου καὶ τῆς μεταθέσεως φορολογικοῦ βάρους εἰς μεταγενέστερον χρόνον ἐπιτρέπει τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ταμιακῆς ρευστότητος τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ, ἐν συνεχείᾳ, τὴν δι' αὐτοχρηματοδοτήσεως ἀνάπτυξιν τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητός των. Τοῦτο δὲ ἔχει ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα διὰ τὰς μικρὰς ἐπιχειρήσεις, αἵτινες συνήθως συναντοῦν δυσκολίας ὅπως προμηθευθοῦν κεφάλαια ἐκ τῆς κεφαλαιαγορᾶς, διὰ τὰς ἀναπτυσσομένης ἐπιχειρήσεις, ὡς καὶ διὰ τὰς ἀνεπαρκῶς ἀνεπτυγμένας χώρας, ἐνθα, λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ κεφαλαιαγορὰ εἶναι ἀνύπαρκτος ἢ λειτουργεῖ ἐλλιπῶς καὶ οἱ κίνδυνοι ἠϋξημένοι, τὸ ἐπιτόκιον τῶν μακροπροθέσμων δανείων πρὸς δημιουργίαν παγίου κεφαλαίου εἶναι ὑψηλόν.

β. "Ἐναντι τῆς πολιτικῆς τῆς μειώσεως τοῦ φορολογικοῦ συντελεστοῦ ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος.

Ἐπίσης, ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἐπιταχυνομένης φορολογικῆς ἀποσβέσεως παρουσιάζει ὁμοιότητα πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς μειώσεως τοῦ φορολογικοῦ συντελεστοῦ ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος.

Τῶ ὄντι, ἡ αὔξησις τῆς παρουσίας ἀξίας τῶν ἐκ τῶν ἐπενδύσεων ἀναμενομένων προσόδων ἐπέρχεται ὡσάυτως καὶ διὰ τῆς μειώσεως τοῦ φορολογικοῦ συντελεστοῦ ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος. Τοῦτο δὲ διότι, δεδομένου ὅτι ὁ ὑπολογισμὸς τῆς παρουσίας ἀξίας λαμβάνει χώραν διὰ προεξοφλήσεως τῶν ἐκ τῶν ἐπενδύσεων ἀναμενομένων διαδοχικῶν προσόδων, μειουμένων κατὰ τὸ ποσὸν τοῦ ἐπ' αὐτῶν ὀφειλομένου φόρου, ἡ μείωσις τοῦ φορολογικοῦ συντελεστοῦ θὰ ἔχη ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μείωσιν τοῦ ὀφειλομένου φόρου καὶ συνεπῶς τὴν αὔξησιν τῶν προεξοφλουμένων καθαρῶν προσόδων (44).

Σημειωτέον, ὅμως, ὅτι ἡ ἐπιταχυνομένη φορολογικὴ ἀπόσβεσις, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς πολιτικῆς τῆς μειώσεως τοῦ φορολογικοῦ συντελεστοῦ ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος, παρουσιάζει ὀρισμένα πλεονεκτήματα :

Κατ' ἀρχήν, αἱ οικονομικαὶ ὀφέλειαι ἐκ τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως ἔχουν ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ μέγεθος τῶν νέων ἐπενδύσεων, ἐνῶ ἐκεῖναι ἐκ τῆς γενικῆς μειώσεως τοῦ φορολογικοῦ συντελεστοῦ ἔχουν ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ ὕψος τοῦ καθαρῶ εἰσοδήματος. ἤτοι, εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσην εὐνοοῦνται αἱ ἐπιτυγχάνουσαι ὑψηλὰ κέρδη ἐπιχειρήσεις, ἀνεξαρτήτως τῆς σχέσεως τῶν ἐσόδων των πρὸς τὸ ὕψος τοῦ ἀποσβεστοῦ κεφαλαιολογικοῦ ἐξοπλισμοῦ (45).

44. Πρβλ. E. C. Brown, *op. cit.*, σελ. 338· N. F. Keiser, *op. cit.*, σελ. 258.

45. A. Prest, *op. cit.*, σελ. 131.

Ούτως, ἡ ἐπιταχυνομένη ἀπόσβεσις ἐνθαρρύνει τὰς μεθόδους παραγωγῆς, αἵτινες ἀπαιτοῦν ὑψηλὴν συμμετοχὴν παγίου κεφαλαίου.

Πράγματι, ἡ ἐπιταχυνομένη ἀπόσβεσις ἐμφανίζεται πλεονεκτική, ἰδίᾳ, εἰς τὰς ταχέως ἀναπτυσσομένας ἐπιχειρήσεις, ἥτοι εἰς τὰς διενεργούσας συν-εχῶς συμπληρωματικὰς ἐπενδύσεις. Τοῦτο δέ, διότι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν καθίσταται ἐφικτὴ ἡ μετατροπὴ τῆς ἐκ τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέ-σεως προκυπτούσης, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀρχικῆς ἐπενδύσεως, προσω-ρινῆς φορολογικῆς ἀπαλλαγῆς εἰς ὀριστικὴν τοιαύτην.

Ἐναντιθέτως, ἡ ἐπιταχυνομένη ἀπόσβεσις παρουσιάζει μικροτέραν σημα-σίαν διὰ τὰς στατικὰς ἐπιχειρήσεις, ἔνθα ὁ προσωρινῶς ἐξοικονομούμενος ὑπ' αὐτῶν φόρος κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐπενδύσεως θὰ καταβληθῆ κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη τῆς χρησιμοποίησεώς της, λόγω τοῦ βραδέος ρυθμοῦ ἐπα-νεπενδύσεως. Αἱ ἐπιχειρήσεις ὁμῶς αὗται ὠφελοῦνται ἐκ τῆς γενικῆς μειώ-σεως τοῦ φορολογικοῦ συντελεστοῦ ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος, καίτοι δὲν προ-βαίνουν εἰς συμπληρωματικὰς ἐπενδύσεις ἢ δὲν ἐπιταχύνουν τὸν ρυθμὸν ἐπα-νεπενδύσεως.

Πρὸς τούτοις, ἡ ἐπιταχυνομένη ἀπόσβεσις ἐμφανίζεται περισσότερο πλεονεκτικὴ διὰ τὰς μικρὰς ἀποδόσεως ἐπενδύσεις. Τοῦτο δέ, διότι αἱ πρόσ-θετοι ἐκπτώσεις ἀποσβέσεως ἀντιπροσωπεύουν μεγαλύτεραν ἀναλογίαν ἐπὶ τῶν προσόδων ἐξ ἐπενδύσεων μικρᾶς ἀποδόσεως ἢ ἐπ' ἐκείνων ἐξ ἐπενδύ-σεων ὑψηλῆς ἀποδόσεως (46). Ἐν ἄλλοις λόγοις, ἡ ἐπιταχυνομένη ἀπόσβεσις ἔχει ἐν προκειμένῳ τὸ πλεονέκτημα ὅτι ἀσκεῖ ἐπὶ τῶν μικρᾶς ἀποδόσεως ἐπενδύσεων τὴν αὐτὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν θὰ ἤσκει μία σημαντικὴ μεί-ωσις τοῦ φορολογικοῦ συντελεστοῦ, ἐπὶ δὲ τῶν ὑψηλῆς ἀποδόσεως ἐπεν-δύσεων μία μικρὰ μείωσις τούτου (47).

Οὕτω, διὰ τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως ἐνθαρρύνονται περισσότερο αἱ μικρὰς ἀποδόσεως ἐπενδύσεις, με ἀποτέλεσμα τὴν εὐρεῖαν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος, ἐνῶ αἱ ὑψηλῆς ἀποδόσεως ἐπενδύσεις, αἵτινες προφανῶς εἶναι περιορισμένης ἐκτάσεως, δύνανται νὰ λάβουν χώραν καὶ ἄνευ παροχῆς φορολογικῆς εὐνοίας.

Ἐπὶ πλέον, ἡ πολιτικὴ τῆς ἐπιταχυνομένης φορολογικῆς ἀποσβέσεως ἐμφανίζεται περισσότερο πλεονεκτικὴ, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν δι' αὐτοχρημα-τοδοτήσεως ἀνάπτυξιν τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος τῶν ἐπιχειρήσεων.

Βεβαίως, τόσον διὰ τῆς ἐπιταχυνομένης φορολογικῆς ἀποσβέσεως, ὅσον καὶ διὰ τῆς μειώσεως τοῦ συντελεστοῦ τοῦ φόρου εἰσοδήματος ἐπιτυγχά-νεται ἠδύξημένη ταμιακὴ ρευστότης εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις.

Πλὴν ὁμῶς, ἡ ἐκ τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως προκύπτουσα αὐξη-

46. R. Goode, *op. cit.*, σελ. 206.

47. R. Goode, *op. cit.*, σελ. 206.

σις τῶν μετρητῶν τῶν ἐπιχειρήσεων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ διατεθῇ ὑπὸ τούτων πρὸς ἐπανεπένδυσιν, προκειμένου νὰ διατηρήσουν ἢ καὶ νὰ ἐπαυξήσουν τὰς ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ φορολογικοῦ μέτρου οἰκονομικὰς ὠφελείας.

Ἄντιθέτως, ἢ ἐκ τῆς μειώσεως τοῦ φορολογικοῦ συντελεστοῦ ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος τῶν ἐπιχειρήσεων προκύπτουσα αὐξήσις τῶν διαθέσιμων ὑπὸ τούτων μετρητῶν, ἦτις, ὡς γνωστόν, δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ὕψους τῶν ἀναποσβέστων περιουσιακῶν στοιχείων, ἀλλὰ ἐξ ἐκείνου τῶν καθαρῶν κερδῶν, πιθανώτερον εἶναι ὅτι θὰ διανεμηθῇ εἰς τοὺς μετόχους⁽⁴⁸⁾.

Συνεπῶς, ὁ σχηματισμὸς νέου πραγματικοῦ κεφαλαίου δι' αὐτοχρηματοδότησεως ἐξασφαλίζεται καλύτερον διὰ τῆς πολιτικῆς τῆς ἐπιταχυομένης φορολογικῆς ἀποσβέσεως ἢ διὰ τῆς πολιτικῆς τῆς μειώσεως τοῦ φορολογικοῦ συντελεστοῦ ἐπὶ τοῦ καθαρῶ εἰσοδήματος τῶν ἐπιχειρήσεων. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, τῆς ἐκ τοῦ μέτρου τούτου αὐξήσεως τῶν διαθέσιμων ὑπὸ τῶν ἐπιχειρήσεων μετρητῶν διανεμηθείσης εἰς τοὺς μετόχους, ὁ σχηματισμὸς νέου κεφαλαίου ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐνδεχομένης συστάσεως ἐκουσίας ἀποταμιεύσεως ἐκ τῶν περιελθόντων εἰς αὐτοὺς κερδῶν.

γ. Ἐναντι τῆς φορολογικῆς πολιτικῆς τῶν ἐκπτώσεων ἐπενδύσεων.

Ἐν τέλει, δέον ὅπως σημειωθῇ ὅτι προτιμωτέρα τῆς πολιτικῆς τῆς μειώσεως τοῦ φορολογικοῦ συντελεστοῦ ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος εἶναι ἡ φορολογικῆ πολιτικῆ τῶν ἐκπτώσεων ἐπενδύσεων (investment allowances), ἦτις κατέχει τὴν πρώτην θέσιν μεταξύ τῶν διαζευτικῶς ἐφαρμοζομένων ὑπὸ τῆς φορολογικῆς πολιτικῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως μεθόδων ἐνθαρρύνσεως τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος, ἐν περιπτώσει μὴ ἐφαρμογῆς εἰδικῆς μορφῆς ἐπιταχυομένης ἀποσβέσεως.

Τῶ ὄντι, διὰ τῆς πολιτικῆς τῶν ἐκπτώσεων ἐπενδύσεων, συμφώνως τῇ ὁποίᾳ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς περιόδου τῆς ἐπενδύσεως παρέχεται εἰς τὴν ἐπιχείρησιν ἡ δυνατότης μειώσεως τῶν φορολογητέων κερδῶν καθ' ὠρίτην ἀνεξαρτήτως ἐὰν πρόκειται περὶ ἐπιχειρήσεων ἐντάσεως κεφαλαίου ἢ περὶ τοιούτων ἐντάσεως ἐργασίας, ὡς καὶ περὶ νέων ἢ παλαιῶν ἐπενδύσεων.

Τουναντίον, τὸ ὕψος τῶν ἐκ τῆς μειώσεως τοῦ φορολογικοῦ συντελεστοῦ ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος ὠφελειῶν ἔχει ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ ὕψος τῶν κερδῶν, ἀνεξαρτήτως ἐὰν πρόκειται περὶ ἐπιχειρήσεων ἐντάσεως κεφαλαίου ἢ περὶ τοιούτων ἐντάσεως ἐργασίας, ὡς καὶ περὶ νέων ἢ παλαιῶν ἐπενδύσεων.

Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, λοιπόν, ἡ πολιτικῆ τῆς ἐπιταχυομένης φορο-

48. Πρβλ. N. F. Keiser. *op. cit.*, σελ. 262.

λογικῆς ἀποσβέσεως παρουσιάζει ὁμοιότητα πρὸς τὴν φορολογικὴν πολιτικὴν τῶν ἐκπτώσεων ἐπενδύσεων καὶ συνεπῶς, ὅπως ἢ πρώτη, οὕτω καὶ ἢ δευτέρα ἐνθαρρύνει περισσότερο τὴν ἐπενδυτικὴν δραστηριότητα ἢ ἡ πολιτικὴ τῆς μειώσεως τοῦ φορολογικοῦ συντελεστοῦ.

Πλὴν ὅμως, ἡ πολιτικὴ τῆς ἐπιταχυνομένης φορολογικῆς ἀποσβέσεως, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν φορολογικὴν πολιτικὴν τῶν ἐκπτώσεων ἐπενδύσεων, παρουσιάζει ὠρισμένα πλεονεκτήματα.

Κατ' ἀρχήν, ὅλαι αἱ μορφαὶ τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως ἔχουν ὡς σκοπὸν τὴν μετάθεσιν φορολογικοῦ βάρους ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς περιόδου ἐπενδύσεως εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη αὐτῆς. Ἡ δὲ ἀναβολὴ αὕτη τῆς πληρωμῆς φόρου ἀποτελεῖ μορφήν ἀτόκου δανεισμοῦ τοῦ Κράτους πρὸς τὰς ἐπιχειρήσεις, τῆς ἀπωλείας ἐσόδων τοῦ Δημοσίου κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ περιοριζομένης εἰς τὸ ποσὸν τῶν τόκων (49).

Ἀντιθέτως, διὰ τῶν ἐκπτώσεων ἐπενδύσεων (investment allowances) δὲν ἐπέρχεται ἀναβολὴ πληρωμῆς ὀφειλομένου φόρου, ἀλλὰ ὀριστικὴ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τοῦ φόρου τοῦ ἀναλογουῦντος εἰς τὸ ἐκπιπτόμενον ἐκ τῶν καθαρῶν κερδῶν ποσοστὸν τῆς ἀξίας κτήσεως τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ, τῆς ἀπωλείας ἐσόδων τοῦ Δημοσίου ἀνερχομένης οὕτως, ἐν προκειμένῳ, εἰς τὸ ὕψος τοῦ φόρου τούτου.

Βεβαίως, ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῶν ἐπιχειρήσεων, αἱ ἐκπτώσεις ἐπενδύσεων ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐπιταχυνομένην ἀπόσβεσιν καὶ δὴ τὴν εἰδικὴν μορφήν αὐτῆς, τὴν τῆς ἀρχικῆς ἀποσβέσεως (initial allowance), μεθ' ἧς ἐκ πρώτης ὄψεως παρουσιάζουν μεγαλύτεραν ὁμοιότητα, εἶναι προτιμότεραι, ἐὰν καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις προβλέπεται ἡ ἐκπτώσις ἐκ τῶν καθαρῶν κερδῶν τοῦ αὐτοῦ ποσοστοῦ τῆς τιμῆς κτήσεως τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ τοῦτο διότι, εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν πρόκειται περὶ ὀριστικῆς φορολογικῆς ἀπαλλαγῆς, ἐνῶ εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν περὶ προσωρινῆς τούτης.

Τῷ λόγῳ τούτῳ, ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ Δημοσίου, ἐνδείκνυται, ὡς αἰεὶ ἐπιτρέπεται εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις νὰ ἐπιλέξουν μεταξὺ ἀρχικῆς ἀποσβέσεως καὶ ἐκπτώσεων ἐπενδύσεων, ὅπως τὸ προβλεπόμενον πρὸς ἐκπτώσιν ποσοστὸν τῆς ἀξίας τῆς ἐπενδύσεως ὑπολείπεται εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἐκείνου τῆς πρώτης.

49. Πρβλ. Κλαυδίου Μπανταλούκα, *Φορολογικὰ Κίνητρα Οἰκονομικῆς Ἀναπτύξεως*, Ἐκδόσις Γραφείου Οἰκονομικῶν Ἐρευνῶν Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς Πειραιῶς, 1961, σελ. 41· Κέντρον Προγραμματισμοῦ καὶ Οἰκονομικῶν Ἐρευνῶν, *Ἡ Ἀποτελεσματικότης τῶν Φορολογικῶν Κινήτρων ἐν Ἑλλάδι καὶ Προτάσεις διὰ τὴν Μεταρρύθμισιν αὐτῶν*, Ἀθῆναι, 1967, σελ. 39.

Ἐτερον πλεονέκτημα τῆς ἀρχικῆς ἀποσβέσεως, εἰδικῆς μορφῆς ἐπιταχυομένης ἀποσβέσεως, ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐκπτώσεις ἐπενδύσεων, εἶναι ὅτι ἐνῶ εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν εὐνοοῦνται περισσότερο αἱ ἐπενδύσεις εἰς κεφαλαιουχικά ἀγαθὰ μέσης ἢ μακρᾶς διαρκείας ζωῆς, εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν ἐκπτώσεων ἐπενδύσεων εὐνοοῦνται περισσότερο αἱ ἐπενδύσεις εἰς κεφαλαιουχικά ἀγαθὰ βραχείας διαρκείας ζωῆς⁽⁵⁰⁾.

Τῶ ὄντι, ἐπὶ ἀρχικῆς ἀποσβέσεως, καθ' ἣν ἐκπίπτεται κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐπενδύσεως ἐκ τῶν καθαρῶν κερδῶν συμπληρωματικῆ ἀπόσβεσις, πέραν τῆς κανονικῆς τοιαύτης, ὑπολογιζομένη ἐπὶ τῇ βάσει ποσοστοῦ τῆς τιμῆς κτήσεως τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ ἀνεξαρτήτως τῆς διαρκείας ζωῆς τούτου, ἢ μετὰθεσις τοῦ φορολογικοῦ βάρους ἐμφανίζεται σημαντικωτέρα εἰς τὰς μέσης καὶ μακρᾶς διαρκείας ζωῆς ἐπενδύσεις ἢ εἰς τὰς βραχείας διαρκείας ζωῆς τοιαύτας⁽⁵¹⁾. Καὶ τοῦτο, προφανῶς, διότι ἡ διαφορὰ τῶν παρούσων ἀξιών τοῦ ἐξοικονομουμένου ὑπὸ τῆς ἐπιχειρήσεως φόρου εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν μέσης ἢ μακρᾶς διαρκείας ζωῆς ἐπενδύσεων εἶναι μεγαλύτερα ἐκείνης εἰς τὴν ἑτέραν περίπτωσιν, τῶν βραχείας διαρκείας ζωῆς ἐπενδύσεων⁽⁵²⁾.

Ἀντιθέτως, διὰ τῆς μεθόδου τῶν ἐκπτώσεων ἐπενδύσεων, καθ' ἣν ἐκπίπτεται ἐκ τῶν καθαρῶν κερδῶν τοῦ πρώτου ἔτους τῆς περιόδου ἐπενδύσεως ποσοστὸν τῆς τιμῆς κτήσεως τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ, ναὶ μὲν ἐπέρχεται αὐξησης τῆς παρουσίας ἀξίας τῶν ἐκ τῆς ἐπενδύσεως ἀναμενομένων ἀποτελεσμάτων, πλην ὅμως ἡ αὐξησης αὕτη εἶναι ἀνεξάρτητος τῆς διαρκείας τῆς φυσικῆς ζωῆς τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ⁽⁵³⁾. Ἐν ἄλλοις λόγοις, ἐν προκει-

50. Πρβλ. J. Black, *Investment allowances, initial allowances and cheap loans as means of encouraging investment*, «Review of Economic Studies», 1959 - 60, σελ. 46.

51. A. Prest, *op. cit.* σελ. 131.

52. Τόσον διὰ τῆς κανονικῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως, ὅσον καὶ διὰ τῆς ἐπιταχυομένης (κανονικῆς ἢ εἰδικῆς μορφῆς) ἀποσβέσεως, ὑποτιθεμένου τοῦ φορολογικοῦ συντελεστοῦ ἀμεταβλήτου καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ, ἐξοικονομεῖται τὸ αὐτὸ ποσὸν φόρου. Ἡ διαφορὰ μεταξύ τῶν δύο τούτων μεθόδων ἐγκρίεται εἰς τὸ ὅτι ὁ φόρος, ὁ ὅποιος θὰ ἐξοικονομεῖτο εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν δίδεται ἐπὶ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς περιόδου χρησιμοποίησεως τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ, ἐξοικονομεῖται εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη αὐτῆς. Ἡ μετὰθεσις δὲ αὕτη τοῦ χρονικοῦ σημείου, καθ' ἣν ἐξοικονομεῖται ὁ φόρος, ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐτῶν εἰς τὸ πρῶτον ἔτος, ἐπὶ ἀρχικῆς ἀποσβέσεως, ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν αὐξησην τῆς παρουσίας ἀξίας τοῦ ἐξοικονομουμένου φόρου ἢ αὐξησης αὕτη θὰ εἶναι τόσο μεγαλύτερα, ὅσον ἀπομεμακρυσμένον θὰ εἶναι τὸ χρονικὸν σημεῖον, καθ' ὃ δι' ἐφαρμογῆς τῆς κανονικῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως θὰ ἐξοικονομεῖτο ὁ ἐν λόγω φόρος, ἦτοι ὅσον μεγαλύτερας διαρκείας θὰ εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ.

53. J. Helliwell, *Public Policies and Private Investment*, «Oxford University Press», 1968, σελ. 115.

μένω, τὸ ὕψος τῆς παρεχομένης φορολογικῆς ἀπαλλαγῆς ἐξαρτᾶται εὐθέως ἐκ τοῦ ὕψους τῶν ἐπενδύσεων, ἀνεξαρτήτως ἐὰν αὐταὶ εἶναι βραχείας, μέσης ἢ μακρᾶς διαρκείας ζωῆς.

Συνεπῶς, διὰ τῆς μεθόδου τῶν ἐκπτώσεων ἐπενδύσεων δὲν εὐνοοῦνται αἱ μέσης ἢ μακρᾶς διαρκείας ζωῆς ἐπενδύσεις, ἔναντι τῶν βραχείας διαρκείας ζωῆς ἐπενδύσεων, τῶν τελευταίων μάλιστα ἐνθαρρυνόμενων περισσότερον ἐν σχέσει πρὸς τὰς πρώτας. Καὶ τοῦτο διότι, ἐφ' ὅσον παρέχεται ἡ αὐτὴ εἰς ὕψος φορολογικῆ ἀπαλλαγῆς, τόσον διὰ τὰς βραχείας διαρκείας ζωῆς ἐπενδύσεις, ὅσον καὶ διὰ τὰς μακρᾶς διαρκείας ζωῆς τοιαύτας, προφανῶς θὰ προτιμηθοῦν αἱ πρώται, δεδομένου ὅτι οἱ ἐκ τούτων κίνδυνοι καὶ ἀβεβαιότητες εἶναι, ἐὰν μὴ ἀνύπαρκτοι, τουλάχιστον κατὰ πολὺ μειωμένοι, ἐνῶ εἰς τὰς μακρᾶς διαρκείας ζωῆς ἐπενδύσεις εἶναι κατὰ πολὺ ηὔξημένοι.

Πρὸς τούτους, ἐὰν ἡ παραχώρησις τῶν ἐκπτώσεων ἐπενδύσεων προβλέπεται διὰ κεφαλαιουχικὰ ἀγαθὰ, ἅτινα ἤθελον κτηθῆ οὐχὶ καθ' ὠρισμένον ἔτος ἢ κατὰ τινα βραχεῖαν χρονικὴν περίοδον, ἀλλὰ ἐντὸς μακρᾶς χρονικῆς περιόδου, ἢ ἐν λόγῳ μέθοδος συντελεῖ εἰς τὴν περαιτέρω ἔντασιν τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος εἰς βραχείας διαρκείας ζωῆς κεφαλαιουχικὰ ἀγαθὰ. Τοῦτο δέ, διότι οὕτως αἱ ἐπιχειρήσεις θὰ δυναθοῦν νὰ ἐπωφεληθοῦν συχνότερον τῆς ἐν λόγῳ φορολογικῆς ἀπαλλαγῆς ἢ διὰ τῆς ἐπενδύσεως εἰς μακρᾶς διαρκείας ζωῆς κεφαλαιουχικὰ ἀγαθὰ⁵⁴).

Ἐν τέλει, σημειωτέον ὅτι ἡ φορολογικὴ πολιτικὴ τῶν ἐκπτώσεων ἐπενδύσεων δύναται ν' ἀποβῆ περισσότερον εὐνοϊκὴ διὰ τὰς μακροτέρας διαρκείας ζωῆς ἐπενδύσεις, ἐὰν πληρῶνται αἱ ἐξῆς προϋποθέσεις, ἧτοι :

—ἀφ' ἑνὸς μὲν, ἐφ' ὅσον τῆς ἐν λόγῳ φορολογικῆς εὐνοίας δὲν ἀπολαμβάνουν αἱ βραχείας διαρκείας ζωῆς ἐπενδύσεις,

—ἀφ' ἑτέρου δέ, ἐφ' ὅσον διὰ τὰς μέσης καὶ μακρᾶς διαρκείας ζωῆς ἐπενδύσεις ὁ συντελεστὴς τῆς παρεχομένης φορολογικῆς ἐκπτώσεως δὲν εἶναι σταθερός, ἀλλὰ αὐξάνει προοδευτικῶς διὰ τὰ μακροτέρας διαρκείας ζωῆς κεφαλαιουχικὰ ἀγαθὰ.

Οὕτως, εἰς τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς, ἔνθα ἡ πολιτικὴ τῶν ἐκπτώσεων ἐπενδύσεων ἐφηρμόσθη ὑπὸ τὴν παραλλαγὴν τῶν φορολογικῶν πιστώσεων (tax credits), ἡ ἐκπτώσις φόρου κατὰ ποσοστὸν 7% τοῦ κόστους τῶν ἐπενδύσεων προεβλέφθη διὰ τὰ ὀκταετοῦς τουλάχιστον διαρκείας ζωῆς κεφαλαιουχικὰ ἀγαθὰ. Διὰ δὲ τὰ τοιαῦτα διαρκείας ζωῆς 6 ἕως 8 ἐτῶν, ἡ ἐκπτώσις φόρου προεβλέφθη μειωμένη κατὰ τὸ 1/3 καὶ ὡς πρὸς τὰ κεφαλαιουχικὰ ἀγαθὰ διαρκείας ζωῆς 4 ἕως 6 ἐτῶν, κατὰ τὰ 2/3. Τέλος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ κεφαλαιουχικὰ ἀγαθὰ διαρκείας ζωῆς μικρο-

54. E. C. Brown, *op. cit.*, σελ. 337.

τέρας τῶν 4 ἐτῶν οὐδὲν παρεχωρήθη τοιαύτη φορολογικὴ εὐνοια⁽⁵⁵⁾.

* * *

Α. Οὕτως, ἡ ἐπιταχυνομένη φορολογικὴ ἀπόσβεσις τοῦ ἐπενδυομένου κεφαλαίου ἐνθαρρύνει τὴν ἰδιωτικὴν ἐπιχειρηματικὴν δραστηριότητα διὰ μακροχρόνιους ἐπενδύσεις. Καὶ τοῦτο διότι : ἡ παρούσα ἀξία τῶν ἐκ τῶν ἐπενδύσεων τούτων ἀναμενομένων ἀποτελεσμάτων ἐμφανίζεται ἡξημένη, ἐνίσχεται ἡ δυνατότης αὐτοχρηματοδοτήσεως τῶν ἐπενδύσεων καὶ μειοῦνται οἱ ἐκ τῶν μακροχρόνιων ἐπενδύσεων ἀπορρέοντες ἐπιχειρηματικοὶ κίνδυνοι καὶ ἀβεβαιότητες. Ἐν ἄλλοις λόγοις, ἡ ἐπιταχυνομένη φορολογικὴ ἀπόσβεσις ἐνεργεῖ εὐνοϊκῶς ἐπὶ τῆς ἀποφυγῆς τῶν ἀποεπενδύσεων, ἐπὶ τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ τοῦ ἐξοπλισμοῦ τῶν ἐπιχειρήσεων, ἐπὶ τῶν συμπληρωματικῶν καὶ νέων ἐπενδύσεων, ἐπ' ὠφελείᾳ πάντοτε τῆς ἀπασχολήσεως, τῆς παραγωγικότητος, τῆς ἀνταγωνιστικῆς ἰκανότητος τῶν προϊόντων εἰς τὴν διεθνή ἀγορὰν καὶ τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος.

Ἀντιθέτως, ἡ κλασσικὴ φορολογικὴ μέθοδος τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως δὲν ἀρμόζει πλέον εἰς τὴν σύγχρονον οἰκονομίαν, ἰδίᾳ εἰς ἐκείνην τῶν ἐν ἀναπτύξει Κρατῶν ἔνθα καταβάλλεται ἔντονος καὶ συνεχῆς προσπάθεια ἀναπτύξεως τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος τῶν ἰδιωτῶν, ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς ταχείας ἀνάδοδος τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου. Παρακωλύει δὲ ἡ μέθοδος τῆς κανονικῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἰδιωτικῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος, διότι ἐπιβραδύνει τὴν ἀνασύστασιν τοῦ ἐπενδυομένου κεφαλαίου, γεγονός τὸ ὁποῖον οὐ μόνον ἀποθαρρύνει τὴν διενέργειαν νέων ἐπενδύσεων καὶ δὲν ἐπιτρέπει τὸν δι' αὐτοχρηματοδοτήσεως ἐκσυγχρονισμόν τοῦ ἐξοπλισμοῦ τῶν ἐπιχειρήσεων, ἀλλὰ περικλείει καὶ τὸν κίνδυνον τῆς ἀποεπενδύσεως, λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ τιμὴ κτήσεως συνήθως ὑπολείπεται κατὰ πολὺ τῆς μετὰ παρέλευσιν μακροῦ χρόνου τιμῆς ἀντικαταστάσεως.

Β. Ἡ ἀποτελεσματικότης, ὅμως, τῆς ἐπιταχυνομένης φορολογικῆς ἀποσβέσεως ὡς πρὸς τὴν ἐνθάρρυνσιν τῶν ἰδιωτικῶν παραγωγικῶν ἐπενδύσεων, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ὑποκειμενικῶν ἐκτιμήσεων τῶν ἐπιχειρηματιῶν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀποδοτικότητα τῶν ἐπενδύσεων καὶ εἰς τοὺς συνδεδεμένους μετὰ τούτων κινδύνους, ἐξαρτᾶται ἐπίσης καὶ ἐξ ὠρισμένων ἀντικειμενικῶν παραγόντων. Τοιοῦτος παράγων εἶναι προφανῶς τὸ ὕψος τοῦ φορολογικοῦ συντελεστοῦ ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος. Ἦτοι, ὅτι ὁ ὕψηλός φορολογικός συντελεστὴς ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος καθιστᾷ τὴν παρεχωρούμενην διὰ τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως φορολογικὴν εὐνοίαν περισσότερον αἰσθητὴν εἰς τοὺς ἐπιχειρηματίας, ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητός των. Ἐτερος δὲ ἀντικειμενικός παράγων, ὅστις ἐνισχύει τὴν προσελκυστικὴν δύναμιν τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως ἐπὶ τῶν ἰδιωτικῶν παραγωγικῶν

55. N. F. Keiser, *op. cit.*, σελ. 266.

επενδύσεων, είναι ή επάρκεια του φορολογητέου εισοδήματος της επιχειρήσεως προς απορρόφηση των κατά τὰ πρώτα ἔτη τῆς επενδύσεως ηὔξημένων αποσβέσεων. Πλὴν ὅμως, ή πρόβλεψις του συμψηφισμού τῆς ζημίας προς τὰ φορολογητέα εισοδήματα ἐξ ἑτέρων πηγῶν καὶ τῆς μεταφορᾶς ταύτης εἰς τὰ προηγούμενα οικονομικά ἔτη ή εἰς τὰ ἐπόμενα τουλάχιστον πέντε οικονομικά ἔτη, καθιστᾷ τὴν παραχωρουμένην διὰ τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως φορολογικὴν εὐνοίαν ἐπαφελῆ καὶ διὰ τὴν ἐπιχείρησιν τῶν μικρᾶς ἀποδόσεως καὶ μακρᾶς διαρκείας ζωῆς επενδύσεων.

Γ. Ἡ ἐπιταχυνομένη φορολογικὴ ἀπόσβεσις δὲν εἶναι τὸ μοναδικὸν φορολογικὸν μέτρον, δι' οὗ ἐπιδιώκεται ή ἐνθάρρυνσις τῶν ἰδιωτικῶν παραγωγικῶν επενδύσεων. Ἐφαρμόζονται ἐπίσης καὶ ἕτερα φορολογικὰ μέτρα, ὡς ή φορολογικὴ ἀπαλλαγὴ ή μείωσις του φορολογικοῦ συντελεστοῦ ἐπὶ του εισοδήματος, ὡς καὶ αἱ ἐκπτώσεις επενδύσεων. Πλὴν ὅμως, ή πολιτικὴ τῆς ἐπιταχυνομένης φορολογικῆς ἀποσβέσεως, ἔναντι τῶν ὡς ἄνω μέτρων, ἐκτὸς του ὅτι ἀπὸ πλευρᾶς του Δημοσίου δὲν εἶναι ἐπιζημία, διότι δὲν ἐπέρχεται δι' αὐτῆς ὀριστικὴ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ του φόρου, ἀλλὰ μόνον ἀναβολὴ πληρωμῆς φόρου, ἀπὸ τῆς πλευρᾶς δὲ τῆς ἐνθαρρύνσεως τῶν ἰδιωτικῶν παραγωγικῶν επενδύσεων ἐμφανίζεται περισσότερον πλεονεκτικὴ. Τοῦτο δὲ, διότι ή πολιτικὴ αὕτη εὐνοεῖ περισσότερον τὰς μακρᾶς διαρκείας ζωῆς καὶ μικρᾶς ἀποδόσεως επενδύσεις, ἐνῶ ή πολιτικὴ τῆς φορολογικῆς ἀπαλλαγῆς ή μειώσεως του φορολογικοῦ συντελεστοῦ εὐνοεῖ περισσότερον τὰς ὑψηλῆς ἀποδόσεως επενδύσεις, αἵτινες προφανῶς εἶναι περιορισμένης ἐκτάσεως, δύνανται δὲ νὰ λάβουν χώραν καὶ ἄνευ παρασχῆς φορολογικῆς εὐνοίας· ή δὲ φορολογικὴ πολιτικὴ τῶν ἐκπτώσεων επενδύσεων εὐνοεῖ περισσότερον τὰς βραχείας διαρκείας ζωῆς επενδύσεις.

Δ. Ἐν κατακλείδι, σημειωτέον ὅτι ή ἐφαρμογὴ εἰδικῆς μορφῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως, ἐπὶ σκοπῷ ἐνθαρρύνσεως τῶν ἰδιωτικῶν παραγωγικῶν επενδύσεων, δέον ὅπως περιορίζεται εἰς τὰς μέσης καὶ μακρᾶς διαρκείας ζωῆς επενδύσεις, οὐδεὶς δὲ λόγος συντρέχει ὅπως ἐφαρμόζεται αὕτη καὶ εἰς τὰς βραχείας διαρκείας ζωῆς επενδύσεις. Τῷ ὄντι, οἱ ἐπιχειρηματικοὶ κίνδυνοι εἶναι συνδεδεμένοι, ἰδίᾳ, μετὰ τῶν μακρᾶς διαρκείας ζωῆς επενδύσεων, ἐνῶ εἰς τὰς βραχείας διαρκείας ζωῆς τοιαύτας, ἦτοι εἰς τὰς επενδύσεις διαρκείας μέχρι πέντε ἑτῶν, εἶναι κατὰ πολὺ μειωμένοι ή καὶ ἀνύπαρκτοι. Τῷ λόγῳ δὲ τούτῳ, λαμβανομένου ἐπίσης ὑπ' ὄψιν ὅτι ή ἐπιτάχυνσις του ρυθμοῦ ἀναπτύξεως τῆς ἐθνικῆς οικονομίας εἶναι κατ' ἀρχὴν συνδεδεμένη μετὰ τῶν μακρᾶς καὶ μέσης διαρκείας ζωῆς επενδύσεων, ἀνάγκη ἐνθαρρύνσεως διὰ διαφόρων δημοσιονομικῶν μέτρων, ἐν οἷς καὶ ή ἐπιταχυνομένη ἀπόσβεσις, ἔχουν αἱ επενδύσεις αὗται, οὐχὶ δὲ καὶ αἱ βραχείας διαρκείας ζωῆς επενδύσεις. Ὁ ρυθμὸς μάλιστα τῆς ἐπιταχυνομένης φορολογικῆς ἀποσβέσεως δέον ὅπως εἶναι εὐθέως συνδεδεμένος μετὰ τῆς διαρκείας ζωῆς τῶν κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν, ἦτοι δέον ὅπως αὐξάνη κατὰ ποσοστὸν προοδευτικῶς μεγαλύτερον διὰ τὰ μακροτέρας διαρκείας

ζωής κεφαλαιουχικά αγαθά, πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῶν ἠϋξημένων ἐπιχειρημα-
τικῶν κινδύνων ἐκ τῶν ἐπενδύσεων τούτων.

IV

A. Τὸ παρ' ἡμῖν ἐφαρμοζόμενον σύστημα ἐπιταχνομένης φορο- λογικῆς ἀποσβέσεως.

α. αα. Ἡ ἐπιταχνομένη φορολογικὴ ἀπόσβεσις οὐσιαστικῶς εἰσῆχθη παρ'
ἡμῖν διὰ τοῦ ἄρθρου 3 παρ. 4 τοῦ Α.Ν. 942/1949⁽⁵⁶⁾.

Τῶ ὄντι, διὰ τῆς διατάξεως ταύτης ἐπετράπη εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις πρόσ-
θετος ἐτησίαι ἀπόσβεσις, ἥτοι πέραν τῆς τακτικῆς τοιαύτης, μέχρι 5% διὰ
τὰ κτίσματα καὶ 12% διὰ τὰ λοιπὰ πάγια περιουσιακὰ στοιχεῖα, ὑπὸ τὸν περιο-
ρισμὸν ὅτι ἡ πρόσθετος ἀπόσβεσις μετὰ τῆς τακτικῆς τοιαύτης δὲν δύναται
νὰ ὑπερβῇ τὴν ἀξίαν κτήσεως τοῦ παγίου περιουσιακοῦ στοιχείου.

Οἱ συντελεσταὶ οὗτοι τῆς προσθέτου ἀποσβέσεως ἐμειώθησαν κατὰ 50%,
ἥτοι εἰς 2,5% διὰ τὰ κτίσματα καὶ 6% διὰ τὰ λοιπὰ πάγια περιουσιακὰ στοι-
χεῖα, δυνάμει τῆς παρ. 1 τοῦ ἄρθρου 11 τοῦ Ν.Δ. 2901/1954.

αβ. Πρὸς τούτοις, εἰδικῶς διὰ τὰς βιομηχανίας τὰς κειμένας ἐκτὸς τῆς
περιοχῆς τῆς τέως Διοικήσεως Πρωτευούσης, δυνάμει τῆς παρ. 1 τοῦ ἄρθρου
18 τοῦ Α.Ν. 942/1949, ἐπετράπη ἡ αὔξησις τῶν ἀνωτάτων ὀρίων τῶν τακτι-
κῶν καὶ προσθέτων ἀποσβέσεων κατὰ 50%. Ἡ ἠϋξημένη δὲ αὕτη ἀπόσβεσις
ἐπετράπη καὶ εἰς τὰς μεταλλευτικὰς ἐπιχειρήσεις διὰ τοῦ ἄρθρου 7 τοῦ Ν.
1719/1951, δι' οὗ ἐκυρώθη ἡ ὑπ' ἀριθ. 206/23.2.1951 πρᾶξις τοῦ Ὑπουργοῦ
Γικίου Συμβουλίου.

Ἡ κατὰ 50% αὔξησις τῶν ἀνωτάτων ὀρίων τακτικῶν καὶ προσθέτων ἀπο-
σβέσεων ἀντικατεστάθη διὰ τοιαύτης κατὰ 100%, ὑπὸ τῆς παρ. 1 τοῦ ἄρθρου
8 τοῦ Ν.Δ. 2176/1952, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐπαρχιακὰς βιομηχανίας, ἥτοι τὰς
ἐκτὸς τῆς περιοχῆς τοῦ Νομοῦ Ἀττικῆς (πλὴν τοῦ Δήμου Λαυρεωτικῆς)
ἐγκατεστημέναις τοιαύταις, διὰ περιωρισμένον ὅμως χρονικὸν διάστημα, ἥτοι
διὰ τὰ διαχειριστικὰ ἔτη 1952 ἕως καὶ 1961, παραταθὲν διαδοχικῶς μέχρι
τέλους τοῦ ἔτους 1970⁽⁵⁷⁾.

Ἐξ ἐτέρου, δυνάμει τοῦ Ν. 3213/1955, δι' οὗ ἐτέθησαν νέα ὄρια εἰς τὰς
ἐπαρχιακὰς ἐπιχειρήσεις, ἥτοι ὠρίσθη ὅτι ὡς τοιαῦται νοοῦνται αἱ ἐγκατεστη-

56. Ἡ διὰ τῆς παρ. 1 τοῦ ἄρθρου 2 τοῦ Ν. Δ. 419/1947 προβλεφθεῖσα τὸ πρῶ-
τον πρόσθετος ἀπόσβεσις ἦτο περιωρισμένης σημασίας ὡς ἐκ τοῦ ποσοστοῦ τῆς ἀποσβέ-
σεως ταύτης, ἀνερχομένου εἰς 4% τῆς ἀξίας κτήσεως τῶν μηχανημάτων καὶ ἐγκαταστά-
σεων καὶ εἰς 2% τῆς ἀξίας τῶν κτισμάτων.

57. Ἡ διαδοχικὴ αὕτη παράτασις τῆς προθεσμίας ἐγένετο : δι' ἄρθρου 2 Ν.Δ.

μέναι : α) εκτός τῆς περιοχῆς τοῦ Νομοῦ Ἀττικῆς, β) εἰς τὰς ἐπαρχίας Αἰγίνης, Κυθήρων, Τροιζηνίας καὶ Ὑδρας καὶ γ) εἰς τοὺς Δήμους Λαυρεωτικῆς καὶ Σπετσῶν (ἄρθρον 1), ἐπετράπη ἢ κατὰ 100% αὐξήσις τῶν ἀνωτάτων ὀρίων ἀποσβέσεων (τακτικῶν καὶ προσθέτων) καὶ εἰς τὰς ἐπαρχιακὰς βιοτεχνίας, ὡς καὶ εἰς τὰς ἐπαρχιακὰς ξενοδοχειακὰς ἐπιχειρήσεις (ἄρθρ. 12). Τέλος, ἡ ἠϋξημένη αὕτη ἀπόσβεσις (κατὰ 100%) ἐπετράπη διὰ τοῦ ἄρθρου 10 (παρ. 2, ἐδ. 2) τοῦ Ν.Δ. 3765/1957 καὶ εἰς τὰς πάσης φύσεως μεταλλευτικὰς ἐπιχειρήσεις.

αγ. Πρὸς τούτοις, διὰ τοῦ ἄρθρου 11 (παρ. 1) τοῦ Ν.Δ. 3765/1957 καὶ τοῦ κατ' ἐξουσιοδότησιν τούτου (ἄρθρ. 11, παρ. 2) ἐκδοθέντος ἀπὸ 17. 3.1959 Β. Διατάγματος, ἐπετράπη εἰς 51 κλάδους βιομηχανικῶν καὶ βιοτεχνικῶν ἐπιχειρήσεων, ἀνεξαρτήτως τοῦ τύπου τῆς ἐγκαταστάσεώς των, αὐξήσις τῶν ὑπὸ τῶν κειμένων διατάξεων προβλεπομένων ἀνωτάτων ὀρίων ἀποσβέσεων (τακτικῶν, προσθέτων κ.λπ.) κατὰ 50%, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ἀπὸ 1ης Ἰανουαρίου 1958 μέχρι 31ης Δεκεμβρίου 1962 ἀποκτώμενα ὑπὸ τῶν ἐν λόγῳ ἐπιχειρήσεων καινουργῆ κτίσματα, μηχανήματα καὶ πάσης φύσεως ἐγκαταστάσεις. Ἡ ἰσχὺς τῶν διατάξεων τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου παρετάθη διαδοχικῶς μέχρι καὶ τοῦ ἔτους 1970⁽⁵⁸⁾.

αδ. Ἐπίσης, διὰ τοῦ ἄρθρου 9 τοῦ Ν.Δ. 3765/1957 ἀππλλάγη τοῦ φόρου εἰσοδήματος ἢ ἐκ τῆς πωλήσεως μηχανημάτων καὶ ἐν γένει βιομηχανικῶν ἐγκαταστάσεων προκύπτουσα ὑπεραξία, ἐπὶ τῷ τέλει ὅπως αὕτη χρησιμοποιοῦν ὑπὸ τῆς ἐπιχειρήσεως, κατὰ τὸ ἔτος καθ' ὃ προέκυψεν, ὡς πρόσθετος ἀπόσβεσις ἐτέρων μηχανημάτων καὶ ἐν γένει βιομηχανικῶν ἐγκαταστάσεων. Τὸ τυχὸν δὲ ὑπόλοιπον τῆς ἐν λόγῳ ὑπεραξίας ἐπετράπη, ὅπως χρησιμοποιοῦν ὡς πρόσθετος ἀπόσβεσις τῶν ἐντὸς τοῦ ἀμέσως ἐπομένου ἢ μεθεπομένου ἀπὸ τῆς προκύψεώς της διαχειριστικοῦ ἔτους κτωμένων ὑπὸ τῆς ἐπιχειρήσεως νέων καινουργῶν μηχανημάτων καὶ ἐν γένει ἐγκαταστάσεων. Εἰς περίπτωσιν ὁμοίως, καθ' ἣν τὸ τυχὸν ἀπομένον ὑπόλοιπον τῆς ὑπεραξίας δὲν ἐχρησιμοποιοῦν ὡς πρόσθετος ἀπόσβεσις, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ ἐπιχειρήσις δὲν ἐκτίσαστο νέας καινουργεῖς ἐγκαταστάσεις ἐντὸς τοῦ ἐπομένου ἢ μεθεπομένου διαχειριστικοῦ ἔτους ἀφ' ἧς προέκυψεν ἡ ὑπεραξία, τὸ μὴ χρησιμοποιοῦν ποσὸν τῆς ὑπεραξίας

4002/1959 μέχρι τέλους τοῦ ἔτους 1964, δι' ἄρθρου 13 Ν.Δ. 4444/1964 μέχρι τέλους τοῦ ἔτους 1965, δι' ἄρθρου 7 Ν.Δ. 4535/1966 μέχρι τέλους τοῦ μηνὸς Ἰουνίου 1967, δι' ἄρθρου 10 Α.Ν. 147/1967, ὡς τοῦτο προσετέθη διὰ τοῦ ἄρθρου 7 Α.Ν. 607/1968, μέχρι τέλους τοῦ ἔτους 1970.

58. Ἡ διαδοχικὴ αὕτη παράτασις τῆς ἰσχύος τοῦ ἄρθρου 11 τοῦ Ν.Δ. 3765/1957 ἐγένετο : δι' ἄρθρου 6, παρ. 5, Ν.Δ. 4486/1965 μέχρι τέλους τοῦ ἔτους 1965, δι' ἄρθρου 7 Ν.Δ. 4535/1966 μέχρι τέλους τοῦ μηνὸς Ἰουνίου 1967, δι' ἄρθρου 10 Α.Ν. 147/1967, ὡς τοῦτο προσετέθη δι' ἄρθρου 7 Α.Ν. 607/1968, μέχρι τέλους τοῦ ἔτους 1970.

θεωρείται ως κέρδος του τελευταίου έτους, εις τὰ κέρδη του όποιου και προστίθεται διά τόν ύπολογισμόν του φόρου εισοδήματος.

β. Τέλος, διά του άρθρου 6 του Α.Ν. 147/1967 (ως τουτο άντικατεστάθη διά του άρθρου 4 του Α.Ν. 607/1968) αί προσαυξήσεις των τακτικών (Β.Δ. 10.1.1959) και προσθέτων (Ν.Δ. 2901/1954, άρθρ. 11, παρ. 1) άποσβέσεων έδιαφοροποιήθησαν ως εξής :

βα. 'Επί περιουσιακών στοιχείων κτηθέντων υπό βιομηχανικών, βιοτεχνικών, μεταλλευτικών και ξενοδοχειακών επιχειρήσεων μέχρι της Ισχύος του Α.Ν. 147/1967, ήτοι πρό της 9ης 'Οκτωβρίου 1967, αί ηύξημένα άποσβέσεις προεβλέποντο όπως ένεργώνται επί τη βάσει των προϋφισταμένων διατάξεων (59), των όποιων ή Ισχύς παρετάθη διά του άρθρου 7 του ίδιου Νόμου μέχρι της 31.12.1970. "Ητοι :

— Διά τὰ υπό των έπαρχιακών βιομηχανικών, βιοτεχνικών, μεταλλευτικών και ξενοδοχειακών επιχειρήσεων κτηθέντα μέχρι της 9ης 'Οκτωβρίου 1967 κών και ξενοδοχειακών επιχειρήσεων κτηθέντα μέχρι της 9ης 'Οκτωβρίου 1967 κών και ξενοδοχειακών επιχειρήσεων εν γένει, τὰ άνώτατα όρια των βασικών, μηχανήματα και εγκαταστάσεις εν γένει, τὰ άνώτατα όρια των βασικών (Β. Δ. 10.11.1959) και προσθέτων (Ν.Δ. 2901/1954, άρθρ. 11, παρ. 1) άποσβέσεων έπετρέπετο όπως αύξηθοϋν κατά 100%. Το ποσοστόν τουτο, επί επιχειρήσεων κειμένων εκτός της τέως Διοικήσεως Πρωτεύουσας, τουτο, επί επιχειρήσεων κειμένων εκτός της τέως Διοικήσεως Πρωτεύουσας, αλλά εντός του Νομού 'Αττικής, πλην των έπαρχιακών Αιγίνης, Κυθήρων, Τροιζηνίας, 'Υδρας και των Δήμων Λαυρεωτικής και Σπετσών, περιωρίζετο εις 50%.

— 'Ως προς δε τὰς βιομηχανικάς και βιοτεχνικάς επιχειρήσεις τὰς ύπαγομένας εις τὰς διατάξεις του άρθρου 11 του Ν.Δ. 3765/1957 (60), τὰ άνώτατα όρια των βασικών (Β.Δ. 10.11.1957), των προσθέτων (Ν.Δ. 2901/1954, άρθρ. 11, παρ. 1) και των ηύξημένων επί έπαρχιακών επιχειρήσεων (Ν.Δ. 2176/1952, ως έτροποποιήθη μεταγενεστέρως) άποσβέσεων έπετρέπετο όπως αύξηθοϋν κατά 50%.

ββ. 'Εξ έτέρου, όσον άφορᾷ εις τὰ πάγια περιουσιακά στοιχεία τὰ κτώμενα από της 9ης 'Οκτωβρίου 1967 μέχρι της 31.12.1973 (61) υπό βιομηχανικών, βιοτεχνικών, μεταλλευτικών επιχειρήσεων, ως και επιχειρήσεων κατασκευής τεχνικών έργων κοινής όφελείας, οί βασικοί (Β.Δ. 10.1.1959) και πρόσθετοι (παρ. 1, άρθρ. 11 Ν.Δ. 2901/1954) συντελεστοί άποσβέσεων

59. Α.Ν. 147/1967, άρθρον 6, παρ. 3.

60. Οί ύπαγόμενοι εις την εύεργετικήν διάταξιν του άρθρου 11 Ν.Δ. 3765/1957 κλάδοι βιομηχανικών και βιοτεχνικών επιχειρήσεων, καθωρίσθησαν διά του από 17/24.3.1959 Β. Δ/τος.

61. 'Η Ισχύς των διατάξεων της παρ. 1 του άρθρου 6 του Α.Ν. 147/1967 προεβλέφθη διά της παρ. 2 του ίδιου άρθρου, μέχρι της 31.12.1973. Πλην όμως, ή Ισχύς των διατάξεων του άρθρου τουτου περιωρίσθη μέχρι της 31.12.1972, δυνάμει της παρ. 4 του άρθρου 5 του προσφάτως δημοσιευθέντος Ν.Δ. 1078/27.12.1971.

προσηυξήθησαν διά τῆς παρ. 1 τοῦ ἄρθρου 6 τοῦ Α.Ν. 147/1967 ἀναλόγως τῆς περιοχῆς τῆς Χώρας ἔνθα εἶναι ἐγκατεστημένοι αἱ ἐν λόγῳ ἐπιχειρήσεις⁽⁶²⁾.
*Ἡτοι :

— προκειμένου περὶ ἐπιχειρήσεων ἐγκατεστημένων εἰς τοὺς Νομοὺς Ἀττικῆς καὶ Πειραιῶς, πλὴν τοῦ Δήμου Λαυρεωτικῆς (περιοχῆς Α'), τὰ ἀνώτατα ὄρια τῶν τακτικῶν καὶ προσθέτων συντελεστῶν ἀποσβέσεων ἐπιτρέπεται ὅπως προσαυξηθοῦν κατὰ 50%·

— προκειμένου περὶ ἐπιχειρήσεων ἐγκατεστημένων εἰς τὰς ἐπαρχίας Κορινθίας, Θηβῶν, Χαλκίδος, εἰς τὸν Δῆμον Λαυρεωτικῆς καὶ εἰς τὸ Πολεοδομικὸν Συγκρότημα Θεσσαλονίκης (περιοχὴ Β') κατὰ 100%· καὶ

— προκειμένου περὶ ἐπιχειρήσεων ἐγκατεστημένων εἰς τὰς λοιπὰς περιοχὰς τῆς Χώρας (περιοχὴ Γ') κατὰ 200%·

βγ. Πρὸς ἀπεικόνισιν τῆς ὡς ἄνω διαφοροποιήσεως τοῦ ρυθμοῦ ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως παρατίθενται κατωτέρω, ὑπὸ μορφήν παραδειγμάτων, πίνακες ἀνωτάτων ὀρίων συντελεστῶν ἀποσβέσεων ἐπὶ μηχανημάτων καὶ κτιρίων βιομηχανοστασίων :

ι) Ἐπὶ μηχανημάτων καὶ κτιρίων βιομηχανοστασίων κτηθέντων πρὸ τῆς 9ης Ὀκτωβρίου 1967 :

ΠΙΝΑΞ 1

Διὰ βιομηχανικὰς κ.λπ. ἐπιχειρήσεις ἐγκατεστημένας ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς τῆς τῆς Διοικήσεως Πρωτευούσης.

	(α)	(β)	(γ)	(δ)	(ε)
Εἶδος παγίου στοιχείου	Τακτικὸς συντελεστής Β.Δ. 10.1.59	Πρόσθετος συντελεστής Ν.Δ. 2901/54	Σύνολον (α)+(β)	Πρόσθετος συντελεστής 50 % κλάδων ἄρθρ. 11 Ν.Δ. 3765/57	Γενικὸν σύνολον (γ) + (δ)
Κτίρια βιο- μηχανοστα- σίων	5%	2,5%	7,5%	3,75%	11,25%
Μηχανήματα	8%	6%	14%	7%	21%

62. Εἰς τὰς εὐεργετικὰς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 6 τοῦ Α.Ν. 147/1967 ὑπῆχθησαν, δυνάμει τοῦ ἄρθρου 6, τοῦ Α.Ν. 543/1968 (ὡς τοῦτο ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ ἄρθρου 4 τοῦ Ν.Δ. 848/1971), καὶ αἱ λειτουργοῦσαι ἢ μέλλουσαι νὰ λειτουργήσουν μέχρι τῆς 31ης Δεκεμβρίου 1972, ὑπὸ μορφήν ἀωνύμου ἐταιρίας ἢ ἐταιρίας περιορισμένης εὐθύνης, ξενοδοχειακαὶ ἐπιχειρήσεις.

ΠΙΝΑΞ 2

Διὰ βιομηχανικάς κ.λπ. επιχειρήσεις εγκατεστημένας ἐκτὸς τῆς τέως Διοικήσεως Πρωτευούσης, ἀλλὰ ἐντὸς τοῦ Νομοῦ Ἀττικῆς, πλὴν ὀρισμένων Ἐπαρχιῶν καὶ Δήμων.

	(α)	(β)	(γ)	(δ)	(ε)	(στ)	(ζ)
Εἶδος παγίου στοιχείου	Τακτικὸς συντελεστής B.Δ. 10.1.59	Πρόσθετος συντελεστής N.Δ. 2901/54	Σύνολον (α)+(β)	Πρόσθετος συντελεστής 50% N.Δ. 2176/52	Σύνολον (γ)+(δ)	Πρόσθετος συντελεστής 50% κλάδων ἄρθρ. 11 N.Δ. 3765/57	Γενικὸν σύνολον (ε)+(στ)
Κτίρια βιομηχανοστασίων	5%	2,5%	7,5%	3,75%	11,25%	5,625%	16,875%
Μηχανήματα	8%	6%	14%	7%	21%	10,5%	31,5%

ΠΙΝΑΞ 3

Διὰ βιομηχανικάς κ.λπ. επιχειρήσεις εγκατεστημένας εἰς τὰς λοιπὰς περιοχὰς τῆς Χώρας.

	(α)	(β)	(γ)	(δ)	(ε)	(στ)	(ζ)
Εἶδος παγίου στοιχείου	Τακτικὸς συντελεστής B.Δ. 10.1.59	Πρόσθετος συντελεστής N.Δ. 2901/54	Σύνολον (α)+(β)	Πρόσθετος συντελεστής 100% N.Δ. 2176/52	Σύνολον (γ)+(δ)	Πρόσθετος συντελεστής 50% κλάδων ἄρθρ. 11 N.Δ. 3765/57	Γενικὸν σύνολον (ε)+(στ)
Κτίρια βιομηχανοστασίων	5%	2,5%	7,5%	7,5%	15%	7,5%	22,5%
Μηχανήματα	8%	6%	14%	14%	28%	14%	42%

ii) 'Επί μηχανημάτων και κτιρίων βιομηχανοστασίων κτωμένων από τῆς 9ης 'Οκτωβρίου 1967 μέχρι τῆς 31ης Δεκεμβρίου 1973 :

ΠΙΝΑΞ 4

Διὰ βιομηχανικὰς κ.λπ. ἐπιχειρήσεις ἐγκατεστημένας εἰς τοὺς Νομοὺς Ἀττικῆς καὶ Πειραιῶς, πλὴν τοῦ Δήμου Λαυρεωτικῆς.

	(α)	(β)	(γ)	(δ)	(ε)
Εἶδος παγίου στοιχείου	Τακτικὸς συντελεστῆς Β.Δ. 10.1.59	Πρόσθετος συντελεστῆς Ν.Δ. 2901/54	Σύνολον (α) + (β)	Πρόσθετος συντελεστῆς 50 ⁰ / ₀ ἄρθρ. 6 Α.Ν. 147/67	Γενικὸν σύνολον (γ) + (δ)
Κτίρια βιομηχανοστασίων	5%	2,5%	7,5%	3,75%	11,25%
Μηχανήματα	8%	6%	14%	7%	21%

ΠΙΝΑΞ 5

Διὰ βιομηχανικὰς κ.λπ. ἐπιχειρήσεις ἐγκατεστημένας εἰς τὰς ἐπαρχίας Κορινθίας, Θηβῶν, Χαλκίδος, Δήμον Λαυρεωτικῆς καὶ Πολεοδομικὸν Συγκρότημα Θεσσαλονίκης.

	(α)	(β)	(γ)	(δ)	(ε)
Εἶδος παγίου στοιχείου	Τακτικὸς συντελεστῆς Β.Δ. 10.1.59	Πρόσθετος συντελεστῆς Ν.Δ. 2901/54	Σύνολον (α) + (β)	Πρόσθετος συντελεστῆς 100 ⁰ / ₀ ἄρθρ. 6 Α. Ν. 147/67	Γενικὸν σύνολον (γ) + (δ)
Κτίρια βιομηχανοστασίων	5%	2,5%	7,5%	7,5%	15%
Μηχανήματα	8%	6%	14%	14%	28%

ΠΙΝΑΞ 6

Διά βιομηχανικά κ.λπ. επιχειρήσεις εγκατεστημένες εις τὰς λοιπὰς περιοχὰς τῆς χώρας.

Εἶδος παγίου στοιχείου	(α) Βασικός συντελεστής Β.Δ. 10.1.59	(β) Πρόσθετος συντελεστής Ν.Δ. 2901/54	(γ) Σύνολον (α) + (β)	(δ) Πρόσθετος συντελεστής 200 ^ο / % ἄρθρ. 6 Α.Ν. 147/67	(ε) Γενικὸν σύνολον (γ) + (δ)
Κτίρια βιο- μηχανοστα- σίων	5%	2,5%	7,5%	15%	22,5%
Μηχανή- ματα	8%	6%	14%	28%	42%

Β. Κριτικαὶ παρατηρήσεις.

α. Γενικαὶ παρατηρήσεις.

αα. Ἡ Χώρα μας ἐν τῇ μεταπολεμικῇ τῆς προσπάθειά νὰ ἐπιτύχη τὴν ἀνασυγκρότησιν καὶ τὴν ἐπιτάχυσιν τοῦ ρυθμοῦ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεώς τῆς, μεταξὺ τῶν διαφόρων δημοσιονομικῶν μέτρων τὰ ὅποια ἐφήρμοσε πρὸς τοῦτο, υἰοθέτησε καὶ τὴν φορολογικὴν πολιτικὴν τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως ἀπὸ τοῦ ἔτους 1949, διὰ τῆς προβλέψεως τῶν προσθέτων καὶ ἠϋξημένων ἀποσβέσεων.

Βεβαίως, δὲν εἶναι δυνατὸν ὅπως προσδιορίση κανεὶς τὴν ἀκριβῆ ἀπὸκλίσιν, τὴν ὅποιαν εἶχεν ἡ ἐπιταχυνομένη φορολογικὴ ἀπόσβεσις ἐπὶ τῆς ἰδιωτικῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος παρ' ἡμῖν. Τοῦτο εἶναι ἐν τοῖς πράγμασι ἀδύνατον, διότι, ἐν ὄψει τῆς πληθώρας τῶν παραγόντων, οἵτινες ἐπιδροῦν ἐπὶ τῶν ἐπενδυτικῶν ἀποφάσεων τῶν ἐπιχειρηματιῶν, δὲν εἶναι ἐφικτὴ ἡ ἀπομόνωσις τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ὑπὸ τῆς κυβερνητικῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς λαμβανόμενων ἐξωδημοσιονομικῶν καὶ δημοσιονομικῶν μέτρων, πολλῶν δὲ μᾶλλον τῆς ἐπιταχυνομένης φορολογικῆς ἀποσβέσεως, ἥτοι ἐνὸς μόνον ἐκ τῶν δημοσιονομικῶν μέτρων (63).

Τοῦτο ὁμως δὲν σημαίνει ὅτι δὲν θὰ ἔδει νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ ἐπιταχυνομένη

63. Πρβλ. Κέντρου Προγραμματισμοῦ καὶ Οἰκονομικῶν Ἐρευνῶν, Ἡ Ἀποτελεσματικότης τῶν Φορολογικῶν Κινήσεων ἐν Ἑλλάδι καὶ Προτάσεις διὰ τὴν Μεταρρύθμισιν αὐτῶν, Ἀθῆναι, 1967, σελ. 30.

φορολογική απόσβεσις. Ἀντιθέτως, ἡ φορολογικὴ πολιτικὴ τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως ἦτο ἐπιβεβλημένον ὅπως ἐφαρμοσθῆ καὶ παρ' ἡμῖν, παραλλήλως πρὸς τὰ λοιπὰ ἐφαρμοσθέντα δημοσιονομικὰ καὶ ἐξωδημοσιονομικὰ μέτρα οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως· διότι, ὡς διεπιστώσαμεν κατὰ τὴν θεωρητικὴν ἀνάλυσιν τῶν ἐπιδράσεων τῆς ἐπιταχυνομένης φορολογικῆς ἀποσβέσεως ἐπὶ τῶν ἰδιωτικῶν παραγωγικῶν ἐπενδύσεων, ἡ πολιτικὴ αὕτη, ἔχουσα ὡς ἀποτέλεσμα τὴν αὐξήσιν τῆς ἀποδοτικότητος τῶν ἰδιωτικῶν παραγωγικῶν ἐπενδύσεων, τὴν αὐξήσιν τῆς ταμιακῆς ρευστότητος τῶν ἐπενδουσῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τὴν μείωσιν τῶν ἐπιχειρηματικῶν κινδύνων, ἀποτελεῖ λίαν ἐνθαρρυντικὸν μέτρον πρὸς ἐπιχείρησιν ἰδιωτικῶν παραγωγικῶν ἐπενδύσεων καὶ δὴ τοιούτων μακρᾶς διαρκείας ζῶης καὶ μικρᾶς ἀποδόσεως.

Τῷ ὄντι, ἀναμφισβήτητον εἶναι, ὅτι παρ' ἡμῖν ἡ φορολογικὴ πολιτικὴ τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως καὶ τὰ λοιπὰ μέτρα ἀναπτυξιακῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς (δημοσιονομικῆς καὶ μὴ) συνετέλεσαν ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν ἐπιτάχυνσιν τοῦ ρυθμοῦ ἀναπτύξεως τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας μας, ἄνευ τῶν ὁποίων ὁ ρυθμὸς ἀναπτύξεως τῆς θά ἦτο βραδύτατος, ὡς τοῦτο συνέβαινε μέχρι τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.

Οὕτως, ἡ ἀξία τῶν ἀκαθάριστων ἐτησίων ἰδιωτικῶν ἐπενδύσεων παγίου κεφαλαίου, ἐκφραζομένη εἰς τρεχούσας τιμὰς, ἦτις ἦτο ἐν ἔτει 1948 ποσοῦ δραχμῶν 1.771 ἑκατομμυρίων, ἐξ ὧν 596 ἑκατ. εἰς πλοῖα καὶ 484 ἑκατ. εἰς κατοικίας, ἐξευλίχθη ἕκτοτε ὡς ἐξῆς : Ἐν ἔτει 1950 αἱ ἐν λόγῳ ἐπενδύσεις ἀνῆλθον εἰς τὸ ποσοῦ τῶν δραχμῶν 3.256 ἑκατ., ἐξ ὧν 102 ἑκατ. εἰς πλοῖα καὶ 1123 ἑκατ. εἰς κατοικίας· ἐν ἔτει 1955 ἀνῆλθον εἰς τὸ ποσοῦ τῶν δραχμῶν 7.814 ἑκατ., ἐξ ὧν 661 ἑκατ. εἰς πλοῖα καὶ 3.731 ἑκατ. εἰς κατοικίας· ἐν ἔτει 1960 ἀνῆλθον εἰς τὸ ποσοῦ τῶν δραχμῶν 20.967 ἑκατ., ἐξ ὧν 7.670 ἑκατ. εἰς πλοῖα καὶ 5.447 ἑκατ. εἰς κατοικίας· ἐν ἔτει 1965 ἀνῆλθον εἰς τὸ ποσοῦ τῶν δραχμῶν 29.673 ἑκατ., ἐξ ὧν 1.724 ἑκατ. εἰς πλοῖα καὶ 11.393 ἑκατ. εἰς κατοικίας· ἐν ἔτει δὲ 1969 ἀνῆλθον εἰς τὸ ποσοῦ τῶν δραχμῶν 56.118 ἑκατ., ἐξ ὧν 8.702 ἑκατ. εἰς πλοῖα καὶ 20.333 ἑκατ. εἰς κατοικίας⁶⁴.

Ἡ ἀνάπτυξις δὲ αὕτη τῆς ἰδιωτικῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς δημοσίας τοιαύτης εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ταχεῖαν αὐξήσιν τοῦ ἀκαθάριστου ἐγχωρίου προϊόντος καὶ τοῦ κατὰ κεφαλὴν τοιούτου. Πράγματι, ἐνῶ ἐν ἔτει 1960 τὸ κατὰ κεφαλὴν ἀκαθάριστον ἐγχώριον προϊόν (at factor cost) εἰς τρεχούσας τιμὰς ἦτο 370 δολλάρια Η.Π.Α., ἕκτοτε ἐξευλίχθη ὡς ἐξῆς : Ἐν ἔτει 1963 τοῦτο ἀνῆλθεν εἰς 477 δολλάρια·

64. Ἐθνικῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας, Ἐθνικοὶ Λογαριασμοὶ τῆς Ἑλλάδος 1948 - 1965, Ἀθῆναι, 1967, σελ. 95, 98, 99· Ἐθνικοὶ Λογαριασμοὶ τῆς Ἑλλάδος 1960 - 1969, Ἀθῆναι, 1971, σελ. 71, 72, 73.

έν έτει 1966 εις 645 δολλάρια· έν έτει 1969 εις 792 δολλάρια (65). ἤδη δέ ύπολογίζεται ότι άνήλθεν εις τὸ ποσὸν τῶν 1.000 δολλαρίων, έπιτυχούσης ούτω τῆς χώρας μας νὰ συγκραταλέγηται τοῦ λοιποῦ μεταξὺ τῶν οίκονομικῶς άνεπτυγμένων Κρατῶν.

αβ. Ἡ έλληνικὴ φορολογικὴ νομοθεσία ὡς μέθοδον κανονικῆς άποσβέσεως έφαρμόζει εκείνην τῆς σταθερᾶς άποσβέσεως.

Σημειωτέον, έν προκειμένῳ, ότι ὁ έν ισχύι πίναξ συντελεστῶν άποσβέσεως, προβλεπόμενης ὑπὸ τοῦ Β. Διατάγματος τῆς 10ης Ἰανουαρίου 1959, παρουσιάζεται συνοπτικῶς καὶ αὐθαίρετος. Καὶ τοῦτο, διότι διὰ πολλὰ τῶν κεφαλαιουχικῶν αγαθῶν, ὅπως τὰ μηχανήματα, έφαρμόζεται έναίως συντελεστῆς άποσβέσεως, άνεξαρτήτως τῆς διαρκείας τῆς φυσικῆς των ζωῆς, ἢ καίτοι πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ είδους κεφαλαιουχικοῦ αγαθοῦ έφαρμόζεται διάφορος συντελεστῆς άποσβέσεως, άναλόγως τοῦ έπιχειρηματικοῦ κλάδου εις ὃν χρησιμοποιεῖται.

Ὅσον άφορᾷ εις τὸ σύστημα έπιταχυνόμενης άποσβέσεως τὸ ὁποῖον έφαρμόζεται παρ' ἡμῖν, τοῦτο άποτελεῖ παραλλαγὴν ειδικῆς μορφῆς έπιταχυνόμενης άποσβέσεως, ἢτοι εκείνης τῆς σταθερᾶς άποσβέσεως διὰ συντμήσεως τῆς άποσβεστικῆς περιόδου. Καὶ τοῦτο, διότι ἡ σύντμησις τοῦ χρόνου άποσβέσεως δέν προβλέπεται εὐθέως, αλλά είναι συνέπεια τῆς έπιτρεπομένης άναλογικῆς αύξήσεως τῶν βασικῶν συντελεστῶν άποσβέσεως.

Ἡ άναλογικὴ αὕτη αύξησις είναι γενικῆς φύσεως, τὸ ὕψος δέ αὐτῆς έξαρτάται κατ' άρχὴν εκ τοῦ διαμερισματος τῆς Χώρας εις ὃ λαμβάνει χώραν ἡ έγκατάστασις τῶν κεφαλαιουχικῶν αγαθῶν. Ἐν άλλοις λόγοις, τὸ παρ' ἡμῖν έφαρμοζόμενον σύστημα έπιταχυνόμενης άποσβέσεως έχει ὡς βασικὸν σκοπὸν την οίκονομικὴν άποκέντρωσιν, ἢτοι τὴν χωροταξικὴν κατανομὴν τῶν επενδύσεων με κατευθυντήριον γραμμὴν τὴν άνακοπὴν τῆς τάσεως συγκεντρώσεως τῶν μεταποιητικῶν ιδίᾳ έπιχειρήσεων εις τὴν περιοχὴν τῆς πρωτεύουσας καὶ τὴν έγκατάστασιν τούτων εις τὴν έπαρχίαν.

Ἐπίσης, ἀπὸ τοῦ έτους 1959 μέχρι τοῦ έτους 1967, ἢτοι πρὸ τῆς έναρξεως ισχύος τοῦ Α.Ν. 147/1967, διὰ τὴν άναλογικὴν αύξησιν τῶν συντελεστῶν τῆς άποσβέσεως έλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν, παραλλήλως πρὸς τὸν τόπον τῆς έγκαταστάσεως, καὶ ὁ έπιχειρηματικὸς μεταποιητικὸς κλάδος, καθ' ὅτι έπετρεπέτο εις 51 κλάδους βιομηχανικῶν καὶ βιοτεχνικῶν έπιχειρήσεων ἡ διενέργεια ἠύξημένης άποσβέσεως κατὰ 50% τοῦ άναλόγως τοῦ τόπου τῆς έγκαταστάσεως των προβλεπομένου συνολικοῦ άνωτάτου ὀρίου άποσβέσεως.

Διὰ τοῦ Α.Ν. 147/1967 ὅμως, ἐπὶ περιουσιακῶν στοιχείων κτηθέντων ἀπὸ τῆς ισχύος του, έλήφθη άποκλειστικῶς ὑπ' ὄψιν ἡ χωροταξικὴ κατανομὴ τῶν παραγωγικῶν επενδύσεων, καταργηθείσης ούτω τῆς κλαδικῆς κατανομῆς τούτων.

65. Ἐθνικοὶ Λογαριασμοὶ τῆς Ἑλλάδος 1960 - 1969, ορ. cit., σελ. 15.

β. Ειδικαί παρατηρήσεις.

βα. Οί προβλεπόμενοι συντελεσται έτησίαις άποσβέσεως τών παραγωγικών επενδύσεων είναι γεγονόςδ ότι είναι πολύ ύψηλοί, ίδια διά τās βιομηχανικάσ και λοιπάσ παραγωγικάσ επιχειρήσεισ τās έγκατεστημένασ εισ την έπαρχίαν. Τῶ ὄντι, ένῶ, παραδείγματοσ χάριν, ὁ κανονικόσ συντελεστέσ άποσβέσεωσ επί μηχανημάτων είναι 8%, ήτοι ή κανονική των άπόσβεσεισ προβλέπεται εισ διάστημα 13 έτών, διά τήσ επιτρεπομένησ ύπό τήσ φορολογικήσ μας νομοθεσίαις έφαρμογήσ επιταχυνομένησ άποσβέσεωσ, ένθα ὁ επιτρεπόμενοσ συνολικόσ έτήσιος συντελεστέσ άποσβέσεωσ άνέρχεται εισ 42%, είναι έφικτή ή άπόσβεσεισ τήσ άξίασ τών μηχανημάτων εισ διάστημα τριών έτών, ήτοι μειούται ὁ χρόνοσ άποσβέσεωσ κατά τὰ 3/4 και πλέον.

Θά ήδυνάμεθα νά ισχυρισθῶμεν, έν προκειμένῳ, ὅτι ή τοιαύτη επιταχυνομένη άπόσβεσεισ εύνοεῖ τās επενδύσεισ ταχείαισ και ύψηλήσ αποδόσεωσ, αίτινεσ προφανῶσ θά έλάμβανον χώρον και άνευ τήσ έφαρμογήσ φορολογικήσ πολιτικήσ επιταχυνομένησ άποσβέσεωσ.

Τούτο ὁμωσ θά ήτο άπολύτωσ ὀρθόν, εάν ύπό τήσ φορολογικήσ μας νομοθεσίαις δέν προεβλέπετο ὁ συμψηφισμόσ τήσ ζημιάσ πρὸσ εισοδήματα εἰς έτέρων πηγών, ὡσ και ή μεταφορά αύτήσ εις τὰ έπόμενα οικονομικά έτη. Τὸ γεγονόςδ δέ ὅτι διά τοῦ ἄρθρου 8 τοῦ Α.Ν. 147/1967 έπετράπη ή μεταφορά τήσ ζημιάσ πρὸσ συμψηφισμόν εις τās έπομένασ πέντε συνεχεῖσ χρήσεισ, άντι τήσ πρότερον επιτρεπομένησ μεταφοράσ τήσ ζημιάσ εις δύο μόνον συνεχεῖσ χρήσεισ, συντελεῖ εις την ένθάρρυνσιν διά τήσ ὡσ άνω μορφήσ επιταχυνομένησ άποσβέσεωσ και τών μικράσ αποδόσεωσ επενδύσεων.

Ἐπίσης, αί μικράσ αποδόσεωσ επενδύσεισ εύνοοῦνται εκ τοῦ γεγονότοσ ὅτι ή παρ' ήμῖν φορολογική νομοθεσία καθορίζει τὰ άνώτατα ὄρια συντελεστών άποσβέσεωσ και δέν θεωρεῖ ταῦτα ύποχρεωτικῶσ έφαρμοστέα (66). Ἡτοι, αί βιομηχανικάσ και λοιπαῖ παραγωγικάσ επιχειρήσεισ έχουν την δυνατότητα ὅπως ένεργήσουν άποσβέσεισ επί τῇ βάσει μικροτέρων συντελεστών άποσβέσεωσ ή και ὅπως μη ένεργήσουν τοιαύτασ καθ' ὄρισμένην χρήσιν, εάν τυχόν δέν ύφίστανται εις την έπιχείρησιν αί πρὸσ τοῦτο προϋποθέσεισ. Και τοῦτο, διότι ή φορολογική μας νομοθεσία δέν θεωρεῖ την έτησίαν άπόσβεσιν ὡσ παραγωγικήν δαπάνην άναγομένην εις ὄρισμένην χρήσιν και οὔτω δέν εφαρμόζει επί τών άποσβέσεων την άρχήν τήσ αὔτοτελείαισ τών χρήσεων.

Ἐάν, άντιθέτωσ, έφηρμόζετο επί τών άποσβέσεων ή άρχή τήσ αὔτοτε-

66. Ὡσ πρὸσ τὸ σημεῖον τοῦτο, διά τοῦ ἄρθρου 8 τοῦ προσφάτωσ δημοσιευθέντοσ ὑπ' αριθ. 1077/27.12.1971 Νομοθετικοῦ Διατάγματοσ, επήλθε τροποποίησι, καθ' ήν ή διενέργεια, κατ' έτοσ, τών τακτικῶν άποσβέσεων, επί τῇ βάσει τών άνωτάτων ὀριων ποσοστών άποσβέσεων, κατέστη ύποχρεωτική. Ὅσον άφορᾷ ὁμωσ εις τās προσθέτουσ άποσβέσεισ ή έφαρμογή των εξακολουθεῖ νά είναι προαιρετική.

λείας τῶν χρήσεων, καθ' ἣν αἱ δαπάναι ὀρισμένης χρήσεως ἐφ' ὅσον δὲν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν χρῆσιν ταύτην δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐκπεσθοῦν ἐκ τῶν ἀκαθαρίστων ἐσόδων ἐτέρας ἐπομένης χρήσεως, τότε προφανῶς θὰ ὠφελοῦντο ἐκ τῆς ἐπιταχυομένης ἀποσβέσεως αἱ μεγάλης καὶ ταχείας ἀποδόσεως ἐπενδύσεις. Αἱ μικρᾶς ὅμως ἀποδόσεως (πρὸ ἀποσβέσεως) ἐπενδύσεις, δεδομένου ὅτι δὲν θὰ ἐπετρέπετο νὰ υἱοθετηθῇ ὑπὸ τῶν ἐπιχειρήσεων χαμηλότερον ποσοστὸν ἀποσβέσεως τοῦ νῦν προβλεπομένου ὡς ἀνωτάτου ὀρίου, θὰ εὑρίσκοντο ἐν ἀδυναμίᾳ ὅπως ἐπωφεληθοῦν ἐξ ὀλοκλήρου τῶν ἠϋξημένων φορολογικῶν ἐκπτώσεων δι' ἀποσβέσεις καὶ ἐνδεχομένως τμημα τοῦ ἐπενδυομένου κεφαλαίου θὰ παρέμενε τελικῶς ἀναπόσβεστον.

Πρὸς τοῦτοις, σημειωτέον ὅτι τὸ νῦν ἰσχύον παρ' ἡμῶν σύστημα ἐπιταχυομένης ἀποσβέσεως, ἰδίᾳ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐπαρχιακὰς βιομηχανικὰς καὶ λοιπὰς παραγωγικὰς ἐπιχειρήσεις, προσεγγίζει ἐν τοῖς πράγμασιν τὴν ἐξελιγμένην μορφήν ἐπιταχυομένης ἀποσβέσεως, τὴν τῆς ἐλευθερᾶς ἀποσβέσεως. Τῷ ὄντι, τὸ γεγονός ὅτι οἱ προβλεπόμενοι συντελεσταὶ ἀποσβέσεως εἶναι πολὺ ὑψηλοὶ καὶ παρέχεται εἰς τὴν ἐπιχείρησιν τὸ δικαίωμα ἐπιλογῆς καθ' ἕκαστον ἔτος χαμηλοτέρων συντελεστῶν ἀποσβέσεως, ἐπιτρέπει εἰς αὐτὴν ὅπως ἐκλέξῃ τὴν εἰς τὰ συμφέροντά της ἀρμόζουσαν διάρθρωσιν τῶν ἀποσβέσεων.

ββ. Πλὴν ὅμως, τὸ ἐν ἰσχύι σύστημα φορολογικῶν ἀποσβέσεων παρουσιάζει καὶ ὀρισμένα μειονεκτήματα.

ι) Ἐν πρώτοις, διὰ λόγους ἀπλότητος, τὴν βᾶσιν τοῦ συστήματος ἀποτελεῖ ἡ μέθοδος τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως, ἥτοι ἡ ἰσόποσος κατανομή τῶν ἔτησιων ἀποσβέσεων καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ κεφαλαίου τοῦ ἀγαθοῦ.

Ἡ δὲ γνωρίζομεν ὅτι ἡ μέθοδος αὕτη δὲν ἀρμόζει εἰς δυναμικὴν οἰκονομίαν, ὡς εἶναι ἡ συνεχῶς καὶ ταχέως ἀναπτυσσομένη ἑλληνικὴ οἰκονομία. Τοῦτο δὲ διὰ τοὺς ἐξῆς γνωστοὺς λόγους :

— Ἡ σταθερὰ ἀπόσβεσις εἶναι ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως ἀθάρτετος, διότι αἱ ἀποσβέσεις ἐν τοῖς πράγμασιν εἶναι φθίνουσαι, δεδομένου ὅτι ἡ ἀξία τῶν παγίων περιουσιακῶν στοιχείων μειοῦται ταχύτατα εὐθὺς ὡς χρησιμοποιηθοῦν. Οὕτω, διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως ἡ ἐπιβάρυνσις τῆς ἐπιχειρήσεως κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐπενδύσεως εἶναι μικροτέρα τῆς πραγματικῆς μειώσεως τῆς ἀξίας τοῦ κεφαλαίου τοῦ ἀγαθοῦ, κατὰ δὲ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς τούτου εἶναι μεγαλυτέρα. Ἡ ἄνισος δὲ αὕτη ἐπιβάρυνσις τῆς ἐπιχειρήσεως δι' ἀποσβέσεων ἀντενδείκνυται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς χρησιμοποίησεως τῶν κεφαλαίου τοῦ ἀγαθοῦ ἀξάνουν τὰ ἐξόδα ἐπισκευῆς καὶ συντηρήσεως αὐτῶν, ἐνῶ ἡ παραγωγικότης των μειοῦται.

— Πρὸς τοῦτοις, ἡ διὰ τῆς μεθόδου τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως ἐπιβάρυνσις τῆς ἀνακτήσεως τοῦ ἐπενδυομένου κεφαλαίου καὶ δὴ ἡ μὴ ἀνάκτησις

του μεγαλύτερου τμήματος τούτου κατά τα πρώτα έτη της επενδύσεως και, συνεπώς, ή μη ένισχυσις κατά τα έτη ταύτα της ταμιακής ρευστότητας της επιχειρήσεως, έχει ως αποτέλεσμα την επαύξησιν των επιχειρηματικών κινδύνων εκ της παρατηρουμένης μεταπολεμικώς συνεχούς μειώσεως της αξίας του χρήματος και ραγδαίας τεχνολογικής προόδου.

ii) Μειονέκτημα του υιοθετηθέντος παρ' ήμιν συστήματος επιταχυνομένης αποσβέσεως είναι, επίσης, τὸ ὅτι ὁ ρυθμὸς τῆς αποσβέσεως δὲν εἶναι εὐθέως συνδεδεμένος μετὰ τῆς διάρκειας ζωῆς τῶν κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν ἤτοι δὲν αὐξάνει κατὰ ποσοστὸν προοδευτικῶς μεγαλύτερον διὰ τὰ μακροτέρας διάρκειας ζωῆς ἀγαθὰ πρὸς κάλυψιν τῶν ἠϋξημένων επιχειρηματικῶν κινδύνων ἐκ τῶν επενδύσεων τούτων. Τουναντίον, εἶναι ἀναλογικῶς συνδεδεμένος μετὰ τοῦ ὕψους τῶν βασικῶν συντελεστῶν ἀποσβέσεως.

Τῶ ὄντι, ἡ αὐξήσις τῶν βασικῶν συντελεστῶν ἀποσβέσεως (κανονικῆς καὶ προσθέτου) κατὰ τὸ αὐτὸ ποσοστὸν, ἤτοι κατὰ 50% διὰ τὸ πρῶτον διαμέρισμα τῆς Χώρας (Νομοὺς Ἀττικῆς καὶ Πειραιῶς, πλὴν τοῦ Δήμου Λαυρεωτικῆς), κατὰ 100% διὰ τὸ δεῦτερον διαμέρισμα τῆς Χώρας (Ἐπαρχίας Κορινθίας, Θηβῶν, Χαλκίδος, Δήμον Λαυρεωτικῆς καὶ Πολεοδομικὸν Συγκρότημα Θεσσαλονίκης) καὶ κατὰ 200% διὰ τὸ τρίτον διαμέρισμα (τὰς λοιπὰς περιοχὰς τῆς Χώρας) ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα ἀνάλογον μείωσιν τοῦ χρόνου ἀποσβέσεως, ἀδιακρίτως τῆς διάρκειας ζωῆς τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ.

Οὕτως, ἡ κατὰ τὸ αὐτὸ ποσοστὸν σύντμησις τοῦ χρόνου ἀποσβέσεως τῶν κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν, ἀνεξαρτήτως ἐὰν ταῦτα εἶναι βραχείας, μέσης ἢ μακρᾶς διάρκειας ζωῆς, δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὸν ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τῶν ειδικῶν μορφῶν επιταχυνομένης ἀποσβέσεως, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ ἐνθάρρυνσις, κατὰ κύριον λόγον, τῶν μακρᾶς διάρκειας ζωῆς επενδύσεων καὶ οὐχὶ τῶν βραχείας διάρκειας ζωῆς.

iii) Τέλος, τὸ παρ' ήμιν ἰσχύον σύστημα επιταχυνομένης φορολογικῆς ἀποσβέσεως εὐνοεῖ, κατ' ἀρχήν, τὰς μεγάλας επιχειρήσεις ἤτοι τὰς επιχειρήσεις αἱ ὁποῖαι πραγματοποιοῦν ἐτησίως ἀκαθάριστα ἔσοδα πέραν τοῦ ποσοῦ τῶν δραχμῶν 6.500.000, ὑποχρεουμένας εἰς τήρησιν βιβλίων καὶ στοιχείων δευτέρας κατηγορίας τοῦ ἰσχύοντος Κώδικος Φορολογικῶν Στοιχείων⁽⁶⁷⁾, ἢ εἰλικρινῆς τήρησις τῶν ὁποίων ἐπιτρέπει τὸν λογιστικὸν προσδιορισμὸν τῶν καθαρῶν κερδῶν⁽⁶⁸⁾.

Τὰς μικρὰς, ὅμως, παραγωγικὰς επιχειρήσεις, ἤτοι τὰς παραγωγικὰς επιχειρήσεις αἱ ὁποῖαι πραγματοποιοῦν ἐτησίως ἀκαθάριστα ἔσοδα μὴ ὑπερβαίνοντα τὸ ποσὸν τῶν δραχμῶν 6.500.000, δὲν εὐνοεῖ ἢ προβλεπομένη ὑπὸ τῆς φορολογικῆς μας νομοθεσίας μορφή επιταχυνομένης ἀποσβέσεως. Τοῦτο δέ,

67. Ἄρθρον 8, παρ. 1, Ν.Δ. 4/1968.

68. Ἄρθρον 33α, παρ. 1, περίπτ. α', Ν.Δ. 3323/1955, ὡς τὸ ἄρθρον τοῦτο ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 3, Ν.Δ. 587/1970.

διότι εις τὰς ἐπιχειρήσεις ταύτας ἐπιτρέπεται ἡ τήρησις βιβλίων καὶ στοιχείων πρώτης κατηγορίας τοῦ Κώδικος Φορολογικῶν Στοιχείων⁽⁶⁹⁾ καὶ ὁ προσδιορισμὸς τῶν καθαρῶν κερδῶν, ἀνεξαρτήτως τῆς εἰλικρινείας τῶν τηρουμένων βιβλίων καὶ στοιχείων, ἐνεργεῖται κατ' ἀρχὴν ἐξωλογοιστικῶς⁽⁷⁰⁾, ἤτοι διὰ πολυπλασιασμοῦ τῶν ἀκαθαρίστων ἐσόδων των ἐπὶ εἰδικούς, κατὰ γενικὰς κατηγορίας ἐπιχειρήσεων, συντελεστὰς καθαρῶ κέρδους⁽⁷¹⁾.

Τὸ γεγονός δὲ ὅτι κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν πινάκων τῶν συντελεστῶν καθαρῶ κέρδους λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν μεταξὺ ἄλλων καὶ οἱ τεκμαιρόμενοι κατὰ γενικὰς κατηγορίας ἐπιχειρήσεων μέσοι συντελεσταὶ ἐτησίων ἀποσβέσεων, τοῦτο δὲν ἀφορᾷ εἰς τοὺς προσθέτους καὶ ἠδξημένους συντελεστὰς ἀποσβέσεων, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰς κανονικὰς ἐτησίας ἀποσβέσεις.

Οὕτω, τὸ ἐν ἰσχύι σύστημα ἐπιταχυνομένης φορολογικῆς ἀποσβέσεως, δεδομένου ὅτι εὐνοεῖ τὰς μεγάλας ἐπιχειρήσεις, περισσότερο μὲν τὰς ἐγκατεστημένας εἰς τὰς ἐπαρχίας, ὀλιγώτερον δὲ ἐκεῖνας τῶν Νομῶν Ἀττικῆς καὶ Πειραιῶς, θέτει τὰς μικρὰς παραγωγικὰς ἐπιχειρήσεις, ἀνεξαρτήτως τοῦ τόπου τῆς ἐγκαταστάσεώς των, εἰς μειονεκτικὴν θέσιν ἔναντι τῶν παρομοίων μεγάλων ἐπιχειρήσεων.

Ἡ τοιαύτη, ὅμως, φορολογικὴ πολιτικὴ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως δὲν εἶναι ἐνδεδειγμένη, διότι οὐσιώδης λόγος τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως εἶναι ἡ ἐνίσχυσις τῆς δυνατότητος αὐτοχρηματοδοτήσεως τῶν ἐπενδύσεων, ἣτις ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὰς μικρὰς παραγωγικὰς ἐπιχειρήσεις, λόγῳ τῶν δυσκολιῶν τὰς ὁποίας αὗται συναντοῦν εἰς τὴν ἐξεύρεσιν κεφαλαίων. Ἡ δὲ προσαρμογὴ τῶν μικρῶν παραγωγικῶν ἐπιχειρήσεων πρὸς τὰς τεχνολογικὰς ἐξελίξεις εἶναι ἀπαραίτητος εἰς οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν, πολλῶν δὲ μᾶλλον εἰς τὴν ἐν ἀναπτύξει ἑλληνικὴν οἰκονομίαν, γνωστοῦ ὄντος ὅτι πλεῖστοι ὅσοι τῶν μικρῶν παραγωγικῶν ἐπιχειρήσεων ἐξελίσσονται εἰς μεγάλας τοιαύτας ἢ καθίστανται ἀπαραίτητοι διὰ τὴν λειτουργίαν τῶν μεγάλων παραγωγικῶν ἐπιχειρήσεων⁽⁷²⁾.

Γ. Ἐνδεικνύμεναι μεταρρυθμίσεις.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει, ὅτι τὸ ἰσχύον σύστημα τακτικῶν καὶ προσθέτων φορολογικῶν ἀποσβέσεων μετὰ τῶν προσαυξήσεων των χρήζει μεταρ-

69. Ἄρθρον 8, παρ. 1, Ν.Δ. 4/1968.

70. Ἄρθρον 33α, παρ. 1, περίπτ. γ', Ν.Δ. 3323/1955, ὡς τὸ ἄρθρον τοῦτο ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ ἄρθρου 3, Ν.Δ. 587/1970.

71. Ἄρθρον 36 Ν.Δ. 3323/1955, ὡς τὸ ἄρθρον τοῦτο ἀντικατεστάθη διὰ τῆς παρ. 1, τοῦ ἄρθρου 13, Α.Ν. 239/1967 καὶ ἐτροποποιήθη διὰ τοῦ ἄρθρου 5, Ν.Δ. 587/1970.

72. Περὶ τῆς συμβολῆς τῶν μικρῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῶν Κρατῶν βλ. Ο.Ο.Δ.Ε., *Promotion des petites et moyennes entreprises dans Pays en voie de développement*, Paris, 1969.

ρυθμίσεως. Καί τοῦτο, ἰδίᾳ, διότι : ἡ μὲν κανονικὴ ἀπόσβεσις ἐνεργεῖται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μεθόδου τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως, ἥτις εἶναι ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως ἀυθαίρετος καὶ δὲν ἀρμόζει εἰς τὴν συνεχῶς καὶ ταχέως ἀναπτυσσομένην ἑλληνικὴν οἰκονομίαν· τὸ δὲ ἐφαρμοζόμενον σύστημα ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως δὲν ἐνθαρρύνει, κατὰ κύριον λόγον, τὰς ἐπενδύσεις μακρᾶς διάρκειας ζωῆς καὶ μικρᾶς ἀποδόσεως, οὐδὲ τὴν ἐπενδυτικὴν δραστηριότητα τῶν μικρῶν ἐπιχειρήσεων.

α. Καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μεταρρυθμίσειν τῆς βάσεως τοῦ νῦν ἰσχύοντος συστήματος φορολογικῆς ἀποσβέσεως, ἦτοι τῆς κανονικῆς ἀποσβέσεως, ἐνδεδειγμένη εἶναι ἡ ἀντικατάστασις τῆς ἐφαρμοζομένης μεθόδου τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως διὰ τῆς μεθόδου τῶν μειουμένων ἀποσβέσεων.

Ἐν ἄλλοις λόγοις, διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως ταύτης ἡ ἐτήσια ἀπόσβεσις δὲν θὰ εἶναι πλέον σταθερὰ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς φυσικῆς ζωῆς τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ φθίνουσα. Τοῦτο δέ, διότι ὁ ἐτήσιος σταθερὸς συντελεστῆς ἀποσβέσεως, ὁ ὁποῖος δέον ὅπως εἶναι διπλάσιος ἐκείνου τῆς περιπτώσεως ἐφαρμογῆς τῆς κανονικῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως, θὰ ἐφαρμόζηται ἐπὶ τῆς ἐκάστοτε ὑπολοίπου ἀναποσβέστου ἀξίας.

Οὕτω, διὰ τῆς εἰσαγωγῆς παρ' ἡμῖν τῆς μεθόδου τῶν μειουμένων ὑπολοίπων, ἥτις συνιστᾷ τὴν κανονικὴν μορφήν ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως, αἱ φορολογικαὶ ἀποσβέσεις θὰ ἐνηρμονίζοντο πρὸς τὴν οἰκονομικὴν πραγματικότητα, καθ' ἣν ἡ ἀξία τῶν παγίων περιουσιακῶν στοιχείων μειοῦται αἰσθητῶς εὐθὺς ὡς χρησιμοποιοῦν, ἡ δὲ κατανομή τῶν ἐξόδων παραγωγῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς φυσικῆς ζωῆς τῶν κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν θὰ ἦτο δικαιότερα. Καὶ τοῦτο διότι, ἐνῶ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη χρησιμοποίησεως τῶν κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν τὰ ἐξόδα συντηρήσεως καὶ ἐπισκευῆς εἶναι ἐλάχιστα ἢ καὶ ἀνύπαρκτα, εἶναι δὲ ταῦτα ἠϋξημένα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, αἱ ἀποσβέσεις θὰ ἐμφανίζονται ἠϋξημένα κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη καὶ λίαν μειωμένα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς χρησιμοποίησεως τῶν ἐν λόγω ἀγαθῶν.

Ἐπίσης, διὰ τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὴν παρ' ἡμῖν φορολογικὴν νομοθεσίαν τῆς μεθόδου τῶν μειουμένων ἀποσβέσεων, θὰ ἐπιτυγχάνηται κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς περιόδου ἐπενδύσεως ἡ ἀνάκτησις τοῦ μεγαλυτέρου τμήματος τοῦ ἐπενδυομένου κεφαλαίου, γεγονός τὸ ὁποῖον θὰ ἔχῃ ὡς συνέπειαν τὴν μείωσιν τῶν ἐπιχειρηματικῶν κινδύνων ἐκ τῆς οἰκονομικῆς ἀπαξιώσεως τῶν ἐπενδύσεων καὶ ἐκείνων ἐκ τῆς μειώσεως τῆς ἀγοραστικῆς δυνάμεως τοῦ χρήματος. Ἡ μείωσις δὲ τῶν ἐπιχειρηματικῶν κινδύνων ἐνθαρρύνει, ὡς γνωστόν, τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος.

β. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὴν μεταρρυθμίσειν τοῦ ἰσχύοντος παρ' ἡμῖν συστήματος ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως παρατηρητέα τὰ ἐξῆς :

Ὡς ἤδη γνωρίζομεν, τὸ ἐφαρμοζόμενον σύστημα ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως δὲν εὐνοεῖ ἰδιαιτέρως, ὡς ἔδει, τὰς μακρᾶς διάρκειας ζωῆς ἐπενδύ-

σεις, ἀλλὰ συντέμνει τὸν χρόνον ἀποσβέσεως τῶν κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἀναλογίαν, ἀνεξαρτήτως ἐὰν ταῦτα εἶναι βραχείας, μέσης ἢ μακρᾶς διαρκείας ζωῆς.

Προκειμένου, λοιπόν, νὰ ἐπιτευχθῇ ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς ἐπιταχυνομένης φορολογικῆς ἀποσβέσεως, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ ἐνθάρρυνσις κυρίως τῶν μακρᾶς διαρκείας ζωῆς καὶ οὐχὶ τῶν βραχείας διαρκείας ζωῆς ἐπενδύσεων, ἡ ἐνδεδειγμένη λύσις εἶναι ἡ εἰσαγωγή τῆς ἀρχικῆς ἀποσβέσεως (initial allowance), εἰδικῆς μορφῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως.

Ἦτοι, παραλλήλως πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς μεθόδου τῶν μειουμένων ἀποσβέσεων νὰ ἐφαρμόζηται κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς περιόδου ἐπενδύσεως συμπληρωματικὴ ἀπόσβεσις ἴση πρὸς ὠρισμένον ποσοστὸν τῆς τιμῆς κτήσεως τῶν κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν.

Ἡ ἐφαρμογή, ὅμως, τῆς ἀρχικῆς ἀποσβέσεως, προκειμένου νὰ εὐνοήσῃ κυρίως τὰς μακρᾶς διαρκείας ζωῆς ἐπενδύσεις, δέον ὅπως περιορισθῇ εἰς τὰς ἀποσβέσεις τῶν κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν, τῶν ὁποίων ἡ διάρκεια τῆς φυσικῆς των ζωῆς ὑπερβαίνει τὴν τετραετίαν, ὁ δὲ συντελεστὴς τῆς ἀρχικῆς ἀποσβέσεως δέον ὅπως βαίνει προοδευτικῶς αὐξανόμενος διὰ τὰ μακροτέρας διαρκείας ζωῆς κεφαλαιουχικά ἀγαθά.

Πρὸς τοῦτοις, δεδομένου ὅτι ἡ ἑλληνικὴ δημοσιονομικὴ πολιτικὴ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν χωροταξικὴν κατανομήν των ἐπενδύσεων, τὸ ὕψος τοῦ συντελεστοῦ τῆς ἀρχικῆς ἀποσβέσεως δέον ὅπως διαρρυθμισθῇ οὐ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διαρκείας ζωῆς τῶν κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ τόπου τῆς ἐγκαταστάσεώς των.

Οὕτως, ὁ ὡς ἄνω συνδυασμὸς τῆς ἀρχικῆς ἀποσβέσεως μετὰ τῆς μεθόδου ἀποσβέσεως τῶν μειουμένων ὑπολοίπων θὰ ἔχῃ ὡς ἀποτέλεσμα τὴν κατὰ πρῶτα ἔτη τῆς περιόδου ἐπενδύσεως ταχεῖαν ἀνασύστασιν τοῦ ἐπενδυμένου κεφαλαίου, τὴν μείωσιν τῶν συνδεδεμένων μετὰ τῶν μακρᾶς διαρκείας ζωῆς ἐπενδύσεων ἐπιχειρηματικῶν κινδύνων καὶ τὴν ἐνθάρρυνσιν τῆς ἐπιχειρήσεως τοιούτων ἐπενδύσεων.

Συμπληρωματικῶς, σημειωτέον ὅτι, διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἐν λόγῳ μεθόδων ἀποσβέσεως, ἡ ἀναπόσβεστος ἀξία τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ μετὰ πάροδον ὠρισμένου χρόνου θὰ ἐμφανίζεται κατὰ πολὺ μειωμένη. Προκειμένου, λοιπόν, νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ εἰς ὀλόκληρον ταχεῖα ἀνασύστασις τοῦ ἐπενδυμένου κεφαλαίου, δέον ὅπως παρασχεθῇ εἰς τὰς παραγωγικὰς ἐπιχειρήσεις τὸ μόνον δικαίωμα τῆς ἐφ' ἅπαξ τελικῆς ἀποσβέσεως, ὅταν ἡ ἀναπόσβεστος ἀξία κατέλθῃ εἰς ὠρισμένον ποσοστὸν τῆς τιμῆς κτήσεως τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἀγαθοῦ.

Ἐξ ἄλλου, ἵνα αἱ μακρᾶς διαρκείας καὶ μικρᾶς ἀποδόσεως ἐπενδύσεις εὐνοηθοῦν ἐκ τῆς συνδεδεασμένης εἰσαγωγῆς τῆς ἀρχικῆς ἀποσβέσεως καὶ τῆς μεθόδου τῶν μειουμένων ὑπολοίπων, δέον ὅπως :

—ἀφ' ἐνὸς μὲν, διατηρηθῇ τὸ ὑπὸ τὸ ἰσχύον δίκαιον ἐπιτρεπόμενον

δικαίωμα μεταφορᾶς τῆς ζημίας πρὸς συμψηφισμὸν εἰς τὰ ἐπόμενα πέντε ἔτη. — ἀφ' ἑτέρου δέ, ἐπιτραπῆ εἰς περίπτωσιν ἀδυναμίας τῆς ἐπιχειρήσεως πρὸς ἀπορρόφησιν τῆς ἀρχικῆς ἀποσβέσεως κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐπενδύσεως, ἢ μεταφορὰ τῆς προσθέτου ταύτης ἀποσβέσεως, κατὰ τὸ μὴ ἀπορροφηθὲν τμήμα, εἰς τὰ ἐπόμενα ἔτη.

γ. Τέλος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως ἐπὶ τῶν μικρῶν παραγωγικῶν ἐπιχειρήσεων, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς :

Ἦδη γνωρίζομεν, ὅτι τὸ προβλεπόμενον ὑπὸ τῆς φορολογικῆς μας νομοθεσίας σύστημα ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως δὲν ἐφαρμόζεται εἰς τὰς μικρὰς παραγωγικὰς ἐπιχειρήσεις, εἰς τὰς ὁποίας, λόγῳ τῆς κατηγορίας τῶν τηρουμένων βιβλίων καὶ στοιχείων, ὁ προσδιορισμὸς τῶν καθαρῶν κερδῶν λαμβάνει χώραν ἐξωλογοιστικῶς, ἤτοι δι' ἐφαρμογῆς ἐπὶ τῶν ἀκαθαρῶν ἐσόδων των εἰδικῶν, κατὰ γενικὰς κατηγορίας ἐπιχειρήσεων, συντελεστῶν καθαροῦ κέρδους.

Προκειμένου, λοιπόν, ὅπως ἐνθαρρυνθῆ ἡ ἐπενδυτικὴ δραστηριότης καὶ τῶν μικρῶν παραγωγικῶν ἐπιχειρήσεων, ἐνδεδειγμένη εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως καὶ ἐπὶ τῶν ἐπιχειρήσεων τούτων.

Τοῦτο δὲ δύναται νὰ λάβῃ χώραν κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον :

Ἐν πρώτοις, οἱ πίνακες τῶν συντελεστῶν καθαροῦ κέρδους δέον ὅπως συνταχθοῦν ἄνευ ὑπολογισμοῦ τῶν τεκμαιρομένων κατὰ γενικὰς κατηγορίας ἐπιχειρήσεων μέσων συντελεστῶν ἑτησίων ἀποσβέσεων, ὅποτε οἱ συντελεσταὶ καθαροῦ κέρδους θὰ εἶναι ὑψηλότεροι τῶν νῦν ἰσχυόντων συντελεστῶν.

Αἱ παραγωγικαὶ ἐπιχειρήσεις, αἱ ὁποῖαι ὑποχρεοῦνται ὑπὸ τοῦ νέου Κώδικος Φορολογικῶν Στοιχείων εἰς τὴν τήρησιν βιβλίων καὶ στοιχείων πρώτης κατηγορίας, δέον ὅπως ἐπὶ πλέον ὑποχρεωθοῦν εἰς τὴν τήρησιν βιβλίου, εἰς δὲ θὰ καταχωρίζωνται αἱ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προαναφερθείσης μεθόδου τῆς ἀρχικῆς ἀποσβέσεως καὶ τῆς μεθόδου τῶν μειουμένων ὑπολοίπων ἐτήσια ἀποσβέσεις τῶν παγίων περιουσιακῶν των στοιχείων.

Τελικῶς, τὰ φορολογητέα καθαρὰ κέρδη τῶν ἐν λόγῳ ἐπιχειρήσεων θὰ ἐξευρισκῶνται δι' ἐκπτώσεως, ἐκ τῶν ἐξωλογοιστικῶς προσδιοριζομένων καθαρῶν κερδῶν, τοῦ συνολικοῦ ποσοῦ τῶν ἑτησίων ἀποσβέσεων, ἐφ' ὅσον βεβαίως αὗται θὰ ἐμφανίζωνται εἰς τὸ οἰκτεῖον βιβλίον.

Δέον δὲ ὅπως ἐπιτραπῆ ὁ συμψηφισμὸς τῆς ἐκ τοῦ ὑπολογισμοῦ τῶν ἀποσβέσεων τυχόν προκυπτούσης ζημίας πρὸς εἰσοδήματα ἐξ ἑτέρων πηγῶν, ὡς καὶ ἡ μεταφορὰ ταύτης εἰς τὰς ἐπομένας χρήσεις, προκειμένου νὰ εὐνοηθοῦν αἱ μικρὰς ἀποδόσεως ἐπενδύσεις.

Οὕτω, διὰ τῆς ὡς ἄνω ὑποδεικνυομένης ρυθμίσεως τοῦ θέματος τῆς ἐπεκτάσεως τῆς ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως ἐπὶ τῶν μικρῶν παραγωγικῶν ἐπιχειρήσεων, αὗται θὰ τεθοῦν, ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ἐν λόγῳ φορολογικοῦ

μέτρου, εις τὴν ἰδίαν εὐνοϊκὴν θέσιν μετὰ τῶν μεγάλων παραγωγικῶν ἐπιχειρήσεων τῶν ἐγκατεστημένων εἰς τὸ αὐτὸ διαμέρισμα τῆς Χώρας, ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς ταχείας δι' αὐτοχρηματοδότησεως ἀνανεώσεως τοῦ παραγωγικοῦ ἐξοπλισμοῦ των καὶ τῆς ἐπεκτάσεως τούτου.

* * *

α. Τὸ παρ' ἡμῶν, λοιπόν, ἰσχύον σύστημα φορολογικῶν ἀποσβέσεων παρουσιάζει οἰκονομικὰ μειονεκτήματα, διὰ τὴν ἐξάλειψιν τῶν ὁποίων αἱ ἐνδεικνυόμεναι μεταρρυθμίσεις συνοφίζονται εἰς τὰς ἐξῆς :

—Εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τῆς ἐφαρμοζομένης εἰς τὴν βάσιν τοῦ συστήματος μεθόδου τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως (straight-line method) διὰ τῆς μεθόδου τῶν μειουμένων ἀποσβέσεων (declining-balances method).

—Εἰς τὴν σύνταξιν νέου πίνακος ἀποσβέσεων περισσότερο λεπτομεροῦς, ἔναντι τοῦ ἰσχύοντος τοιούτου, ἔνθα ἐπὶ ὁμοειδῶν κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν ὅπως προβλέπεται ἐνιαῖος συντελεστῆς ἀποσβέσεως, ὑπολογιζόμενος ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διάρκειας τῆς φυσικῆς των ζωῆς.

—Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν φορολογικὴν μας νομοθεσίαν τῆς ἀρχικῆς ἀποσβέσεως (initial allowance), εἰδικῆς μορφῆς ἐπιταχυομένης ἀποσβέσεως, τὸ ὕψος τοῦ συντελεστοῦ τῆς ὁποίας νὰ διαρρυθμισθῇ, ἰδίᾳ, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ τόπου τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὴν διάρκειαν τῆς φυσικῆς ζωῆς των, ἀποκλειομένης ὁμῶς τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχικῆς ἀποσβέσεως ἐπὶ τῶν βραχείας διάρκειας ζωῆς ἀγαθῶν.

—Εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἐπιταχυομένης ἀποσβέσεως καὶ εἰς τὰς μικρὰς παραγωγικὰς ἐπιχειρήσεις.

β. Βελτιώσεις τοῦ ἰσχύοντος συστήματος φορολογικῶν ἀποσβέσεων, ἥτις θὰ ἰσχύσῃ ἀπὸ 1ης Ἰανουαρίου 1973 μέχρι τῆς 31ης Δεκεμβρίου 1977, προβλέπεται ὑπὸ τοῦ ἀρθροῦ 5 τοῦ προσφάτως δημοσιευθέντος ὑπ' ἀριθ. 1078/27.12.1971 Νομοθετικοῦ Διατάγματος.

Σκοπὸς τῆς νέας ταύτης διατάξεως εἶναι, ἰδίᾳ, ἡ ὑποκίνησις τῶν ὅπου δῆποτε τῆς Χώρας ἐγκατεστημένων βιομηχανικῶν καὶ βιοτεχνικῶν ἐπιχειρήσεων πρὸς μεγαλυτέραν ἀπασχόλησιν τῶν παγίων αὐτῶν ἐγκαταστάσεων⁷³, τῆς ἐντάσεως τῆς ἐν λόγῳ ὑποκινήσεως ἐξαρτωμένης ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Χώρας ἔνθα αἱ ἐγκαταστάσεις, προκειμένου ὅπως ὑποβοηθηθῇ καὶ ἡ περιφερειακὴ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις.

Ἦτοι, τὸ μέχρι τοῦδε προβλεπόμενον κριτήριον τοῦ τόπου τῆς ἐγκαταστάσεως πρὸς ὑπολογισμὸν τῆς προσαυξήσεως τῶν τακτικῶν συντελεστῶν

73. Πρβλ. Ἰ.Ν. Κούλη, Ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν, *Εἰσηγητικὴ Ἐκθεσις ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ Κράτους οἰκ. ἔτους 1972*, σελ. 47, 48.

άποσβέσεως συνεδυσάθη, διὰ τὴν προσεχῆ πενταετίαν, μετὰ τοῦ κριτηρίου τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑφ' ἐκάστης ἐπιχειρήσεως χρησιμοποιουμένων φυλακῶν.

Τῷ ὄντι, τῆς Χώρας διαιρεθείσης εἰς τρεῖς φορολογικὰς περιοχάς, προβλέπονται ἐν παρ. 1 τοῦ ἄρθρου 5 Ν. Δ. 1078/1971 αἱ ἐξῆς προσαυξήσεις τῶν ἐκάστοτε ἰσχυόντων συντελεστῶν τῶν τακτικῶν ἀποσβέσεων :

— Διὰ τὰς βιομηχανικὰς καὶ βιοτεχνικὰς ἐγκαταστάσεις εἰς τὴν περιοχὴν Α' (Νομοὺς Ἀττικῆς καὶ Πειραιῶς, πλὴν τοῦ Δήμου Λαυρεωτικῆς) κατὰ ποσοστὸν 25%, ἐφ' ὅσον χρησιμοποιοῦνται δύο φυλακαὶ καὶ κατὰ ποσοστὸν 50%, ἐφ' ὅσον χρησιμοποιοῦνται τρεῖς φυλακαί· ἐπὶ χρησιμοποιήσεως δὲ μιᾶς φυλακῆς οὐδεμία προσαυξήσις ἐπιτρέπεται.

— Διὰ τὰς ἐγκαταστάσεις εἰς τὴν περιοχὴν Β' (περιφέρειαν πολεοδομικοῦ συγκροτήματος Θεσσαλονίκης, Νομοὺς Βοιωτίας καὶ Κορινθίας, Ἐπαρχίαν Χαλκίδος καὶ Δήμον Λαυρεωτικῆς) κατὰ ποσοστὸν 25%, 50% καὶ 75%, ἐφ' ὅσον χρησιμοποιοῦνται μία, δύο ἢ τρεῖς φυλακαί, ἀντιστοίχως.

— Διὰ τὰς ἐγκαταστάσεις εἰς τὴν περιοχὴν Γ' (λοιπὰς περιοχὰς τῆς Χώρας) κατὰ ποσοστὸν 100%, 150% καὶ 200%, ἐφ' ὅσον χρησιμοποιοῦνται μία, δύο ἢ τρεῖς φυλακαί, ἀντιστοίχως.

γ. γα. Ἡ ἐφαρμογὴ ὑπὸ τῆς παρ' ἡμῖν ἀναπτυξιακῆς δημοσιονομικῆς πολιτικῆς τοῦ κριτηρίου τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀπασχολήσεως τῶν παγίων ἐγκαταστάσεων τῶν βιομηχανικῶν καὶ βιοτεχνικῶν ἐπιχειρήσεων, προκειμένου ὅπως παραχωρηθῇ ἢ ἐκ τῶν ἀποσβέσεων ἀπορρέουσα φορολογικὴ εὐνοία, εἶναι οἰκονομικῶς δεδικαιολογημένη.

Τῷ ὄντι, αἱ πάγια ἐγκαταστάσεις τῶν ἐπιχειρήσεων, ὅπως τὰ μηχανήματα, ὑφίστανται προφανῶς μεγαλυτέραν φθορὰν ὡσάντις ἀπασχολοῦνται ἐντατικῶς (74). Συνεπῶς, ἡ ἀπόσβεσις τῶν δέον ὅπως λαμβάνη χώραν εἰς συντομώτερον χρόνον, ἔναντι ἐκείνου εἰς τὴν περίπτωσιν μικροτέρας ἀπασχολήσεως τῶν παγίων ἐγκαταστάσεων.

Ἐπίσης, ἡ διὰ τοῦ ἐν λόγῳ δημοσιονομικοῦ μέτρου ὑποκίνησις τῶν βιομηχανικῶν καὶ βιοτεχνικῶν ἐπιχειρήσεων πρὸς πλήρη ἀπασχόλησιν τῶν παγίων ἐγκαταστάσεων τῶν εὐνοεῖ, ἰδίᾳ, τὰς ἀναπτυσσομένας ἐπιχειρήσεις, συντελεῖ δὲ εἰς τὴν ἀποφυγὴν τῶν ὑπερεπενδύσεων, εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς παραγωγικότητος, ὡς καὶ εἰς τὴν ταιαύτην τῆς ἀπασχολήσεως τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ τῆς Χώρας.

γβ. Ἐτέρα βελτίωσις τοῦ παρ' ἡμῖν συστήματος φορολογικῆς ἀποσβέσεως ἐπῆλθε διὰ τῆς μειώσεως τῶν νῦν ἰσχυόντων συντελεστῶν ἐπιταχυνομένης ἀποσβέσεως.

Τῷ ὄντι, οἱ συντελεσταὶ οὗτοι ἦσαν πολὺ ὑψηλοί, ἢ δὲ μειώσις τῶν ἦτο

74. Ὡς πρὸς τὰ αἷτια τῶν ἀποσβέσεων βλ. Ἱ. Χρυσοκέρη, *op. cit.*, σελ. 6.

έπιβεβλημένη, προκειμένου όπως εύνοηθούν περισσότερο αι μικρᾶς ἀποδόσεως ἐπενδύσεις και οὐχί, ὡς συνέβαινε μέχρι τοῦδε, ἰδίᾳ αι ταχείας και ὑψηλῆς ἀποδόσεως τοιαῦται (75), αἵτινες προφανῶς θὰ ἐλάμβανον χώραν και ἄνευ παροχῆς φορολογικῆς εὐνοίας.

Πλὴν ὅμως, ἡ προβλεπομένη κατάργησις τῆς ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 11 Ν. Δ. 2901/1954 προσαυξήσεως τῶν τακτικῶν συντελεστῶν ἀποσβέσεων, ἀνερχομένης ἐπὶ κτισμάτων εἰς 2,5% τῆς ἀξίας των, ἐπὶ δὲ τῶν λοιπῶν παγίων περιουσιακῶν στοιχείων εἰς 6%, θὰ ἔχη ὡς συνέπειαν, ἐφ' ὅσον διατηρηθῇ ὁ νῦν ἰσχύων πίναξ συντελεστῶν τακτικῶν ἀποσβέσεων, τὴν ὑπερβολικὴν μείωσιν τῶν νῦν ἰσχυόντων συντελεστῶν ἐπιταχυομένης ἀποσβέσεως και τὴν ἐξασθένησιν τῆς προσελκυστικῆς δυνάμεως ἐπὶ τῶν ἰδιωτικῶν παραγωγικῶν ἐπενδύσεων τοῦ ἐν λόγῳ φορολογικοῦ μέτρου.

Οὕτως, ἐπὶ μηχανημάτων, ἐνῶ ὑπὸ τὸ ἰσχύον καθεστῶς ἐπιταχυομένης ἀποσβέσεως προβλέπεται ἀνώτατον ὄριον συνολικῆς ἀποσβέσεως διὰ τὰς φορολογικὰς περιοχὰς Α', Β', Γ', ἀντιστοίχως, 21%, 28%, 42%, εἰς τὸ ἀπὸ 1ης Ἰανουαρίου 1973 ἐφαρμοσθησόμενον νέον σύστημα ἐπιταχυομένης ἀποσβέσεως οἱ συντελεσταὶ οὗτοι θὰ μειωθοῦν ὡς ἑξῆς :

— διὰ τὴν φορολογικὴν περιοχὴν Α', ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ ἀπασχολήσεως τῶν μηχανημάτων, εἰς ποσοστὸν 8%, 10%, 12%.

— διὰ τὴν φορολογικὴν περιοχὴν Β', εἰς ποσοστὸν 10%, 12%, 14%.

— διὰ τὴν φορολογικὴν περιοχὴν Γ', εἰς ποσοστὸν 16%, 20%, 24%.

Βεβαίως, ἡ προβλεπομένη ὑπὸ τῆς παρ. 1 τοῦ ἄρθρου 11 τοῦ Ν. Δ. 2901/1954 πρόσθετος ἀπόσβεσις ἔδει ὅπως καταργηθῇ ὡς ἀυθαίρετος, δεδομένου ὅτι ἐθεωρεῖτο ὡς τακτικὴ ἀπόσβεσις.

Ἐπίσης, ἀντικαταστάσεως χρῆζει, ὡς ἤδη γνωρίζομεν, ὁ νῦν ἰσχύων πίναξ συντελεστῶν τακτικῶν ἀποσβέσεων.

Προκειμένου, λοιπόν, ν' ἀποφευχθῇ ἡ ὑπερβολικὴ μείωσις τῶν νῦν ἰσχυόντων συντελεστῶν ἀποσβέσεων και ἐπέλθῃ οὐσιώδης βελτίωσις τοῦ παρ' ἡμῶν συστήματος φορολογικῶν ἀποσβέσεων, θὰ ἦτο ἐνδεδειγμένον ὅπως ἐξυγιανθῇ ἡ βᾶσις τοῦ συστήματος διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς νῦν ἐφαρμοζομένης μεθόδου τῆς σταθερᾶς ἀποσβέσεως διὰ τῆς μεθόδου τῶν μειουμένων ἀποσβέσεων.

(Ἰανουάριος 1972)

75. Πρβλ. Κέντρον Προγραμματισμοῦ και Οἰκονομικῶν Ἐρευνῶν, Ἡ Ἀποτελεσματικότης τῶν Φορολογικῶν Κινήσεων ἐν Ἑλλάδι και Προτάσεις διὰ τὴν Μεταρρύθμισιν αὐτῶν, Ἀθήναι, 1967, σελ. 77.

GASTON LEDUC
Membre de l'Institut de France
Professeur d'économie du développement
à l'Université de Paris I

FINANCES PUBLIQUES ET DÉVELOPPEMENT

L'étude des problèmes de finances publiques, conduite en fonction du niveau de développement des différents États en cause, que l'on considère celles-ci tant comme l'expression de ce niveau que comme un instrument au service d'une action gouvernementale visant à déclencher et à accélérer dans toute la mesure du possible un processus de croissance-développement économique en longue période, est une chose relativement récente dans cette discipline scientifique. Les premiers Traités d'ensemble sur l'économie du développement n'y faisaient guère plus que de timides allusions. Sans doute parce que la science des finances, telle que l'avaient ébauchée les économistes classiques et perfectionnée les néo-classiques jusque et y compris les Keynésiens eux-mêmes, avait pris pour thème préférentiel de ses réflexions la situation des pays économiquement avancés, c'est-à-dire industrialisés et quasi-complètement monétarisés. D'autre part parallèlement aux préoccupations des analystes de l'économie, qui restaient cantonnées dans la courte période et commandées, en matière de dynamique, par les oscillations cycliques intra-décennales, celles des finances, lorsqu'elles ne faisaient pas abstraction du temps, demeuraient également limitées dans le cadre d'un horizon étroit. En somme tout se passait comme si les pays industrialisés constituaient un modèle de référence dont tous les pays du monde tendraient finalement à se rapprocher, de sorte que tous auraient progressivement à faire face à des problèmes identiques.

Ces choses ont peu à peu changé depuis une dizaine ou une quinzaine d'années. Une littérature de plus en plus abondante a vu le jour, particulièrement en Grande-Bretagne et aux États-Unis, tout comme en France et en Italie, cette liste n'étant, bien entendu, pas limitative. La priorité, à notre connaissance, paraît devoir être attribuée aux études de Lewis-Martin et de Madame H. Hicks, en Angleterre, complétées par les apports de Kaldor, Prest, Peacock, pour ne citer que les plus notables.

La France aussi, avec les États-Unis (Shoup—Musgrave—Hinricks—Bird), s'est engagée dans cette voie et les ouvrages les plus récents des

économistes financiers y évoquent de plus en plus fréquemment les aspects particuliers propres aux pays «en voie de développement», notamment lorsqu'il s'agit de la fiscalité agricole (Badouin—Devillebichot—B. Vinay). Enfin les organisations internationales elles-mêmes manifestent un intérêt soutenu pour ces problèmes, qu'il s'agisse du Département des finances publiques, de l'O.N.U. ou de celui du Fonds Monétaire International (Cf. *ses Staff papers*), secondé par les experts de la Banque mondiale.

Nous voudrions rappeler, dans les propos qui suivent, les raisons pour lesquelles la gestion des finances publiques, essentiellement celles de l'État (quel que soit son type de formation constitutionnelle, mais sans méconnaître l'intérêt des problèmes propres aux collectivités dites secondaires) ne peut pas ne pas constituer l'un des éléments essentiels d'une «politique de développement», au sens le plus étendu de ce terme (tel que l'entend, par exemple, René Tasset dans son ouvrage bien connu).

Nous ferons d'abord porter nos vues sur les dépenses publiques, qu'elles soient de fonctionnement ou d'équipement. Nous examinerons ensuite quelques-uns des problèmes que soulève l'application d'une fiscalité dans une économie encore peu évoluée, en nous préoccupant notamment du point de savoir comment évolue la situation fiscale des pays en voie de développement, au fur et à mesure que s'accuse un processus de croissance et de diversification des activités, sans nous préoccuper de la question si épineuse de l'évolution de l'écart entre pays situés à des niveaux différents de développement. Nous nous demanderons notamment de quelle manière il conviendrait d'aménager cette fiscalité en vue de la rendre aussi «rationnelle» que possible, en raison du rôle qu'elle est appelée à jouer dans le processus d'ensemble du développement économique, sans nous dissimuler que les buts assignés à une telle rationalité peuvent être parfois difficiles à concilier les uns avec les autres.

Et nous terminerons en évoquant les rapports entre les déséquilibres budgétaires (par excédent ou déficit) et l'évolution en longue période des économies en cause.

* * *

Il va de soi que l'État n'est jamais absent de la scène économique, même aux niveaux les plus accusés du sous-développement. Néanmoins l'importance des activités de caractère public est assurément assez réduite

dans les économies pré-industrielles, surtout s'il s'agit de pays ou territoires politiquement «non-autonomes». Avec l'accession à l'indépendance, impliquant nécessité de la constitution d'un État, au sens le plus complet du terme, la place tenue par les finances publiques dans la vie économique se trouve brusquement élargie. Et elle ne cesse de grandir dès qu'un certain «démarrage» de l'économie commence à se manifester. Il faut encore ajouter que l'État «d'attardement» économique est généralement caractérisé par la présence d'un important (toutes proportions gardées) secteur d'économie de subsistance, soustrait par définition à l'emprise des opérations financières, puisque celles-ci supposent la présence d'un instrument monétaire, c'est-à-dire un certain degré de monétisation (ou monétarisation). Certes l'histoire nous fournit d'assez nombreux exemples d'une fiscalité «en nature», susceptible d'alimenter certaines activités relevant de l'exercice des attributions de la puissance publique, notamment dans le domaine militaire. Mais ceci n'a rien à voir, bien au contraire, avec le développement économique.

Ce n'est donc qu'à partir d'un certain degré de croissance économique, caractérisé par l'existence d'un secteur d'activités d'échanges monétarisés que l'intervention financière de l'appareil étatique peut commencer à se manifester. C'est ce que ne manquent pas de souligner tous les spécialistes modernes de l'histoire de l'impôt (notamment M. Gabriel Ardant en France). L'importance relative de cette intervention dans la vie économique générale de la nation est d'abord assez réduite, ne serait-ce que parce qu'elle ne peut porter que sur la fraction du produit annuel qui n'est pas strictement nécessaire à l'entretien et à la reconstitution des ressources productives, tant humaines que matérielles, c'est-à-dire sur ce que certains auteurs néo-marxistes qualifient (d'ailleurs à la suite des physiocrates) de surplus économique. Dans les pays les plus «pauvres», définis (assez arbitrairement d'ailleurs) par la faiblesse du produit annuel réel per capita, la part des recettes (ou des dépenses) de l'État dans l'utilisation du produit (ou revenu) national global n'excède guère, en général, un montant de 8 à 15 %. Le reste, c'est-à-dire la plus grosse part, va à la consommation privée et pour une faible fraction à l'investissement (lui-même privé).

Mais au fur et à mesure que se manifeste et s'accroît un processus de croissance-développement, cette proportion s'élève rapidement. On sait que dans les pays économiquement les plus évoluées, elle atteint aujourd'hui de 20 à 25 % pour les seules ressources (ou dépenses) publiques régulières proprement dites et, dans certains pays, dont la France, une proportion presque équivalente pour les prélèvements (et

versements) qui caractérisent ce que l'on est aujourd'hui convenu d'appeler le «budget social de la nation». Dans ces conditions, il ne reste plus qu'une fraction inférieure à 60 % du produit national pour une utilisation aux fins de la consommation et de l'investissement privés. On a donc pu dire que la progression, tant absolue que relative, des dépenses publiques semble bien constituer l'une des manifestations les plus typiques, voire l'une des lois fondamentales du développement économique. Mais la philosophie générale du phénomène reste à établir.

Il est certain que la diversification des activités économiques complique la tâche de l'Administration et rend nécessaire la multiplication des services publics. Le coût de la fonction publique tend aussi à s'accroître au fur et à mesure que le degré d'enrichissement du pays s'accroît. Des efforts importants et onéreux doivent être déployés dans certains domaines touchant de très près au développement économique lui-même, par exemple en matière d'enseignement et de santé. D'autre part l'implantation d'une infrastructure nécessite le plus souvent de gros efforts d'investissement.

De plus, au fur et à mesure que l'équipement général du pays se complète, les frais d'entretien et d'amortissement des capitaux installés ne cessent de croître, avant même que l'effet de ces investissements sur le produit national ait pu se manifester d'une manière vraiment tangible. La productivité d'un grand nombre de ces investissements est à longue échéance : mais les dépenses d'entretien sont immédiates et doivent être régulières.

Enfin il ne faut pas oublier l'influence certaine d'une sorte d'*effet d'imitation* («*demonstration effect*») dans le secteur des dépenses publiques, tant civiles que militaires, surtout lorsqu'il s'agit de pays récemment constitués en États indépendants. Plusieurs auteurs, et notamment Bauer et Yamey en Grande-Bretagne, ont à juste titre attiré l'attention sur la question. Certains gouvernements ont tendance à se doter d'un appareil diplomatique, policier et militaire hors de proportion avec les moyens dont ils peuvent disposer. Or l'État d'un pays encore pauvre ne peut évidemment se comporter comme celui d'un pays enrichi. Et encore est-il souhaitable qu'un État riche fasse de ses possibilités d'action un usage conforme aux exigences du fonctionnement harmonieux d'une société véritablement humaine. Peut-être est-ce là la raison pour laquelle la part des prélèvements fiscaux et para-fiscaux sur le produit national des pays économiquement les plus évolués ne semble pas pouvoir dépasser un certain maximum (à situer aujourd'hui

entre 40 à 50 %, là où Stuart Mill, par exemple, le fixait, voici plus d'un siècle à 25 %) sans risquer de déclencher, chez les assujettis, des résistances passives ou actives bientôt difficiles à vaincre, même en régime de dictature. Mais il nous faut laisser de côté cet aspect de notre question.

Pour en revenir aux problèmes propres aux pays en retard (et donc en exigence, sinon en voie) de développement force est donc de constater, dès l'abord, que la participation de l'État, tant à l'élaboration du produit national qu'à l'utilisation du revenu dérivé de ce produit, y demeure, par force, assez réduite, du moins jusqu'à un certain seuil de croissance. On pourrait alors déduire de cette constatation que tant que le volume des recettes ou des dépenses budgétaires normales (ou ordinaires) ne dépasse pas une fraction de 10 à 15 % de ce revenu ou de la dépense nationale, les possibilités d'action de l'État sur l'orientation et le rythme de l'évolution économique, tant par le canal des recettes que par celui des dépenses publiques, demeurent nécessairement assez réduites.

Mais, quelles que faibles qu'elles soient, ces possibilités n'en existent pas moins et elles s'accroissent au fur et à mesure que s'accuse la croissance. Il est donc tout à fait normal que l'on ait à se préoccuper de l'influence des interventions de l'État dans la vie économique qui résultent du fonctionnement des finances publiques, budgétarisées ou non, envisagées sous leur double aspect de prélèvement fiscal ou parafiscal d'une part et de la dépense publique, d'autre part.

Nous ferons d'abord porter notre analyse sur le second de ces aspects.

* * *

En ce qui concerne les *dépenses publiques*, nous nous bornerons à rappeler que, quelle que soit leur affectation, les ressources qui servent à leur financement sont nécessairement soustraites à d'autres emplois, même si elles sont créées de toutes pièces et que, par conséquent, elles ne sont jamais indifférentes à la nature que présente et à l'orientation que prend l'activité économique. Il s'agit là d'une remarque qui touche au principe bien connu que, quel que soit leur aménagement, les activités financières de l'État ne sauraient être sans influence sur l'économie du pays, autrement dit qu'elles ne sont pas et ne peuvent pas être rendues « neutres » vis à vis de ce contexte économique.

Il appartient donc aux autorités publiques responsables de faire en sorte que la nature et le montant des dépenses publiques soient fi-

xés de telle manière que les possibilités du développement économique se trouvent portées à leur maximum, qu'il s'agisse des dépenses de fonctionnement «normal» des services publics et, plus encore, des dépenses d'investissement, administratif et autre.

On doit en dire autant des dépenses dites «de transfert», qui consistent finalement à prendre aux uns pour donner aux autres. Une telle déviation n'est pas nécessairement condamnable en soi, surtout lorsqu'elle est susceptible d'aboutir à un véritable investissement. Tel peut être le cas des dépenses d'enseignement, dans toute la mesure où elles aboutissent véritablement à créer du «capital humain». Quoiqu'il en soit, le premier devoir des autorités publiques est évidemment de faire en sorte que de telles dépenses soient aussi efficaces que possibles, c'est-à-dire qu'elles permettent d'obtenir les résultats voulus avec le minimum de sacrifices pour la collectivité. Il convient donc de remarquer au passage que les modes d'analyse et de présentation budgétaires du type dit «fonctionnel» peuvent certainement présenter un grand intérêt. Les techniques aujourd'hui éprouvées (dans leurs possibilités comme dans leurs limites d'application) de «rationalisation des choix budgétaires» ne sont donc certainement pas sans portée pratique pour tous les pays, mais plus encore pour ceux auxquels les moyens d'action se trouvent strictement limités, du fait de leur retard économique.

Il va de soi que les propos qui précèdent ne présentent qu'un caractère très général et qu'une analyse approfondie nécessiterait un examen minutieux de toutes les catégories de dépenses publiques de fonctionnement, en posant pour chacune d'entr'elles la question de savoir dans quelle mesure elle est ou non conforme aux exigences du développement recherché. Ceci ne signifie pas nécessairement que toute activité contraire à ces exigences soit à rejeter sans autre forme de procès. La croissance-développement ne constitue pas nécessairement le but suprême de toute organisation politique. Elle peut entrer en compétition avec d'autres idéaux. Mais il appartient alors au centre supérieur de décision (c'est-à-dire au gouvernement, au plus haut niveau) d'exercer ses arbitrages *en toute connaissance de cause*.

Il nous faut insister quelque peu sur la question des dépenses d'*équipement* qui assurent le financement des *investissements publics* proprement dits. Car l'accord est général entre les auteurs pour reconnaître qu'il s'agit là d'un élément véritablement *stratégique* de toute politique du développement. Leur action sur le développement général de l'activité économique est double: elle s'exerce à la fois par la dépense elle-même et par la réalisation de la ressource de financement.

En ce qui concerne, en premier lieu, *l'action par la dépense*, la discussion se porte d'abord sur la nécessité d'opérations de ce genre. Il n'est contesté par personne que, même dans l'économie la plus libérale qui soit, certains travaux ne peuvent être accomplis et pris en charge que par la puissance publique elle-même. Tout ce qui n'est pas immédiatement rentable et dont les avantages se trouvent répartis sur l'ensemble du pays ne peut qu'être l'objet d'un financement public. Certes on peut discuter sur les limites de ce domaine d'action, mais non sur son principe.

L'accord est cependant général pour reconnaître que ces réalisations doivent porter sur trois secteurs essentiels : l'*infrastructure* proprement dite (voies de communication — énergie — barrages — aménagements d'ensembles), les *investissements* dits *sociaux*, destinés à faciliter et accélérer la formation du capital humain et l'*équipement administratif* du pays.

Logiquement, dans tout système fondé sur la liberté d'entreprise, ces réalisations doivent être considérées comme une amorce, le reste de la tâche d'équipement devant être assumé par les investisseurs privés. Il y a donc en somme une sorte d'association, de combinaison à ménager entre les décisions et réalisations de la puissance publique (lesquelles doivent naturellement faire l'objet d'un plan ou programme d'action soigneusement élaboré à l'avance) et les initiatives du secteur privé (et, accessoirement, celles des collectivités dites secondaires). Certaines études se sont même efforcées de dégager l'existence d'une sorte de « coefficient multiplicateur » entre l'importance des investissements publics, considérés comme élément-moteur, et celle des investissements privés.

Quoiqu'il en soit, il convient toujours de se poser la question de savoir de quelle manière il est nécessaire de s'y prendre pour que l'influence des investissements publics sur la croissance économique désirée soit aussi bénéfique que possible et jusqu'où il est souhaitable et possible d'aller. Les problèmes soulevés par la question générale de la « *capacité d'absorption* » en capitaux (surtout publics) des économies en voie de développement ainsi que par celle de la détermination des « *critères d'investissement* » ont donné lieu à une très importante littérature, notamment en langue française (Abraham—Frois—J. Devaux—P. Guillaumont—etc. . .) dont il n'est malheureusement pas possible d'entreprendre ici l'examen.

Au demeurant, la portée économique des investissements effectués par l'État ne dépend pas seulement de leur nature, mais encore de la manière dont ils sont financés.

S'ils le sont à l'aide d'excédents du budget normal de fonctionnement, cela met en cause la fiscalité sur les effets de laquelle nous reviendrons un peu plus loin.

Mais en général on a recours à d'autres procédés de couverture : émission d'emprunts, internes ou externes et utilisation de tout ou partie des bénéfices réalisés par les exploitations publiques et para-publiques (sous forme, en général, d'auto-financement). Encore faut-il évidemment qu'il en existe, ce qui soulève le double problème du coût de fonctionnement des dites exploitations et des tarifs auxquels il leur est possible de vendre leurs produits ou services (notamment en matière de transports et d'énergie).

En ce qui concerne le recours à l'emprunt, il semble normal de financer par son entremise des dépenses dont on espère un résultat favorable, dans un avenir plus ou moins éloigné, sur la croissance du produit national réel. Mais il importe toutefois de bien comprendre qu'il ne s'agit pas de rejeter sur les générations futures un fardeau qui doit être assumé de façon immédiate sous la forme d'une renonciation à la consommation (épargne) car un tel rejet n'est possible que s'il s'agit d'un emprunt extérieur. Lorsque l'origine du financement est interne, on demande aux épargnants (volontaires ou forcés) de consentir une privation dont la contrepartie leur sera accordée lors du remboursement du prêt (volontaire ou obligatoire) par le moyen d'un sacrifice supporté alors par les contribuables (et réserve faite des changements intervenus entre-temps dans le pouvoir d'achat de l'unité de prêt stipulée au contrat).

Lorsqu'il s'agit d'un emprunt volontaire, la renonciation à la consommation immédiate est librement décidée par les souscripteurs. L'État se présente alors sur le marché financier en concurrence avec les investisseurs privés. Aussi la question de la détermination de l'époque la plus favorable pour le lancement des emprunts publics ainsi que celle de la fixation des conditions et notamment du montant de ces emprunts constituent-elles l'une des tâches les plus délicates de la politique du développement.

* * *

Il nous faut maintenant insister sur les *ressources* de caractère proprement fiscal (et para-fiscal). Car, en dehors des emprunts dont il vient d'être question, elles constituent aujourd'hui l'essentiel des moyens d'approvisionnement des Trésors publics. Certes on ne saurait absolument passer sous silence les *dons* qui, à défaut de contributions privées

volontaires, revêtent surtout de nos jours un caractère public et constituent la forme la plus incontestable, sinon la plus importante de l'*aide internationale* proprement dite au développement. L'intérêt tout particulier de cette forme d'apports est qu'elle fournit, en principe, un concours en *capitaux* et qu'elle représente un complément non négligeable de l'effort d'épargne proprement interne. Mais la question est trop vaste pour que nous l'abordions ici dans tous ses multiples aspects.

Une autre possibilité est offerte par les produits du domaine de l'État (domaine public, en principe inaliénable, et domaine privé).

Leur importance peut n'être pas négligeable dans certains cas, notamment lorsqu'il s'agit de redevances minières. Il n'est que d'évoquer ici le cas du pétrole. En général l'importance relative des ressources du domaine non minier dans l'ensemble des moyens financiers dont dispose l'État tend à se réduire progressivement, au fur et à mesure que s'accuse le développement économique. Pour ce qui concerne les produits et redevances des exploitations minières, la question se trouve liée à celle de la réalisation et de l'utilisation des profits nets des entreprises et exploitations publiques (après déduction des sommes consacrées aux investissements ou mises en réserve à des fins diverses). Il peut s'agir là d'un secteur très important de la vie économique d'une nation, notamment pour les pays à régime socialiste, comportant un domaine nationalisé (étatisé) très étendu. L'essentiel est qu'il soit fait des bénéfices de ces exploitations l'usage le plus conforme aux exigences du développement. Comme l'exprime une formule d'origine, dit-on, vénézuélienne, il importe «de bien semer son pétrole». La chose est d'autant plus impérative que les réserves «en terre» ne sont pas inépuisables et que ce qui est extrait ne reviendra pas de sitôt! Pour plusieurs pays —et notamment le Venezuela— il est même possible d'assigner avec une quasi-certitude la date à laquelle les exploitations minières en cours auront cessé d'être rentables.

Sur la *fiscalité* proprement dite, il a été déjà beaucoup écrit, comme nous l'avons indiqué précédemment. Mais la pratique reste encore très imparfaite dans un très grand nombre d'États en cause. Et l'on pourrait même en dire autant de pays développés, où la question de la «réforme fiscale» ne cesse de fournir un aliment favori aux discussions politiques tout comme aux débats purement académiques. C'est que la solution idéale de ce problème permanent n'est pas aisée à formuler ni, encore moins, à mettre en oeuvre.

La remarque en a été faite en termes excellents par le Président P. Mendès-France dans une importante étude relative à l'ouvrage de

G. Ardant, déjà citée, et publiée dans le quotidien : «Le Monde» du 25 Mai 1971. On peut y lire les propos suivants :

«Ce problème (de la réforme fiscale) se pose dans des conditions plus difficiles encore (que dans les pays développés) dans les pays neufs en raison de la rigidité de leurs sociétés traditionnelles. Leurs dirigeants ont parfois tendance à négliger les questions fiscales, les moyens d'action que l'impôt peut leur fournir non seulement pour mobiliser des ressources, mais aussi pour influencer et orienter le développement économique. Dans le même temps, ils sont souvent enclins —sans en mesurer toutes les conséquences— à consentir des faveurs fiscales injustifiées ou même économiquement contre-indiquées à leurs clientèles ou à des groupes étrangers auxquels ils confient des réalisations industrielles. Il arrive aussi que, sous l'influence d'experts occidentaux, ils veuillent adopter des systèmes d'impôts trop étroitement inspirés des systèmes européens alors que leurs économies et leur organisation sociale ne sont pas semblables aux nôtres : des décisions de ce genre sont vouées à l'échec tant que le développement et la croissance de ces pays n'ont pas modifié fondamentalement les conditions dans lesquelles les réformes deviennent viables».

Il convient donc d'adapter la fiscalité aux structures économiques et sociales de chacun des pays en cause et d'en faire, autant que possible, un instrument au service du développement en général. Mais il faut reconnaître que le problème est loin d'être aisé à résoudre.

Lorsqu'on étudie, comme l'a fait Hinricks, par exemple, la manière dont a évolué la structure générale des impôts au fur et à mesure que les économies nationales observées se sont développées (toujours par diversification des activités) en passant du stade primitif au stade le plus évolué, tel que celui, par exemple, des États-Unis d'aujourd'hui, on constate une succession d'étapes en quelque sorte inévitable, parce que commandée par une certaine logique historique des choses, allant depuis une fiscalité de type «traditionnel direct» élémentaire jusqu'au système complexe avancé à base principale d'impôts sur le revenu des personnes physiques et sur les bénéfices des sociétés en passant par des stades intermédiaires caractérisés par l'importance des impôts dits indirects (ceux qui frappent notamment le commerce extérieur), puis la progression rapide des impôts intérieurs, tels que les droits de consommation et les taxes sur les ventes (avec le perfectionnement, qui tend à se généraliser, de la taxation dite à la «valeur ajoutée»).

Force est de reconnaître qu'en ce qui concerne la *fiscalité dite indirecte*, elle tend nécessairement à prédominer dans les pays qui ne sont

pas encore outillés pour mettre en application un système perfectionné d'impôts directs et qui doivent se contenter d'une structure apparentée aux vieilles techniques de la capitation, complétée par des taxes variées sur certains éléments facilement repérables, tels que la terre et le bétail. Jusqu'à un certain niveau d'évolution, la fiscalité sur le commerce extérieur (droits dits de porte, à l'entrée et à la sortie) demeure aussi la plus logique, parce que la plus commode. Mais il est souhaitable que cette fiscalité soit aménagée de telle sorte qu'aucun de ses éléments ne puisse freiner ni, à plus forte raison, bloquer la croissance désirée et que, bien au contraire, elle agisse comme un stimulant, comme un « propulseur de croissance », selon l'expression du professeur belge Louis Davin. Cette expression rappelle d'ailleurs la notion d'« impôt aiguillon », à laquelle se référaient déjà les anciens classiques.

Il est donc absolument nécessaire que l'impôt ne décourage pas la production, ni les investissements indispensables au déclenchement ainsi qu'à la poursuite d'un processus de croissance-développement. Ceci concerne donc en premier lieu toutes les formes de taxations indirectes, qu'il s'agisse d'impôts sur les productions, les transactions ou les mouvements du commerce extérieur (droits et taxes d'entrée comme de sortie). De toute façon, il est souhaitable d'opérer une discrimination entre le traitement fiscal des opérations portant sur les produits de luxe et d'aisance et celui des transactions nécessaires à l'équipement des pays (importations de machines —matériaux de construction—outillages agricole et industriel, véhicules de travail, etc...). C'est en somme tout l'arsenal fiscal qu'il convient de passer au crible, à la lumière des enseignements à la théorie de l'incidence *large sensu*, de manière à ne laisser subsister que les seules taxations favorables à la réalisation d'une croissance rapide, sauf exceptions justifiées par des motifs de justice ou de rendement et à condition qu'il n'en résulte pas des « effets de freinage » par trop marqués.

Les mêmes préoccupations doivent commander l'aménagement de la fiscalité directe, qu'il s'agisse de la taxation des capitaux (en l'occurrence essentiellement des capitaux fonciers, à usage agricole ou minier) ou de celle des revenus. Dans ce dernier cas, un souci majeur doit être d'éviter, autant que possible, de taxer l'épargne plutôt que l'emploi des revenus individuels (ou familiaux) à des fins de consommation. La constitution des épargnes est une condition essentielle de la formation des capitaux dans des pays qui, par définition, en sont dépourvus. Telle est la raison pour laquelle certains auteurs et notamment M. Kaldor, dans des écrits bien connus, ont proposé de substituer, dans

tous les pays «en exigence» de développement, à une fiscalité jugée anachronique et disparate, un impôt unique *sur la dépense*. Mais une expérience tentée en Inde, sur les conseils de Kaldor lui-même, n'a pas été concluante, tant s'en faut. En fait l'imposition sur la dépense, plutôt que de se substituer aux impôts déjà existants, s'est purement et simplement ajoutée à eux. Tel est sans doute le sort inéluctable de toute imposition prétendument unique, qu'il s'agisse du revenu, de la dépense, du capital (et notamment de la terre, contrairement à ce que professaient les physiocrates) ou de l'énergie (selon la thèse bien connue de Schüller). L'imposition unique la plus rationnelle serait sans doute celle «à la valeur ajoutée» à condition de pouvoir discriminer les taux en fonction de la nature des activités, des biens produits ou des services rendus.

Il convient d'ailleurs de ne pas oublier que les seules considérations de productivité ou d'efficacité conformes aux exigences d'un processus régulier de croissance-développement ne sont pas seules en cause. D'autres buts, peut-être incompatibles ou difficilement conciliables avec les précédents, peuvent être assignés aux interventions fiscales ou para-fiscales de l'État dans la vie économique. Il peut par exemple s'agir d'opérer, par la para-fiscalité, une certaine stabilisation des cours à la production de certaines matières premières destinées, soit à la consommation locale, soit à l'exportation. Mais encore faut-il que le recours à la technique des Caisses ou Offices de stabilisation ou régularisation (*Marketing Boards*, dans les ex-colonies britanniques) n'entraînent pas, en période de conjoncture considérée comme favorable et caractérisée par des cours considérés comme «avantageux», des prélèvements d'un montant tel qu'ils puissent handicaper l'effort des producteurs. Encore faut-il aussi que le produit de ces prélèvements soit mis en réserve en vue de permettre le versement de ristournes en cas de reversement de la conjoncture. Il peut être tentant d'en faire un tout autre usage si ces réserves deviennent abondantes. La solution logique est alors de mettre, tout au moins provisoirement, un terme à ces prélèvements ou d'en réduire le montant.

Dans des pays caractérisés, en raison de leur retard de développement — combiné le plus souvent, de nos jours, avec une véritable explosion démographique — par une crise endémique de l'emploi, il est assurément nécessaire de tout mettre en oeuvre en vue de lutter contre la surabondance chronique de main-d'oeuvre disponible (*excess-labor supply*). C'est là un problème auquel le Bureau International du Travail a récemment consacré d'importants travaux, sous la direction du

Professeur A. Prest. Il est certain qu'il convient d'éviter que le système fiscal ait pour résultat de favoriser l'adoption de techniques dites «*labor-saving*» dans les pays où la main-d'oeuvre surabonde, que le chômage y soit patent, ostensible ou plus ou moins dissimulé (*disguised*). Ceci conduit évidemment à rejeter la taxation des salaires versés par les entreprises et, d'une façon générale, toute imposition sélective sur l'emploi. Peut-être même, dans certains cas, est-il nécessaire de renverser le problème et de substituer au prélèvement fiscal une sorte d'imposition «*négative*», sous la forme de subventions. Mais encore faut-il se préoccuper du point de savoir par quelle sorte de ressources il pourra être pourvu d'une dépense de ce genre. Et ce que nous venons de dire de l'emploi pourrait tout aussi bien s'appliquer à des problèmes tels que celui du développement régional ou celui des relations ville-campagne, par exemple.

Les préoccupations de pure équité ne peuvent être éliminées du débat. Cela va sans dire, peut-être, mais encore mieux en le disant, selon la formule prêtée à Talleyrand. Car il est bien évident qu'en définitive le prélèvement fiscal, considéré *in globo*, doit être aménagé de manière à correspondre à la «*capacité contributive*» de chaque assujetti, compte tenu, bien entendu, des enseignements de la théorie de l'incidence. Mais il s'agit là d'une question fort complexe et qui n'est pas encore parfaitement tirée au clair par les spécialistes. On sait que ceux-ci distinguent aujourd'hui deux aspects de cette «*capacité*», celle dite «*horizontale*», en vertu de laquelle «*tous les contribuables jouissant d'une position économique égale doivent supporter des charges égales*» et celle dite «*verticale*», selon laquelle la «*capacité contributive de l'assujetti (tel que déterminé par les règles de l'incidence)* se trouve nécessairement en rapport avec sa situation économique».

Si des conflits surgissent entre les diverses fins assignées à toute fiscalité, quelle qu'elle soit et quelque faible que soit le niveau de développement du pays considéré, il importe alors de chercher une conciliation possible et, si nécessaire, d'exercer des arbitrages. Cela est évidemment du ressort des gouvernements et toute la question est de savoir sous l'empire de quelles pressions, aussi bien internes qu'externes, les décisions auront à être prises. Le problème est de tous les temps et de tous les pays et il convient de ne pas se faire beaucoup d'illusions sur les chances de réalisation pratique d'une justice fiscale idéale, à supposer qu'on puisse en définir avec exactitude les modalités d'application. Il peut même arriver que l'instance supérieure, dûment informée, préfère donner le pas aux exigences de la croissance plutôt qu'à celles

de la justice. Mais une fiscalité pas trop contraire à ces dernières ne peut pas, à la longue, ne pas se traduire par des comportements, tant individuels (encouragements à la fraude) que sociaux (mouvements de protestation, troubles politiques, etc...), susceptibles de freiner, voire de bloquer la croissance (et même, en cas de désordre prolongé, d'engendrer un processus de régression).

D'une façon générale, il est d'ailleurs heureux de constater que le moyen le plus pratique d'assurer la réalisation d'un minimum de justice fiscale ainsi que d'un minimum d'équité dans la répartition des revenus consiste justement à favoriser des taux élevés de croissance. Il faut alors s'efforcer de recourir aux prélèvements fiscaux qui présentent la plus forte élasticité par rapport aux revenus, à coefficient égal d'équité, si l'on peut ainsi s'exprimer.

* * *

En dehors des recettes et des dépenses publiques, considérées en elles-mêmes, l'équilibre ou le déséquilibre budgétaire représente un important facteur d'action sur le développement de l'économie. Il s'agit, cela va de soi, des déséquilibres d'exécution constatés en fait «*ex-post*», même si les comptes prévisionnels se trouvaient équilibrés au départ. De tels déséquilibres peuvent être *excédentaires* ou *déficitaires*.

Les *excédents* budgétaires constituent l'une des modalités de l'épargne forcée. Or l'influence d'une telle épargne sur l'activité économique dépend à la fois de l'usage qui aurait été fait par leurs titulaires des revenus disponibles, si ceux-ci n'avaient pas été amputés par l'impôt et de l'emploi qui est donné aux ressources dans lesquelles elle se concrétise. Si ces ressources sont purement et simplement conservées sous forme d'avoirs monétaires au Trésor public en vue de constituer une masse de manoeuvre pour parer à des déficits ultérieurs, conformément au système classique dit des «*Caisses de réserve*», il n'en résulte pas d'action particulière sur le développement, sauf un certain effet de freinage résultant du caractère déflationniste de toute thésaurisation. Il est vrai que l'organisme dépositaire des avoirs du Trésor public, surtout s'il s'agit d'une banque (ordinairement la Banque d'émission elle-même) disposera ainsi de possibilités d'action accrues, du moins dans le domaine du crédit à court terme.

Mais il pourra aussi se faire que ces avoirs soient déposés à l'étranger, la réalisation d'excédents budgétaires se combinant alors avec l'accumulation de réserves en devises étrangères. Cela est notamment

le cas des pays producteurs et exportateurs de «produits de base». La détermination du quantum de ces réserves et des conditions de leur gestion fait partie de la politique d'ensemble de la stabilisation des cours des matières premières, à laquelle nous ne pouvons faire ici qu'une simple référence. En dehors de ce que l'on pourrait convenir d'appeler l'épargne conjoncturelle, la destination normale des excédents budgétaires dans les pays en retard de développement nous paraît être le financement des investissements publics, dont il a été traité précédemment.

Mais force est de reconnaître que les budgets publics des pays sous-développés sont plutôt exposés aux risques des *déficits* qu'aux chances des excédents. L'influence de tels déséquilibres sur le développement est alors subordonnée aux modalités de financement de ces déficits. S'il est possible de puiser dans des réserves préconstituées en vue de telles éventualités, tout reste normal. Si, par contre, faute de tels moyens, le recours à l'emprunt s'avère nécessaire, il convient de ne pas oublier que les ressources ainsi sollicitées vont se trouver détournées d'autres usages qui eussent été, sans doute plus conformes aux exigences de la croissance désirée. Enfin si le financement du déficit s'opère par un recours à l'inflation monétaire pure et simple, c'est-à-dire par une création *ex nihilo* de liquidités, il en résulte des effets bien connus et qui seront d'autant plus graves que la contrepartie des émissions monétaires ne se trouvera sans doute pas dans un accroissement du produit national réel. Mais la question de savoir si les économies économiquement attardées peuvent être considérées ou non comme étant de type Keynésien (transféré au plan de la longue période) a provoqué et souleve encore des discussions dans l'analyse desquelles nous ne saurions pénétrer.

(1971)

ΚΛΑΥΔΙΟΥ Β. ΜΠΑΝΤΑΛΟΥΚΑ

Καθηγητοῦ καὶ Κοσμητοροῦ τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς Πειραιῶς

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΟΜΕΤΡΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

Ἡ μεθοδολογία τῆς οἰκονομομετρίας (econometrics, econometric methodology) —εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάγεται καὶ ἡ τοιαύτη τῆς ἐπιχειρησιακῆς, ἢ τῆς λειτουργικῆς, ἐρεῦνης (operational research)— ἀποτελεῖ συνδυασμὸν τῶν γενικῶν λογικῶν μεθόδων ἐρεῦνης καὶ δὴ τῆς θεωρίας, ὡς καὶ τῶν εἰδικῶν λογικῶν καὶ τεχνικῶν μεθόδων ἐρεῦνης, κυρίως δὲ τῆς οἰκονομικῆς στατιστικῆς καὶ τῆς μαθηματικῆς οἰκονομικῆς ἀναλύσεως. Διὰ τοῦ ἐν λόγῳ συνδυασμοῦ γεφυροῦται τὸ χάσμα μεταξὺ θεωρητικοῦ καὶ πραγματικοῦ (ἐμπειρικοῦ) κόσμου εἰς τὴν οἰκονομίαν καὶ εἰς τὴν ὀργάνωσιν οἰκονομικῆς μονάδος ἢ οἰκονομίας, ἀπὸ πλευρᾶς ἐρεῦνης, ἐρμηνείας, προβλέψεως, πολιτικῆς, σχεδιασμοῦ καὶ προγραμματισμοῦ δράσεως διαθεσίμων πόρων.

Θεμελίωσιν αὐτῆς παρέσχον αἱ οἰκονομικαὶ θεωρίαι τῶν Léon Walras (περὶ γενικῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας) καὶ John M. Keynes (περὶ συνολικῶν μεγεθῶν τῆς οἰκονομίας). Κατὰ τὸν Keynes, «ἡ οἰκονομικὴ θεωρία δὲν προσφέρει ἐν σύνολον ἀποκρυσταλλωμένων πορισμάτων, ἀμέσως ἐφαρμοσίμων διὰ τὴν ἄσκησιν οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Μᾶλλον αὕτη εἶναι μέθοδος, παρὰ δόγμα. Εἶναι μία διανοητικὴ συσκευή, μία τεχνικὴ σκέψεως, βοηθοῦσα τὸν κάτοχόν της ὅπως ἐξάγῃ ὀρθὰ πορίσματα».

1. Διαμόρφωσις καὶ ἐπίλυσις οἰκονομομετρικῶν ὑποδειγμάτων.

Οἰκονομομετρικὰ ὑποδείγματα (ὁμοιώματα, πρότυπα, econometric models), εἶναι τυπικὰ σχήματα (κατασκευαί) ἀπλοποιημένης ἀπεικονίσεως (ἀναπαραστάσεως, ἐξομοιώσεως) τῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητος, ὑπὸ ὀρισμένου ὅρου, ἐν δεδομένῳ χρόνῳ καὶ διὰ τμήμα ἢ κλάδον ἢ καὶ ὀλόκληρον συγκεκριμένην ἐπιχείρησιν ἢ ἑτέραν οἰκονομικὴν μονάδα (ιδιωτικὴν, δημοσίαν) ἢ καὶ διὰ σύστημα ἐθνικῶν οἰκονομῶν εὐρυτέρων περιοχῶν.

Αἱ βασικαὶ ἐπιδιώξεις ἐκάστης ἐπιτελικῆς λειτουργίας διὰ τῆς διαμορφώσεως καὶ τῆς ἐπίλυσεως τῶν ὡς ἄνω ὑποδειγμάτων, εἶναι αἱ ἐπόμεναι τρεῖς. Πρῶτον, ἡ ὑποκατάστασις καὶ ἰδίως ἡ συμπλήρωσις τῶν φραστικῶς διατυπωμένων οἰκονομικῶν θεωριῶν (διὰ τῆς κοινῆς γλώσσης). Ἡ τοιαύτη ὑποκατάστασις καὶ ἡ συμπλήρωσις καθιστοῦν εὐχερεστέραν τὴν ἐρευναν καὶ

τήν ἀντιμετώπισιν τῶν οἰκείων προβλημάτων αὐτῆς, καθόσον αὕτη ἐπιβεβαιουῖται ἢ θεμελιουῖται συνήθως ἐμπειρικῶς, διὰ στατιστικῶν δεδομένων. Ἡ οὕτω διεξαγομένη ἔρευνα τῶν συνθηκῶν τῆς ἀγορᾶς καὶ γενικῶς τῆς οἰκονομίας προσφέρει πορίσματα, ἅτινα ἀποκαλύπτουν τὴν δομὴν καὶ τὴν λειτουργίαν τῆς οἰκονομικῆς δράσεως, ἐνῶ συνάμα δὲν διαψεύδονται, ὡς συμβαίνει μὲ τινὰς φραστικῶς διατετυπωμένας θεωρίας, στερουμένας στατιστικῆς βάσεως. Κατὰ τὸν καθηγγητὴν Jan Tinbergen, ἡ δι' ὑποδειγμάτων ἔρευνα συνίσταται «εἰς τὴν στατιστικὴν παρατήρησιν ἐννοιῶν θεωρητικῶς θεμελιωθεισῶν, ἢ εἰς τὴν μαθηματικὴν Οἰκονομικὴν τὴν ἐργαζομένην ἐπὶ μετρηθέντων μεγεθῶν».

Αἱ προηγήσεις καὶ ὑστερήσεις (leads and lags) ὀρισμένων οἰκονομικῶν φαινομένων καὶ κατ' ἀκολουθίαν σχετικῶν οἰκονομικῶν μεγεθῶν ἐν τῇ οἰκονομικῇ διαδικασίᾳ, προκαλοῦν ἀναλόγους ἐπιδράσεις, τὸ μέγεθος τῶν ὁποίων ἐπιδιώκεται ὅπως διακριβοῦται ἐκάστοτε διὰ τῆς διαμορφώσεως καὶ ἐπιλύσεως οἰκονομομετρικῶν ὑποδειγμάτων. Οὕτω, π.χ., διακριβοῦται ὁ βαθμὸς ὑστερήσεως ἢ δυσκαμψίας (inflexibility) προσαρμογῆς τῶν ἀμοιβῶν τῶν ἐργαζομένων, ἔναντι τῆς ἀνόδου τῶν τιμῶν τῶν προσφερομένων εἰς τὴν ἀγορὰν ἀγαθῶν.

Ἡ ἀντιμετώπισις προβλημάτων ἀνακυπτόντων ἐκ τῆς προβλέψεως τῆς μελλοντικῆς οἰκονομικῆς πορείας, ἀποτελεῖ τὴν τελικὴν βασικὴν ἐπιδιώξιν ἐκάστης ἐπιτελικῆς λειτουργίας, διὰ τῆς διαμορφώσεως καὶ τῆς ἐπιλύσεως τῶν ὑποδειγμάτων τούτων. Ἡ ἀντιμετώπισις αὕτη προπαρσκευάζει τὸ ἔδαφος διὰ τὴν λήψιν ἀποφάσεων τῆς ἡγεσίας τῶν προμνησθεισῶν μονάδων, περὶ πολιτικῆς καὶ προγραμματισμοῦ τῆς μελλοντικῆς αὐτῶν δράσεως.

Ἡ διαμόρφωσις (διατύπωσις, κατὰστρωσις) ἐκάστου ὑποδείγματος πραγματοποιεῖται διὰ διαδοχικῶν σταδίων βαθμιαίας προσεγγίσεως τῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητος. Ἡ προσέγγισις αὕτη ἀναφέρεται ἀρχικῶς εἰς τὴν στατιστικὴν παρατήρησιν καὶ τὴν ἐμπειρικὴν μέτρησιν τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀληθείας θεωρητικῶν προτάσεων. Αἱ ἐν λόγῳ προτάσεις θεμελιοῦνται ἐπὶ θεωρητικῶν ἀρχῶν καὶ ἐπὶ ἐμπειρικῶν γεγονότων καὶ μεγεθῶν τοῦ παρελθόντος. Ἐν ἀνεπαρκείᾳ αὐτῶν, γίνεται χρῆσις τῆς διανοητικῆς συλλήψεως τῶν ἐρευνῶντων ἐπιστημόνων.

Ἡ ἀπλοποίησις τῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητος, εἶναι τὸ δευτέρον στάδιον τῆς προμνησθείσης διαμορφώσεως. Ἡ ἀπλοποίησις αὕτη πραγματοποιεῖται διὰ νοητικῶν παραδοχῶν καὶ καθίσταται ἀπαραίτητος, λόγῳ δυσχερειῶν, ἂν μὴ ἀδυναμίας, ἀπεικονίσεως εἰς τι ὑπόδειγμα τοῦ συνόλου τῶν οἰκονομικῶν μεγεθῶν, ἅτινα δημιουργοῦνται διὰ τῶν πολυσυνθέτων καὶ πολυπλόκων οἰκονομικῶν φαινομένων ἢ γεγονότων. Ἄλλωστε, ἡ ἡγεσία δεδομένης ἐπιχειρήσεως καὶ γενικῶς οἰκονομικῆς μονάδος ἢ οἰκονομίας, οὐδέποτε εἶναι εἰς θέσιν νὰ λαμβάνῃ ἀποφάσεις χαράξεως πολιτικῆς καὶ προγραμματισμοῦ δράσεως, ἐπὶ τῇ βάσει ἀπεριορίστου ἀριθμοῦ μεγεθῶν καὶ δυνατοτήτων.

Τουναντίον, αυτή επιδιώκει όπως έχη υπ' όψιν αυτής περιωρισμένον ἐξ αὐτῶν ἀριθμὸν καὶ μάλιστα μόνον ἐνδογενῶν.

Μακρο- καὶ μικρο-οικονομικὰ ὑποδείγματα (macro- and micro-economic models) διαμορφοῦνται ἐκάστοτε, ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεως τοῦ πεδίου ἐρεύνης. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, καθ' ἣν ἐρευνᾶται δεδομένη ἐθνικὴ οἰκονομία ἢ καὶ σύστημα ἐξ αὐτῶν, ὁ βαθμὸς ἀπλοποιήσεως τῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητος εἶναι μέγας. Αἱ ἀπλοποιήσεις, ἐν προκειμένῳ, ἐντοπίζονται εἰς τὰ θεμελιωδέστερα (σημαντικὰ ἢ οὐσιώδη) τῶν συνολικῶν οἰκονομικῶν μεγεθῶν (aggregates), ἅτινα καὶ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν διὰ τὴν διαμόρφωσιν ὑποδείγματός τινος, πάντων τῶν λοιπῶν ἀπομακρυνομένων ἢ ἀποχωριζομένων, χαρακτηριζομένων ὡς δευτερευούσης σημασίας. Ἡ ἀπομάκρυνσις αὕτη κρίνεται ἀπαραίτητος, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει πιθανότης διὰ τῆς συμμετοχῆς των νὰ ἐπέλθῃ συσχότισις τῆς ἐπιδιωκομένης ἀπεικονίσεως, ἢ σύγχυσις.

Εἰς τὴν περίπτωσιν διαμορφώσεως μικρο-οικονομικῶν ὑποδειγμάτων, ἀναφερομένων εἰς μεμονωμένην οἰκονομικὴν μονάδα, ἢ εἰς σχέσεις αὐτῆς μεθ' ἑτέρων οἰκονομικῶν μονάδων, ὁ ἀνωτέρω βαθμὸς ἀπλοποιήσεως εἶναι ἐκ τῶν πραγμάτων περιωρισμένος. Τοῦτο δέ, διότι τὸ πλεῖστον τῶν οικείων μεγεθῶν καὶ δὴ τῶν ἐνδογενῶν προσδιορίζεται εὐχερῶς, τῇ συνδρομῇ τηρουμένων λογιστικῶν βιβλίων καὶ ἐξ αὐτῶν προερχομένων στατιστικῶν στοιχείων. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁ βαθμὸς τῆς τῆς αὐτῆς ἀπλοποιήσεως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπερβῇ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, πέραν τοῦ ὁποίου ὑφίστανται πιθανότητες ἐμφανίσεως κινδύνων ἀλλοιώσεως τῆς ἀπεικονίσεως τῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητος, ἢ καὶ ἀξιολόγου ἀπ' αὐτῆς ἀπομακρύνσεως.

Ὁ προσδιορισμὸς τῶν οἰκονομικῶν μεγεθῶν (μεταβλητῶν, παραγόντων, στοιχείων) καὶ δὴ τῶν πλέον σημαντικῶν, ἅτινα θεωροῦνται ὡς ἐκπροσωπευτικὰ ἀντιστοίχων οἰκονομικῶν φαινομένων ἢ γεγονότων καὶ συνολικῶς τῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητος, ἀποτελεῖ τὴν ἐπομένην ἐνέργειαν τῆς ἐπιτελικῆς λειτουργίας. Τὰ μεγέθη ταῦτα δέον νὰ εἶναι ἐπιδεκτικὰ ἐπανεμφανίσεως ἐν τῇ ἀενάῳ οἰκονομικῇ διαδρομῇ ἢ μεταβολῇ, ὡς καὶ ἐπιδεκτικὰ μετρήσεως, ἐπαληθεύσεως καὶ στατιστικῆς παρακολουθήσεως. Ὡς ἀφετηρία τῶν ἀπεικονιζομένων εἰς τι ὑπόδειγμα οἰκονομικῶν μεταβολῶν, θεωρεῖται συγκεκριμένον οὐσιώδες οἰκονομικὸν μέγεθος, ὅπερ σχηματίζεται εἰς τινὰ χρονικὴν περίοδον, χαρακτηριζομένην ὡς ἀρχικὴν. Τὰ λοιπὰ οἰκονομικὰ μεγέθη τοῦ ὑποδείγματος εἶναι συνήθως συγκεκριμένα. Δυνατὸν ὅμως ταῦτα νὰ εἶναι καὶ ἀφηρημένα ἢ θεωρητικά, ὡς εἶναι εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν ἐρμηνευτικῶν ὑποδειγμάτων. Χάρις εἰς τὴν τηρουμένην λογιστικὴν ὑπὸ τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τῶν λοιπῶν οἰκονομικῶν μονάδων, ὡς καὶ εἰς τὰ δημοσιεύόμενα καὶ γενικῶς παραγόμενα στατιστικὰ δεδομένα, τὰ πλεῖστα τῶν οἰκονομικῶν μεγεθῶν εἶναι συγκεκριμένα καὶ γνωστὰ (δεδομένα). Τινὰ πάντως ἐξ αὐτῶν δυνατὸν νὰ εἶναι ἀγνωστα καὶ νὰ ἐπιδιώκεται ἡ διερεύνησις των.

Άλγεβρικά συστήματα, πίνακες και οργανογράμματα είναι τὰ μέσα διαμορφώσεως τῶν οἰκονομομετρικῶν ὑποδειγμάτων. Τὰ συνηθέστερα τῶν μέσων τούτων εἶναι τὰ ἀλγεβρικά (μαθηματικά) συστήματα, τὰ ὁποῖα συγκροτοῦνται ἀπὸ πλείονας τῆς μιᾶς ἀλγεβρικᾶς ἐξισώσεως. Ἐκάστη ἐξίσωσις περιέχει, ὅτε μὲν ἐν ἄγνωστον οἰκονομικὸν μέγεθος, ὅτε δὲ πλείονα ἐξ αὐτῶν. Αἱ περιέχουσαι ἐν ἄγνωστον μέγεθος ἐξισώσεως, καλοῦνται μαθηματικῶς «γραμμικαί». Αἱ περιέχουσαι πλείονα ἄγνωστα μεγέθη, χαρακτηρίζονται ὡς «μὴ γραμμικαί». *Συναρτησιακαὶ σχέσεις* μεταξύ τῶν μεγεθῶν τούτων, ὀλοκληρώνουν ὑπόδειγμά τι εἰς ἐνιαῖον σύνολον καὶ εἶναι ἐνδεικτικαὶ τῶν οἰκειῶν ἐξαρτήσεων τῶν μεγεθῶν, ἤτοι τῶν ἀλληλοπεπιδράσεων ἢ ἀλληλοεπιρροασμῶν μεταβολῆς των ἐν δεδομένῳ χρόνῳ. «Ὅσον αὐξάνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν λόγῳ σχέσεων μεταξύ τῶν οἰκονομικῶν μεγεθῶν, ἐπὶ τοσοῦτον αὐξάνεται καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐξισώσεων τοῦ ἀλγεβρικοῦ συστήματος, ὅποτε τοῦτο καθίσταται πληρέστερον.

Ἡ μέθοδος τοῦ γραμμικοῦ ἢ μὴ γραμμικοῦ προγραμματισμοῦ (linear or nonlinear programming method) τυγχάνει κατ' ἀρχὴν ἐφαρμογῆς κατὰ τὴν διαμόρφωσιν ἀλγεβρικῶν συστημάτων μὲ «γραμμικὰς» ἐξισώσεως. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν «μὴ γραμμικῶν» ἐξισώσεων, ὁ ἐν προκειμένῳ προγραμματισμὸς καλεῖται ἀντιστοίχως «μὴ γραμμικός». Ἐφαρμόζεται δὲ κυρίως ἡ μέθοδος αὕτη βάσει τῶν ἀρχῶν τῆς γραμμικῆς οἰκονομικῆς ἀναλύσεως, ἤτοι βάσει τῆς ὑποθέσεως σταθερῶν ἀναλογιῶν μεταξύ τῶν εἰσροῶν (θυσῶν) τῶν διαθέσιμων πόρων διὰ τὴν παραγωγὴν καὶ τὴν διανομὴν τῶν ἀγαθῶν, ὡς καὶ τῶν ἐκροῶν (ἀποτελεσμάτων) τῶν πόρων τούτων. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην, ἰσχύει ἡ γενικὴ ὑπόθεσις, ὅτι τὰ ἐνδογενῆ οἰκονομικὰ μεγέθη, ὡς εἶναι τὰ ὀλοκληροῦντα τὰς προμνησθείσας εἰσροὰς καὶ ἐκροὰς δεδομένης ἐπιχειρήσεως, θὰ κινοῦνται μελλοντικῶς ὅπως καὶ κατὰ τὸ παρελθόν, ἀνευ ἀξιολόγου μεταβολῆς τῆς ὀργανώσεως καὶ τῆς λειτουργίας τῆς ἐπιχειρήσεως, ἰδίως ἀπὸ ἀπόψεως οἰκονομικῶν καὶ τεχνολογικῶν ἐπιδράσεων. Ἡ γενικὴ αὕτη ὑπόθεσις ἐπεκτείνεται καὶ ὅταν εἷς τι ὑπόδειγμα λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν συγκεκριμένα ἢ καὶ ἀφηρημένα ἐξωγενῆ οἰκονομικὰ μεγέθη, σχηματιζόμενα ἀπὸ τὰς ἐπιδράσεις τῶν λεγομένων ἐξωτερικῶν οἰκονομιῶν, εἰς τὰς ὁποίας περιλαμβάνονται καὶ ἐπιδράσεις κοινωνικῆς, τεχνολογικῆς καὶ ψυχολογικῆς φύσεως.

Οἱ συντελεσταὶ (coefficients) τῶν ὡς ἄνω ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν οἰκονομιῶν (ὡς καὶ ἀντιοικονομιῶν), λαμβάνονται ἐπίσης ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ οἰκείου ὑποδείγματος, ὑπὸ μορφήν μεταβλητῶν οἰκονομικῶν μεγεθῶν. Δι' αὐτῶν ἀπεικονίζεται ὁ βαθμὸς τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἀνωτέρω οἰκονομιῶν ἐπὶ τῶν συναρτησιακῶν σχέσεων μεταξύ τῶν οἰκονομικῶν μεγεθῶν τοῦ ὑποδείγματος. Παραδείγματα τοιούτων συντελεστῶν εἶναι οἱ τεχνολογικοὶ συντελεσταὶ τοῦ κεφαλαιακοῦ ἐξοπλισμοῦ καὶ τῶν λοιπῶν ὕλικῶν πόρων μιᾶς ἐπιχειρήσεως ἢ καὶ ἑτέρας οἰκονομικῆς μονάδος, τῶν διαθέσιμων μέσων

συγκοινωνίας και επικοινωνίας, των άγωγών διανομής αγαθών, ώς και οι ψυχολογικοί συντελεστές των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων και δὴ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν αγοραστῶν κ.λπ. Αἱ προμνησθεῖσαι συναρτησιακαὶ σχέσεις και οἱ συντελεστές, ἐπεκτείνονται και ἐπὶ τῆς ἐκτιμῆσεως προβλέψεων και μελλοντικῶν δυνατοτήτων δράσεως ἐκάστης οικονομικῆς μονάδος ἢ οικονομίας. Πρὸ τῆς ὀριστικῆς διαμορφώσεως ὑποδείγματός τινος, ἐπανεξετάζεται αὕτη, ἐλέγχεται και ὑφίσταται τὰς ἀπαραιτήτους βελτιώσεις, ἐπὶ τῷ τέλει ὅπως ἡ σχετικὴ ἀπεικόνισις ἀνταποκρίνεται ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερο πρὸς τὴν οἰκείαν οικονομικὴν πραγματικότητα.

Ἡ ἐπίλυσις τοῦ ὑποδείγματος, ἀποτελεῖ τὸ τελικὸν στάδιον τῆς σειρᾶς τῶν διαδοχικῶν ἐνεργειῶν τῶν οικονομομετρῶν. Δι' αὐτῆς ἀνευρίσκονται αἱ τιμαὶ τῶν ἀγνώστων μεγεθῶν τῶν ἐξισώσεων και ἐπαληθεύεται ὁ βαθμὸς πληρότητος τοῦ ὑποδείγματος. Ἐάν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐξισώσεων εἶναι ἴσος πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀγνώστων μεγεθῶν, τότε ἡ λύσις εἶναι μία και μόνη. Ὅταν ὁμοῦς ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐξισώσεων εἶναι μικρότερος τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγνώστων μεγεθῶν, τότε ἡ ὡς ἄνω ἐπαλήθευσις πραγματοποιεῖται δι' ἀπείρων λύσεων. Εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν τίθεται θέμα ἐπιλογῆς τῆς βελτίστης λύσεως, ἥτοι τῆς οικονομικῶς συμφερωτέρας ἐξ αὐτῶν. Ἡ ἐπιλογή αὕτη βασίζεται εἰς ἀντικειμενικὰ κριτήρια συγκρίσεων, ἐκτιμῆσεων και εἰ δυνατόν πειραματικῆς δοκιμασίας ἐκάστης τῶν λύσεων. Οὕτως, ἀξιολογοῦνται τὰ πλεονεκτήματα και τὰ μειονεκτήματα τῶν λύσεων τούτων και ἐπιλέγεται ἡ σχετικῶς καλύτερα ἐξ αὐτῶν.

Σύστημα ηλεκτρονικοῦ ὑπολογιστοῦ χρησιμοποιεῖται συνήθως διὰ τὴν ἐπίλυσιν και τὴν ἐπιλογὴν τῆς καλύτερας λύσεως, ἰδίως ὅταν τὸ ὑπόδειγμα περιέχῃ μέγαν ἀριθμὸν ἐξισώσεων. Ἡ χρῆσις αὕτη εἶναι ἀπαραίτητος εἰς σημαντικὸν βαθμὸν, ἀπὸ πλευρᾶς ἐξοικονομῆσεως ὑπολογιστικῶν ἐνεργειῶν και χρόνου. Ἐάν, π.χ., ἐπιδιώκηται ἐπίλυσις ὑποδείγματος περιέχοντος 800 γραμμικὰς ἐξισώσεις, ὁ οικονομομέτρης θὰ ἔπρεπε νὰ διαθέσῃ χρόνον νυκθήμερὸν ἐργασίας ἴσον περίπου πρὸς τριάκοντα ἔτη, ἐνῶ διὰ τῆς χρήσεως τοῦ ὡς ἄνω συστήματος και δὴ τῆς πρώτης γενεᾶς (τοῦ πλέον βραδέος), ἀρκοῦν μόνον εἴκοσιν ὧραι ἐργασίας.

Αἱ βασικαὶ κατηγορίαι τῶν περισσοτέρων ἐν χρῆσει ὑποδειγμάτων εἶναι δυνατόν νὰ ταξινομηθοῦν βάσει δύο κριτηρίων. Πρῶτον, τοῦ ὑπολογισμοῦ ἢ μὴ τοῦ χρόνου, ὡς παράγοντος μεταβολῶν τῶν οικονομικῶν φαινομένων. Τοιαῦτα ὑποδείγματα εἶναι τὰ στατικά, τὰ συγκριτικῆς στατικῆς και τὰ δυναμικά. Δεύτερον, τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ και τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐρεῦνης. Ἐνταῦθα ὑπάγονται τὰ ἐρμηνευτικὰ δυναμικὰ ὑποδείγματα και τὰ τοιαῦτα τῆς ἐπιχειρησιακῆς και γενικῶς τῆς οικονομικῆς πολιτικῆς και τοῦ προγραμματισμοῦ, ὡς και τῆς λειτουργικῆς ἐρεῦνης.

2. Στατικά, συγκριτικής στατικής και δυναμικά υποδείγματα.

Ο ύπολογισμός ή μή του χρόνου επί των μεταβολών των οικονομικών φαινομένων και συνεπώς και επί των οικονομικών μεγεθών, είναι το αποκλειστικόν κριτήριον τῆς διακρίσεως τῶν ἐπικεφαλίδι ὑποδειγμάτων.

Τὰ στατικά ὑποδείγματα (static models) περιλαμβάνουν οικονομικά μεγέθη σχετιζόμενα ἐξ ὀλοκλήρου πρὸς ἓν και τὸ αὐτὸ χρονικὸν σημεῖον, ἢ πρὸς τινα βραχυχρόνιον περίοδον (ἔτος). Δι' αὐτῶν καταγράφεται μία στατική ἢ παγιοποιημένη κατάστασις τῆς οικονομικῆς πραγματικότητος, ἀναφερομένης εἰς τὴν διάρθρωσιν ἢ τὴν λειτουργίαν αὐτῆς. Ἡ ἐν λόγῳ πραγματικότης ἀφορᾷ τιμῆμα (μέρος) ἢ και τὸ σύνολον δεδομένης ἐπιχειρήσεως, ἢ ἐτέρας οικονομικῆς μονάδος και γενικώτερον οικονομίας.

Ἡ διαμόρφωσις τῶν στατικῶν ὑποδειγμάτων πραγματοποιεῖται ἐπὶ τῇ βάσει θεωρητικῶς μόνον ὑφισταμένης καταστάσεως τῆς οικονομικῆς ἰσορροπίας, τῇ ἐπιδράσει τῶν σχέσεων, τῶν θυσιῶν και τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν διαθέσιμων πόρων. Ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐρεύνης, τὴν ὁποίαν καλύπτουν τὰ στατικά ὑποδείγματα, ταῦτα ταξινομοῦνται εἰς μακρο- και μικρο-οικονομικά. Τὰ μακρο-οικονομικά στατικά ὑποδείγματα ἀναφέρονται εἰς γενικὴν οικονομικὴν ἰσορροπίαν, ἐνῶ τὰ μικρο-οικονομικά εἰς μερικὴν οικονομικὴν ἰσορροπίαν.

Ἐρμηνευτικά παγιοποιημένης οικονομικῆς καταστάσεως εἶναι τὰ στατικά ὑποδείγματα, ἀποτελοῦντα περιορισμένην περίπτωσιν τῶν συγκριτικῆς στατικῆς και τῶν δυναμικῶν τοιούτων. Δι' αὐτῶν ὑποβοηθεῖται κυρίως ἡ κατάρτισις και ἡ ἐπίλυσις τῶν ἐρμηνευτικῶν δυναμικῶν ὑποδειγμάτων, ἐν συνεχείᾳ δὲ τῶν ὑποδειγμάτων ροῶν τῆς ἐπιχειρηματικῆς και γενικώτερον τῆς οικονομικῆς πολιτικῆς και τοῦ προγραμματισμοῦ, ἔτι δὲ και τῶν ὁμοίων τῆς ἐπιχειρησιακῆς ἐρεύνης. Ἡ ἀπλότης τῶν στατικῶν ὑποδειγμάτων, λόγῳ τῆς ἀπουσίας τοῦ παράγοντος τοῦ χρόνου, διευκολύνει σημαντικῶς τὴν ἐπιτελικὴν λειτουργίαν εἰς τὸ ἔργον τῆς.

Τὸ ζήτημα ὑπερ γενᾶται εἰς τὰ στατικά ὑποδείγματα εἶναι ἐὰν ταῦτα ἔχουν λύσιν. Ἐὰν δὲ ταῦτα πράγματι ἔχουν λύσιν, κατὰ πόσον ἢ λύσις αὕτη εἶναι μία ἢ πλείονες. Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι σοβαρόν, καθ' ὅσον ἡ οικονομικὴ σημασία αὐτοῦ ἔγκειται εἰς τὸ κατὰ πόσον ὑφίσταται ἢ μή ἰσορροπία εἰς τὸ οικονομικὸν σύστημα και ἐὰν ἡ ἰσορροπία αὕτη εἶναι μοναδικὴ ἢ μή. Πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως ἰσορροπίας (ἢτοι λύσεως τοῦ ὑποδείγματος) εἶναι συνδεδεμένον και τὸ πρόβλημα τοῦ βαθμοῦ σταθερότητος τῆς ἰσορροπίας, τουτέστι κατὰ πόσον ἢ ἰσορροπία εἶναι σταθερά, ἀσταθής, ἢ οὐδετέρα. Περαιτέρω, ἡ ἀπλότης τῶν στατικῶν ὑποδειγμάτων συντελεῖ, ὥστε ταῦτα νὰ παρουσιάζουν συνήθως τὸ μειονέκτημα τῆς ἀτελοῦς περιγραφῆς τῶν μεταβολῶν

των οικονομικών μεγεθών, δοθέντος ότι αι μεταβολαί των νοοῦνται ἐν συναρτή-
σει πρὸς τὸν χρόνον.

Τὰ ὑποδείγματα συγκριτικῆς στατικῆς (comparative static models) χρησιμοποιοῦνται ὡς τυπικὰ σχήματα μεταξὺ τῶν στατικῶν καὶ τῶν δυναμι-
κῶν ὑποδειγμάτων, ὅταν δὲν εἶναι ἐφικτὴ ἡ προσφυγὴ τῶν οικονομομετρῶν,
εἰς τὰς περιπτώσεις ἐκείνας καθ' ἃς ἐπιβάλλεται ἡ διαχρονικὴ παρακολούθη-
σις δεδομένης οικονομικῆς πορείας, εἶναι ἀδύνατος ἡ ἐφαρμογὴ τῶν στατικῶν
ὑποδειγμάτων. Ἐξ ἄλλου, εἶναι συνήθως δυσχερὴς ἡ προσφυγὴ εἰς τὰ δυνα-
μικὰ ὑποδείγματα, ἔνεκα κυρίως τῶν περιπλοκῶν μαθηματικῶν ὑπολογισμῶν,
οἵτινες προκύπτουν σχετικῶς. Ὅθεν, διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ὡς ἄνω
δυσχερειῶν, χρησιμοποιοῦνται τὰ ὑποδείγματα συγκριτικῆς στατικῆς, ὡς
ἐνδιάμεσα.

Κατ' οὐσίαν, τὰ ὑποδείγματα συγκριτικῆς στατικῆς ἀποτελοῦν χρονικὴν
συμπαραθέσιν πέραν τοῦ ἐνὸς στατικῶν ὑποδειγμάτων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον
καλύπτεται δι' αὐτῶν ἡ ὑπὸ ἔρευναν χρονικὴ περίοδος. Συνεπῶς, τὰ ἐν λόγῳ
ὑποδείγματα ἔχουν ὡς βασικὸν χαρακτηριστικὸν τὴν σύγκρισιν διαδοχικῶν
καταστάσεων στατικῆς ἰσορροπίας, χωρὶς νὰ δεικνύουν τὰς μεταβολὰς μετα-
βάσεως τῆς οἰκονομίας ἀπὸ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸ ἕτερον ἐπίπεδον ἰσορροπίας. Ἐπὶ
παραδείγματι, διὰ τῆς συγκριτικῆς ἀντιπαραβολῆς δύο πινάκων εἰσοδῶν -
ἐκροῶν, ἀναφερομένων εἰς δύο διαφόρους χρονικὰς περιόδους, οἱ ἐρευνηταὶ
εἶναι εἰς θέσιν νὰ σχηματίσουν μίαν ἰδέαν περὶ τῆς συνολικῆς μεταβολῆς τῶν
εἰς τοὺς πίνακας τούτους περιεχομένων οικονομικῶν μεγεθῶν μεταξὺ τῶν δύο
χρονικῶν περιόδων. Πάντως οὗτοι δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ διαπιστώσουν τὴν
πορείαν τῶν ἐπελθουσῶν μεταβολῶν κατὰ τὸ διαρρεῦσαν χρονικὸν διάστημα
μεταξὺ τῶν ἐν προκειμένῳ περιόδων, ὡς συμβαίνει μὲ τὰ δυναμικὰ ὑποδει-
γματα. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει, ὅτι τὰ ὑποδείγματα συγκριτικῆς στατι-
κῆς ἔχουν, πρῶτον μὲν τὰ πλεονεκτήματα τῆς ὑπολογιστικῆς ἀπλότητος τῶν
στατικῶν ὑποδειγμάτων, δεύτερον δὲ αἴρουν εἰς σημαντικὸν βαθμὸν τὸ θεμε-
λιῶδες μειονέκτημα τῶν στατικῶν ὑποδειγμάτων τῆς παραμελήσεως τῶν
διαχρονικῶν ἐξελίξεων. Ἐνεκα τῶν λόγων τούτων, μέγα μέρος τῆς οἰκono-
μομετρικῆς μεθοδολογίας στηρίζεται ἐπὶ τῶν ὑποδειγμάτων τῆς ὡς ἄνω
κατηγορίας.

Τὰ δυναμικὰ ὑποδείγματα (dynamic models) περιέχουν ἀλγεβρικὰς
ἐξισώσεις οικονομικῶν μεγεθῶν, ὑπὸ μορφήν συναρτησιακῶν σχέσεων αὐτῶν,
κλιμακουμένων βάσει τῆς διαδρομῆς τοῦ χρόνου. Οὕτω, σχηματίζεται εἰκὼν
τῶν διαχρονικῶς ἐπερχομένων μεταβολῶν εἰς τὰς σχέσεις καὶ τὸν ὄγκον (ἢ
τὴν πραγματικὴν ἀξίαν) τῶν οικονομικῶν μεγεθῶν, ἀπὸ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸ ἐπό-
μενον πεδίον τῆς οικονομικῆς ἰσορροπίας, δοθέντος ὅτι δείκνυται πῶς τὰ οἰκο-
νομικὰ μεγέθη μεταβάλλονται διὰ μέσου τοῦ χρόνου. Αἱ μεταβολαὶ ὁμοίως
αὐτῶν διαμορφοῦνται εἰς τὰ δυναμικὰ ὑποδείγματα, τῇ ἐπιδράσει κυρίως

ένδογενῶν ἐπιχειρησιακῶν ἢ οἰκονομικῶν γενικώτερον παραγόντων.

Τὸ μέγεθος τοῦ χρόνου λαμβάνεται ἐν προκειμένῳ ὡς «συνεχές», ἢ ὡς διακριτόμενον εἰς πλείονας τῆς μιᾶς καὶ ἀλληλοδιαδόχους χρονικὰς περιόδους. Οὕτω, τὰ δυναμικὰ ὑποδείγματα διακρίνονται εἰς ἐνδοπεριοδικὰ, ἧτοι τὰ ἐντὸς τῆς αὐτῆς χρονικῆς περιόδου ἀναφερόμενα, ὡς καὶ εἰς διαπεριοδικὰ, ἅτινα ἀναφέρονται εἰς διαφόρους διαδοχικὰς περιόδους καὶ διαμορφοῦνται συνήθως διὰ τῶν ἐξισώσεων διαφορᾶς (difference equations), ὡς αὐταὶ ἐμφανίζονται εἰς τὸ τέλος τοῦ ἐπομένου κεφαλαίου. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ταύτας, τὰ οἰκονομικὰ μεγέθη συσχετίζονται συναρτησιακῶς μὲ πολλὰ ἀλληλοδιαδόχα χρονικὰ σημεῖα. Βεβαίως, ἡ τοιαύτη παρουσίασις καὶ περιγραφή τῆς δυναμικῆς οἰκονομικῆς πορείας δὲν ἀπεικονίζει τὸν ἐπιρρασμὸν αὐτῆς ἐξ ἐξω-ἐπιχειρησιακῶν ἢ ἐξω-οἰκονομικῶν ἐν γένει παραγόντων. Ἡ παράλειψις αὐτῆς τῆς ὀργανικῆς ἐντάξεως τῶν ἐξωγενῶν παραγόντων εἰς τὰ δυναμικὰ ὑποδείγματα, ὑφέλλεται εἰς τὸ γεγονός τῆς ἐξαιρετικῶς δυσχεροῦς πραγματοποιήσεώς της. Ἐν τούτοις, αἱ σχετικαὶ ἐπιδράσεις τῶν ἐξωγενῶν παραγόντων λαμβάνονται συμπληρωματικῶς ὑπ' ὄψιν, μετὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν οἰκείων μαθηματικῶν συστημάτων.

Δύο παραδείγματα ἀπλῶν οἰκονομομετρικῶν ὑποδειγμάτων, ἅτινα δίδονται κατωτέρω, καθιστοῦν συγκεκριμένα καὶ ἀπτά τὰ προλεχθέντα. Τὸ πρῶτον παράδειγμα βασιζέται εἰς τὴν Κεῦνσιανὴν θεωρίαν περὶ ροπῆς πρὸς κατανάλωσιν τοῦ ἀγοραστικοῦ κοινοῦ καὶ περὶ πολλαπλασιαστοῦ. Εἰς τὸ παράδειγμα τοῦτο ἡ ὑπ' ἀριθμ. (6) ἐξίσωσις παριστᾷ τὴν πολλαπλασιαστικὴν διαδικασίαν αὐξήσεως τοῦ ἐθνικοῦ εισοδήματος, κατόπιν δοθείσης αὐξήσεως τῆς συνολικῆς ἐπενδύσεως. Οἰκονομολόγοι τινὲς ἀποκαλοῦν τὸ ὑπόδειγμα τοῦτο «στατικόν», ἂν καὶ αἱ σημειούμεναι αὐξήσεις εἰς τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα λαμβάνουν χώραν ἐν τῷ χρόνῳ. Ἡ διατύπωσις ὁμως αὕτη τοῦ ὑποδείγματος θεωρεῖται ἐπαρκῆς, ἐφ' ὅσον ἡ περίοδος τῆς ὑπὸ ἔρευναν οἰκονομίας εἶναι ἴση ἢ μεγαλύτερα τῆς ἀπαιτουμένης περιόδου πρὸς πλήρη ἐξάντησιν τῶν πολλαπλασιαστικῶν συνεπειῶν ἐκ τῆς αὐξήσεως τῆς συνολικῆς ἐπενδύσεως. Ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἐν λόγῳ πολλαπλασιαστὴν προσθετέον, ὅτι ἐὰν ἡ ὑπ' ὄψιν χρονικὴ περίοδος εἰς τὸ οἰκεῖον ὑπόδειγμα εἶναι μικροτέρα τῆς ἀπαιτουμένης πρὸς πλήρη λειτουργίαν τοῦ πολλαπλασιαστοῦ, τότε καθίσταται ἀναγκαῖος ὁ ὑπολογισμὸς τοῦ χρόνου εἰς τὴν διενεργουμένην οἰκονομομετρικὴν ἔρευναν, ὅποτε γίνεται λόγος περὶ ὑποδείγματος συγκριτικῆς στατικῆς, ἢ δυναμικοῦ τοῦ πολλαπλασιαστοῦ.

Τὸ πρῶτον παράδειγμα περιλαμβάνει συνολικὰ οἰκονομικὰ μεγέθη, παριστάμενα συμβολικῶς, ὡς ἐξῆς: Διὰ y τὸ χρηματικὸν ἐθνικὸν εἰσόδημα, διὰ C ἡ συνολικὴ κατανάλωσις, διὰ S ἡ συνολικὴ ἀποταμίευσις, διὰ I ἡ συνολικὴ ἐπένδυσις καὶ διὰ α ἡ ροπὴ πρὸς κατανάλωσιν. Οὕτω, δυνάμεθα νὰ διατυπώσωμεν ὑπόδειγμα, περιλαμβάνον τὰς ἀκολούθους βασικὰς σχέσεις:

$$(1) \quad Y = C + S$$

$$(2) \quad C = \alpha Y$$

$$(3) \quad I = S$$

Ἡ σχέση (1) σημαίνει, ὅτι τὸ χρηματικὸν ἔθνικὸν εἰσόδημα συνίσταται, ἐξ ἀπόψεως διαθέσεώς του, ἀπὸ τὴν συνολικὴν κατανάλωσιν καὶ τὴν συνολικὴν ἀποταμίευσιν δεδομένης χρονικῆς περιόδου. Ἡ σχέση (2) ὑποδηλοῖ τὴν ἐξάρτησιν τοῦ ἐπιπέδου τῆς συνολικῆς καταναλώσεως ἐκ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ χρηματικοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος, ἐν συσχετίζει πρὸς τὴν ροπὴν πρὸς κατανάλωσιν. Ἡ σχέση (3) ἀποτελεῖ τὴν ταυτότητα μεταξὺ συνολικῆς ἐπενδύσεως καὶ συνολικῆς ἀποταμιεύσεως, ἢ ὅποια ἀπορρέει ἐκ τῶν σχέσεων $Y = C + S$ καὶ $Y = C + I$.

Δι' ἀντικαταστάσεως εἰς τὴν σχέση (1) τῆς C διὰ τοῦ ἴσου αὐτῆς μεγέθους τῆς σχέσεως (2), ἀπορρέει ἡ ἐπομένη σχέση :

$$(4) \quad Y = \alpha Y + S,$$

ἐξ ἧς

$$(4') \quad Y(1 - \alpha) = S$$

Ἀντικαθιστῶντες ἤδη τὴν S διὰ τοῦ ἴσου αὐτῆς μεγέθους τῆς σχέσεως (4') εἰς τὴν σχέση (3), θὰ ἔχωμεν τὴν σχέση :

$$(5) \quad I = Y(1 - \alpha),$$

ἐξ ἧς

$$(5') \quad Y = \frac{I}{1 - \alpha}$$

Ἐὰν παραστήσωμεν διὰ ΔY τὴν αὐξήσιν τοῦ χρηματικοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος καὶ διὰ ΔI τὴν αὐξήσιν τῆς συνολικῆς ἐπενδύσεως, διατυποῦμεν τὴν σχέση :

$$(6) \quad \Delta Y = \frac{\Delta I}{1 - \alpha}$$

Ἡ σχέση (6) παριστᾷ τὴν ἐξίσωσιν τοῦ πολλαπλασιαστοῦ, ὁ ὁποῖος ἐκφράζει τὴν συνάρτησιν τῶν ἐπερχομένων μεταβολῶν μεταξὺ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος καὶ συνολικῆς ἐπενδύσεως, τῶν ἐπερχομένων ἐκ μιᾶς ἀρχικῆς ἐπενδύσεως, χρηματοδοτουμένης διὰ νέων μέσων πληρωμῆς καὶ ἐφ' ὅσον ἡ ροπὴ πρὸς κατανάλωσιν εἶναι δεδομένη.

Οὕτως, ἐκ τῆς διατυπώσεως τοῦ ὑποδείγματος τῶν βασικῶν σχέσεων (1) - (3), ἤχθημεν εἰς τὴν συμπερασματικὴν ἐξίσωσιν (6), ἡ ὅποια εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιοῦθῃ κυρίως πρὸς ἔρευναν ἢ ἐπίλυσιν διαφόρων προβλημάτων τῆς συνολικῆς ἀπασχολήσεως.

Τὸ δεύτερον παράδειγμα ἀπλοποιημένου ὑποδείγματος, ἀναφέρεται εἰς τὴν ποσοτικὴν θεωρίαν τοῦ χρήματος. Ἐὰν παρασταθοῦν συμβολικῶς τὸ χρηματικὸν ἔθνικὸν εἰσόδημα διὰ τοῦ Y , ἡ ποσότης τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος διὰ τοῦ M , ἡ ταχύτης τῆς κυκλοφορίας τοῦ χρήματος διὰ τοῦ V , ὁ ὄγκος τῶν συναλλαγῶν διὰ τοῦ T καὶ τὸ γενικὸν ἐπίπεδον τῶν τιμῶν διὰ τοῦ P , τότε δυνάμεθα νὰ διατυπώσωμεν ὑπόδειγμα περιέχον τὰς ἐξῆς τρεῖς βασικὰς σχέσεις :

$$(1) Y = MV$$

$$(2) Y = TP$$

$$(3) MV = TP$$

Ἡ σχέση (1) δεικνύει, ὅτι τὸ χρηματικὸν ἔθνικὸν εἰσόδημα ἰσοῦται πρὸς τὸν ὄγκον τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος ἐπὶ τὴν ταχύτητα τῆς κυκλοφορίας αὐτοῦ. Ἡ σχέση αὕτη προκύπτει ταυτοτικῶς ἐκ τοῦ ὀρίσμου τῆς ταχύτητος κυκλοφορίας τοῦ χρήματος, καθ' ὃν $V = \frac{Y}{M}$. Ἡ σχέση (2) παριστᾷ διάφορον ἔκφρασιν τοῦ μεγέθους τοῦ χρηματικοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος, ἥτοι προσδιορισμὸν αὐτοῦ ἀπὸ ἀπόψεως παραγωγῆς, δοθέντος ὅτι τοῦτο ἰσοῦται πρὸς τὸν ὄγκον τῶν συναλλαγῶν ἐπὶ τὰς τιμὰς τῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν, παραχθειῶν καὶ προσφερθειῶν ἐντὸς δεδομένης χρονικῆς περιόδου. Ἡ σχέση (3) προκύπτει ἐκ τῶν (1) καὶ (2) καὶ παριστᾷ τὴν καλουμένην ἐξίσωσιν τῶν συναλλαγῶν. Ἐκ τῆς τελευταίας αὐτῆς σχέσεως δύναται νὰ συναχθῇ ἡ κλασσικὴ ποσοτικὴ θεωρία τοῦ χρήματος. Ἡ ἐξίσωσις τῶν συναλλαγῶν δύναται νὰ χρησιμοποιοῦν ὡς ὄργανον νομισματικῆς ἀναλύσεως, ὡς καὶ ἀναλύσεως τοῦ εἰσοδήματος, πρὸς ἔρευναν τῶν ἐπιδράσεων ἐπὶ τῆς ἀξίας τοῦ χρήματος, τῶν μεταβολῶν τῆς ταχύτητος τῆς κυκλοφορίας, ἢ τοῦ ὄγκου τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος, ἢ τῆς ποσότητος τῶν προσφερομένων εἰς τὴν ἀγορὰν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν.

Τὰ δυναμικὰ ὑποδείγματα διακρίνονται εἰς τὰς ἐν τοῖς ἐπομένοις ἀναφερομένας ομάδας, αἵτινες κατὰ βάσιν εἶναι δύο, ἡ ὁμάς τῶν ἐρμηνευτικῶν καὶ ἡ ὁμάς τῶν ροῶν τῆς ἐπιχειρηματικῆς καὶ γενικῶς οἰκονομικῆς πολιτικῆς καὶ τοῦ προγραμματισμοῦ.

3. Ἐρμηνευτικὰ δυναμικὰ ὑποδείγματα.

Ἐρμηνευτικὰ δυναμικὰ ὑποδείγματα (explanatory dynamic models) εἶναι ἀφηρημένα ἢ θεωρητικὰ τυπικὰ σχήματα διαχρονικῆς οἰκονομικῆς ἀναλύσεως. Διὰ τῆς ἀναλύσεως ταύτης περιγράφονται, ἀναλύονται καὶ ἐρμηνεύονται μαθηματικῶς ἢ δι' ὀργανογραμματῶν αἱ σημειούμενα μεταβολαὶ εἰς σημαντικὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα. Ἡ γεφύρωσις τῆς ἀποστάσεως μεταξὺ θεωρίας καὶ συγκεκριμένης πραγματικότητος πραγματοποιεῖται διὰ τῆς προσθήκης εἰς τὰ ἀνωτέρω ὑποδείγματα μεγεθῶν τοῦ ἀνερμηνεύτου ὑπολοίπου (unexplained residual), ὅπερ ἐπαληθεύει τὴν οἰκείαν θεωρίαν, ἢ αἰτιολογεῖ παρέκκλισίν τινα μεταξὺ θεωρητικῆς καὶ ἐμπειρικῆς καταστάσεως ἢ ἐξελίξεως.

Κοινὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν ἀνωτέρω ὑποδειγμάτων, εἶναι: Πρῶτον, ἡ δι' αὐτῶν ἔρευνα τοῦ πραγματικοῦ κεφαλαίου. Δεύτερον, ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἡ παραγωγή συνίσταται ἐξ ἑνὸς μόνου ἀγαθοῦ καὶ συνεπῶς μεγέθους, ὑπολογιζομένου εἰς σταθερὰς νομισματικὰς μονάδας, ἀγνωσομένης τῆς κατ'

εἶδη καὶ ποιότητας συνθέσεως τῆς παραγωγῆς. *Τρίτον*, γίνεται παραδεκτὸν ὅτι υφίσταται σημαντικὴ χρονικὴ ὑστέρησις μεταξύ διενεργείας τῆς ἐπενδύσεως καὶ ἐνάρξεως τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος αὐτῆς. *Τέταρτον*, τὸ συνολικὸν εἰσόδημα ὑποτίθεται ὅτι διατίθεται μόνον δι' ἐσωτερικὴν κατανάλωσιν καὶ ἀποταμίευσιν ἢ ἐπένδυσιν, δι' ὃ καὶ δὲν γεννᾶται πρόβλημα ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου. *Πέμπτον*, υφίσταται δεδομένη (σταθερὰ) τεχνολογικὴ σχέσις μεταξύ ἀποθέματος κεφαλαίου καὶ ἐξ αὐτοῦ δημιουργουμένου εἰσοδήματος. *Ἑκτον*, τὸ ποσοστὸν τοῦ ἀποταμιευομένου εἰσοδήματος παραμένει σταθερὸν. *Ἑβδομον*, τέλος, ὑποτίθεται συνεχῶς σταθερὰ καὶ ἴση πρὸς τὴν μονάδα ἡ τιμὴ τῆς συνολικῆς παραγωγῆς ἢ τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος.

Ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ χρονικῆς διαρκείας, τὴν ὁποίαν καλύπτουν τὰ ἐρμηνευτικὰ δυναμικὰ ὑποδείγματα, ἐντάσσονται ταῦτα εἰς δύο ἐπὶ μέρους ομάδας. Ἡ πρώτη ὁμάς περιλαμβάνει τὰ βραχυχρόνια, ἐνῶ εἰς τὴν δευτέραν τοιαύτην ἀνάγονται τὰ μακροχρόνια. Τὰ μακροχρόνια ἀναφέρονται εἰς οικονομικὴν ἀνάλυσιν μακρῶν χρονικῶν περιόδων, εὐρύτερων τῶν βραχυχρονίων (πέραν τῆς πενταετίας). Ἀκολουθεῖ ἤδη κατωτέρω συνοπτικὴ παρουσίασις τῶν σημαντικωτέρων ἐκ τῶν δύο ἐπὶ μέρους ομάδων ὑποδειγμάτων, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται ὡς ἐκπροσωπευτικὰ τῆς συγχρόνου σχετικῆς οικονομομετρικῆς μεθοδολογίας. Εἰς μὲν τὰ βραχυχρόνια, ἐξ αὐτῶν, περιλαμβάνονται τὰ ὑποδείγματα τῶν οικονομολόγων Erik Lundberg, Lloyd A. Metzler καὶ Jan Tinbergen. Εἰς τὰ μακροχρόνια δὲ ἐξ αὐτῶν, περιλαμβάνονται τὰ ὑποδείγματα τῶν οικονομολόγων Nicholas Kaldor, John R. Hicks, Evsey D. Domar καὶ Roy F. Harrod.

Τὰ ὑποδείγματα Lundberg ἀναζητοῦν τὰς σχέσεις ἀποταμιεύσεως καὶ ἐπενδύσεως εἰς δεδομένην φάσιν τῆς οικονομικῆς ἐπεκτάσεως, ὡς καὶ τοὺς νόμους τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως. Ἡ ἀναζήτησις αὐτῆ στηρίζεται εἰς τὰς θεωρίας τῶν Knut Wicksell καὶ John M. Keynes. Ἡ θεωρία τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰς οικονομικὰς ἀνισορροπίας, ἐνθα ἡ μία γεννᾶ τὴν ἑτέραν κατὰ συσσωρευτικὴν διαδικασίαν. Ἡ θεωρία τοῦ δευτέρου εἶναι ἡ σχετικὴ πρὸς τὴν ἐξισορρόπησιν τῆς συνολικῆς ἀποταμιεύσεως πρὸς τὴν συνολικὴν ἐπένδυσιν. Κατὰ τὸν Keynes, ὡς γνωστόν, ἡ συνολικὴ ἐπένδυσις θεωρεῖται ὡς ἐνεργὸν οικονομικὸν μέγεθος, ἥτοι ὡς ἀνεξάρτητος μεταβλητὴ, ἐπιδρῶσα ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν λοιπῶν μεγεθῶν, ἅτινα σχετίζονται μὲ τὸ συνολικὸν εἰσόδημα, ὡς ἐπὶ τῆς καταναλώσεως, τῆς ἀποταμιεύσεως, τῆς ἀποθησαυρίσεως κ.λπ.

Τὰ ὑποδείγματα Metzler διαμορφώνουν τὴν θεωρίαν περὶ κυκλικῶν κυμάνσεων τῶν ἀποθεμάτων (inventory cycles) εἰς τὸ πλαίσιον τῆς οικονομικῆς δυναμικῆς. Οὕτως, ἐπιχειρεῖται ἡ τελειοποίησις τῶν ὑποδειγμάτων τοῦ Lundberg, συνισταμένη κυρίως εἰς τὴν εἰς αὐτὰ προσθήκην καὶ ἑτέρων οικονομικῶν μεγεθῶν. Τὰ νέα ταῦτα μεγέθη σχετίζονται πρὸς τοὺς συντελεστὰς ἐσωτερικῶν

οικονομιῶν, ἀναφερομένους εἰς τὴν συγκράτησιν τῶν ἀποθεμάτων ἐντὸς κανονικῶν ἐπιπέδων, ἢτοι ἐντὸς τῶν σχετικῶς ἀρίστων τοιούτων. Εἰδικώτερον, πρόκειται περὶ τῶν συντελεστῶν τοῦ βαθμοῦ ὀργανώσεως τῆς ἀποθεματοποιήσεως τῶν ἐπιχειρήσεων, περὶ τοῦ ἐπιταχυντοῦ τῶν ἀποθεμάτων καὶ περὶ τῆς ὑφισταμένης καὶ προβλεπόμενης τάσεως τῶν πωλήσεων ἀγαθῶν.

Τὰ ὑποδείγματα *Tinbergen* διατυπῶνται ὑπὸ μορφήν ὀργανογραμματίων, μετὰ συμβολικῶν σημείων καὶ βελῶν, ὡς περίπου εἶναι τὰ ὀργανογράμματα P.E.R.T. Δι' αὐτῶν ἀποσκοπεῖται ἡ συγκεκριμενοποίησις τῆς μελέτης τῶν χρονικῶν ὑστερήσεων καὶ ἡ ἀνάλυσις τῶν ἐπιδράσεων αἰτινῶν ἀσκούνται ὑπὸ τῆς ἀλλαγῆς μερικῶν οικονομικῶν μεγεθῶν ἐπὶ ἑτέρων. Θεωρητικῶς προϋποτίθεται ἐνταῦθα, ὅτι ὁ ὕγκος τῶν κεφαλαιακῶν ἀγαθῶν εἰς δεδομένον χρόνον προσδιορίζεται ὑπὸ προηγουμένως ληφθεισῶν ἀποφάσεων ἐκ μέρους τῆς ἡγεσίας τῶν ἐπιχειρήσεων. Καθορίζονται δὲ αἱ ἀποφάσεις αὗται ὑπὸ τῆς προσδοκωμένης ὀριακῆς ἀποδόσεως τοῦ κεφαλαίου εἰς τόκους καὶ κέρδη. Τέλος, προϋποτίθεται ἐνταῦθα, ὅτι ἡ εὐχέρεια δανεισμοῦ χρήματος ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ ἐπιτοκίου καὶ ἐκ τοῦ βαθμοῦ ἐμπιστοσύνης τοῦ κοινοῦ πρὸς τὸ ἐθνικὸν νόμισμα.

Τὰ ὑποδείγματα *Kaldor* εἶναι τὰ πρῶτα μακροχρόνια, ἅτινα ἐμφανίζουν τὸν συντελεστὴν τοῦ κεφαλαίου ἐπὶ τοῦ χρηματοδοτικοῦ καὶ τοῦ τεχνολογικοῦ πεδίου. Ὁ συντελεστὴς οὗτος ἀποτελεῖ τὴν σχέσιν μεταξὺ τῆς ἀξίας τοῦ ἐν χρήσει κεφαλαίου καὶ τῆς ἀξίας τῆς ἐτησίας παραγωγῆς. Ἐπὶ τοῦ χρηματοδοτικοῦ πεδίου ὁ ἐν λόγῳ συντελεστὴς τοῦ κεφαλαίου δύναται εἰδικώτερον νὰ ἐκφράζῃ τὴν σχέσιν τοῦ ἀπασχολουμένου κεφαλαίου πρὸς τὸ παραγόμενον εἰσόδημα. Ἡ σχέσις αὕτη εἶναι σχέσις κεφαλαιοποιήσεως, ἐξηγοῦσα τὸν σχηματισμὸν καὶ τὴν συσσώρευσιν τοῦ κεφαλαίου, ἣτις ὀνομάζεται «συντελεστὴς κεφαλαιοποιήσεως». Ἐπὶ τοῦ τεχνικοῦ πεδίου, ὁ συντελεστὴς κεφαλαίου δύναται εἰδικώτερον νὰ ἐκφράζῃ τὴν σχέσιν μεταξὺ τοῦ ὕλικου ἀποθέματος τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς ὕλικῆς ροῆς, τὴν ὁποίαν παράγει τοῦτο, ἢτοι τὸν βαθμὸν κεφαλαιοποιήσεως καὶ ἐντάσεως τῆς παραγωγῆς. Ὁ συντελεστὴς οὗτος ὀνομάζεται «συντελεστὴς ἐντάσεως τοῦ κεφαλαίου», εἶναι δὲ λίαν χαρακτηριστικός, ὡς ἐκφράζων τὸν βαθμὸν τῆς κεφαλαιακότητος, τὴν ὁποίαν κέκτηται ἡ διάρθρωσις (σύνθεσις) τῆς παραγωγῆς.

Τὸ νέον τοῦτο ὄργανον θεωρητικῆς ἀναλύσεως ἀπεδείχθη γόνιμον εἰς πρακτικὰς ἐφαρμογὰς, δεδομένου ὅτι κατέστησε δυνατὴν ἐπὶ μὲν τοῦ διαρθρωτικοῦ πεδίου τὴν σύγκρισιν κατὰ κύριον λόγον τῶν διαρθρώσεων τῆς παραγωγῆς εἰς διαφόρους χώρας καὶ τῆς κεφαλαιακῆς αὐτῶν ἐντάσεως, ἐπὶ δὲ τοῦ λειτουργικοῦ πεδίου πρωτίστως τὴν ἔρευναν τῶν σχέσεων μεταξὺ παραγωγικῶν καὶ καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, ὡς καὶ μεταξὺ τῶν κλάδων παραγωγῆς. Τὸ ὄργανον τοῦτο περαιτέρω κατέστησε δυνατὴν τὴν διάγνωσιν τῶν μεταβαλλομένων ἀναγκῶν εἰς κεφάλαιον κατὰ κλάδους καὶ τὴν διάγνωσιν τῶν

σχέσεων τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς ἐντὸς μιᾶς δεδομένης οἰκονομικῆς μονάδος.

Τὰ ὑποδείγματα *Hicks* ἀναχωροῦν ἐκ τῆς διακρίσεως τῆς ἐπενδύσεως εἰς προκαλουμένην καὶ αὐτόνομον (induced and autonomus investment). Ἡ προκαλουμένη, ἢτοι ἡ ἐνδογενὴς ἐπένδυσις, ἐκπορεύεται ἐκ τῆς ἐνεργοῦ ζήτησεως τοῦ ἀγοραστικοῦ κοινοῦ. Γενικώτερον, αὕτη ἐκπορεύεται ἐκ τῆς ἰσορροπημένης (τῆς κατὰ τὸν Harrod «κανονικῆς») διαδρομῆς τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Συγκεκριμένως, ἡ προκαλουμένη ἐπένδυσις σχηματίζεται ἀπὸ τὴν ἐπενέργειαν τοῦ συντελεστοῦ τοῦ πολλαπλασιαστοῦ τῆς ἐπενδύσεως, ὁ ὁποῖος κινεῖται διὰ τῆς ἐκδόσεως νέου ἢ πληθωριστικοῦ χρήματος, πρὸς διενέργειαν νέων ἐπενδύσεων, δι' ὧν διασπᾶται ἡ προηγουμένως ὑφισταμένη οἰκονομικὴ ἰσορροπία. Σχηματίζεται ἐπίσης ἡ προκαλουμένη ἐπένδυσις ἀπὸ τὴν ἐπενέργειαν τοῦ συντελεστοῦ τοῦ ἐπιταχυντοῦ τῆς ἐπενδύσεως, ὁ ὁποῖος κινεῖται ἀπὸ τὴν αὐξήσιν τῆς ζήτησεως ὠρισμένων ἀγαθῶν καταναλώσεως, ἥτις ὀδηγεῖ εἰς ἀναλογικῶς μεγαλύτεραν αὐξήσιν τῆς ἐπενδύσεως, δι' ἧς παράγονται τὰ προμνησθέντα ἀγαθὰ καταναλώσεως. Ἡ αὐτόνομος, ἢτοι ἡ ἐξωγενὴς ἐπένδυσις ἐκπορεύεται ἐκ γεγονότων μὴ ὀργανικῶς προκαλουμένων ἀπὸ τὰς ἐσωτερικὰς οἰκονομίας τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τῶν λοιπῶν οἰκονομικῶν μονάδων καὶ γενικῶς τῆς οἰκονομίας. Τὸ οὕτω διαμορφούμενον ὑπόδειγμα δεικνύει, ὅτι μία ἀπότομος αὐξήσις τῆς αὐτονόμου ἐπενδύσεως θὰ ὠδήγει εἰς διευρύνσιν τῆς παραγωγῆς καὶ τοῦ εἰσοδήματος, θὰ ἦτο δὲ ἡ διευρύνσις αὕτη ἀνωτέρα ἐκείνης ἢ ὅποια θὰ προέκυπτεν ἀπὸ μίαν κανονικὴν αὐξήσιν τῆς ἐπενδύσεως. Ἡ τοιαύτη διευρύνσις δύναται νὰ ἐπεκταθῇ μέχρι ἐκείνου τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἐπιχειρηματικῆς ἢ γενικῶς οἰκονομικῆς δραστηριότητος, εἰς τὸ ὅποιον θὰ ἐπετυγχάνετο πλήρης ἀπασχόλησις τῶν διαθέσιμων ἀνθρώπινων καὶ ὑλικῶν πόρων. Τυχὸν ὑπέρβασις τοῦ ἐπιπέδου τούτου θὰ συνεπήγετο μείωσιν τῆς προκαλουμένης ἐπενδύσεως, μὲ ἐπακόλουθον τὴν κάμψιν τῆς παραγωγῆς καὶ τοῦ εἰσοδήματος, μέχρι τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ σημείου τῆς κανονικῆς ἐπενδύσεως, ἥτις ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν συνεχῆ μακροχρόνιον ἀνάπτυξιν.

Τὰ ὑποδείγματα *Domar* διερευνοῦν δυνατότητας ἐξασφαλίσεως ἰσορροπίας μεταξὺ τῆς θεωρητικῶς πλήρους ἀπασχολήσεως καὶ τοῦ διαθέσιμου ἀπασχολησίμου ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς συνεχοῦς ἐπεκτάσεως τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος. Ἡ ἰσορροπία αὕτη ἀπαιτεῖ ποσοστὸν (ἢ ρυθμὸν) μακροχρονίου ἀναπτύξεως ἠϋξημένου ὕψους. Τὸ ποσοστὸν αὐτὸ εἶναι, κατὰ τὸν Domar, ἴσον πρὸς τὸ γινόμενον τῆς ροπῆς πρὸς ἀποταμίευσιν ἐπὶ τὸν συντελεστὴν τῆς ἐντάσεως τοῦ κεφαλαίου. Οὕτω, παρατηρεῖται παράλληλος αὐξήσις τοῦ εἰσοδήματος, ἀφοῦ διὰ τῆς αὐξήσεως ταύτης ἐπεκτείνεται ἡ παραγωγικὴ δραστηριότης καὶ συνεπῶς ἡ ἐκροή της. Ὄταν ἡ ἡγεσία δεδομένης ἐπιχειρήσεως, καὶ γενικῶς οἰκονομικῆς μονάδος καὶ οἰκονομίας,

ένδιαφέρεται διά τήν ἐπιλογήν παρομοίου ρυθμοῦ ἀναπτύξεως, τότε τὰ ὑποδείγματα ταῦτα δύνανται νά θεωρηθοῦν καί ὡς ὑποδείγματα ἀσκήσεως ἐπιχειρηματικῆς καί γενικῶς οἰκονομικῆς πολιτικῆς καί προγραμματισμοῦ.

Τὰ ὑποδείγματα *Harrrod* διακαθορίζουν τοὺς θεωρητικούς ὄρους μιᾶς μακροχρονίως ἰσορροπημένης οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, ὑπὸ συνθήκας ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ. Ἐνταῦθα γίνεται δεκτόν, ὅτι θεμελιώδης ὄρος μιᾶς τοιαύτης ἀναπτύξεως εἶναι, ὅπως ἡ προβλεπόμενη (ex-ante) ἐπένδυσις εἶναι ἴση πρὸς τήν δημιουργηθεῖσαν ἀποταμίευσιν, διαρκούσης τῆς προηγηθείσης (ex-post) χρονικῆς περιόδου. Περαιτέρω γίνεται δεκτόν, ὅτι «τὸ ἐπιθυμητόν» ποσοστὸν ἀναπτύξεως» (warranted rate of growth) εἶναι δυνατόν νά προσδιορίσῃ ἡ ἐξίσωσις τῆς ἀποταμίεψεως πρὸς τήν ἐπένδυσιν. Οὕτως, ἐξασφαλίζεται ρυθμὸς ἀναπτύξεως ὄργανωτικῶς ἐπιτυχῆς διὰ τὴν ἐξισορροπημένην λειτουργίαν τῶν ἐπιχειρήσεων καί διὰ τὴν σταθερότητα τῶν κερδῶν τῶν. Δι' ὃ καί ἡ συνεχῆς καί ἀδιαταράκτως ἰσορροπος ἀνέλιξις δεδομένης ἐπιχειρήσεως καί γενικῶς οἰκονομίας, ἐπιβάλλει τὴν σύμπτωσιν τοῦ «ἐπιθυμητοῦ» πρὸς τὸ «πραγματικόν» ποσοστὸν τῆς ἀναπτύξεώς της. Ἡ σύμπτωσης αὕτη ἀντιστοιχεῖ καί συμφωνεῖ πρὸς τὴν δημογραφικὴν ἀνέλιξιν καί τὴν τεχνολογικὴν πρόοδον, ἥτοι πρὸς τὸ «φυσικόν» ποσοστὸν τῆς ἀναπτύξεως. Τὸ ποσοστὸν δὲ τοῦτο, δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ ποσοστὸν τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως, ἥτοι τὸ ποσοστὸν-ὄριον, ὅπερ δὲν δύναται νά ὑπερκερασθῇ μακροπεριόδως ἀπὸ τὸ πραγματικὸν ποσοστὸν, χωρὶς νά προκαλέσῃ δυσμενεῖς οἰκονομικοὺς ἀντικτύπους (ὡς νομισματικὸν πληθωρισμὸν κ.λπ.). Ἐν συμπεράσματι, ἡ οἰκονομικὴ διαδρομὴ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν θέσιν τὴν ὅποιαν κατέχει τὸ πραγματικὸν ποσοστὸν τῆς ἀναπτύξεως, σχετικῶς πρὸς τὸ ἐπιθυμητόν καί τὸ φυσικόν.

Ἡδὴ ἐπιχειρεῖται ἡ μαθηματικὴ διαμόρφωσις ὑποδείγματος, περιέχοντος περιληπτικῶς τὰς βασικὰς ὑποθέσεις τῶν ὑποδειγμάτων *Domar* καί *Harrrod*, ἅτινα στηρίζονται ἐπὶ τῆς αὐτῆς μεθοδολογίας. Κατ' ἀρχήν, ἡ διαμόρφωσις αὐτῶν εἶναι ἐφικτὴ κατὰ δύο τρόπους. Ὁ πρῶτος τρόπος συνίσταται εἰς τὴν ἀνά πᾶσαν χρονικὴν στιγμήν παρακολούθησιν τῆς πορείας τῶν οἰκονομικῶν μεγεθῶν, διὰ τῆς χρησιμοποιοῦσεως διαφορικοῦ λογισμοῦ, ὅποτε ἀπολήγομεν εἰς μίαν βασικὴν διαφορικὴν ἐξίσωσιν. Ὁ δεῦτερος τρόπος συνίσταται εἰς τὴν εἰς ὠρισμένας καί μεμονωμένας χρονικὰς στιγμὰς παρακολούθησιν τῆς πορείας τῶν οἰκονομικῶν μεγεθῶν, διὰ τῆς χρήσεως ἐξισώσεων διαφορῶν, εἶναι δὲ οὗτος ἀπλοῦς καί συνεπῶς εὐκολώτερος τοῦ πρώτου. Δι' ὃ καί κατωτέρω ἐφαρμόζεται ὁ δεῦτερος τρόπος.

Εἰς δεδομένην χρονικὴν περίοδον διοχετεύεται εἰς τὴν συνολικὴν ἀποταμίευσιν ὠρισμένον ποσοστὸν τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος. Παριστῶντες διὰ Y τὸ συνολικὸν εἰσόδημα καί διὰ S τὴν συνολικὴν ἀποταμίευσιν, ἔχομεν τὴν κατωτέρω σχέσιν :

$$(1) \quad St = sYt$$

Εἰς τὴν σχέσιν ταύτην τὸ s παριστᾶ τὴν ροπὴν πρὸς ἀποταμίευσιν. Ὑποτίθεται ὅτι ἡ ὀριακὴ ροπὴ πρὸς ἀποταμίευσιν εἶναι ἴση πρὸς τὴν μέσσην τοιαύτην. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ συνάρτησις ἀποταμιεύσεως εἶναι γραμμικὴ, διερχομένη ἐκ τῆς ἀρχῆς τῶν ἀξόνων. Αἱ κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον πραγματοποιούμεναι συνολικαὶ ἐπενδύσεις ὁδηγοῦν εἰς αὐξήσιν τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος κατὰ τὴν περίοδον $t + 1$. Ἡ αὐξήσις τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος, συμβολικῶς παρισταμένη διὰ ΔY_t , συνδέεται πρὸς τὰς ἐπενδύσεις I_t κατὰ τὴν ἀκόλουθον τεχνολογικὴν σχέσιν :

$$(2) \quad \Delta Y_t = \beta I_t$$

Εἰς τὴν σχέσιν ταύτην τὸ β παριστᾶ τὸ ἀντίστροφον τοῦ συντελεστοῦ κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως (capital - output ratio). Διὰ νὰ εὑρίσκηται τὸ σύστημα ἐν ἰσορροπία ἀπαιτεῖται ὅπως ἡ συνολικὴ ἐπένδυσις εἶναι ἴση πρὸς τὴν συνολικὴν ἀποταμίευσιν, ὁπότε :

$$(3) \quad I_t = S_t$$

Εἰσάγοντες εἰς τὴν ἐξίσωσιν (3) τὰς ἐξισώσεις (1) καὶ (2), λαμβάνομεν :

$$(4) \quad \Delta \frac{Y_t}{\beta} = s Y_t$$

$$(5) \quad \frac{\Delta Y_t}{Y_t} = s \beta$$

Ἡ ἐξίσωσις (5) ὑποδηλοῖ ὅτι ὁ ρυθμὸς αὐξήσεως τοῦ συνολικοῦ προϊόντος ἰσοῦται πρὸς τὸ ποσοστὸν συνολικῆς ἀποταμιεύσεως ἐπὶ τὸν συντελεστὴν κεφαλαιακῆς ἐπιβαρύνσεως. Ἡ ἐξίσωσις αὕτη δύναται νὰ γραφῆ καὶ ὡς κάτωθι :

$$(5') \quad \frac{Y_{t+1} - Y_t}{Y_t} = s \beta$$

$$\text{ἢ} \quad (6) \quad Y_{t+1} = Y_t + s \beta Y_t = (1 + s \beta) Y_t$$

Ἡ ἐξίσωσις (6) εἶναι ἐξίσωσις διαφορᾶς πρώτου βαθμοῦ, ἡ λύσις τῆς ὁποίας δίδει τὸ ἐπόμενον ἀποτέλεσμα :

$$Y_t = Y_0 (1 + s \beta)^t$$

4. Ὑποδείγματα πολιτικῆς καὶ προγραμματισμοῦ.

Ὑποδείγματα πολιτικῆς καὶ προγραμματισμοῦ (models for policy and programming) εἶναι συγκεκριμένα τυπικὰ σχήματα ἀπλοποιημένης ἀπεικόνισεως μετρησίμων ροῶν δεδομένης ἐπιχειρήσεως ἢ οικονομικῆς μονάδος καὶ ἐθνικῆς οικονομίας, μερικῶς ἢ συνολικῶς λαμβανομένης εἰς τινὰ χρονικὴν διάρρομήν, ἐτι δὲ καὶ στρατηγικῆς ρυθμοῦ τινος ἀναπτύξεως τῶν ροῶν τούτων.

Ἡ ἀπλοποιημένη ἀπεικόνισις ροῶν παρέχει δυνατότητας οἰκονομικῆς ἀναλύσεως σημαντικῶν μεγεθῶν, ὡς καὶ συναρτησιακῶν αὐτῶν σχέσεων, αἵτινες συλλαμβάνονται κατὰ τὴν κίνησιν τῶν μεγεθῶν, ἡ κατὰ τὴν πορείαν

των συναλλαγών εις την αγοράν. Σειρά διαδοχικών ενεργειών των οικονομομετρών - οικονομολόγων, ως αὕτη ἐξετέθη προηγουμένως, διαμορφώνει καὶ ἐπιλύει τὰ οικεῖα ὑποδείγματα. Τὰς σχετικὰς λύσεις αὐτῶν ἢ ἀρμονία ἐπιτελικῆ λειτουργία θέτει, ἐν συνεχείᾳ, ὑπ' ὄψιν τῆς ἡγεσίας τῶν προαναφερθεῖσων μονάδων, ἣτις εἶναι ἡ μόνη ἀρμονία διὰ τὴν λήβη σχετικὰς ἀποφάσεις ἐπὶ τοῦ πρακτέου. Ἡ ἡγεσία ἔχει ὑπ' ὄψιν αὐτῆς καὶ σχετικούς ὑποκειμενικούς παράγοντας περὶ τῆς ὑφισταμένης πιθανότητος ἐπαληθεύσεως τῶν προτεινομένων λύσεων. Οὕτως, αὕτη τελικῶς ἀποφασίζει, ἐπὶ τῷ τέλει ἐπιτεύξεως ἐπεκτάσεως (expanding economy) διὰ τῆς χαρακτέας πολιτικῆς καὶ τοῦ διαμορφωθησομένου προγραμματισμοῦ δράσεως τῶν ὑπ' αὐτὴν διαθεσίμων ἀνθρωπίνων καὶ ὕλικῶν πόρων.

Οἱ πίνακες εἰσροῶν - ἐκροῶν (input - output tables) εἶναι ἡ πρώτη ἀξιόλογος κατηγορία τῶν ὑποδειγμάτων πολιτικῆς καὶ προγραμματισμοῦ, δι' ἀπεικονίσεως τῶν ροῶν, ἣτοι τῆς κυκλοφορίας τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν ἀπὸ τινος κλάδου ἢ ἀπὸ τινος ομάδος ὁμοιογενῶν ἀγαθῶν πρὸς τὸν ἕτερον, ἐντὸς συγκεκριμένης ἐπιχειρήσεως ἢ οικονομικῆς μονάδος ἢ ἐθνικῆς οικονομίας, ἢ καὶ ἐντὸς ὀρισμένου τμήματος αὐτῆς, ἀνὰ ὀρισμένην χρονικὴν περίοδον (συνήθως ἔτος).

Ὁ Wassily W. Leontief, Καθηγητῆς τῆς Οἰκονομικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Harvard, εἰσήγαγε πρῶτος μεταπολεμικῶς τὴν οικεῖαν οικονομομετρικὴν μεθοδολογίαν. Τὸ πρῶτον σχετικὸν δημοσίευμα αὐτοῦ ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ ὡς ἄνω Πανεπιστημίου ἐν ἔτει 1941 καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὰς εἰσοδὰς καὶ ἐκροὰς τῆς οἰκονομίας τῶν Η.Π.Α. κατὰ τὰ ἔτη 1919 - 1929. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἐν λόγῳ μεθοδολογίας ἐγενικεύθη ἔκτοτε εἰς πλείστας χώρας καὶ ἐπιχειρήσεις. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς παρελθούσης δεκαετίας κατηρτίσθησαν παρόμοιοι πίνακες καὶ διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Οἰκονομίαν, διὰ μὲν τὰ ἔτη 1954 καὶ 1958 ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἑθνικῶν Λογαριασμῶν τοῦ Ὑπουργείου Συντονισμοῦ, διὰ δὲ τὸ ἔτος 1960 ὑπὸ τοῦ Κέντρου Προγραμματισμοῦ καὶ Οἰκονομικῶν Ἐρευνῶν (ὅπερ ἤδη ἐτοιμάζει παρόμοιους πίνακας διὰ τὸ ἔτος 1968, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς Ἑθνικῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἑλλάδος).

Ἡ ὑπόθεσις τῶν σταθερῶν ἀναλογιῶν παρέχει τὴν βάσιν διαμορφώσεως τῶν πινάκων τούτων, ὡς αὕτη ἤδη ἐξετέθη εἰς τὰ περὶ διαμορφώσεως καὶ ἐπιλύσεως οικονομομετρικῶν ὑποδειγμάτων, διὰ τῆς μεθόδου τοῦ γραμμικοῦ προγραμματισμοῦ. Βάσει τῆς ὑποθέσεως ταύτης, ὑφίσταται σταθερὰ συναρτησιακὴ σχέση ἐκείνων καὶ ἐκροῶν, ἀνεξαρτήτως ἐπιπέδου παραγωγῆς, βαθμοῦ ὁμοιογενείας ἢ ἕτερογενείας τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν, τελικῆς αὐτῶν ζήτησεως καὶ χρόνου ἀναφορᾶς ἐκάστου πίνακος. Ἡ σταθερότης αὕτη ἐπεκτείνεται καὶ ἐπὶ τῶν τιμῶν εἰς τὰς ὁποίας ἐκφράζονται οἱ ὄγκοι τῶν εἰσροῶν καὶ ἐκροῶν. Αἱ τιμαὶ ὑπολογίζονται βάσει τῆς ἀγοραστικῆς δυνάμεως δεδομένης νομισματικῆς μονάδος, εἰς ὀρισμένον ἔτος, ὅπερ καὶ λαμβάνεται

ώς βάσις διὰ τὰς ἐπομένους χρονικάς περιόδους, ἀποπληθωριστικῶς.

Ἐκαστος πίναξ εἰσοδῶν - ἐκροῶν περιέχει τόσας στήλας καὶ τόσους στίχους, ὅσοι οἱ ὑπὸ ἀπεικόνισιν κλάδοι ἢ ομάδες ὁμοιογενῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν. Ὅσον περισσότεραι εἶναι αἱ στήλαι καὶ οἱ στίχοι ἑνὸς πίνακος, τόσον οὗτος καθίσταται πληρέστερος, ἤτοι ἡ ἀπεικόνισις πλησιάζει πρὸς τὴν πραγματικότητα. Αἱ κάθεται στήλαι καὶ οἱ ὀριζόντιοι στίχοι τοῦ πίνακος εἶναι ἰσάριθμοι πρὸς τοὺς ὑπὸ ἔρευναν κλάδους ἢ ομάδας ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν. Δι' ἕκαστον κλάδον ἢ ομάδα ἀφιεροῦται μία στήλη καὶ εἰς στίχος. Ἡ στήλη δεικνύει τὰς εἰσοδᾶς (θυσίας) τῶν διαθεσίμων πόρων εἰς τὸ κόστος, ἐνῶ ὁ στίχος δεικνύει τὰς ἐκροᾶς (ἀποτελέσματα) τῶν θυσιῶν τῶν πόρων εἰς παραγόμενα ἀγαθὰ, εἰς τὴν τιμὴν πωλήσεως αὐτῶν. Κόστος καὶ τιμὴ θεωροῦνται ἐν προκειμένῳ ὡς ἴσα οικονομικὰ μεγέθη. Οὕτως, ἕκαστον μέγεθος ἑνὸς στίχου ἀνήκει συγχρόνως εἰς ἀντίστοιχον μέγεθος μιᾶς στήλης καὶ συνεπῶς αἱ ἐκροαὶ δεδομένου κλάδου ἢ εἶδους παραγωγῆς εἶναι συγχρόνως εἰσοραὶ ἐτέρων κλάδων ἢ εἰδῶν παραγωγῆς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κατανέμεται ἡ ὅλη παραγωγικὴ δραστηριότης, τόσον διακλαδικῶς, ὅσον καὶ ἐνδοκλαδικῶς.

Θεωρητικὴ κατάστασις οικονομικῆς ἰσορροπίας ἐμφανίζεται, ὅθεν, εἰς ἕκαστον πίνακα, δοθέντος ὅτι αἱ εἰσοραὶ ἰσοῦνται πρὸς τὰς ἐκροᾶς καὶ αἱ ἐκροαὶ ἐν συνεχείᾳ ἰσοῦνται πρὸς τὴν τελικὴν ζήτησιν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν, ἥτις ἀπαιτεῖται διὰ τὴν ὁμαλὴν λειτουργίαν τοῦ ὅλου οικονομικοῦ συστήματος. Ἡ κατάστασις αὕτη εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπεικονισθῇ, ὄχι μόνον διὰ πίνακος, ἀλλὰ καὶ διὰ μαθηματικοῦ συστήματος, ὡς καὶ δι' ὀργανογράμματος. Διὰ τῆς τριαύτης ἀπεικονίσεως, διαπιστοῦται ὅτι ἕκαστος κλάδος ἢ εἶδος ἀγαθῶν εἰσέρχεται εἰς τὴν οἰκονομίαν, τόσον ὡς εἰς παραγωγὸς διαθέτων τὰ ἀγαθὰ του εἰς τοὺς λοιποὺς κλάδους ἢ διὰ τὴν παραγωγὴν τῶν λοιπῶν εἰδῶν ἀγαθῶν, ὅσον καὶ ὡς εἰς προμηθευτῆς ἀγαθῶν ἐκ τῶν ἐτέρων κλάδων ἢ εἰδῶν ἀγαθῶν. Διαπιστοῦται ἐπίσης ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ὅλη οικονομικὴ δραστηριότης πραγματοποιεῖται ὑπὸ αὐστηρῶς σταθερᾶς ἐν ἀναλογίᾳ ὀργανωτικᾶς καὶ τεχνολογικᾶς συνθήκας, διαχρονικῶς. Ἐπὶ παραδείγματι, ἐὰν διὰ τὴν παραγωγὴν 10 μονάδων χάλυβος ἀπαιτοῦνται 2 τόννοι ἄνθρακος καὶ 5 τόννοι μεταλλεύματος σιδήρου, τότε διὰ διπλασίαν ποσότητα χάλυβος ἀπαιτοῦνται διπλάσιοι τόννοι τῶν δύο τούτων ὑλικῶν πόρων, ἤτοι τὸ διπλάσιον τῆς ἀναλογίας 1 πρὸς 2.

Οἱ πίνακες οὗτοι διακρίνονται εἰς «κλειστοὺς» καὶ εἰς «ἀνοικτοὺς». «Κλειστοί» χαρακτηρίζονται οὗτοι, ὅταν ἀπεικονίζουσι μόνον τὴν παραγωγὴν φυσικῶν καὶ μεταποιημένων ἀγαθῶν. «Ἀνοικτοί» χαρακτηρίζονται οὗτοι, ὅταν εἰς τὴν παραγωγὴν προστίθεται ἡ τελικὴ ζήτησις αὐτῆς, ἐτι δὲ καὶ ὁ οικονομικὸς τομεὺς τῆς προσφορᾶς ὑπηρεσιῶν, διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου, διὰ τῶν ἐξωτερικῶν οἰκονομιῶν, διὰ τῆς πίστεως, τῶν δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν ὑπηρεσιῶν κ.λπ. Τοιοῦτοτρόπως προστίθενται εἰς τοὺς πίνακας τεχνολογικοὶ καὶ ψυχολογικοὶ συντελεσταί. Οἱ τεχνολογικοὶ συντε-

λεσται είναι κυρίως συντελεσται πραγματικοῦ κεφαλαίου, ἤτοι κεφαλαιακοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς παραγωγῆς, πρὸς αὐξήσιν τῆς παραγωγικότητός των. Οἱ ψυχολογικοὶ συντελεσται εἶναι κυρίως συντελεσται συμπεριφορᾶς τοῦ ἀγοραστικοῦ κοινοῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν συναλλαγῶν του μετὰ τῶν ἀγωγῶν διανομῆς τῶν ἀγαθῶν.

Τὰ ἀνοικτὰ ταῦτα ὑποδείγματα τοῦ *Leontief*, παρέχουν συνεπῶς τοεῖς κυρίως δυναμικὰς προεκτάσεις τῶν κλειστῶν ὑποδειγμάτων του. Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν στηρίζεται ἐπὶ τῆς γενικεύσεως τῆς Κεῦνσιανῆς ἀρχῆς τοῦ ἐπιταχυντοῦ, ὑποστηριζομένου ὅτι εἰς ἕκαστον κλάδον ἢ εἶδος παραγωγῆς ἢ καθαρὰ ἐπένδυσις εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸ ποσοστὸν τῆς μεταβολῆς τῆς παραγωγῆς του. Ἡ δευτέρα προέκτασις τοῦ ὑποδείγματος τούτου θεμελιούται ἐπὶ τῆς διευρύνσεως τῆς Κεῦνσιανῆς ἀρχῆς τοῦ πολλαπλασιαστοῦ, ὑποστηριζομένου ὅτι ἡ παραγωγή ἑνὸς κλάδου ἢ εἶδους εἰς δεδομένην χρονικὴν περίοδον συνδέεται πρὸς τὴν παραγωγήν τῶν λοιπῶν παραγωγικῶν κλάδων ἢ εἰδῶν κατὰ τὰς προηγούμενας χρονικὰς περιόδους. Ἡ τρίτη τῶν ἐν προκειμένῳ δυναμικῶν προεκτάσεων βασιζέται ἐπὶ δύο προϋποθέσεων, ἤτοι, πρῶτον, ἐπὶ τῆς προϋποθέσεως καθ' ἣν ἡ ἐγκατεστημένη δυναμικότης θὰ εἶναι ἀνά πᾶσαν στιγμὴν τουλάχιστον ἴση πρὸς τὰς παραγωγικὰς ἀνάγκας καί, δεύτερον, ἐπὶ τῆς προϋποθέσεως καθ' ἣν δὲν πρόκειται νὰ δημιουργηθοῦν νέαι ἐγκαταστάσεις πρὸ τῆς ἐκδηλώσεως τῆς ζητήσεως διὰ τὸ παραχθῆσόμενον διὰ τῶν ἐγκαταστάσεων τούτων προϊόν.

Ἡ χρῆσις τῶν πινάκων εἰσοδῶν - ἐκροῶν εἶναι περιγραφικὴ καὶ δεοντολογικὴ. Ἡ περιγραφικὴ χρῆσις των προσφέρεται διὰ τῆς στενῆς συναρτησιακῆς σχέσεως τῶν ροῶν τῶν κλάδων καὶ τῶν εἰδῶν τῶν ἀγαθῶν, ἥτις δεικνύει τὴν πρᾶξιν, τὴν κατεύθυνσιν, τὴν κατανομὴν καὶ τὴν ἀπόδοσιν ἐκάστου οικονομικοῦ μεγέθους ἢ κλάδου. Ἡ δεοντολογικὴ χρῆσις αὐτῶν προσφέρεται διὰ τῆς ἐμμέσου ὑποδείξεως τῶν ἐπιβαλλομένων μεταβολῶν εἰς τὴν διάρθρωσιν καὶ τὴν ἀπόδοσιν τῶν κλάδων, δι' ὧν θὰ ἐπέλθῃ ἀνάπτυξις ἢ συστολὴ οἰοῦδήποτε ἐξ αὐτῶν, χάριν ἐπιδιώξεως ἀναλόγου πολιτικῆς οικονομικῆς ἐπεκτάσεως. Ἡ οὕτως ἐπιτυγχανομένη οικονομικὴ ἀνάλυσις προχωρεῖ εἰς τὴν διαπίστωσιν τῶν εὐμενῶν ἢ δυσμενῶν ἐπιδράσεων ἢ ἐπιπτώσεων, αἵτινες εἶναι πιθανὸν νὰ ἐπέλθουν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐπὶ τῶν ἐπιπέδων τῆς συνολικῆς παραγωγῆς καὶ διανομῆς τῶν ἀγαθῶν, ἤτοι τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζητήσεως αὐτῶν εἰς τὴν ἀγοράν.

Τὰ ὑποδείγματα συγκρίσεως ροῶν εἰς ἀξίαν προηγηθειῶν καὶ προβλεπομένων (ex-post and ex-ante models) ἀνήκουν εἰς τὴν δευτέραν ὁμάδα ἀξιολόγων ὑποδειγμάτων πολιτικῆς καὶ προγραμματισμοῦ. Δι' αὐτῶν προωθοῦνται τὰ στατικά ὑποδείγματα τοῦ J. M. Keynes εἰς δυναμικά, τῇ συμβολῇ ἀρχικῶς τῆς σουηδικῆς οικονομικῆς σχολῆς καὶ δὴ τοῦ Καθηγητοῦ Gunnar Myrdal, ὡς καὶ τοῦ Ἀγγλοῦ Καθηγητοῦ Dennis H. Robertson. Τὰ ὑποδείγματα ταῦτα διαμορφοῦνται ὡς μαθηματικὰ συστήματα γραμμικῶν ἐξι-

σώσεων, τοῦ τύπου τῶν προηγουμένως δοθέντων δύο παραδειγμάτων. Ἦτοι, πρῶτον μὲν τοῦ βασιζομένου εἰς τὴν Κεῦνσιανὴν θεωρίαν περὶ ροπῆς πρὸς κατανάλωσιν τοῦ ἀγοραστικοῦ κοινοῦ καὶ περὶ πολλαπλασιαστοῦ, δεύτερον δὲ τοῦ θεμελιωμένου εἰς τὰς βασικὰς ὑποθέσεις περὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν Καθηγητῶν Domar καὶ Harrod.

Τὰ οἰκονομικὰ μεγέθη τῶν ὑποδειγμάτων αὐτῶν εἶναι τὰ θεωρούμενα ὡς ἐκπροσωπευτικὰ τοῦ χρηματικοῦ εἰσοδήματος καὶ τῶν συνιστῶντων αὐτὸ ἐπὶ μέρους μεγεθῶν, ὡς εἶναι τῆς ἐπενδύσεως μετὰ τῆς ἀποθεματοποιήσεως, τῆς ἀποταμιεύσεως μετὰ τῆς ἀποθησαυρίσεως, τῆς ἰδιωτικῆς καὶ δημοσίας καταναλώσεως κ.λπ. Τὰ μεγέθη ταῦτα δεικνύουν συγκριτικῶς τὰς ροὰς κατὰ τὴν κίνησίν των, ἢ κατὰ τὴν πορείαν τῶν συναλλαγῶν εἰς τὴν ἀγοράν, ἐκφραζόμενα εἰς τρεχούσας ἢ εἰς σταθερὰς τιμὰς. Τὰ μεγέθη προηγηθεισῶν ροῶν ἀναφέρονται ἐκ τῶν ὑστέρων εἰς διαρρυσάσας χρονικὰς περιόδους, ἦτοι εἶναι στατιστικὰ μεγέθη, ἐνῶ τὰ τοιαῦτα τῶν προβλεπομένων ροῶν ἀναφέρονται ἐκ τῶν προτέρων (προοπτικῶς) εἰς προσδοκωμένας ὅπως διαμορφωθῶν ροὰς κατὰ τὰς προσεχεῖς χρονικὰς περιόδους, ὑπὸ ὠρισμένας ὑποθέσεις σταθερῶν ἀναλογιῶν μεταξὺ παρελθουσῶν καὶ μελλοντικῶν ἐκβάσεων τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος.

Αἱ ἐξισώσεις τῶν ὑποδειγμάτων αὐτῶν διευκολύνουν τοὺς ἐρευνητὰς εἰς τὴν ἐπίλυσιν προβλημάτων οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Τοῦτο δὲ διότι δι' αὐτῶν δείκνυται, ὅτι τὸ δαπανώμενον χρηματικὸν ἐθνικὸν εἰσόδημα τῆς διαρρυσάσης χρονικῆς περιόδου (ex-post) ἰσοῦται πρὸς τὴν ἐπένδυσιν τῆς αὐτῆς περιόδου σὺν τῇ καταναλώσει τῆς περιόδου τῆς προηγηθείσης ἀπὸ τὴν διαρρυσασαν. Ἐπίσης, τὸ δαπανώμενον εἰσόδημα τῆς διαρρυσάσης περιόδου δημιουργεῖ τὸ διαθέσιμον εἰσόδημα τῆς ἀναμενομένης περιόδου (ex-ante). Τὸ εἰσόδημα τοῦτο ἰσοῦται πρὸς τὴν ἀποταμίευσιν τῆς ἀναμενομένης περιόδου καὶ τὴν κατανάλωσιν τῆς παρούσης περιόδου. Ἐν τούτοις, εἶναι δυνατόν ἢ προσδοκωμένη ἐπένδυσις νὰ εἶναι ἴση ἢ διάφορος τῆς κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον προσδοκωμένης ἀποταμιεύσεως. Ἡ τοιαύτη δὲ δυνατότης ἰσχύει ἀναλόγως καὶ διὰ τὴν σχέσιν μεταξὺ δαπανηθησομένου εἰσοδήματος καὶ προσδοκωμένου διαθεσίμου εἰσοδήματος. Ἀναλόγως πρὸς τὴν δυνατότητα ἰσότητος ἢ ἀξομοιώσεως τῶν μεγεθῶν τούτων, προσδιορίζεται καὶ ἡ μέλλουσα οἰκονομικὴ ἰσορροπία, ἢ ἡ μέλλουσα νὰ προέλθῃ ἀνιούσα ἢ κατιούσα φάσις τῶν οἰκονομικῶν κυμάνσεων ἢ κύκλων εἰς τὰς σημερινὰς οἰκονομίας τῆς ἰδιωτικῆς ἐπιχειρήσεως καὶ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ.

Οὕτως, ἐὰν ἡ προσδοκωμένη ἐπένδυσις ἰσοῦται πρὸς τὴν προσδοκωμένην ἀποταμίευσιν, τότε καὶ τὸ δαπανώμενον εἰσόδημα τῆς διαρρυσάσης περιόδου (ἔπερ ἰσοῦται πρὸς τὸ προσδοκώμενον διαθέσιμον εἰσόδημα) θὰ εἶναι ἴσον πρὸς τὸ δαπανηθησόμενον εἰσόδημα, ὁπότε θὰ ὑφίσταται οἰκονομικὴ ἰσορροπία. Ἐὰν ἡ προσδοκωμένη ἐπένδυσις εἶναι μεγαλύτερα τῆς προσδοκωμένης ἀποτα-

μιεύσεως, τότε τὸ δαπανώμενον εἰσόδημα τῆς διαρρυσάσης περιόδου θὰ εἶναι μικρότερον τοῦ προσδοκωμένου τοιοῦτου, ὅποτε θὰ παρατηρηθῇ ἀνθρακίς τῆς οἰκονομίας, ἢτοι ἀνιούσα αὐτῆς φάσις. Ἐάν, τέλος, ἡ προσδοκωμένη ἐπένδυσις εἶναι μικροτέρα τῆς προσδοκωμένης ἀποταμιεύσεως, τὸ δαπανώμενον εἰσόδημα τῆς διαρρυσάσης περιόδου θὰ εἶναι μεγαλύτερον τοῦ προσδοκωμένου τοιοῦτου, ὅποτε, ἀντιθέτως, θὰ σημειωθῇ κάμψις ἢ κατιούσα φάσις τῆς οἰκονομίας.

Τὰ ὑποδείγματα ἀναπτύξεως οἰκονομιῶν (economic growth models), εὕρισκομένων εἰς στάδια κάτω δεδομένου ὑψηλοῦ ἐπιπέδου οἰκονομικῆς ὀριμάνσεως, συνιστοῦν τὴν τρίτην ἀξιόλογον κατηγορίαν τῶν παρόντων ὑποδειγμάτων. Ταῦτα συνιστοῦν συγκεκριμένα τυπικὰ σχήματα οἰκονομικῆς ἀναλύσεως, ἐπὶ τῷ τέλει χαράξεως στρατηγικῆς ἠϋξημένου ρυθμοῦ ἀνόδου οἰκονομίας τινός. Πατὴρ αὐτῶν θεωρεῖται ὁ Καθηγητῆς Ragnar Frish, ὅστις διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐτιμήθη τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1969 διὰ βραβεῖου Νόμπελ. Τὰ ὑποδείγματα ταῦτα τυγχάνουν ὄλονεν καὶ πλέον εὐρείας ἐφαρμογῆς εἰς διαφόρους οὐχὶ πλήρως ἀνεπτυγμένους οἰκονομίας. Τὸ πρῶτον ἀξιόλογον σχετικὸν ὑπόδειγμα διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας, κατηρτίσθη τὸ 1962 ὑπὸ τοῦ Κέντρου Οἰκονομικῶν Ἐρευνῶν διὰ τὴν τότε προσεχῆ δεκαετίαν (1963 - 1972). Λόγω τῆς ἰδιαιτέρας διὰ τὴν Ἑλλάδα σημασίας αὐτοῦ, παρέχεται κατωτέρω συνοπτικὴ παρουσίασις του, ἀπὸ πλευρᾶς ἐρευνωμένων καὶ ὑποδεικνυμένων δυνατοτήτων ἐπιτεύξεως ὀρισμένων ρυθμῶν ἐπεκτάσεως τῆς δραστηριότητος βασικῶν τομέων καὶ κλάδων τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διανομῆς ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν.

Αἱ διαπιστώσεις καὶ ὑποδείξεις, αἵτινες προκύπτουν ἐκ τῆς οἰκονομικῆς ἀναλύσεως τοῦ ὡς ἄνω ὑποδείγματος, εἶναι κυρίως αἱ ἑξῆς: Ἐπιείγουσα εἶναι ἡ ἀνάγκη διὰ τὴν ἀνακαίνισιν καὶ δὴ τὸν περιορισμὸν τοῦ προηγούμενης, ἀλλὰ καὶ μέχρι τοῦδε ὑφισταμένου, δυσκινήτου καὶ γραφειοκρατικοῦ συστήματος τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ μηχανισμοῦ τῆς ἀγορᾶς, πρὸς δημιουργίαν πλήρους ἢ ἀπροσκόπτου ἀνταγωνισμοῦ καὶ δὴ ἐπὶ βάσεων διεθνοῦς ἀνταγωνιστικότητος. Ἐπιβάλλεται ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἰδιωτικῆς ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητος καὶ μάλιστα εἰς εὐρεῖαν κλίμακα. Ἡ κατὰ κλάδους τῆς οἰκονομίας κατανομή τῆς χρηματοδοτήσεως δέον νὰ ἀντικατοπτρίζη τοὺς τεθέντας στόχους τοῦ μακροχρονίου προγράμματος οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, ἐνῶ ἡ ἐνδοκλαδικὴ κατανομή πρέπει νὰ ἐκφράζη τὴν συμβολὴν ἐκάστου ἔργου εἰς τὴν οἰκονομικὴν πρῶτον καὶ εἰς τὸ ἰσοζύγιον τῶν ἐξωτερικῶν πληρωμῶν.

Ὁ κυριώτερος ἄμεσος περιοριστικὸς παράγων πρὸς ἐπίτευξιν οἰκονομικῆς πρῶτον εἶναι τὸ ὕψος τῆς ἀπαιτουμένης χρηματοδοτήσεως. Ἡ κάμψις τοῦ ὄγκου τῆς ἐξωτερικῆς χρηματοδοτήσεως θὰ προκαλέσῃ, τουλάχιστον βραχυχρονίως, δυσχερείας διὰ τὸ ἰσοζύγιον τῶν ἐξωτερικῶν πληρωμῶν τῆς

Χώρας. Η προωθητική και επενδυτική δραστηριότητα των κρατικών και λοιπών δημοσίων φορέων, ως και των σπουδαιότερων πιστωτικών ιδρυμάτων, δέον να προσανατολισθῆ πρὸς τὴν πραγματοποίησιν ἐπιστημονικῶν μελετῶν περὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν διαφόρων προγραμμάτων, αἵτινες θὰ ἀποτελέσουν τὸ ἀναγκαῖον ὑπόβαθρον τῆς κατανομῆς τῶν ἐπενδύσεων. Ἡ βασικὴ ἀδυναμία τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας πηγάζει ἐκ τῆς ἀνεπαρκείας καὶ στασιμότητος τῶν ἐξαγωγῶν, αἵτινες, κατόπιν μεγάλης προσπάθειας, εἶναι δυνατὸν νὰ βελτιωθοῦν ἱκανοποιητικῶς. Εἶναι ἀναγκαῖον, ὅπως τὸ ταχύτερον ληφθοῦν μέτρα διὰ τὴν σχετικὴν μείωσιν τῆς ἀνίσου κατανομῆς τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, ἰδίως μὲσω τῆς ἡυξημένης καταναλώσεως τῶν πτωχῶν τμημάτων τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ ἀνεργία, ἀνοικτὴ καὶ κεκαλυμμένη, εἶναι μέγα πρόβλημα διὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἐφ' ὅσον διατηρηθῆ κατὰ τὴν δεκαετίαν 1963 - 1972 ὑψηλὸς ρυθμὸς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, τὸ πρόβλημα τοῦτο θὰ εὕρη βαθμιαίως τὴν λύσιν του.

Τέλος, ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι ἐφικτὴ ἡ πραγματοποίησις προγράμματος οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, μὲ ἐτήσιον ἀνοδικὸν ρυθμὸν τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος κατὰ 6,8 %, ποσοστὸν ὕπερ ἐπιτρέπει αἰσιόδοξον ἐνατένισιν τοῦ μέλλοντος τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας. Ἐπίσης, διαπιστοῦται ἡ ὑψίστη σημασία τῆς βελτιώσεως τῆς παιδείας καὶ τῆς διαρθρώσεως τῆς διοικήσεως. Ἄνευ ἐγκαίρων θαρραλέων μέτρων διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τῆς ἐπιστημονικῆς μορφώσεως τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, οἰονδήποτε πρόγραμμα οἰκονομικῆς προόδου εἶναι καταδικασμένον εἰς ἀποτυχίαν.

5. Ὑποδείγματα λειτουργικῆς ἐρεύνης.

Ὑποδείγματα λειτουργικῆς ἐρεύνης (models of operations research) καλοῦνται τὰ τυπικὰ σχήματα ἀπεικονίσεως τῆς δομῆς ἢ τῆς δράσεως τῶν λειτουργιῶν ἐπιχειρήσεως καὶ γενικῶς οἰκονομικῆς μονάδος, ἐν μέρει ἢ ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν, ἢ καὶ ἐν ἀντιπροβολῇ πρὸς ὁμοίαν λειτουργίαν ἐτέρων ὁμοίων ὀργανισμῶν, ἐπὶ τῷ τέλει διαρκοῦς βελτιώσεως τοῦ βαθμοῦ ὀργανώσεως καὶ διοικήσεως συγκεκριμένης ἐπιχειρήσεως. Συνεπῶς, τὰ ὑποδείγματα ταῦτα εἶναι ἀποκλειστικῶς μικρο-οἰκονομικά, συνήθως δὲ δυναμικά, ἐρμηνευτικοῦ χαρακτῆρος, ὡς καὶ ὁμοίου ἀσκήσεως πολιτικῆς καὶ καταρτίσεως προγραμματισμοῦ δράσεως.

Ἡ καταγωγή των ἀνάγεται εἰς ἱστορικῶς προηγηθέντα ὑποδείγματα στρατηγικῆς πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων (war operations) τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων διαρκούντος τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου. Θεμελιωτῶν τῶν ὑπῆρξαν μαθηματικοὶ τινες, συνεργασθέντες μετὰ τοῦ Βρεταννοῦ Καθηγητοῦ Blacket, ὅστις διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἔλαβε τὸ 1948 βραβεῖον Νόμπελ. Εἰς τὸν οἰκονομικὸν τομέα, πρῶτοι διαμορφωταὶ τῶν οἰκονομομετρικῶν,

πλέον, ύποδειγμάτων τῆς ἐρεύνης ταύτης, ἦσαν οἱ οἰκονομολόγοι J. von Neumann καὶ O. Morgenstern, ἐν τῇ ἐπιδιώξει αὐτῶν (1947) ἐπιτεύξεως ἰσορροποῦ ἐπεκτάσεως τῶν λειτουργιῶν τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τῶν λοιπῶν οἰκονομικῶν μονάδων, διὰ τῆς θεωρίας τῶν παιγνίων καὶ τῆς οἰκονομικῆς συμπεριφορᾶς.

Σχηματισμὸς συμπλέγματος δυναμικῶν συναρτησιακῶν σχέσεων, πιθανολογούμενης βεβαιότητος ἢ ἀβεβαιότητος, παρατηρεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐνταῦθα ἀπὸ ἀπόψεως καταρτίσεως καὶ ἐκβάσεως τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἐπιλεγόμενης ὡς σχετικῶς βελτίστης λύσεως ἐκάστου τῶν ὑποδειγμάτων τούτων. Αἱ συναρτησιακαὶ αὗται σχέσεις ἀναφέρονται τόσον εἰς γνωστὰ καὶ ἀκριβῆ ποσοτικὰ μεγέθη, ὅσον καὶ προκύπτοντα στοχαστικῶς, βάσει ὑποθέσεων, ἄνευ αὐστηρᾶς μαθηματικῆς λογικῆς καὶ ἄνευ πλήρους μαθηματικῆς συναρτήσεώς των, ἀλλὰ κατὰ τὸν καλῦτερον ἐφικτὸν τρόπον. Ἡ τοιαύτη ἀπομάκρυνσις ἐκ τῆς ἀπεικονίσεως τῆς πραγματικότητος ὀφείλεται κυρίως εἰς ὄρισμένας ἀδυναμίας ἢ δυσχερείας τῶν ἐρευνητῶν. Αἱ κυριώτεραι ἐξ αὐτῶν εἶναι αἱ ἐξῆς: *Πρῶτον*, τῆς συγκεντρώσεως ἀκριβῶν καὶ πλήρων στατιστικῶν δεδομένων. *Δεύτερον*, τῆς ἀπλοποιήσεως μεγάλου ἀριθμοῦ ὑπηρερομένων μεγεθῶν εἰς ὄρισμένα φαινόμενα ἢ καταστάσεις τῆς ἐπιχειρηματικῆς καὶ γενικῶς τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος. *Τρίτον*, τῆς ὑπάρξεως ἀδήλων ἢ ἀσταθμῆτων παραγόντων τεχνολογικῆς καὶ ψυχολογικῆς φύσεως.

Ἡ «στοχαστικὸς ἄνθρωπος» (ὁ homo stochasticus) ἐπικρατεῖ, ἐναντι τοῦ «ὀρθολογικοῦ ἀνθρώπου» (τοῦ homo rationalis), κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τῶν ὑποδειγμάτων τούτων. Τοιοῦτοτρόπως, ὁλονέν καὶ περισσότερον ἐγκαταλείπεται ἡ χρῆσις ποσοτικῶν μεγεθῶν, βασιζομένων εἰς τὸν μαθηματικὸν διαφορικὸν λογισμὸν τῶν ὀριακῶν ἐρευνητῶν. Ἡ ἐγκατάλειψις αὕτη πραγματοποιοιοεῖται χάριν τῆς νεωτέρας συμπληρωματικῆς μεθοδολογίας, ἣτις βασιζέται εἰς τὸν μαθηματικὸν διανυσματικὸν καὶ τοπολογικὸν λογισμὸν, ὅστις προσαρμόζεται καλῦτερον πρὸς τὰς ἀντιδράσεις τοῦ «στοχαστικοῦ» ἀνθρώπου. Ὡς «στοχαστικὸς ἄνθρωπος νοεῖται ὁ ἀνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἔχει συμπεριφορὰν οὐχὶ βεβαίαν καὶ καθωρισμένην, συνεπῶς δυναμένην νὰ προβλεφθῇ μέ τινα ἀσφάλεια». Ἄλλ' οὗτος ἔχει ἐνδεχομενικὴν συμπεριφορὰν, δυναμένην νὰ προβλεφθῇ μόνον κατ' εἰκασίαν καὶ πιθανολογικῶς, χωρὶς νὰ εἶναι ἐφικτὸς ὁ ἔλεγχος αὐτῆς. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι οἱ ὑπολογισμοὶ τῶν συγχρόνων ἐρευνητῶν κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τῶν ὑποδειγμάτων καὶ ἐπὶ τῶν προβλέψεων συνθετικῆς δυναμικῆς συμπεριφορᾶς, ἦτοι τῶν διαχρονικῶν μεταβολῶν φαινομένων καὶ καταστάσεων, στηρίζονται πλέον εἰς τὴν θεωρίαν τῶν πιθανοτήτων, ὡς καὶ εἰς τὰς ἀντιδράσεις οὐχὶ ἐνὸς «ὀρθολογικοῦ», ἀλλ' ἐνὸς «στοχαστικοῦ» ἀνθρώπου. Εἰδικώτερον, οἱ ἐν λόγῳ ἐρευνηταὶ στηρίζονται βασικῶς εἰς τὰς θεωρίας περὶ ἐπιλογῆς τῆς σχετικῶς βελτίστης λύσεως ἐκάστου ὑποδείγματος, ὡς καὶ τῆς τοιαύτης περὶ λήψεως σχετικῶν ἀποφάσεων

ἐκ μέρους τῆς ἡγεσίας δεδομένης ἐπιχειρήσεως. Παραλλήλως, οὗτοι ἀναγνωρίζουν τὴν ἀνάγκην θέσεως ὁρίων εἰς τοὺς καθαρῶς ποσοτικούς παράγοντας τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, ὅτινες καθιστοῦν περισσότερον βεβαίαν τὴν ἐκβασιν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ.

Αἱ λαμβανόμεναι ἀποφάσεις ὑπὸ τῆς ἡγεσίας ἐκάστης ἐπιχειρήσεως στηρίζονται εἰς τὴν τοιαύτην προπαρασκευὴν των, χάριν πιθανολογουμένης ἐπιτεύξεως στρατηγικῆς βελτιώσεως τῆς ἐκάστοτε ὑφισταμένης καταστάσεως. Στηρίζονται συμπληρωματικῶς αἱ ἀποφάσεις αὗται καὶ ἐπὶ ὑποκειμενικῶν διαλογισμῶν, προτιμήσεων καὶ ἀθροισμάτων παρορμήσεων τῆς ἡγεσίας, αἵτινες, πάντως, δυσχερῶς εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀνατρέπουν τὰ ἐπιστημονικὰ καὶ συστηματικὰ πορίσματα τῆς οἰκείας ἐπιτελικῆς λειτουργίας.

Πλεῖστα τῶν προβλημάτων ὀργανώσεως καὶ διοικήσεως ἐπιχειρήσεων ἐπιλύονται σήμερον διὰ τῶν ὑποδειγμάτων ἐπιχειρησιακῆς, ἢ λειτουργικῆς, ἐρεῦνης. Ἀρκετὰ ἐξ αὐτῶν ἔχουν προτυποποιηθῆ καὶ παραμένουν ἐπὶ μακρὸν χρόνον σταθερά, πρὸς ἀνάλογον χρησιμοποίησιν των ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν, κατόπιν κατὰ περίπτωσιν σχετικῶν ἀναπροσαρμογῶν. Κατωτέρω περιγράφονται συνοπτικῶς τρία τῶν πλέον ἐκπροσωπευτικῶν ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὑποδειγμάτων, πρὸς ἐνημέρωσιν τῶν ἐνδιαφερομένων. Ἡ πρώτη κατηγορία αὐτῶν βασίζεται εἰς τὴν θεωρίαν τῶν παιγνίων, ἢ δευτέρα θεμελιούται ἐπὶ τῆς θεωρίας τῶν σειρῶν ἢ τῶν οὐρῶν ἀναμονῆς καὶ ἡ τρίτη ἐφαρμόζεται διὰ τῆς μεθόδου τῆς ἀντιστοιχίσεως.

Ἡ θεωρία τῶν παιγνίων (theory of games) παρέχει δυνατότητας πιθανολογικῆς διαγνώσεως τῆς συνθετικῆς δυναμικῆς συμπεριφορᾶς ἐπιχειρήσεων ἀνηκουσῶν εἰς διοπάλιον ἢ ὀλιγοπάλιον, ὅταν αὗται ἀντιμετωπίζουσιν συνθήκας ἐντόνου μεταξὺ των οἰκονομικοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Διὰ τῆς θεωρίας ταύτης ἐκφράζεται ἡ πάλη μεταξὺ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ θελήσεως. Εἰς τὴν πάλην ταύτην ἡ τύχη παίξει τὸν κυριώτερον ρόλον. Οὕτως, ὑποβοηθεῖται ἡ διαμόρφωσις θεωρητικῆς καταστάσεως, ἐχούσης ἐπαρκῆ ἀντιστοιχίαν πρὸς δεδομένα τῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητος. Ἡ παρουσία καὶ ἡ δραστηριότης ἐκάστης τῶν ἀνταγωνιζομένων ἐπιχειρήσεων ἐμφανίζεται διὰ πραγματικῶν καὶ στοχαστικῶν μεγεθῶν, ὡς καὶ συναρτήσεών των.

Ἡ διαμόρφωσις τοῦ σχετικοῦ ὑποδείγματος πραγματοποιεῖται ὡς ἀλγεβρικὸν σύστημα, περιέχον ἐξισώσεις μεγεθῶν, συναρτήσῃ πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνταγωνιζομένων ἐπιχειρήσεων ἢ ὀμάδων ἐξ αὐτῶν, ἐνταῦθα καλουμένων «παικτῶν». Οἱ ἐρευνηταὶ ἐν προκειμένῳ θεωροῦν, ὅτι οἱ παίκται οὗτοι δὲν κρίνουν ἐαυτοὺς ἰκανοῦς, ὅπως ἐπιδράσουσιν δραστηκῶς ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ οἰκονομικοῦ ἀποτελέσματος τοῦ ἀνταγωνισμοῦ των. Τοῦτο δέ, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι οὗτοι ἐπιδιώκουν ἐκάστοτε τὴν σχετικὴν μεγιστοποίησιν καὶ ἀριστοποίησιν τῆς ἰδίας αὐτῶν ἀποτελεσματικότητος. Ἐὰν γίνῃ δεκτὸν ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν, ὅτι οἱ παίκται οὗτοι ἀναγνωρίζουσιν πλήρως τὴν ὑφισταμένην μετα-

ξύ των ἀλληλεπίδρασιν καί, κατά συνέπειαν, ὅτι γνωρίζουν μᾶλλον ἐπακριβῶς τὴν συνολικὴν ἐπίδρασιν των ἐπὶ τῆς οἰκονομίας, ἴσως τότε νὰ ἐπερίττειεν ἐντελῶς ἢ χρῆσις παρομοίου ὑποδείγματος.

Εἰς τὸ οἰκείον ὑπόδειγμα προκαθορίζονται ἐπὶ πλέον καὶ λεπτομερῶς αἱ ἐνέργειαι καὶ ἀντενέργειαι, αἱ ἐπιδράσεις καὶ ἀντεπιδράσεις, τὰ μέτρα καὶ ἀντίμετρα, ἀπὸ τῆς ἐπιχειρηματικῆς θέσεως ἐκάστου παίκτη, ἔναντι ἐκάστου ἢ τοῦ συνόλου τῶν συμπαικτῶν αὐτοῦ. Αἱ ἐκδηλώσεις αὗται θεωρεῖται ὅτι ἐμφανίζονται ἀνὰ πᾶν βῆμα δραστηριότητος οἰουδήποτε τῶν παικτῶν, ὅπερ εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ἐπιδράσῃ ἐπικερδῶς ἢ ἐπιζημιῶς ἐπὶ τινος τῶν μετεχόντων τοῦ παιγνίου. Οὕτω, καθορίζονται κανόνες ἀποτροπῆς, ἀναστολῆς, ἀντιμεταπίσεως καὶ ἰδίως ἐξουδετερώσεως ὕφισταμένου ἢ προβλεπομένου ἀνταγωνισμοῦ μεταξύ τῶν ἀνηκουσῶν εἰς τὸ διοπώλιον ἢ τὸ ὀλιγοπώλιον, ἀνταγωνιζομένων ἐπιχειρήσεων.

Προσδιορίζονται, τελικῶς, κριτήρια διαγνώσεως τῶν πιθανῶν ἐπιτυχίων ἢ κινδύνων ἐκ τῆς ἐκβάσεως τοῦ παιγνίου, τῇ συνδρομῇ συστήματος ἠλεκτρονικοῦ ὑπολογιστοῦ. Ταῦτα δὲ ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι οἱ παίχται δύνανται νὰ ἐκτιμῶν ὀρθῶς τὰ προκύπτοντα ἀποτελέσματα. Μεταξὺ τῶν ἐναλλακτικῶν ἢ διαζευκτικῶν λύσεων τοῦ οἰκείου ὑποδείγματος, οἱ ἐρευνηταὶ ἐπιλέγουν ἐκείνην, ἢ ὁποία παρέχει πιθανολογικῶς ἐνδείξεις καλυτέρας, ἢ ταυλάχιστον ὀλιγότερον δυσμενοῦς ἐκβάσεως διὰ τὴν ἐνδιαφερομένην ἐπιχείρησιν, ἀπὸ πλευρᾶς οἰκονομικοῦ ἀποτελέσματος (κέρδους ἢ ζημίας). Ταύτην προτείνουν εἰς τὴν ἡγεσίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπαφίεται ἢ τελικὴ υἱοθέτησις ἢ μὴ αὐτῆς.

Ἡ θεωρία τῶν σειρῶν ἢ τῶν οὐρῶν ἀναμονῆς (theory of waiting lines, or queues) ἀναφέρεται εἰς σχηματιζόμενον γραμμικὸν ρεῦμα ἀναμενόντων προσώπων ἢ ἀντικειμένων, ὅπερ κινεῖται πρὸς ὠρισμένην κατεύθυνσιν ἢ «ἐμπόδιον» πρὸς ἐκπλήρωσιν συγκεκριμένου σκοποῦ. Διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν, πρόκειται νὰ διατεθῇ ὑπὸ τοῦ προσωπικοῦ δεδομένης ἐπιχειρήσεως (ἐμποδίου) ὀλίγος χρόνος ἐξυπηρετήσεως τῶν προσώπων ἢ χρησιμοποίησεως τῶν ἀντικειμένων, κατὰ μονάδα αὐτῶν. Τὸ ρεῦμα τοῦτο προσλαμβάνει μορφολογικῶς σχῆμα καθέτου γραμμῆς (σειρᾶς, οὐρᾶς, φάλαγγος). "Ὅσον τὸ «ἐμπόδιον» καθίσταται ἀνεπαρκές εἰς ταχύτητα καὶ συχνότητα ἐξυπηρετήσεως ἢ χρησιμοποίησεως ὑπ' αὐτοῦ τῶν μονάδων τῆς γραμμῆς καὶ ὅσον ἡ γραμμὴ ἐπιμηκύνεται διὰ προσθήκης νέων μονάδων, τόσον περισσότερο ἀναφύονται ἀνωμαλῖαι εἰς τινὰ ἐπιχειρήσιν.

Αἱ ἀνωμαλῖαι τῆς ἐπιχειρήσεως συνίστανται κυρίως εἰς τὴν ὀλονὲν καὶ μεγαλύτεραν δημοουρίαν ἀδρανοῦς χρόνου εἰς βᾶρος ἐκάστης τῶν μονάδων τῆς καθέτου γραμμῆς. Αὗται συντελοῦν ὥστε νὰ διαταράσσῃται ἡ ὀμαλὴ ροὴ τῶν προγραμματισμένων ἐργασιῶν τῆς ἐπιχειρήσεως. "Ὅσον ὁ χρόνος οὗτος τῆς ἀδρανείας τῶν ἐν λόγῳ μονάδων, καὶ δὴ τῶν προσώπων, μεγεθύνεται, τόσον ἀξάνονται αἱ δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις εἰς βᾶρος τοῦ κύρους καὶ τοῦ βα-

θμοῦ ὀργανώσεως τῆς ἐπιχειρήσεως, ὡς καὶ εἰς βάρος τοῦ χρόνου τῶν ἀναμενουσῶν ἐξυπηρέτησιν ἢ χρησιμοποίησιν μονάδων. Ἐπὶ παραδείγματι, οἱ προσερχόμενοι διὰ συναλλαγὰς πελάται εἰς τοὺς χώρους πωλήσεων, ὅσον καθυστεροῦν διὰ τὰ ἔλθῃ ἢ σειρὰ τῆς ἐξυπηρέτησεως τῶν παρὰ τινος πωλητοῦ, τόσον οὗτοι δυσφοροῦν καὶ τελικῶς ἐκνευρίζονται, ἐγκαταλείποντες πολλάκις τὴν πρόθεσιν τῶν πρὸς ἀγορὰν ἀγαθῶν. Προκειμένου, πάλιν, περὶ συσσωρευομένων ὄλων ἐκ περισσοτέρων ἀντικειμένων εἰς τινὰ χώρον καὶ ἐντὸς περιωρισμένου χρόνου, π.χ. φορτηγῶν αὐτοκινήτων, προκαλοῦνται ἀνωμαλῆαι συμφορήσεως εἰς τὴν συγκοινωνιακὴν ἀφετηρίαν καὶ γενικῶς κυκλοφορίαν, εἰς τὴν φόρτωσιν καὶ ἐκφόρτωσιν αὐτῶν, εἰς τὴν ἐκτέλεσιν παραγγελιῶν κ.λπ.

Ἡ ἀντιμετώπισις ἢ ἡ ἐξουδετέρωσις τῶν ἀνωτέρω ἀνωμαλιῶν κατορθοῦται διὰ τῆς διαμορφώσεως καὶ ἐπιλύσεως σχετικῶν ὑποδειγμάτων τοῦ τύπου τῶν ἀλγεβρικῶν συστημάτων. Τὰ κυριώτερα τῶν μεγεθῶν, δι' ὧν σχηματίζονται σχετικαὶ συναρτησιακαὶ σχέσεις, ἀναφέρονται εἰς τὰς εἰσοδάς, ἦτοι τὰς ἀφίξεις εἰς ἐκάστην σειρὰν προσώπων ἢ πραγμάτων, εἰς τὰς ἐκροδάς, ἦτοι τὰς ἀποχωρήσεις τῶν μετεχόντων εἰς τὴν σειρὰν μετὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν ἢ χρησιμοποίησιν τῶν, ὡς καὶ εἰς τὰς ἐνδιαμέσους ροάς. Αἱ τελευταῖαι ρυθμίζουσι τὸ μῆκος τῆς σειρᾶς, συναρτῆσαι πρὸς τὴν δυναμικότητα τοῦ προσωπικοῦ τῆς ἐπιχειρήσεως ἀπὸ πλευρᾶς ἐκ μέρους τοῦ ἐξυπηρέτησεως ἢ χρησιμοποίησεως τῶν μονάδων τῆς σειρᾶς καὶ ἀπὸ πλευρᾶς κόστους ἐκ τῆς ἐπιβραχύνσεως ἢ ἐπιμηκύνσεως ἐκάστης σειρᾶς.

Δυνατότητες προβλέψεως καὶ προγραμματισμοῦ τοῦ πιθανοῦ καὶ τοῦ ἐνδεδειγμένου ἀριθμοῦ τῶν μονάδων ἐκάστης σειρᾶς ἀναμονῆς, τοῦ πιθανοῦ καὶ τοῦ ἐνδεδειγμένου μέσου ἀδρανοῦς χρόνου ἐκάστης τῶν μονάδων τούτων, τοῦ πιθανοῦ καὶ ἐνδεδειγμένου βαθμοῦ συχνότητος δράσεως ἐκάστου «ἐμποδίου», χάριν ἀνέτου, ἀσφαλούς καὶ ταχείας ἐξυπηρέτησεως ἢ χρησιμοποίησεως ἐκάστης μονάδος τῆς σειρᾶς, τοῦ βαθμοῦ δυναμικότητος ἐκάστου χώρου ἀναμονῆς κ.λπ., ἀναζητοῦνται, ἐκτιμῶνται καὶ ἐπιλέγονται διὰ τῆς ἐπιλύσεως τῶν ἀνωτέρω ὑποδειγμάτων.

Ἡ μέθοδος ἀντιστοιχίσεως (ἐξομοιώσεως, προσομοιώσεως, simulation, ἢ Monte Carlo) προσφέρει εἰς τοὺς ἐρευνητὰς τὴν εὐχέριαν διαμορφώσεως καὶ ἐπιλύσεως ἀφηρημένων (θεωρητικῶν) ὑποδειγμάτων, ἐρμηνευτικοῦ κυρίως χαρακτῆρος. Δοθέντος ὅτι τὰ ὑποδείγματα ταῦτα δυσχερῶς ἐκφράζονται δι' ἀναλυτικῶν ἀλγεβρικῶν συστημάτων ἢ πινάκων, συνήθως λαμβάνουν τὴν μορφήν «λογικῶν» ὀργανογραμματίων, ὑπὸ κλίμακα. Δι' αὐτῶν παρέχεται εἰκονικὴ συνθετικὴ ἀναπαράστασις τῆς δυναμικῆς συμπεριφορᾶς, ἦτοι τῶν διαχρονικῶς μεταβαλλομένων φαινομένων ἢ καταστάσεων, αἵτινες ἐπηρεάζονται ἢ ἐπιδρῶν ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ τῶν ἐξωτερικῶν οἰκονομιῶν συγκεκριμένης ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητος.

Ἡ εἰκονικὴ αὕτη ἀναπαράστασις διαμορφοῦται κατὰ τρόπον γενικὸν καὶ

άπλουστευμένον. Ἐπιδιώκεται ὅμως, ὅπως αὐτὴ πλησιάζῃ ὅσον εἶναι δυνατόν περισσότερο πρὸς τὴν πραγματικότητα, τῇ συνδρομῇ πληθυσμοῦ τινος γνωστών μεγεθῶν, ὡς καὶ ἀγνώστων, τῶν ὁποίων ζητεῖται ἡ ἀνεύρεσις, πιθανολογικῶς. Τῇ συνδρομῇ συστήματος ἠλεκτρονικοῦ ὑπολογιστοῦ, παρακολουθεῖται, κατόπιν, ἡ διαχρονικὴ ἐμφάνισις τῶν μεταβολῶν τῶν ἐρευνητέων φαινομένων ἢ καταστάσεων. Ἡ πρόβλεψις τῆς τοιαύτης δυναμικῆς συμπεριφορᾶς δὲν εἶναι, βεβαίως, ἀσφαλῆς ἢ βεβαία, ἀπὸ πλευρᾶς μελλοντικῆς πραγματοποίησός της. Πάντως, ἡ ἐπίλυσις τοῦ διαμορφουμένου οὕτως ὑποδείγματος, διευκολύνει ἀρκούντως τὴν προπαρασκευὴν ἐπιτυχῶν ἀποφάσεων τῆς ἡγεσίας, ἀναφερομένων εἰς θέματα προγραμματισμοῦ καὶ ἐλέγχου τῆς συμπεριφορᾶς τῶν διαθεσίμων πόρων τῆς ἐπιχειρήσεως, ὅσον ἀφορᾷ τοὺς συνδυασμούς τῶν σχέσεων, τῶν θυσιῶν καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν.

«Ἀντιστοιχομετρικὰ ἢ μεσομετρικὰ» (simulmetrics, ἢ mediametrics) καλοῦνται σχετικὰ λογικὰ ὄργανογράμματα, ἅτινα διὰ τῆς μεθόδου τῆς ἀντιστοιχίσεως ἀπεικονίζουν συνθετικῶς τὴν δυναμικὴν συμπεριφορὰν τῶν δεκτῶν μηνυμάτων διαφημιστικῶν ἐξορμήσεων τῶν ἐπιχειρήσεων. Δι' αὐτῶν παρακολουθεῖται ἡ διαχρονικὴ μεταβολὴ τῆς ἀντιδράσεως (ἀντικτύπου, ἐπιπτώσεως, ὑποδοχῆς) ἐκάστου δέκτου ἐπὶ τῶν μεταδιδόμενων μηνυμάτων, ἀναλόγως τῆς ἐκάστοτε ποιότητός των, τοῦ ἀριθμοῦ των, τῆς συχνότητός των, τοῦ χρόνου καὶ τῶν μέσων μεταδόσεώς των, ὡς καὶ ἐτέρων κριτηρίων. Ἡ ἐπίλυσις τῶν εἰδικῶν αὐτῶν ὑποδειγμάτων, διευκολύνει τοὺς ἀρμοδίους τῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὴν χάραξιν τῆς ἐνδεδειγμένης στρατηγικῆς διαφημίσεως διανεμομένων ἀγαθῶν εἰς τὴν ἀγοράν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Κ. Ἄ. Ἀθνασιάδης : *Στοιχεῖα οἰκονομετρίας*. Ἀθήναι, Ἄ. Παπαζήσης, 1954.
2. Γραφεῖο Οἰκονομικῶν Ἐρευνῶν Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς Πειραιῶς : *Γραμμικὴ Οἰκονομικὴ Ἀνάλυσις*. Ἀθήναι, 1960.
3. Ἄ. Κουτσογιάννη καὶ Ἄ. Γιανᾶ : *Πίναξ εἰσοδῶν - ἐκροῶν τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας κατὰ τὸ 1960*. Ἀθήναι, Κέντρον Προγραμματισμοῦ καὶ Οἰκονομικῶν Ἐρευνῶν, 1967.
4. ΚΑ. Β. Μπανταλούκα : *Εἰσαγωγή εἰς τὴν μεθοδολογίαν τῆς οἰκονομικῆς ἐρεῖνης*. Πειραιεύς, Γραφεῖον Οἰκονομικῶν Ἐρευνῶν Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς Πειραιῶς, 1963.
5. Μ. Νεγρεπόντη - Δελιβάνη : *Οἰκονομικὴ ἀνάλυσις*. Τόμος α', Μικρο-οικονομικὴ ἀνάλυσις, μέρος πρῶτον. Θεσσαλονίκη, Ἀνωτάτη Βιομηχανικὴ Σχολὴ Θεσσαλονίκης, 1969.
6. Ἄ. Γ. Παπανδρέου : *Στρατηγικὴ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος*. Ἀθήναι, Κέντρον Οἰκονομικῶν Ἐρευνῶν, 1962.
7. F. Perroux : *Αἱ ποσοτικαὶ τεχνικαὶ τοῦ προγραμματισμοῦ*. Μεταφρασταὶ Ν. Καρέλλος καὶ Σ. Βαλσαμίδης. Ἀθήναι, Β. Παπαζήσης, 1968.

8. P. Π. Σαρχαντίδου : *Οικονομομετρική διερεύνησις τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων*. Ἀθήναι, 1970.
9. Π. Ἰ. Στεριώτη : *Γραμμικὸς προγραμματισμὸς, πίναξ Leontief καὶ ἐξισώσεις διαφορῶν*. Ἀθήναι, Ἀ. Παπαζήσης, 1960.
10. D. Suits : *Οικονομομετρικὸν ὑπόδειγμα τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας*. Ἀθήναι, Κέντρον Προγραμματισμοῦ καὶ Οἰκονομικῶν Ἐρευνῶν, 1965.
11. T. M. Brown : *Specification and Uses of Econometric Models*. New York, St. Martin's Press, 1970.
12. K. Chu : *Quantitative Methods for Business, and Economic Analysis*. Scranton, Pa., International Textbook Publishing Co., 1969.
13. C. Daniel, III : *Mathematical Models in Micro-economics*. Boston, Allyn and Bacon, 1970.
14. T. F. Dernburg, and J. D. Dernburg : *Macroeconomic Analysis; An Introduction to Comparative Statics, and Dynamics*. Reading, Mass., Don Mills, 1969.
15. A. Kaufmann : *Methods and Models of Operations Research*. Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall, 1963. (*Méthode et Modèles de la recherche opérationnelle; Les mathématiques de l'entreprise*. Tomes 2, édition 2ème. Paris, Dunod, 1969).
16. W. W. Leontief, and Others : *Economic Analysis in Input - Output Framework*. Glenview, Ill., Scott, Foreman, and Co., 1969.
17. T. Naylor, and J. M. Vernon : *Microeconomics and Decision Models of the Firm; A Book in the Harbrace Series in Business and Economics*. New York, Harcourt, Brace, and World, 1969.
18. Ch. J. Stokes : *Managerial Economics; A Text - Book on the Economics of Management (Through Models)*. New York, Random House, 1969.
19. J. Tinbergen, and H. C. Bos : *Mathematical Models of Economic Growth*. New York, McGraw-Hill, 1962 (*Modèles mathématiques de croissance économique*. Paris, Gauthier-Villa, 1969).
20. M. S. Wortman, Jr., and F. Luthans (Editors); *Emerging Concepts in Management; Process, Behavioral, Quantitative, and Systems*. New York, Macmillan, 1969.

Γ. Μ. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ

τ. Πρωτάνευς τῆς «Παντείου» Ἀνωτάτης Σχολῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν

ΑΙ «ΜΕΓΑΛΑΙ ΕΠΟΧΑΙ» ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΒΙΟΥ
ΕΙΣ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΟΡΡΩΜΑΪΚΟΝ ΧΩΡΟΝ
ΚΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΥΣΙΝ

Ἱστορικὴ ἀναδρομὴ καὶ σύγχρονος ἐποχὴ

Ἄμιγεῖς «οἰκονομικοὶ» πολιτισμοὶ δὲν ὑπάρχουν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν. Ὁ ὅρος χρησιμοποιοῖται μόνον, ἵνα σημάνη τὰς ἐποχὰς ἐκείνας, καθ' ἃς εἰς ὀρισμένους λαοὺς ἢ εἰς ὀρισμένας περιοχὰς τῆς οἰκουμένης ἐδίδετο μείζων βαρύτης εἰς τὸν παράγοντα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ὑλικῆς εὐημερίας, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ μένουν αἱ λοιπαὶ σφαῖραι τοῦ πνεύματος ὅλως ἀνεξέλικτοι. Οὕτω, ὁ ὅρος δηλοῖ ἀπλῶς τὸν τομέα τῆς ἀναπτύξεως, εἰς τὸν ὁποῖον προεχόντως παρατηρήθη ἡ ἀκμὴ, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνει ὅτι ἡ πρόοδος εἶχεν ἀνακοπὴν ἐντελῶς εἰς τοὺς ἄλλους τομεῖς. Ἐπὶ τὴν ἔννοιαν ταύτην ὀμιλοῦμεν περὶ «οἰκονομικοῦ» πολιτισμοῦ, καθ' ὅσον τρόπον περὶ «μυστικοπαθοῦς πνευματικότητος» (ἀρχαῖαι Ἰνδία) ἢ περὶ «αἰσθητικοῦ» πολιτισμοῦ (5ος καὶ 4ος π.Χ. αἰὼν ἐν Ἑλλάδι, ἰταλικὴ Ἀναγέννησις κ.λπ.) ἢ περὶ «θρησκευτικοῦ» τοιοῦτου (ἀρχαία Ἰουδαία, παντοδυναμία τοῦ ἱερατείου ἐν Αἰγύπτῳ, καθολικὴ Ἰσπανία κατὰ τὸν Μεσαίωνα, Ἰσλάμ κ.λπ.) ἢ περὶ ἐπικρατήσεως τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος (18ος αἰὼν ἐν Γαλλίᾳ) ἢ περὶ τῆς ἐποχῆς τῆς «Διαφωτίσεως» ἐν Γερμανίᾳ (τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος) ἢ περὶ «ἐπιστημονικοῦ» πολιτισμοῦ μὲ τὸν ἰδιάζοντα προσέχοντα χαρακτῆρα τῆς ἐπιστημονικῆς διανοήσεως (19ος αἰὼν ἐν τῇ δυτικῇ καὶ τῇ κεντρικῇ Εὐρώπῃ)—μὲ τὸ νόημα δηλαδὴ τοῦ βαρύνοντος παράγοντος καὶ ὄχι μὲ τὴν σημασίαν τῆς ἀποκλειστικότητος. Ὁ «βαρύνων παράγων» προσδίδει ἴδιον χαρακτῆρα εἰς ἕκαστον πολιτισμόν, οἷονεὶ ἐπιθέτων εἰς αὐτὸν τὴν σφραγίδα του.

* * *

Οἱ «οἰκονομικοὶ» πολιτισμοὶ ὀφείλονται εἰς πολλὰς καὶ διαφόρους—ἀναλόγως τῶν ἐποχῶν—αἰτίας. Ἄλλοτε μὲν εἰς τὴν εὐφορίαν τῶν κατεχομένων ὑπὸ τινος φυλῆς γαιῶν, καθ' ἃς ἐποχὰς ἡ οἰκονομία ἦτο προεχόντως ἀγροτικὴ (Βαβυλώνιοι, ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι), ἄλλοτε δὲ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ναυτιλίας

καί εἰς τὸ διαμετακομιστικὸν ἐμπόριον (Φοίνικες, Κρήτες τῶν μινωϊκῶν χρόνων κ.λπ.), ἄλλοτε εἰς τὴν πρόσκτησιν ἐκτεταμένων ξένων χωρῶν παρὰ λαοῦ νικητοῦ εἰς πολέμους ἐπεκτάσεως ("Ἕλληνες κατὰ τὴν μεταλεξανδρινὴν περίοδον, Ρωμαῖοι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ καθεστῶτος τῶν αὐτοκρατόρων κ.λπ.), ἄλλοτε εἰς ἀνακαλύψεις νέων μεγάλης ἐκτάσεως περιοχῶν ("Ἴσπανοὶ κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα), ἄλλοτε εἰς τὴν ἀπόκτησιν πλουσιῶν ἐκτεταμένων ἀποικιῶν καί εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ὑπερποντίου ἐμπορίου ("Ἀγγλοὶ κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα), ἄλλοτε δὲ —εἰς ἐποχὰς ἐκβιομηχανίσεως— εἰς τὴν πληθοσπαραγωγὴν βιομηχανικῶν προϊόντων, εἰς τὸ ἐξαγωγικὸν ἐμπόριον, εἰς τὴν διάθεσιν ἀφθόνων λιμένων καταναλώσεως καί εἰς τὰ κατ' ἀκολουθίαν τούτων προκύπτοντα ἀφθονὰ πλεονάσματα ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου.

Καί προκειμένου περὶ τῶν πολιτισμῶν ἐκείνων, οἵτινες ἐνεφάνισαν εἰς τὰς ἱστορικὰς τῶν πραγματοποιήσεις βαρύνοντας συντελεστὰς διαφόρους τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, εἶναι ἀξία ἐνδιαφέροντος ἡ μελέτη τῆς οἰκονομικῆς πλευρᾶς τῆς ζωῆς τῶν.

Εἰδικώτερον, εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον ἀνεπτύχθη τὸ πρῶτον κατὰ τοὺς ἑλληνιστικὸς χρόνους μέγας οἰκονομικὸς πολιτισμὸς. Μάλιστα δ' εἰς τὰς χώρας τῶν Ἐπιγόνων καί δὴ εἰς τὸ κράτος τῆς Περγάμου, εἰς τὸ ἑλληνοσυριακὸν κράτος τῶν Σελευκιδῶν, εἰς τὴν Μακεδονίαν μὲ κέντρον τὴν Πέλλαν ὑπὸ τὸν Ἀντίγονον καί πρὸ παντὸς εἰς τὸ ἑλληνοαιγυπτιακὸν βασίλειον τῶν Πτολεμαίων. Εἰς τὸ τελευταῖον αὐτὸ ἡ οἰκονομικὴ εὐημερία καί ἡ ἀκμὴ τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἔβησαν περίπου παραλλήλως. Ἡ πολιτιστικὴ πρωτοπορία εἶχε περιέλθει, ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τοὺς Μακεδόνας καί γενικώτερον εἰς τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα. Συντελεσται δὲ τῆς μεγάλης οἰκονομικῆς ἀκμῆς ὑπῆρξαν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἔκτασις τῶν ἀπεράντων ἐκείνων χωρῶν, τὸ εὐφορον τῆς γῆς, ἡ ἀφθονία τῶν θαλασσιῶν ὁδῶν, αἵτινες ἐξησφάλιζον εἰς τὰ κράτη τῶν Διαδόχων τὴν ἐπικοινωνίαν μὲ ὅλας τὰς χώρας τοῦ γνωστοῦ τότε κόσμου, ἡ πρωτοφανὴς ἀκμὴ, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον φθάσει ἡ βιομηχανία καί τὸ ἐμπόριον καί ἐπὶ πᾶσιν οἱ θεσμοὶ (διοργανώσεις τῆς κρατικῆς διοικήσεως, ὄργανισμὸς τῶν δικαστηρίων καί τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, ἐμπορικὴ καί ναυτικὴ νομοθεσία κ.λπ.), τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες βασιλεῖς εἶχον εἰσαγάγει καί οἵτινες ἐξησφάλιζον τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν μεταξὺ τοῦ πολυμιγοῦς ἐκασταχοῦ πληθυσμοῦ, τὴν τάξιν εἰς τὰς συναλλαγὰς καί τὴν εὐρυθμον λειτουργίαν τοῦ χερσαίου καί τοῦ θαλασσίου διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου.

Διὰ πρώτην φοράν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἦνθησαν κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν τόσον μεγάλα ἀστικά ἑλληνικὰ κέντρα, ὡς ἡ Ἄλεξάνδρεια, ἡ Ἀντιόχεια καί αἱ ἄλλαι μεγαλοπόλεις εἰς τὰς χώρας τῶν Ἐπιγόνων καί διὰ πρώτην φοράν ἡ βιομηχανία (ὕφαντουργία, ὑαλοουργία, ναυπηγική, μηχανουργία, βυρσοδεψία, ταπητουργία, χαρτοποιία —πάπυροι— κ.λπ.)

ἔτυχε τοιαύτης ἀναπτύξεως. Μεγάλα τεχνικά ἔργα (ἀρδευτικά, διώρυγες, λιμένες, ὁδοί, ὕδατοφράκται) εἶχον κατασκευασθῆ, οἱ δὲ δημοσιονομικοὶ θεσμοὶ (δασμολόγιον, τελωνεῖα, μονοπώλια) ἐλειτούργουν μὲ πληρότητα, ὑπενθυμίζουσαν τὰς ἀντιστοιχοὺς κρατικὰς ὑπηρεσίας τῶν συγχρόνων μεγάλων χωρῶν. Πιστωτικὰ ἰδρύματα καὶ τράπεζαι κρατικά, συντηρημέναι μὲ τὰ ἑκασταχοῦ δημόσια ταμεῖα, ἐλειτούργουν, διενεργοῦσαι τὰς πληρωμὰς τῶν κρατικῶν δαπανῶν (εἰσφοραὶ ὑπὲρ τοῦ ἱερατείου, συντήρησις τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν διοικητικῶν ὑπηρεσιῶν, ἐκτέλεσις τεχνικῶν ἔργων κ.λπ.) καὶ τὰς εἰσπράξεις ἐκ τῆς φορολογίας καὶ ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τοῦ κράτους, ἅτινα ἦσαν τότε πάμπολλα, ἐκ τε τῶν δημοσίων γαιῶν καὶ ἐκ τῆς λοιπῆς κρατικῆς περιουσίας.

Ἡ οἰκονομία ἦτο φιλελευθέρα καὶ πᾶσα σχεδὸν ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ κατελείπετο εἰς τὴν ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν. Οἱ δημοσιονομικοὶ ὅμως θεσμοὶ ἦσαν ἄκρως συγκεντρωτικοὶ καὶ ὁ πλοῦτος τῶν βασιλικῶν ταμείων, ἰδίᾳ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ τοὺς Πτολεμαίους, ἀμύθητος καὶ δυσπερίγραπτος. Ὁ τρόπος διαβιώσεως τῶν εὐπόρων ἰδιωτῶν, εἴτε Ἑλλήνων εἴτε ἐντοπίων εἴτε ξένων, κατενέμετο μεταξὺ πυρετώδους κατὰ τὴν ἡμέραν ἐργασίας καὶ χλιδῆς καὶ πολυτελείας καὶ ἀφειδοῦς κατὰ τὰς ἑσπερινὰς ὥρας σπατάλης τοῦ κερδαινομένου χρήματος, εἰς τὰ μεγάλα ἰδίᾳ κοσμοπολιτικὰ ἀστικά κέντρα (ὡς ἀναφέρουσιν οἱ Στράβων, Ἀθήναιος, Δίων ὁ Χρυσόστομος, Λιβάνιος κ.λπ.). Ἐπὶ δὲ ρωμαιοκρατίας ἡ ἐλληνικότης τοῦ πνεύματος, ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις, ἡ μορφή τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἡ οἰκονομία κ.λπ. ἀνεπαισθήτους μόνον μεταβολὰς ὑπέστησαν εἰς ὅλας τὰς περιοχὰς τοῦ ἐλληνιστικοῦ κόσμου.

Εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ἡ οἰκονομία ἦτο ἀρχικῶς ἀγροτικὴ, τὴν δὲ κυρίαν ἐνασχόλησιν τῶν πολιτῶν ἀπετέλει κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν βασιλέων ἡ γεωργία. Ἐφ' ὅσον ὅμως ἡ ἐπικράτεια ἐξετείνετο, ἐπὶ τοσοῦτον ἤκμαζεν ἡ ἐμπορία, τόσον ἡ χερσαία, ὅσον καὶ ἡ θαλασσία, ἐκ τῆς ὁποίας μέγας πλοῦτος συνεσωρεύετο εἰς τὴν Ρώμην. Περὶ τὰ τέλη τῆς *res publica*, τοῦ δημοκρατικοῦ δηλαδὴ πολιτεύματος, ἡ ἀγροτικὴ οἰκονομία παρήκμασε σχεδὸν ἐντελῶς. Ἡ μικρὰ ἰδιοκτησία ἔβαινε πρὸς τὴν ἐκμηδένισιν. Εἰς ὀλόκληρον τὴν ἰταλικὴν χερσόνησον συνήντα τις ἐκτεταμένα ἀγροκτῆματα (*latifundia*) ἀνήκοντα εἰς μεγαλοἰδιοκτῆτας γαιῶν, ἀνεπαρκῶς δὲ καλλιεργούμενα, ἰδίᾳ ὑπὸ δούλων. Πάντως, ἡ καλλιέργεια δημητριακῶν ἦτο ἀσύμφορος, διότι ὑπερπεπαικτεῖς ποσότητες εὐθηνωτάτου σίτου εἰσῆγοντο ἐξ Αἰγύπτου. Κύρια δὲ καλλιεργούμενα εἶδη, ἐν τῇ μεσημβρινῇ ἰδίᾳ Ἰταλίᾳ, ἦσαν ἡ ἄμπελος καὶ ἡ ἐλαία.

Ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους ἀκμῆς καὶ παρὰ τὸν ἐπισωρευθέντα πλοῦτον τῆς περὶ τὸν αὐτοκράτορα οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς ὀλιγαρχίας, ὑπῆρχε μέγα πλῆθος ἀπόρων ἐν αὐτῇ τῇ Ρώμῃ, πολλοὶ δὲ περισσώτεροι ὑπῆρχον εἰς τὰς ἐπαρχίας. Ἡ ἀκμὴ τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς δυνάμεως οὐδαμῶς εἶχεν ἐπιφέρει καὶ ἀνθησιν τῆς κοινωνικῆς οἰκο-

νομίας. Τὸ κράτος προέβαινε τακτικῶς εἰς δωρεὰν διανομὴν σίτου, ἀλλ' ἐπὶ αὐτοκρατορίας οἱ ἄποροι, οἱ proletarii, εἶχον τόσον πληθυνθῆ, ὥστε ἀπετέλουν κοινωνικὸν κίνδυνον. Μέγα πλῆθος μεταξύ τούτων, ἄνθρωποι χαμηλῆς ἠθικῆς στάθμης, ἀπεστρέφοντο τὴν ἐργασίαν, ζῶντες παρασιτικῶς εἰς βᾶρος πλουσιῶν ιδιωτῶν ἢ εἰς βᾶρος τῆς Πολιτείας. Εὐχερῶς ὁ ὄχλος οὗτος ἐξηγοράζετο, εἴτε ἵνα ἀσκήῃ παρὰ συνείδησιν τὰ πολιτικά του δικαιώματα εἴτε ἵνα ὑποστηρίξῃ, ἐνίοτε ὀπλοφορῶν, τὰ συμφέροντα τῶν οἰκογενειῶν τῶν πλουσιῶν εὐπατριδῶν.

Ἡ μέση τάξις — τῶν ἐλευθέρων ιδιοκτητῶν ἀστικῶν ἀκινήτων ἢ ἀγροτικῶν μικροϊδιοκτησιῶν — σὺν τῷ χρόνῳ ἐξέλειπεν. Οἱ ἄλλοτε ἀνήκοντες εἰς αὐτὴν προσετίθεντο ὀσημέραι εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀπόρων. Ἡ ὀλιγάριθμος ἀλλὰ πανίσχυρος πολιτικῶς τε καὶ οικονομικῶς τάξις τῶν πλουσιῶν — εἴτε παλαιῶν πατριῶν εἴτε ἐπιτηδείων τινῶν οἰκογενειῶν πλουτησάντων καὶ κοινωνικῶς ἐξυψωθέντων πληθειῶν — ἦτο ἡ μόνη ἣτις ἐπωφελεῖτο τοῦ ἀξανομένου συνεπειᾶ τῶν πολεμικῶν κατακτήσεων δημοσίου πλοῦτου, ἐπὶ τῷ τέλει ἵνα ἐπαυξάνῃ τὴν οικονομικὴν ἰσχύν αὐτῆς καὶ παραλλήλως τὴν πολιτικὴν ἐπιρροήν της. Εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ καθεστῶτος ἢ ἐκτελεστικῆ ἐξουσία εἶχε περιέλθει εἰς χεῖρας ὀλίγων οἰκογενειῶν, τὰ δὲ κρατικά ἀξιώματα, τόσον περὶ τὰ τέλη τῆς res publica, ὅσον καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν αὐτοκρατόρων, ἀνετίθεντο εἰς πλουσίους εὐπατρίδας.

Τὸ ἐμπόριον ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς χεῖρας τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν τάξιν τῶν ἰππέων. Ἀναπτυχθεῖσα δ' ἡ ἐμπορία μεγάλως, ἰδίᾳ μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Καρχηδόνας καὶ τὴν πρόσκτησιν τῶν πρὸς ἀνατολὰς τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου ἐκτεταμένων περιοχῶν τοῦ ἑλληνιστικοῦ χώρου, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον αὐξήσιν τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς δυνάμεως τῆς τάξεως τῶν ἰππέων. Οἱ τελευταῖοι εἶχον ἐν λειτουργίᾳ, πλὴν τῶν ἐμπορικῶν, καὶ πιστωτικὰς καὶ ἐφοπλιστικὰς ἐπιχειρήσεις, ἐνοικιάζον τοὺς φόρους, ἀνελάμβανον ἐργολαβικῶς τὴν ἐκτέλεσιν τεχνικῶν ἔργων τοῦ κράτους, ἐν μίᾳ λέξει εἶχον εἰς χεῖρας τῶν τὸ εἰσαγωγικὸν καὶ ἐξαγωγικὸν ἐμπόριον, τὴν βιομηχανίαν (μεταλλουργεῖα, ὑαλουργεῖα, ἐπιπλοποιεῖα κ.λπ.) καὶ τὴν ὅλην ἐν γένει οἰκονομίαν τῆς ἀπεράντου ἐπικρατείας.

* * *

Εἰς τὸν βυζαντινὸν πολιτισμὸν ἡ οἰκονομία τῆς αὐτοκρατορίας εἶχε φθάσει κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον τῆς πολιτικῆς ἀκμῆς εἰς ἐπίζηλον ἀνάπτυξιν, ὀφειλομένην ἰδίᾳ εἰς τὴν μεγίστην κατὰ χώρον ἑκτασιν τῆς ἐπικρατείας καὶ εἰς τὸ ἐμπόριον, ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς τὴν βιομηχανίαν. Μέχρι τοῦ 13ου αἰῶνος ἡ ποικίλη ἐμπορικὴ κίνησις ὅλου σχεδὸν τοῦ γνωστοῦ τότε κόσμου εἶχεν ὡς ἐπίκεντρον τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων. Δι' αὐτῆς διενηργεῖτο τὸ διαμετα-

κομιστικὸν ἐμπόριον μεταξύ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, οἱ τραπεζίται τῆς διέθετον σωροὺς χρυσῶν νομισμάτων καὶ πολυτίμων λίθων, εἰς δὲ τὰς μεγάλας ἀγοράς τῆς ἔγεμον τὰ ἐμπορικὰ καταστήματα ἐμπορευμάτων ἐξ ὅλης τῆς γῆς. Κατὰ μῆκος τοῦ Κερατίου κόλπου ἐξετείνοντο μεγάλοι προκυμαῖαι μὲ προβλήτας καὶ κρηπιδώματα, ὅπου ἤγκυροβόλουν τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα ὄλου τοῦ κόσμου, οἱ δ' ἐμπορικοὶ στόλοι τῶν Βυζαντινῶν ἐφοπλιστῶν διέτρεχον τὴν Μεσόγειον καθ' ὅλας τὰς κατευθύνσεις.

Ἐκ τῆς Ἀνατολῆς (Ἰνδίας, Περσίας, Μεσοποταμίας) τὰ καραβάνια ἐκόμιζον εἰς τὴν Πόλιν σπάνια ἀρώματα καὶ πολυτίμους λίθους, ἐκ δὲ τοῦ Βορρᾶ οἱ Ρῶσοι ἔφερον, διὰ μέσου τῶν μεγάλων πλωτῶν ποταμῶν τῶν καὶ διὰ τοῦ Εὐξείνου, γουναρικά, μέλι, κηρὸν καὶ ἄλλα προϊόντα τῶν βορειοτέρων περιοχῶν. Μεγάλα δ' ἐπαρχιακὰ ἐμπορικὰ κέντρα ἀνεπτύχθησαν ὡσαύτως, ὡς ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Χερσῶν (ἢ ἐν Κριμαίᾳ Σεβαστούπολις) καὶ ἡ Τραπεζοῦς. Εἰς τὴν πρώτην συνηροίζοντο πολυάριθμοι ἔμποροι Σλάβοι καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν παραδουναβιῶν χωρῶν. Εἰς δὲ τὴν τελευταίαν Καυκάσιοι, Ἀρμένιοι, Ἀραβες καὶ ἄλλοι μουσουλμάνοι ἔμποροι.

Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἐφεξῆς ἡ πλέον πλουτοφόρος βυζαντινὴ βιομηχανία ἦτο ἡ τῆς μετάξης. Αὕτη ἦτο μονοπωλιακὴ ὑπὲρ τοῦ κράτους. Ἐφιλοτεχοῦντο δ' ἐξ αὐτῆς θαυμάσια μεταξωτὰ ὑφάσματα, πορφύραι, παραπετάσματα καὶ τάπητες. Καθ' ὅς ἐποχὰς αἱ ἀνάγκαι τοῦ παλατίου καὶ τῆς Ἀγίας Σοφίας καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐν γένει καταναλώσεως κατέλειπον περισσεύματα, ἐπετρέπετο νὰ γίνεταί (μετ' ἄρσιν τῆς ιδιότητος αὐτῶν ὡς «καλυομένων») καὶ ἐξαγωγή τῶν προϊόντων τούτων τῆς μετάξης πρὸς τὰς χώρας τῆς Δύσεως καὶ τοῦ Βορρᾶ. Βιομηχανίαι ἀποκλειστικῶς κρατικαὶ ἦσαν καὶ τῆς ἐργοστάσια ἐνδυμασιῶν τοῦ στρατοῦ καὶ τὰ ὀπλοφυγεῖα, εἰς τὸ δημόσιον δ' ὡσαύτως ἀνήκον τὰ μεταλλεῖα τῆς ἐπικρατείας. Τὰ ἐν γένει ἐξαγωγίμα βιομηχανικὰ προϊόντα τῶν Βυζαντινῶν, ὡς ἐπίσης καὶ οἱ ἑλληνικοὶ οἶνοι, ἐστέλλοντο μέχρι μὲν τῶν σκανδιναβικῶν χωρῶν μέσω Ρωσίας, διὰ τῶν ὡς εἴρηται ποταμιῶν ἐμπορικῶν ὁδῶν, μέχρι δὲ τῆς Γερμανίας διὰ τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Σερβίας καὶ τέλος μέχρι τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας διὰ τῆς Ἰταλίας, εἴτε διὰ ξηρᾶς, διὰ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ, εἴτε διὰ θαλάσσης, διὰ τοῦ Μορέως (μέσω Πατρῶν).

Πρὸς τὸ ἐμπόριον συνηρτάτο εἰς μεγάλην ἔκτασιν ὁ θεσμὸς τῶν συντεχνιῶν, αἵτινες ἦσαν ἐνώσεις τῶν ἀστικῶν, ἐμπορικῶν καὶ βιομηχανικῶν τάξεων. Πάντες οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον ἐργασίας ἀπετέλουν σύλλογον, ὅστις εἶχε τὸ ταμεῖον του, τοὺς θυρεοὺς του, τὰς ἐορτάς του. Τὰ σωματεῖα ταῦτα τῶν μαγκίπων (ἀρτοποιῶν), μακελλαρίων (κρεοπωλῶν), βεστιοπρατῶν (ἱματιοπωλῶν), μυρεψῶν, τραπεζιτῶν (ἀργυραμοιβῶν), ταβουλαρίων (συμβολαιογράφων), ἀργυροπρατῶν (χρυσοκόων), καπήλων, λεπτοουργῶν, γυψοπλαστῶν, μαρμαρίων (μαρμαρογλυπτῶν) καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἐπιτη-

δευματιῶν τῆς αὐτοκρατορίας διείποντο, ὡς πρὸς τὴν διοργάνωσιν αὐτῶν, ἀπὸ εἰδικῶς περὶ συντεχνιῶν διατάξεις, κωδικοποιηθεῖσας ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ. Αὐστηρὰ δ' ἀγορανομικὴ νομοθεσία προσφύλασσε τὴν κατανάλωσιν ἀπὸ τῆν νοθείαν, ἀπὸ τῆν ἀπόκρυφιν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν καὶ ἀπὸ τῆν αἰσχροκέρδειαν.

Ὡς πρὸς τοὺς δημοσιονομικοὺς θεσμοὺς, τὴν βᾶσιν τῶν ἐσόδων ἀπετέλει ὁ ἐγγειος φόρος, ὅστις κατεβάλλετο ἀναλόγως τοῦ εἰσοδήματος καὶ ἐξ οὗ πολὺς πλοῦτος εἰσέρρεεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Κατὰ τινὰς χρονικὰς περιόδους ὁ φόρος οὗτος εἶχε θεσπισθῆ ὡς ἀλληλέγγυος, εἰς τρόπον ὥστε ἡναγκάζοντο οἱ μεγάλοι γαιοκτῆμονες νὰ πληρώνουν διὰ τοὺς πτωχοτέρους, ἐπλήττοντο δ' οὕτως ὑπὸ τῆς φορολογίας οἱ μεγαλοῖδιοκτῆται καὶ τὰ πλούσια ἐκκλησιαστικὰ κτήματα. Ἀπετέλει καὶ τοῦτο ἐν τῶν νομοθετικῶν μέτρων τῶν αὐτοκρατόρων, ἅτινα ἔτεινον εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῆς τάξεως τῶν μικρῶν ἰδιοκτητῶν. Ὑπῆρχον παραλλήλως καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἄμεσοι φόροι, ὡσαύτως δὲ πηγὰς κρατικῶν πόρων ἀξιολόγους ἀπετέλουν τὰ λιμενικὰ δικαιώματα καὶ οἱ τελωνειακοὶ δασμοί. Σύστημα μονοπωλίων εἶχεν ὡσαύτως εἰσαχθῆ, ὡς καὶ προστατευτικὴ τῶν ἐγχωρίων προϊόντων δασμολογικὴ νομοθεσία. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πολιτικῆς ἀκμῆς τῆς αὐτοκρατορίας μέγας πλοῦτος εἰσέρρεεν εἰς τὰ κρατικὰ ταμεῖα, οὐ μόνον ἐκ τῆς φορολογίας, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τῆς κρατικῆς περιουσίας, τὸ δὲ βυζαντινὸν νόμισμα ἀπετέλει διεθνὲς μέσον ἀνταλλαγῆς ἀπὸ τῆς Ἰνδίας μέχρι τῆς Ρωσίας καὶ μέχρι τῆς δυτικῆς Εὐρώπης.

Τὸ ἀσθενέστερον σημεῖον τῆς βυζαντινῆς οἰκονομίας ἦτο ἡ συγκέντρωσις τῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας εἰς χεῖρας γαιοκτημόνων — εἴτε ἀνωτάτων λειτουργῶν τῆς αὐτοκρατορίας εἴτε ἐπισκόπων εἴτε μονῶν εἴτε πλουσιῶν τινῶν ἰδιωτῶν — τῶν ὁποίων τὰς ἀπεράντους γαίας ἐκαλλιέργουν ὑποτυπωδῶς χιλιάδες πτωχῶν γεωργῶν, ἐστερημένων πάσης ἰδιοκτησίας. Οἱ αὐτοκράτορες, ἰδίᾳ ὁ Ἰουστινιανὸς διὰ τῶν «Νεαρῶν», ὡσαύτως δὲ καὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, προσεπάθησαν διὰ τῆς φορολογικῆς νομοθεσίας τῶν, διὰ τῆς φορολογίας δηλαδὴ τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας, ἐπίσης δὲ καὶ δυνάμει ἀστικῶν προστατευτικῶν νόμων, νὰ περιστείλουν τὸ δεινὸν τοῦτο τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας καὶ τῆς ὀξείας ἀνισότητος, ὑποστηρίζοντες τὴν ἀγροτικὴν μικροῖδιοκτησίαν, ἥτις ἦτο συμφερωτέρα εἰς τὸ κράτος, τόσον κοινωνικῶς, ὅσον καὶ δημοσιονομικῶς καὶ στρατολογικῶς. Ἄλλ' ἢ τοιαύτη προσπάθεια δὲν ἔφερεν ἀποτέλεσμα. Ἡ πολιτικὴ ἐπιρροή τῶν «δυνατῶν», τῶν «ἀρχόντων», τῶν μεγάλων δηλαδὴ οἰκογενειῶν γαιοκτημόνων, ἠῤῥξάνετο σὺν τῷ χρόνῳ, ὁ δὲ κοινωνικὸς διαφορισμὸς μεταξὺ τῶν ὀλίγων προνομιούχων μεγαλοῖδιοκτητῶν καὶ τῶν πολλῶν χιλιάδων ἀκλήρων καλλιερρητῶν ἐπετείνετο, εἰς τρόπον ὥστε ἡ κοινωνικὴ μαρφή τῆς αὐτοκρατορίας ἔτεινε πρὸς τὴν τιμαριωτικὴν ἀριστοκρατίαν, μὲ ἀναριθμητὸν πλῆθος ἀπόρων γεωργῶν δουλοπαροίκων, κατ'

ἀντιστοιχίαν πρὸς τοὺς ἐν τῇ Δύσει χωροδεσπότης μὲ τοὺς χωρικοὺς (βυλλάνους).

Εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, διαρκοῦντος τοῦ Μεσαίωνος, ἦτο ἔτι φοβερωτέρα ἢ πληγὴ τῆς δουλοπαροικίας. Μὲ τὴν μορφήν τῆς φεουδαρχίας (féodalité), ἢ συγγὴ κοινωνικὴ διάκρισις εἶχε δημιουργήσει ἀκραίαν ἀνισότητα μεταξὺ χωροδεσποτῶν καὶ δουλοπαροίκων. Ἡ δυτικὴ μεσαιωνικὴ κοινωνία ἠνείχετο ἐπὶ αἰῶνας τὴν κατάστασιν ταύτην τοῦ τιμαριωτικοῦ συστήματος, οἱ δὲ προσκεκολλημένοι εἰς τὰ κτήματα δουλοπάροικοι εἶχον ἀπολέσει πᾶν δικαίωμα αὐτοδιαθέσεως. Εἰδικώτερον εἰς τὴν Ρωσίαν, ἡ δουλοπαροικία δὲν εἶχε καταργηθῆ μέχρι τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος. Εἰς τὴν δυτικὴν ἐν γένει Εὐρώπην τὰ κοινωνικὰ πλαίσια τῆς οἰκονομίας ἀπετέλουν κατὰ τὸν Μεσαίωνα αἱ βασιλικαὶ αὐλαί, αἱ ἀστικά καὶ κοινότητες, οἱ φεουδάρχαι καὶ ἡ ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία. Κατὰ τὴν διάρκειαν μακρῶν χρονικῶν περιόδων οἱ βασιλεῖς ἦσαν ἀνίσχυροι ἔναντι τῶν χωροδεσποτῶν, τὴν δὲ πολιτικὴν ἐξουσίαν ἤσκουν ἐν τῇ οὐσίᾳ οἱ τελευταῖοι. Εἰς τὰς πόλεις αἱ κοινότητες τῶν ἀστῶν ἠδυνήθησαν νὰ ἀποφύγουν τὴν τυραννίαν τῶν πανισχύρων ἐν τῇ ὑπαίθρῳ φεουδαρχῶν, οἱ δὲ βασιλεῖς πολλάκις ἐνίσχουν τὰς ἀστικάς κοινότητας, τείνοντες συχνὰ νὰ χρησιμοποιοῦν ταύτας ὡς δύναμιν ἀντίρροπον κατὰ τῆς ὅλον ἐξουσίας τῶν χωροδεσποτῶν. Ἐλάμβανε δὲ συνήθως ἡ τοιαύτη ἐνίσχυσις τὴν μορφήν βοήθειας δημοσιονομικῆς, οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς (ἀπαλλαγὰὶ ἀπὸ φόρων, ἀπὸ στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, προνομιᾶ καὶ διακρίσεις, διπλώματα μὲ προνόμια ἐμπορίας κ.λπ.). Ἀστικά τινες κοινότητες, τῆς βορείου Εὐρώπης ἰδίᾳ, προαχθεῖσαι πῶς οἰκονομικῶς διὰ τῆς βιοτεχνίας καὶ τοῦ ἐμπορίου καὶ ἐνωθεῖσαι εἰς ὁμοσπονδίας, ἀντετάχθησαν ἀποτελεσματικῶς εἰς τὴν δύναμιν τῶν φεουδαρχῶν.

Ἡ ἔλλειψις ἀξιολόγου ἀναπτύξεως οἰκονομικῆς ἐν γένει ζωῆς ἐντὸς τοιούτων πλαισίων κοινωνικοῦ βίου ἔβαινε κατὰ τὸν Μεσαίωνα παραλλήλως πρὸς τὸ πνευματικὸν σκότος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πρὸς τὴν μοιρολατρικὴν ψυχικὴν διάθεσιν καὶ πρὸς τὴν ἀπονέκρωσιν πάσης διανοητικῆς κινήσεως. Ἡ οἰκονομία ἦτο κατ' ἐξοχὴν ἀγροτικὴ (καλλιέργεια τῆς γῆς, ὄρνιθοτροφία, κτηνοτροφία), τὸ δ' ἐμπόριον ἤρχισεν εἰς τὴν Δύσιν προαγόμενον μόνον κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἀναγεννήσεως. Πολὸ ὀλίγον χρῆμα ἐκυκλοφορεῖ. Ἀνταλλακτικαὶ σχέσεις εἰς τὰ εὐρέα λαϊκὰ στρώματα ἐσημειοῦντο ἐλάχισται, ἐπεκράτει δ' ἐπιδεικτικὴ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ πλοῦτου τῶν πύργων τῶν τυραννικῶν φεουδαρχῶν, τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς τῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς χαμηλῆς στάθμης τοῦ βίου τῶν χωρικῶν ἀφ' ἑτέρου. Εἰς κάθε φέουδον ἡ οἰκονομία ἦτο «κλειστή». Τὸ ἐκτεταμένον ἀγρόκτημα ἀπετέλει ἓνα χωριστὸν κόσμον ὑποτυπώδους οἰκονομικῆς ζωῆς. Ἡ χωρικὴ οἰκογένεια ἔζη σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὰ ἀγροτικὰ καὶ κτηνοτροφικὰ προϊόντα τοῦ κτήματος καὶ δὲν εἶχε μὲ τὸν ἕξω κόσμον ἐπαφὴν τινα, εἴτε οἰκονομικὴν εἴτε πνευματικὴν, ἐξαιρέσει τῶν σχέ-

σεών της με την Ἐκκλησίαν. Ὑφαινε μόνη τὰ πρὸς ἱματισμὸν της ἐπιτήδεια, κατεσκεύαζε δὲ τὰ ξύλινα ὑποδήματά της, ὡς καὶ τὰ οἰκιακά της σκεύη καὶ ἔργαλεῖα. Ὀλόκληρος ὁ κοινωνικὸς βίος διείπετο ἀπὸ πνεῦμα ἄκρως συντηρητικόν, οὐδεμία δὲ σχεδὸν τάσις προόδου ἐξεδηλοῦτο, εἴτε εἰς τὴν κοινωνικὴν εἴτε εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν.

* * *

Ἡ Ἀναγέννησις ἐπέφερε τὴν διανοητικὴν ἀφύπνισιν τῶν λαῶν, προήγαγε δὲ μεγάλως τὴν ἔθνικὴν συνείδησιν τῶν κατὰ χώρας πληθυσμῶν καὶ κατέστησε δυνατὴν τὴν διαμόρφωσιν τῶν ἔθνικῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης μετὰ τὴν συγκεντρωτικὴν μοναρχικὴν ἐξουσίαν. Τὴν κοινωνικὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ χωροδουλοσποτῶν καὶ δουλοπαροίκων ἀντικατέστησε τότε ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ βασιλείας καὶ εὐγενῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς μάχης τῶν ἀστῶν ἀφ' ἑτέρου, ἥτις ὑπῆρξε τὸ προοίμιον τῶν μορφῶν κοινωνικῆς ζωῆς τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἡ βιοτεχνία καὶ τὸ ἐμπόριον, ὡσαύτως δὲ καὶ πλῆθος ἐλευθερίων ἐπαγγελμάτων, ἤρχισαν ἐν τῇ κοινωνικῇ οἰκονομίᾳ ἀναπτυσσόμενα παραλλήλως πρὸς τὴν συνεχιζομένην ἀγροτικὴν οἰκονομίαν. Εἰς τὰς πόλεις τῆς κεντρικῆς καὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἡ βιοτεχνικὴ παραγωγή καὶ οἱ ἐπιτηδευματῖαι διείποντο ἀπὸ τὸ σύστημα τῶν συντεχνιῶν (ὀργάνωσις εἰς συντεχνίας, «κλειστὰ» ἐπαγγέλματα, ἀνάγκη χορηγήσεως ἐγκρίσεως διὰ τὴν εἰσοδοχὴν εἰς τὴν συντεχνίαν, κανονιστικὴ ρύθμισις ἀσκήσεως ἐπιτηδευμάτων). Σημεῖα ὑφέσεως ἐξηκολούθει ἐμφανίζουσα ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ ἐν τῷ συνόλω της, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀληθῆ «ἀναγέννησιν» εἰς τὰς ἠθικὰς καὶ πνευματικὰς ἀξίας, εἰς τὰ κλασσικὰ γράμματα («οὐμανισμός»), εἰς τὰ μεγάλα πνευματικὰ κηρύγματα, εἰς τὰς ἀξιολογικὰς πεποιθήσεις, εἰς τὴν φιλοσοφικὴν διανόησιν καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν.

Ἡ βιομηχανία ἤρχισεν ἀναπτυσσομένη εἰς τὴν Δύσιν ἤδη κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα (κλωστήρια, πλεκτήρια, ὑφαντήρια, μεταλλουργεῖα κ.λπ.), περὶ τὸ τέλος δὲ τούτου ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις ἔθεσε τέρμα εἰς τὸ παλαιὸν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν καθεστῶς. Κοινωνικὴ τάξις ἔργατῶν βιομηχανίας δὲν εἶχε τότε ἀκόμη διαμορφωθῆ. Ἡ τάξις τῶν ἀστῶν, ἐπικρατήσασα, ἐξυψώθη, ἀρχικῶς μὲν ἐν Γαλλίᾳ, εἴτα δὲ καὶ πανταχοῦ τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης, ἀναλαβοῦσα εἰς χεῖρας της τὴν ἀσκήσιν καὶ τὸν χειρισμὸν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, μετέπειτα δὲ καὶ σύμπασαν τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν. ἤρχισαν δὲ αἱ λαϊκαὶ μᾶζαι εἰς ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας διεκδικοῦσαι τὴν οἰκονομικὴν ἐλευθερίαν τῶν παραλλήλως πρὸς τὴν πολιτικὴν, τὴν κατάρρψιν τῶν φραγαμῶν ἀσκήσεως ἐπιτηδευμάτων παραλλήλως πρὸς τὴν ἀπόκτησιν πολιτικῶν δικαιωμάτων καὶ συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν. Ταυτοχρόνως, ἀπέραντοι ὀρίζοντες εἶχον ἀνοιγῆ εἰς τὸ ὑπερπόντιον ἐμπόριον, μεγάλοι δ' οἰκονομικοὶ ὀργανισμοὶ ἤρ-

χισαν διαμορφούμενοι ἐν Εὐρώπῃ, ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ πέραν τῶν ὠκεανῶν. Ποικίλοι παράγοντες εἶχον συντελέσει εἰς τοῦτο : ἡ πάταξις τῆς πειρατείας, ἡ ἐλευθερία τῶν θαλασσῶν, ἡ ἀνακάλυψις νέων ἀπεράντων χωρῶν καὶ αἱ ἐν αὐταῖς ἀνοιγεῖσαι μεγάλαι ἀγοραὶ διαθέσεως βιομηχανικῶν προϊόντων, τέλος δ' αἱ προσκτηθεῖσαι τεράστια ἀποικιακὰ ἐκτάσεις.

Εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἡ ἐκβιομηχάνισις εἶχεν ἐν μέρει συντελεσθῆ ἤδη κατὰ τὰ μέσα καὶ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος. Οἱ ἐφευρέται ἄλλως τε τῶν κυριωτέρων μηχανῶν, τῶν ἐχουσῶν πρακτικὰς ἐφαρμογὰς, ἦσαν Ἀγγλοὶ (ὕφαντικαὶ καὶ μηχαναὶ, ἀτμομηχαναὶ). Οἱ ἐργάται ἐν Ἀγγλίᾳ ἐπληθύνοντο ὁλονέν, βιομηχανικαὶ ἐταιρικαὶ ἐνώσεις εἶχον σχηματισθῆ, νομοθετικὰ δὲ μέτρα ὑπὲρ τῶν ἐργαζομένων ἤρχισαν λαμβανόμενα (καθορισμὸς ὥρων ἐργασίας, ὑγιεινοὶ ὅροι λειτουργίας ἐργοστασίων, ρύθμισις ἐργασίας ἀνηλίκων, ἐργατικὰ σχολεῖα κ.λπ.), ἅτινα ὑπῆρξαν αἱ πρῶται ἐκδηλώσεις τῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ ἐργατικοῦ ζητήματος καὶ τὰ πρῶτα ἐν τῇ νησιωτικῇ ἐπικρατείᾳ σπέρματα τῆς μετέπειτα ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Εὐρώπῃ εἰσαχθείσης ἐκτεταμένης ἐργατικῆς νομοθεσίας. Τῷ 1800 ἐλειτούργουν ἐν Ἀγγλίᾳ τριακόσια περίπου ἀτμοκίνητα ἐργοστάσια. Σημαντικαὶ πρῶται ὕλαι ὑπῆρχον ἐν τῇ Ἠνωμένῳ Βασιλείᾳ : σιδηρομεταλλεύματα, ἄνθραξ, ἔριον κ.λπ. Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀναπτυσσομένην ἐκβιομηχάνισιν, ὑποδειγματικὸν ὡσαύτως σύστημα πιστωτικῶν καὶ τραπεζιτικῶν οἰκῶν εἶχεν ὁργανωθῆ ἐν τῇ χώρᾳ.

Κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα, τὸν 19ον, συνετελέσθη καὶ ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Εὐρώπῃ ἡ ἐκβιομηχάνισις, ἣτις ἔμεινεν ἐν τῇ κοινωνικῇ ἱστορίᾳ καὶ τῇ ἱστορίᾳ τοῦ οἰκονομικοῦ βίου ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν «βιομηχανικὴ ἐπανάστασις». Ἀρχικῶς αἱ μηχαναὶ ἤχρηστευον πλῆθος ἐργατικῶν χειρῶν, εἰς τρόπον ὥστε ἀνεφύοντο εἰς μεγάλην ἐκτασιν προβλήματα ἀνεργίας. Ὑπῆρξαν περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας οἱ ἐργάται τῶν παλαιῶν βιοτεχνιῶν ἐπετίθεντο ἵνα καταστρέψωσι τὰς μηχανὰς, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἐμελλον αὐταὶ νὰ τοὺς ἀφήσουν ἄνευ ἐργασίας. Ἠπεῖλουν ἐνίοτε καὶ νὰ θανατώσουν τοὺς ἐφευρέτας τῶν. Προϊούσης ὅμως τῆς ἐκβιομηχανίσεως, οἱ ἐργάται ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ πάλιν, ἐσχηματίζοντο δὲ καὶ αὐθις πολυπληθεῖς ἐργατικαὶ στρατιαί. Ἡ εὐρωπαϊκὴ οἰκονομία μετετρέπετο σὺν τῷ χρόνῳ ἀπὸ ἀγροτικῆς εἰς βιομηχανικὴν. Μεγάλαι πόλεις διεμορφοῦντο, ὁ ἀστικός καὶ ἐργατικός πληθυσμὸς ἠῤῥεξε πανταχοῦ καὶ οἱ καλλιεργηταὶ τῆς γῆς ἐγκατέλειπον τὴν ὑπαιθρον καὶ ἐτρέποντο πρὸς τὰς πόλεις καὶ πρὸς τὰ ἐργοστάσια. Οὕτω, παραλλήλως πρὸς τὸ ὡς εἴρηται ρεῦμα τῆς ἀστυφιλίας, ἤρχισεν ἀναπτυσσομένη χωριστὴ τις κοινωνικὴ τάξις, ἡ τῶν ἐργατῶν βιομηχανίας. Ἡδὴ, περὶ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος αἱ σοσιαλιστικαὶ ἰδέαι συνεζητοῦντο καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην, συνεδυάζοντο δὲ καὶ ἐμπράκτως αἱ πολιτικαὶ ἐπιδιώξεις τῶν ἀστῶν (συνταγματικαὶ ἐλευθερίαι, πολιτικὰ δικαιώματα) πρὸς τὴν διεκδίκησιν δικαιωμάτων τῆς νέας κοινωνικῆς τάξεως, τῆς ἐργατικῆς (ἐπαρκῆ ἡμερομίσθια, καθορισμὸς ἐργασίμων

ώρῶν, σωματειακὴ ὀργάνωσις, καταπολέμησις τῆς ἀνεργίας, νομοθετικὴ ρύθμισις τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων, κοινωνικὴ ἀσφάλισις, προστασία ἐργαζομένων γυναικῶν καὶ ἀνηλίκων κ.λπ.). Ἐπαναστατικὰ κινήματα, εἰς τὰ ὁποῖα συνέπραττον φάλαγγες ἀστῶν ὁμοῦ μὲ πλήθη ἐργατῶν βιομηχανίας, ἐξεργάγησαν ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τῷ 1848, μὲ ἰδανικὰ καθαρῶς ἀστικά, ἀν καὶ λίαν φιλελεύθερα, μὲ σκοπὸν τὴν ἴδρυσιν ἀστικῶν ἀμιγῶς δημοκρατιῶν, εἰς τὰς ὁποίας ὅμως νὰ ἰσχύη καὶ ἐπαρκῶς προστατευτικὴ ἐργατικὴ νομοθεσία.

Συγχρόνως, μεγάλαι τράπεζαι διωργανοῦντο περὶ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος εἰς ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς μεγαλοπόλεις καὶ καθιεροῦτο ἐπὶ νέων βάσεων ἡ ἐμπορικὴ καὶ ἡ βιομηχανικὴ πίστις. Εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς συνάψεως πρωτοφανοῦς ἐκτάσεως ἐθνικῶν δανείων ἐκ μέρους τῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης, ἅτινα ἀπηθύνοντο πρὸς τὴν ἰδιωτικὴν ἀποταμίευσιν, διὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἰδιᾶ μεγάλων τεχνικῶν δημοσίων ἔργων. Ἡ ἰδιωτικὴ οἰκονομία εὐρίσκεται εἰς ἄνοδον, τελεῖ δ' ὀλόκληρος εἰς χεῖρας τῆς ἀστικῆς τάξεως. Αἱ ἄλλοτε ἄγονοι ἀποθησαυρίσεις μετατρέπονται τῶρα εἰς ἔργα παραγωγικά : εἰς ἐργοστάσια, εἰς ἐπιχειρήσεις ἐμπορικὰς, εἰς μεγάλας βιομηχανίας. Συγκροτοῦνται ἐταιρικαὶ ἐνώσεις ὑπὸ νέας μορφᾶς, αἵτινες χρηματοδοτοῦνται κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τὰ νεωστὶ διαμορφωθέντα πιστωτικὰ ἰδρύματα. Εἰς τινὰ τούτων τὰ ἐπὶ μέρους εὐρωπαϊκὰ κράτη παρέχουν τὸ προνόμιον τῆς ἐκδόσεως χαρτονομίσματος, περιβάλλον δ' αὐτὰ μὲ ἐγγυήσεις καὶ μὲ ἄλλα διασφαλιστικὰ νομοθετικὰ μέτρα καὶ προνόμια.

Παρόμοιαι κατευθύνσεις παρατηροῦνται εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν ἐν βορείῳ Ἀμερικῇ, ὅπου αἱ βιομηχανίαι, τὰ χρηματιστήρια ἀξιῶν καὶ ἐμπορευμάτων, αἱ συγκοινωνίαι (ἀτμοκίνητοι σιδηρόδρομοι) καὶ τὸ ἐμπόριον δίδουν νέαν πρωτοφανῆ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἄνθησιν εἰς τὰς συναλλαγὰς καὶ εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον.

Ἐν δὲ τῇ Εὐρώπῃ τὸ κέντρον τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς ἀποτελεῖ περὶ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος ἡ Ἀγγλία. Ἡ βιομηχανία τῆς, τὸ ἐξαγωγικὸν πρὸς ὀλόκληρον τὴν οἰκουμένην ἐμπόριον αὐτῆς καὶ τὰ χρηματιστήριά τῆς εὐρίσκονται εἰς ἀκμὴν. Τὸ City εἶναι τὸ οἰκονομικὸν κέντρον τῆς ὑδρογείου. Ἡ Ἀγγλικὴ Τράπεζα καθίσταται ἀφ' ἑτέρου τὸ κέντρον ἐναποθηκεύσεως καὶ συγκεντρώσεως τοῦ παγκοσμίου χρήματος, ἡ δὲ πίστις τῆς ἀνέρχεται εἰς πολὺ ὑψηλὰ ἐπίπεδα καὶ ἡ νομισματικὴ σταθερότης εἶναι τόσον ἀσφαλῆς, ὥστε τὸ ἀγγλικὸν χαρτονόμισμα καταλήγει ἐν τῇ οὐσίᾳ νὰ εἶναι νόμισμα διεθνὲς καὶ εἶναι τὸ μόνον ὅπερ ἀναγνωρίζεται παντοῦ ἐν Εὐρώπῃ καὶ πέραν τῶν θαλασσῶν ὡς ἰσάξιον πρὸς τὸν χρυσόν. Εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐν γένει ἐπικρατείας ἀρχίζουσι νὰ ἀναφύονται νέα προβλήματα, ἐν πολλοῖς ἄγνωστα μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ ἅτινα μέλλουσι νὰ προσλάβουσι ἰδιάζουσαν ὀξύτητα κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ ἰδικοῦ μας 20οῦ αἰῶνος. Συζητοῦνται

ἡ ἐλευθερία ἢ μὴ τῶν συναλλαγῶν, τὸ πρόβλημα ἀναζητήσεως λιμένων καταναλώσεως καὶ νέων ἀγορῶν, αἱ δυνατότητες τυποποιήσεως τῶν προϊόντων, αἱ τελωνειακαὶ συμβάσεις ἀμοιβαιότητος, αἱ προϋποθέσεις ἐνδεχομένης ἐπὶ διεθνοῦς ἐπιπέδου συνεννόησεως τῶν ἐπιχειρήσεων ἐπὶ τῷ τέλει συντονισμοῦ τῆς παραγωγῆς καὶ κατανομῆς τῶν ἀγορῶν κ.λπ.

Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος σύμπτασα ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ (ἐκμετάλλευσις τῶν μηχανικῶν ἐφευρέσεων, τράπεζαι, βιομηχανίαι, ἀνθρακωρυχεῖα, ἐμπόριον, πετρελαιοπηγαί, μεγάλα κεφάλαια, ἐμπορικὴ καὶ κτηματικὴ πίστις) ἔχει συγκεντρωθῆ εἰς ὅλας τὰς χώρας τῆς Εὐρώπης εἰς χεῖρας τῆς ἀστικῆς κοινωνικῆς τάξεως. Αἱ πολιτικαὶ ἐπαναστάσεις ἔχουν λήξει, τὸ ἀστικὸν καθεστῶς ἔχει πλήρως διαμορφωθῆ πανταχοῦ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου, ἡ δὲ κυβερνητικὴ ἐξουσία εἶναι τώρα παντοῦ εἰς χεῖρας τῶν ἀστῶν.

Ἀπὸ ἐπαναστατικὴ ἢ κοινωνικὴ μας τάξις καθίσταται τώρα συντηρητικὴ εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν, ὑπεραμυνομένη τοῦ status quo τῆς πολιτικῆς τάξεως καὶ ἐτοίμη νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἄλλας ὁλονὲν διογκουμένας ἐν τῇ κοινωνικῇ ἱστορίᾳ τῆς Εὐρώπης τάξεις, αἰτινες διαμορφοῦνται καὶ πληθύνονται, ἐξ αἰτίας τῆς ὀσημέραι προοίους ἐκβιομηχανίσεως. Εἰς τὴν οἰκονομικὴν ὅμως ζωὴν ἐξακολουθεῖ ἡ ἀστικὴ τάξις νὰ ἐνσαρκῶνῃ τὸ προοδευτικὸν καὶ δημιουργικὸν πνεῦμα, οὐδέποτε ἐμφανίσασα στατικὴν μορφήν. Πρὸς περιστολὴν δὲ τῆς ὀξύτητος τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων καὶ πρὸς ἀποφυγὴν ἀποτόμων ἀνατροπῶν, αἰτινες ἐναχοῦ ἔτεινον νὰ σημειωθοῦν, ἡ κυβερνώσα τάξις μεριμνᾷ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος νὰ ἐφαρμόζῃ οἰκιοθελῶς νομοθετικὰ μέτρα ὀλοκληροῦντα ἐκασταχοῦ τὸν κρατικὸν σοσιαλισμὸν, διὰ τὴν θεραπείαν τῶν δεινῶν τῆς ἐργατικῆς τάξεως (δυσμενεῖς ὄροι διαβιώσεως, ζήτημα στεγασεως, ὥραρια ἐργασίας, ἀνθυγιεινοὶ ὄροι ἐργασίας, ἀνήλικοι καὶ γυναῖκες ἐργάτριαι, ἀνασφάλεια, ἀνεργία, ἔλλειψις σωματικῆς ὀργανώσεως κ.λπ.) καὶ διὰ τὴν ὀρθολογικὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐργατικοῦ ζητήματος. Τὰ μέτρα ταῦτα συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ τρέχοντος 20οῦ αἰῶνος, ἐνταθέντα μάλιστα σημαντικῶς καὶ διαπλάσαντα ὀλόκληρον κλάδον νομοθεσίας, διέποντα τὰς ἐργασιακὰς σχέσεις καὶ τὴν οἰκονομικὴν ἐν γένει ζωὴν. Εἰς ὑποδειγματικὸν δὲ σημεῖον ἔχει σήμερον φθάσει ἡ ἐργατικὴ καὶ κοινωνικὴ νομοθεσία —μεταξὺ ὄλων τῶν χωρῶν «δυτικοῦ τύπου» καὶ «ἀστικοῦ καθεστῶτος»— εἰς τὰς σκανδιναβικὰς ἐπικρατείας καὶ εἰς τὸ Ἑνωμένον Βασίλειον, κατ' ἀκολουθίαν συνετῆς πολιτικῆς καὶ προοίους ἡρέμου κοινωνικῆς ἐξελίξεως, ἥτις ἀπεσόβησεν ἐκεῖ πᾶν ἐνδεχόμενον δημιουργίας ἐκρηκτικῶν καταστάσεων (ὡς ἐν Ρωσίᾳ τῷ 1917, ἐν Αἰγύπτῳ τῷ 1952 κ.λπ.). Ἡ ὀξυδέρκεια, ἡ διορατικότης καὶ ἡ κριτικὴ ἰκανότης τῶν κυβερνωσῶν εἰς τὰς χώρας ἐκείνας πο-

λιτικῶν μερίδων θέλει κατὰ πᾶσαν βεβαιότητα παραμείνει παροιμιώδης εἰς τὰ πλαίσια τῆς ὅλης κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἱστορίας τῆς οἰκουμένης.

* * *

Ὁ 20ὸς αἰὼν ἀνέτειλε μὲ εὐοίωνον προοπτικὴν ὡς πρὸς τὴν οἰκονομικὴν πλευρὰν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Αἱ μεγάλαι εὐρωπαϊκαὶ χῶραι διήνυσον μίαν περίδον εὐημερίας, χάρις εἰς τὰς προηγηθείσας μακρὰς εἰρηνικὰς περιόδους, εἰς τὴν ἔντασιν τῆς βιομηχανικῆς τῶν παραγωγῆς, εἰς τὰς ὑπὸ τὸν ἔλεγχον αὐτῶν πετρελαιοφόρους ἐν Ἀσίᾳ περιοχὰς καὶ εἰς τὰ τελειοποιηθέντα συγκοινωνιακὰ μέσα (μεγάλου ἐκτοπίσματος φορτηγὰ πλοῖα) διὰ τὸ ὑπερπόντιον ἐμπόριον. Συγχρόνως, αἱ ἀποικίαι τῶν χωρῶν ἐκεῖνων ἐξησφάλιζον ὑπὲρ αὐτῶν παμμεγίστας ἀγορὰς καταναλώσεως. Ἡ βιοτικὴ στάθμη τῶν μεγάλων μαζῶν εἶχεν εἰς τὴν Δύσιν σημαντικῶς ἀνέλθει καὶ αἱ τεχνικαὶ ἐφαρμογαὶ τῶν ἐφευρέσεων εἶχον ἀρχίσει νὰ διαδίδωνται εὐρέως πῶς εἰς τὰς «μέσας» τάξεις. Ταυτοχρόνως αἱ ἠθικαί, πνευματικαὶ καὶ ἀνθρωπιστικαὶ ἀξίαι ἐτέλουν εἰς ἱκανοποιητικὸν σημεῖον—ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς παλαιότερας ἐποχὰς τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας—καὶ τὰ κυριαρχοῦντα ρεύματα ἰδεῶν εἶχον συντονισθῆ πρὸς τὴν ἀξιόλογόν πῶς οἰκονομικὴν ἄνθησιν. Ἡ Εὐρώπη ἤσκει ἀκτινοβολίαν τινὰ εἰς ὀλόκληρον τὴν ὑδρόγειον.

Ἐν τούτοις, τὰ σπέρματα τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου εἶχον ἤδη πλήρως διαμορφωθῆ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν. Ἐνεφώλευον εἰς τὸν παλαιὸν ἀνταγωνισμόν μεταξὺ τῆς ρωμανικῆς καὶ τῆς τευτονικῆς φυλῆς καὶ ἐξεδηλοῦντο εἰς πλῆθος εἰδικωτέρων ἀντιθέσεων μεταξὺ Γάλλων καὶ Γερμανῶν ἐπὶ θεμάτων ἀποικιακῆς φύσεως, ἑδαφικῶν διεκδικήσεων, λιμένων καταναλώσεως, ἀνταγωνισμοῦ τῶν τάξεων τῶν μεγάλων βιομηχανῶν ἀμφοτέρων τῶν χωρῶν διὰ τὰς πρώτας ὕλας (κοιτάσματα σιδήρου κ.λπ.) καὶ διὰ τὴν διάθεσιν τῶν προϊόντων των. Ἡ ρωσοαυστριακὴ ἀντίθεσις καὶ ὁ ἀγγλογερμανικὸς ἀνταγωνισμὸς εἰς τὸν τομέα τῆς οἰκονομικῆς ἰσχύος καὶ εἰς τὸ θέμα τῆς ἀποκλειστικότητος τῆς κυριαρχίας εἰς τὰς θαλάσσας συμπληροῦν τὴν εἰκόνα τῶν βαθυτέρων αἰτίων, ἅτινα ἤγαγον εἰς τὴν παγκόσμιον σύρραξιν τοῦ 1914. Ἐκ ταύτης αἱ εὐρωπαϊκαὶ χῶραι ἀμφοτέρων τῶν ἐμπολέμων παρατάξεων ἐξῆλθον κατεστραμμένοι, τόσον εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας ἐκάστης τούτων, ὅσον καὶ ὑπὸ τὴν ἐποψιν τῆς παγκοσμίου πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ἐπιβολῆς των. Παρὰλλήλως πρὸς τὴν κατατρόπωσιν τῶν ἠθικῶν ἀξιών, ἣν ἡ σύγκρουσις τῶν πλέον «πεπολιτισμένων» χωρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκεῖνης μεταξὺ των ἐπήνεγκεν, ἀπώλεσαν ὀριστικῶς αἱ μεγάλαι εὐρωπαϊκαὶ χῶραι καὶ τὸ κῦρος των καὶ τὸ γόητρόν των ἔναντι τῶν ἄλλοτε ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν των τελούντων πολυπληθῶν λαῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Ἡ πίστις ἐπὶ τὴν «μοναδικότητα» τοῦ πολιτισμοῦ τῆς δυτικῆς

Ευρώπης ἐγάθη διὰ τοὺς λαοὺς ἐκείνους. Συγχρόνως δὲ πρὸς τὴν ἠθικὴν πτώσιν ἐμφανίζεται καὶ ἡ οἰκονομική. Τὸ City παύει ἀπὸ τοῦ 1914 νὰ εἶναι ὁ τραπεζίτης τῆς οἰκουμένης. Ἀπὸ τῶν πρώτων δὲ δεκαετηρίδων τοῦ 20οῦ αἰῶνος ἡγεμονεῦει εἰς παγκόσμια πλαίσια, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς οἰκονομικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς ἐπὶ μεγάλων περιοχῶν τῆς ὑδρογείου ἐπιρροῆς, ἡ βορειοαμερικανικὴ συμπολιτεία.

Ἡ παγκόσμιος οἰκονομικὴ κρίσις τῶν ἐτῶν 1929 - 1932 ἐξηνέμισε προσκαίρως σημαντικὸν μέρος τῆς ἐπιτευχθείσης ἐν τῷ μεταξὺ ἀνασυγκροτήσεως τῆς βορειοαμερικανικῆς καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς οἰκονομίας. Ἐντὸς ἀτμοσφαιρας νομισματικοῦ καὶ πιστωτικοῦ πληθωρισμοῦ, ἐσημειώθη γενικὴ πτώσις τῶν τιμῶν, τὴν ὁποίαν ἐπηκολούθησαν ἀνεργία καὶ ὑποκατανάλωσις εἰς τεραστίαν ἔκτασιν. Πολλὰι χῶραι τότε, ἀποσκοποῦσαι εἰς τὴν προστασίαν τῶν τάξεων τῶν ἐργαζομένων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐθνικῆς τῶν οἰκονομίας γενικώτερον, ὡσαύτως δὲ καὶ εἰς τὴν προάσπισιν τοῦ ἐμπορικοῦ τῶν ἰσαζυγίου, εἰσήγαγον νομοθετικὰ προστατευτικὰ μέτρα, καὶ δὴ ὑπὸ μορφὴν οὐ μόνον ὑψώσεως τῶν τεθεσπισμένων εἰσαγωγικῶν δασμῶν, ἀλλὰ καὶ καθαυτὸ περιορισμοῦ εἰσαγωγῆς ξένων προϊόντων. Παρὰλλήλως ἐπεβλήθη ἔλεγχος ἐπὶ τῆς ἀγοραπωλησίας καὶ τῆς ἐξαγωγῆς συναλλάγματος διὰ τῆς μονοπωλήσεως τούτου ὑπὸ τοῦ κράτους. Ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότης ἐνεφάνισε τότε πανταχοῦ ὕφεσιν. Ἡ βιομηχανία ἐχρησιμοποιοῖ μικρὸν μόνον μέρος τῆς παραγωγικῆς τῆς δυνάμεως, τὸ παγκόσμιον ἐμπόριον περιορίσθη σημαντικῶς, τὸ δὲ κεφάλαιον ἦτο ἐπὶ μακρὸν διστακτικὸν διὰ νέας παραγωγικὰς ἐπενδύσεις.

Ἐν τῷ μεταξὺ, εἶχε θεσπισθῆ εἰς τὰς περισσοτέρας μεγάλας χώρας τῆς Δύσεως ἡ ἀπομάκρυνσις ἐκ τοῦ χρυσοῦ κανόνος, ἐν τῇ προσπάθειά τῶν ὡς εἰρηται χωρῶν ὅπως περισωθῆ τὸ μὴ διαφυγὸν εἰσέτι ἀλύμμη χρυσοῦ καὶ ὅπως τονωθῶσιν αἱ ἐμπορικαὶ συναλλαγαὶ καὶ ἀύξηθῶσιν αἱ ἐξαγωγαί. Ἐν Εὐρώπῃ ἡ εἰκὼν τῆς πιστωτικῆς πολιτικῆς εἶχεν ἐντελῶς μεταβληθῆ, βραχυπρόθεσμοι δὲ καταθέσεις ἀντικατέστησαν τὰς ἄλλοτε μακρᾶς προθεσμίας τοποθετήσεις τῶν κεφαλαίων, εἰς τὰς ὁποίας δὲν εἶχε πλέον ἐμπιστοσύνην ἡ οἰκονομία.

Ἀπὸ τοῦ 1932 μέχρι τῆς ἐκρήξεως τοῦ δευτέρου μεγάλου πολέμου, ἡ παγκόσμιος οἰκονομία ἔκαμε πολλὰς προσπάθειάς ὅπως συνέλθῃ ἐκ τῆς βαθείας οἰκονομικῆς κρίσεως. Ἡ ἀνάρρωσις αὐτῆς ἐσημειοῦτο μὲ βραδύτατον ρυθμὸν. Ἐπὶ τοῦ δημοσιονομικοῦ ἴδια καὶ ἐπὶ τοῦ τραπεζικοῦ πεδίου αἱ προσπάθειαι τῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς οἰκονομικῆς κακοδαιμονίας ἔσχον σημαντικὴν πῶς ἐπιτυχίαν. Δὲν θὰ ἡδύνατό τις ὁμως νὰ εἴπῃ τὸ αὐτὸ διὰ τὸν καθαρῶς οἰκονομικὸν τομέα. Μετὰ δὲ τὴν ἀποτυχίαν καὶ τῆς παγκοσμίου οἰκονομικῆς διασχέψεως τοῦ Λονδίνου τοῦ 1933, ἐξέλιπε πᾶσα προοπτικὴ ὅπως ἐπιτευχθῆ διεθνῶς ἡ νομισματικὴ σταθεροποίησις. Ἐφαίνετο γενικῶς ὅτι αἱ οἰκονομικᾶς ἰσχυρότεραι χῶραι ἐμερίμων πρὸ παντὸς διὰ τὴν στάθμην τοῦ βίου τῶν ἰδίων αὐτῶν λαῶν καὶ ὅτι αἱ προσπάθειαι διε-

θνοῦς συνεργασίας εἰς τὸν οἰκονομικὸν τομέα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εὐδωθοῦν. Μέχρι τοῦ 1939 δὲν εἶχεν ἀποκατασταθῆ ἡ ἐλευθερία τῶν συναλλαγῶν, οὐδ' εἶχεν ἐπιτευχθῆ ἡ λύτρωσις τοῦ παγκοσμίου ἐμπορίου ἐκ τῶν περιοριστικῶν μέτρων, ἐκ τῶν τελωνειακῶν φραγμῶν, ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς φορολογίας, ἐκ τῶν τειχῶν τοῦ προστατευτισμοῦ. Αἱ ἐθνικαὶ οἰκονομίαι παρέμενον «κλειστάι». Εἰς τὰ ἐθνικὰ ἐν τούτοις πλαίσια ἡ νομοθεσία ἐτρέπετο κεχωρισμένως εἰς τὰς ἐπὶ μέρους χώρας πρὸς τὰ ἀριστερά, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς προσπαθείας πρὸς δικαιότεραν κατανομὴν τῶν ἀγαθῶν καὶ πρὸς ὑποβολὴν τῶν παραγόντων τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ κράτους («διευθυνομένη οἰκονομία»).

Ἡ δευτέρα παγκόσμιος σύρραξις κατέστησε φανεράν τὴν ὑπαρξιν δύο τεραστίας σημασίας κενῶν εἰς τὴν ὀργάνωσιν τοῦ κόσμου : 'Αφ' ἑνὸς μὲν κατέστη ἐμφανές, ὅτι ἡ ἐπὶ ἐθνικοῦ σχεδίου διευθυνομένη οἰκονομία εἶχε παύσει νὰ ἀποτελῆ λυσιτελὲς μέσον θεραπείας τῆς οἰκονομικῆς δυσπραγίας, διότι ὁ κόσμος εἶχεν ἐν τῷ μεταξύ γίνει πολὺ μικρός. Αἱ ἀποστάσεις εἶχον ἐκμηδενισθῆ συνεπείᾳ τῶν ἐντελεστέρων ὁσημέραι συγκοινωνιακῶν μέσων, ἡ μεταξύ λαῶν ἐπικοινωνία εἶχε μεγάλως διευκολυνθῆ, ἡ δ' οἰκονομικὴ ἀλληλεπίδρασις καὶ συνεξάρτησις ὅλων τῶν χωρῶν τοῦ κόσμου ἦτο ὅλως ἐκδηλος ἤδη. Προγράμματα διευθυνομένης οἰκονομίας ἐπὶ βάσεως διεθνοῦς εἶχον καταστή ὅλον ἐν περισσώτερον ἐνδεδειγμένα καὶ εἶχον ἀρχίσει νὰ ἀποτελοῦν σὺν τῷ χρόνῳ ἐπιτακτικὴν ἀνάγκην. Ἐν τούτοις, ἐνῶ συνεχῶς ἐγένετο λόγος περὶ ὀρθολογικῆς ὀργανώσεως καὶ ἐκλογικεύσεως τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος, ἀλλεπάλληλοι διεθνεῖς διασκέψεις ματαίως συνήρχοντο ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ, ἡ δὲ μία ἀποτυχία διεδέχετο τὴν ἄλλην. Καὶ εἶχεν οὕτω καταλήξει, π.χ., ὥστε τεράστια ποσότητες προϊόντων νὰ καταστρέφονται εἰς ὠρισμένας χώρας, πρὸς πρόληψιν περαιτέρω πτώσεως τῶν τιμῶν των, ἐνῶ τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἑκατομμύρια πληθυσμῶν ἐλιμοκτόνουν εἰς ἄλλας περιοχὰς τῆς ὑδρογείου

Δεύτερον δ' ἐμφανές κενὸν κατεφάνη τὸ τῆς ἐλλείψεως τοῦ νόμου καὶ τῆς τάξεως, εἰς τὸν τομέα τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ τῆς κοινῆς εὐταξίας καὶ ἀσφαλείας, εἰς διεθνῆ μέτρα. Αἱ ἐποχαί, καθ' ὅσας ἐθεωρεῖτο ἐπαρκῆς ἡ διασφάλισις τῆς ἐννόμου τάξεως εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐκάστης χώρας κεχωρισμένως, παρῆλθον ὀριστικῶς καὶ κατεδείχθησαν ἔχουσαι ἤδη ἱστορικὴν μόνον σημασίαν. Ἡ δ' ἐν τῇ ἰταλικῇ χερσονήσῳ καὶ τῇ κεντρικῇ Εὐρώπῃ ἀνάρρησις εἰς τὴν ἐξουσίαν δυναμικῆς μειοψηφίας, ἥτις ἀπροκαλύπτως διεκήρυσσεν εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν ὅτι ὡς πρόγραμμά της ἔχει τὴν ἀνατροπὴν τῆς διεθνοῦς τάξεως καὶ τὸν γενικὸν ὄλεθρον, κατέρριψεν ὀλοσχερῶς τὸ κῦρος τοῦ παλαιοῦ κανόνος τοῦ διεθνοῦς δικαίου, καθ' ὃν ἐγκαιρος προληπτικὴ ἐπέμβασις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ «κυριάρχων» χωρῶν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ καὶ ὅτι δὲν πρέπει αὕτη νὰ γίνεταί, ἔστω καὶ ἂν οἱ εἰς τὰς χώρας ἐκεῖνας ἀνελθόντες εἰς τὴν ἐξουσίαν

ἰμπεριαλισταὶ περιφρονοῦν τὸν διεθνή νόμον καὶ ἀπειλοῦν ὀλόκληρον τὴν οἰκουμένην μὲ ἀφανισμόν.

Εἶναι ἐν τούτοις χαρακτηριστικόν, ὅτι οἰκονομικῶς ἡ ἀνθρωπότης ἀνέρωσεν ἐκ τῆς δευτέρας ἐκείνης παγκοσμίου συρράξεως συντομώτερον καὶ ἐντελέστερον, ἐν σχέσει πρὸς ὅ,τι εἶχε παρατηρηθῆ κατὰ τὰς μετὰ τὸ 1918 δύο δεκαετίας. Ἡ τοιαύτη ταχεῖα ἀνασυγκρότησις εἰς τὸν τομέα τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, ἡ εἰς παγκόσμιον κλίμακα παρατηρηθεῖσα ἐξύψωσις αὕτη τοῦ δείκτου παραγωγῆς καὶ τοῦ βιοτικοῦ ἐν γένει ἐπιπέδου, ὑφείλεται κυρίως εἰς δύο τινὰ : Ἐφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ἐνταθεῖσαν περὶ τὰ μέσα τοῦ 20οῦ αἰῶνος τεχνολογικὴν πρόοδον, ἣτις κατέστησε δυνατὰς τὴν σύντονον ἐπούλωσιν τῶν φοβερῶν πληγῶν τοῦ πολέμου—ὄχι τῶν ἠθικῶν, ἀλλὰ τουλάχιστον τῶν οἰκονομικῶν—καὶ τὴν ταχεῖαν ἐκβιομηχάνισιν. Ἐφ' ἑτέρου δ' εἰς τὴν ἀλληλεγγύην, τὴν ὁποίαν ἐπέδειξαν αἱ μεγάλαι καὶ ἰσχυραὶ συμπολιτεῖαι, μετὰ τῶν ὁποίων συνέπεσαν, ὡς ἐκ τῶν τυχῶν καὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ πολέμου, νὰ κατανεμηθοῦν αἱ λοιπαὶ χῶραι εἰς «σφαίρας ἐπιρροῆς», ἀλληλεγγύην ἐναντι τῶν οἰκονομικῶς ἀσθενεστέρων λαῶν, τῶν κατοικούντων εἰς τὰς ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν ἑκατέρας τούτων τελούσας ἐδαφικὰς περιοχάς. Εἰς τὰ πλαίσια τῆς τοιαύτης ἀλληλεξαρτήσεως καὶ ὑπὸ τὸ πρῖσμα εὐρυτέρας τινὸς ἀντιλήψεως σκοπιμότητος, τὴν πατροπαράδοτον πολιτικὴν τῶν δανείων τοῦ 19ου αἰῶνος ἀντικατέστησαν εἰς τὴν Δύσιν ἄλλα σχέδια : τὰ τῆς βοήθειας διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν καὶ ἐκβιομηχάνισιν, τὰ τῆς οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως κ.λπ. Ταῦτα δὲ πάντα ἄνευ τῆς προσδοκίας ἐπιστροφῆς τῶν χορηγουμένων χρηματικῶν ποσῶν ἢ προϊόντων.

Παραλλήλως, οἰκονομικαὶ κοινοπραξίαι διαμορφοῦνται, παντοειδεῖς δὲ συνεργασίαι διεθνεῖς εἰς τὸν οἰκονομικὸν τομέα ὀργανοῦνται καὶ κοινὰ ἀγορὰ ἰδρύονται εἰς πλαίσια διακρατικά. Διαγράφεται εἰς μεγάλην ἔκτασιν τάσις καταρρίψεως τῶν τελωνειακῶν φραγμῶν καὶ τῶν ἄλλων περιορισμῶν τῆς «κλειστῆς» οἰκονομίας. Αἱ ἄλλοτε χωρισταὶ ἔθνικαὶ οἰκονομίαι κατευθύνονται πρὸς ἐνότητά τινα. Συγχρόνως δὲ νέα ιδεώδη διαπλάσσονται εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ διεθνοῦς δημοσίου βίου καὶ νέα ἀξιολογικὰ πεποιθήσεις ἀρχίζουσι νὰ διαφαίνωνται. Οἱ δύο κόσμοι, οἱ πολιτικῶς καὶ ἰδεολογικῶς καὶ οἰκονομικῶς κεχωρισμένοι, τοὺς ὁποίους ἡ φοβερὰ σύρραξις τοῦ 1939 ἐκληροδότησεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, ἀρχίζουσι ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐκάτερος πλευρᾶς νὰ διερωτῶνται, ἂν ἐπιτρέπη ἡ κοινὴ λογικὴ, ὑπὸ τοὺς συγχρόνους ὄρους τῶν διατιθεμένων τρομερῶν μέσων ὁμαδικοῦ καὶ ὀλοκληρωτικοῦ ὀλέθρου, νὰ συνεχίσουν θεωροῦντες ἀλλήλους ὡς ἀντιπάλους ἢ ἂν ἐπιβάλλεται τουναντίον εἰς ἀμφοτέρους νὰ συσπειρωθοῦν ὑπὸ καθεστῶς εἰρηνικῆς μεταξὺ των συνυπάρξεως, ἵνα δυνηθοῦν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸν κοινὸν φοβερὸν ἀντίπαλον, ὅστις διὰ πρώτην φοράν ἐμφανίζεται ὑπὸ μορφήν τόσο ἐφιαλτικὴν, ὑπὸ τὴν μορφήν ἐνὸς τρομακτικοῦ ἐνδεχομένου, εἰς τὸ προσκόνιον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας :

τὴν ἔλλειψιν δηλαδὴ θεσμῶν ἐννόμου ἐν τῷ κόσμῳ τάξεως, ἀρκετὰ ἀποτελεσματικῶν καὶ μὲ προληπτικὴν κυρίως ἀποστολὴν καὶ τὴν ἐκ τοῦ τοιούτου θεμελιώδους σημασίας κενοῦ ἐπαπειλουμένην ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ὄλοσχερῶς ἔξαφάνισιν τῆς ἀνθρωπίνης φυλῆς ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ πλανήτου.

* * *

Ὁ αἰὼν μας ἀνήκει εἰς τὴν κατ' ἐξοχὴν ἐποχὴν τῆς τεχνολογικῆς προόδου, εἰς τὴν χρονικὴν περίοδον τοῦ τεχνικοοικονομικοῦ πολιτισμοῦ. Πάντας ὁμῶς, τὰ ἀγαθὰ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς τεχνικῆς ἀκμῆς περιορίζονται εἰς τὰς προηγμένας χώρας. Εἰς μεγάλας περιοχὰς τῆς ὑδρογείου ἐπικρατεῖ, παρὰ τὴν ἀλλαγὴν ὑφισταμένην πρόοδον ταύτην, ἡ ἔνδεια καὶ ὁ ὑποσιτισμός. Ἰδίᾳ πολυπληθεῖς καὶ ἀνεπαρκῶς ἀνεπτυγμέναί περιοχαὶ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς ἔχουν ἀνάγκη τῆς ἐπικουρίας τῶν εὐπορωτέρων χωρῶν τῆς γῆς διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς ἐν αὐταῖς στάθμης τοῦ βίου. Ἀλλὰ καὶ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης εἶναι χρεῖα ὀρθολογικωτέρας ὀργανώσεως τῆς οἰκονομίας — ἰδίᾳ ἐπὶ νέων καὶ εὐρυτέρων βάσεων — παρακολουθήσεως τῆς παραγωγῆς, πρὸ παντὸς δὲ ἐλέγχου τῶν γεννήσεων καὶ γενικώτερον τοῦ δημογραφικοῦ δείκτου εἰς ὅλας τὰς χώρας. Ἄν ὁ δείκτης οὗτος, ὁ δημογραφικός, δὲν παρακολουθηθῆ ἔγκαιρος, ὁ ὑπερπληθυσμός πανταχοῦ τῆς ὑδρογείου θὰ καταστῆ ἀπειλὴ φοβερὰ καὶ ὁ πολιτισμὸς θὰ καταστραφῆ. Τὸ ἐκ τῆς ἐλλείψεως ὀρθολογικῶν προληπτικῶν θεσμῶν περιορισμοῦ τῶν γεννήσεων κενὸν θὰ πληρώσουν ἄλλοι «δυναμικοὶ» καὶ καταστρεπτικοὶ διὰ τὸν πολιτισμὸν τρόποι, τείνοντες εἰς τὴν ἐλάττωσιν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὑδρογείου : αἱ πολεμικαὶ συγκρούσεις. Ὁ πόλεμος θὰ χαρακτηρισθῆ ὡς «βιολογικὴ ἀνάγκη», διότι θὰ εἶναι τότε ἀμείλικτον τὸ ἀδιαχώρητον, ὅπερ οἱ ἀναριθμητοὶ ἐκεῖνοι πληθυσμοὶ θὰ δημιουργήσουν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ πλανήτου κατὰ τοὺς προσεχεῖς αἰῶνας. Καὶ ἐκ μόνης τῆς αἰτίας ταύτης αἱ ἀνθρωπιστικαὶ ἀξίαι διατρέχουσι τὸν ἔσχατον κίνδυνον.

Γέννημα τοῦ συγχρόνου τεχνικοοικονομικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι καὶ ὁ ψυχολογικὸς τύπος τοῦ «οἰκονομικοῦ ἀνθρώπου», ὁ τὸσον χαρακτηριστικὸς τῆς ἐποχῆς μας. Κύρια γνωρίσματά του εἶναι ἡ ἐπιδιώξις τοῦ ὕλικου κέρδους, ὁ ἀπεριόριστος θαυμασμός του πρὸς τὰς τεχνικὰς ἐφαρμογὰς τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἡ ροπή του πρὸς τὰς ἀνέσεις τοῦ ὕλικου βίου καὶ ἡ πλήρης σχεδὸν ἀδιαφορία του διὰ τὴν ἐσωτερικὴν καλλιέργειαν. Τὸ τυπικὸν ψυχογράφημα συμπληροῦται συνήθως μὲ τὴν ἔλλειψιν πολλῶν ἐνδοιασμῶν συνειδήσεως ἐν τῇ ἐπιδιώξει τῶν σκοπῶν του, κυρίως ἐν τῇ βιοπάλῃ καὶ τῷ πλουτισμῷ, καὶ μὲ τὴν παντελεῖ σχεδὸν ἀνυπαρξίαν εὐαισθησίας καὶ πίστεως εἰς ἀξίας συναισθηματικὰς καὶ ἀνθρωπιστικὰς. Θρέμμα τῆς μηχανοκρατίας καὶ τοῦ αἰῶνος τῆς ἐκβιομηχανίσεως, ἔχει πολλὰς ξηρὰς γνώσεις, ἀλλ' ὄχι ἀληθῆ

μόρφωσιν, ἐν ἄλλοις λόγοις ἔχει ἀκούσει καὶ ἔχει μάθει πολλά, ἀλλὰ εἶναι ἐστερημένος καλλιιεργείας τῆς προσωπικότητος. Ἄπληστος καταναλωτῆς — κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς του — τῶν λόγων καὶ τῶν εἰκόνων τῶν μεταδιδόμενων διὰ τῶν τεχνικῶν μέσων ἐπικοινωνίας τῆς μάξης (ραδιοφώνου, τηλεοράσεως, κινηματογραφικῶν ταινιῶν, ἐντύπων παντὸς εἶδους), εἶναι ἐν τούτοις ἀνίκανος νὰ διακρίνη τὸ ὠραῖον ἀπὸ τὸ ἄσχημον εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν ἢ νὰ καταστήσῃ ἀληθῆ του βιώματα τοὺς θησαυροὺς τοῦ πνεύματος, τὰ πράγματι μεγάλα ἔργα τῶν αἰῶνων τοῦ παρελθόντος. Ὑπάλλληλος ἢ ἐργάτης ἢ εἰδικευμένος τεχνικός, στερεῖται εὐρυτέρας καλλιιεργείας τῆς προσωπικότητος, δὲν εὐκαιρεῖ δ' ὡς ἐκ τοῦ ἀγχώδους ρυθμοῦ τῆς ἐργασίας του νὰ ἐνδιαφερθῇ διὰ τὸν συνάνθρωπόν του ἢ νὰ προσβλέψῃ πρὸς αὐτὸν μὲ κατανόησιν καὶ μὲ αἴσθημα φιλαλληλίας εἰς περίπτωσιν χρείας τοῦ πλησίον του καὶ ἀδυνατεῖ ὡσαύτως νὰ αὐτοκαθορίσῃ τὴν προσωπικὴν μου μοῖραν. Ἐν μιᾷ λέξει ὁ σύγχρονος homo oeconomicus εἶναι ὁ ψυχολογικὸς ἀνθρώπινος τύπος μιᾶς ὑλόφρονος μηχανιστικῆς ἐποχῆς, τύπος ὅλως διάφορος τοῦ ἀνθρώπου οὐμανιστοῦ τῆς Ἀναγεννήσεως ἢ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς τῆς γερμανικῆς «Διαφωτίσεως» («Aufklärung») τοῦ 18ου αἰῶνος ἢ τέλος τοῦ ψυχολογικοῦ τύπου τοῦ ρομαντικοῦ αἰσθαντικοῦ ἀνθρώπου τῶν τριῶν πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ 19ου αἰῶνος εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην.

Εἰς ἐκ τῶν συντελεστῶν τῆς τοιαύτης ψυχοσυνθέσεως μεγάλου πλήθους ἀτόμων τῆς ἐποχῆς τῆς τεχνολογικῆς προόδου, τὴν ὁποίαν ἤδη διανύομεν, εἶναι ἡ πρὸ ἑκατονταετίας περίπου ἐμπεδωθεῖσα ὑπερβολικὴ πίστις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν παντοδυναμίαν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, παρ' ὅλον ὅτι αὕτη διεψεύσθη μετέπειτα. Κατὰ τὸ δευτέρον ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καὶ αἱ τεχνικαὶ τῆς προόδου αὐτῆς ἐφαρμογαὶ εἶχον σημειώσῃ ἀκμὴν τόσον σημαντικὴν διὰ τὴν ἐποχὴν των, ὥστε ὁ ἄνθρωπος εἶχε τότε σχηματίσει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι μέσῳ τῆς ἐπιστήμης ἤθελε γίνεαι κύριος τῆς φύσεως καὶ ἤθελεν εὐρεῖ τὴν λύσιν ὅλων του τῶν προβλημάτων. Ἡ θετικὴ ὅμως ἐπιστήμη δὲν κατώρθωσε νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον καμμίαν λύσιν τῶν ἐσωτερικῶν του πρὸ παντὸς προβλημάτων. Τὰ ἐρωτήματά του καὶ αἱ ἀνησυχίαι του παρέμειναν ἄνευ ἀπαντήσεως καὶ αἱ ἐκ τῆς ἐπιστήμης προσδοκίαι του δὲν ἐπληθήθυσαν.

Σημαίνοντες ὡσαύτως συντελεσταὶ τῆς μονοπλεύρου τεχνολογικῆς προόδου καὶ τῆς κάμψεως τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ ὑπῆρξαν οἱ δύο τελευταῖοι παγκόσμιοι πόλεμοι. Ἡ ἐκρηξίς των διεψεύσε τὴν κοινὴν πίστιν τῶν διανοητῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 20ου αἰῶνος ἐπὶ τὴν διεθνῆ τάξιν καὶ τὸν νόμον καὶ τὴν εἰρηνικότητα τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, κατέδειξε πόσον εὐθραυστον πρᾶγμα εἶναι οἰοσθήποτε μέγας λογιζόμενος πολιτισμὸς καὶ ἔκαμε τὸν ἄνθρωπον νὰ χάσῃ τὴν πεποίθησίν του εἰς τὴν «μοναδικότητα» τοῦ δυτικοῦ πνεύματος. Κατὰ τὴν διάρκειάν των αἱ ἠθικαὶ καὶ ἀνθρωπιστικαὶ ἀξίαι ὑπεχώρησαν εἰς μέγαν βαθμόν,

ὁ δὲ θερματισμὸς τῶν συρράξεων ἔκαμεν ἐν μέσῳ τῶν διαλυομένων τοῦ πολέμου καπνῶν νὰ φανῇ ἡ γυμνότης τοῦ κατατροπωθέντος ἠθικῶς Εὐρωπαϊοῦ ἀνθρώπου, ἀκάλυπτος εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἀναριθμῆτων ἑκατομμυρίων συνανθρώπων του, τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς ἐγγράμους τῆς ὑδρογείου φυλάς.

Ἡ πολιτιστικὴ κρίσις τῆς ἐποχῆς μας δὲν ὑφείλεται κατὰ ταῦτα εἰς τὴν οἰκονομικὴν εὐημερίαν καὶ εἰς τὴν τεχνολογικὴν πρόοδον, ἀλλ' εἰς τὴν πτώσιν τῶν ἠθικῶν ἀξιών, εἰς τὴν στασιμότητα τῆς ἐσωτερικῆς καλλιέργειας τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὴν ἀψυχοῦν ἐν γένει ὑφὴν τοῦ οἰκονομικοτεχνικοῦ πολιτισμοῦ μας. Ἡ τεχνικὴ ἀνάπτυξις καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἐλάττωσιν τῶν ὥρων τῆς ἡμερησίας ἐργασίας ἢ τείνει εἰς τὴν ἐλάττωσιν τῶν ἡμερῶν τῆς ἐβδομαδιαίας ἐργασίας. Τὸ πρόβλημα ὅμως εἶναι ἂν τὰ ἀφιέμενα ἐλεύθερα χρονικὰ περιθώρια, αἱ ὥραι ἢ αἱ ἡμέραι τῆς σχολῆς, χρησιμοποιοῦνται πράγματι διὰ τὸν ἐμπλουτισμὸν τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τοῦ ἐργαζομένου (μόρφωσις μὲ τὴν ἀνωτέραν ἔννοιαν τῆς λέξεως : ὄχι ξηραὶ γνώσεις, ἀλλὰ πλουτισμὸς τοῦ συναισθήματος, πίστις εἰς ἰδεώδη, ἠθικὴ ἀγωγή, ἐρθὴ κατεύθυνσις τῶν βουλευτικῶν κλίσεων καὶ ἐν γένει καλλιέργεια τῆς προσωπικότητος). Οἱ ἐργαζόμενοι ἔχουν σήμερον τόσας ἀνέσεις ζωῆς, ὅσας δὲν θὰ ἐτόλμων νὰ φανταστοῦν αἱ εὐποροὶ εὐπατρίδαι τοῦ 17ου καὶ τοῦ 18ου αἰῶνος. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δὲν πρέπει νὰ ἀνέχεται νὰ μοχθῇ διὰ τὰς οἰκονομικὰς μόνον ἀξίας. Τὴν ἀληθῆ αὐτῶν δικαίωσιν ἡ τεχνολογικὴ πρόοδος καὶ ὁ τεχνικοοικονομικὸς πολιτισμὸς θὰ εὕρουν ὅταν καταστήσουν δυνατὴν μίαν δημοκρατικοποίησιν τῆς μορφώσεως (ὄχι μὲ τὴν ἔννοιαν τῶν γνώσεων ἀπλῶς), δηλαδὴ μίαν ἐξύψωσιν τῆς στάθμης τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ ψυχικοῦ βίου εἰς εὐρέα καὶκὰ στρώματα, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἦτο ἀδύνατον κατὰ τοὺς αἰῶνας τοῦ παρελθόντος.

Μέχρι τῆς χαραυγῆς τῆς ἐποχῆς τοῦ συγχρόνου μεγάλου οἰκονομικοῦ καὶ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ, αἱ μηχαναὶ ἠδύναντο ἀπλῶς νὰ ἀνακουφίσουν τὸν ἐργαζόμενον ἐκ τοῦ ἰδιοχείρου μόχθου, ὄχι ὅμως καὶ νὰ ἀφήσουν εἰς αὐτὸν ἐπαρκῆ χρονικὰ περιθώρια διὰ μόρφωσιν. Μειονότης προνομιούχων ἀπῆλαυσε τότε τῶν ἀγαθῶν τῆς καλλιέργειας τῆς προσωπικότητος, εἰς βάρος μυριάδων ἐργαζομένων εἰς τὰς βιοτεχνίας καὶ εἰς τὰς βιομηχανίας τῶν ἐποχῶν ἐκεῖνων, μὲ τὸ πνεῦμα ὑποδουλωμένον εἰς μίαν ἐξαντλητικὴν καὶ σχεδὸν συνεχῆ ἐργασίαν. Τώρα ἡ ἐκλαίκευσις τῆς μορφώσεως εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ. Δὲν ἔχει ὅμως εἰσέτι συντελεσθῆ πλήρως, μολοντί ἱκανοποιητικῆ πῶς εἰς τὸ θέμα τοῦτο πρόοδος παρατηρεῖται ἤδη εἰς τὰς σκανδιναβικὰς χώρας, εἰς τὴν Βορειααμερικανικὴν Συμπολιτείαν καὶ εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ἑνωσιν. Ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς τεχνολογικῆς προόδου καὶ τῆς ἐποχῆς τῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας ἡ ἐργασία ἀποτελεῖ μίαν ὥραιαν καὶ ὑψηλὴν κοινωνικὴν λειτουργίαν. Ἀρκεῖ νὰ μὴ ἀφεθῇ νὰ μετατραπῇ αὕτη εἰς πνευματικὴν δουλείαν. Αἱ ἐπαρκεῖς ὥραι φυγῆς ἀπὸ τὴν εἰδίκευσιν, τὰ ἄφθονα χρονικὰ περιθώρια λυτρώσεως ἀπὸ τὴν καθη-

μερινήν ρουτίαν, ἀποτελοῦν προϋποθέσεις ἀπαραιτήτους διὰ τὰ περισωθῶν ἢ ψυχὴ καὶ τὸ συναίσθημα, τὰ θεῖα ταῦτα δωρήματα παντὸς ἐργαζομένου, τὰ ἀναφαίρετα «δικαιώματα» παντὸς ἀξίου τοῦ ὀνόματός του ἀνθρώπου. Ἄν αὐτὸ δὲν ἐπιτευχθῆ, ἡ τεχνικὴ πρόοδος καὶ ἡ ὕλικὴ εὐημερία καταλήγουν εἰς τὸ νὰ διαμορφώσουν πολιτισμὸν ἄψυχον ἐν τῇ μονομερείᾳ του καὶ ἐστερημένον ἀπὸ κάθε ἐσωτερικότητος.

Ἐνῶ εἰς τὸν τεχνολογικὸν τομέα ἔχομεν κάμει ἀληθῆ ἄλλατα, ἡ πορεία τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐμφανίζεται καθυστερημένη κατὰ πολλοὺς αἰῶνας. Ἡ σωκρατικὴ ἠθικοδιδασκαλία καὶ τὸ κήρυγμα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔχουν φέροι μικρὰ σχετικῶς ἀποτελέσματα, τὸ δὲ θαῦμα τῆς μουσικῆς δημιουργίας, τὸ ἐπιφανὲν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα εἰς τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην καὶ ἡ ἐγγε-
λιανὴ ἐκεῖ φιλοσοφία κατεδείχθησαν ἀνίσχυρα νὰ προλάβουν τὰς ἀγριότητας τῆς τευτονικῆς ψυχῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 20οῦ αἰῶνος.

Αἱ μηχαναὶ ἀποτελοῦν στοιχεῖον πολιτισμοῦ, ἐφ' ὅσον εἶναι ὑποτετα-
γμένοι εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅχι ὅμως καὶ ὁσάκις ἀρχίζουν νὰ καθίστανται αὐθέν-
ται τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ καθορίζουν ἐκεῖναι τὰ πεπωμένα του. Τῷ ὄντι
δ' ἡ μονόπλευρος τεχνικοοικονομικὴ πρόοδος τείνει εἰς τὸν αἰῶνα μας νὰ κατα-
στήσῃ τὴν ζωὴν μας μίαν ζωὴν ἀρμόζουσαν εἰς ρομπὸτ μᾶλλον ἢ εἰς ἀνθρώπους,
αἱ δ' ἐπιδιώξεις τῆς μηχανοκρατικῆς ἐποχῆς μας ἀποβαίνουν τελικῶς εἰς βᾶρος
τῆς ἀνθρωπίνης εὐαισθησίας καὶ τῶν ἠθικῶν, τῶν ἀνθρωπιστικῶν καὶ τῶν
συναισθηματικῶν ἀξιών. Ὁ τοιοῦτος ρυθμὸς ζωῆς δὲν ἀφήνει χρονικὰ περι-
θώρια ἐπαρκῆ διὰ περισυλλογὴν καὶ αὐτοσυγκέντρωσιν, διὰ στοχασμὸν, διὰ
τὴν ἐσωτερικὴν ἐν γένει τοῦ ἀνθρώπου ζωὴν, ἥτις τοσοῦτον εἶναι ἀπαραίτητος
διὰ τὸν ἀληθῆ πολιτισμὸν. Ἡ ἀγχώδης προσπάθεια λαμβάνει, τέλος, εἰς πολλὰς
περιστάσεις τὴν μορφήν ἐπιθετικῆς βιοπάλης, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπερισχύουν
αἱ ὀρμαὶ τῆς πρωτογόνου ζωῆς εἰς τὰ πλαίσια τῶν νέων καιρῶν. Αἱ ἐκδηλώσεις
δηλαδὴ τοῦ παλαιοῦ νόμου τῆς ζούγκλας ἐμφανίζονται εἰς τὴν ἐποχὴν μας ὡς
δίψα διὰ δύναμιν καὶ δι' ἐπιβολὴν καὶ διὰ κατάπνιξιν τῶν ἀντιδράσεων, διὰ
παντὸς τρόπου καὶ διὰ παντὸς μέσου. Τὰ ἐνστικτα ἀναρριπίζονται ἐνώπιον
τοῦ ἀδηρίτου νόμου τῆς ἀνάγκης, ὕλιστικαὶ δὲ ροπαὶ καὶ πάθη θεωροῦνται
ὡς τὰ κυριώτερα ζωτικὰ κίνητρα διὰ δρᾶσιν δημιουργικῆν. Ὑπάρχουν περι-
πτώσεις, καθ' ὅσους οἱ ἐνδοιασμοὶ συνειδήσεως λογίζονται ὡς ἔλλειψις πρακτικοῦ
πνεύματος, ἀξιολογοῦνται δ' αἱ ἐπὶ μέρους ἐνέργειαι τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοι-
νωνικῶν ομάδων κατ' ἀποκλειστικὸν λόγον τῆς ἀποτελεσματικότητος αὐτῶν·
ἡ ἀνεξαρτήτως τῆς ἠθικῆς χροιάς των, ἥτις εἶναι διὰ πολλοὺς ἀδιάρητος. Ἡ
εὐθύτης, ἡ ἀγάπη καὶ ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀνεξικακία, ἡ συγγνώμη καὶ τὰ
ἕλεος, ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς οὐμανιστικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως
ἔλαϊ αἱ αἰῶνιαι ἀξίαι» τῆς ζωῆς, ἔχουν παραμερισθῆ καὶ ἔχουν ὑπαστῆ θλι-
βεράν πτώσιν. Πολλοὶ ὑποστηρίζουν μὲ ἐλαφρότητα κατὰ ἀπόστειταν ἵνα ὅτι

αί ἀξίαι αὐται, αἱ αἰώνιαι, τείνουν νὰ ἐξαφανισθοῦν ἀπὸ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν καὶ ὅτι εἰς ἐπιστημονικὸς (ἀνθρωπισμὸς) χωρὶς ψυχὴν, μὲ βάσιν τὴν τελείαν ὀργάνωσιν καὶ τὴν οἰκονομικὴν ἐπάρκειαν, θέλει σὺν τῷ χρόνῳ ἀντικαταστήσει εἰς τὰ πλαίσια τοῦ τεχνικοοικονομικοῦ πολιτισμοῦ μας —ἐπικουρούσης καὶ τινος μακροχρονίου εἰς τὴν οἰκουμένην εἰρήνης— τὰς καθαρῶς πνευματικὰς ἀξίας τῆς κλασικῆς παιδείας καὶ τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως. "Ὅτι, π.χ., ἡ ἀγάπη διὰ τὸν πλησίον, ἡ αὐθορμησία τῆς καρδιᾶς διὰ συμμετοχὴν εἰς τὸν πόνον του, τὰ αἰσθήματα κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, ἡ φιλαλληλία, αἱ εὐγενεῖς συναισθηματικαὶ ὁρμαὶ καὶ αἱ πράξεις ἠθικοῦ κάλλους θέλουν σὺν τῷ χρόνῳ ἀντικατασταθῆ ἀπὸ ψυχροῦς καὶ ἀψύχους θεσμοὺς καλῶς ὀργανωμένους καὶ θέλουν καταστῆ περιττὰ λόγῳ ἀκριβῶς τῆς ἐντελοῦς λειτουργίας τῶν θεσμῶν τούτων. Θέλουν ἀντικατασταθῆ δηλαδὴ ἀπὸ τὴν πλήρη ἐπάρκειαν κλινῶν εἰς τὰ νοσηλευτήρια, ἀπὸ ἰδρύματα κοινωνικῆς ἀσφαλίσεως ἀρτίως λειτουργοῦντα δι' ὅλους τοὺς κλάδους (γῆρας, ἀνεργίαν κ.λπ.), ἀπὸ πλήρη κρατικὴν ἢ δημοτικὴν προστασίαν τῆς μητρότητος κ.ἄ. (Σουηδία, Δανία κ.λπ.).

Κεντρικὸν πάντως πρόβλημα παραμένει, εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ συγχρόνου τεχνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ πολιτισμοῦ, τὸ θέμα τῆς ἐγκαθιδρύσεως ἀποτελεσματικῶν «θεσμῶν νόμου καὶ τάξεως» καὶ ἡ συναφὴς ἄφευκτος ἀνάγκη. "Ἄλλοτε ἐθεωρεῖτο ἐπαρκὴς ἡ διασφάλις τῆς ἐννόμου τάξεως εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐκάστης χώρας κεχωρισμένως. Αἱ μεταξὺ λαῶν συγκρούσεις δὲν ἀπεκλείοντο ἐντελῶς ἀπὸ τὴν ἠθικὴν συνείδησιν. Ἡ ἱστορικὴ πεῖρα ἔγεμε τοιούτων περιπτώσεων. Ἐθεωροῦντο ὡς τι αὐτονόητον, ὡς τι τελικῶς ἀναπόφευκτον, εἶχον δ' ἀναπτυχθῆ καὶ ἠθικαὶ ἀξίαι καὶ ἰδεώδη συναφῆ πρὸς τοὺς «δικαίους» πολέμους. Σήμερον ὁ ἀντίπαλος εἶναι κοινός : ἡ ἔλλειψις θεσμῶν ἐννόμου τάξεως εἰς πλαίσια διεθνῆ, θεσμῶν ἱκανῶν νὰ ἐπιλύουν τὰς ἐνδεχομένας διενέξεις κατόπιν ἀκροάσεων τῶν ἐνδιαφερομένων μερῶν καὶ ἐπιτοπίου μελέτης τῶν ζητημάτων, ἀρκετὰ δ' ἀποτελεσματικῶν, ὥστε νὰ δύνανται νὰ ἐπιβάλλουν τὰς λύσεις. Νέα ἰδεώδη διαμορφοῦνται : νὰ ἔχουν οἱ θεσμοὶ οὗτοι ὄχι ἀπλῶς ὕλικὴν ἰσχύν, ἀλλὰ καὶ ἀντικειμενικότητα καὶ ἀνωτερότητα πολιτικῆς καὶ οἰοῦναι δικανικῆς κρίσεως, νὰ ἔχουν ἠθικὸν ἀνάστημα τοιοῦτον, ὥστε νὰ ἀπολαοῦν κοινῆς ἐμπιστοσύνης, νὰ εἶναι δηλαδὴ εἰς θέσιν νὰ ἀσκοῦν καὶ ἠθικὴν ἐπιβολὴν, παραλλήλως πρὸς τὴν δυναμικὴν τοιαύτην, ἥτις πάντως εἶναι κατὰ κύριον λόγον ἀπαραίτητος. Ὁ κοινὸς ἐχθρὸς —τὸ φάσμα τοῦ κοινοῦ ὀλοκληρωτικοῦ ὀλέθρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐκ τῶν ἐπιπτώσεων τῆς ἐκλυομένης ραδιενεργείας, ὁ ἐφιάλτης τῆς ὀμαδικῆς αὐτοκτονίας τῆς ἀνθρωπίνης φυλῆς— εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἔχει δημιουργήσει μίαν ἰσορροπίαν τρόμου, ἥτις τείνει νὰ ἀντικαταστήσῃ, ὡς ἀνασχετικὸν τῶν συγκρούσεων μέσον, τὰς ἄλλοτε διαμορφωμένας κατὰ καιροῦς «ἰσορροπίας δυνάμεων» τῆς διπλωματικῆς ἱστορίας τῶν αἰώνων τοῦ παρελθόντος. Παρὰ ταῦτα, ἡ ἀνυπαρξία ἀποτελεσματικῶν θεσμῶν νόμου καὶ τάξεως γεννᾷ ὀμαδικὸν ἄγχος, ἰδίᾳ εἰς τὰς

ψυχὰς τῶν νεωτέρων γενεῶν ὄλων τῶν λαῶν τῆς οἰκουμένης, αἵτινες αἰσθάνονται βαθύτερον τὴν δίψαν δι' ἐπιβίωσιν τῆς ἀνθρωπίνης φυλῆς καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν ἐκτεθειμένον εἰς τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων πολιτισμὸν, αἵτινες ἔχουν πίστιν εἰς τὰ πεπωμένα τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἰδανικὰ καὶ ἀνησυχίας, γνωρίζουσαι ὅτι τὰ τρομακτικὰ ὄπλα γενικῆς ἐξοντώσεως, ἅτινα ἡ τεχνολογικὴ πρόοδος ἔχει θέσει εἰς χεῖρας τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἔχουν συνοδευθῆ ἀπὸ ἀνάλογον ἠθικὴν ὀριμότητα καὶ ἀπὸ τὸν ἐπιβαλλόμενον ὀρθολογισμόν. Εἰς τὴν συνείδησιν τῶν νεολαῶν, πανταχοῦ τῆς ὑδρογείου, τὸ νόημα τοῦ πολέμου ἔχει παύσει νὰ θεωρῆται, ὡς ἄλλοτε, ὡς «συνέχισις τῶν ἐπιδιώξεων καὶ τῶν διεκδικήσεων λαοῦ τινος ἔναντι ἄλλου μὲ μέσσα δυναμικὰ, μετὰ τὴν ἀποτυχιάν τῆς ἐπιτεύξεως τῶν ἐπιδιώξεων τούτων διὰ τῆς ὁδοῦ τῶν διπλωματικῶν διαπραγματεύσεων». Λογίζεται τώρα ὡς τρομακτικὸν ἐπακόλουθον ἀσυγχωρήτου ἀδρανείας, ἣτις καταλήγει νὰ εἶναι ἐγκληματικὴ, ὡς σιγηλὴ συνωμοσία παραλείψεως (νοεῖται κέγκαθιδρύσεως τῶν ὡς ἄνω θεσμῶν) τῆς ἀπερχομένης ἐκ τοῦ κόσμου τούτου γενεᾶς κατὰ τῆς γενεᾶς ἣτις ἔρχεται, κατὰ πανάρχαιον νόμον βιολογικόν, νὰ τὴν διαδεχθῆ ἐπὶ τῆς σφαίρας ταύτης. Ὁ ψυχοπνευματικὸς τύπος τοῦ πολιτικοῦ εἰς τὰς μεγάλας καὶ ἰσχυρὰς χώρας ἡγήτου ἔχει μείνει ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τῆς πυρηνικῆς ἐνεργείας, οἷος ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ξίφους καὶ τῆς πυρίτιδος : Μὲ τὰς ἰδιοτροπίας του, τὰς παρορμησεις του, τοὺς θυμούς του, τοὺς διπλωματικούς του ἐλιγμούς, τὴν ἀσταθῆ κατάστασιν πνεύματος, τὰς καχυποψίας του καὶ τὰς προκλητικὰς λεκτικὰς του ἐκφράσεις, ἐν μιᾷ λέξει μὲ ὅλας του τὰς ἀνθρωπίνας ἀδυναμίας. Αἰσθάνεται πάντοτε ἑαυτὸν τεταγμένον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν μιᾶς συγκεκριμένης ἀποκλειστικῶς περιοχῆς καὶ ὄχι τῆς συνόλου ἀνθρωπότητος. Ἐνῶ αἱ περιστάσεις εἶναι τώρα πολὺ μεγάλαι, ἡ πολιτικὴ τῶν ἰσχυρῶν τοῦ κόσμου δυνάμειν ἡγεσία ἔχει διατηρήσει τὸ αὐτὸ παλαιὸν ἠθικὸν ἀνάστημα : τὸ βαθὺ αἶσθημα εὐθύνης διὰ τὴν ἀνθρωπότητα δὲν ἔχει εἰσέτι παρ' αὐτῇ ἀντικαταστήσει τὰς παλαιὰς ψυχικὰς ροπὰς τοῦ γοήτρου καὶ τῆς ἐπιβολῆς καὶ τῆς δίψης δι' ἰσχὺν καὶ ἐξουσίαν (π.χ. πρό τινων δεκαετηρίδων Adolf Hitler). Μεγάλαι ἠθικαὶ προσωπικότητες ὑπάρχουν εἰς κάθε γενεάν, μορφαὶ ὑψηλαὶ μὲ βαθὺν φιλοσοφικὸν στοχασμὸν, μεγάλοι ἀνθρωπισταὶ (ὑπὸ τύπον παραδειγμάτων Albert Schweitzer, Jean Jaurès, Albert Einstein, Henri Dunant, Bertrand Russell, Robert Oppenheimer κ.λπ.). Ἄλλ' οὗτοι παραμένουν πάντοτε εἰς τὸ περιθώριον τοῦ δημοσίου βίου καὶ μόλις ἀκούεται ἡ φωνὴ των.

ADAMANTIOS PEPELASSIS
Professor of Economics Virginia Polytechnic
Institute and State University

THE CONVENTIONAL THEORY OF DEVELOPMENT
AND THE BEHAVIOR OF THE PROPENSITY
TO SAVE IN THE GROWTH PROCESS :
THE CASE OF GREECE

I

Over the last twenty years much attention and intellectual efforts have been devoted to the problems of how a relatively poor economy (Speer) can generate a sustained growth in its per capita output. Yet, there is no development theory. Particularly, there is no general theory about early economic change and the process that may initiate it. Most of growth theory —i.e., Neo-keynesian— has little or no relevance to early growth. And the economics of development appears to be the least developed field in economics. Furthermore, it does not appear that either a general theory or a development strategy are likely to be constructed and become organic part of economic theory and economic policy [S. Enke, 9].

In rationalizing about the state of affairs in the field of economic development it is often argued that orthodox economics is of little relevance and applicability to the problems of economic change in poor economies. Orthodox economics is the economics of the «special case», namely that of the industrialized integrated economy. At best such an argument is a meaningless generalization. The fact that the institutional arrangements of the special case are different from those obtaining in the low income economies does not reduce either the usefulness of conventional economic theory or its relevance. It is one argument to speak of the relevance of economic theory and another to attempt to draw policy conclusions from theories based on different institutional setting [Hla Myint 10].

Furthermore, the ideological link between orthodox economics and orthodox economic policies (as Prof. Hla Myint has argued) is not unbreakable. For instance, the economic analysis of the effects of free trade, say on income distribution, is more applicable beyond the

boundaries of the western industrialized economy than the policy of free trade [10].

Poor economies are too poor to misallocate their resources by rejecting the orthodox static theory of resource allocation [10]. Indeed the test of feasibility and consistency in sectoral and aggregative planning is the application of this notion.

But if dissatisfaction with development economics is related to the application of a particular strand from the Neo-keynesian theory of growth then I would have to share this dissatisfaction. In the first place, this is not a theory which explains early economic changes. And the assumed macroconcepts and macroprocesses do not necessarily have their functional equivalent in the low income economies. Most of the underdeveloped countries have micro-development problems which are of little concern to the modern development economist.

One should consider as serious the argument that economics, even good economics, is of limited value in explaining the processes of socio-economic change. Indeed it may be argued that the factor centrally responsible for the slowness of economic change is the absence of socially-conditioned creativity directed towards technical and economic problems. But this is a far cry from the thesis that because of the heterogeneity in the institutional framework in poor countries all economics is irrelevant to analyzing their problems. The various socio-economic variables affect aspects of economic behavior differently. The literature has extensively dealt with the importance of such variables in the multi-dimensional process of economic development. But one may wonder how many societies have social and cultural milieu as inimical to economic development as this literature would seem to suggest.

Already developed economies —England, Germany, U. S., Japan — moved upwards in a multitude. And yet economists can explain what has happened. Good economics should explain what happens or may happen in the face of socio-cultural differences among the developing economies. Good economics may be as relevant in generalizing about the early stage growth of the presently developed societies as it should be in the case of the presently developing economies. Good economics can be applied to identify problems and to raise important questions.

The search for a general theory of development is undoubtedly handicapped to some degree by the heterogeneity in the institutional framework. But, elements of transferability should be identified in

the evolution of various types of socio-economic systems. The development of a meaningful typology of less developed economies may thus constitute the first step in the direction of a more generally applicable theory of development.

II

The traditional «accepted» theory of economic development, and its corollary strategy for development, is based on two fundamental hypotheses. Both of these were accepted on a priori grounds and historical observations rather than on empirical evidence. These hypotheses are :

- a. the labor hypothesis, and
- b. the marginal savings hypothesis.

The most powerful theoretical tradition in development economics is that which is associated with Arthur Lewis, Nurkse, Gustav Ranis and Fei [S. Enke, 9]. The model developed by Lewis is a labor oriented model. He emphasizes the unlimited resources of labor available in the underdeveloped countries, giving rise to the creation of the «labor hypothesis» in the process of development.

Lewis' original model is very simple: There is an agricultural sector with labor surplus and an expanding modern sector. Assume elastic labor supply at constant low real wages; profits in the modern sector are high; the marginal propensity of capitalists to save is above the average, thus much of the surplus is reinvested, making for a further expansion of the industrial sector.

Thus, the discussion inevitably turned on the question whether or not there is a labor surplus in agriculture, that is to say, whether the last man-hours offered would yield zero output. Both logic and empirical evidence suggest a negative answer.

It is conceivable that a man-hours may be applied up to the point of zero marginal product. However, for this to be rational one must also assume either that at this point the marginal utility of leisure is zero, i.e., there is a zero marginal rate of substitution between income and leisure, or that even by working up to this point the farm unit is barely able to survive. If the last ounce of food must be produced to avoid starvation, the valuation of leisure is irrelevant. Without one or the other of these assumptions, the fact that leisure has normally positive value would lead workers to stop short of the zero marginal pro-

duct point. Otherwise you indict people of a high degree of irrationality [L.G. Reynolds, 11].

Empirical tests of the zero-marginal product hypothesis are not easy. One cannot observe what happens when workers are withdrawn from agriculture, for the farm labor force is normally increasing because of rapid population growth. One can investigate the use of time by farm workers, and find out that some workers are not fully employed —on the basis of some reasonable definition of a normal work-week— even at seasonal peaks. But this cannot tell much directly about marginal productivity [L. G. Reynolds, 11].

In the last decade Prof. Theodore Schultz, Prof. Bert Hansen, Prof. D. Jorgenson, Prof. L. Reynolds, Prof. M. Paglin, Yotopoulos, and I have demonstrated quite adequately that the labor hypothesis of the traditional theory of economic development is not borne out by empirical evidence. The surplus labor argument cannot therefore be the starting point in constructing a general theory of economic development.

The labor hypothesis was inevitably supplemented by its logical corollary. Namely, that as soon as the vicious circle is broken by the transfer of labor (i.e., the equivalent of an increase in real savings), monetary savings will begin to rise at an increasing rate. Or to put it differently, the supply of savings is characterized by a high income elasticity. It is in this manner that the Lewis model gives an illusion of a general theory. If we assume an elastic labor supply at constant low wages which would make for high profits in the capitalist sector and if we then assume further that the marginal propensity to save is greater than the average, with much of the surplus being reinvested, an answer is provided to the problem of economic development.

However, much of this hypothesizing has no relevance to actual economic performance. This contention of a rising marginal propensity to save is more or less an expectation supported only by the general observation that savings are higher in richer than in poorer countries. But it cannot be accepted on a priori grounds as the typical behavior of modern day low income economies.

I have therefore attempted to test this hypothesis for the case of the Greek economic development, and thus supplement my earlier work which tested the labor hypothesis of the Lewis model.

In what follows in Part III is a tentative report of my recent work

on this second hypothesis utilized by the orthodox theory of economic development.

III

Behavior of the Propensity to Save in the Development Process of Greece.

Numerous studies [1,2,3,4] have appeared on the behavior of saving in developing economies. It is frequently asserted that the saving ratio ranges from a low of 5 to 10 percent in low income countries to as much as 10 to 20 percent in high income countries. Furthermore, it has been traditionally assumed that the saving/income ratio increases for any given country as economic growth occurs. Rostow, for example, has proposed that for the economy experiencing a «take-off», the savings ratio would rise within a short span of time from about 5 to more than 12 percent [8, pp. 36-40].

Recently, however, some economists have asserted that empirical findings could support the hypothesis that the marginal propensity to save tends to diminish as the process of economic development sets in. Such a finding, it is further argued, contradicts the presumed behavior of saving/income ratio and undermines the theoretical basis of many models of economic change. A number of factors are cited to explain diminishing marginal savings. Among these are the effects of redistribution of income toward lower income groups, or away from creation of a stream of new goods, and increased leisure time.

Purpose of Study.

The purpose of this study is to investigate the behavior of saving in the Greek economy and to compare the findings with a study undertaken by Nathaniel Leff on the Brazilian economy [4, pp. 610-623]. Leff concludes that the available data show no statistically significant upward trend in the savings/income ratio. Further, estimates of values for S/Y the 1920's and 1930's would suggest that the aggregate savings rate may have declined during the development process in Brazil.

The empirical investigation provided by Leff has an important bearing on growth models and on developmental planning both of which are generally based on the assumption that marginal saving rates exceed the average. The situation is of even greater interest since

Brazil would probably not be considered an atypical case. Further, as noted by Leff:

...many of the economic and social changes and policy measures which have been suggested on *a priori* grounds as conducive to raising marginal savings rates have in fact taken place.

Leff's findings have contributed to a controversy over the behavior of saving but have not gone unanswered. In a subsequent report, Luis Landau challenges Leff's hypothesis and, on the basis of his own empirical analysis, concludes that the Brazilian saving ratios have risen substantially in the postwar period [3, pp. 4-8]. Landau asserts that the difference between the two studies stems largely from the use of different data bases. Specifically, Landau asserts it is the result of linking the two series of saving and income data — one for the pre-war and one for the postwar period — which are not strictly comparable. In addition, the sets of conclusions reflect a different choice of statistical techniques by the two writers.

The Greek economy is appropriate as another case study of the S/Y hypothesis. Greece is similar to Brazil in that the preconditions usually specified on *a priori* grounds for rising marginal savings rates are present. Greece might be termed an «intermediate» economy. She is usually included among the developed countries even though in past years her per capita income was less than several identified as «underdeveloped»; e.g., Venezuela, Uruguay, Argentina.

In this study of saving in the Greek economy we obtain the following conclusions. First, we find that a statistical analysis of saving behavior indicates that the marginal propensity to save has not risen with income. In fact, it has shown a slight tendency to fall with the level of income. Secondly, we find that increasing net inflows of foreign capital have not lead to a diminishing level of domestic saving in Greece. Thirdly, we find that the increase in the level of saving has declined, but not significantly, with the growth of currency holdings in Greece.

Marginal Propensity to Save.

Information on the marginal propensity is of great value for planning purposes than is information on the average propensity to save. Planners are interested in the additional amount of saving which will be generated by an increase in GNP. This information is more accurately given by the marginal propensity to save. In this section we will attempt

to determine whether the marginal propensity to save has risen or fallen with the level of GNP in Greece.

The basis of this empirical test will be a savings function of the form

$$(1) \quad S_t = \beta_0 + \beta_1 Y_t + \beta_2 (1/2 Y_t^2) + e_t,$$

where S_t denotes total saving and Y_t denotes GNP in period t in billions of constant 1958 drachmas (*). We choose this particular savings function because for it the marginal propensity to save (MPS) is

$$\text{MPS}_t = \partial S_t / \partial Y_t = \beta_1 + \beta_2 Y_t$$

Therefore, the savings function (1) allows the marginal propensity to save to vary with the level of income, and we can use the coefficient β_2 to test whether changes in Y_t significantly affect the MPS.

Estimating (1) for the observation period 1955-1967, we obtain the following result:

$$S_t = -13.5 + 0.316 Y_t - 0.001 (1/2 Y_t^2) + e_t$$

$$R^2 = 0.99 \quad \text{Durbin} - \text{Watson} = 2.21$$

The numbers in parentheses are t-ratios in absolute value terms. These results indicate that the marginal propensity to save in Greece is 0.316 when the level of GNP is zero. This marginal propensity falls by 0.001 for each 1 billion drachmas increase in GNP. However, for the t-ratios presented above we find that we cannot reject the null hypothesis that β_2 is significantly different from zero at the 10 percent significance level. The results indicate that the marginal propensity to save in Greece has been changed during the growth process, though the change is not statistically significant at conventional levels of significance. Our findings tend to confirm those of Leff for Brazil. The orthodox theory of economic development, as well as many projections of economic development by developmental planners, assumes that in the process of economic change the marginal rate of saving will exceed the average

---

* The GNP at market prices is used in place of the disposal income. One could consider several components of Y and study the particular saving functions. This type of analysis is not included in the present study. On the other hand, due to the business savings included in S , it was decided not to use per capita data in the estimations.

making for a high savings coefficient. These projections appear to be based on a pattern of behavior which does not seem to obtain in either the case of Greece or Brazil(*). To the extent that this convenient hypothesis becomes part of the more general theory of Lewis, his model suffers, even leaving aside the flows in that model relative to his labor surplus assumptions(**).

Average Propensity to Save.

The average propensity to save (S/Y) is presented for the Greek economy for the years 1955-1967 in the third column of Table I. It is apparent that this ratio was higher, for the most part, in the 1960's than in the 1950's. However, the growth in this ratio is not steady and shows a decline in the middle and at the end of the observation period despite constantly increasing real annual GNP.

The seeming upward trend exhibited by the average propensity to save is consistent with the empirical results obtained above, since the MPS was at a higher level during the observation period. Eventually, the APS must fall in exactly the manner indicated by the data for Greece. This behavior is illustrated in Figure 1. For this savings function the MPS is positive but decreasing. The APS will increase up to income Y_0 after which point it begins to fall.

In the fourth column of Table I, the average propensity to save is shown for the years 1955-1967 with the savings ratio defined as total saving/national income. The average propensity to save is, of course, higher in terms of this definition, but the same general behavior as S/Y is again apparent.

* There is a declining MPS which tends to reach the average and cause after this point a reduction in the average savings ratio.

** For a further discussion see [6].

It seems that the independence of the errors has not been influenced from autocorrelation or heteroscedasticity. If, however, the errors were log-normally distributed, then a multiplicative form of errors could meet better the stochastic properties of the error distribution. This is usually most important for cross-section data.

Houthakker and Taylor [12] have estimated the model:

$$S_t = a_1 S_{t-1} + a_2 \Delta Y_t + e_t$$

They found the habits (S_{t-1}) as more important compared with the variable ΔY_t . The same conclusion appears from our Greek data 1955-67:

$$S_t = 0.776 S_{t-1} + 0.540 \Delta Y_t + e_t$$

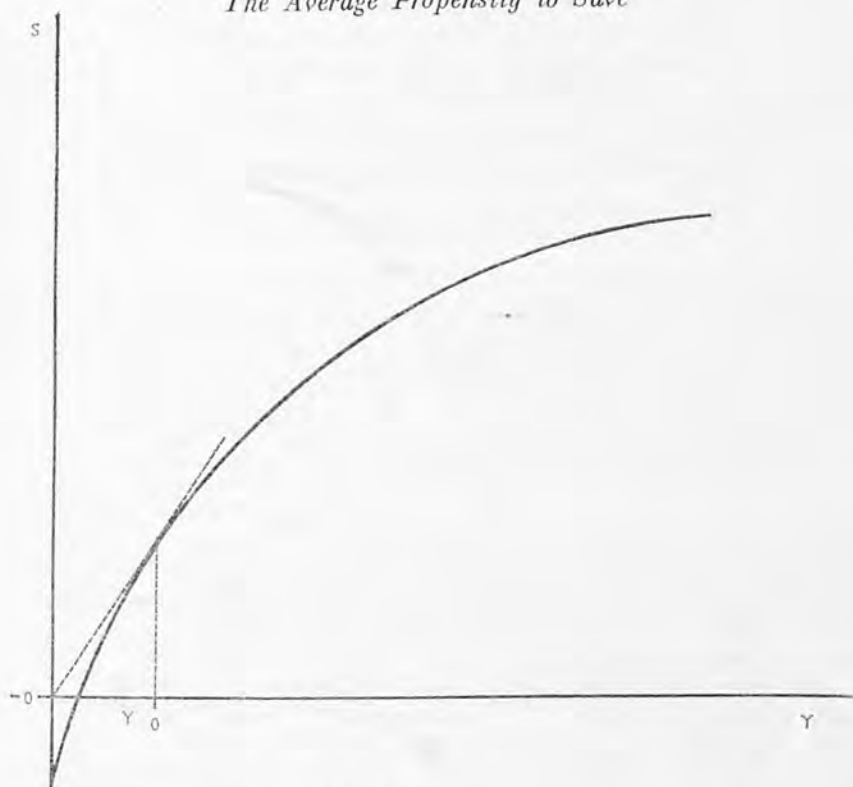
$$(7.57) \quad (3.38)$$

$$R^2 = 0.94$$

$$\text{Durbin Watson} = 1.94$$

FIGURE 1
The Average Propensity to Save

Foreign Capital Inflow and Saving.

The preceding statistical analysis indicates a change in the Greek MPS though it is not statistically significant during the period under consideration. During this same period Greece experienced a large increase in capital inflow (see Table I) suggesting a positive relationship between savings and capital inflow. Net capital inflow is important in the development process as it provides an economy with additional resources from external sources to finance capital goods imports or to facilitate the shift of domestic resources to more productive uses. In Greece, in 1955, capital goods imports represented about 13 percent of total imports; by 1967 the share had increased to approximately 25 percent.

Earlier studies have raised the question as to whether a capital inflow stimulates, or simply becomes a substitute for, domestic savings. An inflow of capital could conceivably perform a catalytic role and stimulate a greater volume of internal-savings; it could reduce the lev-

el of savings if the attitude prevailed that external resources were readily available for investment purposes. One study shows, for example, that savings and capital inflow were inversely related for many Latin American countries during the late 1950's [4, p. 619]. Leff also notes in his study of the Brazilian economy an inverse relationship between foreign investment and domestic savings for the period 1940-1960. For the period 1947-1960 he obtains a positive relationship between capital flows and the level of saving. However, in neither case

TABLE I

Real Gross National Product, Savings and Imports: Greece, 1955-1970
(Billion Drachmae at 1958 Prices)

Year	Real GNP at Market Prices (Y)	Real Savings (S)	% S Y	% S Nation. income	Real Net Foreign Capital Inflows (NFCI)	Real Imports (Payments)
1955	78.3	8.5	10.9	12.5	3.1	10.7
1956	84.7	9.8	11.6	13.5	3.6	13.1
1957	91.7	12.1	13.2	15.4	2.7	14.0
1958	94.2	10.8	11.5	13.5	2.7	15.3
1959	97.7	12.8	13.1	15.4	3.2	13.6
1960	102.0	13.5	13.3	15.8	2.6	15.7
1961	113.4	13.5	16.3	19.4	3.6	17.9
1962	117.5	16.6	14.1	17.1	4.8	20.4
1963	125.6	17.7	14.1	17.1	4.1	23.4
1964	137.2	21.5	15.7	19.2	5.8	26.7
1965	149.7	21.9	14.6	17.9	6.2	31.0
1966	159.4	25.9	16.2	20.1	6.7	34.6
1967	169.7	26.3	15.5	19.3	4.5	34.9

Sources:

1. *National Accounts of Greece*: National Statistical Service, Athens, 1967 and 1971.
2. *Statistical Yearbook of Greece 1971*: National Statistical Service, Athens, 1972 (For National Accounts 1963-70).
3. *The Greek Economy* (Yearbook): Bank of Greece, 1967 and 1971.

does he obtain coefficients which are significantly different from zero, indicating that there is no relationship between capital flows and the level of saving.

We will now examine the relation between capital flows and the level of saving for Greece. Including net foreign capital inflows (NFCIt) as an additional explanatory variable to our previous regression, we find

$$S_t = -13.3 + 0.309 Y_t - 0.001 (1/2 Y_t^2) + 0.086 NFCI_t + e_t$$

(2.66)
(1.01)
(0.21)

$R^2 = 0.97$
Durbin - Watson = 2.79

There exists a positive relation between capital flows and the level of saving. Our results state that a 1 billion drachmas increase in capital flows will stimulate total domestic saving by 0.09 billion drachmas. In addition, the estimate attached to $NFCI_t$ is not statistically significant.

The Improved Monetary System and the Level of Saving.

Changes in social, economic and institutional conditions tend to affect the behavior of the saver in the process of economic change [7]. In the case of Greece in the period under consideration, one might suggest that operative forces were connected with changes in the income of the rural population, changes in the structure of population (sex and age) and considerable internal and external labor movements. It is

TABLE II

Real Demand Time and Saving Deposits: Greece, 1955-1970
(Billion Drachmae at 1958 Prices)

Year (Monthly Average)	Real Demand Deposits (M_1)	Real Time and Saving Deposits ($M_1 - M_2$)	Total (M_2)
1955	2.5	0.5	3.0
1956	2.8	1.2	4.0
1957	2.9	3.5	6.4
1958	3.3	5.8	9.1
1959	3.7	8.1	11.8
1960	4.6	10.8	15.4
1961	5.1	12.3	17.4
1962	5.4	15.7	21.1
1963	5.9	19.8	25.7
1964	6.7	23.0	29.7
1965	7.3	25.5	32.8
1966	7.9	28.0	35.9
1967	7.8	33.3	41.1

Source: Bank of Greece, *Monthly Statistical Bulletin*.

suggested that since 1955 with rising incomes in the rural areas and rising emigrant remittances from Greek workers in Western Europe the level of savings increased. As incomes of rural and low income classes

continued to rise beyond the threshold subsistence levels a change in time preference may have occurred. Similarly, it can be argued, a priori, that since the middle 1950's the economic and political conditions of the country were such as to make the previous wide-spread practice of holding less attractive. The Bank of Greece estimates that between December 1956 and that of 1967 the *number* of saving depositors in all banks rose from 100 thousand to over 1,200 thousand and the number of postal (small) depositors increased eightfold. In this paper, however, we will not attempt to test these factors.

The increase in saving of a country presupposes a well-organized banking system, monetization of all the sectors of economic activity, a developed capital market, and confidence in the currency as well as in the future economic conditions of the country. Several factors enhanced the operation of the banking system of Greece: the reopening of savings banks; creation of better incentives to the depositors; improvement of capital market; an increase in monetary control of the central bank over commercial banks; monetary stability, and the monetization of all economic sectors. A favorable influence on saving also occurred subsequent to efforts of the Agricultural Bank to attract small savers, and the introduction of fiscal incentives for certain kinds of small savings [5]. However, once the monetary system has been developed the wealth effect may take over and the growth of real balances may diminish the level of saving in the economy.

In Table II we present the real holdings of demand deposits (M_1) for the years 1955-1967 and the real holdings of time and savings deposits (M_2-M_1) for the same years. Including these variables in our original savings function we find

$$S_t = -10.1 + 0.248 Y_t - 0.001 (1/2 Y_t^2) + 0.449 M_{1t} + e_t$$

(1.09)   (0.49)   (0.34)

$$R^2 = 0.97 \quad \text{Durbin - Watson} = 2.92$$

$$S_t = -28.0 + 0.536 Y_t + 0.002 (1/2 Y_t^2) - 0.294 M_{2t} + e_t$$

(2.58)   (1.63)   (1.22)

$$R^2 = 0.98 \quad \text{Durbin - Watson} = 2.57$$

In the second case the liquid asset variables enter with a negative sign indicating that growth of real balances has diminished the level of saving in Greece rather than stimulating it. However, since neither of the coefficients of the real liquid asset terms M_1 and M_2 are significantly different from zero, we caution against strong statements about the relation of the monetary system and the level of saving.

Conclusion.

In the period under consideration, the Greek economy experienced successful development which was consistently high and which occurred at an increasing rate for the period 1954-1960 and then at an uneven rate. This uneven rate may be due to the declining marginal propensity to save which we have found in our empirical analysis(*). And our results indicate that the growth of GNP in Greece will decline in the future for precisely the same reason, unless the decline in the marginal propensity to save is offset by large net inflows of foreign capital. Thus, if a continuing high growth of GNP is to be sought for Greece, our results indicate that it should not be sought in changes in the propensity to save. At the same time, large net inflows of foreign capital would be needed until the level of domestic savings is sufficient to finance the required investment program.

BIBLIOGRAPHY

1. Hamberg, D., «Saving and Economic Growth», *Economic Development and Cultural Change*, July 1969.
2. Johnson, Dudley W. and John S. Y. Chiu, «The Saving-Income Relation in Underdeveloped and Developed Countries», *The Economic Journal*, June 1968.
3. Landau, Luis, «Brazilian Savings: A Note», Center for International Affairs, Harvard University, July 1969 (mimeographed).
4. Leff, Nathaniel H., «Marginal Savings Rates in the Development Process: The Brazilian Experience», *The Economic Journal*, September 1968.
5. Pepelasis, Adamantios A., *Employment in Greek Agriculture, 1963-1973*, Athens, Greece, 1964.
6. ———, «Labor Shortages in Greek Agriculture, 1963-1967», *Journal of Developing Areas*, October 1971.
7. ———, «The Legal System and Economic Development of Modern Greece», *Journal of Economic History*, Vol. 19, 1959.
8. Rostow, W. W., *The Stages of Economic Growth*, Cambridge: Cambridge University Press, 1960.
9. Enke, S., «Economists and Development: Rediscovering Old Truths», *Journal of Economic Literature*, December 1969.
10. Myint, Hla, «Economic Theory and Development Policy», *Economica*, Vol. 47,

* Another contributing factor was a change in the capital/output ratio. This rose from about 3.0 in 1953-1954 to about 3.5 in 1966-1967. The shift toward a capital-investment production might appear unlikely in view of high levels of unemployment and emigration. It is asserted, however, that this may reflect conditions of surplus labor lacking the skills required for industrial occupations. But, partly, it also reflects a change in the composition of investment in sectors requiring larger capital needs (e.g., housing, which typically is characterized by a relatively high capital/output ratio).

- May 1967; and «Economic Theory and the Underdeveloped Countries, Oxford, 1971.
11. Reynolds, L. G., «Economic Development with Surplus Labor», *Oxford Economic Papers*, Vol. 21, March 1969.
  12. Houthakker, H. S. and Lester D. Taylor, *Consumer Demand in the United States 1929-1970*, Harvard University Press, 1966.

ROLAND PIEROTTI

Director, Senior Representative in Europe of the
First Boston Corporation, London

THE INTERNATIONAL CAPITAL MARKET

History and Definitions.

The ancestry of the present day international capital market is doubtless found in the foreign bonds which were offered in the United States market following World War II. As these issues were necessarily registered under the U.S. Securities and Exchange Act of 1933, they were effectively limited to governments and governmental institutions, since most foreign corporate entities found the disclosure and registration requirements of the Act too onerous in the context of their local practices. These issues were managed by a relatively small group of U.S. investment banks, but despite their offering in New York were sold in large measure outside the United States.

The volume of foreign bond issues was rather small and represented a relatively insignificant portion of the financing volume in the U.S. market from the end of the war until 1963, when the market was effectively closed to foreign borrowers. In 1955, for instance, New York foreign bond volume amounted to about \$ 150 million, in 1960 to about \$ 395 million and in 1962 to about \$ 553 million.

During the post-war years prior to 1963 several international developments were paving the way for what we today know as the international capital market. In this context and throughout this paper, the international capital market to which I refer consists of the market for securities of borrowers issued outside their local capital markets, syndicated internationally and simultaneously offered throughout, the world (with the exception of the United States and sometimes Canada). I do not include the foreign bonds which are still offered in local capital markets, the most conspicuous of which is the Swiss market for foreign borrowers.

After the war, the United States began exporting capital to Europe, first under the Marshall Plan and later in the form of foreign aid and NATO defense expenditures in Europe and other parts of the world. Paralleling these governmental expenditures were large U.S. private

transfers of capital in the form of capital investment in foreign countries. In addition, with increasing international trade, many non-U.S. firms began to accumulate dollars and also earned dollars as commodity prices were denominated in that currency.

Two additional factors gave the international market the impetus it needed to truly flourish. In 1958, European restrictions on the purchase of foreign securities were generally removed and the major European currencies were made convertible one into another. While international issues as we today know them were still not the norm at this time, some European countries increasingly began to allow foreign borrowers to raise funds in their local markets. These foreign bond issues were not internationally syndicated or distributed, and the New York market continued at this stage to be the major source for raising non-local funds for non-U.S. borrowers.

The United States continued to export capital but by the late 1950's its balance of payments position moved into deficit as its surpluses on trade account no longer kept pace with its deficits on capital account. This led to measures designed to restrict the outflow of private capital from the United States embodied in the Interest Equalization Tax Act of 1963 (IET). This Act effectively precluded foreign entities from borrowing in the U.S. market by imposing a tax on the U.S. purchasers of such foreign bonds, thus making them more costly. Following the IET, in 1965 the Johnson Administration placed even more emphasis on restricting private capital flows from the United States by initiating its program of voluntary restraint on U.S. investment abroad. This culminated in the formal establishment in 1968 of the restrictions on private capital transfer under the U.S. Department of Commerce's Office of Foreign Direct Investment (OFDI).

The stage was now set for a truly international capital market. The former governmental borrowers in the New York market, finding New York effectively closed to them due to the IET, looked homeward for a larger portion of their financial requirements and found their local capital markets insufficient to supply their ever increasing capital needs. Legal investment laws limiting the types of issues in which local institutions could invest were not sufficient to ensure that governments' capital requirements would be met, however, as the accumulation of private, local capital still fell short of the combined governmental and local industrial needs. European governments began to look elsewhere for their capital requirements.

Privately owned corporations, both U.S. and European, also found

themselves looking for «international» capital. The U.S. firms, having made substantial overseas investments, were restricted by the OFDI regulations from exporting capital to finance their offshore needs and were required to repatriate a portion of income earned abroad. These companies began to look abroad for funds. Non-U.S. firms, on the other hand, were by and large faced with a local market dominated by their own governments, and therefore incapable of filling their capital requirements. These too began to look elsewhere for money.

The source of funds was available to these borrowers in the form of dollars held abroad, and to a lesser extent in the form of other «Euro-currencies». All that was needed was a mechanism whereby these funds could be channeled into corporate and governmental treasuries. This mechanism found expression in the international capital market.

Before embarking on a discussion of the nature of the international capital market, it would be useful to give a brief statistical portrait of the market's growth since its inception, for all practical purposes, in 1963.

For the first six months after the introduction of the IET, July to December 1963, total international market volume amounted to about \$ 164 million (equivalent). In 1964, volume climbed to about \$ 719 million (equivalent) and reached \$ 1.1 billion (equivalent) in 1965. For the full year 1970 total international bond volume was almost \$ 3 billion (equivalent), and for the first six months of 1971, volume amounted to about \$ 2.1 billion (equivalent). The international market has grown to the stage where it now ranks among the largest capital markets in the world.

The Primary Market.

A market can generally be defined first by the function it performs, and secondly by the participants in the market system. In the context of raising new capital in the international market there are basically three participants : the borrowers, the banks and the ultimate investors.

The borrowers in the international market can be broadly grouped into three categories. The first consists of U.S. corporations. These private entities, restricted by OFDI regulations from exporting capital from the U.S., have increasingly turned to the international market for their overseas needs. In addition, OFDI requires that a certain portion of income earned abroad be repatriated, and so-called «long-term foreign borrowings» satisfy the repatriation requirements when brought back

to the United States. In 1966, U.S. corporations borrowed approximately \$ 439 million (equivalent) in the international market, representing about 38 % of total market volume. In 1970, they borrowed about \$ 741 million (equivalent), representing 25 % of total volume. For the six months ended June 30, 1971, U.S. companies borrowed approximately \$ 574 million (equivalent) in the international market or 27 % of its total volume.

European and other private companies have become increasingly more significant borrowers in the international market. Prompted to look elsewhere by local markets dominated by national governments and consequently unable to serve their entire financing needs, and in some cases by foreign exchange regulations prohibiting the export of local capital, these companies borrowed approximately \$ 376 million (equivalent) in 1966 or about 33 % of total market volume. This gross figure almost tripled by 1970 when European and other, principally Japanese, companies borrowed \$ 1,065 million (equivalent) or 36% of market volume. For the half year ended June 30, 1971 non-U.S. firms floated issues totalling \$ 657 million (equivalent) or 31 % of total volume.

The third category of borrower in the international market consists of European and other governments and state enterprises plus international organizations, such as the European Investment Bank and the European Coal and Steel Community. These borrowers, faced with enormous financing needs and local savings capable of satisfying only a portion of their requirements, have represented a fast-growing borrowing segment in the international market. In 1966, these borrowers raised a total of about \$ 327 million (equivalent), or 29% of market volume. In 1970 borrowing volume had grown to \$ 1,160 million (equivalent) or 39 % of all new international issues. For the 1971 half-year period total borrowing of this sector was \$ 868 million (equivalent), or 41 % of total volume.

A distinction can be drawn between bankers as managers of new issues and as participants in the underwriting and selling functions associated with new international securities issues. There is also the secondary market trading operation which I will discuss later in this paper. Some bankers perform all three functions.

The managers and co-managers of new issues in the international market consist of United States investment banks, London merchant banks and continental commercial and savings banks. More recently, the European affiliates of several U.S. commercial banks, and to a less-

er extent some U.K. commercial banks and a few banking consortia, have also been seen as managers or co-managers of new issues.

There is a very active group of United States investment banks which frequently appear as lead or co-managers of international issues. Among these are The First Boston Corporation, Kuhn, Loeb & Co., Morgan & Cie International S.A., and White Weld & Co. Limited. Some of these firms have been involved in the international market dating back to the post World War II «foreign bond» days, and have continued as active participants in, and major developers of, the market. Above all, however, these firms have adapted themselves to the increasingly international nature of their U.S. clients' businesses and have become involved in the international market to offer their international clients another financing alternative for their ever-growing capital needs. They have also offered their financial expertise gained in the New York market to non-U.S. firms and European governments and are increasingly being seen as managers of new issues by non-U.S. borrowers.

Some London merchant banks have traditionally been imaginative and aggressive financiers and have carried their expertise into the new issue side of the international market in which they have been involved from an early stage. Two of the more important U.K. issue managers are N. M. Rothschild & Sons Limited, and S. G. Warburg & Co. Limited. While U.K. industrial firms have not accounted for a very significant portion of international market new issue volume, the pioneering role of the merchant banks and the various financial services and expertise offered by them to international borrowers has frequently earned for them a place in the management of new international issues.

Many of the continental commercial and savings banks are important new issue managers and co-managers. While a list of these participants would be lengthy indeed, some important banks are worthy of mention.

The «big three» Swiss banks are frequently included as co-managers of new issues because of the market expertise they provide, the funds they control, and consequently the number of bonds they place for investment. These three are Crédit Suisse, Swiss Bank Corporation and Union Bank of Switzerland. The Swiss banks occupy a peculiar position in the international market. Because of the large number of bonds they place for investment, their participation in new issues is of great importance. A Swiss new issue tax prohibits them from underwriting directly, however, and these banks have set up non-Swiss subsidiaries to perform the underwriting function.

Several German commercial and savings banks are very active in the new issue market. These include Commerzbank A.G., Deutsche Bank A.G., and Dresdner Bank A.G., and some of the savings banks such as Westdeutsche Landesbank Girozentrale. These banks tend to dominate the international market for DM-denominated bonds, but they are less significant in the international dollar market since in general they do not have the clientèle with an appetite for dollar-denominated bonds and they consequently place few dollar bonds for investment.

The four largest Dutch banks are active new issue managers in the international Guilder market, and they sometimes appear as co-managers in dollar offerings. Netherlands residents, the clientèle of these banks, are active purchasers of international bonds, and the placing power of these banks can be appreciable. These four banks include Algemene Bank Nederland N.V., Amsterdam-Rotterdam Bank N.V., Bank Mees & Hope N.V. and Pierson, Heldring & Pierson.

Finally, there are commercial banks in each of the other European countries which appear as managers of international issues, usually when they have a particular relationship with the borrower. This is normally the case when the borrower in the international market is a national of the particular bank's country of residence. Several French banking institutions are prominent as lead managers of new issues. Banque de Paris et des Pays-Bas and Crédit Lyonnais are the French institutions most often seen as new issue managers or co-managers. Two Italian banks are also noteworthy in this regard, namely Banca Commerciale Italiana and Banca Nazionale del Lavoro.

Of course, there are many banks which are active participants in the international market even though they do not appear as managers or co-managers of international issues. These banks act as underwriters or selling group members in international offerings and, along with the managers of new issues, place the bonds for investment with their clientèle. Particularly important in this regard are the private Swiss banks, smaller than the «big three», but in charge of an enormous sum of investable funds on their clients' behalf. Due to the previously-mentioned Swiss new-issue tax many of these banks cannot underwrite bonds. It is generally agreed, however, that should the new issue tax be eliminated or if more of these banks set up non-Swiss underwriting subsidiaries, there would be a major re-shuffling of present underwriting syndicates to include more Swiss banks as underwriters rather than as selling group members.

The third international market participant, the investor, is more

difficult to describe. In general, the international investor is an individual. Institutional investors do not play as significant a role in the international market as in the U.S. market, for instance. In the first place, contractual systems of saving in the form of life insurance policies, pension funds and mutual funds do not exist to the same extent as in the U.S. A large proportion of all savings in most European countries is in the form of short-term bank deposits.

Institutional investment in the international market is also restricted by stringent laws applicable to those institutions which do exist in Europe. These laws require that a large portion of investable funds be invested in local currency issues, particularly those of the local government. Due to the relatively small size of the local European capital markets, governments have realized that to permit institutions to invest in foreign currency securities would limit their own ability to raise funds locally. Consequently, legal restrictions on institutional investments are one of the most direct methods which governments have to deal with this problem.

It is clear, then, that to a large extent the international investor is the individual, but to portray the average investor is almost impossible, as they differ considerably in income and tax brackets and are to be found throughout the world. Residents of The Netherlands and Belgium are important buyers of international bonds. But the most important individual investors remain faceless as they are reachable only through the medium of the Swiss banks who manage vast sums of money on their behalf. It is generally agreed that investors in international bonds can be found not only in Europe but also in Latin America, Asia and the Middle and Far East.

The Investment Climate.

The investment climate in the international market, as gauged through the volume and success of new international issues, has been erratic. There have been times in the market's history when fixed interest securities could not be sold in the public market at any price, and others when, regardless of an issuer's credit standing, bonds were eagerly purchased.

Part of the frequently changing investment climate can be ascribed to the relatively unsophisticated nature of the individual investor, the prime lender in this market. While we would hope that, and in some measure we are now seeing, investors pay attention to a borrower's

credit worthiness, the market's experience has been that most investors do not even read prospectuses. Their selection criteria from a range of investment opportunities are linked, to a very great extent, to their familiarity with a borrower's name. If, for instance, a borrower has operations throughout Europe so that the individual investor is in more or less frequent contact with its name, the chances of success of that issue are greater than those of a similar or even better but unknown credit in the market at the same time. Even when investors act on the advice of their bankers, the latter have found it more comfortable to put their clients into names that are well known, rather than looking for the more solid credit.

A further factor determines a rather unsophisticated investment climate. Many investors prefer new issues with high coupons over bonds of comparable credits with a lower coupon but similar or higher yields. Bonds are generally not purchased on the basis of yield to maturity. Investors are also generally unwilling to pay more than 100% for a new issue, and this explains why there has never been a bond offered in the international market which has been priced at a premium.

To these rather basic facts about the investment climate for international bonds must be added a structural weakness of the market. Since there is no broad base of institutional investment demand, issues cannot always be done, and the market periodically shuts down for all practical purposes. In a market with a broad institutional base there is usually a continuous supply of new money available for investment. Barring the most earthshaking of economic or political developments, institutions are generally willing to invest at an appropriate price. This is not so in an individual market. For the majority of international investors, who keep most of their savings in the form of secure, short term bank deposits, the purchase of international bonds entails a deposit withdrawal and a foreign exchange transaction. Investors view the purchase of bonds as an alternative to a short-term deposit. Because of the longer maturity they require a higher yield. With adverse economic or political news, this type of spending is one of the first to be curtailed. As a result the bond market disappears and the sweetening of terms has not been a sufficiently powerful lever to induce investment in international bonds.

Within the past couple of years, several continental commercial banks have established bond funds. Rather than having their clientèle purchase selected new issues directly, the banks buy them, put the bonds in their fund, and sell the ultimate investors participations in the fund.

The managers of these funds are somewhat more sophisticated than the individual investors and, while the fund concept is still in its developmental stage it represents a hope for a substantial improvement in the investment climate for international bonds.

By way of description of the ebb and flow of investment demand two instances are worthy of note. In the spring and summer of 1970, the economic conditions which precipitated the Penn Central bankruptcy, the I.O.S. affair and the default of several outstanding international issues, combined with the flare-ups in the Middle East and Cambodia, brought the market to one of its periodic halts. Issues simply could not be done as investors were frightened by the thought that economic conditions had brought two giants to their knees. These basic fears were compounded by the political instability in the Middle and Far East.

The loss of confidence in the dollar which has prevailed during most of 1971 has also drastically affected the investment climate, but in a slightly different way. The dollar was under fire from the beginning of the year and this culminated in the floating of the Deutsche Mark and the Guilder and the outright revaluation of the Swiss Franc and the Austrian Schilling in May. In August the international monetary situation reached boiling point when the U.S. temporarily severed the link between the dollar and gold and the European currencies were allowed to float against the dollar. As the crisis deepened, it became increasingly obvious that only the very best of credits could do successful issues in the dollar market. Eventually, the dollar market ground to a halt. On the other hand, bond issues denominated in strong currencies vis-à-vis the dollar, that is in Deutsche Marks and Guilders, enjoyed increased popularity due to expected revaluation gains which would accrue to investors with floating parities or new fixed parities to be established. So while the international market may shut down in total, it can also shut down in part, and investment appetites for variously denominated international bonds ebb and flow in the same way as the general appetite for investment in international securities comes and goes.

Types of Offering.

It is perhaps most useful to classify issues offered in the international market in two ways, by currency and by type of security.

Securities offerings in the international market have been denomi-

nated primarily in dollars, Deutsche Marks, and Dutch Guilders. While other currencies have been employed, they have only infrequently served as borrowing vehicles. In addition, optional currency issues have also been offered which, depending on the formula employed, provide the investor either with protection against devaluations or revaluations or with the possibility to gain from any EEC currency revaluation.

TABLE I

*Breakdown of International Capital Market Issues by Currency
(dollar millions)*

	1963	1964	1966	1968	1970
U.S. dollars	\$ 102 62%	\$ 485 68%	\$ 921 81%	\$ 2,554 72%	\$ 1,775 60%
Deutsche Marks	—	200 28%	147 13%	914 26%	688 23%
Dutch Guilders	—	—	—	—	391 13%
Optional Currencies	NA	NA	74 6%	105 2%	112 4%
Total	\$ 164 100%	\$ 719 100%	\$ 1,442 100%	\$ 3,573 100%	\$ 2,966 100%

Source: Morgan Guaranty Trust Company of New York, *World Financial Markets*, June 24, 1971.

As indicated in Table I, the U.S. dollar has been the currency of prime importance in the international market. This is due to two major factors. In the first place, the dollar is the most plentiful Euro-currency available for investment, and is hence the currency most freely obtainable in exchange for other moneys. At the end of 1970, the Bank for International Settlements estimated the total pool of Euro-currencies to be \$ 57 billion (equivalent) of which amount \$ 46 billion was in fact dollars.

Secondly, other than during 1970 - 1971, the U.S. dollar has been quite stable in value and the resulting confidence in this currency made it a very suitable borrowing vehicle. It is only relatively recently that European currencies have become targets for revaluation rather than devaluation. Prior to this time an investor could have a stable dollar investment and not bear the brunt of a devaluation of his own local

currency. In 1966, U.S. dollars accounted for 81% of total international market volume and in 1970 60% of all international issues were dollar-denominated.

The Deutsche Mark is also frequently used as a borrowing currency. In 1966, 13% of total market volume was represented by Deutsche Mark issues. In 1970 these same issues accounted for 23% of market volume. Prior to 1968, the volume of Deutsche Mark-denominated issues was, in general, not very large. In 1968, the year prior to the DM revaluation, demand for these issues accelerated and about 26% of market volume consisted of DM offerings. After the DM revaluation in 1969, however, there was a wholesale sell-off of DM securities by investors taking their revaluation profits and investing in other currencies, principally dollars. As a result, the market became extremely illiquid and was closed to foreign borrowers for about 6 months. Since that time the strength of the DM vis-à-vis other European currencies and the dollar has caused continued demand for Deutsche Mark-denominated securities and there have been numerous issues. The flow of international Deutsche Mark issues is regulated by the German Central Capital Market Committee which establishes monthly quotas for the aggregate amount of these international issues.

Since late 1969 the Guilder has also been used as a borrowing currency in the international market. These issues accounted for less than 1% of market volume in 1969, but for 13% of total volume in 1970. The rise in popularity of the Guilder resulted from its emergence, in 1969, as one of the strongest European currencies. Much of this strength was derived from the Guilder's close ties with the Deutsche Mark which had just been revalued. Hence it provided a particularly attractive investment medium for international investors who saw the possibility of realizing a revaluation gain on their holdings of Guilder securities. The Netherlands National Bank, which regulates the flow of Guilder offerings, decided to allow these issues in an attempt to keep «Euro-Guilders» from returning to The Netherlands as one means of combating domestic inflation. A stipulation was made by the National Bank that the proceeds must be used outside The Netherlands.

There are two principal types of optional currency issue—European Units of Account (UA) and European Currency Units (ECU). The two are somewhat opposite in their investment appeal.

The UA came into being at the time of the formation of the European Payments Union in 1950. In an attempt to establish a common European currency, the European Payments Union was established as

TABLE II

Breakdown of International Capital Market Issues by Type of Issue
(*dollar millions*)

	1966	1967	1968	1969	1970
Straight Debt	\$ 900	\$ 1,700	\$ 1,688	\$ 2,074.5	\$ 2,441.2
	78.8%	87.3%	48.2%	65.7%	82.3%
Debt with Warrants	20	20	82.5	250.0	50.5
	1.8%	1.0%	2.4%	7.9%	1.7%
Convertible Debt	222	227	1,727.5	831.5	189.3
	19.4%	11.7%	49.4%	26.4%	6.4%
Floating rate Debt	—	—	—	—	285.0
	—	—	—	—	9.6%
Total	\$1,142.	\$ 1,947	\$ 3,498	\$ 3,156	\$ 2,966
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

a clearing mechanism for European currencies which at that time were only convertible to a limited extent. Seventeen European countries joined the European Payments Union and the books were kept in Units of Account. The organization was dissolved when the major European currencies were made convertible in 1958, but the UA system was revived in 1961 as a method of denominating international loans. There have only been a limited number of UA issues, generally in small amounts compared to dollar issues. While it was hoped that the UA would broaden the International Capital Market by appealing to investors on a pan-European basis, in practice these bonds have traditionally been sold principally in Belgium and Luxembourg, although the market has broadened geographically in recent months.

The UA is designed to minimize the possibilities of devaluation or revaluation losses or gains in investors' portfolios. Consequently there is a built-in stability which allows these issues to be sold at lower coupon rates than equivalent dollar issues. Issues denominated in strong currencies bear still lower coupons than UA bonds but these carry a revaluation potential which investors are willing to pay for in the form of lower interest income. The stable UA strikes a balance between the higher rates associated with weak currencies and the low rates on strong ones.

The ECU has a different investment appeal. Late in 1970, the first such issue was offered, affording the bondholder an option both to subscribe to the bonds in any EEC currency and to be paid principal and interest in any one of the six currencies. This formula is particularly attractive to the bondholder (and conversely unattractive to the issuer) because he will have the benefits of any revaluations of the six currencies during the life of the bond. Hence, it is stronger than the strongest of any of the individual currencies, and this is reflected in the coupon rate.

Various debt forms have been used in the international market including straight debt, straight debt with warrants, convertible debt and debt with a fluctuating interest rate. Table II shows a breakdown of international issues according to type of issue from 1966 to 1970.

Straight debt has been by far the most common debt form employed in the international market, accounting for an average of 72.5% of total market volume for the five year period 1966 to 1970. During earlier stages of the market's development maturities greater than 15 years were not uncommon but the most usual term of long-term bonds has now come to be fifteen years.

Convertible debt offerings have risen and fallen in popularity in concert with general stock market levels. Most of these issues have been done by United States companies, the record year for convertible volume being 1968. Then, with a booming New York Stock Exchange, the flood of convertible issues in the international market and the enthusiasm with which they were purchased by international investors who wanted to take advantage of the rise in equity prices, pushed convertible debt to 49.4% of total international market volume. By 1970 the percentage of convertible issues had declined to 6.4%.

The reasons for this decline are manifold. Primarily, the bear market which followed after 1968 caused many investors to take losses on their convertible bond investments. Indeed, of 97 convertible issues offered in the international market by U.S. firms during the period 1965 to 1970 only 34 now have common shares selling above the conversion price which was set at the time of offering. Perhaps more significant, however, of the 47 U.S. issues offered during the «convertible boom» of 1968, only 13 have common shares which are now selling above their conversion price. On July 1, 1968 the Dow Jones Industrial Average stood at 896.35. On June 30, 1971, the Dow Jones was at 891.14.

Issues of debt with warrants have not been done frequently in the international market. In some capital markets, an issuer can often obtain a considerably higher premium for a debt with warrants issue than for a comparable convertible. There is the additional flexibility of determining the percent warrantability which, unlike a convertible, need not be for the full face amount of the debt. The issuer surrenders some flexibility to the investor in that he cannot force conversion of the bonds, but he is compensated for this by a higher premium. In the international market, however, the premium has often been substantially less than would have been the case in a comparable convertible issue. Under these circumstances it seems that the issuer is getting the worst of both worlds in that he both surrenders flexibility and fails to get as large a premium as he would with a convertible issue. On the other hand international issues of debt with warrants have sometimes been very large (up to \$ 75 million) and it is possible that a convertible debenture could not have been sold in such large quantities.

The emergence during 1970 of floating rate bond issues in the international market has been of great importance in terms of the volume of funds made available to borrowers through this medium. As we have seen previously, the vast majority of funds available in the Euro-currency markets are held as short-term time deposits in banks. Of the

approximately \$ 57 billion (equivalent) pool of Euro-currencies only about \$ 2 - \$ 3 billion (equivalent) have so far been committed to the long-term bond market in a given year. The floating rate loan is a vehicle which allows these short-term time deposits to be used in support of medium-term loans to corporate and other borrowers.

The principal of the floating-rate loan is very simple. A bank will borrow the specified volume of deposits in the interbank market which it needs to support a loan it has made. The interest rate charged to the ultimate borrower is based on an agreed-upon mark-up above the cost of deposits to the bank. Since the underlying deposits are short-term, usually three or six months, the bank agrees to purchase new deposits at each maturity date at whatever cost it must pay to back up the loan. This new charge on the new deposits is again passed on to the borrower at the agreed-upon mark-up. The process continues until the loan reaches final maturity.

These loans were initially an extension of ordinary commercial banking business, but the procedures have grown very similar to those used in syndicating international bonds. The banks adopted the practice of syndicating the loans among themselves and some banks sell participation certificates in the loans and maintain a secondary market in the certificates. The next logical step was made in May 1970 when a public floating rate note issue was sold. It was followed by a number of similar issues. These issues employed a full prospectus and all the syndication techniques of an international dollar issue.

Most of the floating rate loans have been placed privately with banks, but there have been a few public issues.

Methods of Offering.

Two standard methods of offering securities are employed in the international market — an underwriting and a private placement. By far the largest proportion of international market offerings are underwritten. In the first 6 months of 1971, for instance, of 95 international issues offered 82 were underwritten and 13 were privately placed.

The typical underwritten issue has an underwriting group consisting of about 100 leading banks, financial institutions and United States investment banking firms. In addition, approximately 200 banks and securities firms participate in the selling group. The underwriting procedures are frequently identical to an offering in the United States market, but there is one major variation used particularly by the U.K.,

German and French banks when they are lead managers. Instead of the underwriting obligation being a direct one between the issuer and each of the several underwriters, the managing underwriters frequently subscribe the entire issue from the borrowers and sub-underwrite their liability to the large group of international underwriters. The underwriters in this case have a liability to the managing underwriters rather than to the issuer. The three-tier structure is employed in most international offerings. Those involved in the offering are divided into managers or lead underwriters, underwriters and selling group members.

The underwriting system in the international market has been called to task on more than one occasion because issues are sometimes cancelled, postponed or reduced in principal amount prior to their pricing. This is in large measure due to the lack of an institutional base in the international market. In the U.S. market, for example, in situations where subscriptions for an underwritten issue are not sufficient to complete the deal, it is not unusual for the manager to call upon underwriters to take up a portion of the issue. Once price restrictions are removed, a home is found for the bonds at a higher yield level since, at the right price, institutional investors have a continual need for quality debt securities.

In the international market the situation is different. The institutional investor by and large doesn't exist, and when sufficient purchasers for an international issue cannot be found, even at a higher yield level, it would be disastrous to the issue's aftermarket to give the bonds to underwriters who would only sell their positions into the secondary market. The price of an issue could be driven down by as much as ten points if this were allowed to happen.

For the most part, private placements in the international market consist of international Guilder offerings. There are other currencies in which placements are done, but these are not usually international placings. Rather, they are generally done in a local capital market. Swiss Franc and Deutsche Mark private placements are the most conspicuous examples.

A placing in the international market is somewhat of a misnomer. In fact, the term «private placement» refers to the lack of an underwriting commitment on the part of bankers rather than to the number of investors to whom an issue is offered. Guilder issues, for instance, are usually offered through an international syndicate of over 200 banks. The issues are announced and syndicated by telexing invitations throughout Europe to banks and financial institutions inviting them to submit

their subscriptions for the issues. These «private placements» are really rather public and the terminology is merely a legal fiction.

There is another interesting aspect to the distinction between public and private issues. The international issues which are done with a prospectus, over 100 underwriters and a listing in Luxembourg are referred to as «public» issues. However, in the European countries which have legislation applicable to public offerings of securities, the issues are structured in such a way that they are «private» and therefore need not comply with the relevant law. This is true in Belgium, France, Switzerland and the U.K. The only exception is Luxembourg where, in the process of obtaining a listing, the issue is characterized as being «public».

The Secondary Market.

There has been much discussion about the adequacies and inadequacies of the secondary market for international bonds. There is no central trading market for these bonds. Rather, traders are geographically separated and the market is an over-the-counter market consisting of telephone and telex links between dealers. While issues are listed on one or more stock exchanges, the volume of trading on these exchanges is minimal, and for all practical purposes the only reason for obtaining a listing is to make the bonds eligible for purchase by residents of Austria, Italy, The Netherlands and the U.K. under the foreign exchange laws of those countries and by institutional investors under various European legal investment laws. Listing requirements also ensure that some amount of financial information is regularly made available to bondholders.

The efficiency of the international market as a capital raising and investment mechanism depends to a very great extent on the relationship between the new issue and secondary markets. The most rudimentary aspects of this inter-dependency require that investors be afforded liquidity by being able to dispose of their investments in the secondary market at a reasonable price and that price levels and yields in the secondary market adequately reflect the terms applicable to new issues and that new issues be brought to the market in a manner which is not disruptive of supply and demand equilibrium.

The secondary market has frequently been criticized for not providing adequate liquidity to investors in international bonds. There are perhaps only ten active market makers in international issues, and the capital committed to carrying trading positions is decried as

being too small in relation to the total amount of issues outstanding. Some dealers take only small positions and even have no positions in issues for which they ostensibly make markets. In fact, the majority of market makers deal only in recent issues. For any given outstanding issue, a bank can generally be found which has bonds in position and the secondary market tends to be specialized in that different banks are known to be active in various types of issues — Scandinavian bonds, for instance. Their interest in the selected bonds is generally prompted by their relationship with the issuers and their own familiarity with the economic conditions affecting the issuer's area. They do not carry positions in a large number of bonds in which they are willing to trade. Even when dealers can be found with a particular bond the size of a transaction is a limiting factor to adequate liquidity. These specialists will generally make markets for 25 bonds. Above that figure the situation becomes a «work out» — synonymous with a negotiated transaction. Any trades in older issues are generally related to special investment situations and sinking fund operations, and bonds effectively change hands in a negotiated market.

The above condemnation of the secondary market for not providing adequate liquidity should be predicated on the fact that there is substantial demand for two-way business in outstanding secondary market issues. This in turn would imply a substantial amount of swapping of one issue for another, as is common in the U.S. market, or the straightforward liquidation of an old holding by some investors and the purchase of outstanding issues by others. In fact, the portion of secondary market volume which is represented by the above types of transactions, while extremely difficult to measure, is probably very small. There is no reason for swapping one issue for another to take advantage of tax losses, a common practice in the U.S., since investors do not pay taxes anyway. It is practically impossible for any single dealer to make markets in all the bonds which have been issued, as the economic considerations of doing so would be cost prohibitive. There is just not enough trading activity in old issues to warrant carrying them in position.

The volume of trading activity in a given issue is always greatest immediately after its offering, and trading activity continues for three to six months. By that time, the bonds have normally been firmly placed with ultimate investors, and trading practically ceases.

When a new issue is first traded, individual investors are often active in the secondary market, usually under the aegis of their bankers. Individuals tend to purchase secondary issues, as opposed to purchasing

the same issues at the time of offering, if they feel that market conditions will have a depressing effect on the price of new issues once they are traded. Given that they like a particular new issue, it stands to reason that they like it even better at a lower price.

But by and large once an issue is finally placed for investment it remains so. Individuals who decide to invest in any particular issue generally hold on to it as a safe investment at a higher yield than they could earn on a bank deposit of equivalent amount. The amount of swapping that does take place is generally between the few institutions which do exist. Individuals have not yet reached the stage where they are willing to take losses on swaps or to pay up despite the fact that the yield they would earn after the swap would be far greater than their present rate of return. Almost never is there seen investment demand for outstanding issues.

An efficiently operating trading market can be viewed as a spoked wheel. At the center are the professional dealers while the spokes represent retail outlets for the bonds dealers are holding in position. Trades take place between professionals in a shuffling process which ultimately ends with one professional selling bonds to a non-professional. The problem with the secondary market for international bonds is that the spokes of the trading wheel are not numerous. There are few institutional investors, as we have seen, who are willing to purchase a given quality issue at a reasonable price given market conditions. This also explains in large measure why yield differentials for similar quality issues exist in the market. There are very few professional yield arbitrageurs because their ability to sell bonds which they have purchased at attractive yield levels is limited. The time and expense entailed in trying to find a buyer for an attractive bond can eliminate the professional's profit rather completely.

The above trading atmosphere seems to short-change the new issue market in terms of the adequacy of comparisons between yield levels on outstanding issues of comparable borrowers, or the same borrower in many cases, and the terms which should prevail on a new issue. There is just not enough secondary market activity to properly gauge the required terms for a particular credit yet the primary market continues to bring successful issues priced correctly. The adequacy of comparisons assumes a fairly sophisticated market in terms of credit analysis and a determination of risk-return relationships. As we have seen this is not the case with the international investor. Similar issues in terms of credit are frequently priced at substantially different yield levels in the same

market because the name of one or other is not generally known. Indeed, it is frequently heard in connection with new issues that «the Swiss or the Belgians or the Dutch don't like that name». In the face of this trading atmosphere managers of new issues have adopted the practice of conducting extensive soundings with leading banks and financial institutions to obtain a panorama of investor appetites at the time of issue.

One particularly hopeful sign for the secondary market is the emergence of numerous bond funds managed by a number of European banks. Rather than selling individual new issues to their clients, the banks have adopted the practice of selling them shares in a fund which, under the banks' management, invests in new bond issues. The professionalism with which these funds are managed is beginning to be seen in the secondary market in terms of a more sophisticated approach to investing in securities. Not having to report to customers on individual transactions when trading or liquidation losses may be necessary, but only on the overall performance of the bond fund gives the banks more leeway in swapping one issue for another, in investing in new holdings of outstanding issues and in liquidating present portfolio holdings.

Future of the Market.

In conclusion, I would like to make some observations as to what may lie ahead for the international capital market. Fears are often expressed that when the IET and OFDI regulations are removed the market will disappear. These regulations will probably not be lifted until the basic imbalance of payments of the U.S. is corrected.

Even should the New York capital market again be available to foreign borrowers and the U.S. companies no longer need to raise capital outside the U.S., certain factors should ensure the continuance of the international market. U.S. companies will continue to use the international market alternative as interest rates and other conditions in that market may be more attractive than in the U.S. Also, international companies and governmental borrowers will continue to use the international market, because of its relative simplicity and because these borrowers are becoming known to investors in that market.

(1971)

DONALD C. PLATTEN

First vice president of Chemical Bank of New York

THE EUROPEAN CHALLENGE IN THE SEVENTIES*

I regard it as a distinct honor to be addressing you here today, although I had some definite misgivings when Ralph Moore first asked me to speak at this luncheon. I have long been aware that the membership of the Financial Executives Institute—and this Chapter particularly—embraces some of the most sophisticated financial minds to be found anywhere. So my initial reaction to Ralph's invitation was that I would soon be caught out if I pretended to have any special competence in your areas of expertise.

I felt a little better when Ralph suggested that some international topic would be appropriate for our discussion this afternoon—a little better but by no means completely secure. Although my chief preoccupation at Chemical Bank in recent years has been with our international business generally, and most recently with our expansion program in Europe, still if I have learned nothing else in the past four or five years it is that any American who attempts to analyze the dramatic changes taking place on the other side of the Atlantic necessarily finds himself trying to hit a moving target.

Further, anyone who would pretend to have any factual information about what actually will come to pass in the Seventies—either here or abroad—would be speaking not as an expert but rather as an optimist.

But if indeed we American businessmen will be faced with a new challenge in Europe in the Seventies, then by no means will we be premature in planning for it today. For if this challenge does materialize—and I do think it is here and ongoing—it will have far-reaching and profound implications for all of us in this room and in this country.

My feeling that Europe very likely will pose a new challenge for us as this decade continues to unfold is based on three assumptions:

First, the access road will be very tricky to negotiate, but Britain

---

* This is a speech delivered by Donald C. Platten, at a meeting of the Financial Executives Institute in New York 6, 1971.

will gain entry into the European Common Market.

Second, the Common Market's admittedly ambitious plans for achieving economic and monetary union by 1980 will in large part become a reality.

Third, these developments will have a great impact on traditional transatlantic relationships.

Let me quickly add this caveat : these assumptions reflect my views—for what they are worth—as of May 1971. Given the increasingly dramatic pace of change in the world about us, I may have an entirely different set of views as of May 1972. At the very least, I am comforted by the thought that if my assumptions are incorrect they will soon be forgotten.

In considering whether or not Britain will enter the Common Market, I would think that as of today one could argue that the negatives outweigh the positives. All public opinion polls in Britain currently show a large majority against entry, and even though Prime Minister Heath has every right to question the accuracy of such polls in view of the results of the last British election, still there is ample evidence that most British people, if the question were put to a vote today, would turn thumbs down.

The British people are worried in particular about the substantial cost of living increases which the higher food price structure of the Common Market would put upon their pocketbooks. They are concerned, too, about the loss of freedom of action once Britain accepts the constraints of the European Economic Community. And the British government, as well as the British people, are understandably concerned about the cost of contributing to the EEC's expected 4-billion-dollar budget, especially in view of the added pressures this would bring to bear on the already troublesome British balance of payments.

Now let's look at the other side of the balance sheet : the reasons supporting British entry.

First of all, there is the basic political commitment of the British government, as well as the commitment of the six member nations of the EEC, to find solutions to the major problems I have just outlined. No one in the Common Market, or in Britain, questions that these problems are monumental, but the will to solve them is there—even, in true Common Market fashion, if it takes marathon meetings and sleepless nights. What I rather expect is that in the Brussels meetings during the next few months, the necessary atmosphere of crisis will develop

which should enable the negotiators to arrive at solutions leading to British entry.

British businessmen are well aware of the salutary effects of free access to a market of 200 million people. They are quite conscious that the establishment of the Common Market as a free trading area for the six member nations has been a major reason why economic growth rates on the Continent have been significantly higher than Britain's. In short, the general feeling among British industrialists and businessmen seems to be, that although the short-term problems may be great, the long-term advantages of Common Market membership add up to a great boon for the British economy.

So far as adverse British public opinion is concerned, no one can discount its fundamental importance. But still we should bear in mind that Mr. Heath and his associates in the government thus far have been concentrating on the preliminary phase of negotiations with the EEC. They have not made any concerted attempt to capture public opinion in support of Britain's entry, since the conditions of entry have yet to be determined. We can expect Mr. Heath, when he decides the time is politically opportune, to make a strong case for British entry.

But even without majority popular support, Mr. Heath still can win the day. If Parliament comes down in favor of British entry, then the door swings open. And don't forget that the leaders of all three major political parties in Britain—Labor and Liberal as well as Conservative—are already on the record in favor of British entry. With the Triple Whip behind him, Mr. Heath should be able to summon an affirmative vote of sufficient majority to make it politically feasible for Britain to go all the way in.

And so, although I can give you no hard and fast answers to the questions of if and when Britain will gain access to the EEC, I must confess to a simple deep-seated conviction in the rightness and inevitability of her entry. Therefore, I shall venture out onto thin ice—perhaps very thin—and say my personal view is that on or not too long after the projected date of January 1, 1973, Britain—and very possibly Denmark, Ireland and Norway, too—will become members of the Common Market. It is also very possible that other Western European countries—Austria, Sweden and Switzerland are examples—who cannot join for political reasons will establish special relationships with the enlarged EEC.

If these events do not take place, then I think that the present EEC, as an entity, in a relatively short space of time could lose its effec-

tiveness — and we in turn would run a very real risk of losing a strong ally.

With reference to the timing of Britain's entry, let me hasten to add this exit line —typical, perhaps, of a banker : the January 1, 1973, deadline could be postponed if—and this is very possible—the EEC insists on a final solution of the problems involved in the reserve role of sterling. The question of sterling's future role in world money markets has important ramifications for the dollar and the whole international monetary system. You know and I know this is not a problem which can be resolved quickly or only on one side of the Atlantic. In all likelihood the sterling problem can be solved only in the context of a full-fledged European economic and monetary union—and this brings us to our second question : Will such a union materialize ?

In my humble opinion, the die is already cast. With or without British participation, it looks as though the Common Market ministers are convinced that in economic and monetary union they will find a new strength for controlling their own economic destinies. In early February '71, the ministers agreed that the principal aims of economic and monetary union would be a common currency, a unified capital market, economic policy-making at the Community level, and the adoption of common positions with respect to international monetary affairs.

Typically, the EEC ministers made clear that they did not feel these deeply significant and far-reaching goals could be gained overnight. And for this we should be thankful, for instant overnight solutions to complicated problems have a way of becoming no solutions at all. Instead the ministers have set a timetable for reaching these objectives consisting of three stages extending over a ten-year period.

I don't think it necessary to set forth all the reasons why the road to Common Market economic and monetary union probably will be as difficult to traverse as it will be long. But once again it should be pointed out that the Common Market, unquestionably is determined to achieve this goal. This was made very clear during the summit conference at The Hague in December 1969. Significantly, this conference was proposed by France in the wake of the severe economic and financial problems that followed the devaluation of the French franc and the revaluation of the German mark earlier that year.

We are seeing now much closer coordination and cooperation among the Common Market Six in economic and financial matters than ever before. Provisions have been made for short-term and medium-term

monetary assistance in the form of a common pool of funds, amounting to two billion dollars. In effect, this has meant that the front-line defense against a run on any of the Common Market currencies henceforth will come from within the block itself.

The EEC ministers also have approved a plan for reducing the margins of permissible fluctuation between the EEC currencies vis-à-vis the dollar. The central bank governors of the EEC, mindful that this will mean less fluctuation between the individual EEC currencies as well, already are putting this plan into effect. They have a hot line for instantaneous communication and to ensure further increased monetary cooperation. By June next year, they have agreed to submit a report to the EEC ministers for setting up a European Monetary Cooperation Fund, a kind of reserve fund for stabilizing their currencies. The central bank governors also will attempt to coordinate bank rates and credit policies within the Community as a necessary step toward the eventual fixing, irrevocably, of parity rates of their currencies one to each other.

Many informed observers in Europe believe that during the first three-year stage of economic and monetary union the EEC ministers will agree to begin keeping each other's currencies in their reserves and to intervene with these on their money markets, thus substituting for, although only in part, the dollar in this role.

On the economic side, the EEC ministers also plan to coordinate taxes and establish a European company law. They are working toward the alignment of short-term economic policies and to establish qualitative guidelines for medium-term economic development. Because these economic measures do not go as far as some EEC countries would like their ministers have insisted on a five-year guillotine clause which would end the monetary measures if more supranational decision-making is not instituted on the economic side.

But in spite of these problems, we should not underestimate the nature of the political commitment to economic and monetary union which has now been accepted by all Common Market countries—a commitment which makes it very difficult, if not impossible, for them to turn back.

As I indicated earlier, setting up the goals of economic and monetary union is one thing, achieving these goals is another. But there is no mistaking the intense determination among Europeans these days to be masters in their own house and to have a more influential voice in decisions affecting world economic and monetary affairs. The Euro-

peans know better than anyone else that when they are able to speak with one voice, it will be a voice that will command attention the world around.

And so I have to stick my neck out a bit further and say that I expect economic and monetary union will become a reality in the EEC, with or without British membership, and that it may even materialize before the target date of 1980. Let's not forget that the establishment of the EEC customs union, despite a host of fears among the Common Market nations themselves, actually was completed one-and-a-half years in advance of the initial 1970 target date—precisely because it proved so advantageous to all six countries.

We shouldn't be too surprised if economic and monetary union follows the same path.

What does this mean to us here? What are some of the implications on this side of the Atlantic as the European Challenge mounts in the Seventies?

I call it a challenge because as the enlarged Common Market increasingly becomes unified in the decade ahead it will insist—and rightfully so—on a much larger role in world affairs. After its enlargement, the Common Market will be responsible for over one third of total world trade, and its views and actions will become increasingly determinant. As common policies are developed in the economic and monetary fields, the EEC will demand more say in these areas. We have already seen the first signs of this in the EEC's insistence on veto rights in the IMF and in activating the Special Drawing Rights. Indeed, some Europeans already are talking about refusing new SDR activations after 1972 if the United States does not reduce in significant measure its balance of payments deficit.

In short, if my assumptions are correct, we must then expect that a new enlarged Europe will be a much more independent and forceful entity.

From the standpoint of our government, this will mean definite limitations on our freedom of action in internal as well as external economic and monetary affairs. Whatever shape the international monetary system takes in the future—and I believe the dollar will play a major role for a long time to come—there is little doubt that Western Europe also will have a major role in shaping future changes in our international monetary system. And I couldn't applaud this more—we Americans have wanted Western Europe to be on and going; it is, God bless.

Even though this is a long-range perspective, you and I as American businessmen, as I suggested earlier, must begin now to examine its implications and to plan accordingly.

A new kind of international expertise will be required of us. No longer can we view trade with Western Europe, and production and marketing within Western Europe, as an assured pot of gold at the end of the rainbow. We will have to develop a much better knowledge and understanding of European laws, customs and needs. We will have to take into consideration —much more than at present— the implications of political and legal decisions at the Common Market federal level.

If most of the Western European countries join the EEC, or establish close associations with it, there will emerge much more forceful competition between European businessmen on their home grounds and American subsidiaries or affiliates already there. Most assuredly, too, an increasingly independent trading bloc, welded together by strong economic and financial ties, will have a powerful voice in world affairs, perhaps eventually rivaling our own. We have already seen early signs of this during the Kennedy Round in the mid-Sixties. The EEC, as the world's largest trader, let it be known then that the Common Market's voice henceforth would be one to be reckoned with in matters involving global economic developments.

But although the competition will become keener and some of the special advantages we have enjoyed will disappear, on the other hand new opportunities and new advantages will begin to appear.

Let me just tick off a few of these :

—An enlarged and strengthened Common Market might well be an even bigger boon in the future than in the past in helping us solve our balance of payments problems. In spite of some unhappy European agricultural policies, we have benefited from —and probably will continue to benefit from— a large trade surplus with the EEC. A richer Europe will send more tourists to the United States. A larger Europe will assume a larger proportion of defense costs.

—A more economically stable Common Market will be able to adapt more easily to changes in short-term money flows whether they originate from within or outside Western Europe.

—We also should find it easier to communicate with a Western Europe which speaks with one voice instead of a multitude of voices —and often conflicting voices.

—We can expect a strong and united Europe to assume, along with its new powers, a larger share of world burdens and responsibilities, thus

perhaps reducing some of the burdens which the United States has had to assume.

In closing let me say that if I have radiated optimism here today it is because I am very impressed by the determination with which Western European countries are now constructing their future. We in America, caught up as we have been with the pace of our own progress, often lose sight of the fact that ever since ancient Greece gave birth to democracy, it has been Europe which has been the cradle for most of the significant political and social changes which have been civilization's common heritage.

In our own times we have seen the pace of change once more accelerating on the other side of the Atlantic. For the first time, we have witnessed six separate nations voluntarily surrendering some of their sovereignty in order to achieve the higher goal of a prosperous and lasting peace. In Britain, we have seen another nation voluntarily surrender huge stretches of a worldwide empire, again in the overriding interests of peace and justice.

I feel that although there will be immense problems confronting the Common Market and Britain as they move toward integration, the long-term advantages will be seen to outweigh the short-term difficulties, and the dedication of far-seeing statesmen and leaders on both sides of the Channel will ultimately prevail.

We in America, committed to the concept of a larger and more united Europe, should realize that Europe has reached a watershed in its history, and for us it should be a time for patience and understanding.

I know all of you here today would want to join with me in wishing our European brothers — Britain included— «God bless and God speed».

(1971)

ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ Α. ΣΑΡΑΝΤΙΔΗ

Καθηγητού τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς Πειραιῶς

ΤΟ ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΝ ΥΠΟΔΕΙΓΜΑ ΤΩΝ ΦΥΣΙΟΚΡΑΤΩΝ

Ὁ φυσιοκρατισμὸς προέκυψε κυρίως ὡς ἀντίδρασις κατὰ τοῦ ἐμποροκρατισμοῦ καὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ ἀπολυταρχισμοῦ, ἐστηρίχθη δὲ ἐπὶ τῆς περὶ φυσικοῦ δικαίου διδασκαλίας τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος, πατὴρ τῆς ὁποίας ἦτο ὁ John Locke (1632 - 1704).

Οἱ Φυσιοκράται ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Γάλλου Francois Quesnay (1694 - 1774) ἦσαν οἱ πρῶτοι οἱ ὁποῖοι συστηματικῶς ἠσχολήθησαν μὲ τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην, ὑποβαλόντες ταύτην εἰς αὐστηρῶς ἐπιστημονικὴν σύλληψιν. Εἶναι οἱ πρῶτοι οἱ ὁποῖοι ὠνομάσθησαν «Οἰκονομολόγοι». Εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς οἰκονομικῆς ἱστορίας, ὅτι καὶ πρὸ τοῦ 18ου αἰῶνος ὑπῆρξαν μελετηταὶ τῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων, καὶ μάλιστα εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα (Ἀριστοτέλης, Ξενοφῶν κ.ἄ.), πλὴν ὅμως δὲν ὑπῆρξεν ἐνιαία ἐπιστημονικὴ σύλληψις τοῦ ἀντικειμένου.

Ἐνταῦθα δὲν ἐνδιαφέρει ἡ ἀνάλυσις τοῦ φυσιοκρατικοῦ συστήματος εἰς τὴν ὁλότητά του, ἀλλὰ μόνον τὸ μέρος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὴν οἰκονομικὴν, εἰδικώτερον δὲ εἰς τὴν μακροοικονομικὴν. Ὁ Quesnay καὶ οἱ μαθηταὶ του, κυρίως δὲ ὁ μαρκήσιος de Mirabeau (1715 - 1789), ἐπίστευον ὅτι πᾶσα κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀρρυθμία προέρχεται ἐκ τῆς μὴ τηρήσεως τῆς «φυσικῆς τάξεως» (ordre naturel). Ἀκριβῶς, ἡ ἀνάλυσις τῶν οἰκονομικῶν στοιχείων τῆς «φυσικῆς τάξεως» εἶναι ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ μακροοικονομικοῦ συστήματος τῶν Φυσιοκρατῶν. Εἶναι πράγματι ἀξιοσημείωτον, ὅτι τὸ οἰκονομικὸν σύστημα τούτων εἶναι ἡ πρώτη συστηματικὴ προσπάθεια κατασκευῆς μακροοικονομικοῦ ὑποδείγματος, ἰδιαίτερος δὲ ἡ πρώτη προσπάθεια διατυπώσεως τῆς κυκλικῆς ροῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ τῆς ἰσορροπίας ταύτης εἰς τὸ μακροοικονομικὸν ἐπίπεδον.

Οἱ Φυσιοκράται ἦσαν δημιουργοὶ δύο κυρίως θεμελιωδῶν ἐννοιῶν, αἱ ὁποῖαι συσχετίζονται μὲ τὴν μακροοικονομικὴν ἀνάλυσιν καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται τὸ κατ' ἐξοχὴν μακροὑπόδειγμά των, ἤτοι ὁ Οἰκονομικὸς Πίναξ (tableau économique). Αἱ ἐννοιαὶ αὗται εἶναι :

α) Ὁ ἐλεύθερος ἀνταγωνισμὸς καὶ ἡ διὰ τούτου ἐπίτευξις τῆς μεγίστης ὠφελείας διὰ τὴν κοινωνίαν. Ἡ ἀπάντησις εἰς τὰ κοινωνικοοικονομικὰ προβλήματα (τί πρέπει νὰ παραχθῇ, πῶς θὰ παραχθῇ καὶ πῶς θὰ διανεμηθῇ) δίδεται

διὰ τοῦ laissez faire, laissez passer. Οὕτω, διὰ τοῦ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ δυνάμεθα, κατὰ τοὺς Φυσιοκράτας, νὰ μεταβῶμεν ἀπὸ τὴν θετικὴν τάξιν εἰς τὴν φυσικὴν τοιαύτην, ἣτις καὶ μόνη ἐξασφαλίζει τὴν μεγίστην ἀπόδοσιν, ἀλλὰ καὶ δικαίαν κατάστασιν πραγμάτων.

β) Ἡ ἔννοια τοῦ καθαροῦ προϊόντος (produit net). Τὴν ἔννοιαν ταύτην δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν μὲ τὴν σημερινὴν ἔθνικολογιστικὴν ἔννοιαν τοῦ καθαροῦ ἐγχωρίου προϊόντος. Οἱ Φυσιοκράται ὡς produit net ἠνθούουν τὸ πλεόνασμα τῆς γεωργίας, τὸ ὁποῖον δὲν καταναλίσκεται ὑπὸ τῆς τάξεως τῶν γεωργῶν, ἀλλὰ περιέρχεται εἰς τὴν κοινωνίαν. Εἶναι δηλονότι τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς παραγωγῆς, ὕπερ προκύπτει μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν δαπανῶν. Ἡ μόνη τάξις, ἣ ὅποια δύναται νὰ παράγῃ καθαρὸν προϊόν, ἦτοι καθαρὰν ὠφέλειαν διὰ τὴν κοινωνίαν, εἶναι ἡ τάξις τῶν γεωργῶν. Αἱ ἄλλαι δύο τάξεις, κατὰ τοὺς Φυσιοκράτας, ἦσαν οἱ ἰδιοκτῆται (proprietaires) καὶ οἱ μεταπράται - κατασκευασταὶ (artisans). Πλὴν τῆς τάξεως τῶν γεωργῶν, ἣ ὅποια θεωρεῖται παραγωγικὴ, αἱ δύο ἄλλαι τάξεις θεωροῦνται μὴ παραγωγικαὶ (sterile).

Οὕτως, ἡ πρώτη προσπάθεια ἐνοποιήσεως μεγεθῶν (aggregation) ἦτο ἡ κατὰ τοὺς Φυσιοκράτας διάκρισις τῶν τάξεων καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ κατάρτισις τοῦ περιφήμου tableau économique.

Ἡ μακροοικονομικὴ θεωρία τῶν Φυσιοκρατῶν προκύπτει ἐκ τοῦ Οἰκονομικοῦ Πίνακος. Οὗτος εἶναι φορεὺς τόσον τῆς ἐννοίας τῆς κυκλικῆς ροῆς τῶν ἀγαθῶν, ὅσον καὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἰσορροπίας. Πράγματι, ὁ Πίναξ δεικνύει τὰς ἀνταλλαγὰς μετὰ τῶν τάξεων, ἀφ' ἑνός, καὶ τὴν ἰσότητα εἰσπράξεων καὶ πληρωμῶν, ἀφ' ἑτέρου.

Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα διαφόρους γνώμας διὰ τὸν Πίνακα. Κατὰ τὸν Mirabeau εἶναι μία τῶν τριῶν μεγαλυτέρων ἐφευρέσεων τοῦ ἀνθρώπου, τῶν δύο ἄλλων οὐσῶν τῆς γραφῆς καὶ τοῦ χρήματος. Ὁ Wassily Leontief εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἔργου του : *The Structure of American Economy : 1919-1939*, θεωρεῖ τὸν ὑπ' αὐτοῦ κατασκευασθέντα πίνακα εἰσροῶν - ἐκροῶν ὡς tableau économique τῶν Η.Π.Α. Τέλος, ὁ P. C. Newman θεωρεῖ τὴν κατασκευὴν τοῦ Tableau ὡς τὴν πρώτην ἐπιστημονικὴν προσπάθειαν ἀναλύσεως τοῦ πλοῦτου ἐνός ἔθνους ἐπὶ μακροοικονομικῆς βάσεως. Εἶναι χαρακτηριστικὸν νὰ ἀναφερθῇ, ὅτι ἀνεξαρτήτως τῶν γνωμῶν, τὰς ὁποίας ἐξέφρασαν τρίτοι, ὁ ἴδιος ὁ Quesnay, γνώστης τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα(*), διείδεν ἰδεολογικὴν συγγένειαν μετὰ τὴν ἰατρικὴν καὶ κοινωνικὴν ἐρευνῆς, χαρακτηρίσας τὸν Πίνακά του ὡς ὄργανον κοινωνικῆς ἰατρικῆς.

Ἡ ἀνάλυσις τοῦ Πίνακος. Ὁ Πίναξ περιλαμβάνει τὰς ἀνωτέρω τρεῖς τάξεις : 1. παραγωγικὴ τάξις, 2. τάξις ἰδιοκτητῶν, καὶ 3. τάξις μεταπρα-

* Οὗτος ἦτο ἰδιαίτερος ἰατρός τῆς κυρίας de Pompadour.

τῶν - κατασκευαστῶν. Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι μίᾳ χώρᾳ μὲ ἀνεπτυγμένην γεωργίαν δύναται νὰ ἀποφέρῃ κατ' ἔτος ἀναπαραγωγὴν ἀξίας 5 ἑκατομμυρίων νομισματικῶν μονάδων, ἢ ὅποια διηγεκῶς θὰ πραγματοποιηθῆται. Ὁ Πίναξ βάσει τῶν ἀνωτέρω περιγράφει τὰς ἀνταλλαγὰς ὑπὸ τὴν ἐξῆς μορφήν :

ΟΛΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ: 5 ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΩΝ			
	1η Τάξις Ἐτήσια προκαταβολαί 2 ἑκατ.	2α Τάξις Εισόδημα (Produit net) 2 ἑκατ.	3η Τάξις Προκαταβολαί 1 ἑκατ.
Ποσὰ χρησι- μοποιούμενα πρὸς πληρωμὴν τῶν ἀρχικῶν προκαταβολῶν	1 ἑκατ.		1 ἑκατ.
	1 ἑκατ.		1 ἑκατ.
	1 ἑκατ.		1 ἑκατ.
Δαπάναι ἑτησίων προκαταβολῶν	2 ἑκατ.		Σύνολον. 2 ἑκατ., ἐξ ὧν: 1 ἑκατ. κρατεῖται ὑπὸ τῆς τάξεως ταύτης διὰ προκατα- βολὰς τοῦ ἐπομένου ἔτους.
Σύνολον	5 ἑκατ.		

Τὸ ποσὸν τῆς ἀναπαραγωγῆς (5 ἑκατ.), κατανέμεται κατ' ἀρχὰς μεταξύ τῆς παραγωγικῆς τάξεως (3 ἑκατ.) καὶ τῆς τάξεως τῶν ἰδιοκτητῶν (2 ἑκατ., καθαρὸν προϊόν). Ἡ παραγωγικὴ τάξις πωλεῖ προϊόντα ἀξίας 3 ἑκατ. καὶ ἐκ τῶν εἰσπράξεων πληρώνει 2 ἑκατ. εἰς τοὺς γεωργούς (ὡς εἰσόδημά των) καὶ δαπανᾷ 1 ἑκατ., ἀγοράζουσα προϊόντα ἐκ τῆς τρίτης τάξεως. Ἡ τάξις τῶν ἰδιοκτητῶν δαπανᾷ τὰ ληφθέντα 2 ἑκατ. δι' ἀγορὰς ἐκ τῆς παραγωγικῆς τάξεως (1 ἑκατ.) καὶ ἐκ τῆς τρίτης τάξεως (1 ἑκατ.). Ἡ τρίτη τάξις εἰσέπραξεν ἐν συνόλῳ 2 ἑκατ. καὶ χρησιμοποιοῖ τὸ ποσὸν τοῦτο δι' ἀγορὰς ἐκ τῆς παραγωγικῆς τάξεως ἀγαθῶν συντηρήσεως καὶ πρώτων ὑλῶν. Τέλος, ἡ παραγωγικὴ τάξις δαπανᾷ ἑτησίως 2 ἑκατ. προϊόντων καὶ οὕτω συμπληροῦται ἡ ὀλικὴ κατανάλωσις τῶν 5 ἑκατ., τὰ ὅποια ἀναδημιουργεῖ ἑτησίως διὰ τῆς δαπάνης τῶν 2 ἑκατ. ἑτησίων προκαταβολῶν, ἅτινα περιλαμβάνονται εἰς τὴν ὀλικὴν δαπάνην τῶν 5 ἑκατ. τῆς ἑτησίας ἀναπαραγωγῆς.

Τὸ σύστημα τοῦ Quesnay εἶναι κάπως πολύπλοκον, λόγῳ τῆς ἐμφιλοχωρήσεως τοῦ χρήματος, τῶν προκαταβολῶν - ἀναλήψεων καὶ τῶν χρονικῶν προηγήσεων καὶ ὑστερήσεων. Ἡ ἀνάλυσις τοῦ Quesnay ὁμοιάζει πρὸς τὴν περιοδικὴν ἀνάλυσιν τοῦ καθηγητοῦ Robertson, λόγῳ τῆς υπάρξεως τῶν ἀναφερθεισῶν χρονικῶν προηγήσεων καὶ ὑστερήσεων, καὶ συνεπῶς δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς δυναμικὴ ἀνάλυσις. Εἰδικώτερον, τὸ ποσὸν τῶν 2 ἑκατ., τὸ

όποιον δαπανᾶται ὑπὸ τῆς δευτέρας τάξεως κατὰ τὴν τρέχουσαν περίοδον ἐλήφθη ὡς πρόσδοδος κατὰ τὴν προηγούμενην περίοδον. Ὁμοίως, ἐκ τοῦ ποσοῦ τῶν 2 ἑκατ., τὸ ὅποιον λαμβάνει ἡ τρίτη τάξις, 1 ἑκατ. ἀποτελεῖ ἀρχικὴν δαπάνην τῆς ἐπομένης περιόδου. Ἀκριβῶς, αἱ χρονικαὶ αὐταὶ προηγήσεις καὶ ὑστερήσεις καθιστοῦν δύσκολον τὴν κατανόησιν τοῦ συστήματος.

Κατ' ἀκολουθίαν τῶν ἀνωτέρω, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ κατασκευάσωμεν στατικὸν πίνακα, δίκην εἰσροῶν - ἐκροῶν, ἐξαλείφοντες τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου καὶ συνεπῶς διευκολύνοντες τὴν κατανόησιν καὶ ἀντίληψιν τοῦ ὅλου συστήματος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ διαπιστωθῇ ὅτι ὁ περίφημος tableau économique ἦτο ὁ πρόδρομος τῆς συγχρόνου ἀναλύσεως εἰσροῶν - ἐκροῶν.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω δύναται νὰ κατασκευασθῇ ὁ κατωτέρω πίναξ :

	Πρώτη τάξις	Δευτέρα τάξις	Τρίτη τάξις	*Ακαθάριστοι πωλήσεις Q_i
Πρώτη τάξις	2	1	2	5
Δευτέρα τάξις	2	0	0	2
Τρίτη τάξις	1	1	1	3
*Ακαθάριστοι ἀγοραὶ Q_j	5	2	3	

Κατὰ τὸν ἀνωτέρω πίνακα αἱ ἀκαθάριστοι «παραγωγαὶ» δεικνύονται ὑπὸ τῶν $Q_1 = 5$, $Q_2 = 2$ καὶ $Q_3 = 3$. Οἱ ἐντὸς τοῦ πίνακος ἀριθμοὶ δεικνύουν τὴν ἀξίαν τοῦ προϊόντος τῆς τάξεως i , τὸ ὅποιον ἀγοράζεται ὑπὸ τῆς τάξεως j . Οὕτως, ὁ ἀριθμὸς $q_{11} = 2$ δεικνύει τὸ προϊόν ὅπερ κρατεῖται ὑπὸ τῆς ἰδίας τῆς πρώτης τάξεως. Ὁ ἀριθμὸς $q_{12} = 1$ δεικνύει τὸ προϊόν, τὸ ὅποιον δίδει ἡ πρώτη τάξις πρὸς τὴν δευτέραν κ.ο.κ.

Οἱ ἀνωτέρω ἀριθμοὶ, συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν Φυσιοκρατῶν, ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν φυσικὴν τάξιν τῶν πραγμάτων, ἥτις ἐγγυᾶται τὴν ἀρίστην καὶ ἀποτελεσματικὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν πόρων τῆς Οἰκονομίας. Ἐάν ἐπενεχθοῦν μεταβολαί, ὡς π.χ. μεταβολὴ εἰς τὰς προτιμήσεις τῆς τάξεως τῶν ἰδιοκτητῶν, τότε παύει νὰ ὑφίσταται ἀρίστη κυκλικὴ ροὴ τῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην τὰ ἐπίπεδα παραγωγῆς τῶν κλάδων γεωργίας (πρώτη τάξις) καὶ μεταποιήσεως (τρίτη τάξις) τοῦ πίνακος ἔχουν δεοντολογικὴν ἢ κανονιστικὴν σημασίαν. Εἶναι πράγματι τὰ ἀνώτατα δυνατὰ ἐπίπεδα.

Ἐκ τοῦ πίνακος τῶν διαταξικῶν σχέσεων δύναται νὰ κατασκευασθῇ πίναξ

συντελεστών εισροής συμφώνως πρὸς τὴν σχέσιν : $q_{ij} : Q_j = \alpha_{ij}$. Οὕτω, θὰ προκύψῃ ὁ κατωτέρω πίναξ συντελεστών :

	1	2	3
1	0,40	0,50	0,66
2	0,40	0,00	0,00
3	0,20	0,50	0,33

Τὸ ἀνωτέρω ὑπόδειγμα δύναται νὰ διατυπωθῇ ὡς ἓν σύστημα γραμμικῶν ἐξισώσεων ροῆς :

$$\alpha_{11}Q_1 + \alpha_{12}Q_2 + \alpha_{13}Q_3 = Q_1$$

$$\alpha_{21}Q_1 + \alpha_{22}Q_2 + \alpha_{23}Q_3 = Q_2$$

$$\alpha_{31}Q_1 + \alpha_{32}Q_2 + \alpha_{33}Q_3 = Q_3$$

*Ἡ ἄλλως :

$$(1 - \alpha_{11})Q_1 - \alpha_{12}Q_2 - \alpha_{13}Q_3 = 0$$

$$-\alpha_{21}Q_1 + (1 - \alpha_{22})Q_2 - \alpha_{23}Q_3 = 0$$

$$-\alpha_{31}Q_1 - \alpha_{32}Q_2 + (1 - \alpha_{33})Q_3 = 0$$

Συνοπτικῶς δυνάμεθα εἰς ὄρους μητρῶν νὰ γράψωμεν :

$$AQ = Q$$

$$Q - AQ = 0$$

ὅπου $A = \eta$ μήτρα τῶν συντελεστών α_{ij}

$Q =$ διάνυσμα - στήλη τῶν ἐπιπέδων παραγωγῆς.

Ὡς διαπιστοῦται, τὸ ἀνωτέρω ὑπόδειγμα στερεῖται στήλης διὰ τὴν τελικὴν ζήτησιν καὶ συνεπῶς εἶναι κλειστόν.

Εἰς τὴν ἀνωτέρω ἀνάλυσιν κατεβλήθη προσπάθεια ὅπως παρουσιασθῇ τὸ πλέγμα τῶν διαταξικῶν σχέσεων δι' ἑνὸς ἀπλοῦ πίνακος εισροῶν - ἐκροῶν τύπου Leontief καὶ νὰ δειχθῇ ἡ συγγένεια τῆς συγχρόνου διακλαδικῆς ἀναλύσεως πρὸς τὸ σύστημα τοῦ ἱατροῦ Quesnay.

FRANÇOIS A. SMETS

Vice - Président Conseiller Général de la Banque de Bruxelles

L'ACTIVITÉ BANCAIRE
DANS UNE PÉRIODE DE HAUSSE ACCÉLÉRÉE
DES PRIX ET SES PERSPECTIVES

1. Introduction.

L'accélération de la hausse des prix et la tendance au renchérissement du loyer de l'argent, la flambée des taux d'intérêt et, plus récemment, la crise du dollar ont, en l'espace de quelques années, profondément affecté l'attitude des épargnants et, partant, l'activité des banques qui occupent une place centrale parmi les intermédiaires financiers. Certes, les banques ont bénéficié d'une expansion accélérée au cours de la décennie des années 1960, mais leur rentabilité n'a pu être maintenue qu'au prix d'un effort d'adaptation constant.

A l'heure présente, en particulier depuis les mesures prises par le Président Nixon le 15 août 1971, on peut se demander si l'on ne se trouve pas au seuil d'une période nouvelle dont les caractéristiques seront, à certains égards, très différentes, mais sans qu'elles doivent nécessairement changer la nature même des problèmes et des préoccupations des établissements bancaires et des épargnants.

La présente étude n'a d'autre ambition que de brosser, à grands traits, en se référant spécialement à l'expérience belge, le tableau de l'évolution des dernières années, pour s'interroger ensuite sur la direction dans laquelle notre économie va s'orienter au cours de la décennie qui vient de commencer.

2. Traits fondamentaux de la formation de l'épargne en Belgique.

A l'instar de ce qui s'est passé dans certains autres pays industrialisés, l'augmentation régulière du revenu national belge a été accompagnée par une élévation de la part revenant aux salariés : celle-ci a progressé de 54,2 % en 1953 à 63 % en 1969. Parallèlement à cette rapide expansion des revenus du travail, on a enregistré en Belgique un accroissement,

par paliers, du taux d'épargne des particuliers ⁽¹⁾ qui est passé de 8,5 % en moyenne en 1953-1955 à 14,4 % en 1967-1969 ⁽²⁾ (voir Tableau 1).

TABLEAU 1

Évolution du taux d'épargne des ménages en Belgique
(en p.c.)

Premier palier		Deuxième palier		Troisième palier	
1953	8,6	1958	11,4	1964	13,3
1954	8,8	1959	9,4	1965	14,8
1955	8,3	1960	10,6	1966	14,3
1956	9,8	1961	10,8	1967	14,6
1957	8,1	1962	12,1	1968	13,9
		1963	10,8	1969	14,7

Source : Voir référence ⁽²⁾, p. 354.

L'épargne-dépôt ⁽³⁾ se trouve à la base de l'épargne des particuliers car elle en représente environ un tiers et accuse une tendance à devenir plus importante et plus stable ⁽⁴⁾. Il y a, bien entendu, de bonnes raisons pour qu'il en soit ainsi. Il est, en effet, normal que ce soit sous forme de dépôts que le petit épargnant commence par se constituer des économies et il est logique également que cette forme d'épargne demeure présente même au sein des patrimoines plus importants. L'épargne-dépôt conduit directement à la réalisation de certains projets (qui peuvent aller des voyages à l'achat de biens de consommation durables, etc.), éventuellement avec l'aide du crédit à la consommation, mais forme également le passage obligé vers l'épargne-logement, d'une part, et la constitution d'un portefeuille-titres, d'autre part. Dans ce dernier cas, la présence d'une quote-part de liquidités, sans doute variable d'une période à l'autre, est indispensable pour une bonne gestion.

Si l'épargne des ménages a constitué un volume de plus en plus

1. Calculé sur la base de grandeurs de comptabilité nationale, le taux d'épargne exprime le rapport entre la partie non-consommée du revenu disponible des ménages, d'une part, et le revenu disponible des ménages, d'autre part.

2. Voir le rapport sur «L'épargne des ménages» dans l'ouvrage «*De behoeften van de mens en de belgische economie in de jaren tachtig*», Dixième Congrès Économique Flamand, Bruxelles 1971, pp. 353-354.

3. L'épargne-dépôt consiste en dépôts ordinaires sur carnets et livrets sans terme et en dépôts à terme à plus d'un mois.

4. Voir l'étude citée au (2), ainsi que «*Quinze ans d'épargne-dépôts*», 1955-69, Association des Caisses d'Épargne Privées, Rapport 1970, Bruxelles 1971.

considérable par rapport à la formation de capital fixe, elle ne s'est pas pour autant investie directement dans la même proportion dans les entreprises du pays. Ce placement s'est effectué indirectement car, ainsi que le souligne J. Ph. Briffaux, «le système d'intermédiation financière a pourvu l'économie d'un système de dépôt d'épargne suffisamment souple pour l'amener à se placer» (5). Ceci a permis de répondre aux besoins de crédit des entreprises, tout en permettant aux particuliers de poursuivre la formation de l'«épargne-projet», au sein de laquelle la construction de logements intervient en Belgique pour une part très importante. Quant à l'épargne-titre, elle a été, par contre, marquée par une tendance à la diversification, si bien qu'au-delà du financement des entreprises belges, elle a contribué largement à la souscription des emprunts de l'État et du secteur public en Belgique, tout en se diversifiant sur le plan international par l'acquisition de valeurs mobilières étrangères (voir Tableau 2).

TABLEAU 2

Achats de valeurs mobilières à l'étranger et investissements directs étrangers en U.E.B.L.
(en milliards de francs belges)

	Sorties de capitaux (1) pour l'achat de valeurs mobilières à l'étranger	Investissements directs étrangers en Union Économique Belgo- Luxembourgeoise
1961	— 4,7	+ 3,5 (2)
1962	— 3,6	+ 5,6 (2)
1963	— 5,5	+ 8,9 (2)
1964	— 1,3	+ 12,1 (2)
1965	— 2,1	+ 7,1
1966	— 6,5	+ 7,0
1967	— 5,3	+ 11,5
1968	— 13,4	+ 12,5
1969	— 15,0	+ 13,3
1970	— 15,7	+ 15,9
1971	— 9,5	+ 12,0
	(1er semestre)	

1. Chiffres nets.

2. Y compris les «Immeubles» et les «Autres».

Source : Bulletin de la Banque Nationale de Belgique.

5. «La conjoncture de 1967-68 dans la croissance économique belge», Recherches Économiques de Louvain, décembre 1968, p. 619.

3. *L'épargne en période de hausse de prix accélérée.*

En Belgique, comme dans la plupart des autres pays de l'O.C.D.E., et notamment aux États-Unis, on a assisté à une accélération de la hausse des prix à la consommation au cours de la période 1960-1970. Celle-ci a été particulièrement sensible dans la seconde moitié des années 1960 (6). Néanmoins, comme le relève W. Premauer, «la dépréciation de la monnaie que l'on constate partout, n'a pas jusqu'à présent gêné de manière perceptible la vigoureuse expansion de l'épargne privée. Apparemment, érosion monétaire et croissance de l'épargne privée ne sont pas incompatibles» (7).

Ceci a été certainement vrai en Belgique où l'accélération de la hausse des prix s'est produite récemment et n'a jamais échappé au contrôle des autorités monétaires, à l'exception peut-être des quelques pointes isolées qui s'étaient produites à l'occasion de la crise de Corée et à la fin de la haute conjoncture en 1956/57 : mais celles-ci sont restées sans lendemain. C'est la raison pour laquelle, pendant de longues années, le public belge n'a pas réagi massivement à la dépréciation monétaire. Si, plus récemment, une prise de conscience est apparue, elle est intervenue de manière progressive et ordonnée, tout au moins au début.

Le fait que, techniquement parlant, l'épargne-dépôt constitue une forme d'épargne fondamentale dont il n'est pratiquement pas possible de se passer, n'est évidemment pas étranger à cette stabilité dans les comportements. C'est la seule forme d'épargne accessible au grand public qui soit liquide tout en jouissant d'une sécurité complète quant au montant nominal du capital, et assortie d'un taux d'intérêt compensateur de la dépréciation monétaire.

Si par conséquent la formation de l'épargne en Belgique n'a pas été freinée par l'accélération de la hausse des prix, la tendance fondamentale à la hausse des taux d'intérêt depuis 1959 a néanmoins exercé une influence sur la répartition de l'épargne : elle a provoqué un glissement progressif vers les placements classiques mieux rémunérés : des billets vers la monnaie scripturale et de celle-ci vers les livrets de dépôts et d'épargne et les comptes à terme, voire même les bons de caisse et obligations.

6. Voir «*Inflation : le problème actuel*», Rapport du Secrétaire Général de l'O.C.D.E., Paris, décembre 1970, pp. 13-15.

7. «*Private savings, their protection and their development under competitive market conditions*», Journées de l'Institut International d'Études Bancaires, Helsinki, 4 et 5 juin 1971, p. 28.

Cette restructuration de l'épargne des particuliers apparaît clairement à travers la modification de la structure des moyens d'action des banques de dépôts en Belgique (voir Tableau 3). La part relative des

TABLEAU 3

Structure des moyens d'action des banques en Belgique
Avoirs appartenant à des résidents et des non-résidents, en francs belges et en devises
(en p.c. du total)

A fin d'année	Dépôts à vue et à 1 mois au plus (1)	Dépôts à terme	Livrets de dépôt	Obligations et bons de caisse	Total
1959	63,2	17,4	12,9	6,5	100
1960	60,6	19,9	12,7	6,8	100
1961	57,5	24,6	11,3	6,6	100
1962	55,5	24,1	12,6	7,8	100
1963	54,9	21,1	16,9	7,1	100
1964	55,2	19,2	19,1	6,5	100
1965	53,1	21,2	20,0	5,7	100
1966	51,5	22,4	20,8	5,3	100
1967	49,6	22,8	22,4	5,2	100
1968	48,0	23,1	23,4	5,5	100
1969	44,5	28,9	21,1	5,5	100
1970	45,1	29,7	19,2	6,0	100

1. Y compris les «autres dépôts reçus en carnets ou livrets».

Source: Moniteur Belge.

dépôts à vue et à un mois au plus a, en effet, diminué sans interruption pour revenir de 63,2 % à fin 1959 à 45,1 % seulement à fin 1970. Il est vrai que les épargnes collectées à l'aide des livrets de dépôts ont très rapidement augmenté, tout au moins jusqu'en 1968, mais cette expansion n'a pas suffi pour compenser la progression plus lente des capitaux plus faiblement rémunérés (essentiellement les dépôts à vue). Le fait majeur a été l'expansion très rapide des dépôts à terme dont la part relative est passée de 17,4 % à la fin de 1959 à 29,7 % à la fin de 1970 dans le total des moyens d'action bancaires. Bien entendu, ni les dépôts à vue, ni les dépôts à terme n'appartiennent uniquement à des particuliers, et contiennent un volume important de capitaux d'entreprises : il ne fait cependant pas de doute que, sous l'influence de l'accélération de la hausse des prix et du renchérissement du loyer de l'argent, les particuliers ont modifié leurs préférences en faveur d'actifs liquides leur assurant une

rentabilité plus satisfaisante. Pour les banques, ces glissements ont entraîné un alourdissement supplémentaire du prix de revient des fonds collectés.

4. *La modification des attitudes en période d'inflation aiguë.*

La sensibilité du public à la hausse des prix et du loyer de l'argent s'étant progressivement développée, sa réaction a été rapide et circonstanciée face à l'inflation aiguë et à la flambée des taux d'intérêt qui a atteint son apogée au second semestre de 1969. Déjà avant l'envolée des taux, une désaffection croissante s'est manifestée à l'égard de la monnaie et de certains placements à revenu fixe jugés d'un rendement insuffisant. Dans un souci de protection et de maximisation à la fois, il a été, dès lors, procédé à une réorientation de l'épargne, en vue d'obtenir des rémunérations plus élevées, des gains en capital, ainsi qu'une diversification plus grande des patrimoines.

Sous l'influence de la hausse des taux d'intérêt internationaux, en particulier des placements en euro-dollars à court terme, la recherche d'un rendement plus élevé s'est répercutée sur la collecte des épargnes sous forme de dépôts sur livrets sans terme. Dès la fin de 1967, un ralentissement est apparu dans la collecte de ces ressources par les banques et s'est poursuivi sans interruption jusqu'au début de 1969. Il a été suivi par un freinage d'une amplitude extraordinaire, toujours auprès des banques, à partir de mai 1969, traduisant le plafonnement, puis la baisse même du niveau de cette catégorie de moyens d'action. C'est ce qui explique que, en termes de taux d'accroissement, une décélération se soit produite et qu'en l'espace de quatorze mois, la « vitesse de progression » de ces dépôts soit tombée de + 20 % par an (c'est-à-dire par rapport à la période correspondante de l'année antérieure) à - 3 % au début de 1970. Au même moment, les dépôts à un mois au plus et à plus d'un mois ont connu une expansion accélérée, des glissements s'étant produits manifestement des livrets vers les dépôts à terme.

Ceux-ci, mieux rémunérés, sont offerts, en effet, aux mêmes guichets bancaires; ce n'est donc pas par hasard que le ralentissement, puis l'arrêt et la régression dans la formation des dépôts sur livrets sont apparus de la manière la plus accentuée auprès des banques qui présentent, en outre, un large éventail d'autres placements : parts de fonds de placement, valeurs mobilières étrangères, sans parler des emprunts intérieurs dont la rémunération a dû être constamment ajustée vers le haut, sous la pression de la raréfaction des liquidités, les épargnants ne se conten-

tant plus d'un rendement en retrait par rapport aux autres alternatives.

Depuis 1967, les souscriptions nettes de parts de fonds de placement, dont la gestion est assurée par des banques belges, et qui ont été depuis plusieurs années stationnaires, voire négatives, ont connu un développement extrêmement rapide, les avoirs gérés passant de 10,5 milliards à fin 1966 à 18,7 milliards à fin mars 1971⁽⁸⁾. Comme les investissements de ces fonds consistent principalement en valeurs étrangères, cette évolution n'a pas été sans rapport avec l'augmentation des sorties de capitaux au titre de l'achat de valeurs mobilières à l'étranger, particulièrement depuis 1968 (voir Tableau 2).

Une autre réaction typique a été la fuite vers les biens réels, notamment sous la forme de biens immobiliers : l'expansion de la valeur des transactions immobilières s'est poursuivie, sans désemperer, malgré la hausse des taux d'intérêt, jusqu'au 3ème trimestre de 1969.

5. *Renversement des attitudes inflationnistes.*

En l'espace de quelque douze mois, la réaction de défense du public des épargnants a été renversée sous l'influence d'un ensemble d'événements auxquels la flambée sans précédent des taux d'intérêt n'était pas étrangère.

En Belgique, un essoufflement s'est manifesté sur le marché immobilier dès le quatrième trimestre de 1969. Le renchérissement des crédits hypothécaires, joint à la hausse rapide du coût de la construction de l'ordre de 10 % l'an, a réduit le niveau des achats comme des constructions nouvelles, d'autant plus que, dans certains cas, l'accès au crédit a été limité. La hausse des taux et le ralentissement des achats a atteint des promoteurs immobiliers dont la position n'était pas suffisamment liquide. C'est dans ce contexte que se sont inscrites les difficultés d'une importante société immobilière belge qui ont éclaté au grand jour en août 1970. Le ralentissement du marché hypothécaire a persisté depuis lors, avec toutefois une meilleure tenue depuis quelques mois.

La baisse de Wall Street au printemps de 1970 a porté un coup sévère aux investissements en valeurs américaines. L'effondrement de l'Investors Overseas Services (I.O.S.), en avril 1970, a fait brutalement apparaître les menaces qui pesaient sur certaines catégories de placements à l'étranger, dont la gestion n'offrait pas les garanties indispen-

8. «*Quelques réflexions sur les fonds communs de placement*», Bulletin financier de la Banque de Bruxelles du 18 juin 1971.

sables. Le climat boursier a encore souffert de la faillite de la Penn Central en juin 1970.

Les incertitudes quant au sort du dollar en tant que monnaie de placement ont été un autre sujet de préoccupation depuis 1970 et ont certainement freiné les placements libellés en cette monnaie.

De tout ceci se dégage l'impression d'une adaptation rapide à des conditions qui se sont profondément altérées. L'attrait des biens réels a diminué et à même fait place à certaine retenue des acheteurs. Il s'est produit une reprise des dépôts sur livrets, en particulier auprès des banques qui avaient fortement ressenti la désaffection du public à l'encontre de cette forme d'épargne. Les placements exprimés en monnaie nationale ont bénéficié d'un regain d'intérêt qui a largement profité aux emprunts d'État et a provoqué un afflux de souscriptions dépassant les besoins immédiats du Trésor : cependant, la baisse des taux d'intérêt à long terme n'a débuté qu'à la fin de 1970.

Du point de vue des banques de dépôts, dont l'activité couvre un large éventail de placements et de services financiers, ces développements n'ont pas donné lieu à un ralentissement du rythme d'expansion de leur chiffre d'affaires, au contraire. En fonction des circonstances changeantes, elles peuvent, en effet, proposer chaque fois, dans la gamme étendue de leurs opérations, celles qui peuvent le mieux convenir aux besoins du public, sans parler de l'apport de «l'innovation bancaire», c'est-à-dire de la mise au point de nouveaux services, de nouvelles formes de placement. Mais cet atout des banques ne fut pas suffisant pour améliorer leurs conditions d'exploitation, en raison, d'une part, de la hausse du coût de leurs moyens d'action et, d'autre part, de l'expansion de leurs frais d'exploitation.

6. *Les conditions d'exploitation des banques en période d'inflation.*

Au cours des années 1960, l'activité bancaire n'a pas échappé aux influences qui ont joué, dans de nombreux secteurs, dans le sens d'une réduction de la rentabilité du capital. Cette conclusion est confirmée par le résultat des calculs approximatifs que nous avons effectués sur la base d'un échantillon composé des trois premières banques belges⁽⁹⁾.

---

9. Il s'agit de la Société Générale de Banque, de la Banque de Bruxelles et de la Kredietbank.

Une tendance à la détérioration apparaît en ce qui concerne le rapport cash-flow/fonds propres, mais elle n'est pas très sensible si, au-delà de 1960, l'on remonte jusqu'en 1957 : de 19,8% au cours de cette dernière année, le rapport en question est revenu à 18% en 1970. La compression des résultats apparaît encore plus faible sur la base du rapport bénéfices nets/fonds propres qui se retrouve pratiquement au même niveau à ces deux époques : 11,4% en 1957, contre 11,7% en 1970 (voir Tableau 4).

Cette évolution est intervenue alors que la période 1960 - 1970 a été marquée par une tendance fondamentale à la hausse des taux d'intérêt, ce qui aurait dû, en principe, élargir la «marge d'intérêt» des banques, c'est-à-dire l'écart positif entre les taux d'intérêt relatifs à leurs opérations actives (taux débiteurs) et passives (taux créditeurs). En d'autres termes, les banques auraient dû bénéficier de ce que le «National Board for Prices and Incomes», dans son rapport sur les «Bank Charges», considère comme une partie automatique des profits bancaires ou «the 'endowment' element in bank profits», en précisant : «This element arises from the fact that the proportion to total assets of those bank assets, the earnings on which rise as Bank Rate rises, exceeds the proportion to total liabilities of those liabilities on which interest paid increases as Bank Rate rises. In other words, revenue rises relatively to costs with a rise in Bank Rate»⁽¹⁰⁾. Ce mécanisme a joué également en Belgique en faveur des banques, mais l'amélioration de leur «marge d'intérêt» fut loin d'être mécanique et a été contrecarrée, d'une part, par le financement de crédits à moyen et à long terme dont le taux est fixé rigide-ment (notamment les crédits d'investissement) et, d'autre part, quant au passif, par le glissement qui s'est produit en faveur des moyens d'action plus chers en rapport avec l'augmentation des taux créditeurs. L'apparition de possibilités de placement alternatives sur le marché des euro-dollars a incité les banques à entrer dans la voie de la collecte de ressources plus coûteuses. On relèvera aussi l'accentuation de la concurrence à laquelle l'installation en Belgique de toute une série de banques américaines, parmi les plus grandes du monde, n'a pas été étrangère⁽¹¹⁾.

La pression sur la rentabilité bancaire provient également de l'

10. Londres, mai 1967 (Cmnd 3292), p. 59.

11. Voir *Rapport de la Commission Gouvernementale pour l'Étude de Propositions de Réforme des Lois relatives à la Banque et à l'Épargne* (Commission De Voghel), Bruxelles, 30 novembre 1970, pp. 14 - 16.

TABLEAU 4

Évolution des résultats des trois grandes banques belges (1)

(rapports exprimés en p.c.)

	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
<i>Rapports d'exploitation :</i>														
Cash-flow/Frais généraux	35,8	30,9	32,8	43,0	42,8	39,6	39,9	36,2	34,3	32,5	30,9	29,8	38,0	30,1
Cash-flow/Recettes d'exploitation (2)	26,0	22,9	24,2	29,2	29,0	26,6	26,5	24,4	23,3	22,4	21,5	20,8	25,1	21,2
Cash-flow/Moyens d'action (3)	1,4	1,2	1,2	1,5	1,4	1,3	1,3	1,2	1,2	1,1	1,0	1,0	1,3	1,1
<i>Rapports de résultats :</i>														
Cash-flow/Fonds propres	19,8	17,2	17,1	22,6	22,9	18,4	19,4	16,4	16,3	16,6	16,6	15,2	19,3	18,0
Bénéfices nets/Fonds propres	11,4	10,4	10,0	11,2	12,5	12,6	12,0	10,7	10,1	10,1	11,0	10,1	10,2	11,7

1. Calculs basés sur les comptes clôturés à la fin de l'année pour la Société Générale de Banque (Banque de la Société Générale de Belgique seule jusqu'à la fin de 1964), et sur les comptes clôturés à la fin du mois de mars de l'année suivante pour la Banque de Bruxelles et la Kredietbank.

2. Bénéfices d'intérêt + revenus divers.

3. Moyens d'action compris au sens large : dépôts, bons de caisse, obligations convertibles et fonds propres.

expansion rapide des frais généraux qui consistent, à concurrence de quelque 80%, en traitements et salaires. Les banques se rangent, en effet, parmi les entreprises typiques du secteur tertiaire, caractérisées par une expansion rapide des effectifs et des rémunérations.

Ainsi qu'on l'a déjà souligné, l'accélération du rythme d'accroissement des moyens d'action classiques (dépôts et bons de caisse) a été sensiblement plus rapide au cours des années 1960 qu'au cours de la décennie précédente : la différence a été encore plus sensible si l'on tient compte de l'expansion extraordinairement rapide des opérations nouées avec les banquiers correspondants à l'étranger qui n'assurent cependant qu'une marge de rentabilité extrêmement faible. Il faut insister sur le fait que ce développement spectaculaire du chiffre d'affaires des banques a entraîné un alourdissement des frais généraux; il n'aurait d'ailleurs pas été possible autrement. L'expansion doit être, en effet, préparée à l'avance, et nombre d'investissements en hommes et en infrastructure ne deviennent rentables qu'au bout de quelques années. Cela est vrai non seulement de l'expansion du réseau d'agences qui a été essentiellement le fait des grandes banques⁽¹²⁾, mais également de l'extension des opérations, comme dans le cas de la gestion de la monnaie scripturale, c'est-à-dire de l'exécution d'un nombre sans cesse croissant de paiements⁽¹³⁾, et aussi de la mise au point de nouveaux services, avec tout ce qu'elle exige de recherches préalables et de frais de lancement. Ainsi, de nouveaux départements d'administration centrale ont été mis sur pied pour répondre aux besoins de la clientèle des particuliers et des entreprises, notamment dans le domaine des fonds de placement et de la gestion de fortunes, des émissions internationales, des conseils aux entreprises et de l'informatique. Mais, au total, l'expansion rapide des opérations n'a pas pu compenser la hausse du prix de revient des fonds collectés, ni l'augmentation des frais généraux qui ont été exposés, en partie, comme on vient de le voir, en vue de la création de nouvelles activités dont la rentabilité ne pouvait naturellement pas être immédiate. Certes, c'est le développement du cash-flow qui permet l'expansion de l'entreprise, mais celle-ci doit prendre en charge des frais préalables de manière à rendre possible l'expansion des opérations.

C'est l'effort de développement consenti par les grandes banques qui explique pourquoi les économies d'échelle ne semblent pas avoir

12. Entre fin 1961 et fin 1969, les trois plus grandes banques sont intervenues pour les trois-quarts environ dans la création de nouvelles agences bancaires en Belgique.

13. Voir *Rapports annuels* de l'Association Belge des Banques.

joué au-delà d'une certaine dimension bancaire⁽¹⁴⁾. En fait, les statistiques relatives à cette question ne donnent pas une idée claire de la réalité car, en banque, l'investissement se réalise en grande partie par la formation des hommes et entraîne, dès lors, une expansion des frais généraux.

Dans ces circonstances, il est bien compréhensible que la rentabilité des banques ait subi l'influence du «timing» des hausses salariales et des hausses du taux d'escompte, celles-là ne restant pas loin en arrière de celles-ci. Le renchérissement du loyer de l'argent a été, en effet, accompagné par une accélération de la hausse des rémunérations depuis le milieu des années 1960 : ajustement des salaires en rapport avec l'accélération de la hausse des prix de détail (effet de l'indexation), hausses de salaires conventionnelles et, enfin, raréfaction ou pénurie dans certains segments du marché de l'emploi.

7. *Les perspectives des prochaines années.*

Dans un rapport présenté devant la «National Conference of Canadian Bankers» en septembre 1970, le Professeur Harry Johnson a dit sa conviction que le secteur financier pourrait bien constituer une «high-technology growth industry of the next decade», et cela malgré la constatation, dont le bien-fondé ne fut, hélas, que trop bien établi depuis lors, qu'il existait «une tendance marquée au nationalisme et à l'isolationnisme dans les pays de la Communauté Atlantique Nord»⁽¹⁵⁾.

Il existe certes des raisons d'être optimiste en ce qui concerne l'avenir du secteur financier et, en particulier, les banques : celles-ci n'occupent-elles pas une place centrale au sein des économies nationales et internationales en tant que collecteurs et distributeurs de fonds, de «quick lenders» suivant l'expression du Professeur J.S.G. Wilson⁽¹⁶⁾, de gestionnaires du mécanisme des paiements, et de «banques d'informations», qui possèdent, en outre, une grande capacité d'adaptation

14. Voir F. Edwards: «*Regulation and Competition in European Financial Markets : The Case of Banking in Belgium*», Recherches Economiques de Louvain, juillet 1970; M. Maes: «*Een statistische benadering van het verband tussen bankactiviteit en algemene onkosten*», Revue de la Banque, n° 3, Bruxelles 1970.

15. H. Johnson: «*The Future of the Financial System*», The Bankers' Magazine, février 1971, pp. 59-51.

16. J. S. G. Wilson: «*Regulation and Control of the United Kingdom Banking and Financial Structure*», Banca Nazionale del Lavoro, Quarterly Review, juin 1969, p. 129.

et d'innovation en présence des conditions changeantes d'un monde en évolution rapide? Secteur «abrité», l'activité bancaire pourrait néanmoins devoir faire face à une altération notable de son «environnement» au cours des prochaines années. Il n'est, en effet, pas exclu que nous soyons entrés dans une période au cours de laquelle la pression de la demande globale sera plus faible, le niveau moyen des taux d'intérêt plus bas et la hausse des prix plus lente, ce qui ralentira, naturellement, l'accroissement nominal de toutes les grandeurs économiques : la crise latente du dollar, puis son inconvertibilité, et les autres mesures décrétées par le Président Nixon le 15 août 1971, pourraient bien marquer la fin d'un «mouvement long de hausse» dont le début remonte à 1945 (17).

Au moment où ces lignes sont écrites, un ralentissement conjoncturel d'une amplitude relativement considérable semble inévitable, au cours des mois qui viennent, notamment en Europe Occidentale. Dans un document rédigé en septembre 1971, la Commission a estimé que la Communauté Économique Européenne se trouve «confrontée avec la situation la plus difficile qui ait surgi depuis sa création» vu que «les perspectives sont devenues particulièrement incertaines en raison des perturbations monétaires et des mesures protectionnistes des États-Unis». Les perspectives à plus long terme de l'économie mondiale dépendent d'un ensemble d'éléments politiques, et, en particulier, de l'existence d'une volonté politique commune, capable de surmonter la crise actuelle au terme d'une série de concertations et de négociations multilatérales. Il faut, en effet, souhaiter ardemment que, grâce au «statesmanship» des gouvernements des pays industrialisés, qui ne pourront d'ailleurs échapper à la pression de leur opinion publique, des solutions constructives puissent être trouvées quant à la collaboration internationale dans les domaines de la monnaie, du commerce et de l'aide au Tiers Monde. Dans cette optique que l'on pourrait qualifier d'«optimiste», le «mouvement long de baisse» qui vient de commencer pourrait bien connaître, après une période d'adaptation qu'il ne semble pas possible d'esquiver, une expansion peut-être aussi rapide, en termes réels, que celle des années 1960.

Dans une vue plus pessimiste, les choses devraient naturellement se présenter sous un jour plus sombre : car, à défaut de solutions constructives, la crise actuelle pourrait aboutir à une dégradation profonde

17. Voir les travaux des Professeurs L. H. Dupriez, R. Marjolin, G. Imbert, et les écrits du Professeur Fernan Baudhuin.

de la situation économique du monde libre et entraîner un ralentissement sensible du rythme de la croissance économique, des échanges internationaux, et un renforcement des attitudes et des mesures nationalistes et protectionnistes. Cette vue justifierait des conclusions bien plus défavorables pour l'avenir. Nous ne les avons toutefois pas retenues dans la suite de nos conclusions, espérant que la crise de 1971 pourra finalement être surmontée.

Au cours des années 1970, le rythme d'expansion de l'activité bancaire se ralentira donc très probablement en rapport avec le ralentissement de la hausse des prix et, partant, de l'expansion inflationniste des grandeurs monétaires, dans la mesure où l'on accepte l'hypothèse d'un « mouvement long de baisse ». Il subsistera néanmoins de grandes possibilités pour le développement des opérations, qui sera favorisé par l'atténuation des entraînements spéculatifs et se fera, sans doute, de manière plus régulière qu'au cours des dernières années.

Dans cette perspective, les banques ne bénéficieront plus des « retombées » favorables de la tendance à la hausse des taux d'intérêt, qui auront plutôt tendance à diminuer, mais à l'intérieur de certaines limites car, à plus long terme, il n'y a aucune raison d'admettre une baisse de la demande de crédit, ne fût-ce qu'en raison des immenses besoins de développement du Tiers-Monde⁽¹⁸⁾. En rapport avec le ralentissement du rythme d'accroissement des prix, la progression des rémunérations devrait se ralentir également, allégeant ainsi la pression sur les frais généraux.

Les problèmes auxquels les banques seront confrontées, en tant qu'entreprises, ne seront cependant peut-être pas sensiblement différents de ceux qui ont caractérisé les années 1960. Ainsi, en Belgique, l'utilisation de l'informatique continuera à s'étendre et entraînera probablement un ralentissement dans l'expansion des effectifs. Le réseau des points d'exploitation, dont le développement a été fort onéreux, pourrait s'approcher d'un point de saturation relatif et, en conséquence, se stabiliser progressivement. Comme par le passé, la rationalisation s'imposera en banque, comme ailleurs dans le secteur des services, et favorisera la coopération entre les établissements de crédit. L'action innovatrice, c'est-à-dire la mise au point de nouvelles opérations, persistera, notamment dans le domaine du crédit, pour mieux s'adapter

---

18. Voir aussi J. S. G. Wilson: «*The Long - Term Future of Interest Rates in a High Consumption Economy*», Colloque de Munich du Groupement International pour l' Étude des Problèmes de l'Épargne, octobre 1969.

aux besoins d'une époque de transformations rapides. Une révision pourrait intervenir quant à la fixation de certains taux d'intérêt ou à la tarification des services en vue de mieux les adapter au coût réel des opérations.

En ce qui concerne le comportement des épargnants, il pourrait se normaliser progressivement et se développer de manière plus régulière, grâce à la normalisation même des conditions monétaires et financières. L'aspiration à la constitution d'un patrimoine individuel ou familial et à la propriété d'un logement persistera, mais il faut souligner qu'après la fin de l'inflation, la fuite parfois désordonnée vers les biens réels et des placements douteux, pourrait se ralentir, voire cesser. Les particuliers demeureront néanmoins sensibles aux taux d'intérêt et donc aux possibilités de placements alternatifs, et ils resteront également demandeurs de crédit, notamment sous des formes nouvelles, de sorte que leurs demandes contribueront à soutenir le niveau des taux d'intérêt.

(18 Octobre 1971)

ΠΕΤΡΟΥ Ι. ΣΤΕΡΙΩΤΗ
Καθηγητοῦ ἐν τῇ Ἀνωτάτῃ Σχολῇ
Οἰκονομικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐπιστημῶν

Ἡ ΑΝΙΣΟΤΗΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ ΤΩΝ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΙ ΣΥΝΑΡΤΗΣΕΙΣ ΤΩΝ GINI ΚΑΙ PARETO

I

1. Μεταξὺ τῶν θεμάτων, ἅτινα ἐλκύουν ἰδιαιτέρως τὸ ἐνδιαφέρον τῶν σπουδαστῶν μας, εἶναι καὶ τὸ τῆς μετρήσεως τῆς κατανομῆς τῶν εἰσοδημάτων. Τὸ θέμα αὐτὸ διδάσκεται ἐν τῷ πλαίσιῳ τῶν ἐφαρμογῶν τῶν Θεωρητικῶν Μαθηματικῶν εἰς τὴν Οἰκονομικὴν (Μαθηματικὴ Οἰκονομική).

Καίτοι τὸ ἐν λόγῳ θέμα δὲν ἀνήκει εἰς τὰ χαρακτηριζόμενα ὡς «μοντέρνα» θέματα, τοῦ ἀνωτέρω κύκλου τῶν μαθημάτων, ἐν τούτοις, παρακολουθεῖται παρὰ τῶν σπουδαστῶν μὲ ἀδιάπτωτον προσοχὴν.

Ἡ σπουδαιότης τοῦ θέματος δὲν ἔγκειται, κατὰ τοὺς σπουδαστάς, εἰς τὴν ὄντως θαυμασίαν τεχνικὴν του, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνεται ἡ λύσις σημαντικοῦ διὰ τὴν Οἰκονομικὴν προβλήματος· ἔγκειται εἰς τὴν ἄμεσον συνάφειάν του πρὸς τὰς ἀντιλήψεις των περὶ τῶν δυνατοτήτων πραγματοποιήσεως τοῦ Κράτους Εὐημερίας, ὅπερ, ὡς γνωστόν, ἀποτελεῖ τὸ αἶτημα τοῦ αἰῶνος μας.

Κράτος Δικαίου ἦτο τὸ αἶτημα τοῦ 19ου αἰῶνος, Κράτος Εὐημερίας εἶναι τὸ αἶτημα τοῦ 20οῦ αἰῶνος, καίτοι δὲν ἔχει πλήρως ἀποσαφηνισθῆ ἡ ὕψη τοῦ Κράτους Εὐημερίας, ὡς, ἄλλως τε, τοῦτο πιστοποιεῖται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι οὐδεὶς ἐκ τῶν δοθέντων μέχρι σήμερον ὁρισμῶν ἐγένετο πλήρως ἀποδεκτός.

Τὸ Κράτος Εὐημερίας, παρ' ἄλλων μὲν ἀναφέρεται ὡς ἐν ἀπροσπέλαστον ἰδανικόν, παρ' ἄλλων δὲ ὡς μία ἀδήριτος πραγματικότης.

Ἄπαντες ἀναζητοῦν σήμερον τὸ Κράτος Εὐημερίας καὶ ἰδιαιτέραν καταβάλλον προσπάθειαν οἱ κοινωνιολόγοι, οἱ τεχνικοί, οἱ οἰκονομολόγοι καὶ οἱ πολιτικοί, ὅπως προσδιορίσουν ὄχι μόνον τὰ χαρακτηριστικά, τὰ ὅποια πρέπει νὰ ἔχῃ αὐτὸ τὸ ἰδανικόν Κράτος, ἀλλὰ καὶ τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων δύναται νὰ πραγματοποιηθῆ.

Πολλοὶ ἀποδίδουν τὴν ἀδυναμίαν πραγματοποίησεως αὐτοῦ τοῦ ἰδανικοῦ εἰς τὴν... ἄνισον κατανομήν τοῦ πλούτου καὶ τοῦ εἰσοδήματος.

Μεταξὺ τῶν τελευταίων συγκαταλέγονται καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν νέων, οἱ

ὁποῖοι, κατὰ φυσικὴν ἐπιταγὴν, δὲν εἶναι μόνον οἱ φορεῖς τῶν ἐντονωτέρων πρωτοποριακῶν τάσεων, ἀλλὰ καὶ οἱ περισσότερον ἐπίμονοι ζηλωταὶ τῶν ἀπροσίτων ἰδανικῶν.

Ἰδοὺ πόθεν, καθ' ἡμᾶς, γεννᾶται ἡ παρόρμησις τῶν σπουδαστῶν μας, ὅπως συγκαταλέξουν μεταξὺ τῶν θεμάτων τῆς προτιμήσεώς των καὶ τὸ τῆς μετρήσεως τῆς ἀνίσου κατανομῆς τοῦ εισοδήματος.

2. Ἐν τῇ παρούσῃ ἐργασίᾳ δὲν περιοριζόμεθα εἰς τὴν μέθοδον μετρήσεως τῆς κατανομῆς τῶν εισοδημάτων, ἥτις καὶ ἀποτελεῖ τὸ κυρίως μάθημά μας, ἀλλ' ἐπεκτείνουμεθα εἰς τὴν διατύπωσιν ἰδίων ἀπόψεων ἐπὶ τῆς θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς σημασίας τῶν σπουδαιότερων ἐν προκειμένῳ τύπων, ὡς εἶναι οἱ σχετικοὶ τύποι τῶν Gini καὶ Pareto.

Ἐπὶ πλεόν, προχωροῦμεν εἰς τὴν ὑφισταμένην μεταξὺ τῶν τύπων σχέσιν, διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ἐπισήμανσιν τῶν πλεονεκτημάτων καὶ μειονεκτημάτων ἐκάστου τῶν ἐν λόγῳ τύπων. Τέλος, δίδομεν ἐφαρμογὰς τῶν ἀνωτέρω τύπων ἐπὶ τῆς κατανομῆς τῶν εισοδημάτων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὰ ἔτη 1965 - 1968, βάσει τῶν ὁποίων δύναται τις νὰ προχωρήσῃ εἰς εὐρυτέραν ἀνάλυσιν τῆς κατανομῆς τῶν εισοδημάτων κατὰ τὸ ἐν λόγῳ χρονικὸν διάστημα.

3. Ἡ προτίμησις τοῦ παρόντος θέματος διὰ τὸν τιμητικὸν τόμον, τὸν ἀφιερωμένον εἰς τὸν ἐκλεκτὸν συναδέλφον κ. Στρατῆν Ἀνδρεάδην, ὀφείλεται εἰς τοὺς ἐξῆς δύο λόγους :

α. Εἰς τὸ ὅτι τὸ θέμα εἶναι ἐν τῶν κλασσικῶν θεμάτων, ἅτινα ἐλκύουν, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον τῶν σπουδαστῶν μας καὶ πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὰς πνευματικὰς ἀνησυχίας τῶν σπουδαστῶν μας τυγχάνει τῆς ἀπεριόριστου συμπαθείας μας.

β. Εἰς τὸ ὅτι ὁ κ. Ἀνδρεάδης εἶναι εἷς τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων, οἵτινες διὰ τῶν σπανίων διοικητικῶν καὶ πνευματικῶν προσόντων των συμβάλλουν ἀποφασιστικῶς εἰς τὸ νὰ πραγματοποιηθῇ ὁ κοινὸς καὶ ἐντονος ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων πόθος, τῆς ὅσον ἔνεστι ταχύτερας ἀλλὰ καὶ ἀσφαλοῦς μεταβάσεως τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς κατηγορίας τῶν ὑπὸ ἀνάπτυξιν χωρῶν, εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν.

Διότι, καίτοι δὲν δύναται νὰ προσδιορισθῇ ἐπακριβῶς ἡ διάρθρωσις καὶ ἡ μορφή τοῦ Κράτους Εὐήμερίας, ἐν τούτοις, ἡ ἐννοιά του εἶναι ἀρρήκτως συνυφασμένη πρὸς τὴν ἐννοίαν τῆς καθολικῆς προόδου, ἥτις συναγτᾶται μόνον εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας χώρας.

Μόνον εἰς μίαν χώραν μὲ πλήρη καὶ καθολικὴν πρόοδον—πνευματικὴν καὶ οἰκονομικὴν— δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ ὅχι ἀπλῶς ἢ μετὰ τόσου ζήλου αἰτουμένη πάντοτε ἀσαφῆς «δικαία» κατανομή τοῦ πλοῦτου καὶ τοῦ εισοδήματος, ἀλλὰ ἡ «ἀρίστη» κατανομή⁽¹⁾, ἄνευ τοῦ κινδύνου τῆς μειώ-

1 Ἴδε Γ. Κουτσουμάρη, *Οικονομικὴ Ἀνάλυσις*, Ἀθήναι, 1967, σ. 477.

σεως τοῦ ἐθνικοῦ προϊόντος διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῶν κινήτρων τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος.

II

1. Δεχόμενοι καὶ ἡμεῖς ὡς ἀρχήν, ὅτι ἡ «ἀρίστη» κατανομή τόσο τῶν εισοδημάτων, ὅσον καὶ τοῦ πλούτου πραγματοποιεῖται μὲ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ Κράτους τῆς καθολικῆς προόδου, δὲν σημαίνει ὅτι θεωροῦμεν τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἰδανικοῦ στόχου ἄνευ ἐπιτεύξεως ἄλλων ἐνδιαμέσων στόχων. Τουναντίον, πιστεύομεν, ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἀπαραίτητος ἡ ἐπίτευξις πολλῶν ἐνδιαμέσων στόχων. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι θὰ ἀπαιτηθοῦν ἀκόμη κόποι καὶ μόχθοι καὶ θυσίαι πολλαί, οὐχὶ δὲ μόνον τῆς παρούσης γενεᾶς. Διότι δὲν δικαιούμεθα, ὡς ὀρθῶς ὑποστηρίζει ὁ P. Massé⁽²⁾, ἡμεῖς, λαὸς ὑπὸ ἀνάπτυξιν, νὰ ζητῶμεν νὰ πραγματοποιήσωμεν ἐντὸς ὀλίγου χρόνου τοὺς οἰκονομικοὺς καὶ κοινωνικοὺς μετασχηματισμοὺς, τοὺς ὁποίους τὰ ἐκβιομηχανισμένα κράτη τῆς Δύσεως συνεπλήρωσαν εἰς χρόνον πλεόν τοῦ ἐνὸς αἰῶνος.

Καὶ εἶναι, ὡς ἐκ τούτου, ἐπιβεβλημένον, ὅπως συνεχίσωμεν ἐργαζόμενοι ἐντατικῶς, οὐχὶ, βεβαίως, ὡς ἄνευ ψυχῆς ὄντα, πρὸς ἐπίτευξιν μόνον ὀρισμένου ἐθνικοῦ εισοδήματος⁽³⁾, ὅπερ χαρακτηρίζει μὲν τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν, οὐχὶ ἔμως πάντοτε καὶ τὴν κοινωνικὴν τοιαύτην, ἀλλὰ ὡς ἔλλογα κοινωνικὰ ὄντα, ἀποβλέποντα συγχρόνως εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος. Διότι μόνον οὕτω θὰ ἐπιτύχωμεν τὴν κατίσχυσιν τῶν ἐλληνικῶν ἀνθρωπιστικῶν ἰδανικῶν, μέσῳ τῶν ὁποίων θὰ καταστῶμεν ἱκανοὶ νὰ ἐκτιμήσωμεν καὶ πραγματοποιήσωμεν τὰς τελειότερας μορφὰς τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν.

Εἶναι ἀκόμη ἐπιβεβλημένη ἡ συνεχῆς ἀναπροσαρμογὴ πρὸς τὰς ἐκάστοτε διαμορφουμένας καταστάσεις.

Ἡ τόσο ταχέως ἀναπτυσσομένη κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας τεχνολογία ἐπιτάσσει τὴν διαρκῆ καὶ ταχεῖαν ἀναπροσαρμογὴν. Μία δὲ τῶν πλεόν ἐπιβεβλημένων προσαρμογῶν εἶναι καὶ ἡ τῆς κατανομῆς τῶν εισοδημάτων.

2. Ἴδε Pierre Massé, *Le choix des investissements, critères et méthodes*, Paris, 1959, πρόλ. σ. XII.

3. Ὁ Καθηγητὴς κ. Ἰω. Κούλης, εἰς τὸ σύγγραμμά του *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Δημοσίαν Οἰκονομίαν*, Τόμ. I, σ. 84, ἐκδ. πρώτη, γράφει, ὅτι σημασίαν διὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ πληθυσμοῦ ἐκάστης χώρας μέσῳ τῆς οἰκονομικῆς αὐτῆς ἀναπτύξεως, δὲν ἔχει ἀπλῶς τὸ ποσοστὸν τῆς ἐτησίας ἀυξήσεως τοῦ ἐθνικοῦ αὐτῆς εισοδήματος καὶ ὁ J. Hicks, εἰς τὸ σύγγραμμά του τὸ μεταφρασθὲν εἰς τὴν ἐλληνικὴν ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Μπανταλούκα, ὑπὸ τὸν τίτλον *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Οἰκονομικὴν*, γράφει, ὅτι τὸ ἐθνικὸν εισόδημα οὐδεμίαν πληροφορίαν μᾶς παρέχει περὶ τοῦ τρόπου κατανομῆς τοῦ συνολικοῦ τούτου μεγέθους μεταξὺ τῶν πλουσίων καὶ τῶν πτωχῶν.

Οὐδείς δύναται νὰ ὀμιλήσῃ, τουλάχιστον εἰς τὴν ἐποχὴν μας, περὶ αἵσεως) κατανομῆς τῶν εἰσοδημάτων (ἢ τοῦ πλοῦτου), διότι ἀπλούστατα τοιαύτη ἰσότης οὐδαμοῦ ὑπάρχει. Ἄλλὰ καὶ ἄνιστος κατανομὴ μὴ προσηρμοσμένη πρὸς τὸν ρυθμὸν ἀναπτύξεως τῆς κοινωνίας καὶ τῆς οἰκονομίας δύναται νὰ προκαλέσῃ ὄχι μόνον ἐντόνους κοινωνικὰς ἀντιδράσεις ἀλλὰ καὶ χαλάρωσιν τῶν πλεγματῶν τῆς οἰκονομίας.

2. Οὐδείς καθώρισεν, ἕως σήμερον, ποία εἶναι ἡ ἐνδεδειγμένη κατανομὴ τῶν εἰσοδημάτων διὰ τὴν Α ἢ Β οἰκονομίαν. Γεγονός, ὅμως, εἶναι ὅτι, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς Κεϋνσιανῆς θεωρίας, ἡ σύγχρονος οἰκονομικὴ ἐξετάζει τὴν διὰ τῆς φορολογίας ἀναδιανομὴν τοῦ εἰσοδήματος ὄχι μόνον ὡς θέμα κοινωνικῆς δικαιοσύνης, ἀλλὰ καὶ ὡς θέμα συνδεδόμενον μὲ τὴν πραγματοποίησιν γενικωτέρων οἰκονομικῶν καὶ νομισματικῶν σκοπῶν.

Ἄλλ' ἡ ἄσκησις ὀρισμένης φορολογικῆς πολιτικῆς, ἰδίᾳ τῆς ἀποβλεπούσης εἰς τὴν ἀναδιανομὴν ἢ, ὡς ἄλλως θὰ ἐλέγομεν, εἰς τὴν καλλιτέραν κατανομὴν τοῦ εἰσοδήματος ἀπαιτεῖ πλήρη ἀνάλυσιν τοῦ ὅλου προβλήματος τῆς κατανομῆς τῶν εἰσοδημάτων. «Καλὴ οἰκονομικὴ πολιτικὴ φέρει πρὸς εὐτυχῆ οἰκονομίαν καὶ καλὴ οἰκονομικὴ ἀνάλυσις φέρει πρὸς καλὰς ἀποφάσεις οἰκονομικῆς πολιτικῆς», γράφει ὁ Roll (4).

3. Καίτοι πλεῖστοι ὀρισμοὶ ἔχουν δοθῆ ἐπὶ τῆς ἀνισότητος κατανομῆς τῶν εἰσοδημάτων, ἡμεῖς πρὸς ἀπλούστευσιν θὰ δεχθῶμεν ταύτην ὑπὸ τὴν ἔνοιαν, ὅτι ὅσον ἀνερχόμεθα τὴν κλίμακα τῶν εἰσοδημάτων, ἐπὶ τοσοῦτον μειοῦται καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰσοδηματιῶν.

Ἐπὶ τὴν ἀνωτέρω ἔνοιαν, ἡ ἀνισότης τῶν εἰσοδημάτων ἀναφέρεται καὶ ὡς συγκέντρωσις τῶν εἰσοδημάτων.

III

1. Καμπύλη τοῦ Lorenz.

Θὰ ἦτο, νομίζομεν, παράλειψις ἐὰν εἰσερχόμεθα εἰς τὴν διαπραγμάτευσιν τοῦ θέματός μας, τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν κατανομὴν τῶν εἰσοδημάτων, χωρὶς προηγουμένως νὰ ὀμιλήσωμεν δι' ὀλίγων περὶ τῆς καμπύλης τοῦ Lorenz. Διότι, ἡ ἐν λόγῳ καμπύλη ὄχι μόνον χρησιμοποιεῖται εὐρύτατα διὰ τὴν μέτρησιν τῆς ἀνισότητος κατανομῆς τῶν εἰσοδημάτων, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ

4. Ἴδε Eric Roll, *A History of Economic Thought*, μετὰφρασις εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ Ἄ. Σίδερνι, ἔκδ. Β. Παπαζήση, Ἀθῆναι, σ. 498.

περιγραφή της θα μᾶς βοηθήσῃ νὰ ἐννοήσωμεν ἀνετώτερον τὸ κυρίως θέμα μας.

Θεωρήσωμεν, πρὸς τοῦτο, ἄνισον κατανομὴν τῶν εἰσοδημάτων, ἥτοι ὅτι ὑπάρχουν πολλοὶ εἰσοδηματῖαι καὶ ὅτι δὲν ἔχουν ὅλοι τὸ αὐτὸ εἰσόδημα.

Ἡ καμπύλη τοῦ Lorenz (5) εἶναι μίᾳ γραφικῇ εἰκῶν, μίᾳ γεωμετρικῇ παράστασις τοῦ φαινομένου τῆς κατανομῆς τῶν εἰσοδημάτων. Τὴν καμπύλην ταύτην τὴν δεχόμεθα, καθ' ὑπόθεσιν, συνεχῆ.

Πρὸς πληρεστέραν ἀπλοποίησιν θὰ περιορισθῶμεν εἰς ἓν ἀπλοῦν συγκεκριμένον παράδειγμα.

Ἐστω, ὅτι τὸ εἰσόδημα δέκα προσώπων εἶναι κατανεμημένον ὡς ἀκολούθως :

2	ἄτομα	ἔχουν	εἰσόδημα	ἀνά	1,5	ἑκατ.	καὶ	συνολικῶς	3	ἑκατ.
4	»	»	»	»	3	»	»	»	12	»
3	»	»	»	»	5	»	»	»	15	»
1	»	»	»	»	10	»	»	»	10	»

ἥτοι 10 ἄτομα ἔχουν συνολικὸν εἰσόδημα δραχμᾶς..... 40 ἑκατ.

Τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα κατατάσσομεν ὡς ἀκολούθως :

2	ἄτομα	ἔχουν	εἰσόδημα	τὰ	$\frac{3}{40}$	τοῦ	συνολικοῦ	εἰσοδήματος.
6	»	»	»	»	$\frac{15}{40}$	»	»	»
9	»	»	»	»	$\frac{30}{40}$	»	»	»
10	»	»	»	»	$\frac{40}{40}$	»	»	»

Ἐν συνεχείᾳ, εἰς σύστημα Καρτεσιανῶν συντεταγμένων, προσδιορίζομεν τὰ σημεῖα (Σχ. 1) $M_1 \left(\frac{2}{10}, \frac{3}{40} \right)$, $M_2 \left(\frac{6}{10}, \frac{15}{40} \right)$, $M_3 \left(\frac{9}{10}, \frac{30}{40} \right)$,

$M_4(1, 1)$ καὶ φέρομεν τὴν καμπύλην, τὴν διερχομένην διὰ τῶν σημείων αὐτῶν. Ἡ καμπύλη $OM_1M_2M_3M_4$ εἶναι ἡ καμπύλη τοῦ Lorenz, ἥτις ἀντικατέστησε τὴν τεθλασμένην τὴν διερχομένην διὰ τῶν πέντε σημείων.

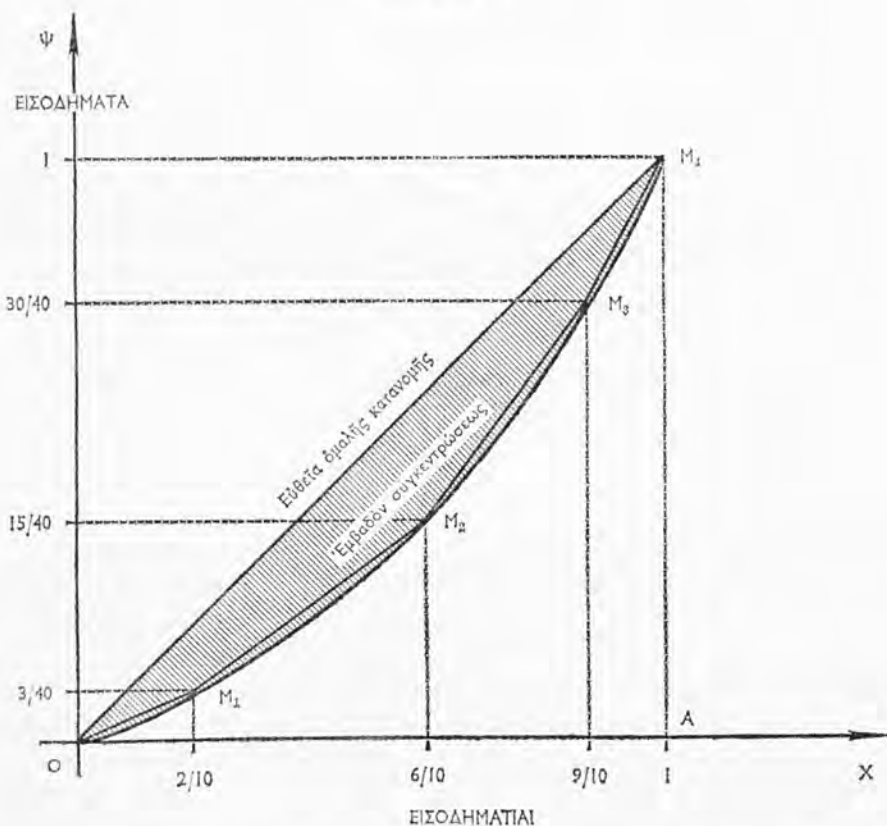
Τὸ ἐμβαδὸν τοῦ καμπυλογράμμου χωρίου τοῦ ὀριζομένου ὑπὸ τῆς καμπύλης τοῦ Lorenz καὶ τῆς διχοτόμου OM_4 τῆς γωνίας XOY , ἥτις εἶναι γνωστὴ ὡς εὐθεῖα τῆς ὀμαλῆς κατανομῆς, ὀρίζει τὸ μέγεθος τῆς ἀνισότητος κατανομῆς ἢ τῆς συγκεντρώσεως καὶ εἶναι γνωστὸν ὡς ἐμβαδὸν συγκεντρώσεως.

Φανερόν εἶναι ὅτι ὅσον μεγαλύτερον εἶναι τὸ ἐμβαδὸν συγκεντρώσεως, ἥτοι ὅσον ἀπομακρυνόμεθα τῆς εὐθείας τῆς ὀμαλῆς κατανομῆς, τόσο ἢ συγκεν-

5. O. Lorenz, «Methods of measuring the concentration of wealth», εἰς τὸ *Quarterly publications of the American Statistical Association*, Ἰούνιος 1905.

τρωσις είναι μεγαλύτερα και αντίστροφως. Ἐάν τὰ σημεῖα M_1, M_2, M_3, M_4 εὑρίσκοντο ἐπὶ τῆς OM_4 θὰ εἶχομεν ἰσοκατανομὴν καὶ ἐάν ὅλα τὰ εἰσοδήματα ἀνῆκον εἰς μίαν τάξιν, ὅτε θὰ εἶχομεν τὴν μεγίστην κατανομὴν, τὸ ἔμβαδὸν συγκεντρώσεως θὰ ἦτο τὸ ἔμβαδὸν τοῦ τριγώνου OAM_4 , ὅπερ ἰσοῦται πρὸς $\frac{1}{2}$.

ΣΧΗΜΑ 1

Εἰς τὴν μέτρησιν, ὅθεν, τοῦ ἔμβαδου συγκεντρώσεως μετατοπίζεται καὶ ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἀνισότητος κατανομῆς.

Πλεῖσταί εἶναι αἱ μέθοδοι μετρήσεως τοῦ ἔμβαδου συγκεντρώσεως, πλὴν ἡ μέθοδος Gini ⁽⁶⁾ θεωρεῖται ὡς ἡ καλλιτέρα.

6. C. Gini, «Sulla misura della concentrazione e della variabilità dei caratteri» εἰς τὰ *Atti del R. Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*, 1913 - 14.

Λίαν ἐπιτυχῆς εἶναι ἡ μέθοδος τοῦ "Ἑλληνος μαθηματικοῦ - στατιστικοῦ κ. Πορφυρίου (7).

2. Ἡ Συνάρτησις δ τοῦ Gini (8).

Ὁ Gini διὰ τὴν μέτρησιν τῆς κατανομῆς τῶν εισοδημάτων εὑρετὴν συνάρτησιν ἢ δείκτην συγκεντρώσεως (indice di concentrazione) δ . Ἡ εὑρεσις τῆς συναρτήσεως ταύτης βασίζεται εἰς τὴν ἐξῆς ἀπλὴν σκέψιν — συνήθως διὰ τῶν ἀπλῶν σκέψεων λύνονται τὰ πολυπλοκώτερα προβλήματα.

Ἐὰν τὸ συνολικὸν εἰσόδημα τῶν εισοδηματιῶν τῶν ἐχόντων εἰσόδημα ἄνω τοῦ ποσοῦ τῆς μεγαλυτέρας εισοδηματικῆς βαθμίδος τὸ διαιρέσωμεν διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀντιστοίχων εισοδηματιῶν, θὰ εὔρωμεν ἀριθμὸν (μέσον εἰσόδημα) μεγαλύτερον ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν (μέσον εἰσόδημα) τὸν ὁποῖον θὰ εὔρωμεν ἐὰν διαιρέσωμεν τὸ σύνολον τῶν εισοδημάτων διὰ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν εισοδηματιῶν ὅλων τῶν εισοδηματικῶν βαθμίδων.

Παράδειγμα.

Ἐστω ὅτι ἔχομεν 5 εισοδηματίας εἰς τὴν βαθμίδα τοῦ «1.000.000 καὶ ἄνω» μὲ συνολικὸν εἰσόδημα 7.500.000 δραχμῶν, ἦτοι μὲ μέσον εἰσόδημα 1.500.000 δραχμῶν, καὶ 100 εισοδηματίας εἰς τὴν βαθμίδα «300.000 καὶ ἄνω» μὲ συνολικὸν εἰσόδημα 45.000.000 δραχμῶν. Οὕτως ἔχομεν, ὅτι τὸ συνολικὸν εἰσόδημα τῶν 105 εισοδηματιῶν εἶναι 52.500.000 δραχμαὶ καὶ τὸ μέσον εἰσόδημά των εἶναι 500.000 δραχμαί. Ἐπομένως, τὸ μέσον εἰσόδημα τῶν 5 εἶναι μεγαλύτερον τοῦ μέσου εἰσοδήματος τοῦ συνόλου τῶν 105 εισοδηματιῶν, ἦτοι $1.500.000 > 500.000$.

7. Ἱπποκρ. Πορφυρίου, Ἡ ἀνισότης εἰς τὴν κατανομὴν τῶν εισοδημάτων καὶ ἡ καμπύλη τοῦ Lorenz, Ἀθήναι, 1957.

8. Corrado Gini (1884 - 1965). Εἰς ὁμιλίαν μας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ρώμης (14 Μαρτίου 1966) ἐπὶ τῇ συμπληρώσει ἑτὸς ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Gini, κατελήξαμεν εἰς τὸ ἐξῆς: «Esprimo qui l'incrollabile certezza che l'opera del Gini rimarrà perenne. La sua opera è una pietra angolare su cui poggia tutto l'edificio della moderna scienza italiana e universale». Καὶ πράγματι, τὸ πολύπλευρον καὶ ἐκτεταμένον ἔργον τοῦ Gini (ἴδε σχετικῶς «Corrado Gini», εἰς Ἀρχαῖον Οἶκον καὶ Κοιν. Ἐπιστημῶν, 1967, πλήρη ἀνάλυσιν τοῦ ἔργου τοῦ Gini), καὶ ἀθάνατον θὰ μείνῃ καὶ θὰ ἀποτελέσῃ ἀσάλευτον θεμέλιον διὰ τὴν σύγχρονον ἐπιστήμην. Ὁ Gini δὲν ἦτο μόνον μέγας στατιστικός, ἀλλ' ἦτο ἐξ ἴσου μέγας κοινωνιολόγος καὶ οἰκονομολόγος. Αἱ πρωτότυποι ἐργασίαι του, ἀνερχόμεναι εἰς τὸν καταπληκτικὸν ἀριθμὸν τῶν πεντακοσίων, ἀναφέρονται εἰς τὴν βιβλιογραφίαν ὅλων τῶν προαναφερθέντων κλάδων. Ὅπως ὁ ἕτερος τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς Ἰταλίας, ὁ Pareto, οὕτω καὶ ὁ Gini οὐδεμιᾶς θεωρίας ἀνεγνώριζε τὴν ἀξίαν, ἐφ' ὅσον αὕτη δὲν ἔβιδε ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν. Καὶ νομίζομεν, ὅτι, διὰ τὴν σύγχρονον ἐπιστήμην, ἡ ἀρχὴ αὕτη ἔχει καθιερωθῆ.

*Ας ἴδωμεν, ἤδη, πῶς ἐξάγεται θεωρητικῶς ὁ δείκτης δ .

Κατατάσσομεν τὸ σύνολον τῶν εισοδηματιῶν εἰς μ εισοδηματικὰς τάξεις. Ἐκάστη εισοδηματικὴ τάξις περιέχει τοὺς εισοδηματίας, τοὺς ἔχοντας εισόδημα ἀνώτερον ἐνὸς ἐκ τῶν μ ποσῶν τῶν συνιστώντων τὰς βαθμίδας τῆς κλίμακος τῶν εισοδηματιῶν. Ἐὰν παραστήσωμεν μὲ $R_\mu, R_{\mu-1}, \dots, R_2, R_1$ τὰ εισοδήματα ἐκάστης τῶν μ τάξεων καὶ μὲ $v_\mu, v_{\mu-1}, \dots, v_2, v_1$, τοὺς ἀριθμοὺς τῶν εισοδηματιῶν τῶν μ τάξεων, ληφθέντων τῶν ποσῶν τῆς βαθμίδος τῆς κλίμακος κατ' αὐξουσαν τάξιν, θὰ ἔχωμεν :

$$\frac{R_\mu}{v_\mu} < \frac{R_1}{v_1}, \frac{R_\mu}{v_\mu} < \frac{R_2}{v_2}, \dots, \frac{R_\mu}{v_\mu} < \frac{R_{\mu-1}}{v_{\mu-1}}$$

$$\text{ἢ} \frac{v_1}{v_\mu} < \frac{R_1}{R_\mu}, \frac{v_2}{v_\mu} < \frac{R_2}{R_\mu}, \dots, \frac{v_{\mu-1}}{v_\mu} < \frac{R_{\mu-1}}{R_\mu}$$

ἢ, συμβολικῶς,

$$(2.1) \quad \frac{v_i}{v_\mu} < \frac{R_i}{R_\mu}, \quad \text{ἐνθα } i=1, 2, \dots, \mu-1$$

Αἱ ἀνισότητες (2.1) μετατρέπονται εἰς τὰς ἰσότητες :

$$(2.2) \quad \frac{v_i}{v_\mu} = \left(\frac{R_i}{R_\mu} \right)^{\delta_i}$$

προσδιοριζομένων καταλλήλως τῶν δ_i .

*Ὁ μέσος ὄρος τῶν $\mu-1$ τιμῶν τοῦ ἐκθέτου δ_i εἶναι ὁ δείκτης συγκεντρώσεως τοῦ Gini καὶ παρίσταται διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ γράμματος δ . Τὴν συναρτησιακὴν σχέσιν, τὴν ὀριζομένην ὑπὸ τῆς (2.2), καλοῦμεν συνάρτησιν τοῦ Gini.

*Ἐὰν ἐν τῷ τύπῳ (2.2) τεθῇ $v_1 : v = N$ καὶ $R_1 : R = P$, θὰ προκύψῃ :

$$(2.3) \quad N = P^{\delta_i}, \text{ ἐξ οὗ, διὰ λήψεως τῶν λογαριθμῶν, θὰ προκύψῃ ἡ ἰσότης :}$$

$$(2.4) \quad \log N = \delta_i \cdot \log P$$

καὶ ἐκ ταύτης, θὰ προκύψῃ :

$$(2.5) \quad \delta_i = \frac{\log N}{\log P}$$

*Ἐν τῇ περιπτώσει, καθ' ἣν εἶναι $v_1 : v = R_1 : R$, ὅτε $\delta = 1$, θὰ ἔχωμεν ἰσοκατανομὴν τῶν εισοδημάτων. Εἰς πᾶσαν ἄλλην περίπτωσιν τὸ δ κυμαίνεται πέραξ τοῦ 2,75, χωρὶς νὰ ἐμφανίζῃ ἐντόνους ἀποκλίσεις εἰς τὰς διαφόρους χώρας.

Διὰ τῆς πραγματοποιηθείσης ἐναυῆθα ἀπλοποιήσεως τῆς μεθόδου εὔρε-

σεως τῆς συναρτήσεως τοῦ Gini⁽⁹⁾, ὁ ὑπολογισμὸς τοῦ δ πραγματοποιεῖται εὐχερῶς.

Καίτοι, ὅμως, ὁ δείκτης δ ὑπολογίζεται εὐχερῶς, ἐν τούτοις, δὲν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐὰν τὰ στατιστικὰ δεδομένα περιορίζονται εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν εἰσοδηματιῶν ἐκάστης μεμονωμένης βαθμίδος. Γίνονται, βεβαίως, ὀρισμένοι ὑποθέσεις ἐπὶ τῆς κλιμακώσεως τῶν εἰσοδημάτων, ἀλλὰ ὡς εἶναι φανερὸν σημειοῦνται καὶ ὀρισμένοι ἀποκλίσεις, αἱ ὁποῖαι, λόγῳ τῆς μικρᾶς σχετικῶς διακυμάνσεως τοῦ δ, δύναται νὰ ὀδηγήσουν εἰς ἐσφαλμένην ἀνάλυσιν τοῦ προβλήματος τῆς ἀνίσου κατανομῆς τῶν εἰσοδημάτων.

3. Αἱ συναρτήσεις τοῦ Pareto⁽¹⁰⁾.

Ἐπὶ τῶν στοιχείων τῶν ἀναγκαίων διὰ τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ ὕψους καὶ τῆς κατανομῆς τοῦ πλοῦτου καὶ τῶν εἰσοδημάτων, ὑπάρχουν διάφοροι ἀπόψεις. Πλὴν, ὅμως, τὰ στατιστικὰ δεδομένα ἐπὶ τῆς φορολογίας, καταλλήλως ταξινομημένα, ἀποτελοῦν τὸ πλεόν πρόσφορον ὕλικόν. Βάσει δὲ αὐτῶν ἐκτελοῦνται σήμερον οἱ ὑπολογισμοὶ ἐπὶ τῆς ἀνισότητος τῆς κατανομῆς τοῦ πλοῦτου καὶ τοῦ εἰσοδήματος.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω στατιστικὰ ἐπὶ τῶν εἰσοδημάτων τῶν διαφόρων λαῶν ὁ Pareto παρετήρησεν, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰσοδηματιῶν, πέραν ἐνὸς ὀρισμένου ὀρίου εἰσοδήματος, ἔβαινε ἐλαττούμενος τόσον ταχύτερον, ὅσον ἠύξανε τὸ εἰσόδημα.

Ἐκ τῶν γραφικῶν ἀπεικονίσεων τῶν στατιστικῶν σειρῶν, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ εἰσοδήματα τῶν διαφόρων εἰσοδηματιῶν, ὁ Pareto ἤχθη εἰς τὴν

9. Ἴδε διάφορον τρόπον εὐρέσεως τοῦ τύπου (2.2) εἰς τὰ συγγράμματα: *Corso di Statistica*, τοῦ Gini, σ. 339, Roma, 1955, *Statistica*, τοῦ M. Boldrini, σ. 615, Milano, 1950, καὶ *Statistica Economica*, τοῦ L. Lenti, σ. 537, Milano, 1954.

10. Ὁ Pareto (1848 - 1923), ὑπῆρξε μία πολυεδρική διάνοια. Ἦτο μηχανικός, μαθηματικός, οἰκονομολόγος, κοινωνιολόγος. Ὁ G. Bousquet ἔγραψεν ὅτι ἡ *Πραγματεία Γενικῆς Κοινωνιολογίας* τοῦ Pareto ἦτο τὸ βιβλίον, τὸ ὁποῖον τοῦ ἐνεποίησε τοιαύτην ἐντύπωσιν, ὅσον οὐδὲν ἄλλο, ἐξ ὅσων εἶχε διαβάσει. Ὁ δὲ Pantaleoni ἔλεγεν ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Pareto ἀποτελεῖ τὸ ἄλφα τῶν κοινωνιολογικῶν μελετῶν καὶ τὸ ὠμέγα τῶν μελετῶν τῆς Καθαρᾶς Οἰκονομικῆς. Ὑπῆρξε, σὺν τοῖς ἄλλοις, βαθὺς μελετητῆς τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος. Ἐπανεφέρε τὴν ἰδέαν τῆς κυβερνήσεως élite τοῦ Πλάτωνος, θεωρῶν αὐτὴν ὡς τὴν κινητήριον δύναμιν ὅλης τῆς ἐν τῷ παρελθόντι κοινωνικῆς ἐξελίξεως. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει τὸ ἔργον τοῦ Pareto εἶναι, ὅτι ὁ μαθηματικὸς διαλογισμὸς του δὲν προσέθεσε νέα ἀφρημένα σχήματα εἰς τὴν Οἰκονομικὴν, ἀλλὰ ἀπ' ἐναντίας κατέστησε τὸ ἀφρημένον συγκεκριμένον καὶ οὕτω μεγάλως συνέβαλεν εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ μέσου διὰ τοῦ ὁποῖου δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον σήμερον ὀνομάζομεν οἰκονομικὴν ἀνάλυσιν.

σκέψιν, λόγω τῆς πορείας, τὴν ὁποίαν παρετήρησεν ὅτι ἀκολουθεῖ ἡ σχετικὴ καμπύλη, ὅπως ἐκφράση ἀναλυτικῶς τὴν σχετικὴν καμπύλην.

Τὴν σκέψιν τῆς μεταβάσεως ἐκ τοῦ διαγράμματος τῶν ἀκατεργάστων στατιστικῶν στοιχείων εἰς τὴν ἀναλυτικὴν σχέσιν τὴν συναντῶμεν εἰς διαφόρους ἐπιστημονικοὺς τομεῖς. Οὕτως, ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τὰ Ἀσφαλιστικὰ Μαθηματικά (11) ἔχομεν τὰς συναρτήσεις τῶν De - Moivre, Dormoy, Gompertz, Makeham κ.τ.λ., αἱ ὁποῖαι ἀκριβῶς προέκυψαν βάσει μιᾶς ὑποθέσεως ἐπὶ τῆς πορείας τῆς θνησιμότητος τῶν ἀνθρώπων, ἀφοῦ προηγουμένως παρετηρήθη ἡ τάσις τῆς θνησιμότητος εἰς τὰς διαφόρους ἡλικίας.

Ἐδέχθη ὁ Pareto τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἡ καμπύλη τῶν εἰσοδημάτων εἶναι ὑπερβολικῆς μορφῆς καὶ οὕτως ἔδωκε τὴν ἐξῆς πρώτην συνάρτησιν :

$$(3.1) \quad y_x = \frac{A}{x^\alpha}$$

ἔνθα y_x παριστᾷ τὸν ἀριθμὸν τῶν εἰσοδηματιῶν τῶν ἐχόντων εἰσόδημα ἴσον καὶ ἀνώτερον τοῦ x , A μίαν ὀρισμένην σταθεράν καὶ α μίαν παράμετρον. Ἐκ τῆς (3.1) προκύπτει, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰσοδηματιῶν μὲ εἰσόδημα ἴσον καὶ ἀνώτερον τοῦ x μεταβάλλεται κατ' ἀντίστροφον λόγον πρὸς μίαν δύναμιν τοῦ x . Ἐκ τοῦ τύπου (3.1), ἀφοῦ λάβωμεν τοὺς λογαρίθμους, θὰ προκύψῃ ὁ τύπος :

$$(3.2) \quad \log y_x = \log A - \alpha \cdot \log x \quad (12)$$

Ἐὰν λάβωμεν διπλοῦν λογαριθμικὸν διάγραμμα, ἡ συνάρτησις (3.2) θὰ παριστᾷ μίαν εὐθεῖαν γραμμὴν μὲ τεταγμένην ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τὸν $\log A$ καὶ μὲ γωνιακὸν συντελεστὴν τὸ $-\alpha$. Ἡ ἐν λόγω εὐθεῖα θὰ σχηματίζῃ μὲ τὸν ἄξονα τῶν $\log x$ γωνίαν ἀμβλεῖαν, ἄρα αἱ τιμαὶ τοῦ $\log y_x$, συνεπῶς καὶ τοῦ y_x , θὰ βαίνουν ἐλαττούμεναι ἀξονομένου τοῦ $\log x$, ἄρα καὶ τοῦ x .

Ἐξ ἄλλου καὶ ἐκ τῆς παραγώγου τῆς y_x ,

$$(3.3) \quad y'_x = -\frac{\alpha y_x}{x}$$

σαφῶς προκύπτει ὅτι ἡ y_x εἶναι μία φθίνουσα συνάρτησις τοῦ x .

Διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς (3.1) διὰ μίαν ἄλλην τιμὴν τοῦ x , τὴν $x + \varepsilon$, εὐρίσκομεν, διὰ συγκρίσεως μὲ τὴν (3.1),

$$(3.4) \quad \frac{y_x}{y_{x+\varepsilon}} = \left(\frac{x+\varepsilon}{x} \right)^\alpha$$

11. Ἴδε Π. Στεριώτη, *Οικονομικὰ Μαθηματικά*, Τόμ. II, σ. 121 - 124.

12. Ὁ τύπος (3.2) μετετρέπη ὑπὸ τοῦ Benini ὡς ἀκολούθως :

$$\log \psi_x = \log A - \alpha (\log x)^2$$

Ἴδε σχετικῶς Livio Livi, *Elementi di Statistica*, 8η ἐκδ., 1948, σ. 311.

ήτοι: ο λόγος δύο τιμών του ψ_x εύρσκεται ἐὰν ὑψώσωμεν εἰς τὴν α δύναμιν τὸν ἀντίστροφον λόγον τῶν ἀντιστοίχων τιμῶν τοῦ x .

Ἐπίσης, εἰς τὸν τύπον (3.4) παρατηροῦμεν, ὅτι αὐξανόμενου τοῦ α τὸ $y_{x+\epsilon}$ αὐξάνει καὶ ἀντιστρόφως, ἤτοι ὅσον ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰσοδηματιῶν αὐξάνει τόσον ὁ δείκτης α γίνεται μεγαλύτερος καὶ ἀντιστρόφως.

Δὲν ἔλειψαν, ὅμως, αἱ κριτικαὶ ἐπὶ τοῦ ἐὰν ὁ τύπος (3.1) εἶναι ὁ ἐνδε-
δειγμένος διὰ τὴν ἔκφρασιν τῆς συναρτησιακῆς σχέσεως μεταξὺ εἰσοδήματος
καὶ εἰσοδηματιῶν. Ἰδίως ἡ κριτικὴ ἐστράφη ἐπὶ τοῦ ὅτι ἡ κατανομὴ δὲν δύ-
ναται νὰ παρίσταται ὑπὸ εὐθείας. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Pareto ἔδωσε τὴν ἐξῆς
δευτέραν συναρτησιακὴν σχέσιν:

$$(3.5) \quad y_x = \frac{A}{(x+u)^\alpha}$$

ἣτις διὰ τῶν λογαριθμῶν, λαμβάνει τὴν μορφήν:

$$(3.6) \quad \log y_x = \log A - \alpha \log(x+u)$$

Εἰς τὰς δύο τελευταίας παρατηροῦμεν, ὅτι ὀλίγον κατ' ὀλίγον αὐξανο-
μένου τοῦ x ἐλαττοῦται ἡ ἐπίδρασις τοῦ α .

Ἐν συνεχείᾳ, ὡς τρίτην προσεγγιστικὴν ἔκφρασιν ἔδωσε τὴν συνάρτησιν:

$$(3.7) \quad y_x = \frac{A}{(x+u)^\alpha} \cdot e^{-\beta x}, \quad \beta > 0$$

ἣτις, διὰ τῆς χρήσεως τῶν Νεπερείων λογαριθμῶν, λαμβάνει τὴν μορφήν:

$$(3.8) \quad \ln y_x = \ln A - \alpha \ln(x+u) - \beta x$$

Ἐκ τῆς (3.7) ἢ, τὸ αὐτό, τῆς (3.8), διαπιστοῦται, ὅτι ὀλίγον κατ'
ὀλίγον αὐξανόμενου τοῦ x , ὁ παράγων β ἐλαττοῦται ταχέως.

Αἱ ἀνωτέρω δοθεῖσαι συναρτήσεις εἶναι γνωσταὶ καὶ ὡς νόμοι τοῦ
Pareto ἐπὶ τῆς κατανομῆς τῶν εἰσοδημάτων. Ἡ περισσότερον χρησιμο-
ποιουμένη εἶναι ἡ πρώτη, ἐφαρμογὴν τῆς ὁποίας θὰ δώσωμεν εἰς τὸ τέλος.

Αἱ συναρτήσεις τοῦ Pareto χρησιμοποιοῦνται καὶ σήμερον ὡς δίδουσαι
ικανοποιητικὰ ἀποτελέσματα διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς κατανομῆς τῶν εἰσο-
δημάτων, διὰ τιμὰς τοῦ x ἀνωτέρας καὶ μὴ κατωτέρας ἐνὸς ὀρισμένου ὄριου,
μὴ παρεχομένης ἀπὸ τὰς στατιστικὰς.

Ἐν τούτοις, ἐξακολουθοῦν ὑφιστάμεναι αἱ σχετικαὶ ἐπιφυλάξεις. Αἱ
ἐπιφυλάξεις διατυποῦνται ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὴν ἀναλυτικὴν διατύπωσιν τῶν
καμπυλῶν κατανομῆς, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐὰν αἱ ἐν λόγῳ καμπύλαι δύ-
νανται νὰ δι-...θῶν διὰ τῶν μαθηματικῶν. Αἱ σοβαρώτεροι ἀντιρρήσεις
ἐξακολουθοῦν πάντοτε νὰ ὑφίστανται, ὄχι τόσον διὰ τὴν μαθηματικὴν διατύ-
πωσιν, ὅσον διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς.

Καὶ ὁ ἴδιος ὁ Pareto ἐβράδυνεν ἀρκετὰ μέχρις ὅτου εὕρη ἱκανοποιητικὴν
ἐρμηνείαν τῶν στατιστικῶν του νόμων.

Κατὰ τὸν ἴδιον τὸν Pareto ἡ κατανομὴ τῶν εἰσοδημάτων ὀφείλει τὴν μορ-

φήν της εις τήν συνύπαρξιν ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς κοινωνικῆς ἑτερογενείας καὶ ἀφ' ἑτέρου εις τήν ὑπαρξιν τοῦ νόμου τῶν τυχαίων σφαλμάτων ἐντὸς τοῦ ἔσωτερου ἐκάστης ὁμάδος. Δὲν ἦτο δυνατόν, ἄλλως τε, νὰ θεωρηθῆ, ὅτι μόνον αἱ τυχαῖαι ἀποκλίσεις ἐπηρεάζουν τὴν κατανομήν τῶν εισοδημάτων, διότι ἡ καμπύλη λόγῳ τῆς μεγάλης ἀσυμμετρίας, τὴν ὁποίαν ἐμφανίζει, διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς γνωστῆς καμπύλης τῶν τυχαίων σφαλμάτων.

Εἶναι τόσον ἐκτεταμένη ἡ ὑπάρχουσα βιβλιογραφία ἐπὶ τῶν συναρτήσεων τοῦ Pareto, ὥστε καὶ μόνον ἡ ἀπαρίθμηση τῶν ὑποθέσεων, τῶν γενομένων ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τῆς μορφῆς τῆς καμπύλης τῶν εισοδημάτων, θὰ ἀπῆτει χρόνον μακρόν. Ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ Pareto ἦτο ὁ καθορισμὸς ἑνὸς δείκτου τῆς ἀνισότητος τῶν κατανομῶν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι «ἐχόμεν μείωσιν (ἢ αὔξησιν) τῆς ἀνισότητος τῶν εισοδημάτων (ἢ τοῦ πλοῦτου) ἐφ' ὅσον μειοῦται (ἢ αὐξάνει) ὁ ἀριθμὸς τῶν πτωχῶν, ἐν σχέσει πρὸς τὸν συνολικὸν ἀριθμὸν τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας». Καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ ἐπετεύχθη, ὅταν διὰ τοῦ α ἠδύνατο νὰ παρακολουθῆσθ τὴν ἄνισον κατανομήν τῶν εισοδημάτων καὶ νὰ διαπιστώσῃ ὅτι ὁ ἐν λόγῳ δείκτης ἐλάμβανε τιμὰς κυμαινομένας περὶ τὸ 1,50 μὲ ἐλαχίστην τιμὴν περὶ τοῦ 1,30 καὶ μεγίστην περὶ τοῦ 1,70.

Ἄξισημείωτον εἶναι τὸ ὅτι αὐτὸς ὁ ἀπλοῦς δείκτης α τοῦ Pareto ἐχρησιμοποιήθη ὡς ὄπλον ἐναντίον τῆς προφητείας τοῦ K. Marx περὶ ἀναποφεύκτου καταρρεύσεως τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἡ τιμὴ τοῦ α, λέγουσιν οἱ πολέμοι τοῦ Μαρξισμού, μεταβάλλεται (13) ἀπὸ τοῦ ἑνὸς Κράτους εἰς τὸ ἄλλο, ἀπὸ μιᾶς περιοχῆς εἰς τὴν ἄλλην, ἀπὸ τοῦ ἑνὸς κέντρου εἰς τὸ ἄλλο, ἐν σχέσει πρὸς τὴν κατάταξιν τούτου εἰς ἀγροτικὸν ἢ βιομηχανικὸν καὶ ἀπὸ ἄλλα γενικῶς οικονομικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ θεωρουμένου τόπου. Ἄλλὰ ἡ διακύμανσις τῶν τιμῶν τοῦ α δὲν εἶναι τόσον ἔντονος ὥστε νὰ δικαιολογῆται ἡ ἄποψις τοῦ Marx, ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ καπιταλισμοῦ θὰ ὠδήγηι εἰς μίαν συνεχῆ αὔξησιν τῆς ἀνισότητος τῶν εισοδημάτων (14).

13. Ἴδε F. Vinci, *Manuale di Statistica*, vol. I, 6.189, Bologna, 1939.

14. Ἐπ' αὐτοῦ ὁ E. Cannan, εἰς τὸ *A Review of economic theory*, London, P. S. King, ἔγραψεν : «Ὁ πτωχὸς ἢ ὁ ἐπάτιης τῆς σήμερον δὲν ἔχει εἰσόδημα μεγαλύτερον ἐκείνου τὸ ὅποιον εἶχεν ὁ Λάζαρος τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ὁ Henry Ford ἔχει εἰσόδημα μεγαλύτερον ἐκείνου, τὸ ὅποιον εἶχεν ὁ πλοῦσιος τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀλλὰ ἡ διαφορά εἰς τὰς οικονομικὰς συνθήκας τοῦ Ford καὶ τοῦ πτωχοῦ ἢ τοῦ ἐπαίτου τῆς σήμερον δὲν εἶναι τόσον ὑπέρμετρος, ὅπως ἐκείνη ἢ ὁποία ἐμεσολάβει μεταξύ τοῦ πλουσίου, ὅστις «ἐνεδεύσκετο πορφύραν καὶ βύσσον εὐφραίνόμενος καθ' ἡμέραν λαμπρῶν. Ἴ...χὸς δὲ τις ἦν ὀνόματι Λάζαρος, ὃς ἐβέβλητο πρὸς τὸν πυλῶνα αὐτοῦ ἠλωμένος καὶ ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου· ἀλλὰ καὶ οἱ κύνες ἐρχόμενοι ἀπέλειχον τὰ ἔλικα αὐτοῦ» (Λουκᾶ, XVI, 19 - 21).

Ὁ κ. Δ. Παπαδημητρίου, εἰς τὸ σύγγραμμά του *Τὸ πρότυπον κόστος*, ἐν σελίδι 14, ἀναλύων τὴν τυποποίησιν, ἀναφέρεται εἰς τὴν «Rapport de la mission française des experts comptables aux États Unis», δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ *La Compta-*

4. Σχέσις μεταξύ τῶν συναρτήσεων α καὶ δ .

Λίαν ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ σχέσις ἢ συνδέουσα τὰς συναρτήσεις α καὶ δ . Ἡ σχέσις αὕτη ὀδηγεῖ εἰς τὴν συναρτησιακὴν σχέσιν :

$$(4.1) \quad \delta = \frac{\alpha}{\alpha-1}$$

καὶ ἐκφράζει ὅτι ἡ μεταβολὴ τοῦ δ εἶναι ἀντίστροφος πρὸς ἐκείνην τοῦ α .

Διὰ $\alpha = 1,13$ προκύπτει $\delta = 8,64$ καὶ διὰ $\alpha = 1,89$ προκύπτει $\delta = 2,12$ ⁽¹⁵⁾. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ὅταν $\alpha = 1,13$, τὸ ἥμισυ τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος κατέχεται ἀπὸ τὸ $\left(\frac{1}{2}\right)^{8,64} \approx \frac{1}{399}$, ἥτοι ὑπὸ τοῦ 0,25% τῶν εἰσοδηματιῶν, ὅπερ δεικνύει μίαν τεραστίαν συγκέντρωσιν. Ὄταν, ἀντιθέτως, εἶναι $\alpha = 1,89$, σημαίνει ὅτι $\frac{1}{2}$ τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος κατέχεται ἀπὸ τὸ $\left(\frac{1}{2}\right)^{2,12} \approx$

$\frac{1}{4,35}$, ἥτοι ἀπὸ τὰ 23% τῶν εἰσοδηματιῶν, ὁπότε ὑπάρχει μία συγκέντρωσις ὑπερμέτρως κατωτέρα τῆς προηγουμένης. Διὰ τὸν Gini⁽¹⁶⁾ ἡ ἔλλειπῆς εὐπάθεια, τὴν ὁποίαν ἐμφανίζει ὁ δείκτης α , ὅταν εἰς μικρὰς μεταβολὰς τοῦ α ἀντιστοιχοῦν ἔντονοι μεταβολαὶ εἰς τὴν συγκέντρωσιν, εἶναι ἐν μειονέκτημα τοῦ α . Καὶ διὰ τοῦτο (ἢ, μᾶλλον καὶ δι' αὐτό), λέγει ὁ ἴδιος ὁ Gini, θεωροῦμεν προτιμότερον τὸν δείκτην δ , ὅστις ἔχει μείζονα εὐαισθησίαν καὶ ἀκριβῆ σημασίαν. Γενῶνται, ὅμως, εὐλόγως τὸ ἐρώτημα : Πῶς ἐνῶ οἱ δύο δεῖχται ἔχουν μίαν τόσον στενὴν συνάφειαν, ὡς δεικνύει ὁ τύπος (4.1), εἶναι δυνατόν νὰ θεωρήσωμεν τὸν ἕνα δείκτην καλλίτερον τοῦ ἄλλου;

Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα ἢ καλλίτερον εἰς τὸ ἐρώτημα ποῖος ἐκ τῶν δύο δεικτῶν ἔχει τὰ περισσότερα πλεονεκτήματα, θὰ πρέπει νὰ βασισθῇ εἰς τὸ ὅτι ἡ μεταξύ τῶν δύο δεικτῶν σχέσις (4.1) εἶναι μόνον θεωρητικὴ, ἥτοι μόνον εἰς τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν ἡ κατανομὴ τῶν εἰσοδημάτων συνεμορφοῦτο πρὸς ἐκείνας ἀπὸ τὰς καμπύλας, αἱ ὁποῖαι τὴν περιέγραφον. Ὑπαρχούσης,

bilité Mesure et Facteur de Productivité, Paris, 1953, σ. 68. Ἐν τῇ ἐκθέσει ταύτῃ, σχετικῶς μὲ τὸν τρόπον ζωῆς εἰς τὴν πλέον καπιταλιστικὴν χώραν, τὴν Ἀμερικὴν, ἀναφέρονται καὶ τὰ ἔξῃς : «Δὲν ὑπάρχουν, ἀληθῶς εἰπεῖν, ἐνδύματα, ἐπιπλα, αὐτοκίνητα ἢ εἶδη ἀρχιτεκτονικῆς διὰ τὰς πλουσίας τάξεις, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουν πλέον οὔτε διὰ τὰς λαϊκὰς. Αἱ τάξεις διαφέρουν κατὰ τὰς διαστάσεις καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν κατεχομένων ἀγαθῶν, ἀλλ' οὐχὶ κατὰ τὸν τρόπον τῆς βίας τῆς ζωῆς».

15. Αἱ τιμαὶ αἱ ληφθεῖσαι διὰ τὸ α εἶναι αἱ ἀκραῖαι τιμαί, αἱ ὁποῖαι εὐρέθησαν διὰ τὸ α . Οὕτω, τὸ $\alpha = 1,13$ εἶναι ἡ μικροτέρα (Ἀμβούργον 1891) καὶ 1,89 ἡ μεγαλυτέρα (Πρωσσία 1852).

16. C. Gini, *Lezioni di Statistica*, Roma, 1950 - 51, σ. 280.

ὅμως, μιᾶς προσεγγίσεως μεταξύ τῶν δύο, καὶ ἡ μεταξύ τῶν α καὶ δ σχέσις θὰ εἶναι μόνον προσεγγιστική.

Δὲν εἶναι δυνατὸν καὶ ἐνταῦθα νὰ ἐπιμείνωμεν περισσότερο ἐπὶ τοῦ ποῦτος ἐκ τῶν δύο δεικτῶν εἶναι ὁ καλλίτερος, διότι τότε ἔπρεπε νὰ ἐπεκταθῶμεν ἐπὶ τῆς αἰτιολογήσεως τῶν διαφορῶν καὶ πολλῶν ἀπόψεων. Περιοριζόμεθα μόνον νὰ τονίσωμεν, ὅτι μᾶλλον ἔχουν γίνεαι ἀποδεκτά, ἐν προκειμένῳ, τὰ ἐξῆς :

α. Οἱ τύποι τοῦ Pareto δύνανται νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὄχι μόνον διὰ τὴν σπουδὴν τῆς κατανομῆς τῶν εισοδημάτων, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ διὰ τὴν σπουδὴν τῆς κατανομῆς τοῦ πλοῦτου, καθὼς καὶ δι' ἄλλας κατανομὰς ποῦ ἔχουν ἐξάρτησιν ἀπὸ τὸν πλοῦτον καὶ τὸ εἰσόδημα, ὡς εἶναι αἱ συναλλαγματικά, τὰ ἐνοίκια, κατανάλωσις καπνοῦ κ.τ.λ. Καίτοι εἰς τὰς τελευταίας κατανομὰς δὲν ὑπάρχει πάντοτε ἐπαρκὴς συνάφεια μεταξύ τῶν θεωρητικῶν δεδομένων καὶ τῶν δεδομένων τῆς ἐμπειρίας, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς κατανομῆς τῶν εισοδημάτων.

β. Ὁ δείκτης δ ἔχει ἐν πεδίον ἰσχύος περισσότερο ἐκτεταμένον, ἐκείνου τοῦ α , ἐκ τοῦ ὅτι διὰ τοῦ α δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν κατανομὴν τῶν εισοδημάτων τῶν προερχομένων ἀπὸ οἰανδήποτε πηγῆν, ἀλλ' ὄχι, ὅμως, τῶν εισοδημάτων τῶν προερχομένων ἐκ τῆς ἐργασίας, ἐνῶ διὰ τοῦ δ γίνεται ὁ ὑπολογισμὸς δι' ἀμφοτέρων τὰς περιπτώσεις.

γ. Ὁ δείκτης δ εἶναι περισσότερο εὐαίσθητος τοῦ α ἐν σχέσει πρὸς τὴν μεταβολὴν τῶν εισοδημάτων.

5. Ἐφαρμογαί.

Ἐνταῦθα ἐπιχειροῦμεν τὸν προσδιορισμὸν ἀμφοτέρων τῶν δεικτῶν α καὶ δ πρὸς προσδιορισμὸν τῆς κατανομῆς τῶν εισοδημάτων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὰ ἔτη 1965, 1966, 1967, 1968.

α. Ὑπολογισμὸς τοῦ δείκτου α .

Ὁ ὑπολογισμὸς τοῦ δείκτου α τοῦ τύπου (3.1) θὰ ἀκολουθήσῃ τὴν ἐξῆς διαδικασίαν. Λαμβάνομεν :

$$(5.1) \quad y_x = \frac{A}{x^\alpha} = > \log y_x = \log A - \alpha \cdot \log x$$

καὶ ἀκολουθῶς χρησιμοποιοῦμεν τὴν μέθοδον τῶν ἐλαχίστων τετραγώνων ὡς ἀκολουθῶς. Θέτομεν :

$$S = \sum_{i=1}^v \left[\log A - \alpha \cdot \log x_i - \log \psi x_i \right]^2$$

$$\frac{\partial S}{\partial (\log A)} = 2 \sum_{i=1}^v \left[\log A - \alpha \cdot \log x_i - \log y_{x_i} \right] \cdot \frac{1}{A \cdot i \cdot n \cdot 10} = 0$$

$$\frac{\partial S}{\partial \alpha} = 2 \sum_{i=1}^v \left[\log A - \alpha \cdot \log x_i - \log y_{x_i} \right] \cdot (-\log x_i) = 0$$

$$\eta \quad v \cdot \log A - \alpha \cdot \sum_{i=1}^v \log x_i - \sum_{i=1}^v \log y_{x_i} = 0$$

$$\mp \log A \cdot \sum_{i=1}^v \log x_i \pm \alpha \cdot \sum_{i=1}^v (\log x_i)^2 \pm \sum_{i=1}^v \log x_i \cdot \log y_{x_i} = 0$$

η τέλος η εξίσωσις Πινάκων :

$$\begin{array}{|c|} \hline v \\ \hline \sum_{i=1}^v \log x_i \\ \hline \sum_{i=1}^v \log x_i - \sum_{i=1}^v (\log x_i)^2 \\ \hline \end{array} \quad \begin{array}{|c|} \hline \log A \\ \hline \alpha \\ \hline \end{array} = \begin{array}{|c|} \hline \sum_{i=1}^v \log y_{x_i} \\ \hline \sum_{i=1}^v \log x_i \cdot \log y_{x_i} \\ \hline \end{array}$$

Ἐκ τῆς Στατιστικῆς Ἐπετηρίδος Δημοσίων Οἰκονομικῶν ἐλήφθη ὁ κάτωθι πίναξ, βάσει τοῦ ὁποῦ ἐγένοντο αἱ ἐφαρμογαί.

Ἐπίπεδα δηλωθέντος οἰκογενειακοῦ εἰσοδήματος
εἰς ἑκατομμύρια δραχμῶν τρεχούσης ἀγοραστικῆς δυνάμεως
(Κλιμάκια εἰς χιλιάδας δραχμῶν)

Ἔτη	Σύνολον	Ἔως				
		28	28 - 50	50 - 100	100 - 400	400 & ἄνω
		Ἀριθμὸς Φορολογουμένων				
1965	257.762	16.201	75.292	105.562	57.813	2.894
1966	292.140	28.914	76.281	114.620	68.670	3.655
1967	328.766	27.600	85.808	123.105	87.568	4.685
1968	454.577	26.200	99.860	192.000	129.984	6.533

Έτος 1965

$$\sum_{i=1}^4 \log x_i = 20,46612600$$

$$\sum_{i=1}^4 \log y_i = 18,84857600$$

$$\sum_{i=1}^4 (\log x_i)^2 = 105,36492932$$

$$\sum_{i=1}^4 (\log x_i) \cdot (\log y_i) = 95,37676116$$

$$\begin{array}{l} \text{I} \quad 4 \cdot \log A - \alpha \cdot \sum_{i=1}^4 \log x_i = \sum_{i=1}^4 \log y_i \\ \text{II} \quad \log A \cdot \sum_{i=1}^4 \log x_i - \alpha \cdot \sum_{i=1}^4 (\log x_i)^2 = \sum_{i=1}^4 \log x_i \cdot \log y_i \end{array} \quad \left. \vphantom{\begin{array}{l} \text{I} \\ \text{II} \end{array}} \right\} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \begin{array}{l} \text{I} \quad 4 \cdot \log A - 20,466126 \cdot \alpha = 18,84857600 \\ \text{II} \quad 20,466126 \cdot \log A - 105,36492932 \cdot \alpha = 95,37676116 \end{array} \quad \left. \vphantom{\begin{array}{l} \text{I} \\ \text{II} \end{array}} \right\}$$

Η πρώτη εξίσωσις δίδει :

$$\log A = 4,712144 + 5,1165315 \cdot \alpha$$

Δι' αντικαταστάσεως εις τήν δευτέραν εξίσωσιν λαμβάνομεν :

$$20,466126 (4,712144 + 5,1165315 \cdot \alpha) - 105,36492932 \cdot \alpha = 95,37676116 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 96,43933283 - 95,37676116 = 105,36492932 \cdot \alpha - 104,71557836 \cdot \alpha$$

$$\Rightarrow 1,06257167 = 0,64935096 \cdot \alpha$$

$$\Rightarrow \alpha = \frac{1,06257167}{0,64935096} = \underline{\underline{1,63635959}}$$

Έν συνεχεία λαμβάνομεν :

$$\log A = 4,712144 + 5,1165315 \cdot 1,63635959$$

$$= 4,712144 + 8,37248539 = 13,08462939$$

Δι' αντιλογαριθμώσεως εύρισκομεν :

$$A = \underline{\underline{1.215,143 \cdot 10^{10}}}$$

Συνεπῶς θά ἔχωμεν τήν συνάρτησιν :

$$Y_x = \frac{1.215,143 \cdot 10^{10}}{x^{1,63635959}}$$

Έτος 1966

$$\sum_{i=1}^4 (\log x_i) = 20,4661259$$

$$\sum_{i=1}^4 (\log y_{xi}) = 19,1141969$$

$$\sum_{i=1}^4 (\log x_i)^2 = 105,36492932$$

$$\sum_{i=1}^4 (\log x_i) \cdot (\log y_{xi}) = 96,77456182$$

$$\left. \begin{array}{l} \text{I} \quad 4 \cdot \log A - \alpha \cdot \sum_{i=1}^4 \log x_i = \sum_{i=1}^4 \log y_i \\ \text{II} \quad \log A \cdot \sum_{i=1}^4 \log x_i - \alpha \cdot \sum_{i=1}^4 (\log x_i)^2 = \sum_{i=1}^4 \log x_i \cdot \log y_i \end{array} \right\} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \left. \begin{array}{l} \text{I} \quad 4 \cdot \log A - 20,4661259 \cdot \alpha = 19,1141969 \\ \text{II} \quad 20,4661259 \cdot \log A - 105,36492932 \cdot \alpha = 96,77456182 \end{array} \right\}$$

Η πρώτη εξίσωσις δίδει :

$$\log A = 4,7785492 + 5,1165315 \cdot \alpha$$

$$\begin{aligned} \text{Δι' αντικαταστάσεως εις την δευτέραν εξίσωσιν λαμβάνομεν :} \\ 20,4661259 (4,7785492 + 5,1165315 \cdot \alpha) - 105,36492932 \cdot \alpha = \\ = 96,77456182 \Rightarrow \end{aligned}$$

$$\Rightarrow 97,79838955 + 104,71557785 \cdot \alpha - 105,36492932 \cdot \alpha = \\ = 96,77456182 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 0,64935147 \cdot \alpha = 1,02382773 \Rightarrow \\ \Rightarrow \underline{\underline{\alpha = 1,57669271}}$$

Έν συνεχεία λαμβάνομεν :

$$\log A = 4,7785492 + 5,1165315 \cdot 1,57669271 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \log A = 4,7785492 + 8,06719792 = 12,84574712$$

Δι' αντιλογαριθμήσεως εύρισκομεν :

$$\underline{\underline{A = 7.010,452 \cdot 10^9}}$$

Συνεπώς θα έχωμεν την συναρτησιακήν σχέσιν :

$$y_x = \frac{7.010,452 \cdot 10^9}{x^{1,57669271}}$$

*Έτος 1967

$$\sum_{i=1}^4 \log x_i = 20,4661259$$

$$\sum_{i=1}^4 \log y_i = 19,4476483$$

$$\sum_{i=1}^4 (\log x_i)^2 = 105,36492932$$

$$\sum_{i=1}^4 (\log x_i) \cdot (\log y_i) = 98,51720299$$

$$\left. \begin{array}{l} \text{I} \quad 4 \cdot \log A - \alpha \cdot \sum_{i=1}^4 \log x_i = \sum_{i=1}^4 \log y_i \\ \text{II} \quad \log A \cdot \sum_{i=1}^4 \log x_i - \alpha \cdot \sum_{i=1}^4 (\log x_i)^2 = \sum_{i=1}^4 \log x_i \cdot \log y_i \end{array} \right\} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \left. \begin{array}{l} \text{I} \quad 4 \cdot \log A - \alpha \cdot 20,4661259 = 19,4476483 \\ \text{II} \quad 20,4661259 \cdot \log A - 105,36492932 \cdot \alpha = 98,51720299 \end{array} \right\}$$

‘Η πρώτη εξίσωσις δίδει:

$$\log A = 4,8619121 + 5,1165315 \cdot \alpha$$

Δι’ αντικατάστασεως εις τήν δευτέραν εξίσωσιν προκύπτει :

$$20,4661259 (4,8619121 + 5,1165315 \cdot \alpha) - 105,36492932 \cdot \alpha = 98,51720299 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 99,50450515 + 104,71557785 \cdot \alpha - 105,36492932 \cdot \alpha = 98,51720299 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 0,64935147 \cdot \alpha = 0,98730216 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \alpha = \underline{\underline{1,5204434}}$$

‘Εν συνεχεία λαμβάνομεν :

$$\log A = 4,8619121 + 5,1165315 \cdot 1,5204434 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \log A = 4,8619121 + 7,77939655 = 12,64130865$$

Δι’ αντιλογαριθμώσεως εύρισκομεν :

$$\underline{\underline{A = 4.378,3183 \cdot 10^9}}$$

Συνεπῶς θὰ ἔχωμεν :

$$y_x = \frac{4.378,3183 \cdot 10^9}{x^{1,5204434}}$$

Έτος 1968

$$\sum_{i=1}^4 \log x_i = 20,4661259$$

$$\sum_{i=1}^4 \log y_i = 20,0986723$$

$$\sum_{i=1}^4 (\log x_i)^2 = 105,36492932$$

$$\sum_{i=1}^4 (\log x_i) \cdot (\log y_i) = 101,84150475$$

$$\left. \begin{array}{l} \text{I} \quad 4 \cdot \log A - \alpha \cdot \sum_{i=1}^4 \log x_i = \sum_{i=1}^4 \log y_i \\ \text{II} \quad \log A \cdot \sum_{i=1}^4 \log x_i - \alpha \cdot \sum_{i=1}^4 (\log x_i)^2 = \sum_{i=1}^4 \log x_i \cdot \log y_i \end{array} \right\} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \left. \begin{array}{l} \text{I} \quad 4 \cdot \log A - 20,4661259 \cdot \alpha = 20,0986723 \\ \text{II} \quad 20,4661259 \cdot \log A - 105,36492932 \cdot \alpha = 101,84150475 \end{array} \right\}$$

Η πρώτη εξίσωσις δίδει :

$$\log A = 5,0246681 + 5,1165315 \cdot \alpha$$

Δι' αντικατάστασεως εις την δευτέραν εξίσωσιν προκύπτει :

$$20,4661259 (5,0246681 + 5,1165315 \cdot \alpha) - 105,36492932 \cdot \alpha = 101,84150475 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 102,83548994 + 104,71557785 \cdot \alpha - 105,36492932 \cdot \alpha = 101,84150475 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 0,64935147 \cdot \alpha = 0,99398519 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \alpha = \underline{\underline{1,53073526}}$$

Έν συνεχεία λαμβάνομεν :

$$\log A = 5,0246681 + 5,1165315 \cdot 1,53073526 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \log A = 5,0246681 + 7,83205518 = 12,85672328$$

Δι' αντιλογαριθμήσεως εύρισκομεν :

$$A = \underline{\underline{7.189,888 \cdot 10^9}}$$

Συνεπώς θα έχωμεν :

$$y_x = \frac{7.189,888 \cdot 10^9}{x^{1,53073526}}$$

β. Υπολογισμός του δείκτη δ .

Ο υπολογισμός του δείκτη δ θα γίνει βάσει του τύπου (2.2), όστις διά τῶν λογαρίθμων μετασχηματίζεται εἰς τὸν τύπον (2.5).

Ἔτος 1965

Κλιμάκια οικογενειακοῦ εἰσοδήματος (εἰς χιλιάδας δρχ.)	Ἀριθμὸς φορολογουμένων	Δηλωθὲν οικογενειακὸν εἰσόδημα (εἰς χιλιάδας δρχ.)
ἄνω τῶν	50	18.591.454
»	60	16.921.689
»	80	13.680.813
»	100	11.125.420
»	200	4.900.086
»	400	1.929.289
»	600	1.054.846
»	800	679.366
»	1.000	488.555
»	2.000	174.618
»	3.000	93.984
»	5.000	47.674

Ἐκ τοῦ ὡς ἄνω πίνακος λαμβάνομεν :

$$\begin{aligned}
 (1) \quad & \frac{7}{166.269} = \left(\frac{47.674}{18.591.454} \right)^{\delta_1} \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 7 - \log 166.269 = \delta_1 (\log 47.674 - \log 18.591.454) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 0,84510 - 5,22080 = \delta_1 (4,67828 - 7,26931) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -4,37570 = \delta_1 (-2,59103) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \delta_1 = \frac{-4,37570}{-2,59103} = 1,688788
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (2) \quad & \frac{20}{166.269} = \left(\frac{93.984}{18.591.454} \right)^{\delta_2} \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 20 - \log 166.269 = \delta_2 (\log 93.984 - \log 18.591.454) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 1,30103 - 5,22080 = \delta_2 (4,97305 - 7,26931) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -3,91977 = \delta_2 (-2,29626) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \delta_2 = \frac{-3,91977}{-2,29626} = 1,707024
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (3) \quad \frac{54}{166.269} &= \left(\frac{174.618}{18.591.454} \right)^{\delta_3} \Rightarrow \\
 \Rightarrow \log 54 - \log 166.269 &= \delta_3 (\log 174.618 - \log 18.591.454) \Rightarrow \\
 \Rightarrow 1,73239 - 5,22080 &= \delta_3 (5,24208 - 7,26931) \Rightarrow \\
 \Rightarrow -3,48841 &= \delta_3 (-2,02723) \Rightarrow \\
 \Rightarrow \delta_3 &= \frac{-3,48841}{-2,02723} = 1,720777
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (4) \quad \frac{295}{166.269} &= \left(\frac{488.555}{18.591.454} \right)^{\delta_4} \Rightarrow \\
 \Rightarrow \log 295 - \log 166.269 &= \delta_4 (\log 488.555 - \log 18.591.454) \Rightarrow \\
 \Rightarrow 2,46982 - 5,22080 &= \delta_4 (5,68891 - 7,26931) \Rightarrow \\
 \Rightarrow -2,75098 &= \delta_4 (-1,58040) \Rightarrow \\
 \Rightarrow \delta_4 &= \frac{-2,75098}{-1,58040} = 1,740686
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (5) \quad \frac{510}{166.269} &= \left(\frac{679.366}{18.591.454} \right)^{\delta_5} \Rightarrow \\
 \Rightarrow \log 510 - \log 166.269 &= \delta_5 (\log 679.366 - \log 18.591.454) \Rightarrow \\
 \Rightarrow 2,70757 - 5,22080 &= \delta_5 (5,83204 - 7,26931) \Rightarrow \\
 \Rightarrow -2,51323 &= \delta_5 (-1,43727) \Rightarrow \\
 \Rightarrow \delta_5 &= \frac{-2,51323}{-1,43727} = 1,748614
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (6) \quad \frac{1.066}{166.269} &= \left(\frac{1.054.846}{18.591.454} \right)^{\delta_6} \Rightarrow \\
 \Rightarrow \log 1.066 - \log 166.269 &= \delta_6 (\log 1.054.846 - \log 18.591.454) \Rightarrow \\
 \Rightarrow 3,02776 - 5,22080 &= \delta_6 (6,02318 - 7,26931) \Rightarrow \\
 \Rightarrow -2,19304 &= \delta_6 (-1,24613) \Rightarrow \\
 \Rightarrow \delta_6 &= \frac{-2,19304}{-1,24613} = 1,759881
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (7) \quad \frac{2.894}{166.269} &= \left(\frac{1.929.289}{18.591.454} \right)^{\delta_7} \Rightarrow \\
 \Rightarrow \log 2.894 - \log 166.269 &= \delta_7 (\log 1.929.289 - \log 18.591.454) \Rightarrow \\
 \Rightarrow 3,46150 - 5,22080 &= \delta_7 (6,28539 - 7,26931) \Rightarrow \\
 \Rightarrow -1,75930 &= \delta_7 (-0,98392) \Rightarrow \\
 \Rightarrow \delta_7 &= \frac{-1,75930}{-0,98392} = 1,788052
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (8) \quad & \frac{14.146}{166.269} = \left(\frac{4.900.086}{18.591.454} \right)^{\delta_8} \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 14.146 - \log 166.269 = \delta_8 (\log 4.900.086 - \log 18.591.454) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 4,15063 - 5,22080 = \delta_8 (6,69021 - 7,26931) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -1,07017 = \delta_8 (-0,57910) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \delta_8 = \frac{-1,07017}{-0,57910} = 1,847988
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (9) \quad & \frac{60.707}{166.269} = \left(\frac{11.125.420}{18.591.454} \right)^{\delta_9} \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 60.707 - \log 166.269 = \delta_9 (\log 11.125.420 - \log 18.591.454) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 4,78324 - 5,22080 = \delta_9 (7,04631 - 7,26931) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -0,43756 = \delta_9 (-0,22300) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \delta_9 = \frac{-0,43756}{-0,22300} = 1,962152
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (10) \quad & \frac{89.247}{166.269} = \left(\frac{13.680.813}{18.591.454} \right)^{\delta_{10}} \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 89.247 - \log 166.269 = \delta_{10} (\log 13.680.813 - \log 18.591.454) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 4,95109 - 5,22080 = \delta_{10} (7,13611 - 7,26931) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -0,26971 = \delta_{10} (-0,13320) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \delta_{10} = \frac{-0,26971}{-0,13320} = 2,024850
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (11) \quad & \frac{135.888}{166.269} = \left(\frac{16.921.689}{18.591.454} \right)^{\delta_{11}} \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 135.888 - \log 166.269 = \delta_{11} (\log 16.921.689 - \log 18.591.454) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 5,13318 - 5,22080 = \delta_{11} (7,22840 - 7,26931) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -0,08762 = \delta_{11} (-0,04091) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \delta_{11} = \frac{-0,08762}{-0,04091} = 2,141775
 \end{aligned}$$

$$\sum_{i=1}^{11} \delta_i = 20,130587 \Rightarrow \frac{\sum_{i=1}^{11} \delta_i}{11} = 1,830053$$

Έτος 1966

Κλιμάκια οικογενειακού εισοδήματος (εις χιλιάδας δρχ.)	Αριθμός φορολογουμένων	Δηλωθέν οικογενειακόν εισόδημα (εις χιλιάδας δρχ.)
ἄνω τῶν	50	186.945
»	60	156.558
»	80	106.116
»	100	72.325
»	200	18.315
»	400	3.655
»	600	1.360
»	800	663
»	1.000	373
»	2.000	65
»	3.000	27
»	5.000	10

Ἐκ τοῦ ὡς ἄνω πίνακος λαμβάνομεν :

$$(1) \quad \frac{10}{186.945} = \left(\frac{74.568}{21.835.378} \right)^{\delta_1} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \log 10 - \log 186.945 = \delta_1 (\log 74.568 - \log 21.835.378) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 1 - 5,271714 = \delta_1 (4,872552 - 7,339161) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow -4,271714 = \delta_1 (-2,466609) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \delta_1 = \frac{-4,271714}{-2,466609} = 1,731827$$

$$(2) \quad \frac{27}{186.945} = \left(\frac{138.169}{21.835.378} \right)^{\delta_2} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \log 27 - \log 186.945 = \delta_2 (\log 138.169 - \log 21.835.378) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 1,431364 - 5,271714 = \delta_2 (5,140411 - 7,339161) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow -3,840350 = \delta_2 (-2,198750) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \delta_2 = \frac{-3,84035}{-2,19875} = 1,746606$$

$$(3) \quad \frac{65}{186.945} = \left(\frac{229.562}{21.835.378} \right)^{\delta_3} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \log 65 - \log 186.945 = \delta_3 (\log 229.562 - \log 21.835.378) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 1,812913 - 5,271714 = \delta_3 (5,360900 - 7,339161) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow -3,458801 = \delta_3 (-1,978261) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \delta_3 = \frac{-3,458801}{-1,978261} = 1,748405$$

$$\begin{aligned}
 (4) \quad & \frac{373}{186.945} = \left(\frac{628.649}{21.835.378} \right)^{\delta_4} \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 373 - \log 186.945 = \delta_4 (\log 628.649 - \log 21.835.378) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 2,571709 - 5,271714 = \delta_4 (5,798408 - 7,339161) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -2,700005 = \delta_4 (-1,540753) \Rightarrow \\
 & \Rightarrow \delta_4 = \frac{-2,700005}{-1,540753} = 1,752393
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (5) \quad & \frac{663}{186.945} = \left(\frac{884.491}{21.835.378} \right)^{\delta_5} \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 663 - \log 186.945 = \delta_5 (\log 884.491 - \log 21.835.378) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 2,821514 - 5,271714 = \delta_5 (5,946694 - 7,339161) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -2,450200 = \delta_5 (-1,392467) \Rightarrow \\
 & \Rightarrow \delta_5 = \frac{-2,450200}{-1,392467} = 1,759611
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (6) \quad & \frac{1.360}{186.945} = \left(\frac{1.358.782}{21.835.378} \right)^{\delta_6} \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 1.360 - \log 186.945 = \delta_6 (\log 1.358.782 - \log 21.835.378) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 3,133539 - 5,271714 = \delta_6 (6,133150 - 7,339161) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -2,138175 = \delta_6 (-1,206011) \Rightarrow \\
 & \Rightarrow \delta_6 = \frac{-2,138175}{-1,206011} = 1,772932
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (7) \quad & \frac{3.655}{186.945} = \left(\frac{2.457.047}{21.835.378} \right)^{\delta_7} \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 3.655 - \log 186.945 = \delta_7 (\log 2.457.047 - \log 21.835.378) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 3,562887 - 5,271714 = \delta_7 (6,390413 - 7,339161) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -1,708827 = \delta_7 (-0,948748) \Rightarrow \\
 & \Rightarrow \delta_7 = \frac{-1,708827}{-0,948748} = 1,801139
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (8) \quad & \frac{18.315}{186.945} = \left(\frac{6.358.910}{21.835.378} \right)^{\delta_8} \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 18.315 - \log 186.945 = \delta_8 (\log 6.358.910 - \log 21.835.378) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 4,262807 - 5,271714 = \delta_8 (6,803383 - 7,339161) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -1,008907 = \delta_8 (-0,535778) \Rightarrow \\
 & \Rightarrow \delta_8 = \frac{-1,008907}{-0,535778} = 1,883069
 \end{aligned}$$

$$(9) \quad \frac{72.325}{186.945} = \left(\frac{13.640.814}{21.835.378} \right)^{\delta_9} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \log 72.325 - \log 186.945 = \delta_9 (\log 13.640.814 - \log 21.835.378) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 4,859288 - 5,271714 = \delta_9 (7,134840 - 7,339161) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow -0,412426 = \delta_9 (-0,204321) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \delta_9 = \frac{-0,412426}{-0,204321} = 2,018520$$

$$(10) \quad \frac{106.116}{186.945} = \left(\frac{16.661.216}{21.835.378} \right)^{\delta_{10}} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \log 106.116 - \log 186.945 = \delta_{10} (\log 16.661.216 - \log 21.835.378) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 5,025781 - 5,271714 = \delta_{10} (7,221707 - 7,339161) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow -0,245933 = \delta_{10} (-0,117454) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \delta_{10} = \frac{-0,245933}{-0,117454} = 2,093867$$

$$(11) \quad \frac{156.558}{186.945} = \left(\frac{20.165.632}{21.835.378} \right)^{\delta_{11}} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \log 156.558 - \log 186.945 = \delta_{11} (\log 20.165.632 - \log 21.835.378) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 5,194675 - 5,271714 = \delta_{11} (7,304612 - 7,339161) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow -0,077039 = \delta_{11} (-0,034549) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \delta_{11} = \frac{-0,077039}{-0,034549} = 2,229847$$

$$\sum_{i=1}^{11} \delta_i = 20,538216 \Rightarrow \frac{\sum_{i=1}^{11} \delta_i}{11} = 1,867111$$

*Έτος 1967

Κλιμάκια οικογενειακού εισοδήματος (εις χιλιάδας δραχ.)	*Αριθμός φορολογουμένων	Δηλωθέν οικογενειακόν εισόδημα (εις χιλιάδας δραχ.)	
άνω τῶν	50	215.358	26.430.727
»	60	183.118	24.650.461
»	80	130.814	21.019.277
»	100	92.253	17.575.862
»	200	23.957	8.281.457
»	400	4.685	3.173.521
»	600	1.846	1.813.052
»	800	892	1.160.310
»	1.000	495	807.639
»	2.000	87	279.079
»	3.000	31	146.502
»	5.000	5	48.952

*Εκ τοῦ ὡς ἄνω πίνακος λαμβάνομεν :

$$(1) \quad \frac{5}{215.358} = \left(\frac{48.952}{26.430.727} \right)^{\delta_1} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \log 5 - \log 215.358 = \delta_1 (\log 48.952 - \log 26.430.727) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 0,698970 - 5,333161 = \delta_1 (4,689771 - 7,422109) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow -4,634191 = \delta_1 (-2,732338) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \delta_1 = \frac{-4,634191}{-2,732338} = 1,696053$$

$$(2) \quad \frac{31}{215.358} = \left(\frac{146.502}{26.430.727} \right)^{\delta_2} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \log 31 - \log 215.358 = \delta_2 (\log 146.502 - \log 26.430.727) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 1,491362 - 5,333161 = \delta_2 (5,165844 - 7,422109) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow -3,841799 = \delta_2 (-2,256265) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \delta_2 = \frac{-3,841799}{-2,256265} = 1,702725$$

$$\begin{aligned}
 (3) \quad & \frac{87}{215.358} = \left(\frac{279.079}{26.430.727} \right)^{\delta_3} \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 87 - \log 215.358 = \delta_3 (\log 279.079 - \log 26.430.727) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 1,939519 - 5,333161 = \delta_3 (5,445727 - 7,422109) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -3,393642 = \delta_3 (-1,976382) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \delta_3 = \frac{-3,393642}{-1,976382} = 1,717098
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (4) \quad & \frac{495}{215.358} = \left(\frac{807.639}{26.430.727} \right)^{\delta_4} \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 495 - \log 215.358 = \delta_4 (\log 807.639 - \log 26.430.727) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 2,694605 - 5,333161 = \delta_4 (5,907217 - 7,422109) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -2,638556 = \delta_4 (-1,514892) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \delta_4 = \frac{-2,638556}{-1,514892} = 1,741745
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (5) \quad & \frac{892}{215.358} = \left(\frac{1.160.310}{26.430.727} \right)^{\delta_5} \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 892 - \log 215.358 = \delta_5 (\log 1.160.310 - \log 26.430.727) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 2,950365 - 5,333161 = \delta_5 (6,064574 - 7,422109) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -2,382796 = \delta_5 (-1,357535) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \delta_5 = \frac{-2,382796}{-1,357535} = 1,755237
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (6) \quad & \frac{1.846}{215.358} = \left(\frac{1.813.052}{26.430.727} \right)^{\delta_6} \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 1.846 - \log 215.358 = \delta_6 (\log 1.813.052 - \log 26.430.727) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 3,266232 - 5,333161 = \delta_6 (6,258410 - 7,422109) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -2,066929 = \delta_6 (-1,163699) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \delta_6 = \frac{-2,066929}{-1,163699} = 1,776169
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (7) \quad & \frac{4.685}{215.358} = \left(\frac{3.173.521}{26.430.727} \right)^{\delta_7} \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 4.685 - \log 215.358 = \delta_7 (\log 3.173.521 - \log 26.430.727) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 3,670710 - 5,333161 = \delta_7 (6,501541 - 7,422109) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -1,662451 = \delta_7 (-0,920568) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \delta_7 = \frac{-1,662451}{-0,920568} = 1,805897
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (8) \quad & \frac{23.957}{215.358} = \left(\frac{8.281.457}{26.430.727} \right)^{\delta_8} \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 23.957 - \log 215.358 = \delta_8 (\log 8.281.457 - \log 26.430.727) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 4,379433 - 5,333161 = \delta_8 (6,918107 - 7,422109) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -0,953728 = \delta_8 (-0,504002) \Rightarrow \\
 & \Rightarrow \delta_8 = \frac{-0,953728}{-0,504002} = 1,892310
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (9) \quad & \frac{92.253}{215.358} = \left(\frac{17.575.862}{26.430.727} \right)^{\delta_9} \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 92.253 - \log 215.358 = \delta_9 (\log 17.575.862 - \log 26.430.727) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 4,964980 - 5,333161 = \delta_9 (7,244917 - 7,422109) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -0,368181 = \delta_9 (-0,177192) \Rightarrow \\
 & \Rightarrow \delta_9 = \frac{-0,368181}{-0,177192} = 2,077865
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (10) \quad & \frac{130.814}{215.358} = \left(\frac{21.019.277}{26.430.727} \right)^{\delta_{10}} \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 130.814 - \log 215.358 = \delta_{10} (\log 21.019.277 - \log 26.430.727) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 5,116654 - 5,333161 = \delta_{10} (7,322618 - 7,422109) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -0,216507 = \delta_{10} (-0,099491) \Rightarrow \\
 & \Rightarrow \delta_{10} = \frac{-0,216507}{-0,099491} = 2,176147
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (11) \quad & \frac{183.118}{215.358} = \left(\frac{24.650.461}{26.430.727} \right)^{\delta_{11}} \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 183.118 - \log 215.358 = \delta_{11} (\log 24.650.461 - \log 26.430.727) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 5,262731 - 5,333161 = \delta_{11} (7,391825 - 7,422109) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -0,070430 = \delta_{11} (-0,030284) \Rightarrow \\
 & \Rightarrow \delta_{11} = \frac{-0,070430}{-0,030284} = 2,325651
 \end{aligned}$$

$ \sum_{i=1}^{11} \delta_i = 20,666897 \Rightarrow \frac{\sum_{i=1}^{11} \delta_i}{11} = 1,878809 $
---

*Έτος 1968

Κλιμάκια οικογενειακού είσοδηματος (εις χιλιάδας δρχ.)	Αριθμός φορολογουμένων	Δηλωθέν οικογενειακόν είσοδημα (εις χιλιάδας δρχ.)
Άνω τῶν	50	39.284.280
»	60	36.727.319
»	80	30.748.705
»	100	25.396.334
»	200	11.359.763
»	400	4.280.938
»	600	2.320.841
»	800	1.447.645
»	1.000	986.637
»	2.000	285.859
»	3.000	147.732
»	5.000	44.372

*Εκ τοῦ ὠς ἄνω πίνακος λαμβάνομεν :

$$(1) \quad \frac{4}{328.517} = \left(\frac{44.372}{39.284.280} \right)^{\delta_1} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \log 4 - \log 328.517 = \delta_1 (\log 44.372 - \log 39.284.280) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 0,602060 - 5,516558 = \delta_1 (4,647109 - 7,594475) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow -4,914498 = \delta_1 (-2,847366) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \delta_1 = \frac{-4,914498}{-2,847366} = 1,72598043$$

$$(2) \quad \frac{33}{328.517} = \left(\frac{147.732}{39.284.280} \right)^{\delta_2} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \log 33 - \log 328.517 = \delta_2 (\log 147.732 - \log 39.284.280) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 1,518514 - 5,516558 = \delta_2 (5,169474 - 7,594475) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow -3,998044 = \delta_2 (-2,425001) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \delta_2 = \frac{-3,998044}{-2,425001} = 1,64867726$$

$$\begin{aligned}
 (3) \quad & \frac{90}{328.517} = \left(\frac{285.859}{39.284.280} \right) \delta_3 \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 90 - \log 328.517 = \delta_3 (\log 285.859 - \log 39.284.280) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 1,954243 - 5,516558 = \delta_3 (5,456152 - 7,594475) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -3,562315 = \delta_3 (-2,138323) \Rightarrow \\
 & \Rightarrow \delta_3 = \frac{-3,562315}{-2,138323} = 1,66593868
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (4) \quad & \frac{627}{328.517} = \left(\frac{986.637}{39.284.280} \right) \delta_4 \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 627 - \log 328.517 = \delta_4 (\log 986.637 - \log 39.284.280) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 2,797268 - 5,516558 = \delta_4 (5,994157 - 7,594475) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -2,719290 = \delta_4 (-1,600318) \Rightarrow \\
 & \Rightarrow \delta_4 = \frac{-2,719290}{-1,600318} = 1,69921853
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (5) \quad & \frac{1.147}{328.517} = \left(\frac{1.447.645}{39.284.280} \right) \delta_5 \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 1.147 - \log 328.517 = \delta_5 (\log 1.447.645 - \log 39.284.280) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 3,059563 - 5,516558 = \delta_5 (6,160663 - 7,594475) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -2,456995 = \delta_5 (-1,433812) \Rightarrow \\
 & \Rightarrow \delta_5 = \frac{-2,456995}{-1,433812} = 1,71361029
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (6) \quad & \frac{2.425}{328.517} = \left(\frac{2.320.841}{39.284.280} \right) \delta_6 \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 2.425 - \log 328.517 = \delta_6 (\log 2.320.841 - \log 39.284.280) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 3,384712 - 5,516558 = \delta_6 (6,365645 - 7,594475) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -2,131.846 = \delta_6 (-1,228830) \Rightarrow \\
 & \Rightarrow \delta_6 = \frac{-2,131846}{-1,228830} = 1,73485836
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (7) \quad & \frac{6.533}{328.517} = \left(\frac{4.280.938}{39.284.280} \right) \delta_7 \Rightarrow \\
 \Rightarrow & \log 6.533 - \log 328.517 = \delta_7 (\log 4.280.938 - \log 39.284.280) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & 3,815113 - 5,516558 = \delta_7 (6,631539 - 7,594475) \Rightarrow \\
 \Rightarrow & -1,701445 = \delta_7 (-0,962936) \Rightarrow \\
 & \Rightarrow \delta_7 = \frac{-1,701445}{-0,962936} = 1,76693467
 \end{aligned}$$

$$(8) \quad \frac{33.157}{328.517} = \left(\frac{11.359.763}{39.284.280} \right) \delta_8 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \log 33.157 - \log 328.517 = \delta_8 (\log 11.359.763 - \log 39.284.280) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 4,520576 - 5,516558 = \delta_8 (7,055369 - 7,594475) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow -0,995982 = \delta_8 (-0,539106) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \delta_8 = \frac{-0,995982}{-0,539106} = 1,84746970$$

$$(9) \quad \frac{136.517}{328.517} = \left(\frac{25.396.334}{39.284.280} \right) \delta_9 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \log 136.517 - \log 328.517 = \delta_9 (\log 25.396.334 - \log 39.284.280) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 5,135187 - 5,516558 = \delta_9 (7,404771 - 7,594475) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow -0,381371 = \delta_9 (-0,189704) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \delta_9 = \frac{-0,381371}{-0,189704} = 2,01034770$$

$$(10) \quad \frac{196.557}{328.517} = \left(\frac{30.748.705}{39.284.280} \right) \delta_{10} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \log 196.557 - \log 328.517 = \delta_{10} (\log 30.748.705 - \log 39.284.280) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 5,293489 - 5,516558 = \delta_{10} (7,487827 - 7,594475) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow -0,223069 = \delta_{10} (-0,106648) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \delta_{10} = \frac{-0,223069}{-0,106648} = 2,09163791$$

$$(11) \quad \frac{282.277}{328.517} = \left(\frac{36.727.319}{39.284.280} \right) \delta_{11} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \log 282.277 - \log 328.517 = \delta_{11} (\log 36.727.319 - \log 39.284.280) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 5,450676 - 5,516558 = \delta_{11} (7,564989 - 7,594475) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow -0,065882 = \delta_{11} (-0,029486) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \delta_{11} = \frac{-0,065882}{-0,029486} = 2,23434850$$

$\sum_{i=1}^{11} \delta_i = 20,13902203$	$\frac{\sum_{i=1}^{11} \delta_i}{11} = 1,83082018$
--	--

INTERNATIONAL ECONOMIC DEVELOPMENTS AND GREECE *

I

It is indeed a very opportune moment to talk on an issue which is in the minds of many people not only abroad but in Greece also. What happens in the American, Japanese and European Economies is beginning to concern people here in Greece, although with a considerable, I would say, time lag, chiefly because of institutional factors, one of which originates from a sort of complacency prevailing in certain quarters of the public sector.

The problem of the realignment of currencies, assumes every day greater and greater dimensions. This can be attributed on the one hand to the real difficulties stemming from the overvaluation or undervaluation of certain currencies and on the other to the customs prevailing for the last 25 years with respect to fixed exchange rates. The idea of fixed exchange rates, has nourished a generation of economists and professionals who have been viewing their stability as sacrosanct.

In this respect it has been customary to place sole responsibility for the problems on the dollar. To some it is unthinkable that responsibility for what is happening in the world currencies today could be shared by other monetary units. I do not pretend to be the champion of the dollar but I would, nonetheless, like to put forward a few ideas which may indicate a different line of approach than usually taken.

To begin with, the present system of fixed exchange rates makes it impossible for productivity differentials to show up in the price structure of a country's external money value. On the other hand, the argument that such a system forces the countries to apply the so called sensible monetary and fiscal policies has not withstood the realities of economic life as they are affected by productivity differences. An example of this is the case of the U.S. where not even fixed exchange

---

* An address made before the Foreign Press Association of Greece on October 20, 1971.

rates have been sufficient to compel its Government to apply what is by others thought as «appropriate» economic policies. It appears that this line of arguing has gone too far in the sense that the cure suggested is still based on the false premise that fixed exchange rates constitute the basic element of any foreign exchange policy. Such an approach certainly overlooks the basic parameter, i.e. that fixed exchange rates are no longer viable economically since they hinder productivity changes from expressing themselves in world trade through the peculiar price mechanism of the external values of various currencies. Indeed it is the magnitude that productivity changes have acquired in the last five years (piling up during the decade 1960 - 1968) that has forced a number of countries to willynilly abandon the «too fixed exchange rate system».

The tide is here and is becoming more forceful whether it comes from Germany or Japan, Canada even before 1960 and who knows from U.S. and England in the near future. Seeing the currency crisis problem from this angle, I venture to say that what we are having now is not a crisis per se but a readjustment of the situation towards the new realities. The dams of fixed exchange rate, cannot and should not hold back any longer the streams of *productivity differentials* and we must prepare the banks of the river (wider margins for currency fluctuations) so the floods of currency price fluctuations would move smoothly. *The crises of the last two years should be considered as the beginning of a new era and we should see it as such and not get panicky every time there is a new market change in the price of foreign monies.*

This brings us to the second facet of the problem as mentioned at the outset, that is, the custom that has been with us for a generation almost, concerning the necessity of having fixed exchange rates. In this respect it is thought that any change in the price structure of foreign monies must come about only when all other means of coping with the problem of the Balance of Payments disequilibrium have been exhausted. Moreover, the changes that people usually have in mind are connected with devaluations. It is really a strange phenomenon that devaluations of currencies are considered as corrective and proper and even a matter of natural development, whereas revaluations are thought of as crises. It has been forgotten even by many economists that the revaluation of currencies is a corrective measure too. It must be understood that the factors underlining the usual state of price determination in the external values of various currencies have changed and so has the economic policy of the U.S.

It is high time that we break away with the habits of the last 20 years and get used to the idea of more frequent changes in the exchange parities, which will be occurring as a result of the fundamental changes in the productivity rates. After a time, currency devaluations and revaluations will become a usual phenomenon in the international markets. No matter what happens, and in spite of the rearguard battle fought by the I.M.F. staff, we have entered as I said before a new era of wider currency fluctuations. In this new era, and provided that certain institutional factors concerning the position of the dollar (Military aid, Vietnam War, etc.) are eliminated, we may go through a new dollar shortage period.

Indeed if the present policy of the U.S. is further supplemented it could cause quite an embarrassment to certain countries viewing the dollar with negative suspicion. After all currency rates equilibrium could be established by a round of revaluations, since gold even if its price increases would not suffice to support the increase of world trade.

On the other hand, whether a currency is internationally accepted or not is not a matter for the various institutions to decide. It is the myriads of various economic units which decide that, and those have not as yet found a substitute for the dollar. When they do, the dollar will lose its predominant position. The reasons of course for which the U.S. monetary unit is used world-wide for transactions, investment and speculation are many, the chief one being not so much its convertibility to gold—such facilities for the individual never actually existed—as the size and the built-in long-term growth potential of the American economy, plus the fact that it has been adding almost \$ 10 billion every year to a world hungry for liquidity. To say this, I do not wish to support the dollar or any other currency for that matter. I cannot, however, but pause with scepticism towards the attempts to discredit the dollar before a really widely accepted substitute has been found. It is true that the U.S. economic policy authorities have a great deal of the blame for the current state of affairs. Now, however, that they have taken steps, similar to those practised for many years by Japan and at times by France and England, it is surprising that the critics are not satisfied.

The latest developments though indicate that the dollar problem can no longer be viewed in isolation. It should be examined in the context of the new period of more flexible exchange rates, that is unfolding before us. Thus it will lose some of the importance since the adjustment of other currencies could bring about a *market* devaluation or revalua-

tion of the key reserve currency. Moreover, it could be a mistake if the new arrangement that the group of ten or others seek, for coping with the problem as it appears today, has as its basis the establishment officially of a new reserve unit. Such an arrangement will not stand the market forces for too long. I think that any new arrangement should be geared towards the necessity of allowing the market forces more freedom to exert themselves on the prices of foreign currencies as they do with other goods. The restoration of gold with or without an increase in its price, will not prove sufficient to cure what today many call the ailments of the international currency situation. The policy of forcing a discipline on *economic policy authorities* can no longer survive the powers that changes in productivity rates have unleashed on the market.

II

Coming now closer to our particular Greek problem as this is accentuated by the world currency developments, we must be more specific. At the outset I would like to outline the premises of my thinking. Greece, being still not highly developed both economically and institutionally, has a certain degree of *anosia* towards world economic developments. This is what I have in the past called the «advantage of the disadvantage». Because the country has not as yet modernized and developed the institutions of her economic system, it lacks the sensitive channels through which the influence of world economic events is transmitted to other economies. So while we do not profit from the favourable effects of these events at the same time we are not severely affected by the unfavourable ones.

The second premise that *formulates* my thinking in interpreting world economic events vis-à-vis Greece centers around the fact that Greece has been suffering for decades and will continue to suffer, from a number of structural weaknesses in her Balance of Payments. I would like to stress this, because during the last 4 to 5 years and particularly since the present Government took over there have been attempts from certain quarters to convince people here and abroad that the seriousness of the Balance of Payments problem confronts Greece for the first time. It is a pity that some good names in Greece have been carried away with this argument.

Dealing with the more concrete aspects of the economy we would note that the decline in economic activity which began in the last quarter of 1966 and continued into 1967 and part of 1968, was finally ar-

rested in the second quarter of 1968, through the application of a successful anti-cyclical policy. Also during the year 1968 the trend for high rates of growth was set again as the results of 1969 and 1970 show. However, in the last quarter of 1970 a slow-down turn crept into the economy together with an augmentation of the Balance of Payments structural weaknesses as this has particularly expressed itself in the exports items during the first seven months of 1971. This is how the economy, at least on the basis of my analysis, has moved in the last 4 years. At the beginning of this period there were also a number of important institutional changes which were included in the 1968 - 72 development plan. Unfortunately the trend for further important changes, as provided by the Plan, was interrupted by the middle of 1970.

Greece is now confronted with a short-term economic activity problem and a long-term one concerning institutional developments. More specifically the Government should direct its attention to the rates of industrial production and budgetary problems. Also the confusion prevailing over monetary policy must be cleared. Provided the proper policy mix is applied the present trend could be reversed in the next six months. It would have been easier if that mix, not necessarily of restrictive character, had been applied as far back as the last quarter 1970.

On the other hand there is still time to push ahead with some of the basic institutional changes envisaged in the five year Plan. Personally, I believe that the structural problems of the institutional set up of the economic system can be tackled by introducing a few basic pieces of legislation. It is indeed disheartening that we spend so much energy and talent of planning for the next 20 years whereas we neglect taking the concrete and almost ready measures. Planning for very long periods could be useful if it is only restricted to generalities. After all as Keynes said «in the long run we are all dead».

From the international point of view Greece faces at the moment two basic developments, that is, the currency realignment and the discussions on the reorganization of the monetary system and her relations with the Common Market. Everybody I think, is well aware of Greece's dependency on western economies and particularly those of the Common Market. *Greece's comparative advantage is with these economies.* In this respect any attempts to *diversify trade towards other areas will be a mistake.* I say this because we do get carried away here with the idea of conquering markets like those of Africa etc. Such aims could of course, be considered as noble but do not offer Greece, in a

way of a comparative advantage, any real benefits. The same applies for the Neareast countries. Policies to encourage trade with these areas could be cautiously pursued, but it is time to dispense with this fallacy which has crept into the minds of those in charge of foreign trade policies during the last 10 years.

It is exactly the dependency on Western markets that has tied the value of the drachma to that of the dollar, particularly since the last devaluation of 1953. Nothing has changed since then to realign the drachma to any other currency. It is true that trade between Greece and U.S.A. does not constitute a great percentage of the country's total. Nevertheless the external financial transactions of the country are denominated in dollars as the widely accepted currency. More specifically the capital account of the balance of payments has always been dependent on the dollar. Furthermore the degree of competitiveness or uncompetitiveness of the country's trade balance makes it imperative that we follow the dollar. If we are to profit from the de facto devaluation of the dollar through the appreciation of other currencies, and we do need that today, with the sluggishness in our exports, we must keep the economy tied to the dollar.

However, besides the factors mentioned, there is need to recognise and prepare the economy to face some problems. The latter result from the small price elasticities of our exports and our imports, which make the net effect, of the revaluation of certain European currencies, on the trade account negative. But Greece will benefit from the effects of the revaluations on the invisible account, whereas the capital account could bring about some favourable effects.

It is this complexity of the results of the continuous market realignment of currencies which may create a new difficult situation for our country, the more so, since institutionally she is not as yet equipped to tackle it. In the meantime, we can profit by the disharding of dollars that is taking place as a result of the uncertainty prevailing about this currency. After all contrary to certain announcements it is good to have the country's reserves swelled with dollars, because among other things this will allow the Government to pursue an expansionary policy. This being said, I would like, nonetheless, to repeat that the view of the problem of currency realignment through the reserve composition is too narrow and underestimates the importance of the tendencies which are already setting in. Moreover the Government must find a way of having a voice on this large international issue, and not restrict itself to responding to developments.

Nevertheless the international area *per se* within which Greece is and will be moving in the future is, that of the European Economic Community. A lot has been said about Greece's relations with the Common Market in the last four and a half years. The outshot of the comments on the issue is that Greece's position vis à vis the Common Market has reached a deadlock. Since for more than two years as Chairman of the European Cooperation Committee, I could, in a way, influence the Common Market policies in Greece and had an opportunity to meet with officials of the Common Market and members of the executive commission, including the then President Mr. Jean Ray, I would like to be specific on the matter. First of all let us go back to the twelve of April 1967, when the deceased statesman Mr. Panayotis Pipinelis presided over the council of Association of the E.E.C. At that time the Common Market was very reluctant to give ground to Greece's argument that she was entitled to take part in the FEOGA projects. On the other hand the European Investment Bank had by then delayed the application of the financial protocol by, at least, one year. The difficulties created by the Bank in applying the protocol in a fashion that would have made it possible for Greece to absorb the funds in time without having to go to the parliaments of the E.E.C. countries again, had become by 1967 insurmountable. So the argument that Greece lost «huge amounts of funds» that were forthcoming from the Common Market does not do justice to truth, particularly when it comes from quarters that should, and I am sure, do, know better. To say this, I do not mean to imply that no new problems have been created during these last four and a half years, on the contrary. But let us not pretend that everything before the 21st of April 1967 was rosy — far from that.

While one admits that there has been no progress towards the more general goals of the Common Market, Greece has benefited from the main aspect of the agreement of association namely, the trade part. However, it seems that lately there has been a number of technical problems in this area as well. These are primarily due to a delay on our part to follow and adopt the rules and regulations pertaining to agricultural products. On previous occasions I exhorted those in charge of economic policy to follow closely and apply accordingly the basic regulations, which are formulated in Brussels, and particularly those connected with the agricultural fiscal and monetary sectors. This I am afraid has not happened and as a result the problems arise one by one as surprises. Moreover I suspect that our not so successful handling at times, of certain Common Market problems is presented by those

responsible in the administration, as the outcome of political manoeuvring from the E.E.C. This is not true. Nobody prevents us from following and applying the policies formulated in Brussels. Irrespective of certain difficulties today, sooner or later Greece will become a full member of the E.E.C. But this she will not be able to accomplish unless she is prepared institutionally and otherwise. I have suggested in the past that no law pertaining to economic, labour and social policies should be approved unless it is specifically connected with measures taken in the centre of the E.E.C. The streamlining of the much needed institutional changes to those of the Common Market should become a basic priority. This should be pointed out because there is always a tendency in Greece to underestimate the future difficulties, and those who try to foresee them and recommend the proper steps are usually taken to task. Finally proper and advance handling of the problems as they arise with the E.E.C. could eliminate a great deal of the misunderstanding existing at the moment. Everybody in a position to influence policies must be firm on the need to prepare Greece for the final step into the Common Market. It is not enough to recognise this.

In the meantime the Greek Government could use the present opportunity *to reverse its policy towards the E.E.C., from a passive to an active one.* Greece could take now a new initiative in activating the agreement of association. The initiative could be based on the fact that international and domestic economic developments justify the use of the facilities of article 60 of the agreements. In this respect the Government could and should *prepare a meticulous and well founded program of tackling the Balance of Payments problem as this is affected by international events and submit it to the Ministerial Council of Association for consideration in a special meeting for which it should ask.* Through this it would be able to force so to speak the Community to take a stand on Greece's economic development needs. It is time for those in charge of economic policy to grasp the advantages that the present state of international and local developments has created for Greece vis-à-vis the Common Market.

(October 1971)